D. POPOVICI

STUDII LITERARE

I

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Literatura română în epoca „Luminilor" *este primul din cele cinci volume de* Studii literare *din lucrările lui D. Popovici pe care editura Dacia urmează să le publice. Volumele următoare vor cuprinde:*

II. Romantismul românesc — *curs ținut la Universitatea din Cluj în 1951/52 și publicat de Editura tineretului în 1969, după manuscrise.*

III. Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu *și* Santa cetate. Între utopie și poezie *(reproducînd cele două lucrări apărute la București, în 1935).*

IV. Eminescu în critica și istoria literară română *(curs ținut la Universitatea din Cluj în anii 1945/46 și 1946/47; partea a doua a circulat litografiată);* Poezia lui Mihai Eminescu *(curs litografiat, Cluj, 1947/48, publicat de Editura tineretului în 1969).*

V. Cercetări de literatură română *va reproduce volumul de studii apărut sub același titlu la Sibiu, în 1944, cu adăugarea unor studii și articole publicate ulterior sau păstrate în manuscris.*

În alcătuirea ediției de față ne-am ghidat după liniile generale ale Istoriei literaturii române moderne pe care D. Popovici o proiectase și ale cărei premise teoretice le fixa în Etape în dezvoltarea literaturii românești *(în Transilvania, 75 (1944), nr. 8—9), studiu ce constituie și* Introducerea *lucrării pe care o publicăm acum. Deoarece mare parte din material a rămas sub forma unor note de curs sau a fost doar fragmentar redactat și este, ca atare, nepublicabil, reconstituirea Istoriei literaturii române nu poate fi decît parțială. Fragmente re-*

Scanned with OKEN Scanner

dactate care prezintă un oarecare interes din cursurile Curentul „Daciei literare“ *(1941/42),* V. Alecsandri *(1942/43 și 1943/44) și* Junimea. Acțiune și reacțiune *(1937/38) vor fi publicate în anexele volumelor următoare.*

Literatura română în epoca „Luminilor“ *are ca punct de plecare două cursuri ținute la Universitatea din Cluj în 1938/39 și 1939/40,* Literatura română în epoca „luminării“ *și* Literatura română modernă — Tendința de integrare în ritmul cultural occidental. *Cele două cursuri, care au fost litografiate, includ și unii scriitori (Mumuleanu de pildă) care au fost integrați ulterior de D. Popovici etapei de tranziție spre romantism, aduc pe alocuri un comentariu mai lărgit din necesități didactice și cuprind dezbaterea unor interesante probleme metodologice.* Literatura română în epoca „Luminilor“ *reorganizează acest material într-o formă definitivă; versiunea franceză a lucrării* (La littérature roumaine a l'époque des „Lumières“), *ulterioară versiunii românești, a apărut în 1945 la Sibiu. Față de textul românesc,* La littérature roumaine . . . *nu aduce modificări esențiale; cu rare excepții, diferențele dintre cele două texte constau doar în adăugarea unor informații sau în rezumarea unor comentarii din bibliografie. Diferențele mai importante le-am semnalat în note.*

Notele editorului, izolate la sfîrșitul fiecărui capitol, completează bibliografia alcătuită de autor cu lucrările mai importante apărute ulterior și semnalează, acolo unde e cazul, datele sau interpretările noi din contribuțiile ultimilor ani.

Septembrie 1971

IOANA EM. PETRESCU

Scanned with OKEN Scanner

LITERATURA ROMÂNĂ ÎN EPOCA „LUMINILOR“

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

1. Vitregia împrejurărilor a făcut ca pînă la o dată tîrzie ţările române să nu ofere condiţii prielnice manifestării spiritelor cele mai alese dintre români. Poartă de invazie a popoarelor barbare, obiect invidiat de vecini puternici împotriva cărora trebuie să lupte sute de ani şi, după îngenunchiere, teatru de nesfîrşite lupte între puteri străine, ele au avut istoria cea mai agitată ce se poate închipui. Lor li se potriveşte pe de-a-ntregul ceea ce Filicaja spunea, în celebrul sonet închinat Italiei, despre patria sa: tragedia ei a fost pricinuită de frumuseţea şi de bogăţia ei.

Atunci însă cînd jocul istoriei n-a putut înnăbuşi manifestarea marilor spirite din trecutul românilor, acestea au jucat roluri de seamă în istoria culturii. În aceste condiţiuni, un tratat de istoria literaturii române ar trebui să cuprindă un capitol bogat închinat marilor personalităţi române, a căror activitate cade în afară de sfera istoriei poporului din care ele fac parte. S-ar impune să se semnaleze în această ordine şi ceea ce însemnează contribuţie românească la cultura în limba slavonă sau grecească: limbi de cult şi oficiale în ţările române în anumite epoci, opera culturală însumată în ele depăşeşte popoarele izolate şi se aseamănă prin aceasta operei care, sub influenţa bisericii catolice, se realizează în limba latină. Cu Matei Corvin şi cu Nicolae Valahul, românii au dat Ungariei pe regele ei civilizator şi pe unul dintre cei mai mari umanişti ai ei; cu Petru Movilă, Nicolae Milescu, Antioh Cantemir şi Herascov, ei au contribuit esenţial la crearea literaturii moderne ruseşti şi la modernizarea spiritelor în Rusia.

2. Viaţa culturală a poporului român se resimte însă pînă tîrziu de participarea lui la credinţa ortodoxă. Biserica orto-

Scanned with OKEN Scanner

doxă admitea ca limbi de cult limbile greacă și slavonă și faptul acesta însemna, pentru români, ruperea de tradiția culturală latină. Supus în cele din urmă dominației turcești, poporul român ajunge unul dintre factorii determinanți ai unității spirituale sud-est europene, unitate ale cărei principii se realizau în primul rînd în religia ortodoxă, comună popoarelor din această regiune. Timp îndelungat, cultura română avea să se zbată în căutarea propriului destin: numai revenind la tradiția latină ea își putea cuceri autonomia în complexul ortodox din sud-estul Europei, numai îndelungata sa practică ortodoxă constituia nota specifică a sa în cuprinsul popoarelor de origine latină. Spre a ajunge la această conturare a propriei fizionomii era nevoie de o serie de renunțări și, privită din punct de vedere cultural, istoria poporului român este, pentru o durată de secole, istoria eliberărilor sale spirituale[1].

Cea dintîi dintre acestea este eliberarea de sub tutela slavonismului. Creștinarea poporului român s-a făcut la o dată la care el nu venise încă în contact cu popoarele slave. Cuvintele ce exprimă noțiunile de bază ale credinței creștine în limba română sînt cuvinte de origine latină sau latinizate, ceea ce arată că limba latină este aceea în care românii au auzit predicîndu-se noua religie: *credință, creștin, cruce, zeu* (și *Dumnezeu*), *biserică, botez*. Așezarea slavilor în Peninsula Balcanică a întrerupt însă legăturile romanilor dunăreni cu locuitorii Italiei și a silit pe cei dintîi să se adapteze situației celei nouă: biserica lor se organizează în legătură cu biserica popoarelor slave înconjurătoare, limba slavonă devine limba lor de cult și oficială. Faptul acesta a făcut ca primele opere literare ale scriitorilor români să îmbrace de asemenea haina slavonă. Cum era și firesc, aceste prime manifestări, care datează din secolul al XV-lea, aparțin domeniului religios și istoric și numai rareori, cum este cazul cu *Învățăturile* domnitorului Neagoe Basarab al Munteniei către fiul său Teodosie, ele își pun probleme de altă natură și se ridică la un nivel oarecare de poezie[2]. Apogeul slavonismului în cultura română este atins în secolul al XVI-lea. În forme din ce în ce mai anemiate el se prelungește și în secolul următor, cînd tipografiile românești dau la lumină o serie bogată de tipărituri în această limbă. Dar, fapt caracteristic pentru configurația spirituală a epocii, către jumătatea acestui secol apar de sub presă unele cărți religioase, al căror cuprins în limba slavonă era încadrat de tipic româ-

Scanned with OKEN Scanner

nesc. Se arăta în felul acesta că, supusă tradiţiei, biserica română conserva încă textul slav, pe care preoţii înşişi nu-l mai puteau înţelege; ea îl conserva însă ca pe un zeu mort, pe monumentul căruia epigrama funerară era scrisă în limba română. Străin de spiritul poporului român, nesusţinut de o mare putere politică şi lipsit de prestigiul unei tradiţii culturale, slavonismul nu aducea nici una din însuşirile care subjugă sau care atrag. În felul acesta era fatală delimitarea teritoriilor spirituale.

S-a susţinut că prezenţa elementului slav în Peninsula Balcanică a adus după sine, pe lîngă unele neajunsuri incontestabile pentru români, şi un fapt pozitiv peste care nu se poate trece: numai graţie acestui element poporul român a ajuns să capete caracterele distinctive cu care el se prezintă în ziua de astăzi. Rămînînd în legătură nemijlocită cu Italia, românii ar fi fost atraşi de aceasta şi este foarte probabil că ei s-ar fi pierdut în mijlocul italienilor, de care i-ar fi apropiat nu numai originea şi limba, ci şi religia. Numai datorită slavilor „nu ne-am confundat cu elementul latin din Italia şi am rămas ca o unitate deosebită în lumea romanică". Este incontestabil că prezenţa slavilor în Peninsula Balcanică poate fi invocată ca unul dintre factorii ce au adîncit trăsăturile distinctive ale românilor faţă de italieni. Dar afirmaţia, datorită unui învăţat de talia lui Densusianu, nu poate fi acceptată decît ca o ipoteză, a cărei verificare s-ar putea imagina numai ca o abatere de la linia istorică stabilită. Convingerea aceasta o îndreptăţeşte felul cum lucrurile s-au desfăşurat în Romania occidentală; nici o populaţie de origine străină nu s-a aşezat şi n-a despărţit pe francezi de italieni; dar, deşi legat de italieni prin origine, prin limbă şi prin credinţa comună catolică, poporul francez nu s-a confundat cu cel italian, ci a căpătat o fizionomie proprie, cu trăsături distinctive puternic accentuate.

Înlăturarea limbii slavone nu s-a făcut însă în condiţiuni care să readucă pe români în sfera culturii latine occidentale. Ea este datorită în primul rînd slăbirii, din pricina întinderii puterii turceşti, a centrelor de cultură slavonă din sudul Dunării, singurele centre slavone cu care românii au avut legături înainte de secolul al XVII-lea. Într-o largă măsură însă, înlăturarea limbii slavone se datorează şi influenţelor exercitate de mişcările religioase din centrul şi apusul Europei. După părerea lui Iorga, împărtăşită de numeroşi cercetători, cea din-

Scanned with OKEN Scanner

tii dintre aceste influențe este datorită mișcării hussite. Reforma propusă de Huss se caracterizează prin unele puncte comune cu credința ortodoxă. Ea cerea însă între altele ca textele religioase să fie traduse în limba fiecărui popor, ceea ce deschidea calea către naționalizarea literaturilor. Partizanii lui Huss, persecutați în Boemia, s-au răspîndit în țările învecinate și în felul acesta au ajuns pînă în Transilvania și în Moldova. Sub influența acestei mișcări s-ar fi făcut traducerea primelor texte religioase în limba română. Traducerea s-ar fi făcut în cursul secolului al XV-lea, dar textele traduse n-au ajuns pînă la noi în original, ci numai în copii aparținînd secolului următor. Autorizați de ceea ce este ipotetic în această teorie, alți cercetători, printre care și Densusianu, au explicat apariția primelor texte religioase în limba română prin influența mișcării luterane, care a cucerit în secolul al XVI-lea o parte din populația alogenă a Transilvaniei. Hussită sau luterană, mișcarea care a provocat apariția acestor texte n-a izbutit să se impună poporului român, dar l-a ajutat într-o mare măsură să se emancipeze de limba slavonă. Mărturii sporadice ne arată că în secolul al XV-lea limba română era întrebuințată uneori în cancelarii sau în afacerile comerciale: se știe că jurămîntul lui Ștefan cel Mare către regele Poloniei a fost tradus în latinește din limba română și că sașii din Sibiu aveau nevoie de interpreți pentru corespondența lor comercială în limba română. Oricît de numeroase ar fi fost însă aceste manifestări, ele se fixează totuși pe o linie secundară. Eliberarea de slavonism nu era cu putință atîta timp cît conștiințele nu erau liberate de prejudecata limbii sfinte și cît școlile puteau pregăti elementele cerute de cult. Reforma trebuia să se opereze așadar în domeniul religios și, realizînd-o în acest domeniu, cultura română trăia prima eliberare spirituală a sa.

3. În ultima analiză, slavonismul nu făcea decît să mijlocească românilor contactul cu civilizația Bizanțului, a cărei esență el o altera. Cu vremea, legăturile acestea aveau să se facă direct. Importanța tot mai mare pe care elementul grecesc o capătă în Imperiul Otoman și legăturile religioase cu Patriarhia de la Constantinopol sînt împrejurări care creează o atmosferă favorabilă sporirii influenței grecești în principate. Călugării și negustorii sînt cei dintîi crainici ai ei. Împrejurările politice aveau să-i sporească la rîndul lor importanța. Domniile fanariote din secolul al XVIII-lea și începutul celui de al

Scanned with OKEN Scanner

XIX-lea favorizează în principate școala grecească, biserica în limba greacă și viața socială în forme grecești. Pe căile acestea societatea română din Moldova și din Muntenia capătă un lustru elin: se citesc cărți grecești sau cărți străine citite în societatea grecească și, prin unele din cele mai alese exemplare ale sale, societatea românească contribuie în mod esențial la sporirea patrimoniului cultural comun, dar de limbă greacă. Evident, nu se poate vorbi de o cucerire integrală de către grecism a vechilor poziții deținute de slavonism: în tot acest timp, limba română este întrebuințată alături de cea grecească în biserică, în cancelarii, în literatură. În istorie se ajunsese la opera marilor scriitori din secolul al XVII-lea; în poezie, la traducerea psalmilor, făcută de Dosoftei. La sfîrșitul acestui secol și la începutul celui următor se desfășoară activitatea atît de bogată și de variată a lui Dimitrie Cantemir, a cărui personalitate uriașă avea să lase în umbră întreaga frămîntare spirituală greco-română din secolul al XVIII-lea. Dar soarta mașteră, care l-a aruncat pe principele scriitor pe pămîntul exilului, a aruncat și țările române pe panta decăderii politice și culturale și a deschis astfel porțile invaziei grecești. Această invazie începe la o dată la care cultura română nu își consolidase definitiv pozițiile; faptul acesta face cu putință ca, în spațiul măsurat mai înainte de aripa imperială a vulturului, să năvălească nestînjeniți corbii gălăgioși ai Fanarului.

4. Eliberarea de sub tutela grecească se face sub influența ideilor secolului, care determină o renaștere culturală în toate țările locuite de români. Pentru motive sociale de ordin special, această renaștere avea să ducă în Transilvania la construirea unui ideal de cultură latin: era calea cea mai potrivită pe care o puteau lua învățații români din această provincie spre a sublinia cît mai energic deosebirea de esență a poporului român față de populațiile conlocuitoare. Procesul acesta de detașare din comunitatea spirituală greco-română și de afirmare a spiritului român formează obiectul lucrării de față. Ea își propune să arate că renașterea română din secolul al XVIII-lea este în primul rînd unul dintre fenomenele determinate de expansiunea ideilor „Luminilor" franceze[3]. Recepționate direct sau prin intermediar grecesc în Moldova și în Muntenia, recepționate direct sau prin mijlocirea Italiei și a Austriei iosefiniste în Transilvania, ideile acestea aveau să creeze o bază unitară manifestărilor culturale ale românilor de pretutindeni

și să imprime acestor manifestări un dinamism pe care istoria culturii nu l-a înregistrat decît arareori.

Felul acesta de a privi lucrurile merge împotriva afirmației, de circulație generală în știința română, care pune accentul fundamental pe legătura ce există între renașterea culturală română din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și unirea unei părți a românilor din Transilvania cu biserica Romei la începutul aceluiași secol. În spiritul acestei afirmații, eliberarea românilor de sub tutela grecească s-ar datora tot unei influențe religioase, influenței catolice. Unirea aceasta, care face ca o parte dintre românii din Trasilvania să intre în sfera de influență a catolicismului, a deschis tinerilor români ce se dedicau carierei preoțești porțile școlilor catolice din Austria și din Italia, la o dată la care învățămîntul catolic se întemeia în mod exclusiv pe limba latină. Contactul pe care ei îl au cu cultura italiană la Roma și participarea la cultura cosmopolită din capitala Austriei de pe acea vreme le puneau la îndemînă un instrument de lucru cu ajutorul căruia puteau citi în cartea trecutului îndepărtat al neamului la pagini ce rămăseseră închise pentru o mare parte a înaintașilor lor. Perspective vaste se deschideau astfel minții lor; descoperirea lumii romane, pe ale cărei bogății sufletești se întemeia întreaga cultură modernă și căreia ei îi aparțineau în mai mare măsură decît alții, era de natură să stimuleze entuziasmul, — hrană neapărată pentru apostolii ideilor mari.

Faptul acesta ne face să vedem că, deși formația scriitorilor ardeleni era în primul rînd teologică, în cuprinsul activității desfășurate de ei accentul fundamental nu cade totuși pe discuțiunile de ordin teologic. Evident, nu pot fi ignorate preocupările lor în această ordine, nu se poate ignora că una dintre lucrările cele mai de seamă pe care ei ni le-au lăsat este Biblia tradusă de Micu și publicată la Blaj. Oricîtă importanță am atribui însă faptului acesta, semnificația lui nu trebuie exagerată. Privită în liniile ei mari, activitatea scriitorilor din Renașterea ardeleană se hrănește din ideile revoluționare ale secolului, ea subliniază energic și permanent anumite note desprinse din înverșunata discuție pentru dreptul ginților și legea naturii. Căutînd să pună în lumină drepturile poporului lor alături de drepturile celorlalte popoare, ei au cultivat cu o stăruință impresionantă istoria și filologia, disciplinele cele mai indicate să înlăture negurile ce acopereau originile acestui po-

Scanned with OKEN Scanner

por. Faptul că au înțeles să ducă discuția pe terenul acesta nu trebuie să surprindă pe nimeni: ei se adresau și unor oameni pentru care raportarea la registrele nobilitare ale istoriei era un gest perimat, dar se adresau în același timp și unei lumi recent coborîte din barbarie, pentru care blazonul păstra încă o atracție plină de mistere. Munca lor stăruitoare a izbutit să dea unei națiuni disprețuite, al cărei grumaz se găsea sub ascuțișul de sabie al privilegiilor medievale, sentimentul istoriei sale și conștiința drepturilor sale naționale. Și pentru că lupta lor tindea să ridice o națiune întreagă redusă în stare de iobăgie, ea depășea cadrele unei lupte naționale și căpăta sensul adînc al marilor lupte sociale. În felul acesta, formula care ar caracteriza mai precis idealul de care s-a condus activitatea Renașterii române în Transilvania, s-ar desfășura pe îndoita lozincă a revendicărilor naționale și sociale, drepturi naționale și demnitate omenească.

Importanța culturală a unirii bisericii ardelene cu Roma rămîne astfel un fapt pe care cercetările ulterioare nu pot decît să-l confirme. Problemele sufletești sînt însă atît de complexe, încît a reduce la o cauză unică un fenomen de proporțiile celui ce ne preocupă ar fi o dovadă de lipsă de înțelegere a marilor prefaceri din viața spirituală a omenirii. Unirea cu biserica romană poate explica multe din elementele ce caracterizează mișcarea ardeleană, dar ea nu va putea explica în nici un caz anumite note specifice ale ei, acelea care fac ca literatura română din Transilvania să facă un bloc unitar cu întreaga literatură română a timpului. Școala catolică nu predica dreptul ginților, ci dreptul suveranilor; nu predica legea naturii, ci legea divină. Și atunci cînd scriitorii ardeleni se arată preocupați de problemele amintite, ei încetează de a mai fi propovăduitorii adevărurilor pe care se întemeia întreaga educație catolică. Un suflu străin, dar caracteristic secolului lor, anima pe călugării cărturari, care plecau din țara lor să învețe tablele cele vechi ale credinței și se întorceau spre a zidi o cetate nouă, o cetate umană, ale cărei pietre angulare erau dreptatea și iubirea. Suflul acesta nou este chemat să ne dea explicarea marilor prefaceri spirituale prin care avea să treacă întregul popor român.

Pentru că acest contact cu școala occidentală nu era ceva necunoscut în istoria românilor. Cu un secol mai înainte, boierii din Moldova își făceau studiile la școlile catolice din Po-

lonia. Asemenea scriitorilor ardeleni, cronicarii moldoveni cunoșteau și vorbeau de originea romană a poporului român și încercau unele apropieri între limba română și cea latină. Au constatat, s-au entuziasmat; dar ideea n-a ajuns element de activare a maselor, n-a dinamizat un popor și n-a răsturnat o ordine socială, așa cum avea să facă mai tîrziu.

În ordinea aceasta s-ar putea invoca fenomenele paralele din cultura modernă grecească. Asemenea românilor, grecii cunosc în secolul al XVIII-lea o renaștere culturală, care avea să ducă la opera reformatorului Corai și mai cu seamă a adepților săi: o întoarcere la trecutul poporului elin, la tezaurul cultural al antichității eline, — plasarea în trecut a idealului de viață națională. Adîncirea aceasta exclusivă în trecut avea să aibă și anumite rezultate bune; ele erau însă pe punctul de a fi anulate de unul dezastruos. Căutînd să pună într-o lumină cît mai puternică legăturile dintre ei și vechii elini, grecii au crezut că trebuie să-și modifice limba, apropiind-o de aceea pe care strămoșii lor o vorbeau cu două mii de ani în urmă. Din această concepție a ieșit o limbă hibridă, fabricație de laborator filologic, care a împiedicat vreme îndelungată manifestarea liberă a poeziei grecești; o încercare de care, după cum se știe, n-a fost scutită nici viața culturală română în epoca ei modernă. Cultul acesta excesiv al trecutului a articulat însă spiritualitatea greacă, ideea unei ascendențe strălucite a polarizat și la ei, ca și la români, năzuințele către viitor, către demnitate, ale unui popor a cărui existență a îmbrăcat adeseori aspecte tragice. Și mișcarea aceasta, care avea să așeze pe baze moderne existența poporului grec, a luat naștere fără ca la originea ei să se găsească un act asemănător aceluia care ne întîmpină în Transilvania: nu este vorba acolo de o unire cu biserica romano-catolică, așa încît explicarea regenerării spirituale a poporului grec nu poate fi căutată în influența catolicismului. Asemenea cronicarilor români, scriitorii greci din epocile anterioare erau conștienți de originea neamului lor; dar ideea elină nu avea să devină activă decît la un anumit moment din istoria modernă a Greciei, după cum ideea romană nu avea să devină activă decît la un anumit moment din viața poporului român. Mai mult însă: nici contactul cu școala apuseană nu a lipsit poporului grec în epocile precedente, cînd el își pregătea la universitățile occidentale loturi compacte de „iatrofilozofi"; dar contactul acesta nu a determinat nici la

greci, după cum nu a determinat nici la români, o renaștere de proporțiile celei pe care avea s-o aducă a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

5. Fenomenul nu este așadar ceva specific vieții românești și el nu se poate explica integral nici prin contactul cu școala occidentală, nici prin unirea cu biserica romană. Faptul acesta ne obligă să trecem peste explicațiile curente și să căutăm o bază mai largă de interpretare.

În jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea, țările române intră în sfera de acțiune a filozofiei „Luminilor" franceze, filozofie ce punea în circulație o serie de idei înzestrate cu o extraordinară putere de activare în masele sociale. În adevăr, mai mult decît oricare alt curent filozofic, „Luminile" au mînuit materialul social: ele au pus în discuție valabilitatea unor anumite concepții moștenite de la secolele precedente, ele au pus în discuție îndreptățirea unor anumite instituții, în care lumea se deprinsese să vadă valori intangibile. Lupta pe care unii reprezentanți ai acestei mișcări o duc împotriva monarhiei și împotriva ideii de drept divin însemnează tot atîtea momente de revoltă împotriva unei tradiții ce tindea să consacre un sistem de inegalități și tot atîtea trepte de introducere în societatea cea nouă. Lupta aceasta a avut reflexe puternice în orientul Europei, pe care l-a sustras somnolenței spirituale în care se complăcuse atîta timp și l-a aruncat în frămîntarea de patimi și de idei ale vremii. Condillac sau Wolff în direcție filozofică, Montesquieu și mai cu seamă Voltaire în ordine socială, sînt autoritățile în fața cărora se pleacă societatea românească a timpului[4].

Una din notele caracteristice ale literaturii române care ia naștere în aceste condițiuni este tendința de a se adapta pulsului literar occidental. Procesul acesta nu se putea realiza însă într-un timp scurt și desăvîrșirea lui în cultura română nu se face pe un front unitar. Alături de spirite cu totul moderne cum sînt Budai-Deleanu sau Ionică Tăutul, pe anumite linii secundare se desfășoară pînă tîrziu unele scrieri minore, în care dăinuiește încă mentalitatea trecutului. Acestea sînt scrierile datorite unui Dionisie Eclesiarhul sau altora de aceeași calitate, scrieri înfățișate uneori în proză, iar alteori, cum este cazul lui Zilot Românul, „poezite" în versuri după modă grecească. Dacă importanța lor este disparentă în totalul literaturii române a timpului, prezența lor este totuși semnificativă:

aceste spirite retardatare ne fac să vedem că, oricare ar fi fost puterea de acțiune a noilor idei, lor le-a fost dat totuși să întîmpine și anumite conștiințe impermeabile, a căror manifestare constituie una dintre notele pitorești ale epocii. Sînt însă unele cazuri dramatice, cînd lupta între occident și orient desfășurată în sufletul unui scriitor n-a ancorat la o soluție definitivă și personajul rămîne suspendat între doi poli. Aceasta este bunăoară situația lui Ienăchiță Văcărescu, admirator al lui Metastasio și al lui Voltaire, patron al mișcării culturale în stil occidental a românilor din Transilvania, dar legat în același timp de vechea spiritualitate orientală. Deși căzînd uneori pe de-a-ntregul în afară de raza „Luminilor", aceste manifestări vor forma de asemenea obiectul preocupărilor noastre pentru un îndoit motiv: în primul rînd, epoca ce ne interesează se impune să fie prezentată în toate aspectele sale, iar în rîndul al doilea pentru că numai în felul acesta vom înțelege că, trebuind să lupte împotriva unui material atît de rezistent, biruința pe care noile idei aveau s-o cîștige avea să fie grea, dar și de lungă durată.

În adevăr, ideile „Luminării" aveau să se prelungească asupra literaturii române pînă tîrziu în secolul al XIX-lea[5]. Continuînd procesul de adaptare la ritmul culturii occidentale, cultura română din prima jumătate a secolului al XIX-lea se lasă influențată și de alți factori. Elemente noi intră în joc îmbogățind cuprinsul sufletesc al literaturii. Cel mai de seamă dintre acestea este mișcarea romantică. Ceea ce interesează în primul rînd problema noastră este romantismul francez, a cărui influență asupra literaturii române a fost deosebit de puternică. Sub influența marilor romantici francezi, sfera literară exploatată de scriitorii români se lărgește. Cei dintîi care se impun atenției sînt Lamartine și Victor Hugo; iar dincolo de ei, mediată încă din primele timpuri de aceeași literatură franceză, se întrevede curînd umbra masivă a lui Byron. Că Heliade Rădulescu traduce și imită pe Lamartine; că și el, și Boliac și Negruzzi traduc, imită și dau curs admirației lor pentru Victor Hugo, este un fapt peste care nu se poate trece. Pentru toți acești scriitori — și pentru întreaga lor generație — influența romantică este o realitate de care va trebui să se țină seama, dar o realitate care, la rîndul ei, nu va anula pe

Scanned with OKEN Scanner

de-a-ntregul formațiunea spirituală organizată la cei mai mulți dintre dînșii de influența anterioară a „Luminilor".

Cazul cel mai caracteristic este acela al marelui animator al culturii române din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Heliade Rădulescu. Elev al lui Lazăr și, prin el, al Renașterii române din Transilvania, el trîmbițează faptul acesta cu numeroasele surle de care dispunea spiritul său; dar el este într-o măsură tot atît de mare elev al școlii grecești și, grație acestei duble articulații a spiritului său — dublă mai mult în aparență — el este ceva ce nu i-ar fi făcut plăcere dacă ar fi știut-o precis, este elev al secolului al XVIII-lea francez. Prin galofobia sa și prin adînca francizare a spiritului său, Heliade Rădulescu se situează pe o linie paralelă aceleia pe care, în literatura italiană, se află Alfieri. Privit din punctul de vedere al organizării sale spirituale, precum și din punctul de vedere al idealului de care s-a condus în diferite ramuri ale activității sale, scriitorul român apare în primul rînd ca un om de factura rațională a enciclopediștilor. Cu enciclopediștii împărtășește el încrederea în progresul omenirii, în scrierile lor găsea puncte de sprijin pentru concepția sa umanitară și cosmopolită, din doctrina lor deriva el idealul său de artă și de educație a neamului omenesc. Liniile mari pe care evoluează viața sa sufletească sînt astfel stabilite de cultura rațională a secolului al XVIII-lea, încît s-ar putea spune că activitatea lui, desfășurată în secolul al XIX-lea în Țara Românească, se alimentează într-o largă măsură din zestrea spirituală a veacului al XVIII-lea francez. Evident, în cazul lui nu se poate face abstracție de influența culturii europene contemporane; dar ceea ce se poate afirma cu toată certitudinea este că formula sa de reacțiune spirituală față de materialul cu care venea în contact era formula prevalent rațională organizată de veacul al XVIII-lea francez.

6. O întrebare se ridică în mod firesc în urma tuturor acestora: dacă influența „Luminilor" se prelungește atît de mult asupra secolului al XIX-lea român, care va fi limita pînă la care se va extinde studiul nostru? Pentru epoca aceasta, ca pentru întreaga literatură română de altfel, nu se poate vorbi de existența exclusivă a unui anumit curent literar. Literatura română nu a cunoscut — și nu cunoaște — cuvînt de ordine sau calm; ea este în permanență în căutarea insulei fericite în care să se poată fixa și unde să poată rodi. Cercetători com-

petenți au explicat agitația ei permanentă prin împrejurarea că i-a lipsit un stagiu prelungit în literaturile clasice, care i-ar fi format o bază mai sigură de manifestare și i-ar fi echilibrat spiritele. Este, incontestabil, un punct de vedere ce izvorăște din cunoașterea realităților istorice românești; dar se întemeiază el tot atît de mult pe cunoașterea legilor proprii literaturii? Este cert că un popor de spirite calme nu ar fi creat, printr-unul din reprezentanții săi, dadaismul francez; dar el nu ar fi creat în sînul aceleiași literaturi franceze nici poezia contesei de Noailles. Departe de a vedea o scădere în această goană frenetică spre orizonturi noi, noi sîntem convinși că ea exprimă una dintre cele mai alese însușiri ale neamului.

În fixarea datelor între care se dezvoltă literatura „Luminilor" în România, — și, în general, în fixarea marilor diviziuni ale literaturii române moderne —, va trebui să ținem seama mai presus de orice de această întrepătrundere de concepții și de curente. Una dintre trăsăturile caracteristice ale literaturii „Luminilor" este nota ei militantă. Această trăsătură domină literatura română pînă la data la care ea vine în contact cu romantismul occidental, în cursul celui de al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea. În linii mari, fenomenul ce ne preocupă se desfășoară între anii 1779—1829. În 1779 apare de sub teascurile tipografiei prima carte în care pătrunde ceva din crezul renașterii române din Transilvania, *Cartea de rugăciuni* a lui Samuel Micu, iar în 1829 încep să fie publicate primele traduceri românești dintr-un scriitor romantic, *Meditațiile* lui Lamartine în traducerea lui Heliade Rădulescu. Știm cît este de arbitrară o determinare cronologică strînsă atunci cînd este vorba de manifestări ale spiritului .Peste baricadele cronologice fenomenul încătușat în felul acesta își aruncă valurile sale; de aceea cercetarea noastră va trebui să-l urmărească în unele din manifestările sale premergătoare, precum și în anumite reflexe posterioare.

Eliberată de sub tutela grecească prin influența ideilor „Luminării", cultura română avea să se zbată încă un timp în căutarea căilor proprii. Fetișul elin a fost alungat, dar în locul lui, și în parte după modelul lui, avea să se dezvolte în această cultură fetișul latinist. Nașterea lui este, după cum am amintit, o consecință a condițiunilor în care trebuia să se ducă lupta în Transilvania românească, iar formele exagerate la care avea să ajungă cu vremea se datorau în parte unor împrejurări de

Scanned with OKEN Scanner

aceeași natură [. . .] Latinismul însemnează năzuința de a modela spiritul viu al poporului în așa fel încît el să poată intra pe tiparele latine ale strămoșilor. Reforma viza în primul rînd limba, care, în cursul ascendent al mișcării, ajunge să capete o înfățișare cu totul hibridă. A treia eliberare, pe care cultura română trebuie s-o realizeze spre a ajunge în cele din urmă la descătușarea definitivă, este eliberarea de sub imperiul latinist. Oricît de viguroasă a fost acțiunea lui, latinismul n-a dominat totuși în mod exclusiv asupra spiritelor și reacțiunea s-a făcut simțită de timpuriu. Ea s-a întemeiat pe contactul tot mai susținut cu realitățile rurale românești, acelea care s-au aflat mai puțin în bătaia vînturilor de înnoire. O funcțiune deosebit de vie a îndeplinit în ordinea aceasta atașarea de poezia poporană, din mijlocul căreia s-a ridicat dușmanul ireductibil al latinismului: aceasta putea cuceri pe învățați, a căror cultură livrescă îi detașa de poporul larg și-i așeza undeva, într-o zonă incertă, între românii timpurilor noi și romanii divului Traian; poporul de jos însă era mai puțin receptiv la asemenea idei și mai puțin dispus să iasă din formele consacrate ale vieții sale spirituale. Ne-ar putea surprinde azi larga popularitate de care s-a bucurat poezia poporană în cultura română din a doua jumătate a secolului trecut. Nu se poate vorbi numai de o descoperire a geniului popular și entuziasmarea pentru el la o dată cînd, cu trecerea romantismului, acesta era un proces definitiv încheiat în occident. Poezia poporană a avut în cultura română o funcțiune de purificare spirituală, ea a dizolvat latinismul coagulat în capetele unora și în inimile altora. Singurul pacient recalcitrant a fost Academia Română, care a preferat să moară de moarte savantă decît să trăiască din viața generală a poporului: după terminarea dicționarului academic, celebrul dicționar care alunga din limbă toate cuvintele ce nu erau de origine latină, unul dintre autorii lui, Massim, nebunește. Înregistrînd faptul acesta și comentînd opera, însăși revista ardeleană *Familia*, pe care tarentula latinistă n-o evitase, conchidea: „nu e de mirare". Era cea mai plastică formulă ce exprima evoluția concepțiilor în cultura română.

Eliberată de slavonism prin întinderea puterii turcești și prin influența mișcărilor de reformă religioasă; eliberată de grecism prin influența ideilor „Luminării" și prin reacțiunea latinistă; eliberată de latinism în cele din urmă prin afirmarea energică a spiritului popular, cultura română avea să descopere

căile proprii numai după o peregrinare de mai multe ori seculară. Aceste etape pe care le străbate în căutarea formelor proprii de manifestare desemnează epocile mari în dezvoltarea ei. Fixîndu-ne atenţia asupra perioadei moderne a acestei literaturi, vom observa că diversitatea idealurilor de care ea s-a lăsat condusă subliniază aspecte diferite de la o epocă la alta. Asistăm la o evoluţie în cursul căreia aceleaşi preocupări sînt reluate ritmic, totdeauna la un diapazon artistic mai ridicat şi într-o atmosferă progresiv purificată de extrapoetic. Sub aspecte diverse de la o epocă la alta, evoluţia aceasta subliniază succesiv elementul local şi pe cel universal.

Prima epocă din perioada modernă, aceea ale cărei trăsături le-am schiţat mai sus, se fixează sub influenţa mişcării „Luminilor". Literatură de luptă, animată de un puternic suflu de emancipare, ea accentuează în mod deosebit valorile militante extrapoetice; dar, cu *Ţiganiada* lui Budai-Deleanu izbuteşte totuşi să dea o operă poetică de mare valoare. În condiţiunile speciale ale poporului român, preocupările sociale ale acestei mişcări se convertesc în preocupări naţionale: mai presus decît de activitatea ştiinţifică sau poetică propriu-zise, „Luminile" române sînt preocupate de delimitarea spaţiilor naţionale şi sociale.

O tendinţă de adaptare la ritmul culturii occidentale o aduceau şi „Luminile"; această tendinţă devine însă caracteristică epocii următoare, cînd contactul cu romantismul face ca accentul esenţial să nu mai cadă asupra elementelor capabile de acţiune socială, ci să se deplaseze asupra valorilor poetice. Este epoca în care lucrează un Heliade Rădulescu în Muntenia, un Asachi şi un Negruzzi în Moldova. Directivele teoretice nu sînt încă precizate, scriitorii sînt supuşi dublei influenţe a şcolilor întemeiate pe autorităţile literare clasice şi a literaturii romantice a zilei. Iar unii dintre dînşii, cum este cazul amintit al lui Heliade Rădulescu, rămîn, cu toate concesiunile pe care le fac spiritului vremii, profund ataşaţi mentalităţii secolului precedent. Scriitorii năzuiesc — şi în anumite cazuri izbutesc — să creeze în stilul în care se crea în Apus, după modele ce aparţineau acelui apus. Dar cu toată ataşarea lor la literatura romantică, se proclamă insistent necesitatea regulei poetice şi a operei cu valoare universală, chiar de scriitori de înclinări mai puţin clasice decît Asachi.

Scanned with OKEN Scanner

A treia epocă se caracterizează printr-o atașare teoretică puternică de romantism. Programul din 1840 al *Daciei literare* se remarcă în primul rînd prin afirmarea valorilor locale: sfera de explorare indicată poeților se limitează la realitățile naționale actuale și la istoria națională. Scriitorii care participă la mișcare au o atitudine hotărît antilatinistă. Cu toate acestea asistăm la o reluare a preocupărilor primei epoci: naționalismul generației *Daciei literare* nu mai este însă un factor de acțiune directă în viața socială, ci de acțiune mediată prin poezie. Motivat de datele literare contemporane, programul acesta însemna totuși o alterare a concepției de poezie. Istoria literară română, care, cu mici excepții, a privit totdeauna cu o simpatie particulară sectorul naționalist al poeziei, a văzut în Mihail Kogălniceanu reprezentantul cel mai autorizat al curentului de la *Dacia literară*, pe salvatorul poporului român din valurile înstrăinării sentimentale. În felul acesta caracterele mișcării au fost stabilite numai în comparație cu o anumită literatură anterioară, dar nu și pe baza unor anumite rezultate pe care ea le-a dat. Unul dintre rezultatele acestea este poezia de factură ziaristică de după 1848, poezie locală dar fără culoare, poezie națională dar fără avînt. De altfel înseși pozițiile programatice sînt trădate și printre cei ce le trădează se numără chiar reprezentanții cei mai de seamă ai mișcării: Mihail Kogălniceanu însuși se închină la altare străine, iar Vasile Alecsandri, scriitorul cel mai de seamă al epocii, este un spirit de valențe universale și prin această trăsătură el face trecerea către generația următoare, animată de un ideal de artă opus.

În cea de a patra epocă a ei, literatura română revine la cultul valorilor universale și năzuiește pe calea aceasta către construirea unei baze clasice. Deschizător de drumuri în aceste domenii nu este numai Vasile Alecsandri, ci și Odobescu; dar acela care dă expresia teoretică cea mai desăvîrșită noului crez este Titu Maiorescu. Cu Eminescu în lirică, cu Slavici și cu Caragiale în epică și în teatru, literatura română atinge culmile ei cele mai înalte. De o puritate de linie nu se poate vorbi nici de data aceasta. Eminescu păstrează încă legătura romantică cu valorile locale, iar Slavici și Caragiale, primii artiști de seamă ai realismului românesc, sînt preocupați îndeosebi de același element local. Explorarea lui nu mai izvorăște însă dintr-un comandament programatic ca în epoca precedentă și,

Scanned with OKEN Scanner

adîncindu-se în studiul omului carpatic, scriitorii năzuiesc către înțelegerea omului în general.

Direcția aceasta, reprezentată de societatea literară „Junimea", întîmpină încă de la început rezistența unui spirit superior cum este Hasdeu, iar cu vremea reacțiunea față de ea devine din ce în ce mai energică: poporanismul, semănătorismul și anumite curente moderniste sînt momentele esențiale de distanțare față de junimism, de pulverizare a idealului de artă junimist.

În epoca de față, literatura română, cu toate talentele excepționale ce o ilustrează (Sadoveanu, Rebreanu, Blaga, Arghezi), dă totuși impresia unei reculegeri în urma unui naufragiu. În cuprinsul ei se vorbește cu toate acestea de o sinteză autohtonă de spiritualitate ortodoxă, care, prin semănătorism, se articulează de anumite laturi din opera lui Eminescu. Este de remarcat însă că această sinteză nu cuprinde unele dintre cele mai puternice talente ale zilei și că prin reprezentantul ei cel mai strălucit, Lucian Blaga, ea a fost depășită în sens universalist: în adevăr, sensul cosmologic al operei sale poetice și flexibilitatea pe care conceptul ortodox o are în gîndirea sa par a prevesti o sinteză viitoare, care să se realizeze la polul opus autohtonismului zilelor noastre.

7. Studiul de față se aplică celei dintîi dintre aceste epoci. Ea aduce în primul rînd manifestările bogate ale scriitorilor din Transilvania, fapt care a determinat pe cercetătorii anteriori să o desemneze sub numele de „Școala ardeleană" sau „Renașterea ardeleană". Privită astfel în sine, denumirea aceasta corespunde într-o mare măsură adevărului, dar în generalizarea ei se descifrează și un sentiment omagial: renașterea nu este numai ardelenească, ci general românească. Mai presus de toate însă, denumirea consacrată prezintă pentru noi marele dezavantaj că particularizează total un fenomen de circulație universală: înainte de a fi un fenomen particular ardelean sau românesc, ea este una dintre manifestările ideilor „Luminării". Prezentînd studiul nostru sub denumirea *Literatura română în epoca „Luminilor"*, nu facem decît să sublinem dependența fenomenului românesc de fenomenul general european.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Punctul de vedere oglindit în lucrarea de față a fost expus de noi în: *La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle*, studiu apărut în lucrarea colectivă *La Transylvanie*, București, 1938, p. 667 sqq. (și în broșură separată); în *Introducerea* la I. Heliade Rădulescu, *Opere*, Tomul I, București, Fundația pentru literatură și artă, 1939, passim și mai cu seamă p. 8—33; în *Contribuția românilor din Transilvania la literatura română*, în revista *Transilvania*, LXIII, nr. 7—8 (iulie—august), 1942; apărut și în limba italiană: *Il contributo dei Romeni di Transilvania alla letteratura nazionale*, în *Rassegna culturale della Romania*, 1943, nr. 2.

Evoluția literaturii române a fost văzută ca o serie de eliberări și ascensiuni spirituale ale poporului de Mario Roques în prefața la P. V. Haneș, *Histoire de la littérature roumaine*, Paris, E. Leroux, 1934; formula lui Roques: „la libération et l'ascension spirituelle et artistique" și: „c'est de ces prises de conscience successives, de plus en plus larges et précises, qu'est faite l'histoire de la littérature roumaine" (p. X). Ipoteza absorbirii poporului român în cel italian, în O. Densusianu, *Literatura română modernă*, volumul I, București, Alcalay, 1920, p. 65. — Diferitele teorii în legătură cu apariția primelor texte în limba română sînt discutate de N. Drăganu în *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie dès origines à la fin du XVIII-e siècle*, în lucrarea amintită anterior, *La Transylvanie*, p. 628, sqq. În urma acestei lucrări, problema a fost reluată de N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I., București, Fundația pentru literatură și artă, 1940, p. 47—53 (bibliografia la p. 53) și Șt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba românească*, București, 1941 (Analele Academiei Române, *Mem. Sect. Lit.*, III, X, 3), care ajunge la conoluzia că apariția primelor texte în limba română nu se datorează unei influențe religioase străine, ci „necesităților didactico-religioase" și împrejurărilor „istorico-culturale"

Scanned with OKEN Scanner

interne. Traducerea s-ar fi făcut la mănăstirea Peri din Maramureș[6]. — Asupra jurămîntului lui Ștefan cel Mare, vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, E. Leroux, 1914, p. 3. — Pentru traducătorii români ai negustorilor sași din Sibiu, v. I. Lupaș, *Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, V, Cluj, 1930, p. 43 sq. — Despre necesitatea unui stagiu prelungit în literaturile clasice, O. Densusianu, *Lit. rom. mod.*, I, p. 18—19.

Cercetătorii sînt departe de a fi căzut de acord asupra diviziunilor mari ale literaturii române. Pentru N. Iorga, începutul modernizării acestei literaturi se fixează în 1774, data la care se încheie pacea de la Cuciuc Cainargi, și prima epocă modernă a ei se cuprinde între 1774—1821, adică între acea pace și revoluția lui Tudor Vladimirescu. Perioada aceasta, întitulată *Epoca lui Petru Maior*, este delimitată astfel de două evenimente externe literaturii (*Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*. Vol. II, București, Minerva, 1901; ediția a doua, București, ed. Fundației, 1933). Literatura secolului al XIX-lea este împărțită în mai multe epoci pe baza unor criterii eterogene (*Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I., București, Minerva, 1907; vol. II, București, Minerva, 1908; vol. III, Vălenii-de-Munte, „Neamul românesc", 1909; *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I—II, București, „Adevărul", 1934). A doua epocă a literaturii moderne cuprinde manifestările dintre 1821—1840 și este întitulată *Epoca lui Asachi și Eliad;* epoca a treia se fixează între anii 1840—1848 și este întitulată *Epoca lui M. Kogălniceanu;* Epoca a patra se fixează între anii 1848—1866; ea nu mai poartă numele nici unei personalități literare, dar în cuprinsul ei se vorbește de „regalitatea literară a lui Vasile Alecsandri". Literatura contemporană este împărțită la rîndul ei în două epoci: 1866—1900 *(Crearea formei)* și 1900—1934 *(În căutarea fondului)*. Denumirea epocilor trădează pînă la un moment cultul marilor personalități și numai în partea finală atașarea la criterii strict literare. Nici secționarea cronologică nu este total satisfăcătoare. Anul 1821 nu corespunde unui fapt precis din istoria literaturii: naționalizarea acesteia începuse încă de mai înainte, iar revoluția lui Tudor Vladimirescu n-a desăvîrșit brusc procesul. Spre deosebire de cea precedentă, revoluția din 1848 ar putea fi însă invocată, deoarece ea are urmări și pentru literatură: în urma ei asistăm într-adevăr la o decădere a poeziei, care devine propagandistică pînă la limite netolerate. Dar nu considerații literare impun data de 1866: societatea „Junimea", a cărei activitate o studiază capitolul respectiv, era întemeiată de mai înainte, iar revista care exprimă crezul ei literar, *Convorbiri literare*, apare

Scanned with OKEN Scanner

în 1867. Anul 1866 însemna însă începutul unei noi domnii și faptul acesta a fost determinant. Intruziunea istoriei politice, sociale sau militare tulbură astfel delimitarea fenomenului literar.

Literatura română modernă a lui O. Densusianu tratează, în cele trei volume apărute (vol. I, București, Alcalay, 1920; vol. II, București, „Viața românească", 1921; vol. III, București, Alcalay, 1933), Renașterea ardeleană și literatura din principate pînă la Grigore Alexandrescu. Nu găsim delimitate epoci propriu-zise, cu caractere dominante bine definite; literatura este expusă în evoluția ei cronologică, ajungînd pînă acolo încît personalități de structură cu totul deosebită să fie grupate în același capitol: George Lazăr, un teolog emancipat și revoluționar, pătruns de spiritul „Luminilor" și preocupat de problemele naționale și sociale, este pus alături de George Asachi, un clasic atașat de valorile artistice și refractar oricărei idei de înnoire socială. Pe de altă parte, sînt tratați în capitole separate scriitori care se explică pe același plan artistic, cum sînt Cîrlova și Heliade Rădulescu, ambii dăruiți lirismului român de influența romantică. Faptul acesta nu se poate explica decît printr-o atașare excepțională la criteriul monografic.

Pentru Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române,* vol. I, *Epoca veche,* Sibiu, ed. „Asociațiunii", 1920, întreaga literatură română se împarte în trei epoci: epoca veche, care durează de la origini pînă la Renașterea ardeleană; epoca nouă, care durează pînă la războiul pentru independență (1877) și epoca modernă, care începe la această dată și ține pînă în prezent. Scriitorii din epoca nouă sînt însuflețiți în scrierile lor de idealul național, pe cînd cei din epoca modernă sînt preocupați de arta pentru artă. Ceea ce se poate obiecta acestei diviziuni este faptul că idealul artistic al epocii moderne nu are nici o legătură cu războiul amintit, că el fusese construit cu zece ani mai înainte, o dată cu apariția revistei *Convorbiri literare.* Diviziunea aceasta globală face apoi ca în epoca definită prin idealul național să intre și scriitorii de factură cosmopolită din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Pentru D. Murărașu, *Istoria literaturii române,* București, „Cartea românească", 1940, întreaga literatură română se împarte în: epoca unității de neam prin ortodoxie; epoca unității de neam prin limbă; epoca unității de neam prin conștiință, și epoca formării idealului artistic. Dintre toate acestea, singura care se definește pe plan literar este cea din urmă. Din punct de vedere strict logic ea constituie o notă discordantă și numai în mod arbitrar poate fi privită ca autonomă: scriitorii ce-i aparțin au ajuns de asemenea la conștiința rosturilor lor românești, așa încît, dacă s-ar păstra unitatea punctului de vedere în

Scanned with OKEN Scanner

clasificarea materialului literar, această epocă ar trebui socotită numai ca o diviziune a celei precedente.

Nu se poate vorbi de preocuparea de a stabili epocile mari ale literaturii române în lucrarea, atît de inegală și totuși atît de prețioasă, a lui G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația pentru literatură și artă, 1941. Atașat în mod exclusiv fenomenului literar, autorul este preocupat în primul rînd să stabilească notele ce individualizează pe scriitori, iar nu pe acelea care creează caracterele comune unui curent sau unei epoci. Diviziunile pe care le stabilește totuși, cu suprapuneri violente de cronologie și cu aspect de hronograf (Romanticii 1827—1848; Messianicii pozitivi 1840—1848; Anti-bonjuriștii 1830—1848; Întemeierea prozei 1840; Romanticii macabri și exotici 1842—1859..... Moderniștii. Momentul 1919; Intimiștii. Momentul 1920; Tradiționaliștii. Momentul 1923, etc.), izvorăsc din necesitatea practică a unei diviziuni oarecare a materialului și adeseori nu-și justifică cronologia. Și, cu toate că în numeroase cazuri ele aduc o poetică lipsă de corespondență între titlu și conținut, au totuși marele merit că vizează în mod exclusiv viața literară.

În *Istoria literaturii române moderne. Întîii poeți munteni*, Cluj, Ardealul, 1923, Bogdan-Duică nu își pune această problemă, cartea fiind o colecție de monografii independente. O pune însă în articolul *Istoriografia literară română*, în *Viața românească*, LXII, p. 32. Căutînd să aplice literaturii române de după 1821 principiile după care era lucrat tratatul de literatură germană al lui Bartels, ajunge să stabilească următoarele diviziuni: „întîia despre anii 1821—1848; a doua: 1849—1866; a treia: 1867—1884; a patra: 1885—1924". Prima ar indica ascendența politică și literară pînă la 1848, a doua decăderea literară pînă la apariția „Junimei", a treia activitatea „Junimei" pînă la afirmarea maximă a lui Eminescu și a patra disocierile, în parte sub influențe străine, ce au urmat acestei date. Prima epocă ar fi creat un tip de luptător și de idealist, a doua un sceptic și lînced, iar a treia un încrezător critic și aristocratic. — Caracterizarea lui Bogdan-Duică are, între altele, neajunsul că este contrazisă de scriitorii cei mai de seamă ai epocilor respective. Astfel, în epoca a doua ajunge la deplină afirmare Vasile Alecsandri, care nu este nici sceptic și nici lînced, iar a treia epocă este dominată de Eminescu, a cărui poezie ni-l arată cu totul altfel decît ca pe un încrezător[7].

În diviziunile pe care le-am stabilit și asupra cărora revenim specificînd, ne-au călăuzit îndeosebi manifestările cardinale din domeniul literaturii. Dacă am stabilit astfel limitele primei epoci între 1779—1829, am făcut-o pentru motivul că la 1779 apare prima carte în care se

Scanned with OKEN Scanner

simt preocupările Renașterii ardelene, iar în 1829 se publică primele traduceri din Lamartine. Faptul acesta nu înseamnă însă că înainte de 1779 nu au existat preocupări în genul celor practicate de Renașterea ardeleană și nici că literatura română a luat contact cu romantismul abia în 1829. La această dată Cîrlova scrisese unele din poeziile sale, Heliade tradusese unele *Meditații* și, probabil, însuși Mumuleanu se îndrepta către Lamartine; dar manifestarea vizibilă a acestor preocupări o avem în 1829. La începutul celei de a treia epoci am așezat, asemenea altor istorici ai literaturii române, programul *Daciei literare* (1840). Știm că programul acesta a fost anticipat în parte și că vechile preocupări aveau să se prelungească pe deasupra lui pînă tîrziu; acum se afirmă însă, cu toată tăria, necesitatea inspirației naționale. Idealul artistic al epocii precedente era opera cu valoare universală, capodopera; idealul artistic al noii generații este opera cu subiect național. Idealul acesta a avut slujitori mai mult sau mai puțin devotați; dar el este activ în literatură și domină teoria literară pînă la apariția, în 1867, a revistei *Convorbiri literare*. Cea de a treia epocă a literaturii române durează deci de la 1840—1867. Am trecut în felul acesta peste anul 1848, în care unii istorici literari văd un sfîrșit de epocă; în urma lui, poezia română se găsește într-adevăr într-o stare de decădere, datorită în parte facilității de a crea pe care o permitea programul lui Kogălniceanu. Faptul care ne-a determinat să trecem peste această dată este că, dacă în liniile ei mari poezia prezintă aspecte de decadență, totuși după 1848 se manifestă cu toată puterea Alecsandri, Baronzi și Bolintineanu, a căror operă compensează din plin literatura lipsită de valoare a contemporanilor. Epoca a patra se întinde între 1867—1893. Ea se deschide cu apariția revistei *Convorbiri literare*, expresia societății „Junimea", și se închide cu apariția *Evenimentului literar*, în ale cărui pagini avea să se formuleze definitiv doctrina poporanistă. Este drept că și înainte de data aceasta, „Junimea" fusese combătută: de Hasdeu, de *Literatorul*, de Gherea; dar poporanismul este primul curent care construiește un crez literar temeinic opus aceluia al „Junimei". El deschide ultima epocă a literaturii române, aceea în care idealul de artă al „Junimei" avea să fie sfărîmat. În urma lui avea să ia naștere semănătorismul, care, asemenea poporanismului, avea să propună artei realizarea unor anumite scopuri sociale și naționale. Se revine cu aceste mișcări la arta cu scop a generației *Daciei literare*, la înlocuirea operei ce tindea către universal prin opera cu preocupări locale. În timpurile moderne ale literaturii române asistăm așadar la o reluare ritmică a acelorași preocupări.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

1 *Introducerea*, apărută anterior sub titlul *Etape în dezvoltarea literaturii române* în revista *Transilvania*, LXXV, nr. 8—9, era menită inițial să prefațeze nu numai *Literatura română în epoca „Luminilor"*, ci întreaga *Literatură română modernă* pe care D. Popovici o proiectase și pe care a realizat-o doar parțial. Ca atare, studiul conține, alături de unele precizări metodologice, și o schiță de filosofia culturii, pe care *Literatura română modernă* urma să se întemeieze. În concepera — hegeliană — a istoriei literaturii române ca o istorie a eliberărilor spirituale ale poporului român, D. Popovici pleacă (v. trimiterea din bibliografie, p. 25), de la punctul de vedere afirmat de Mario Roques în prefața la P. V. Haneș, *Histoire de la littérature roumaine*, Paris, 1934. Pentru M. Roques, istoria literaturii române nu poate fi concepută, deocamdată, în ciuda operelor de valoare care o ilustrează, ca explicarea unei împliniri, ci ca „istoria formării unui spirit, a unui gust, a unei limbi, a unui suflet" (p. IX). E un proces ce se realizează printr-o degajare treptată de influențele (slavă, bizantină, turcă, franceză) pe care cultura română le-a suferit, printr-o serie de eliberări în planul conștiinței „într-o permanentă ascensiune spirituală și artistică" al cărei ultim termen — cucerirea conștiinței și a expresiei artistice naționale — este, încă, un deziderat depărtat. „Eliberările spirituale" care, pentru Mario Roques, constituiau indicele caracteristic al unei culturi incipiente, aflată încă în căutarea propriei fizionomii, primesc la D. Popovici o semnificație diferită și, în unele momente, polemică. Prin mișcările de înlăturare a influențelor civilizațiilor străine, literatura română realizează prima etapă a cunoașterii de sine: negația. Etapa următoare, afirmativă, începe odată cu descoperirea poeziei populare (care va juca rolul bazei clasice a literaturii române); pornind de aici, conștiința de sine a poporului român își descoperă alte determinări, însumate în ceea ce D. Popovici numește „elementul local".

Scanned with OKEN Scanner

Succesiunea ritmică a elementului universal și național nu indică deci o etapă primară în procesul de formare a unei conștiințe care „se degajează din haos", ci primește, în interpretarea lui D. Popovici, valoarea unei trăsături permanente și definitorii pentru literatura și, implicit, pentru spiritualitatea românească. Spiritul românesc este prin excelență dinamic, el nu cunoaște „cuvînt de ordine sau calm"; această neliniște fertilă, această „goană frenetică spre orizonturi noi" se va verifica și în contribuția unor reprezentanți ai culturii române la istoria unor culturi străine, așa cum se întîmplă în cazul dadaismului francez. Evoluția dialectică a literaturii române nu tinde, în concepția lui D. Popovici, spre un termen final, ci doar spre sinteze succesive (Eminescu, Blaga) ale elementelor antinomice universal — local. Prin înțelegerea „reacțiunii locale" ca unul din elementele componente, active, ale evoluției culturii românești, D. Popovici se distanțează de concepția, extrem de răspîndită, a „sintezei românești" ca punct de confluență, sub o zodie proprie, a Orientului și Occidentului, concepție a cărei origine se află în mesianismul romantic și a cărei istorie se poate urmări, prin N. Iorga, pînă la teoria „sintezelor succesive" formulată de Dan Zamfirescu în *Conștiința efortului artistic în literatura română veche* din volumul *Studii și articole de literatură română veche*, Buc., E.P.L., 1967.

[2] Puțina prețuire pe care D. Popovici o acordă literaturii române vechi se cere raportată la concepția criticului asupra etapei negative și a etapei afirmative în evoluția literaturii române. Plasată sub semnul negației, adică al eliberării de sub „tutela slavonismului" și de sub „tutela grecească", literatura veche nu e văzută — decît accidental — ca purtătoare de virtuți estetice sau de caracter național. O interpretare total diferită, din unghiul valorificării estetice a vechii literaturi românești dă G. Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Buc., 1941. Punctul de vedere estetic este continuat și fundamentat teoretic în studiul deja citat al lui D. Zamfirescu, *Conștiința efortului artistic...* Caracterul național al literaturii române vechi este puternic subliniat de George Ivașcu în *Argumentul* la *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., Ed. șt., 1969: „... cultura secolului al XVII-lea are toate notele unei culturi în care *ideea națională* este idee-forță..." (p. 6); „Geniul nostru național se definește tocmai în acest interval" (p. 7). Ideea s-a bucurat de altfel, în ultima vreme, de o dezbatere serioasă și nuanțată; v. Eugen Stănescu, *Valoarea istorică și literară a cronicilor muntene*, studiul introductiv la Cronicari munteni, vol. I, Buc., E.P.L., 1961, p. LXXVIII—CIV (despre „lupta pentru afirmarea conștiinței de neam"); Id., *Premisele medievale ale conștiinței naționale*

Scanned with OKEN Scanner

românești. Român-românesc în textele românești din veacurile XVI—XVII, în *Studii*, 1964, 5; Id., *Geneza noțiunii de România*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968; Al. Duțu, *Însemnări despre formarea culturii noastre naționale*, în *Explorări în istoria literaturii române*, /Buc./, E.P.L., 1969.

[3] Formula plasează dintru început lucrarea sub semnul literaturii comparate. Trebuie avut însă în vedere faptul că, în concepția dialectică a autorului, literatura, văzută ca un proces, se dezvoltă printr-o dublă mișcare — de integrare și de diferențiere. Lucrarea va urmări deci literatura epocii nu numai în tendința ei de integrare în ritmul cultural occidental, ci și în procesul ei de diferențiere, care va explica transformarea gîndirii enciclopediste, cosmopolită și umanitaristă, într-o ideologie democratică și atrasă de idealul național. Afirmația tranșantă „renașterea română din secolul al XVIII-lea este în primul rînd unul dintre fenomenele determinate de expansiunea ideilor „luminilor" franceze" (deși nuanțată în cuprinsul lucrării prin studierea „diferențelor specifice") motivează rezervele formulate de Al. Dima cu privire la modul în care utilizează D. Popovici metoda comparatistă: *„Literatura română în epoca luminilor* e, fără discuție, una din lucrările fundamentale ale comparatismului român, în sensul școlii franceze, cu accentuarea, din păcate, exagerată, a elementului emițător în paguba celui receptiv" (*Principii de literatură comparată*, /Buc./, E.P.L., 1969, p. 70). Observația lui Al. Dima pleacă de la nivelul actual al cercetărilor de literatură comparată, în care factorul receptor e conceput ca elementul fundamental și preponderent activ în procesul comunicării culturale. Studiul „influențelor", devenit studiu al „opțiunilor", este completat și concurat de studiul „paralelismelor", care, inițial, făcea obiectul „literaturii generale" (v. Al. Dima, *Lucr. cit.*; pentru literatura generală, Paul van Tieghem, *Influences et simultanéités en histoire littéraire*, în *The Romanic Review*, XX, 1929, nr. 2; Id., *La littérature comparée*, Paris, 1931 — apărută și în traducerea românească a lui Al. Dima, Buc., E.L.U., 1966). O recentă analiză critică a vechii școli comparatiste franceze și o lărgire a obiectului literaturii comparate definit prin conceptul de „concordanță" în Paul Cornea, *Conceptul de „concordanță" în literatura comparată și categoriile sale*, în culegerea *Studii de literatură comparată*, Buc., Ed. Acad., 1968.

Ca precursor al unora dintre caracteristicele comparatismului actual se definește însă D. Popovici atunci cînd încearcă, stimulat de cercetările lui D. Caracostea și de experiențele formaliștilor ruși, o depășire a comparatismului clasic francez și o conciliere a cercetării istorice și estetice pe tărîmul literaturii comparate, întregind comparatismul tematic

Scanned with OKEN Scanner

și ideologic („studiul dependențelor de fond") printr-o literatură comparată a formei („studiul diferențelor de expresie") în *Evoluția conceptiei literare a lui* G. Bogdan-Duică, în Dacoromania, IX (1938) — v. I. Petrescu, *Prefață* la D. Popovici, *Poezia lui Mihai Eminescu*, /Buc./, Ed. Tiner., 1969. Asupra metodei comparatiste la D. Popovici, v. T. Vianu, *D. Popovici*, în *Tribuna*, IX (1965), nr. 41 și Ov. Drimba, *Un capitol din trecutul comparatisticii românești: D. Popovici*, în *Studii de literatură comparată*, Buc., Ed. Acad., 1968.

[4] Pentru explicarea „procesului sufletesc complex" care e literatura, D. Popovici consideră necesar să se apeleze nu numai la circulația ideilor — un asemenea punct de vedere ar anula fenomenul literar —, ci și la factori de altă natură: personalitatea creatoare în primul rînd, condițiile istorice și viața socială în rîndul al doilea. Concepția lui D. Popovici nu este însă deterministă în sens materialist. Pentru autorul *Literaturii „Luminilor"*, între factorul social, înțeles în sens materialist, și literatură nu se pot stabili relații de la cauză la efect. Dar, ca fenomen de conștiință, literatura nu poate fi ruptă de contextul spiritual în care apare, de mediul cultural și moral al epocii. Literatura este „unul din factorii dinamicii sociale" (*Tendința de integrare în ritmul cultural occidental*, curs litografiat, Cluj, 1940, p. 202), al dinamicii sociale înțeleasă nu în planul material al relațiilor sociale, ci în planul conștiinței sociale, al mentalităților, care o modelează, pe care le reflectă și la transformarea cărora literatura contribuie ca un factor activ. Există însă cazuri în care interpretarea materialistă se impune cu evidență cercetătorului. Afirmînd că, în „Renașterea ardeleană", „factorul material a jucat rolul de căpetenie în directivele spirituale", D. Popovici face loc în concepția sa unor elemente de gîndire materialistă, a căror pondere va crește simțitor în ultimul său curs din 1952, *Romantismul românesc* (Buc., Ed. tiner., 1969). Preocupările de sociologie literară au reactualizat, în ultimul timp, interesul pentru studierea literaturii în raport cu evoluția „structurilor mentale" — v., în acest sens, lucrarea lui Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821)*, Buc., E.P.L., 1968.

Apariția iluminismului românesc este considerată în critica actuală ca un fenomen determinat de cauze interne, a căror acțiune este „catalizată" doar de iradierea filosofiei „luminilor" franceze sau germane; v. R. Munteanu, *Contribuția Școlii ardelene la culturalizarea maselor*, /Buc./, Ed. did. și ped. /1962/, p. 9: „Contactul cu principiile iluminismului, în general, a fost doar elementul catalizator care a contribuit la generarea unei mișcări culturale locale cu aspecte proprii, izvorîte din înseși interesele specifice ale poporului român". Paralel însă cu subli-

nierea aspectului diferențial, particularizant, aspectul „integrării culturale" continuă să preocupe critica românească. Amintim, în acest sens, articolul *Iluminiștii români și problema „cultivării" limbii* (în *Limba română*, 1964, nr. 5, p. 467—482; nr. 6, p. 571—586) al lui A. Marino, pentru care „idealul integrării culturale pe plan european, atît de specific iluminismului românesc" are la bază un proces de conștiință — „adevărate complexe de inferioritate, învinse de regulă prin ambiție intelectuală și ardoare patriotică". O excelentă analiză a situației sociale și politice care face posibilă și necesară receptarea ideilor iluministe la noi și duce la aspectul diferit pe care gîndirea iluministă îl ia în cele trei principate întreprinde acad. D. Prodan în *Supplex Libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, Buc., Ed. șt., 1967: Școala ardeleană „vine doar mult în urma programului politic. Nu ea a dat naștere programului politic, ci invers, programul politic, nevoile luptei de ridicare au dat naștere Școlii ardelene. /...../ În lumina acestor realități, Școala ardeleană e departe de a mai putea fi derivată din influențe din afară, din luminism /..../ Nu se nesocotește cu aceasta valoarea influențelor dinafară, puterea activă a ideilor social-politice născute în stadii de dezvoltare mai evoluate. Ele vin cu principii noi, avansînd asupra perspectivei propriei dezvoltări, cu exemple mobilizatoare" (p. 447).

Prelungita existență a unor ecouri iluministe în cultura românească a secolului al XIX-lea este un fapt incontestabil. Una dintre ideile fundamentale ale iluminismului — progresul prin educație, prin cultură — se bucură, datorită condițiilor istorice speciale, de o longevitate neobișnuită în cuprinsul culturii române (v. R. Munteanu, *Particularitățile iluminismului românesc*, în *Gazeta literară*, 1963, nr. 51; A. Marino, *Iluminiștii români și idealul „luminării"*, în *Iașul literar*, XVI (1965), nr. 3 și nr. 4; și, în special, P. Cornea, *Rădăcinile luministe ale pașoptismului* în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, /Buc./, E.P.L., 1966). Existente în unele componente ale ideologiei pașoptiste și postpașoptiste din țările române, ecourile iluminismului sînt rezistente mai ales în Transilvania. Rousseau, Voltaire, D'Alembert etc. formează aici, pînă tîrziu, o lectură de preferință, simțită ca o lectură de actualitate. În preajma lui 1848, Pumnul îl mai traduce pe Baumeister. Idolul secolului, în materie filosofică, e Kant, receptat în elementele iluministe ale concepției sale. Și în timp ce, în Principate, lectura filosofică se îndrumează spre eclectismul francez al lui V. Cousin — mediat de Delavigne —, Transilvania cultivă, direct uneori, dar cele mai adesea prin intermediul lui Krug, componentele iluministe ale filosofiei kantiene. Cu toate acestea, extinderea iluminismului — conceput ca un curent cu o ideologie unitară — asupra întregului secol XIX comportă un risc funda-

mental: acela de a neglija sau de a subsuma gîndirii iluministe idei provenite din alte zone spirituale, total opuse lui uneori. În articolul, deja citat, închinat problemei „cultivării" limbii (A. Marino, *Iluminiștii români și problema „cultivării" limbii...*) se ajunge la o asemenea suprapunere de sfere care face ca ideile să-și piardă greutatea specifică. Ideea de progres e înțeleasă diferit de iluminiști și de romantici (fapt evident în domeniul lingvisticii, unde, pentru iluminiști, progresul însemnează *perfecționare* iar, pentru romantici, *evoluție naturală*); de aceea nu e indiferent faptul că limba trebuie cultivată, în formula iluministă, de filologi — proces rațional, artificial, de laborator sau, în formula romantică, de „genii" — evoluție naturală —. Sînt două puncte de vedere diametral opuse, care stîrnesc chiar, în cultura română, polemici violente — să amintim doar manifestul romantic pe care îl semnează Alecu Russo prin *Cugetările* sale. Tratînd global „iluminismul" secolului al XIX-lea, autorul studiului citat face eforturi evidente de a aduce la un numitor comun raționalismul iluminist și gîndirea romantică și se lasă furat uneori de terminologia epocii, care ascunde, sub etichete tradiționale, sensuri noi, fapt care îl împiedică să descifreze nuanțele și să descopere valorile diferite pe care o idee le primește în cursul istoriei ei. Diferența între cultivarea limbii în sensul organicismului romantic și perfecționarea iluministă a limbii o semnala, în treacăt, L. Blaga: „Problema nu se pune pentru ei /pentru iluminiști, n.n./ în termenii unei creșteri organice, cum se punea pentru un Ienăchiță Văcărescu, cel cu testamentul liric: „las vouă moștenire creșterea limbii românești...". Pentru Școala ardeleană și pentru latiniști totul se punea ca o problemă speculativă" (*Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Buc., Ed. St., 1966, p. 132).

[6] O încercare de descifrare a criptogramei din *Psaltirea scheiană* în R. Pava, *Criptograma din Psaltirea scheiană*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959. Discuțiile privind începuturile scrisului românesc se axează în clipa de față pe două interpretări: teoria influenței luterane, susținută de Al. Rosetti (*Cu privire la datarea primelor traduceri românești de cărți religioase*, în *Limba română*, *VII* (1958), nr. 2; *Despre criptograma din Psaltirea scheiană*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XI (1960); capitolul *Textele traduse* din tratatul de *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., Ed. Acad., 1964) și teoria apariției primelor traduceri românești exclusiv din necesități interne, la mănăstirea Peri din Maramureș, susținută de P. P. Panaitescu (*Începuturile scrisului în limba română*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960; capitolul *Începuturile literaturii scrise în limba română* din *Istoria României*,

Scanned with OKEN Scanner

vol. II, Buc., Ed. Acad., 1962; *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Buc., Ed. Acad., /1965/).

[7] Din bogata bibliografie referitoare la periodizarea literaturii române semnalăm cîteva din momentele discuției purtate în presă în perioada pregătirii tratatului de *Istoria literaturii române:* G. C. Nicolescu, *Din problemele unei istorii a literaturii române*, în *Analele Universității I. C. Parhon*, 1957, nr. 10, concepe literatura ca un „torent unic", ca un proces ce trebuie surprins în devenirea lui istorică, renunțîndu-se la tratările monografice; Id. *Contribuții la o periodizare a literaturii române moderne*, în *Limbă și literatură*, 4, Buc., 1960; Al. Dima, *Cu privire la periodizarea literaturii române*, în *Gazeta literară*, 1959, nr. 31, propune îmbinarea criteriului istoric — pentru delimitarea epocilor — și a criteriului literar — pentru delimitarea perioadelor —; Id., *Propunere pentru o periodizare a istoriei literaturii române*, în *Studii de istorie a teoriei literare românești*, Buc., E.P.L., 1962; G. Călinescu, *Tratatul de istoria literaturii române*, în *Contemporanul*, 1960, nr. 30; Al. Piru, *Periodizarea literaturii române*, în *Contemporanul*, 1961, nr. 7, optează pentru diviziuni mai mari, definite prin tendința ideologică principală, fără fixarea unor date-limită rigide, inevitabil necorespunzătoare realității; G. C. Nicolescu, *Problema periodizării literaturii noastre*, în *Contemporanul*, 1961, nr, 31, propune periodizarea pe baza criteriului realismului. Un amestec stîngaci al criteriului istoric și al celui estetic, cu rezultate hibride și argumente vulgarizator sociologizante în V. Șerban, *Pe marginea unor discuții de istorie literară*, în *Scrisul bănățean*, 1961, nr. 8. Preocupări pentru periodizarea folclorului și a cărților populare în Ion Oană, *Probleme ale periodizării literaturii române*, în *Culegere de studii* a Institutului „Maxim Gorki", Buc., 1962; Id., *Periodizarea istoriei literaturii române*, în *Limbă și literatură*, 8, Buc., 1964. Practic, tratatul de *Istoria literaturii române*, vol. I, 1964, vol. II, 1968 adoptă, pentru literatura veche, periodizarea pe secole și împarte literatura română modernă (pînă la 1867) în trei perioade: 1780—1830, 1830—1860 și 1860—1867. În *Literatura română veche*, /Buc./, 1961 și în *Literatura română premodernă*, /Buc./, 1964, Al. Piru adoptă, ca termen limită, „pentru rotunjimea volumului" (*Lit. rom. premod.*, p. 7) anul 1800, deși consideră că „literatura română în faza de tranziție" este cuprinsă în perioada 1770—80 — 1830—40. Periodizarea adoptată de G. Ivașcu în *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., 1969 e menită să sublinieze dinamica interioară a evoluției fenomenului literar românesc și evită, ca atare, precizarea unor date-limită.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA I

CONTACTUL CU LITERATURA „LUMINILOR“

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL I

ÎN LUMEA „LUMINILOR"

8. În anul 1777, marchizul Caraccioli, ambasador al regatului Neapole la curtea lui Ludovic XVI, tipărea la Veneţia opera *Paris, le modèle des nations étrangères, ou l'Europe française*. Într-adevăr, mai mult decît oricînd, Europa a fost franceză în cursul secolului al XVIII-lea. Din Olanda, din Austria şi din Nordul îndepărtat al Ecaterinei II, limba franceză şi ideile pentru care luptau scriitorii francezi se răspîndesc asupra popoarelor europene, pe care le smulg din reţeaua de prejudecăţi seculare şi le pregătesc pentru o altă formă de viaţă.

9. Dar dacă secolul al XVIII-lea european poartă marca franceză, el cunoaşte o îndelungată pregătire intelectuală, care se operează în anumite cazuri în afara culturii franceze. În discuţia marilor probleme referitoare la organizarea socială, el a fost precedat şi uneori depăşit prin violenţa soluţiilor propuse. Dar ceea ce în secolul XVIII devine doctrină servită de un mare număr de scriitori străluciţi, în epoca anterioară este numai apariţie izolată, cu un cerc limitat de influenţă. Privită în liniile mari ale evoluţiei sale, Europa veacului al XVIII-lea este profund diferenţiată de Europa pe care o cunoscuseră, cu un secol mai înainte, marii cronicari ai Moldovei. Aceea se întemeia pe instituţii a căror legitimitate şi autoritate nu fusese încă zdruncinată de discuţia filozofilor. Biserica romană trecuse peste marea încercare a Reformei şi a luptelor religioase, îşi consolidase poziţiile rămase şi căuta să cucerească altele. Către reprezentantul cel mai desăvîrşit pe care ea îl avea la sfîrşitul secolului al XVII-lea, Bossuet, se îndreptau atît propunerile de apropiere pornite din cercurile reformate, cît şi proiectele de pace perpetuă care au ispitit vreme îndelungată spiritele cele mai alese ale omenirii. Spre a-şi afirma autoritatea, catolicis-

mul realizează în această vreme unul dintre gesturile cele mai răsunătoare din existența sa: revocarea edictului de la Nantes. Actul acesta putea fi un act politic necugetat, dar el era de natură să arate puterea bisericii catolice și puterea monarhului ce o slujea. Ludovic XIV este tipul ce caracterizează pe monarhul secolului al XVII-lea: statul este el, drepturile pe care și le acordă nu sînt limitate de drepturile supușilor săi, pe care înțelege să-i fericească după cum crede el de cuviință, în numele său și în numele Dumnezeului catolic de la care purcedeau drepturile sale.

Dar dacă secolul al XVII-lea se încheie în Franța cu actul de autoritate al catolicismului și cu figura maiestoasă a regelui, cît de diferită este încheierea secolului următor în aceeași țară! Revoluția din 1789 avea să răstoarne toate așezămintele cele vechi ale țării: discipolii lui Babeuf aveau să atace temeiurile proprietății, Hébert și alții pe acelea ale religiei. Soarta cea mai tragică era însă rezervată monarhiei: trebuind să plătească păcate care nu erau numai ale sale și care nu erau numai ale monarhiei, Ludovic XVI avea să fie executat pe eșafod. Într-adevăr, nimic nu subliniază mai violent diferența de spirit a celor două secole, decît opoziția celor două acte istorice: revocarea edictului de la Nantes și decapitarea regelui Ludovic XVI, cel dintîi dovedind excesele puterii regale, iar cel din urmă excesele puterii populare.

Faptul acesta ne dă explicarea reflexelor diferite pe care contactul cu occidentul le-a avut în țările române. Europa pe care o cunosc scriitorii Renașterii ardelene și contemporanii lor de peste Carpați este cu totul alta decît Europa marilor cronicari moldoveni și munteni. Este o Europă care nu se mai supune la dogmă, o Europă care discută, care critică ceea ce îi pare rău așezat în societatea contemporană, și care năzuiește către o vîrstă de aur pentru toate popoarele. Spiritele sînt în căutarea legilor după care se desfășoară viața popoarelor, ele sînt preocupate de forma de conducere cea mai potrivită societății. Pe toate planurile scării sociale, preocuparea de căpetenie se îndrumează către popor, sub care, este drept, nu se înțelege exact ceea ce se înțelege astăzi[1]. Rolul suveranului este diminuat din ce în ce mai mult și maiestatea, care pînă atunci fusese un atribut al monarhului, începe să se deplaseze în sensul poporului. Actualizînd o concepție mai veche decît el, Rousseau avea să dea formula cea mai răsunătoare raporturilor dintre po-

Scanned with OKEN Scanner

por și principe: la baza puterii suveranului nu se găsește un drept divin ci o delegație, un contract social, care încarcă pe conducător cu anumite obligații și dă poporului anumite drepturi. Căutînd să realizeze noi forme de viață politică și socială, Europa apuseană se arată astfel frămîntată pînă în straturile cele mai adînci ale conștiințelor. Mișcarea aceasta, care caracterizează o anumită epocă a marilor literaturi europene și care are accentuate preocupări filozofice, este cunoscută în Franța sub numele de literatură a luminilor, „les Lumières", în Italia sub numele de „Illuminismo", în Anglia sub numele de „Enlightenment", iar în Germania sub numele de „Aufklärung". Avînd în vedere caracterul ei preponderent raționalist precum și obiectivele sociale urmărite, ea nu poate fi desemnată în românește decît prin termenul de „Lumini" sau „Luminare".

10. Preocupările filozofice ale „Luminilor" erau determinate de împrejurările în care mișcarea a luat naștere. După definiția recentă a lui Guido de Ruggiero, prin „Lumini" se înțelege un curent filozofic care are ca semn rațiunea umană, înțeleasă în funcțiunea ei esențială de a lumina mințile întunecate de ignoranță sau de prejudecăți și de a da astfel o viziune a lumii în care totul să se înlănțuiască în chip rațional, care să înlăture misterul, miracolul, credința oarbă. Faptul acesta nu trebuie înțeles însă în sensul că ne aflăm în prezența unei mișcări filozofice unitare; dimpotrivă, privită în izvoarele sale, ea se caracterizează printr-o mare varietate de direcții, care contrastează viu între ele: materialism, empirism, raționalism în sensul strîns al cuvîntului, idealism, senzualism. Există însă un anumit spirit al „Luminilor" care circulă prin toate aceste curente și le unește. Aceasta însemnează că rațiunea, de la care „Luminile" iau nume și conținut, are și un înțeles mai cuprinzător, în spiritul căruia ea este concepută ca instrumentul unic de cercetare, chiar dacă în mod aparent este destinată să se eclipseze în rezultatele obținute prin mijlocirea sa. În acest sens toate curentele concentrate sub eticheta generală a „Luminilor" sînt străbătute de raționalism. Iar pentru Kant, definiția acestei mișcări se concentra în comandamentele de: „Sapere aude!" „Habe Mut dich deines eigenen Verstandes zu bedienen!" „Îndrăznește să știi!" „Îndrăznește să te slujești de propria rațiune!" Din toată varietatea de preocupări ce se schițează în această succintă descriere, vom semnala în continuare numai pe acelea indicate să ne explice sensul pe care cultura

română avea să-l ia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor.

11. Originea mişcării se identifică în empirismul englez şi în filozofia lui Spinoza, iar dincolo de aceste date, în cartezianism[2]. În adevăr, cultul excesiv al raţiunii, aşa cum îl practică secolul al XVIII-lea, face parte din moştenirea carteziană, pe care îşi organizase raţionalismul său şi clasicismul francez. Există cu toate acestea o deosebire fundamentală între felul cum Descartes concepea raţiunea şi felul cum ea era văzută în secolul al XVIII-lea. Pentru Descartes, raţiunea nu excludea existenţa unor anumite idei înnăscute, pe baza cărora el înţelegea să organizeze viaţa sufletească. Partizanii „Luminilor" aruncă ideile înnăscute în nebuloasa metafizică faţă de care ei simt o sacră oroare; reţin însă, după cum am văzut, afirmaţia că facultatea sufletească fundamentală este raţiunea, cu ajutorul căreia caută o scăpare din labirintul de îndoieli şi întrebări între care îi este dat omului să se zbată. Profitînd însă de lecţia empirismului englez, ei asociază de la un anumit moment raţiunii şi experienţa, ca un factor indispensabil în procesul de cunoaştere a lumii. De altfel, contribuţia Angliei la crearea noului curent este deosebit de importantă. În ordine religioasă se ajunsese acolo la o concepţie raţionalizată a religiei, la deism, către care îndruma în primul rînd Richard Hooker şi mai cu seamă Herbert de Cherbury. Această concepţie avea să prezinte aspecte diferite în scrierile unui Locke, Tolland sau Collins, dar ea era unitară în tendinţa către o religie naturală şi raţională. În fizică, în metafizică şi în politică, marile descoperiri aparţin Angliei. Răspîndirea tuturor acestor idei ar fi fost însă cu neputinţă fără rolul de mediator al Franţei. De aceea un istoric ca Macaulay putea spune pe bună dreptate că, în secolul al XVIII-lea, Franţa este interpretul Angliei pe lîngă lume.

Un raţionalist este Spinoza, ale cărui legături cu filozofia lui Descartes sînt astăzi puse în lumină de studii competente. Atît în *Etica*, publicată după moartea autorului, cît şi în *Tractatus theologico-politicus*, apărut în 1670, el aduce o anticipare a secolului al XVIII-lea în ordine religioasă, socială şi politică. Spinoza supune unei analize amănunţite religia şi ajunge la concluzia că ea se întemeiază deopotrivă pe superstiţie, eroare şi contradicţie. Pretenţia evreilor de a fi dat naştere din sînul lor profeţilor este o absurditate: un profet nu este un om că-

Scanned with OKEN Scanner

ruia Dumnezeu i-a revelat adevărurile sale, ci un om care compensează lipsa de inteligență printr-o imaginație înflăcărată; o absurditate este de asemenea pretenția evreilor de a se socoti poporul ales, acela pe care Dumnezeu l-a destinat să păzească legea cea dreaptă. La rîndul său, creștinismul nu este decît un fenomen de ordin uman, a cărui explicație nu trebuie căutată decît în istoria societății omenești. Dar această masă imensă de erori și de prejudecăți s-ar fi mărginit să fie numai un indiciu de debilitate a spiritului omenesc, dacă o voință adînc deliberată nu le-ar fi exploatat în favoarea sa. Aceasta este monarhia. Cu o definiție concisă, monarhia este, pentru Spinoza, arta de a înșela pe oameni. Rațiunea omenească trebuie să pătrundă însă, să analizeze procesul prin care ea s-a constituit și s-o readucă la ceea ce este de la natură: o simplă delegație, care poate fi menținută sau retrasă, după cum o cer împrejurările. În felul acesta, *Tractatus theologico-politicus* punea în discuție cele două mari probleme ale zilei, religia și monarhia, și aducea, în termeni deosebit de puternici, o soluție îndrăzneață a lor.

Olanda secolului al XVII-lea nu adăpostea însă numai filozofia lui Spinoza; aici au căutat refugiu numeroși scriitori francezi, pe care diferite împrejurări i-au obligat să-și părăsească țara. Cea mai de seamă dintre aceste împrejurări este revocarea edictului de la Nantes. Actul acesta avea să dea naștere unei frămîntări spirituale deosebit de puternice, în așa fel încît el poate fi socotit drept unul dintre elementele hotărîtoare în determinarea mișcării de eliberare spirituală caracteristice culturii franceze în secolul al XVIII-lea. Revocarea edictului de la Nantes face ca Franța să devină focarul ideilor de „Luminare". Ea era de altfel larg predispusă la aceasta de spiritul raționalist al poporului francez, în așa fel încît mișcarea „Luminilor" apare determinată deopotrivă de evenimente de ordin istoric și de structura sufletească a unui popor[3]. Scriitorii care încep lupta sînt oameni hotărîți, pe care nimic nu-i dezarmează. Ei discută toate valorile anterioare, ei critică tot ce este împotriva felului lor de a înțelege viața. Lupta lor se concentrează uneori în lucrări monumentale. Cea mai răsunătoare dintre ele este *Dicționarul istoric și critic* al lui Pierre Bayle, care apare la Rotterdam în 1697 și este răspîndit în mai multe ediții. Ca în fața unui tribunal nemilos, Bayle aduce în fața rațiunii superstiția devenită tradițională, erorile grămădite de istorie,

Scanned with OKEN Scanner

unele peste altele, absurdităţile cultivate în mod predilect de un anumit spirit religios. În felul acesta, deşi aparent *Dicţionarul* respecta valorile consacrate, istoria şi religia sînt victimele asupra cărora spiritul critic al scriitorului îşi exercită toate ascuţişurile.

12. Activitatea pornită de scriitorii aceştia avea să ducă la răsturnarea idolilor literari, ştiinţifici şi sociali, pe care timpurile moderne îi moşteniseră de la veacurile precedente. Datorită ei, straturile conştiinţei omeneşti au fost agitate şi purificate de vechile prejudecăţi şi încetul cu încetul omenirea ajunge să capete sentimentul demnităţii sale, conştiinţa drepturilor sale şi încrederea în viitorul său. În desfăşurarea sa, curentul a trebuit să sfarme anumite rezistenţe şi în lupta întreprinsă el a pus în circulaţie anumiţi idoli, falşi ca orice idoli şi astfel ursiţi dispariţiei. „Luminile" însemnează o mişcare intelectuală de mari proporţii şi, cum punctele de derivare se găsesc pe planuri divergente, era fatal ca în cuprinsul lor să ne întîmpine asortări arbitrare de idei.

Primul fapt pe care îl vom semnala în ordinea aceasta izvorăşte din încrederea nelimitată pe care epoca o manifestă faţă de raţiune. Identică ei însăşi în toate timpurile şi în toate locurile, raţiunea este obiectul unui cult exclusiv care are drept consecinţă o anumită teorie a progresului: dacă unii scriitori cred într-un progres infinit al omenirii, alţii cred dimpotrivă că ea va atinge într-un timp scurt vîrsta de aur, pe care „Luminile" o văd nu în trecut, ci în viitor. Se fac chiar precizări cronologice: anul 2440 ar fi acela cînd omenirea ar atinge desăvîrşita ei perfecţiune. Întreaga activitate spirituală şi fizică a individului se va desfăşura atunci linear, pe planuri geometrice, după un mecanism strict intelectual. Pentru că idealul epocii a fost geometria, care, în regularitatea liniilor sale, interzice orice surpriză. Fantastic şi entuziast, orientul este condamnat între altele pentru că este lipsit de maiestate şi de regularitate; iar atunci cînd nu este condamnat, este stilizat în gustul epocii: el devine simplu şi rectiliniu, deosebindu-se de Europa secolului numai prin faptul că se găsea pe o treaptă mai îndepărtată de idealul de perfecţiune. Urbanistica însăşi se conformează acestui ideal geometric: Frederic II vrea să creeze o capitală în care să se realizeze planurile celui mai auster geometru, iar Law dispune ca, la gurile fluviului Mississipi, să se construiască un oraş cu totul raţional şi geometric. Raţiunea va organiza

Scanned with OKEN Scanner

aşadar întreaga viaţă sufletească. Iată bunăoară formula creaţiei artistice, aşa cum o concepeau scriitori de talia lui Voltaire, esteticieni apreciaţi cum era Marmontel, a cărui *Poetică franceză* şi ale cărui *Elemente de literatură* oglindesc concepţia artistică a curentului. Ei ştiu că pentru creaţiune este nevoie de un stadiu de pregătire; dar creaţiunea însăşi nu se poate realiza decît la o temperatură afectivă foarte ridicată, în momente de entuziasm. Şi atunci, după ce totul a fost orînduit după tipicul cel mai raţionalist cu putinţă, poetul face să vină entuziasmul, care este o „furie", care este o „nebunie" sau o „dezlănţuire oarbă". Dar, deşi este o furie sau o dezlănţuire oarbă, el este condus, în momentele cele mai puternice ale sale, de raţiune. Entuziasmul este voluntar, este un „delir factice", o „pasiune voluntară". El este asemenea unui cal de curse care fuge ca fulgerul, dar care nu se abate de la o anumită cale trasă de mai înainte: „la raison alors tient le crayon", spune Voltaire vorbind de entuziasmul creator. Caracterizînd linia generală a creaţiunilor artistice ale timpului s-a putut astfel spune cu toată dreptatea că ele derivă din lumea construită de Descartes, că tind să realizeze o simplă schemă geometrică: pasiunile însăşi sînt supuse la reguli.

Contradicţia este evidentă, dar epoca s-a închinat în faţa acestui fetiş al entuziasmului raţionalizat. Exerciţiul pur al raţiunii putea duce adeseori la construcţii bizare: Leibnitz, gînditorul cel mai original al curentului, dovedea „cu metodă geometrică" în una din scrierile sale că el trebuia să fie ales rege al polonezilor, iar Voltaire, aplicînd aceeaşi metodă, descoperea că fosilele cad din mantaua pelerinilor sau cresc în pămînt dacă acesta este udat.

Nu se poate vorbi însă de o unitate desăvîrşită. În acelaşi secol ia naştere, cu abatele Dubos, estetica sentimentului, iar unele scrieri ale lui Rousseau se sustrag vederilor cerute literaturii de „Lumini". Pe linia opusă ideologiei curentului se ridică şi figura fericitului, care nu este fericit decît pentru că este omul naturii, că trăieşte simplu în mijlocul naturii necorupte[4]. Pentru Rousseau şi pentru posteritatea sa literară, viaţa socială, organizată pe baze raţionale, este marele duşman al individului: omul nu este fericit decît în măsura în care el se poate sustrage societăţii. În timpurile acelea el n-o putea face decît într-o mică măsură, iar pentru viitor se prevedea că va face-o într-o măsură şi mai mică. Dar el o făcuse în trecut şi

Scanned with OKEN Scanner

fericirea, veacul de aur, era în trecut. Şi pentru că această concepţie avea urmări în ceea ce priveşte sistemul de educaţie a individului, este clar că, deşi avea într-o măsură exagerată cultul raţiunii şi al progresului, secolul făcea credit tuturor utopiilor. Răspunderea pentru această utopie nu revine însă în întregime lui Rousseau şi urmaşilor săi. În afară de „omul naturii", secolul l-a cunoscut pe „înţelept", care s-a întîmplat în unele cazuri să fie un „înţelept sălbatic", un „bun sălbatic", cu termenul sub care circulă în scrierile vremiii şi în unele studii actuale. Un astfel de sălbatic înţelept este acela cu care discută bunăoară baronul de Lahontan în *Dialogurile* sale: *Dialogues curieux entre l'auteur et un sauvage de bon sens qui a voyagé*. Un sălbatic de bun simţ, şi încă unul care a călătorit, care a avut prilejul să studieze comparativ instituţiile diferitelor popoare şi să-şi dea seama de defectele civilizaţiei, este o fiinţă curioasă şi noi am fi ispitiţi să credem că sălbaticul acesta, Adario, era un foarte rafinat om al civilizaţiei. Persanii lui Montesquieu găseau astfel o cale larg deschisă de epoca precedentă.

Faptele acestea sînt de natură să sublinieze unele divergenţe de esenţă ale curentului. Ele ar putea fi încă sporite, ceea ce ne-ar da putinţa să înţelegem motivul pentru care unii filozofi ai secolului al XIX-lea au crezut că filozofia „luminilor" este lipsită de unitate de atitudine şi că exerciţiul raţiunii este mai degrabă preamărit decît practicat.

13. Secolul a moştenit şi discuţiile înverşunate în legătură cu dreptul natural. Creştinismul însuşi avea cunoştinţă de el, dar în concepţia creştină el a fost asociat dreptului divin. Se cerea un proces de disociere, care să înlăture orice element de credinţă religioasă din această lege a naturii. Procesul acesta fusese început de Grotius. În lucrările acestuia, dreptul natural este aşezat pe o bază strict raţionalistă, ceea ce îl umanizează pe de-a-ntregul: el ar fi existat chiar dacă, prin absurd, s-ar fi ajuns la convingerea că Dumnezeu nu există şi se menţine pe aceleaşi date, indiferent de credinţa unuia sau altuia. În ultimă analiză, dreptul natural, care însemna dreptul de a se dezvolta în mod firesc, în conformitate cu legile naturii şi între limitele prescrise de aceste legi, era uman, permanent şi universal.

În legătură cu dreptul natural se poate vorbi şi de o „stare de natură" al cărei elogiu îl făceau sălbaticii şi înţelepţii amintiţi anterior. Ideea exista în creştinism: Paradisul, care însemna

Scanned with OKEN Scanner

o stare de fericire la începutul vieţii omeneşti, era soluţia la care el ancorase. Dar fericirea aceasta era concepută în cadrul naturii, în afară de orice intervenţie a civilizaţiei. Ea a avut însă o existenţă de scurtă durată: păcatul originar, căderea, a aruncat pe om afară din paradis, în mijlocul unei naturi mai puţin favorabile, împotriva căreia el a trebuit să lupte şi să creeze, prin luptă, civilizaţia. Problema a ispitit de asemenea pe gînditorii secolului al XVII-lea şi pe cei ai secolului următor. Pentru Grotius, bunăoară, oamenii în stare de natură duceau o viaţă fericită: exista o comuniune de viaţă, de bunuri, toate în strînsă conformare cu dreptul natural. Această fericire însă nu poate dura timp îndelungat: cu vremea, obiceiurile se corup, trebuinţele se înmulţesc, agricultura apare ca o necesitate pentru existenţă şi obligă pe oameni, liberi mai înainte, să se fixeze pe o anumită porţiune de pămînt. În felul acesta ia naştere ideea de proprietate individuală şi ea obligă societatea să se organizeze pe alte baze. Fericirea adevărată se găsea astfel la începuturile existenţei umanităţii în libertatea pe care o acordă natura indivizilor ce nu se despart de ea. Această libertate este redusă pe măsură ce sporeşte civilizaţia. Organizarea societăţii aduce numai o compensaţie parţială a pierderii pe care omenirea o încearcă prin depărtarea de la starea de natură. Nu numai societatea, ci şi statul se organizează în acelaşi chip: la baza lui se află un pact care garantează indivizilor dezvoltarea lor în cadrul prevăzut de dreptul natural, dar aplicarea prevederilor acestui pact se încredinţează unui suveran. În mod teoretic, suveranul va fi ales în aşa fel încît exercitarea drepturilor naturale să fie asigurată indivizilor; dar dacă arbitrariul ar ispiti spiritul conducătorului, supuşii nu ar avea nici un mijloc de rezistenţă. Ideile sînt reluate şi dezvoltate de alţi cercetători. Între aceştia se impune să fie amintit în primul rînd Pufendorf, ale cărui scrieri: *De jure naturali et gentium* şi *De officio hominis et civis* aveau să servească drept fundament teoretic în construirea societăţii burgheze. Cea dintîi dintre aceste lucrări este socotită, pentru societatea burgheză din secolul al XVIII-lea, de aceeaşi importanţă pe care, în secolul al XIX-lea, avea s-o aibă manifestul comunist pentru muncitorime. Deşi strîns legat de Grotius, Pufendorf vede lucrurile sub un unghi diferit şi faptul acesta avea să aibă urmări importante pentru secolul următor. El este convins că o libertate absolută este nu numai inutilă, ci chiar primejdioasă omului,

Scanned with OKEN Scanner

că această libertate absolută nu se poate concepe decît pentru Dumnezeu, singura ființă care realizează perfecțiunea. Victimă a instinctelor, omenirea n-a putut cunoaște fericirea în epoca primitivă. Întemeindu-se pe Horațiu, pe Lucrețiu și mai cu seamă pe Hobbes, el arată că în acea epocă omul este dușmanul — lupul — semenului său. Există însă o lege naturală care se aplică tuturor oamenilor și care tinde să le asigure, tuturor, fericirea. Ea comandă organizarea indivizilor în societate, ea hotărăște că fericirea este condiționată de societate și de civilizație. Suveranitatea este rezultatul cel mai firesc al acestei organizații sociale. Dar deși se exercită într-o societate organizată în baza legii naturale, suveranitatea are nevoie de un principiu superior, care să aibă prestigiu în ochii supușilor. Aici intervine ideea de drept divin. Suveranul este suveran în baza dreptului divin, dar numai în măsura în care dreptul divin coincide cu legea naturii. Sîntem încă în secolul al XVII-lea: neputînd ataca instituția suverană, mulți gînditori înțeleg numai să revizuiască principiile pe care ea se baza.

Îndrăzneala de care dăduse dovadă Spinoza avea s-o arate către sfîrșitul secolului Jurieu, care susține dreptul la revoluție în numele libertății de conștiință. Mișcarea primea puncte de sprijin și din alte părți, în primul rînd din Anglia, unde revoluția consfințise principiile discutate de învățați. Din aceeași regiune veneau și cele două *Tratate de guvernămînt* ale lui John Locke, care dau una dintre cele mai puternice lovituri ideii de drept divin. Rezultă din acestea că nu numai indivizii ca indivizi, ci și popoarele se bucură de dreptul rezistenței și al insurecției. Alături de dreptul natural, care urmărea să asigure fericirea individului, se dezvoltă astfel dreptul ginților, care determină nu numai pozițiile pe care se găsesc principii și popoarele lor, ci și drepturile pe care un popor le are față de alt popor, tinzînd să reglementeze raporturile întregii societăți omenești.

14. Secolul al XVIII-lea va trage concluziile din datele pe care i le încredința secolul al XVII-lea. Am amintit mai înainte pe Rousseau. Pledînd pentru întoarcerea la natură, în sînul căreia credea că va găsi fericirea, și ridicînd în fața rațiunii drepturile sentimentului, el era destinat, prin anumite aspecte ale operei sale, să dea o directivă generală opusă aceleia a „Luminilor". Și totuși, prin ideile de la care pornea, el se dovedea pătruns de spiritul secolului, pentru al cărui ideal

Scanned with OKEN Scanner

revoluționar înțelegea să lupte. Astfel, ideile pe care el le recepționează în *Contractul social* al său, fac parte din zestrea ideologică a secolului „Luminilor" și ilustrează această ideologie: după părerea lui, puterea suverană se organizează pe baza unui pact social — însăși expresia circula anterior — din care decurgeau obligații precise pentru principi și drepturi tot atît de precise pentru supuși. Și toate acestea în limitele unui principiu de o importanță capitală: dreptul pe care suveranii îl au în baza pactului social asupra supușilor lor nu poate trece dincolo de limitele utilității publice.

Organizarea politică a statului formează astfel una dintre temele cele mai dezbătute de scriitorii timpului. În ordinea aceasta se impune să se amintească în primul rînd cunoscuta operă a lui Montesquieu, *L'Esprit des Lois*, în care autorul analizează cu o desăvîrșită libertate diferitele forme de guvernămînt, spre a constata în cele din urmă imperfecțiunea organizării de stat a Franței și superioritatea din acest punct de vedere a Angliei.

Cu toată simpatia sa față de cei ce erau supuși rigorilor organizației sociale a secolului, nu s-ar putea vorbi de o direcțiune în sens democratic a curentului. Instrument de cercetare de valoare universală, rațiunea ștergea diferențele între popoare și granițele între țări. Mai mult decît atît: în exercițiul ei, bărbații și femeile erau deopotrivă. Și totuși existau anumite ființe cărora nu le fusese îngăduită exercitarea ei. Toate acestea alcătuiau poporul de jos, care, pentru un scriitor ca Voltaire, însemnează „la populace", căreia i s-au dat, spre a trăi, brațe. El se îndoiește că această populație de rînd va avea timp — și chiar capacitate — de a se instrui. De aici și pînă la gestul marchizei de Châtelet, — care se dezbrăca în fața servitorilor, pe care îi socotea că nu fac parte dintre oameni, — nu era decît un pas. Și marchiza este prietena lui Voltaire, este una dintre discipolele lui Newton, este o geometră, așadar unul dintre spiritele cele mai înaintate ale epocii.

Organizarea strict democratică a statelor ar fi prin urmare ceva nepotrivit. Nu numai Voltaire, ci Rousseau însuși, ale cărui idei sînt cu mult mai înaintate în direcția aceasta, este convins că ea nu se poate realiza decît în statele mici: Geneva, Corsica. La fel crede și Diderot, pentru care democrația ar fi fost posibilă în țările mici ca Elveția și Olanda, dar cu neputință aiurea. Și chiar un teoretician foarte îndrăznet, abatele

Scanned with OKEN Scanner

Mably, care în direcţie socială merge pînă la formularea unei doctrine comuniste, este convins că democraţia ar fi bună într-o societate de oameni desăvîrşiţi, dar că în societatea noastră ea nu poate fi decît detestabilă. Interesul scriitorilor era solicitat aşadar de pătura burgheză, trăgînd în ordinea aceasta concluziile ultime ale concepţiei lui Pufendorf[5].

15. Dacă sub raportul acesta filozofii impuneau anumite limite tendinţei lor de uniformizare, nici o limită nu era pusă atunci cînd vederea lor se aplica nu claselor sociale diferite, ci diferitelor popoare: participînd în mod egal la libertăţile acordate de dreptul naturii, toate popoarele trebuiau să se bucure de dreptul de a decide liber de soarta lor, de felul lor de trai. Libertatea popoarelor era de altfel o chestiune de la sine înţeleasă într-o lume în care instrumentul de organizare, raţiunea, ducea în mod inevitabil la stabilirea aceloraşi principii de viaţă. Oricît de numeroase ar fi fost popoarele, dezvoltarea lor era asigurată de funcţionarea aceloraşi legi, care garantau respectul şi desăvîrşita înţelegere reciprocă şi puneau bazele cetăţii universale, Cosmopolis. Patria devenea un simplu accident, individul căpăta conştiinţa că el aparţine lumii întregi. „Tout homme est libre de se choisir une patrie", crede Voltaire; asemenea lui, Rousseau este un cosmopolit, şi, după exemplul lui Rousseau, Alfieri declară la rîndul său că nici o ţară nu îi este patrie[6].

16. O societate dominată de idealul cosmopolit trebuie să-şi realizeze unitatea ei pe toate planurile. Nu este vorba numai de un stat perfect, de o desăvîrşită organizare raţională, întemeiat pe un drept natural etern şi pe o religie pură, cu o divinitate asupra căreia s-au exercitat toţi acizii filozofiei; diversitatea trebuia suprimată şi în domeniul expresiei şi secolul năzuieşte într-adevăr către o limbă universală. Leibnitz şi discipolii săi sînt convinşi de necesitatea ei şi cred în posibilitatea ei. Locke însuşi era convins că limba nu este altceva decît un artificiu şi o convenţiune şi, ca atare, un element ce intra în domeniul posibilităţilor de creaţiune voluntară, conştientă, ale omenirii. Operînd pe acelaşi fond ideologic, scriitori ca d'Alembert sau Condorcet împărtăşesc din plin vederile lui Leibnitz: numai graţie unei limbi universale se poate ajunge la cunoaşterea uşoară a adevărului şi la înlăturarea greşelii. Atmosfera favorizează astfel apariţia unui bogat sor-

Scanned with OKEN Scanner

timent de gramatici universale, cu preocupări filozofice mărturisite.

17. Aceleași lovituri sînt aduse religiei. Protestanții deschiseseră calea discuției în această ordine, iar Spinoza, care negase mult în general, în această direcție negase mai mult decît oricine. La rîndul ei, *Enciclopedia* adusese o soluție care, în straturi mai adînci se resimte de lipsa de unitate, dar care este unitară în negarea formulei anterioare. Inutilă pentru cunoașterea mecanismului universal după părerea unora, destinată să servească drept supliment la cunoașterea naturii după părerea altora, religia este coborîtă din locul de onoare pe care îl ocupase pînă atunci. Opiniile se repartizează între deismul, împrumutat din filozofia engleză, și materialismul unui d'Holbach, Naigeon sau La Mettrie. Comandamentul suprem al epocii este că omul trebuie să se elibereze de orice idol, de orice iluzii asupra cauzelor prime ale lucrurilor, pentru că numai în felul acesta va ajunge să pătrundă și să stăpînească ordinea lumii. Spiritele cele mai înaintate, materialiștii, propovăduiesc că trebuie să se smulgă din sufletul omenesc ideea de Dumnezeu, de nemurire și chiar de libertate, pentru că lumea nu poate fi fericită decît cunoscînd adevărul, purificînd natura infectată de otrava religiei, devenind atee. Chiar aceia dintre partizanii „Luminilor" a căror concepție nu este atît de radicală sînt totuși porniți să cucerească pe calea rațiunii o cît mai largă autonomie a lumii: ar fi fastidios și inutil să se pună problema dacă Dumnezeu există sau nu și dacă el a făcut sau nu lumea. Dar dacă el există, atunci trebuie să se afle undeva, departe, în afara lumii, și pentru cei mai mulți dintre dînșii rostul său este să nu se amestece în mecanica universului. Acesta se conduce după legi imutabile și descifrarea lor începuseră s-o întreprindă învățații, în frunte cu Newton. Fără să vrea, marele învățat englez detronează divinitatea din drepturile ce i se recunoșteau anterior și devine în felul acesta zeul unei epoci care nu răsturnase vechii idoli decît spre a crea alții. Doctrina lui Newton cunoaște o largă difuzare; se ajunge pînă acolo încît un scriitor ca Francesco Algarotti, discipol al lui Voltaire, o cîntă în versuri și o pune, în proză, la îndemîna doamnelor: *Il Neutonianismo per le donne, ovvero dialoghi sopra la luce e su i colori.* Încoronînd această concepție, scriitorii aveau să ducă o luptă necruțătoare pentru cucerirea dreptului de a gîndi liber, pentru toleranță.

Scanned with OKEN Scanner

18. După ce au discutat și negat dreptul divin pe care se întemeia suveranitatea, după ce au fixat atribuțiile acesteia, scriitorii „Luminilor" pictează imaginea suveranului ideal[7]. Tema era de altfel generală și un spirit plecat în fața comandamentelor bisericii cum era Fénelon o tratează în *Télémaque*, operă ce s-a bucurat de o largă popularitate. Dar în timp ce pentru Fénelon conducătorii răi de popoare nu își luau pedeapsa decît în lumea umbrelor, pentru scriitorii „Luminilor", puțin dispuși să acorde credit unei ipotetice lumi viitoare, faptele lor trebuiau să-și ia răsplătirea pe lumea aceasta. Organizarea ideală a societății nu se putea realiza decît atunci cînd popoarele ar avea fericirea să fie conduse de suverani luminați, de principi filozofi. Înainte ca filozofii să devină regi, este tot timpul ca regii să devină filozofi. Literatura închinată acestei probleme este deosebit de bogată. Din toate lucrările ce s-ar putea aminti în această ordine, voi semnala numai *Principes du droit naturel* a lui J. J. Burlamaqui, care apare la Geneva în 1747. În pictarea imaginei principelui ideal, Burlamaqui se întemeiază pe Grotius, pe Pufendorf și pe prefața deosebit de bogată și de interesantă pe care traducătorul francez al lui Pufendorf, Barbeyrac, o scrie la traducerea sa. Suveranitate însemnează dreptul de a comanda; dar dreptul acesta nu poate fi acordat decît unei ființe care să dispună de o *putere superioară*, spre a putea apăra pe supușii săi; de o *înțelepciune superioară*, spre a vedea binele supușilor săi și de o rară *bunătate de suflet*, spre a face binele supușilor. Suveranul nu va mai fi deci omul căruia să i se sacrifice, ci omul sacrificiului pentru binele poporului său. În acțiunea sa el va fi sfătuit neapărat de un consiliu de filozofi, care, și pentru Burlamaqui, sînt înzestrați cu darul de a vedea mai limpede în ce constă fericirea generală.

Europa veacului al XVIII-lea cunoaște de altfel pe regele filozof: îl avea Prusia, unde Frederic II stăpînește ca un despot luminat; îl avea Rusia, unde Caterina II face aceeași figură de suveran luminat; îl avea, înainte de a lua singur conducerea statului și mai cu seamă după aceea, Austria, unde Iosif II dă loviturile cele mai puternice instituțiilor pe care le combăteau „Luminile".

19. Rațiunea n-a alungat misterul numai din explicarea universului, ci și din explicarea vieții sufletești a individului. Așa procedează între alții Condillac, discipolul cel mai de seamă al

Scanned with OKEN Scanner

lui Locke și una dintre autoritățile care patronează renașterea culturală grecească și românească în epoca modernă. Era prieten cu Rousseau și cu Diderot și a fost unul dintre cei ce au alimentat cu articole filozofice *Enciclopedia*. Lucrarea pusă la contribuție în această operă colectivă este intitulată *Traité des systèmes* și a apărut în 1749. Într-însa Condillac supune unei critici atente anumite sisteme filozofice, în primul rînd pe acelea datorate lui Malebranche, Leibnitz și Spinoza. Înaintea ei apăruse *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, în care căutase să dea o viziune genetică a vieții sufletești și în care discutase pe larg despre originea și dezvoltarea limbajului. O parte din problemele tratate aici aveau să fie reluate într-o altă operă, *Traité des sensations* (1754). Față de ideile înnăscute ale lui Descartes, Condillac reprezintă un punct de vedere opus: orice idee este rezultatul unei îndelungate elaborări spirituale, al cărei punct inițial se găsește în senzație. Ca să poată urmări mai de aproape această elaborare spirituală, filozoful imaginează o statuie, care are exact aceeași constituție ca și omul, dar care este lipsită de simțuri. El o înzestrează mai întîi cu un singur simț, mirosul, și o pune în felul acesta în situația de a cunoaște lumea numai cu ajutorul aceluia. Și filozoful urmărește cum senzațiile căpătate sînt elaborate treptat, dînd naștere pe rînd atenției, memoriei, imaginației, dorinței, pasiunii, iubirii, urii, speranței etc. Deși operînd cu un singur simț, statuia este capabilă de abstracții, de generalizare. În felul acesta el comunică statuii pe rînd toate simțurile, care îi lărgesc progresiv orizontul și-i sporesc capacitatea de a stabili raporturi. Dintre toate acestea o importanță capitală are simțul tactului, cu ajutorul căruia ea poate separa subiectul din lumea înconjurătoare, „eu"-l de „non-eu", și înțelege că senzațiile, care păreau condiționate în naștere și durata lor numai de lumea subiectivă, nu sînt decît reflexe ale calității obiectelor existînd în afara subiectului. Văzînd în senzații calități ale obiectelor sensibile și stabilind, între aceste calități, raporturi obiective, Condillac își înzestra statuia cu cea mai înaltă funcțiune spirituală, reflexiunea. În felul acesta senzația devine elementul esențial pentru punerea în mișcare a mecanismului de cunoaștere și dacă afirmația că nimic nu se află în intelect fără ca mai înainte să fi fost în simțuri aparține unei epoci anterioare, niciodată ea n-a fost aplicată cu mai multă consecvență în toate detaliile decît acum. Prin

Scanned with OKEN Scanner

concepţia lui senzualistă, Condillac devenea unul dintre reprezentanţii cei mai caracteristici pentru filozofia „Luminilor": el da acesteia o formulă de cunoaştere a lumii în acord cu idealul ei ştiinţific, care se întemeia pe experienţă şi raţiune. Acceptat în învăţămîntul francez, sistemul său avea să devină mai tîrziu baza studiului filozofiei în şcolile grecoromâne de la sfîrşitul domniilor fanariote.

20. Difuzarea acestor idei n-au făcut-o numai marii scriitori ai „Luminilor" sau *Enciclopedia*, opera capitală a mişcării. Ea se datoreşte uneori anumitor scriitori de importanţă redusă, care nu contribuiesc cu nimic la progresul gîndirii, dar pe care împrejurări speciale îi fac să circule şi să influenţeze. În rîndul lor se înscrie Lanjuinais. El publică la Lausanne în 1774 o operă în două volume, intitulată *Le Monarque accompli, ou Prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de Sa Majesté Impériale Joseph II, et qui rendent cet auguste monarque si précieux à l'humanité. Discutés au tribunal de la raison et de l'équité par M. de Lanjuinais, Principal du Collège de Moudon.* Vom insista mai îndelung asupra acestei lucrări, în primul rînd pentru motivul că autorul îşi organizează toate argumentele în jurul persoanei lui Iosif II, împăratul căruia centrul şi sud-estul Europei îi datorează atît de mult în ordinea progresului cultural şi în care numeroşi scriitori din secolul al XVIII-lea au văzut un model de principe luminat. Al doilea motiv care ne determină să ne oprim asupra ei este că lucrarea lui Lanjuinais, rezonator fidel al ideilor „Luminării", a circulat în rîndurile scriitorilor români din Renaşterea ardeleană, care au putut căpăta dintr-însa puncte de orientare în gîndirea contemporană şi explicaţiuni pentru anumite fapte pe care ei înşişi le trăiau.

Ea nu poate fi cercetată însă aici în toate punctele pe care le înscrie pe planul discuţiei. Lanjuinais înţelege să facă elogiul limbii franceze şi al spiritului francez: claritate, puritate, fineţe, forţă etc.; el se avîntă în discuţii asupra poeziei, căreia îi prescrie reguli existente în codul literar al clasicismului francez. Preocupat de ştiinţe, el are cuvinte de preţuire deosebită pentru Newton, al cărui cult îl împărtăşeşte laolaltă cu alţi scriitori ai timpului. Lanjuinais întreprinde o caldă pledoarie pentru apărarea marelui învăţat englez şi a discipolilor acestuia, acuzaţi că ar fi spirite ireligioase. Acelaşi lucru îl face el şi pentru „ilustrul" autor al operei *De l'Esprit des Lois*, Montes-

Scanned with OKEN Scanner

quieu. El ne dă în continuare pagini de prețuire entuziastă pentru Montaigne, Voltaire, d'Alembert, iar Rousseau, căruia scriitorul nostru îi este de asemenea tributar, este amintit la rîndul său.

O dezvoltată discuție întreprinde Lanjuinais în legătură cu dreptul; drept roman, drept german, legislație, calitățile necesare unui bun magistrat, calitățile limbajului magistraturii. El pledează de asemenea pentru umanizarea pedepselor. Și dacă nu merge atît de departe încît să ceară înlăturarea pedepsei cu moartea, recomandă totuși foarte multă prudență în această materie. În general, crimele trebuiesc prevenite prin răspîndirea culturii în masele populare și dacă ele totuși nu pot fi înlăturate, pedeapsa societății să lovească numai pe vinovat: nimic infamant să nu cadă asupra familiei și prietenilor celui executat; mai mult chiar, societatea este datoare să aducă acestora anumite ușurări.

Spre osebire de alți scriitori ai „Luminilor", Lanjuinais se arată preocupat de unele întrebări în legătură cu viața sufletului. În ordinea aceasta el nu poate să nu-și pună o întrebare căreia scolasticii și Descartes căutaseră să-i dea o dezlegare: ce este cu sufletele animalelor? Descartes era de părere că animalele sînt simple automate, iar scolasticii susțineau materialitatea sufletelor lor. Lanjuinais, căruia s-ar părea că logica nu i-a dezvăluit toate arcanele sale, îi combate pe toți: sufletele animalelor sînt asemenea cu cele omenești; dar, susține el, Dumnezeu a zis: acelea vor dispărea o dată cu viața materială, pe cînd cele omenești sînt nemuritoare. Felul cum scriitorul rezolvă întrebarea ne face să vedem că și de data aceasta ne aflăm în fața mascării negației, procedeu practicat îndeosebi de enciclopediștii urmăriți de ochiul vigilent al cenzurii ecleziastice: invocarea divinității, care ar fi decis nemurirea sufletului omenesc, este o măsură elementară de precauție. Procedînd astfel, el putea fi acceptat de spiritele stăpînite simultan de ispita idealului social al „Luminilor", dar și de teama de a se lăsa furate de fluxul ireligiozității ce caracterizează unele din marile figuri ale mișcării. În felul acesta ne explicăm prezența operei în biblioteca unui teolog, al cărui Dumnezeu fusese supus însă unui îndelungat proces de raționalizare, cum era Gheorghe Lazăr. Pentru autorul *Monarhului desăvîrșit*, divinitatea se găsește undeva, în dosul legilor ce guvernează universul; și „notre monarque philosophe" a des-

Scanned with OKEN Scanner

coperit-o studiind nu cărţile religiilor, ci aceste legi generale ale naturii.

Legile religiei nu trebuie să vină în conflict cu legislaţia civilă a unui stat; de aceea ele trebuiesc stabilite în aşa fel încît să devină nu numai complementul legilor politice, ci însăşi baza acestora. Concluzia care se trage din această afirmaţie este că organizaţia religioasă, biserica, nu este decît un instrument de guvernare în mîinile omului de stat. Înţelegem prin urmare care trebuie să fie conduita acestuia faţă de religie în general: dacă ea se prezintă într-o stare înfloritoare şi asigură progresul social, religia trebuie sprijinită de puterea politică a statului; dar aceeaşi putere este obligată să intervină cu energie împotriva religiilor degenerate, a căror viaţă se consumă în dispute scolastice făcute să împiedice progresul. În cazuri de acestea, un monarh trebuie să procedeze asemenea unui doctor care are de tratat o boală cronică: să-i scadă din ce în ce influenţa, închizînd mănăstirile devenite inutile şi primejdioase şi luînd severe măsuri împotriva călugărilor, deveniţi elemente de dizolvare socială. Adevărata religie pe care se cuvine s-o profeseze secolul filozofilor este o religie întemeiată pe raţiune, o religie „également éloignée de la superstition qui rend imbécile et du fanatisme qui rend féroce", o religie care „produit dans tous les chrétiens une foi éclairée, une pitié solide et une charité universelle, et dans les princes une attention spéciale à la faire fleurir dans leurs états".

În ideile sale despre organizarea societăţii, a proprietăţii şi a puterii suverane, Lanjuinais porneşte de la Hobbes şi Rousseau. Omul s-a găsit la început în stare de natură: liber, fără legi, fără stăpîn, el avea un drept nelimitat la tot şi peste tot. Dar orice om care are toate aceste drepturi şi, pe deasupra, voinţa de a le pune în aplicare, va ajunge în mod necesar în conflict cu oricare alt om care are aceleaşi drepturi şi aceeaşi voinţă. Competiţiunea nu se poate soluţiona decît prin luptă şi lupta aduce după sine împărţirea oamenilor în două categorii: a învinşilor şi a învingătorilor, a stăpînilor şi a supuşilor. În faptul acesta găseşte Lanjuinais originea stării de societate. Ea izvorăşte din înţelegerea secretă a celor învinşi de a se ridica împotriva învingătorilor şi de a-i supune la rîndul lor. Urmează de aici că în starea de societate (l'état de société) asistăm la un joc a două forţe contrare: una, greutatea legii sociale care apasă asupra dreptului natural al particularului, pe care-l ţine

Scanned with OKEN Scanner

în respect; cealaltă, resortul libertății particularului asuprit, care se ridică împotriva legii.

Înainte de reunirea indivizilor în societate, totul aparținea tuturor. Această reunire a fost determinată de lupta împotriva dușmanului comun, dar ea se menținea prin necesități determinate de dezvoltarea istorică a omenirii. Înmulțirea oamenilor se face într-un ritm accelerat și astfel natura ajunge la un moment dat să nu mai poată satisface trebuințele lor; era nevoie de intervenția omului spre a spori produsele naturale, iar intervenția aceasta nu se putea face cu succes de un individ izolat. A fost necesară o înțelegere prealabilă, care să acorde fiecăruia partea lui de exploatat, proprietatea lui, — „c'est-à-dire le *tien* et le *mien*". Așadar nu numai societatea, ci și proprietatea se bazează pe un pact social.

Dreptul fiecăruia asupra tuturor obiectelor din natură aducea după sine starea permanentă de război. Pentru ca pacea să fie posibilă, era necesar ca fiecare individ să renunțe la dreptul asupra totalității și să se limiteze la ceea ce îi revenise în urma înțelegerii sociale. Suma aceasta a drepturilor la care au renunțat indivizii, spre a face posibilă viața socială, ajunge cu vremea să constituie suveranitatea națională, care este încredințată ca un depozit în mîinile suveranului. Ea nu aparține astfel unui individ oarecare, ci întregii societăți. În felul acesta numai societatea este îndreptățită să determine modul în care ea va fi exercitată, să desemneze persoana care s-o exercite și să fixeze limitele între care principele își poate exercita atributele sale. Principatul nu mai păstrează prin urmare nici o legătură cu divinitatea: „Votre Majesté", se adresează Lanjuinais împăratului Iosif II, „convint aussi qu'il n'en était pas moins faux que Dieu soit la cause immédiate de la souveraineté. Ce sentiment n'a de fondement que dans l'adulation et dans la flatterie, par laquelle, pour rendre l'autorité des souverains plus absolue, on a voulu la rendre entièrement indépendante de toute convention humaine, et ne la faire dépendre que de Dieu. D'où vous conclûtes que tout Monarque qui prétend ne devoir rendre compte de sa conduite qu'à Dieu seul, vomit un blasphème qui outrage Dieu et les hommes et dégage sur le champ ses sujets du serment de fidélité, ou plutôt les arme contre lui; parce que dans ce moment il ravit toutes les portions de liberté qui lui étaient confiées, il usurpe le dépôt sacré de chaque particulier pour ne lui laisser que des fers

Scanned with OKEN Scanner

et des chaînes: et c'est ainsi qu'un Monarque devient lui-même coupable du crime de Lèsè-Majesté". Misiunea lui supremă fiind aceea de arbitru al vieţii sociale, principele va trebui să ţină în mîna lui balanţa echităţii sociale. El trebuie să îndepărteze de la sine orice gînd de asuprire, deoarece asuprirea nu poate aduce decît răscoală. Desprins din legăturile sale cu cerul şi aşezat în mijlocul societăţii, principele devenea un simplu funcţionar al acesteia. Şi el trebuia să fie un funcţionar respectuos faţă de drepturi şi de obligaţii, dacă nu voia să justifice recurgerea poporului la rezistenţă şi la revoluţie. Pentru că în cazuri de felul acesta dreptul la revoluţie este unul dintre drepturile elementare ale oricărui popor. Era prudent să se ştie că, oricît de mare şi de puternic ar fi un suveran, nu trebuie să uite totuşi că şi revoluţiile şi-au creat oamenii lor mari. Şi Lanjuinais se ridică pînă la această formulă revoluţionară, o profeţie a celor ce aveau să se întîmple în Franţa peste cîţiva ani: poporul „ébranlera votre trône et celui de vos enfants: le peuple est immortel et vous devez passer".

Dar acest rousseauist cu apetituri regicide este totuşi un paşnic adorator al monarhului filozof, al cărui portret moral îl pictează în toate amănuntele. El crede că este cu adevărat fericit acel popor care are în fruntea lui un conducător luminat, mai gelos de fericirea oamenilor decît de o umbră de putere. Un astfel de conducător filozof este tatăl poporului său, un tată drept, uman şi binefăcător; el îşi conduce supuşii nu atît cu legile pe care i le dă, cît cu exemplul propriei conduite şi cu lumina pe care o împrăştie în ţara lui. Aşa a fost în trecut Titus, aşa au fost Antoninii, şi tot aşa era şi demnul lor succesor, Iosif II. Avînd ca punct central pe acesta, Lanjuinais ne dă un amănunţit portret al monarhului filozof aşa cum îl visa secolul al XVIII-lea. Vom insista asupra acestui portret, prilejuit de un principe a cărui importanţă pentru viaţa culturală a românilor a fost atît de mare.

Iosif II şi-a însuşit luminile timpului său: el a devenit raţionalist cu Descartes, a aflat care sînt erorile imaginaţiei studiindu-l pe Malebranche, l-a adîncit pe Locke. Generos şi liberal, sever cu el şi indulgent faţă de alţii, curajos şi prudent, el este adevăratul monarh filozof. Sprijinind progresul raţiunii, raţiunea îndepărtează din ţările sale superstiţia, entuziasmul orb şi oţioasele discuţii teologice. Şi toate acestea el le face dintr-o sinceră iubire faţă de ţara lui şi de umanitate.

Scanned with OKEN Scanner

Lanjuinais lichidase de mult timp admirația pentru eroismul rustic și barbar: un Cezar, un Alexandru cel Mare n-au fost decît niște cuceritori nedrepți, niște bandiți ai națiunilor, — „des brigands des nations". În urma lor au venit Tiberiu, Atila, Tamerlan, flageluri ale neamului omenesc, care, instruiți de aceia, au năzuit să-i egaleze. Din activitatea unui Cezar sau Alexandru se pot aminti numai acele momente care au pus în lumină umanitatea lor. Pentru că adevăratul erou al timpurilor moderne nu-și caută gloria în devastarea țărilor sau în detronarea regilor: el nu asuprește omenirea, ci muncește pentru fericirea ei; el nu cunoaște decît datoria, el nu cunoaște decît binefacerea, spiritul de dreptate armează brațul său, sentimentul de umanitate i-l dezarmează. Și în toată acțiunea sa el este condus de dorința de a asigura pacea supușilor săi, dar în același timp va lucra și pentru pacea și liniștea popoarelor vecine.

Pe paleta morală a lui Lanjuinais prevalența revine astfel concepției și sentimentelor umanitariste și cosmopolite. Felul acesta de a vedea lucrurile oglindește întreaga concepție a secolului al XVIII-lea. Din aceeași concepție derivă raporturile pe care el le stabilește între rațiune și sentiment, atunci cînd este vorba de conduita unui suveran. Principele, repetă neobosit autorul, trebuie să fie înzestrat cu o inimă generoasă, care să palpite în fața nenorocirii altora. Dar sentimentele acestea de compasiune trebuie să fie luminate de rațiune, temperate de rațiune, — și ele sînt condamnate fără nici o rezervă atunci cînd degenerează în entuziasm: nimic nu poate fi mai primejdios pentru viața socială decît niște sentimente fără frîu, un entuziasm care să orbească rațiunea. Rațiunea trebuie astfel să tolereze și să îndrumeze sentimentul în spiritul unui suveran, pentru că dacă rațiunea luminează, sentimentul singur este cel care determină activitatea. Prevalența revenea deci, și pentru Lanjuinais, ca pentru toți partizanii „luminilor", rațiunii.

Unui monarh echipat sufletește în felul acesta Lanjuinais îi recunoaște dreptul de ocrotire a popoarelor străine. Intrăm aici într-un capitol de argumentare specioasă, creat parcă anume spre a sublinia obiectivele mascate pe care le urmărea politica unui principe filozof în secolul al XVIII-lea. Sfîșiată de lupte feudale și de certuri religioase, Polonia se îndruma pe panta pieirii. Spre a împiedeca un fapt așa de nenorocit și mînați numai de dorința de a face bine umanității, Iosif II și Maria

Scanned with OKEN Scanner

Tereza au consimțit în cele din urmă s-o cucerească, spre a asigura nenorocitului popor polonez o existență mai liniștită și mai demnă de secolul „Luminilor". Natural, nici vorbă nu poate fi de ambiție în această faptă a luminatului împărat; el n-a procedat în felul acesta decît din convingerea întemeiată că toată lumea preferă să se găsească sub oblăduirea sa generoasă. Și dacă în Polonia încă independentă certurile n-au încetat, totul se explică prin faptul că inimile polonezilor „sont à Votre Majesté, et qu'ils veulent tous vous appartenir au prix de leur sang et de leur vie". Aceste sentimente de umanitate erau cu atît mai ușor de pus în mișcare, cu cît casa de Austria avea drepturi legitime și imprescriptibile asupra celei mai mari părți din Polonia. Este interesantă această conexiune de argumente care descind din mentalități diferite; pentru că una este să întreprinzi cucerirea Poloniei pe baza unor titluri anterioare, în care stăruie un puternic parfum feudal, și cu totul altceva să întreprinzi această cucerire în numele umanitarismului, în numele idealului la care se închina secolul al XVIII-lea. Există fapte care nu se pot argumenta pe planul unei logici nepervertite și cucerirea Poloniei era dintre acestea. Adevărata explicație ar fi trebuit s-o caute Lanjuinais altundeva: în stăruirea, în sufletul omului civilizat, a apetiturilor bestiei din epocile primitive, cînd dreptul se întindea pînă unde se întindea forța, adică în fapte pe care el le condamna în altă parte a operei sale.

Ultima problemă care se impune să fie relevată din lucrarea lui Lanjuinais este aceea în legătură cu instrucția poporului. Secolul al XVIII-lea a luptat pentru răspîndirea culturii, dar atenția se îndruma îndeosebi către burghezie. Am amintit mai înainte tratatul lui Pufendorf, care a cunoscut o circulație așa de mare și care s-a bucurat de aprecieri atît de călduroase și de comentarii atît de substanțiale în secolul al XVIII-lea, am amintit de asemenea că el a devenit oarecum temelia juridică pe care s-a construit edificiul societății burgheze în secolele XVIII—XIX. Dar el s-a bucurat de această autoritate din pricină că răspundea sentimentului general. Poporul de jos a intrat într-o măsură mai mică în sfera preocupărilor celor mai mulți dintre scriitorii curentului. Cu Rousseau însă, care constituie o valoare cu trăsături distinctive foarte puternice în cuprinsul „Luminilor", interesul pentru cei de jos se accentuează și mișcarea începe să ia într-adevăr aspecte democratice.

Scanned with OKEN Scanner

Sub raportul acesta, Lanjuinais este mai apropiat de Rousseau decît de ceilalţi scriitori ai „Luminilor". Preocupat de problema moralizării maselor, de necesitatea de a preveni crimele, el ajunge la concluzia că răspîndirea culturii în păturile populare este o grea şi ineluctabilă problemă de stat. Pagini întregi dezbat această problemă sub toate aspectele sale şi ajunge în cele din urmă să stabilească în amănunt un plan general de educaţie publică. Trei erau obiectivele pe care această educaţie trebuia să le realizeze: morala, virtutea şi — faptul este demn să fie subliniat, îndeosebi pentru motivul că autorul se adresa monarhului Austriei — egalitatea tuturor. Pentru că nu poate fi vorba de morală şi de virtute acolo unde egalitatea este necunoscută; şi nu poate fi vorba de sănătate sufletească la un popor lipsit de morală şi de virtute. Şi autorul îşi organizează argumentarea în jurul acestor noţiuni, ajungînd în cele din urmă la concluzia că educaţia poporului constituie armătura cea mai sigură a unui stat.

21. *Le Monarque accompli* nu era aşadar decît un receptacol al ideilor secolului. Ea se impune cu preferinţă atenţiei noastre din pricină că interesul autorului se concentrează asupra lui Iosif II, împăratul luminător din centrul Europei, care a deschis larg porţile culturii popoarelor din împărăţia sa. Românii s-au împărtăşit la rîndul lor din această generozitate imperială, care, este drept, urmărea scopuri politice bine calculate şi se desfăşura către ele cu o perseverenţă abil mascată[8]. Toate lucrurile acestea cad însă în domenii străine de interesul nostru actual: calculele politice ale împăratului rămîn calcule politice, dar Viena, unde Voltaire număra prieteni printre miniştri, devine un focar din care radiază puternic, asupra centrului şi estului Europei, ideile „Luminării". Filozofia franceză găseşte aici un climat spiritual favorabil, găseşte instituţii în care este interpretată şi mai ales propagată. Şi în timp ce Condillac cucereşte şcoala franceză, Wolff, filozoful „Luminării" germane, cucereşte învăţămîntul austriac.

Cartea lui Lanjuinais ne face să înţelegem în acelaşi timp că, deşi întîietatea revine în mod indiscutabil raţiunii, nici sentimentul nu este ne la locul său în lumea noastră. Beneficiind de experienţa rousseauistă, autorul arată că argumentarea trebuie să se adreseze atît raţiunii cît şi sentimentului. Inimile generoase îşi fac aparitiunea şi ele sînt numai stadiul introductiv, corijat de excese prin exerciţiul raţiunii, la sufletele

simţitoare, care nu vor întîrzia să bată la porţile literaturii europene. Marile mişcări spirituale anterioare, Renaşterea şi Umanismul, se adresau unor spirite adînc instruite în cultura antică şi faptul acesta circumscria terenul lor de influenţă: nici una nici alta nu au putut determina curente populare cu largi răsunete, cu îndepărtate reflexe. „Luminile" nu se adresează unor oameni instruiţi, ci unor oameni înzestraţi cu raţiunea ce duce la instruire. „Luminile" însemnează ele însele un proces de instruire şi puterea lor de activare este cu atît mai mare cu cît raţiunea omenească, instrumentul cu care operează, este identică la toţi oamenii, în toate timpurile şi în toate locurile. Faptul acesta ne explică priza puternică pe care au avut-o asupra conştiinţelor şi ne face să înţelegem în acelaşi timp cum o mişcare filozofică ajunge în cele din urmă să se convertească în mişcare socială. Transfigurarea a fost determinată de calitatea ideilor „Luminării"[9]. Presupunînd o raţiune identică ei însăşi, în toate împrejurările istorice în care îi era dat să se manifeste, se ajungea la stabilirea unui adevăr cu caracter de dogmă: fundamentul vieţii sufleteşti este identic la toţi indivizii, ceea ce sugerează ideea unei creaţii în serie; el este identic la toate popoarele, ceea ce arată lipsa de temeinicie a ideii de rasă: înainte de a aparţine unui popor sau unei rase, individul aparţine omenirii întregi, el este cetăţean al lumii, este cosmopolit. Şi cosmopolitismul este, după cum am văzut, una dintre trăsăturile caracteristice ale „Luminilor".

În strînsă dependenţă de el este a doua caracteristică; ea se întemeiază pe concepţia că oamenii sînt egali între ei şi că sprijinul semenului nostru este o datorie umană.

Prin trăsăturile lor dominante, cosmopolitism şi umanitarism, „Luminile" erau destinate unei cariere foarte capricioase. Dinamica ideilor profesate de ele a creat lumea modernă[10], dar astăzi lumea aceasta se ridică împotriva gîndirii ce i-a dat naştere. Se impune totuşi să actualizăm şi pentru cazul acesta marea lecţie pe care ne-a dat-o istoria culturii omeneşti; optica morală reţine succesiv contrastele. Aspectul umanitarist al „Luminilor" a fost preţuit ieri, este criticat violent şi batjocorit astăzi; dar viitorul nu-l pot angaja nici cele mai îndrăzneţe spirite.

Ultimul fapt pe care îl vom semnala este acela al raportului real al „Luminilor" cu religia creştină. Deişti sau atei, scriitorii încadraţi în această mişcare au avut o atitudine ostilă bisericii,

Scanned with OKEN Scanner

în special bisericii catolice. Cu toate acestea există o anumită legătură între creştinism şi „Luminare". Idealul politic al creştinismului era de asemenea — şi este — un ideal cosmopolit: o turmă şi un păstor; idealul său social era de asemenea umanitarist: iubeşte pe aproapele tău ca pe tine însuţi. Venite în urma creştinismului, „Luminile" se îndrumau astfel pe calea deschisă larg de creştinism, se adresau unor spirite pe care creştinismul le pregătise să le primească. Dacă este totuşi o diferenţă sub raportul acesta, ea constă în faptul că mişcarea filozofică ajungea la această concepţie în numele raţiunii omeneşti, în timp ce creştinismul o propovăduia în numele Logosului, în numele raţiunii supreme, al lui Dumnezeu.

Încrederea nemărginită în raţiune a făcut ca mişcarea „Luminilor" să cadă în anumite rătăciri, să creeze anumite mituri, deşi întreaga ei existenţă este o negare a mitului. Ce este într-adevăr concepţia progresului „ad finitum", ce este vîrsta de aur către care lumea se îndrepta cu paşi mari, după părerea celor mai numeroşi scriitori ai epocii? Este un mit, aşa cum lumea a avut atîtea în trecut şi cum are mai cu seamă în zilele noastre. Masele mari nu pot fi conduse cu idei ce se desfăşoară linear, după o logică geometrică; toate acestea se impun unor spirite de elită. Masele mari nu se mişcă decît sub prestigiul miturilor. Miturile îndeplinesc astfel funcţiunea indispensabilă, pe care un animal, al cărui nume neacademic nu poate fi pronunţat, o îndeplineşte în mijlocul unei turme de oi: o funcţiune de călăuzitor, de stea polară. Ceea ce nu împiedecă pe bietul animal să poarte pretutindeni cu sine urechile cu care l-au înzestrat zeii şi samarul cu care l-au încărcat oamenii.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Din bogata bibliografie în legătură cu filozofia „Luminilor" nu vom comunica aici decît lucrările cele mai de seamă, pe care se întemeiază, adeseori foarte de aproape, afirmațiile noastre. În liniile ei mari, problema a fost pusă cu toată claritatea de H. Hettner, *Geschichte der deutschen Literatur im achtzenten Jahrhundert*, Braunschweig, 1929 (ed. VIII) și în *Geschichte der englischen Literatur von der Wiederherstellung des Königthums bis in die zweite Helfte des achtzehnten Jahrhunderts 1660—1770*, Braunschweig, 1894 (ed. V; ed. I: 1855). O primă orientare, în *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*... herausgegeben von Paul Merker und Wolfgang Stammler, I, Berlin, 1925—1926, sub *Aufklärung*. Originile mișcării au fost studiate în mod magistral de Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne (1680—1715)*, Paris, 1934 (vol. I—II; vol. III cuprinde o foarte prețioasă bibliografie)[11]. Pentru mișcarea ideilor în secolul al XVIII-lea în Franța, vezi în primul rînd lucrările lui D. Mornet: *Le romantisme en France au XVIII-ème siècle*, Paris, 1912; *La pensée française au XVIII-ème siècle*, Paris, 1926; *Les origines intellectuelles de la Révolution française*, Paris 1933[12]. Remarcabil prin adîncimea vederii și puterea de sinteză, studiul lui Antonello Gerbi, *La politica del Settecento. Storia di un'idea*, Bari, 1928. Aspectul filozofic al mișcării, în O. Ewald, *Französische Aufklärungsphilosophie*, Monaco, 1924; von Brockdorff, *Deutsche Aufklärungsphilosophie*, Monaco, 1926 și mai cu seamă E. Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung*, Tübingen, 1932. Aspectul materialist al mișcării, asupra căruia Cassirer insistă îndelung, a fost tratat în mod special de Rudolf Brummer, *Studien zur französischen Aufklärung im Anschluss an J.-A. Naigeon*, Breslau, 1932 (întemeiate observații în legătură cu opera *La théologie portative*, care aparține nu lui Naigeon, cum se credea, ci lui d'Holbach). Pe Guido de Ruggiero, *Storia della filosofia. Parte quarta. La filosofia moderna. II. L'età dell'*

Illuminismo, Bari, 1941 (vol. I—II; ed. II), l-am urmat de aproape în caracterizarea generală a mișcării.

Asupra locului lui Condillac în mișcarea de idei a timpului v. T. M. Mustoxidi, *Histoire de l'esthétique française 1700—1900, suivie d'une bibliographie générale de l'esthétique française dès origines à 1914*, Paris, 1920, și mai cu seamă W. Folkierski, *Entre le classicisme et le romantisme... Etude sur l'esthétique et les esthéticiens du dix-huitième siècle*, Paris, 1925.

Pentru rezistența față de mișcare, un bun studiu ne-a dat Kurt Wais, *Das antiphilosophische Weltbild des französischen Sturm und Drang, 1760—1789*, Berlin, 1934[13]. Asupra *Enciclopediei*, v. F. Schalk, *Einleitung in die Encyclopädie der französischen Aufklärung*, München, 1936 (între altele, raportarea, p. 96, a raportului stabilit de Bonald între *Enciclopedie* și Revoluție: *Enciclopedia* este textul Revoluției, iar Revoluția figurile *Enciclopediei*). Asupra lui Schalk, vezi și observațiile întemeiate ale lui R. Naves, în *Revue de littérature comparée*, 1937, p. 788—790[14]. Pentru Marmontel, ca teoretician literar în cadrul epocii, v. D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935; H. Bauer, *Jean-François Marmontel als Literarkritiker*, Dresden, 1937 (în special capitolul *Die piholosophischen und ästhetischen Grundlagen der Marmontelschen Kritik*)[15]. Pentru difuzarea ideilor franceze în Europa în secolul al XVIII-lea, v. L. Réau, *L'Europe française au siècle des Lumières*, Paris, 1938. O modestă apărare a „Luminilor" într-o epocă dușmană lor, în Julius Kraft, *Défense de l'Aufklärung*, în *Revue de Métaphysique et de Morale*, 1936. În legătură cu persistența idealului de viață al „Luminilor" pînă în timpuri apropiate de noi, vezi A. Bönsch, *Anatole France und das achtzehnten Jahrhundert*, Breslau, 1938. — Asupra lui Lanjuinais, v. D. Popovici, *Introducerea* amintită la I. Heliade Rădulescu, *Opere*, I, p. 13—16.

Pentru denumirea în limba română a curentului filozofic al „Luminilor", Societatea română de filozofie a adoptat recent termenul italian „Iluminism" (v. *Istoria filozofiei moderne*, vol. I *De la Renaștere pînă la Kant. Omagiu Prof. Ion Petrovici*, București, 1937, p. 426). Faptul acesta are avantajul că face ușor posibilă denumirea partizanilor acestei filozofii: iluminiști, dar el duce în mod inevitabil la confuzii cu iluminismul propriu-zis. Această confuzie este de neînlăturat în literatură, unde iluminismul își are rosturile sale bine precizate în precedențele romantismului. De altfel termenul nu este aplicat consecvent nici în opera amintită, unde se vorbește, spre exemplu la p. 331, de secolul „Luminilor"[16].

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] „Popor" însemnează, în primul rînd, burghezia, purtătoare, la acea dată, a ideilor revoluționare și aflată în faza luptei pentru existență politică. Engels precizează: „Știm acum că acest imperiu al rațiunii nu era altceva decît domnia idealizată a burgheziei, că justiția eternă, care a fost proclamată atunci, și-a găsit o realizare corespunzătoare în justiția burgheză..." (K. Marx și Fr. Engels, *Despre artă și literatură*, /Buc./, Ed. pt. lit. pol., 1953, p. 228—229). Nu e mai puțin adevărat că, în această fază revoluționară, burghezia — ca orice clasă care devine, la un moment dat, purtătoarea progresului istoric —, concentrează și exprimă, pentru o perioadă, interesele tuturor claselor lipsite de drepturi politice.

[2] O sinteză recentă, cu un capitol despre filosofia luminilor și originile ei, în Romul Munteanu, *Literatura europeană în epoca luminilor*, Buc., Ed. enciclopedică română, 1971 (capitolul *Premisele ideologice ale literaturii în epoca luminilor*).

[3] În descifrarea condițiilor de apariție a iluminismului, D. Popovici recurge la explicații conjugate de natură politică (revocarea edictului de la Nantes), etnopsihologică (structura sufletească a poporului francez sau explicarea audienței luminilor în Grecia prin structura spirituală a poporului grec, raționalist și eclectic — cap. *Difuzarea ideilor...*) și ideologică (originile curentului — Descartes, Spinoza, empirismul englez). Interpretarea marxistă stabilește în primul rînd condiționarea socială a fenomenului (văzut ca o expresie a burgheziei în ascensiune) și raportează aceste mutații ideologice și sociale la transformările, mai adînci, survenite în cadrul bazei materiale.

[4] O analiză a direcțiilor divergente (raționalism — sentimentalism) ce caracterizează secolul luminilor, a conceptelor și a valorilor antinomice pe care el le propune (rațiune — sentiment, rațiune — natură), în interesanta lucrare a lui Robert Mauzi, *L'Idée du bonheur*

Scanned with OKEN Scanner

dans la littérature et la pensée française au XVIII-e siècle, Paris, Armand Colin, 1969 (ed. a 4-a). Mauzi urmăreşte şi încercările de depăşire a acestor antinomii, prezente în sistemele de filosofie teoretică şi filosofie practică ale epocii; ceea ce caracterizează mare parte din sistemele secolului este „l'optimisme rationaliste fondé sur l'identité utopique de la nature et de la raison" (p. 579). În umbra raţiunii triumfătoare, Mauzi suspectează secolul de o profundă nelinişte: „Quant au thème favori de l'optimisme rationaliste, selon lequel la raison a précisément été donnée à l'homme pour lui révéler sa destination et lui ôter toute inquiétude, sa présence indiscrète et son aspect de slogan donnent à penser qu'il s'adresse à des âmes bien réticentes." (p. 52). Depăşirea acestei nelinişti se va face cu preţul unei „erori metafizice", aceea „de n'avoir pas compris qu'il n'existe aucun moyen terme entre une philosophie de l'absolu et une philosophie de la libérté. La notion dangereuse et équivoque de „nature" est précisément le pivot autour duquel tournent sans cesse la confusion ou le compromis" (p. 52).

[5] Audienţa limitată de care se bucură, în sistemele politice propuse în epocă, ideea de republică e subliniată de Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIII-è siècle de Montesquieu à Lessing*, /Paris/, Fayard, 1963.

[6] V. şi René Pomeau, *L'Europe des Lumières. Cosmopolitisme et unité européenne au XVIII-è siècle*, Paris, Stock, 1966 (cap. *L'internationale de l'honnête homme*).

[7] Imaginea suveranului ideal şi raporturile dintre filosofii şi principii-filosofi ai secolului în Robert Derathé, *Les philosophes et le despotisme*, în volumul *Utopie et institutions au XVIII-è siècle. Le pragmatisme des Lumières*, culegere îngrijită de Pierre Francastel, Paris—La Haye, 1963 (volum cuprinzînd lucrările congresului de la Nancy, 1959). Apropierile („coincidenţa") dar şi deosebirile esenţiale între gîndirea iluministă şi politica principilor luminaţi sînt semnalate de N. Balotă în *Iluminism şi „absolutism luminat"*, *Tribuna*, XV (1971), nr. 30.

[8] Un portret al lui Iosif II în L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediţie îngrijită de G. Ivaşcu, Buc., Ed. Şt., 1966, p. 114—117. Tot aici (p. 113—114), o caracterizare a iluminismului german, moderat şi înclinat spre compromisuri. Asupra consecinţelor reformismului lui Iosif II pentru români v. în special capitolul *Despotism luminat — Iosefinism* din lucrarea acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. a 2-a, Buc., Ed. Şt., 1967. Problema raporturilor Şcolii ardelene cu Aufklärung-ul este reluată de I. Lungu în articolele *Şcoala ardeleană şi Aufklärung-ul* şi *Acţiuni ilu-*

Scanned with OKEN Scanner

ministe ale Școlii ardelene, *Tribuna*, XV (1971), nr. 27 și 28. Pentru iosefinism, Fritz Valjavec, *Der Josephinismus*, München, 1945; Ed. Winter, *Der Josephinismus*, Berlin, 1962; F. Maas, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760—1790*, vol. I—III, Viena, 1951—1956; N. Balotă, *Secolul luminilor în Austria*, în *Tribuna*, XV, nr. 15.

[9] Motivînd alegerea temei congresului de la Nancy, P. Francastel subliniază, ca o trăsătură caracteristică a gîndirii iluministe, pragmatismul ei: „... au XVIIIe siècle un courant de pensée qui sort de l'Utopie devient progressivement la source d'inspiration d'une série de formes originales de la pensée et de l'action. Une réflexion sur la meilleure forme possible de pensée conduit rapidement du domaine de la spéculation à celui de l'action".. „le XVIIIe siècle a été dominé plus que d'autres par le souci de transformer en actes les produits de son imagination.." (*Introduction* la *Utopie et institutions...*, p. 8 și 9).

[10] Rolul revoluționar al filosofiei luminilor este subliniat de Engels, care stabilește și raporturile existente între „socialismul modern" și gîndirea iluministă: „Bărbații iluștri care au pregătit în Franța spiritele pentru revoluția ce avea să vină, au avut ei înșiși o atitudine cît se poate de revoluționară. Ei n-au recunoscut nici o autoritate existentă. Religia, concepția asupra naturii, ordinea de stat, toate au fost supuse celei mai necruțătoare critici; toate trebuiau să-și justifice existența în fața scaunului de judecată al rațiunii, sau să renunțe de a exista." (K. Marx și Fr. Engels, *Despre artă și literatură*, p. 228).

[11] P. Hazard își continuă cercetarea în *La pensée européenne au XVIIIe siècle de Montesquieu à Lessing*, Paris, Fayard, 1963; cîteva din manifestările sentimentale și din prefigurările tematice și ideologice ale romantismului, în André Bellesort, *XVIIIe siècle et Romantisme*, Paris, Fayard, /1941/; în *Lumières et Romantisme. Energie et nostalgie de Rousseau à Mickiewicz*, Paris, 1963, Jean Fabre grupează studii vizînd direcția iluministă a secolului, dar și germenii și primele manifestări ale romantismului.

[12] *Grundpositionen der französischen Aufklärung*, Berlin, 1955; Werner Krauss, *Studien zur deutschen und französischen Aufklärung*, Berlin, 1963.

[13] V. și Pierre Grappin, *Lumières et franc-maçonnerie en Allemagne au XVIIIe siècle*, în *Utopie et institution...*

[14] Asupra raporturilor dintre filosofia luminilor și revoluție, v. Albert Soboul, *L'audience des Lumières sous la Révolution. Jean-Jacques Rousseau et les classes populaires*, în *Utopie et institutions...*

Scanned with OKEN Scanner

[15] Un interesant studiu asupra esteticii secolului luminilor în P. Francastel, *L'esthétique des Lumières,* în *Utopie et institutions...* Francastel distinge trei „generaţii" iluministe, fiecare aducînd o viziune estetică proprie: rococoul lui Watteau corespunde „Utopiei luminilor" (1700—1750), neoclasicismul, pregătit în Anglia, corespunde „pragmatismului luminilor" (1750—1770), iar cea de a treia etapă (1770—1800), definitiv fixată cu David, asociază neoclasicismul cu republicanismul şi se caracterizează prin „transferul cosmopolitismului de la Paris la Roma". O prezentare globală a esteticii secolului şi în lucrarea citată a lui R. Munteanu, *Literatura europeană în epoca luminilor* (cap. *Evoluţia ideilor estetice în secolul al XVIII-lea*).

[16] Critica românească nu a ajuns nici pînă în clipa de faţă la un acord unanim în privinţa denumirii curentului. R. Munteanu păstrează termenul de „epoca luminilor", utilizînd însă, paralel, şi pe cel de „iluminism" *(Lit. europeană...).* „Iluminism" rămîne termenul cu cea mai mare răspîndire; el este concurat de „luminism", termen utilizat consecvent, spre pildă, în tratatul de *Istoria literaturii române,* vol. II, probabil din intenţia de a evita posibilele confuzii (semnalate şi de D. Popovici) cu mişcarea „Iluminaţilor". Termenul introdus de Al. Piru — „literatura premodernă" — are nu numai meritul operativităţii, ci şi pe acela de a sugera caracterul de tranziţie al epocii; din păcate, respectarea rigidă a anului 1800 ca dată-limită între literatura veche şi literatura premodernă duce la situaţia paradoxală ca manifestări simptomatice ale mentalităţii „premoderne" sau evenimente importante ale noii culturi să fie integrate, pe criterii exclusiv cronologice, literaturii române vechi.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL II

DIFUZAREA IDEILOR „LUMINĂRII" ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

22. Unul dintre obiectivele luptei pe care poporul român o duce la începutul secolului al XIX-lea este delimitarea frontierelor sale etnice, cu toate consecințele politice și culturale pe care faptul acesta le trage după sine. Stăpînirea turcească, întinsă asupra Peninsulei Balcanice și a principatelor române, avusese drept urmare o atenuare a conștiinței etnice a diferitelor popoare din aceste ținuturi. În marea lor majoritate, ele aparțineau ritului ortodox și faptul acesta face ca individualizarea lor să nu se realizeze pe plan național în primul rînd, ci pe plan religios: înainte de a fi grec, bulgar, sîrb sau român, ei sînt creștini, și anume creștini ortodocși, legați pe această cale de Bizanțul Patriarhiei ortodoxe. Bizanțul, care se epuizase în lupta cu occidentul, cu orientul, dar mai cu seamă în luptele lăuntrice, încetase încă de mult de a mai ridica o sabie creștină împotriva sabiei musulmane, dar în conștiința popoarelor creștine supuse semilunei el rămîne prezent. El nu trăiește însă numai în conștiința acestor popoare: în noul Stambul, vechiul Bizanț își continuă preocupările sale. Pentru că Stambulul n-a ucis Bizanțul, Bizanțul pe care l-a cucerit: orașul intrigilor complicate, al intereselor și al interesărilor, al discuțiilor înverșunate și adeseori sterile, al artei care, cu rare momente de revenire, ajunge la sterilitate, la osificare. Orizontul științific și artistic începuse să se restrîngă încă înainte de cucerirea turcească și el continuă să se restrîngă și sub stăpînirea musulmană, dar nu în mod exclusiv din pricina acesteia.

Scînteia nu s-a stins însă niciodată definitiv; atunci cînd împrejurările o favorizează, ea capătă din nou putere. În cuprinsul imperiului otoman, grecii se adresau celorlalte popoare în numele civilizației eline pe care ei o reprezentau și de la

Scanned with OKEN Scanner

care cuvîntul lor împrumuta un prestigiu adeseori magic. Pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ei au năzuit la reconstituirea imperiului de răsărit, a cărui unitate politică era realizată prin turci, a cărui unitate de limbă să fie realizată prin greci, a cărui unitate de credinţă să fie realizată în ortodoxie: în ultima analiză un imperiu grec, care ar fi absorbit cu vremea elementul turcesc stăpînitor. În forma pe care acest proiect o ia în planurile poetului Rigas — român de origine, dar cel dintîi martir în lupta pentru independenţa Greciei, — noului stat i s-ar fi dat o organizare federativă, cu respectul fiecărei naţiuni şi cu respectul, în organizarea sa socială, a lozincei revoluţionare: libertate, egalitate, fraternitate[1].

Nici pulsul cultural nu s-a stins cu desăvîrşire. Este drept, Bizanţul a încetat demult de a mai fi în fruntea culturii lumii; dar tradiţia elină este vie şi în numele acestei tradiţii bizantinii disprețuiesc pe barbarii occidentului, pe care nu caută să-i înţeleagă şi pe care, mumifiaţi în admiraţia trecutului, timp îndelungat nu-i pot înţelege. Sînt însă împrejurări care îi pun în faţa culturii europene: angrenajul economic al lumii nu ţine seama de diferenţe de credinţă sau de resentimente de rasă. Morala specială a legilor economice tolera ca în Turcia, pe care creştinii credincioşi din apusul Europei voiau s-o şteargă de pe faţa pămîntului, să-şi facă foarte de timpuriu apariţia negustorii acestui apus. Ei se aşează în diferite puncte ale împărăţiei, dar Constantinopolul este acela care îi atrage în mod deosebit. În felul acesta, capitala imperiului turcesc adăposteşte cu vremea între zidurile sale trei straturi diferite de civilizaţie: occidentul, reprezentat prin coloniile italiene, franceze şi celelalte, orientul bizantin şi orientul musulman. Oraşul ajunge astfel să capete un aspect cosmopolit din ce în ce mai pronunţat şi, începînd prin a fi o piaţă de mărfuri, ajunge în cele din urmă o puternică piaţă de idei.

Lumea grecească a fost atrasă încetul cu încetul în sferele occidentale ale Constantinopolului, în primul rînd prin interesele ei proprii: pentru ţările răsăritene, grecii ajung un fel de cartaginezi ai comerţului şi finanţei. Dar ei sînt ceruţi şi de interesele împărăţiei: aceasta avea nevoie de agenţi de legătură cu lumea occidentală şi cei ce se prezentau în primul rînd pentru oficiul acesta erau grecii. Ei cuceresc astfel anumite poziţii diplomatice ale imperiului şi se pregătesc să cucerească şi cele mai de seamă poziţii în politica internă a lui. În

Scanned with OKEN Scanner

secolul al XVIII-lea, acela care ne interesează pe noi, cartea decisivă a împărăției turcești se juca în principatele române și conducerea acestora este încredințată grecilor constantinopolitani, fanarioților.

Faptele acestea sînt chemate să ne arate că în Constantinopolul cu aspect asiatic cultura europeană prindea tot mai mult teren și începea să radieze asupra populațiilor din imperiu. Ce se putea învăța în Constantinopolul secolului al XVII-lea ne-o arată cazul lui Dimitrie Cantemir, a cărui instrucție se face acolo și care devine una dintre mințile cele mai puternice ale Europei din timpul său. În orașul sultanilor ideile se frămîntă, se ciocnesc și rod încet, dar rod sigur, temeliile unui imperiu ale cărui fundamente spirituale corespundeau unei epoci demult stinse. Puteau sultanii să strîngă cele mai numeroase și mai bine organizate armate ale lor; puteau să amenințe și chiar să cucerească provincii și țări întregi europene, imperiul lor era cu toate acestea condamnat dispariției. „Suflul secolului" bătuse peste el, el purta în măruntaiele sale germenii unei boli care avea să-i fie fatală. Și purtătorii cei mai devotați ai acestor germeni erau grecii: înainte de a fi desființat în luptele cu popoarele străine, imperiul turcesc, în vechea lui formă, cu mentalitatea lui califatară, a fost dizolvat de spiritul timpurilor noi, servit cu fidelitate de greci. Stambulul n-a desființat Bizanțul, dar Bizanțul a desființat Stambulul.

În felul acesta, în cuprinsul imperiului turcesc prevalența spirituală revine, de la o vreme și pentru o vreme, grecilor. Aceștia înțeleg să organizeze un fel de dublet moral al imperiului și, întemeiați pe credința comună ortodoxă, ei caută să articuleze într-o acțiune de emancipare unele popoare cu care trăiau laolaltă. Punctele de contact nu se situau însă numai pe linia credinței religoase. Avînd de îndurat asprimea aceleiași stăpîniri străine, în viața sufletească a acestor popoare s-a creat o stare sentimentală similară. La popoare de esența cea mai diferită, condițiuni istorice comune creează aspirații comune. Înțelegem pe calea aceasta de ce un publicist român de la sfîrșitul secolului trecut se gîndea să scrie, în cuprinsul unui studiu de istoria românilor, un tratat special de *Filozofia istoriei Peninsulei Balcanice:* în aceste regiuni s-a creat o unitate spirituală supraetnică, ale cărei caractere se impune să fie descifrate de cei ce se ocupă cu istoria sud-estului Europei. Obser-

Scanned with OKEN Scanner

vaţiile modeste ale lui Bonifaciu Florescu constituie un indiciu că pe deasupra diferenţelor de rasă se realizează marile unităţi de cultură.

Se crea în aceste ţinuturi un climat spiritual în care ideea cosmopolită, pregătită de creştinism şi de stăpînirea turcească, avea să prindă rădăcini puternice, în care sentimentele umanitariste aveau să fie predicate şi să înflorească. Era tot ce trebuia pentru ca filosofia „Luminilor" să poată descinde cu autoritate, nu spre a propovădui popoarelor concepţia ei raţionalizată despre divinitate sau spre a discuta cu ele subtilele probleme în legătură cu natura raţiunii omeneşti, ci spre a le propovădui luminarea, spre a le face conştiente, prin luminare, de demnitatea lor omenească. Dar „Luminile" n-au găsit în Turcia, aşa cum îl cereau şi cum l-au găsit în alte ţări, un principe luminat prin filozofie. Şi ele n-au cruţat: pentru că o sabie poate înfrînge altă sabie, dar este neputincioasă în faţa ideii. S-a spus că marea victimă a ideilor „luminării" a fost regalitatea franceză; o victimă mai mare încă a lor a fost, de bună seamă, imperiul sultanilor: ca o plantă ce nu poate prospera decît la umbră, el s-a stins îndată ce soarele culturii şi-a trimis razele asupra lui.

23. Grecii nu ajung la cunoaşterea ideilor celor noi numai datorită prezenţei coloniilor occidentale în Turcia. Încă de mai înainte ei roiau în diferite părţi ale Europei, iar în secolul al XVIII-lea întîlnim puternice colonii greceşti la Marsilia, Veneţia şi Viena. Ocupaţia primă a acestor colonii era comerţul; dar în cuprinsul lor ia naştere o puternică activitate culturală. Într-o mare măsură ele sînt organul prin care poporul grec absoarbe ideile cele noi ale timpului. Prin posesiunile sale în Mediterana orientală, Veneţia este nu numai un oraş italian, ci şi o mare putere orientală. Populaţia grecească din insulele veneţiene face din cetatea dogilor centrul vieţii sale intelectuale. Pentru români însă, de un interes deosebit este colonia grecească de la Viena, ale cărei legături cu principatele au fost foarte puternice şi care, sub firmă elină, adăposteşte o bogată contribuţie românească.

Încă de mult timp, literatura greacă cunoştea lucrări care priveau conduita monarhului. S-a susţinut că însăşi *Sfaturile* pe care domnitorul Neagoe Basarab al Munteniei le da fiului său Teodosie pornesc de la izvoare bizantine. În biblioteca Mavrocordaţilor din Bucureşti, figura în manuscris cunoscuta

operă a lui Antonio de Guevara, *Orologiul Domnilor*, în traducerea greacă făcută de Andrei din Atena. S-ar putea aminti aici și *Teatrul politic* al lui Nicolae Mavrocordat, lucrare reeditată de atîtea ori și care a circulat și sub formă de manuscris rezumativ. Era așadar firesc lucru ca grecii să se îndrumeze către *Télémaque*. În traducerea lui Athanasie Caraioannis opera este publicată la Veneția în 1742, dar ea avea să fie tradusă din nou mai tîrziu, între alții și de profesorul Govdela de la Iași, a cărui traducere apare la Buda în 1801 și se reeditează la Veneția în 1803 și 1830. Este drept că lucrarea interesa și pentru motivul că fabula și personajele aparțineau lumii eline; dar din fabula antică se desprindea un învățămînt modern, față de care secolul s-a dovedit deosebit de receptiv. Lucrarea erudită a abatelui Barthélemy, *Voyage du Jeune Anacharsis en Grèce*, este tradusă la cîțiva ani de la apariția ei, de Sakellarios, Rigas și Ventotis. Arestarea și execuția lui Rigas, vinovat de împărtășire a ideilor revoluției franceze, împiedică ducerea la sfîrșit a acestei traduceri, pe care avea s-o reia mai tîrziu Chrisoverghie Curopallatis. În 1750 se tipărește la Veneția, în traducerea lui Alexandru Canghellarios, *Istoria veche* a lui Rollin. Figura filozofului, de care erau îndrăgostiți unii scriitori din secolul „Luminilor", apare în literatura grecească cu *Filozoful indian* al lui Chesterfield, tradus de Ventotis și publicat la Viena în 1782. De o trecere deosebită s-a bucurat în sud-estul Europei romanul *Bélisaire* al lui Marmontel. Încă din 1776 el este tradus de Pavle Djoulinatz în limba croată, iar în 1783 el apărea la Viena în traducerea lui Ventotis. Romanul, în care figura marelui general servea drept pretext unor îndelungate discuțiuni de ordin politic, s-a bucurat de favoarea unei condamnări din partea Sorbonei, din pricina ideilor pe care le punea în circulație în legătură cu toleranța. Lucrarea face parte din literatura principilor și este, alături de *Numa Pompilius* al lui Florian — lucrare tot atît de apreciată în părțile noastre, — urmașul cu penele zmulse al lui *Télémaque*. În legătură cu romanul lui Marmontel se poate aminti și traducerea dramei *Belissarios* a lui Trautzen, care apare la Viena în 1819. Marmontel este cunoscut de asemenea ca teoretician al literaturii și sub raportul acesta el este unul dintre cei mai tipici reprezentanți ai concepției pe care Enciclopedia a avut-o despre literatură. Influența pe care el o exercită în această ordine asupra literaturilor din sud-estul Europei este cu mult

Scanned with OKEN Scanner

mai puternică decît aceea a lui Diderot și concurează foarte serios influența lui Boileau. Dar mai presus de orice el este vestitul autor al *Poveștilor morale*, cu care s-au delectat toate popoarele europene, cu care s-au delectat și grecii și, laolaltă cu ei, și românii. Nu este lipsit de importanță să se semnaleze faptul că printre traducătorii săi în greceşte figurează și unele nume româneşti: Rigas, Băilă, și că una dintre aceste traduceri, datorită lui Ienache Papazoglu, este făcută în același timp în greceşte și în româneşte. Ca teoreticieni ai literaturii, trebuie să amintim că s-a citit în original opera abatelui Le Batteux, *Les beaux-arts réduits à un principe* și, mai tîrziu, alături de ea, aceea a lui La Harpe, *Lycée*. În traducere franceză și italiană a circulat de asemenea opera criticului englez Hugh Blair, *Lectures on rhetoric and belles letters*, care avea să pătrundă într-o mare măsură în *Arta retorică* a lui Vardalah.

În direcție filozofică, Christian Wolff a atras spiritele grecilor încă de timpuriu; în 1729 Damian Sinope făcea să apară o *Defensio philosophiae wolffianae*, iar lui Eugenie Vulgaris i se atribuie traducerea *Aritmeticei* și *Geometriei* filozofului german. Amintim de asemenea că prin Baumeister, discipol al lui Wolff, spiritele se îndrumau în aceeași direcție a „Luminării" germane. *Logica* lui Baumeister a fost tradusă de N. Varcossi, iar *Metafizica* lui se păstrează în manuscris în traducerea greceaască a lui Dimitrie Darvari. Dar filozoful către care ei își îndreptează preferințele este Condillac, pe care Veniamin din Lesbos îl introduce în școala greceaască. Şi alături de Condillac, discipolul acestuia Destutt de Tracy avea să răspundă din plin cerințelor lor sufletești. *Logica* celui dintîi, tradusă de Daniil Philippide, și *Elementele de ideologie* ale celui din urmă, sînt manuale de bază în școlile grecești. În traducerea lui George Manuil se publică la Leipzig în 1795 *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains* a lui Montesquieu, din care A. Calamogdartis avea să traducă mai tîrziu povestirea *Arsace et Isménie*. *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité* de Rousseau apare în traducerea lui A. Aristomenis la Paris, în 1818, iar *Contractul social*, tradus de Gr. Zalic, apare de asemenea la Paris, în 1828. Pe Mably *(Entretiens de Phocion)*, îl traduce I. Cascaba (Petersburg, 1813), iar după aceea Caterina Sutzo, care publică traducerea sa la Iași în 1819. Fontenelle *(Entretiens sur la pluralité des mondes)* este tradus de Panaioti Codricas și tipărit

Scanned with OKEN Scanner

la Viena în 1794. Aceeași atmosferă a „Luminilor" se desprinde și din opera filozofică a lui Francesco Soave, discipol al lui Locke și Condillac, din care Gr. Constanta traduce și publică la Veneția în 1804 *Elemente de logică, metafizică și etică*. Nuvelele morale ale aceluiași scriitor italian sînt traduse de O. Oiconomu și publicate la Veneția în 1816. Din Beccaria, unul dintre cei mai de seamă discipoli italieni ai „Luminilor" franceze, Corai însuși traduce cunoscuta lucrare despre *Delicte și pedepse*. Traducerea, publicată la Paris în 1802, are o nouă ediție în 1823.

Dar figura care a ispitit în cea mai mare măsură pe greci a fost Voltaire. S-ar putea spune că întreaga mișcare de regenerare neogreacească se desfășoară sub influența gîndirii marelui scriitor francez. Vreme îndelungată, admirația a trebuit să fie foarte prudentă în manifestările ei, deoarece Voltaire este scriitorul căruia i-a fost dat să culeagă cele mai multe anateme: în luptă aproape permanentă cu puterea spirituală a bisericii și cu puterea lumească a regilor, fronda lui genială a fost o ispită pentru întreaga Europă. Cea mai mare dorință a lui Iosif II n-a fost să stea de vorbă cu scriitorul temut? Și pentru că prudența politicii de stat a împiedecat realizarea acestei dorințe, principele n-a ocolit de atîtea ori locuința marelui scriitor, căutînd să vadă de la distanță ființa de care îi era interzis să se apropie? Voltaire trecea drept un Antichrist și punea la grea încercare pe cei ce ar fi îndrăznit să-și mărturisească admirația pentru el. Așa se face că atunci cînd Eugenie Vulgaris traduce în grecește și publică, în 1768, lucrarea închinată disensiunilor bisericii poloneze, el găsește de cuviință să nu spună nici un cuvînt despre autorul din care traducea și care era Voltaire. Tot așa de prudent procedase el și mai înainte, în 1766, cînd făcuse să apară la Leipzig traducerea unei alte lucrări a lui Voltaire, *Memnon:* de data aceasta, mărturisind numele autorului, el trecea sub tăcere pe acela al traducătorului. Din 1768 datează și traducerea *Eseului asupra toleranței* al lui Voltaire, datorită aceluiași Eugenie Vulgaris. Nu trebuie să se creadă însă că mitropolitul de la Pultava era un spirit emancipat. Ispitit de Voltaire, el este cu toate acestea unul dintre traducătorii în limba greacă a *Elementelor de metafizică* ale lui Antonio Genovesi, în care Voltaire era combătut laolaltă cu alți filozofi ai timpului[2]. De o prețuire particulară s-a bucurat teatrul lui Voltaire, care constituie capitolul

Scanned with OKEN Scanner

cel mai bogat în repertoriul teatrului grec începător. Pe scena din Bucureşti, organizată către sfîrşitul domniilor fanariote, se joacă *Brutus, Moartea lui Cezar, Mahomed, Meropa, Agathocles* şi probabil *Zaira*. *Brutus* fusese tradus de Hristaris şi s-a publicat la Bucureşti în 1820. În afară de aceasta însă, la Bucureşti s-au jucat şi traducerile lui C. Psomachis şi G. Seruios ale aceleiaşi piese. În traducerea lui Seruios, în aceea a lui Drakulis din Itaka şi, poate, şi în aceea a lui Iancu Văcărescu, s-a jucat *Moartea lui Cezar*. Lui Seruios i se datorează şi traducerea *Meropei* şi a lui *Agathocles*, iar *Zaira*, care cunoaşte şi o traducere a lui Iacob Rizos Rangabé, este tradusă de asemenea de Drakulis din Itaka. În traducerea lui F. Spathi, *Mahomed* este publicat mai tîrziu, în 1832. Iacob Rizos Néroulos afirmă, în tratatul său de literatură, că după sfatul patriarhului Samuel al Constantinopolului, Nicolae Caragea tradusese din Voltaire *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* şi *Le siècle de Louis XIV*. În 1806 apărea la Veneţia *Istoria lui Carol XII*, tradusă de Constantin Tzigara, iar *Zadig*, tradus de D. N. Iskentery, se publică la Paris în 1819.

Cu toată lupta pe care biserica ortodoxă o duce împotriva lui, Voltaire pătrunde foarte adînc în conştiinţa poporului grec şi contribuie într-o largă măsură la pregătirea spiritului revoluţionar grecesc. Una dintre tragediile cele mai gustate a fost *Brutus*, a cărei reprezentaţie a prilejuit unele manifestări elocvente: la ieşirea de la teatru, spectatorii greci slobod focuri de armă şi cîntă cîntece războinice. Actorii înşişi aveau să participe la lupta de eliberare; ei fac parte din compania mavroforilor şi unii dintre dînşii cad eroic în bătălia de la Drăgăşani. În felul acesta nu trebuie să surprindă afirmaţia că în aceste ţinuturi s-a creat un cult al lui Voltaire, cult care avea să dureze îndelung şi să se concretizeze într-o operă de mari proporţii: monumentala bibliografie a scrierilor sale, făcută de un român, Bengescu.

Vom aminti în continuare că în ordine juridică grecii au fost preocupaţi de *Ştiinţa legislaţiei* a lui Filangieri. Dacă la aceştia vom adăuga pe Volney (*La loi naturelle* este tradusă de C. Pentedeca şi se publică la Egina în 1828); pe Descartes, tradus de Methodiu Anthrachites; pe Locke, Newton, Helvetius şi d'Alembert, a căror autoritate este invocată în anumite momente, constatăm că ei s-au îndreptat către marile valori ale „Luminilor" sau către precursorii acestora.

Scanned with OKEN Scanner

În totalul literaturii greceşti a epocii, nota dominantă este desprinsă astfel din literatura raţionalistă a secolului al XVIII-lea. Dar grecii din această epocă se arată preocupaţi şi de unii scriitori care aparţin literaturii anterioare. În afară de antichitatea elină, este prezent, între alţii, un Boccaccio, un Tasso, un Boileau, Molière, Racine, Corneille, Bossuet. Din literatura timpului se recepţionează şi date de natură diferită, care ne îndrumează către Arcadia sau către Risorgimento, care actualizează uneori atmosfera molierescă, iar alteori ne duce în plin preromantism. Teatrul italian este reprezentat prin traduceri din Monti, din Goldoni, Metastasio şi Alfieri. Din Lessing se traduce *Philotas*, iar Kotzebue este tradus în parte de C. Conchinachis *(Misantropie şi pocăinţă, Corsarii, Sărăcie şi mîndrie)* şi publicat la Viena în 1801. Din teatrul german se traduce şi tragedia patetică a lui Ziegler, *Ermiona*, care apare la Pesta în 1826. Idila gessneriană pătrunde prin traducerile lui A. Coronis (*Întîiul corăbier*, Viena, 1797), prin acelea ale lui Petru Darvari (*Întîiul corăbier*, Viena, 1819; *Dafnis*, Viena, 1821) şi a Roxanei Samurcaş (*Erast*, tipărit la Iaşi în 1819). În 1826 se publică la Corfu, în traducere, *Moartea lui Abel*. Tradusă de Anton Coronis, *Galateea* lui Florian este tipărită la 1824. Notăm în cele din urmă că *Atala* a lui Chateaubriand este tradusă şi publicată la Veneţia în 1805 şi că *Paul şi Virginia* de Bernardin de St. Pierre este tradus de N. Piccolos şi publicat la Paris în 1824. Opera unor scriitori ca Wieland, Schiller, Goethe, din care s-ar fi putut culege altceva decît din poveştile morale ale lui Marmontel sau din teatrul lui Kotzebue, atrage într-o măsură cu mult mai mică.

24. Între aceste linii, care fixează în mare meridianele spirituale între care s-a desfăşurat viaţa culturală a poporului grec pînă la sfîrşitul revoluţiei sale naţionale, s-ar putea aminti încă unii scriitori. Peisajul intelectual al epocii este variat, punctele de articulaţie cu occidentul sînt diverse; dar opera de regenerare naţională este posibilă numai graţie ideilor pe care ei le împrumută de la anumiţi scriitori ai secolului al XVIII-lea. Aceia pe care grecii i-au cultivat într-o măsură mai mare se caracterizează prin spiritul Enciclopediei franceze: adversari ai organizării sociale contemporane, duşmani ai bigotismului, îndrăgostiţi de idei şi culegînd ideile din diferite regiuni, ei sînt raţionalişti în organizarea lor spirituală şi eclectici în proce-

Scanned with OKEN Scanner

deele lor. Era ceea ce corespundea din plin năzuinţelor poporului grec, raţionalist el însuşi şi iremediabil eclectic.

25. În ceea ce priveşte importanţa pe care educaţia în spiritul filozofiei „Luminilor" a avut-o pentru conducerea efectivă a treburilor publice, este cazul să se amintească aci reformele, întemeiate pe o bază largă de înţelegere omenească, ale domnitorului fanariot Constantin Mavrocordat. Aceste reforme priveau în primul rînd viaţa socială, urmăreau îmbunătăţirea soartei muncitorului. Cum era şi firesc, ele au provocat critica unora dintre boierii ţării, mai puţin dispuşi la concesii faţă de noile idei. Este semnificativă îndeosebi revolta unui scriitor ca Ienache Kogălniceanu, care nu-şi putea închipui cum un domnitor înţelegea să stea de vorbă cu prostimea ţării, şi cum să aibă îndrăzneala să închidă porţile curţii domneşti în faţa unui mare boier. Kogălniceanu se dovedea prin aceasta un vrednic elev al şcolii patriarhiei de la Constantinopole, format în acel mediu din care avea să pornească lupta contra ideilor revoluţionare ale secolului.

26. Ideile aveau să rodească. În afară de greci, popor de cultură în imperiu erau românii; alături de greci, ei erau chemaţi să-şi modifice mentalitatea sub influenţa ideilor occidentale şi să contribuie la aşezarea pe alte baze a sud-estului Europei.

Legăturile cu lumea grecească ale poporului român, existente încă de multă vreme, ajung la apogeu în secolul al XVIII-lea. Domniile fanariote şi-au avut rostul lor în determinarea acestui progres al relaţiilor între greci şi români. Societatea românească înaltă ajunge, prin legături de familie uneori, prin educaţie comună cele mai adeseori, la un fel de comuniune spirituală, în care ceea ce era grec şi ceea ce era român pierd caracterele distinctive în năzuinţa lor simultană către cultură. Academia grecească de la Bucureşti fusese întemeiată de stolnicul Constantin Cantacuzino înainte de venirea pe tron a fanarioţilor. După strălucirea pe care o are pe vremea lui Constantin Brîncoveanu, şcoala decade şi nu îşi recapătă vechea reputaţie decît în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma organizării pe care i-o dă Alexandru Ypsilanti şi mai tîrziu Caragea. Academia din Iaşi, înfiinţată mai tîrziu, este organizată de Grigore Ghica. Latura ştiinţifică este accentuată treptat în aceste şcoli, şi sub raportul acesta, ele devin puternice focare de cultură. De unde în primele lor timpuri se înte-

Scanned with OKEN Scanner

meiau pe cultul exclusiv al antichității, ele ajung cu vremea școli cu preocupări caracteristice timpului. Reforma lui Ypsilanti, care datează din 1776, răpește Academiei din București caracterul ei pur grecesc: alături de limba greacă întîlnim acolo limbile latină, franceză și italiană. Fizica trebuia să se predea neapărat în greceşte, dar matematica și istoria se putea preda tot atît de bine în latinește, franțuzește sau italienește. Pregătirea elevilor avea un caracter vădit enciclopedic și, prin importanța acordată științelor — astronomia figurează în programul ei —, școala din București se află în cursul ideilor timpului. Mai puțin hotărîtă, reforma făcută în Moldova de Grigore Ghica prevede totuși studiul limbii latine și al științelor matematice. Astfel organizată, școala din Iași este condusă de Eugenie Vulgaris, viitorul mitropolit al Pultavei și traducător al lui Voltaire, și de Nichifor Theotochis, el însuși cunoscător al operei poetice a lui Voltaire și adversar al operei lui filozofice. Reforma cea mai de seamă a școlii de la Iași este însă ceva mai tîrzie și se datorează lui Moruzi. În urma acestei reforme, ea devine o academie „de filologie și de științe". Chiar în școlile din micile orașe, cum este aceea întemeiată de Ionașcu la Slatina, limba latină ajunge să figureze alături de cea grecească. Și dacă rezultatele pe care le-au dat aceste școli n-au fost întotdeauna cele dorite, nu programul le-a lipsit, ci oamenii care să realizeze acest program. Către sfîrșitul veacului, academiile domnești din București și Iași se bucură de reputația de a fi ridicat învățămîntul grecesc la cele mai mari înălțimi atinse vreodată de el. În timpul ultimilor fanarioți, profesori strălucițI sînt căutați și aduși cu mari sacrificii bănești. Un Lambru Photiade, un Neofit Duca, un Constantin Vardalah, care profesează la școala din București, și care o și conduc, sînt oameni de mare autoritate ca profesori și scriitori înregistrați în analele literaturii științifice neogrecești. Iar Dimitrie Govdela, profesor de filozofie la academia din Iași, nu este numai un adînc cunoscător al limbii și spiritului francez, ci și un scriitor de luminare practică a poporului. În această calitate el publică un tratat de *Economie practică*, în stilul celor pe care le întîlnim și în cuprinsul mișcării literare române a timpului. În aceste școli, tînărul român și tînărul grec își fac laolaltă ucenicia, ceea ce determină mai tîrziu pe un elev al academiei din București, Heliade Rădulescu, să facă mărturisirea că școala grecească înfrățise pe școlarii greci cu

cei români. Prin cultura ei, prin legăturile ei de familie și de societate, pătura înaltă română se lega puternic de neamul grecesc; de aceea revoluția de la 1821 a lui Tudor Vladimirescu și a țăranilor din Oltenia avea să găsească un răsunet atît de limitat în rîndurile boerimii române; această boerime nu se simțea atît de legată de ei, cît de grecii împotriva cărora ei se ridicaseră. Cazul cel mai elocvent este acela al lui Nicolae Văcărescu: fiu al lui Ienăchiță Văcărescu, care lăsase urmașilor săi drept moștenire obligația de a lucra pentru „Creșterea limbii românești / Și-a patriei mărire", el conduce în primele timpuri oștile principatului împotriva revoluționarilor olteni[3]. Faptul își avea explicația: tatăl său, ale cărui merite pentru cultura românească nu pot fi contestate, fusese căsătorit de trei ori și cele trei soții erau grecoaice din Constantinopol.

27. Contribuția elementului românesc la reînvierea culturii grecești este de altfel remarcabilă. Natural, nu poate fi vorba de un ideal de cultură mărginit la Grecia nouă. În rîndurile românilor surprindem cîteodată interes și pentru așa ceva; dar imaginea care se proiecta în fața tuturor ochilor era Bizanțul și mai cu seamă vechea Eladă, era Atena. În felul acesta rosturile pe care limba greacă le are în ținuturile noastre sînt aceleași cu rosturile pe care limba latină le avea în occident. Dar în afară de ceea ce însemna atracția antichității eline, limba greacă se impunea ca o necesitate de diferențiere a ortodoxiei față de catolicism. Emanciparea definitivă de grecism nu era astfel posibilă decît în clipa cînd, sub influența ideilor secolului, biserica avea să piardă imperiul său exclusiv asupra spiritelor.

Lupta este organizată la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de ura împotriva tiranului. Ideile revoluției franceze prind tot mai mult teren în conștiințe și, transpunîndu-le pe plan dramatic, teatrul lui Alfieri, foarte apreciat în țările grecești, luptă de asemenea pentru ele. *Marseillaise*-i îi răspunde imnul lui Rigas. Dar imnul lui Rigas se adresa grecilor, iar Rigas era român: în concepția lui, grecilor le revenea misiunea de a înlătura stăpînirea turcească și de a organiza, pe ruinele imperiului otoman, statul federal al sud-estului european.

De altfel Rigas nu este un izolat. În jurul lui se află o întreagă pleiadă de scriitori români în limba greacă și raporturile culturale țin adeseori balanța greco-română în echilibru. Vom nota în ordinea aceasta cîteva date. Sînt numeroși și de se-

rioasă pregătire științifică elevii români ai profesorului grec Lambru Photiade: Grigore Brîncoveanu, care traduce din latinește în grecește opera lui Heineccius Στοιχεία τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας, 1808); Zenobie Pop, fiul unui negustor român din Transilvania, care publică la Viena, în 1803, un erudit tratat de metrică și poetică; Dinicu Golescu, a cărui operă de căpetenie este scrisă în limba română, dar care își notează impresiile de călătorie în limba greacă. Fratele său, Iordache, autor al unei gramatici a limbii române și al unui lexicon românesc, traduce în grecește romanul *Paul și Virginia* al lui Bernardin de St. Pierre, alături de care vom aminti traducerea în aceeași limbă a mai multor scrieri ale lui Montesquieu: *Le temple de Cnide, Céphise et l'Amour, Arsace et Isménie* și mai cu seamă *Les Lettres persanes*. Dar Lambru Photiade își făcuse studiile la Academia din Ianina și era el însuși elev al profesorului român Cosma Bălan. Autor al unor scrieri care au circulat în țările române, Cosma Bălan era un înfocat partizan al geometriei euclidiene, pe care credea că o poate substitui algebrei. Alături de aceștia se impune activitatea unui mare învățat, Dimitrie Nicolae Darvari, care a lăsat numeroase scrieri în limba greacă, dintre care am amintit anterior traducerea metafizicei lui Baumeister. Mai modestă, activitatea doctorului Ioan Nicolidi din Pind are totuși meritul că inaugurează anumite ramuri în literatura medicală grecească. Stabiliți la Viena, participînd la viața comunității greco-române din capitala Austriei, ei sînt printre scriitorii români de limbă greacă pentru care răsare cu claritate diferența de destin a celor două popoare. Activitatea poetică a lui Ienăchiță Văcărescu se desfășoară deopotrivă în limba greacă și în cea română; la fel se întîmplă și cu activitatea poetică a fiului său, Alecu. Frații Slătineanu, Gheorghe și Scarlat, scriu ode grecești în cinstea lui Mavrogheni, domnitorul Munteniei, iar Iancu Văcărescu este unul dintre traducătorii în limba greacă ai tragediei *Moartea lui Cezar* a lui Voltaire. Contemporanul lui, Constantin Mihail Manu, ne-a lăsat o parte din opera sa poetică în limba greacă și română. În afară de poezii, ale sale, opera lui Manu cuprinde traduceri în grecește din Voltaire și Delille, iar în românește din La Fontaine și, fapt semnificativ, din Lamartine. Această adîncă pătrundere în viața culturală a grecilor ne dă explicația faptului că tot unui român, lui Valaoritis, îi era dat să așeze

Scanned with OKEN Scanner

definitiv lirica modernă a Greciei pe baza ei firească — limba vie a poporului.

Acolo însă unde contribuția românească a fost hotărîtoare pentru destinele culturii grecești în epoca ei modernă, a fost în crearea presei. Cel dintîi ziar în limba greacă apare la Viena la sfîrșitul anului 1790, și este întemeiat și condus de frații români Marchides Pulio (Marcu Puiu). Tipografi și librari, ei sînt aceia care tipăresc clandestin opera revoluționară a lui Rigas și ei difuzează în țările române cărți de cuprins revoluționar. Ziarul acesta, Ἐφημερίς, apare pînă în 1797, cînd editorii lui sînt arestați în calitate de complici ai lui Rigas. Limba în care era redactat mergea greu; redactorii lui nu cunoșteau bine nici greaca populară, nici catharevousa; dar ziarul, care are o ediție specială pentru Turcia, devine marele oracol al grecilor și alcătuiește fondul întregii lor conversații. Al doilea ziar grec apare de asemenea la Viena în 1811. El este intitulat Εἰδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικὰ μέρη și este scos de un profesor român originar din Cojani (Macedonia), Eufronie Popovici. Vom aminti în cele din urmă că prima revistă în limba greacă Ἑρμῆς ὁ λόγιος , care apare la Viena în 1811, este organul de publicitate al societății filologice greco-dace, întemeiată în același an la București. Societatea, care avea printre membrii săi corespondenți învățați cum erau Corai și Kopitar, era pusă sub prezidența banului Grigore Brîncoveanu și număra, în afară de președinte, mai mulți membri de origine românească.

28. Este cunoscută soarta pe care a avut-o revoluția țăranilor din Oltenia de la 1821: cei care au cîștigat biruința n-au fost țăranii sacrificați, ci boierii ale căror privilegii au fost consfințite prin Regulamentul Organic. Dar dacă din punct de vedere social rezultatele au fost altele decît cele urmărite, din punct de vedere cultural și politic ele sînt acelea care erau în ordinea firească a lucrurilor: înlăturarea domniilor fanariote are drept rezultat atenuarea progresivă a elementului grecesc din cultura românească a principatelor. Faptul nu trebuie înțeles în sensul că un proces de disociere nu începuse încă de mai înainte, în condițiuni asupra cărora vom insista ulterior, după cum nu trebuie înțeles în sensul că după 1821 legăturile cu grecii vor ajunge să fie rupte cu desăvîrșire. Aceste legături sînt asigurate în primul rînd de necesități economice: prinsă într-o filieră foarte complicată de interese, viața economică prezintă puncte de articulație care nu cedează nici sub

Scanned with OKEN Scanner

presiunea sentimentelor, nici sub valul frazelor declamatorii. Tîrziu de tot, în mai 1863, călătorii străini intraţi în Bucureşti se repartizau în felul următor: 116 francezi, 164 italieni, 788 germani (sub care trebuie să înţelegem toate populaţiile din ţările germane şi din Austria, aşadar şi românii din Austria), 9 englezi, 11 ruşi, *232 greci*, 27 sîrbi, 35 israeliţi şi 31 mahomedani. Pe latura aceasta, grecii deţin încă întîietatea. În acest caz nu trebuie să ne surprindă numărul mare de şcoli elementare greceşti existente în Muntenia la o dată foarte tîrzie, sau declaraţia pe care o făcea în 1846 Ienache Papazoglu, unul dintre traducătorii lui Marmontel: traducerea pe care o publica atunci fusese făcută cu 22 de ani mai înainte „nu numai în limba românească, ci şi pe cea grecească, întrebuinţată fiind şi aceea de demult încă şi a să învăţa şi a să vorbi ca şi o limbă patrioticească a neamului".

Mai mult însă. Mulţi dintre scriitorii care se afirmă în cultura română după 1821 sînt elevi ai şcolilor greceşti, sau ai şcolilor greceşti şi româneşti în acelaşi timp. Acesta este într-o măsură oarecare cazul lui Cezar Boliac, care se adresa într-una din poeziile sale poetului grec Alexandru Sutzos, subliniind deopotrivă paralelismul cultural greco-român şi contribuţia românească la procesul de regenerare culturală şi politică a Greciei:

> În veci aste două neamuri paralèle au ţinut;
> Voi aţi mers mai înainte, însă nu ne-aţi întrecut.
> În atîtea catastrofe care-asupră-ne-au plouat,
> Noi, a noastră amicie, în veci nu ne-o am stricat:
> Aste ţări, azil al vostru, ştiţi prea bine c'a-nlesnit
> Şi cu braţul şi cu mintea l'acel plan ce v-aţi croit!

Şi alături de Boliac vom aminti pe Grigore Alexandrescu, care închină neamului grecesc una dintre cele mai avîntate ode ale lui; vom aminti de asemenea pe Heliade Rădulescu, care, ca poet, vede în pavilionul grecesc simbolul libertăţii generale şi care, în timpul revoluţiei de la 1848, în calitatea lui de locotenent domnesc, adresa agentului diplomatic elin cuvinte care dau cea mai fericită definiţie raporturilor dintre greci şi români: „Aceste două naţii au drept una asupra alteia de a fi surori pe drumul progresului".

Scanned with OKEN Scanner

Mărturii cu mult mai caracteristice desprindem din opera unor scriitori minori, care aparţin, prin originea lor, neamului grecesc. Cel dintîi care se impune atenţiei este Aristia. Pe punctul de a părăsi Muntenia după izbucnirea revoluţiei de la 1821, el este sfătuit de prietenii săi români să rămînă: „Rămîi la noi, Aristia". Aristia rămîne şi, după ce tradusese pe Molière în greceşte, îşi continuă activitatea traducînd pe Alfieri în româneşte. Acelaşi este cazul cu Costache Caragiale: înstrăinat de lumea grecească, el colindă cu trupa lui de teatru Moldova şi Muntenia. Caragiale se simte legat de aceste ţări, şi, la un moment dat, el ia o hotărîre eroică pe care o mărturiseşte teatral: de-acum nu mai este „cosmopolitan", ci se face pe vecie moldovean. Să mai amintim în urma acestora scriitori ca Serrurie, care în unele poezii ale sale alternează strofele greceşti cu cele româneşti? sau ca Vellisson, ispitit de Ramayana, de Horaţiu, de Young, poet el însuşi în limba greacă şi în cea română şi traducător de poezii româneşti în greceşte? sau ca d-na Eftihia Cotache care, cu glas de „română filomelă", cîntă pe lira ei „vitaferă" unirea principatelor române şi pe strămoşul nostru comun Mihai Viteazul?

Mărturiile invocate de noi sînt alese la întîmplare şi sînt disparate. Dacă Aristia şi Costache Caragiale sînt nume cunoscute în cercuri mai largi, Vellisson sau d-na Eftihia Cotache sînt scriitori de minimă importanţă. Am amintit cu toate acestea numele lor, nu pentru a căuta în scrierile pe care ni le-au dat ceea ce ei nu puteau da: arta. Faptele la care ne-am raportat sînt însă de natură să ne arate că şi după revoluţia de la 1821 cultura română a păstrat anumite legături cu cea grecească, de la care împrumută, dar şi căreia îi împrumută. Izolate şi tot mai puţin numeroase, faptele acestea ajung cu vremea să pară cu totul anacronice. Legi diferite guvernează destinele celor două popoare. Incapabilă să lichideze adoraţia pentru zeii morţi, literatura grecească avea să se zbată întreg secolul al XIX-lea în căutarea căilor proprii. Cultivînd cîtăva vreme Elada, dar ispitită în anumite ramuri ale ei de imaginea Romei imperiale, literatura română din acelaşi secol avea să cunoască lupta curioasă a două cadavre, care se încheie în cele din urmă cu biruinţa a ceea ce era viu, a spiritului românesc. Liberată de orice constrîngeri, poezia română avea să atingă în a doua jumătate a secolului una dintre cele mai înalte culmi ale poeziei: Eminescu. La data aceasta, căile erau demult

Scanned with OKEN Scanner

despărţite. Ca un reflex îndepărtat însă al conexiunei lor spirituale anterioare şi al izvorului din care şi unii şi alţii au sorbit într-o largă măsură apele regenerării, din fuziunea spiritului român şi grec avea să apară, în timpuri apropiate de noi, contesa de Noailles: scriitoarea se simţea atît de franceză ca spirit, deoarece prin ascendenţa ei aparţinea unor popoare a căror fizionomie modernă s-a realizat în primul rînd sub influenţa culturii franceze. În cazul ei s-ar putea vorbi de întoarcerea la vatra strămoşească.

29. Aceeaşi frămîntare de idei caracterizează de la o vreme şi literatura în limba română din principatele române. Faptul se explică nu numai prin legătura strînsă cu literatura greacă, ci şi prin contactul direct cu literaturile occidentale. Domnitorul era fanariot, dar, în jurul lui, marii demnitari sînt recrutaţi dintre boierii ţării. Raporturile acestea au determinat pe cei din urmă să îşi caute orientarea politică în aceleaşi sfere în care o căuta şi domnitorul. Indicaţiile în acest sens abundă.

În primul rînd stau ziarele străine. În 1740, Constantin Mavrocordat căuta ştiri în ziare venite din Olanda, de la Colonia, Leipzig, Viena şi Mantua, iar Grigore Ghica este abonat, în 1777, la *Gazeta de Altona*, *Gazeta de Colonia*, *Gazeta de Londra*, *Gazeta de Utrecht*, *Gazeta de Aachen*, *Gazeta de Viena* şi *Gazette des Deux Ponts*. În general, stăpînirea nu vede cu ochi buni răspîndirea ziarelor străine în ţară. Cu toate acestea, în cercurile boierimii şi ale negustorilor se citesc publicaţii în genul cunoscutului *Journal encyclopédique*, se citesc *Journal de Francfort*, *Le Spectateur du Nord*, *Le Journal littéraire*, *Mercure de France*, *Almanach des dames*. Mai puţin cunoscutele *Notizie del Mondo* şi *Il Redattore italiano* îşi fac şi ele apariţia, ca şi *Die fliegende Poste* şi *Ofener Zeitung*. Afară de acestea, amintitele publicaţii greceşti aduceau şi ele cititorilor ştiri din aceleaşi colţuri ale lumii. Variată este bunăoară lectura marelui boier Barbu Ştirbei. El se arată preocupat de soarta ziariştilor Marcu Puiu, ale căror foi le citea; dar alături de ele, ziare franceze, germane şi italiene îl informau despre mersul lucrurilor în Europa. Unele dintre aceste ziare erau pătrunse de ideile revoluţionare trîmbiţate de marii scriitori francezi ai secolului al XVIII-lea. Sub raportul acesta cazul cel mai caracteristic este acela al episcopului Chesarie de la Rîmnic, abonat la diferite ziare franceze, la diferite *Mercurii* care sînt *politiques*, sau *litéraires et politiques*, sau *historique*,

politique et philosophique și care, în 1778, se îndruma către *Journal encyclopédique de libre propagande philosophique:* o lectură destul de profană pentru un slujitor al altarului.

30. Tot atît de importantă este venirea în Principate a unor anumiți străini. Printre preceptorii veniți în timpul lui Alexandru Ypsilanti întîlnim pe spaniolul Emanuel d'Arriete y Berio, pe prusianul Weber. Un Wili Neamțul și un Mihel Neamțul sînt menționați printre profesorii din casa lui Gavriil Conachi. Sînt și italieni, dintre care vom aminti pe Panzini, unul dintre editorii operei lui Gennone, căruia i s-a atribuit rolul de inspirator al reformei școlare făcute de Ypsilanti. Cei mai numeroși sînt însă francezii. Ei vin în deosebite calități: ca secretari ai domnitorilor, cum sînt Linchou, La Roche, Gaspary de Belleval sau contele d'Hauterive; ca profesori particulari în familiile boierești sau domnești, cum sînt Ledoux de Sainte-Croix, Mériage, Marchand, Clémaron, Coulin, Martinot, frații Trécourt, marchizul Beaupoil de St. Aulaire sau „regicidul" Fleury, care nu omorîse nici un rege, este drept, dar care participase la o revoluție regicidă. Unii dintre aceștia erau refugiați politici și aduceau ideile partidului căruia îi aparțineau. Uneori avem de-a face cu simpli oameni de serviciu, în genul acelui Mille din care descinde scriitorul Millo, cu dansatori sau cu bucătari. Oficiul modest pe care îl îndeplinesc nu corespunde totdeauna cu pregătirea lor. Bucătar se spune că fusese într-o vreme Louis Repey, care avea să ajungă ceva mai tîrziu profesor la Iași și colaborator la foile române, după ce debutase în țara lui ca traducător al lui Byron. Unii dintre dînșii ne-au lăsat scrieri despre țările române. În rîndul acestora amintim pe germanul Wolff, pe elvețianul Sulzer, pe ragusanul Raicevich, pe Jean-Louis Carra, care avea să participe la Revoluția franceză și să fie executat pe eșafod, pe contele d'Hauterive, căruia îi era rezervată o strălucită carieră științifică și politică în Franța.

31. Condițiile politice în care se găsesc principatele române în secolul al XVIII-lea împiedică un contact direct susținut cu occidentul. Prin natura ocupațiilor lor, negustorii greci trebuiau să circule dintr-o țară într-alta, trebuiau să-și stabilească baze de acțiune în țările străine. Dintre românii din principate însă, singurii care ar fi putut întreprinde călătorii în străinătate erau boierii; dar, după consumarea tragediei lui Constantin Brîncoveanu și a lui Dimitrie Cantemir, asupra lor apăsa o du-

Scanned with OKEN Scanner

blă suspiciune și o dublă interdicție: guvernul central turc și conducerea locală fanariotă erau deopotrivă interesați să taie legăturile lor cu străinătatea. Aceasta era prima măsură pe care o impunea prudența în conducerea statului față de o clasă socială care se caracterizează într-o largă măsură prin spiritul de insubordonare. În felul acesta, legăturile cu occidentul, care se înjghebaseră în secolul al XVII-lea, aveau să stagneze. Sub Brîncoveanu ele există. Răducanu Cantacuzino își face atunci studiile la Padova și la Paris, iar Matei Creţulescu, absolvent al academiei înființate de Stolnicul Constantin Cantacuzino la București, își continuă studiile la Viena. Și același Matei Creţulescu cerea cu insistență, în testamentul său din 1719, să se facă tot ce se poate ca și fiii săi să meargă la studii în străinătate, unde ar fi urmat să se adîncească în cunoașterea limbii latine și italiene: „Să vă ghimnasiți la învățătura cărții", suna fraza fostului student de la Viena. Interdicția apăsa însă nemiloasă și abaterile se plătesc scump. Constantin Mavrocordat ajunge domnitor în Muntenia în 1744 și îngăduie ca 12 fii de boieri să meargă la studii în Veneția; dar, cu toate că el însuși era un iubitor de cultură, este nevoit să-i aducă în țară după trei ani, din pricina intrigilor ce se urzeau la Constantinopol pe această temă. Mai grea încă este soarta unui Călinescu, fiu de boier înrudit cu Cantacuzineștii: el fuge într-ascuns în Germania, unde voia să studieze medicina; este prins însă, adus înapoi și bătut la tălpi pentru această îndrăzneală a lui. Sînt cunoscute apoi încurcăturile diplomatice care iau naștere prin fuga în străinătate a celor doi fii ai lui Alexandru Ypsilanti, dornici să cunoască cultura occidentală la izvoarele ei și să se sustragă oblăduirii părintești de prea mare severitate în manifestările sale. Interdicția apăsa nu numai asupra boierilor țării, ci și asupra domnitorului: cu tot devotamentul lui pentru Turcia, Ypsilanti trebuie să părăsească domnia.

Călătoriile pentru studii în străinătate sînt așadar rare, îndeosebi în primele timpuri ale domniilor fanariote; ceva mai tîrziu însă, lucrurile se schimbă în parte. Un Vasile Balș, originar din Bucovina, studiază în Viena Mariei Tereza, de unde se întoarce „liber cugetător". La Viena își fac studiile A. Nenciulescu, D. Belu, C. Conachi; acolo vor studia în urma acestora Costache Fălcoianu, Iancu Văcărescu, Constantin și Grigore Cantacuzino. Un Iancu Cananău, care petrece un timp în capitala Habsburgilor, își urmează învățătura la Berlin, unde

Scanned with OKEN Scanner

are ca profesor pe pastorul Hauchecorne. Şi George Asachi, care îşi începuse studiile la Lemberg, le continuă la Viena spre a le duce la capăt la Roma. Scarlat Sturza studiază la Leipzig, de unde se întoarce cu idei foarte înaintate, care îl fac să fie unul dintre cititorii ziarului de liberă gîndire, *Journar encyclopédique*. La Roma studiază Amfilochie, viitorul episcop al Hotinului. În Germania şi apoi în Franţa studiază Nicolae Roznoveanu. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, Parisul atrage tot mai mult. Acolo studiase — lucru foarte rar pentru românii din ţările habsburgice — Paul Iorgovici din Banat. La Paris studiază George Bogdan şi tot acolo aflăm pe unul dintre cele mai îndrăzneţe spirite din cultura română de la începutul secolului al XIX-lea, Ionică Tăutul. Înainte de revoluţia de la 1821, colonia românească din Paris sporeşte în mod simţitor: aici îi aflăm pe Barbu şi George Bibescu, Emanoil Manega, fraţii Filipescu, fraţii Bălăceanu. Scurt timp în urmă aveau să vină la Paris, după un stagiu în Italia, bursierii Eforiei şcolare din Muntenia. La data la care ei se îndrumau către capitala Franţei, Dinicu Golescu colinda Europa în căutarea celor mai potrivite şcoli pentru copiii săi, şi se fixa în Elveţia franceză.

Franţa cîştigase astfel întîietatea în simpatiile intelectuale ale românilor. Ideile franceze îşi făcuseră cale largă în ţările române înainte de captarea lor la izvor. Difuzate de francezii veniţi în ţările române, mediate de greci, mediate de asemenea de cultura germană a timpului, ele se aplicau din diferite puncte asupra poporului român şi-l pregăteau pentru o nouă formă de viaţă.

32. Importanţa pe care cultura germană o deţine în procesul acesta ne este arătată de cazul lui V. Balş şi de acela al lui Scarlat Sturza. Din ţările germane ale lui Iosif II şi Frederic II, adînc pătrunse de spiritul francez, se puteau aduce convingeri asemănătoare acelora pe care aveau să le aducă din Franţa liberei gîndiri un Ionică Tăutul sau un Efrosin Poteca. Lucrul acesta îl vom înţelege mai bine cercetînd situaţia românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea.

Împrejurările în care aceştia se aflau erau diferite de acelea în care se aflau românii din principatele de peste Carpaţi, de aceea şi îndrumarea lor către ideile „Luminării" s-a făcut pe căi diferite. Ceea ce caracterizează viaţa românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea sînt cele două mari lupte: lupta

Scanned with OKEN Scanner

religioasă și lupta pentru constituție, și una și alta de natură să ascută spiritele și să vînture idei.

Lupta religioasă este o consecință a marilor schimbări politice de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. În războaiele contra turcilor, armatele austriece ajung să ocupe și Transilvania, care, la încheierea păcii, rămîne sub stăpînirea casei de Habsburg. Clerul catolic socoti potrivite împrejurările să încerce a cîștiga pentru biserica romană populația română din această regiune. Condusă cu stăruință și cu dibăcie, propaganda capătă proporții din ce în ce mai mari și, după unele mărturii asupra cărora plutește oarecare îndoială, se pare că pe vremea mitropolitului Teofil, în 1697, se ține un sinod la Alba Iulia, în care sînt discutate și acceptate punctele sub care urma să se facă unirea: papa era recunoscut ca șef al bisericii; cuminecarea se va face cu azimă; se recunoaște existența purgatoriului și se admite ca Sfîntul Spirit să purceadă și de la Fiul, nu numai de la Tatăl. Sinodul, care și-ar fi început lucrările în februarie, ar fi fost prelungit pînă în martie cînd se luă hotărîrea definitivă. Totul era însă amenințat de zădărnicire, deoarece mitropolitul Teofil muri peste cîteva luni. Soarta unirii depindea de sentimentele pe care le aducea urmașul său în păstorie. Acesta, Atanasie Anghel, este sfințit ca mitropolit al românilor din Transilvania de mitropolitul Teodosie al Munteniei, deoarece încă de pe vremea lui Mihai Viteazul biserica românească ardeleană era în dependență de cea din Țara Românească. La București se știa ceva despre proiectele de unire, dar știrile erau confuze. Atît mitropolitul Teodosie cît și Dositei, patriarhul Ierusalimului, care se afla atunci la curtea lui Brîncoveanu, au ochii ațintiți asupra Transilvaniei. Încărcat de sfaturi și de daruri, Atanasie Anghel se întoarce în Transilvania. Toate sfaturile au fost însă zadarnice: Atanasie Anghel nu era omul rezistențelor, mai cu seamă cînd prin unire se putea ajunge la o sporire a titlurilor sale nobilitare. Cu știrea lui, liste de adeziune cu biserica Romei circulă în 1698; anumite hîrtii false puse în circulație de iezuiți grăbesc lichidarea procesului de conștiință și în felul acesta unirea ajunge să fie proclamată în mod oficial. Dar, ca și cum această proclamație nu ar fi fost suficientă, în septembrie 1700 un sinod ajunge la o nouă proclamație, în care se afirma explicit unirea de bună voie cu biserica romano-catolică. La acest sinod ia parte un mare număr de preoți și de protopopi. Actul unirii se semnează

Scanned with OKEN Scanner

la Viena în 1701 și cîteva zile după acest eveniment Atanasie Anghel este sfințit din nou, de data aceasta episcop greco-catolic. În felul acesta se consumă actul care avea să dea naștere la atîtea frămîntări în sînul poporului român din Transilvania, să ajungă pînă la o încordare de stări și de sentimente cum Europa nu mai cunoscuse din vremea luptelor religioase. Un adevărat război religios ia naștere, un război care a sporit și mai mult nenorocirile ce s-au abătut asupra românilor din Transilvania.

Cea dintîi întrebare care se pune în legătură cu faptele acestea este dacă unirea a fost un act de credință religioasă, un act ale cărui rațiuni să poată fi urmărite în sferele înalte ale conștiinței omenești. De fapt, sfîrșitul veacului al XVII-lea însemnează o ofensivă a catolicismului. Cuceririle teritoriale treptate care se fac în paguba Turciei trebuiau să fie încoronate de cuceriri asemănătoare în domeniul spiritual. Imperiul turcesc, pe care grecii voiau să-l transforme într-o împărăție grecească ortodoxă, a atras de asemenea atenția Romei papale, care a văzut într-însul o pradă ușor de cucerit. Lucrurile nu se îndrumau în direcția aceasta numai în părțile noastre. Aproape în același timp, în Franța, un soldat devotat al catolicismului, regele Ludovic XIV, ajunge la revocarea edictului de la Nantes și la celebrele persecuții împotriva calviniștilor. Unirea ardeleană nu este astfel ceva izolat, ci una dintre pozițiile pe care, în expansiunea lui, catolicismul ajunge să le cucerească. Spre a rezista unei presiuni atît de puternice, se cerea un om de altă putere sufletească decît Atanasie Anghel, — o biată monedă de rînd, roasă de rugina tuturor ambițiilor pămîntului.

Unirea era însă ușurată și de condițiile locale. La sfîrșitul veacului al XVII-lea, Transilvania trăia pe baza organizării feudale. În statele cu populație omogenă, această organizare accentua deosebirile claselor sociale; în Transilvania însă, unde populația era atît de deosebită ca origine etnică și credință religioasă, distincțiile vizau nu numai clasele sociale diferite, ci și națiunile și confesiunile deosebite. Erau astfel trei națiuni privilegiate: ungurii, sașii, secuii; erau patru confesiuni recunoscute: calvinismul, luteranismul, catolicismul și unitarismul; erau două clase sociale avantajate: nobilimea și burghezia. Cu toată această încrucișare de considerente, ceea ce prevala era criteriul social. Din nici unul din aceste puncte de vedere,

Scanned with OKEN Scanner

românii nu intrau în raza privilegiilor consacrate: ei erau români, erau ortodocși și, în marea lor majoritate, aproape în unanimitatea lor, erau plugari. O parte din nobilimea română fusese nevoită să se încadreze nobilimei maghiare, spre a se bucura de recunoașterea avantajelor de clasă; cealaltă parte, care a înțeles să păstreze legătura cu poporul român, a fost diminuată treptat ca stare economică și ca importanță, pînă a ajuns să se confunde aproape în întregime cu poporul de jos. Și, asupra acestuia, fatalitatea condiției sociale apăsa cu o greutate distrugătoare[4].

În aceste împrejurări, stăpînirea austriacă aduce o rază de speranță. Era de altfel cu totul firesc ca un popor, care suferise atîta, să prindă prilejul cel mai ușor care-l îndreptățea să spere. Propaganda catolică prinde și exploatează această stare sufletească, făcînd pe români să creadă că trecerea la catolicism va atrage după sine în mod inevitabil egalitatea lor de drepturi față de celelalte națiuni conlocuitoare. Prin diploma din 16 februarie 1699, împăratul Leopold acordă preoților români care trecuseră la catolicism unele din privilegiile de care se bucurau catolicii din Transilvania. Se găsește totuși o formulă de a înfeuda clerul român vechiului cler catolic al provinciei, căruia i se rezervă în ultimă analiză dreptul de control. Această diplomă este urmată peste cîtăva vreme de alta, — Secunda Leopoldina —, în care se specificau drepturile preoțimii unite și se amintea vag și despre poporul român care trecuse la catolicism. Se înființa însă un fel de oficiu de control al episcopului greco-catolic, un „auditor causarum generalium", pe care aveau să-l ocupe persoane aparținînd ordinului iezuit și al cărui rol era să paralizeze orice acțiune, pornită din inițiativa episcopului și depășind interesele politice ale stăpînirii și ale bisericii romane.

Deși era departe de a satisface îndreptățitele speranțe ale poporului român, diploma a doua leopoldină a fost timp îndelungat boicotată de dieta ardeleană, în care erau reprezentate cele trei națiuni privilegiate. Faptul acesta a avut o serie întreagă de urmări. El a obligat în primul rînd pe conducătorii românilor uniți să lupte pentru aplicarea reală a prevederilor înscrise în diploma imperială, iar în al doilea rînd a stîrnit, în sufletul poporului care trecuse la catolicism, bănuiala că totul a fost o mare înșelătorie. Spre a spori și mai mult tensiunea, propaganda pentru unirea cu biserica Romei îmbracă

Scanned with OKEN Scanner

adesea forme violente. Rezistența ortodoxă se organizează în Maramureș, în Banat și în sudul Transilvaniei, care se aflau sub influența imediată a Munteniei. Patriarhul de la Constantinopol participă activ la această luptă de apărare a pozițiilor ortodoxe. Dositei, patriarhul Ierusalimului, merge la Brașov și predică rezistența împotriva catolicilor. Răscoale izbucnesc în diferite puncte ale provinciei. Spirite fanatice străbat țara și ele fanatizează mulțimile: un Visarion Sarai sau un Sofronie izbutesc să pericliteze întreaga construcție a catolicismului. Cu tot sprijinul larg al oficialității, cu toate tunurile pe care generalul Bukow le pune în acțiune împotriva ortodocșilor, propaganda catolică este în cele din urmă înfrîntă, ea trebuie să renunțe la ideea de a cuceri în întregime populația română a Transilvaniei. În felul acesta, actul unirii, care amenința să despartă pe cale religioasă pe românii din Austria de frații lor de peste Carpați, izbutește numai să împartă în două tabere pe românii ardeleni[5].

În urma acestei grele încercări, biserica ortodoxă din Transilvania nu se poate organiza decît cu mare greutate. Ceea ce sporea și mai mult dificultățile din fața sa era faptul că Muntenia, care-i dăduse un larg sprijin în trecut, ajunge în acea vreme într-o stare de decădere necunoscută anterior. Printre domnitorii fanarioți s-au găsit și spirite de elită, luminate de cultura secolului; dar cei mai mulți dintre dînșii aduceau mentalitatea arendașului de moșie, a arendașului cu termen scurt de arendare. Preocuparea lor nu era să sprijine pe românii din Transilvania în lupta religioasă pe care o duceau, ci aceea de a-și satisface cît mai larg propriile interese. Intervenția ar fi fost însă grea și dintr-un alt punct de vedere: în secolul al XVII-lea Transilvania era supusă Turciei, așa cum era supusă și Muntenia. În felul acesta, intervenția Munteniei în afacerile religioase ale Transilvaniei era un fapt ce se petrecea în cuprinsul aceluiași stat. Este drept că aceeași politică de protejare o duce Muntenia și în primele timpuri ale cuceririi Transilvaniei de către austrieci; dar ea este condusă în acele timpuri de un domnitor de prestigiul lui Constantin Brîncoveanu, pe care politica austriacă îl înconjoară de toate atențiile.

Nici biserica unită nu are însă o soartă prea fericită. Posibilă prin micimea celor ce au făcut-o, unirea avea să se mențină totuși grație mărimei cîtorva personalități ce se ridică din rîndurile noilor adepți ai Romei. Încărcat de titluri și de

decorații, Atanasie Anghel păstorește cîțiva ani, anulat deopotrivă, pe plan spiritual, de absența lui și de prezența auditorului iezuit. În urma lui, scaunul episcopiei unite a Ardealului este ocupat de Ion Patachi, care își mută reședința de la Alba Iulia la Făgăraș. Ea avea să fie mutată după aceea la Blaj de urmașul lui Patachi, Inocențiu Micu, un spirit de luptător hotărît și luminat.

Activitatea lui Inocențiu Micu este făcută să pună în lumină adevăratul sens pe care actul unirii îl avea în ochii românilor. Coborîtor dintr-o familie de vază de români ardeleni, el se născuse la Sad în 1692. Își făcuse studiile la Tîrnavia în Slovacia, se călugărise de timpuriu și, scurt timp după moartea lui Patachi, este chemat să ocupe scaunul episcopal devenit vacant. Era tînăr, era îndrăzneț, avea gînduri mari.

S-a afirmat pe bună dreptate că istoria românilor din Transilvania „este în prima linie bisericească, fiind biserica unica instituțiune mai de seamă, ce au avut-o în trecut și o au și astăzi în țările coroanei ungare, iar episcopii sînt căpeteniile lor, în jurul cărora, ca într-un stat în jurul domnitorului, se poate grupa tot ce este mai remarcabil în viața poporului român de dincoace de Carpați". Inocențiu Micu a voit să devină cu adevărat conducătorul poporului român din Transilvania, pe care el s-a străduit să-l atragă în întregime la unire. Pentru aceasta a întreprins numeroase călătorii în diferite părți ale țării și a făcut în așa fel încît peste șase sute de preoți ortodocși au trecut la catolicism. Sporul acesta de credincioși sporea autoritatea tînărului episcop, dar el dorea o mai mare libertate de acțiune și în alte domenii, de aceea luptă să scadă autoritatea călugărului iezuit cu care actul unirii încărcase pe episcop și care, ca în cazul călugărilor unguri Régai sau Ianossi, erau preocupați în primul rînd de modalitatea de a excroca fondurile episcopiei sau de a asigura din acele fonduri, pentru caii și servitorii lor, un confort la înălțimea misiunii pe care o îndeplineau în stat. Ceea ce l-a preocupat însă în mod deosebit pe Inocențiu Micu a fost organizarea învățămîntului catolic în eparhia sa. Încă din 1717 împăratul dăruise episcopiei române unite domeniul fiscal de la Gherla și satul Sîmbăta de Jos din ținutul Făgărașului. În 1738 aceste două ținuturi sînt schimbate cu ținutul Blajului căruia i se adaugă și împrejurimile. O parte din veniturile acestui ținut era destinată întreținerii unui număr de elevi și profesori la școlile ce urmau

Scanned with OKEN Scanner

să ia ființă pe lîngă episcopie, sau care trebuiau să studieze în școli străine. Donațiunea imperială nu putea să asigure dezvoltarea Blajului. Clerul român unit se oferi să contribuie cu o importantă sumă de bani și, grație lor, mănăstirea și școlile pot lua ființă. În felul acesta Blajul avea să devină un puternic centru de cultură. Inocențiu Micu nu are însă bucuria să deschidă școala a cărei temelie o pusese. Activitatea lui politică, dusă cu o rară energie, avea să se izbească de dușmănia celor trei națiuni, care nu erau dispuse să recunoască alături de ele o a patra națiune, mai cu seamă că aceasta era națiunea română, cea mai numeroasă în Transilvania și prin urmare cea mai primejdioasă. Micu a reclamat necontenit aplicarea celei de a doua diplome leopoldine, în baza căreia trebuia să se acorde drepturi poporului român. Prezența lui în dieta țării și cuvintele lui hotărîte au stîrnit furia reprezentanților celor trei națiuni privilegiate, care n-au cruțat cuvintele de ocară nici pentru el, nici pentru poporul său. Episcopul a cerut atunci dreptate de la curtea din Viena, al cărei cuvînt era angajat prin actul unirii. Murise Carol VI și începuturile domniei Mariei Tereza erau foarte tulburi. În 1742 el merge la Viena și propune împărătesei, încurcată în lupte grele, înarmarea poporului român pentru cauza imperială. Cerea în schimb egalitate de drepturi pentru acest popor. Rezultatul nu fu însă cel așteptat. Dieta ardeleană primi — primise de atîtea ori pînă atunci — instrucțiuni să aplice prevederile diplomei imperiale, dar atîta tot: o recomandare zadarnică mai mult, ceea ce în Transilvania se traducea printr-un prilej mai mult de insulte pentru clerul și poporul român. Poporul rămîne în aceeași stare nenorocită de iobagi din tată în fiu. Micu întrunește atunci, în 1744, un sobor, în care atacă în mod violent starea de lucruri și îndeamnă poporul la luptă[6]. Faptul nu putea rămîne fără urmări: chemat la Viena să se explice, el ajunge în cele din urmă în situația să se exileze. Moare la Roma în 1768.

O viață de luptă pentru apărarea neamului său și pentru luminarea lui, iată ce însemnează Inocențiu Micu în istoria română. Hotărîrea faptelor sale a fost un stimulent pentru cei înfricați sau resemnați. În urma lui, cererile pe care le vor adresa românii uniți sau neuniți pentru revendicarea drepturilor lor vor avea adeseori un ton categoric: autoritatea străină va fi amenințată adeseori, împărăteasa este ținută să știe că

dacă cererile lor nu vor fi ascultate, vor fi răscoale în țară, iar în 1760 rapoartele oficiale înregistrează starea de spirit a poporului român în felul următor: „a trecut puterea domnilor, acum noi sîntem domni". Revoluția lui Horia plutea amenințător în aer.

În lumina acestor fapte desprindem sensul adevărat pe care ajunge să-l capete actul unirii. Realizată din slăbiciunea unui episcop doritor de mărire pămîntească și a unor preoți iubitori de privilegii, unirea ajunge, după experiența dureroasă a lui Inocențiu Micu, să facă pe români să înțeleagă un adevăr pe care se întemeiază întreaga dezvoltare a societății: că drepturile nu se acordă, ci se cuceresc.

În partea occidentală a Daciei, în primul rînd în ținutul Bihorului, unirea progresase mulțumitor în primele timpuri. Aceasta însă a fost de scurtă durată. Propaganda călugărului Sofronie se întinde și în aceste părți și faptul este de natură să tulbure conștiințele. Mai mult însă: românii uniți din Bihor erau păstoriți de episcopul romano-catolic de la Oradea-Mare, a cărui autoritate se făcea simțită îndeosebi prin cereri de impozite suplimentare. Lucrurile iau o întorsătură atît de critică încît curtea de la Viena hotărăște să trimită o comisie care să cerceteze situația la fața locului. Rezultatul anchetei este revelator: cu excepția locuitorilor din trei sate, toți ceilalți reveniseră la ortodoxie. Pentru îngrijirea sufletească a românilor uniți din aceste părți, se înființează o nouă episcopie. În mod teoretic, ea luase naștere la 1748, cînd Meletie Covaci este numit episcop. Episcopia aceasta se găsea însă într-o situație inferioară: ea era subordonată vechii episcopii romano-catolice de la Oradea, așa că de fapt episcopul unit era oarecum vicarul celeilalte episcopii. Faptul acesta nu încuraja pe români către unire. Abia în 1777, împărăteasa izbutește să obțină de la Papa Pius VI recunoașterea independenței acestei episcopii. Puțin timp în urmă, ea este înzestrată de Iosif II cu ținutul întins al Beiușului, care dă episcopilor români de la Oradea-Mare putința de a sprijini larg cultura română: la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, sub Ignatie Daraban și Samuil Vulcan, episcopia română de la Oradea-Mare este locul de refugiu al unora dintre marii scriitori români ai timpului.

33. Consecința cea mai importantă a unirii este că tinerilor români, care se dedicau carierei preoțești, li se deschid por-

ţile şcolilor catolice din împărăţie şi de la Roma. Cele mai importante pentru instrucţia lor sînt şcolile de la Tîrnavia din Cehoslovacia, — o veche fundaţie culturală a lui Nicolae Valahul, — colegiile Pazmanian şi Sfînta Barbara de la Viena şi colegiul De propaganda fide de la Roma. La colegiul Sfînta Barbara se creează un institut special pentru tinerii români trecuţi la catolicism. Acest institut este transferat mai tîrziu, pe vremea lui Iosif II, la Erlau, iar după aceea în Polonia anexată de Austria, la Lemberg. Stabilirea lui acolo se face la o dată la care oraşul devenea, în urma răpirii Bucovinei de către aceeaşi putere, capitala administrativă a acestei provincii româneşti.

În colegiul De propaganda fide îşi fac studiile Grigore Maior şi Atanasie Rednic, viitori episcopi ai Blajului, ca şi Silvestru Caliani. Împreună cu Gherontie Cotorca, care studiase la Tîrnavia, ei aveau să îndeplinească rosturi de seamă în organizarea învăţămîntului şi vieţii religioase la Blaj. Seminarul de aici, a cărui înfiinţare fusese autorizată de rescriptul imperial din 1738, se deschide abia în 1754, sub păstoria episcopului Petru Pavel Aron. Se înfiinţau în acelaşi timp şi şcoli săteşti, care urmau să fie conduse de preoţi, toate prin devotamentul şi sub supravegherea imediată a episcopului Aron, un om căruia i-a lipsit puterea de luptă şi verbul înflăcărat al marelui înaintaş, dar care aducea o tenacitate greu de egalat şi o abnegaţie ce nu cunoştea margini. Petru Aron impune în primul rînd prin sinceritatea credinţei sale. Din devotamentul lui dezinteresat izvorăsc şi persecuţiile pe care le practică împotriva ortodocşilor şi care i-au creat atmosferă defavorabilă în rîndurile acestora. Ducea o viaţă de schivnic şi impunea acelaşi fel de a trăi şi celor din jurul său. Vorbind despre el, Samuel Micu spunea că episcopul era „slab ca o toacă“, — o imagine a cărei plasticitate ne face să vedem cum vor fi arătat şi cei din jurul lui, schivniciţi de Vlădica după acelaşi canon care asigura mîntuirea sufletului şi viaţa viitoare. Mînca o singură dată pe zi şi numai bucate de post, făcea mătănii aşa de multe încît i se tociseră degetele şi unsprezece ani a umblat încins peste mijloc cu un brîu de fier. Econom şi sever în administrarea averii, episcopul face ca în Blajul, devenit un centru de cultură catolică, să îşi lumineze mintea cîteva sute de elevi veniţi din toate părţile Transilvaniei. El organizează în acelaşi timp tipografia, de sub teascurile căreia avea să iasă

Scanned with OKEN Scanner

în curînd un mare număr de cărţi, între care şi unele manuale pentru şcolile nou înfiinţate.

Acesta este omul care avea să determine atmosfera în şcolile cele noi. Numai plecînd de la aceste constatări vom înţelege pentru ce Blajul avea să dea culturii române o serie de spirite fanatizate, care au putut greşi uneori, dar ale căror greşeli purtau în ele explicarea şi iertarea lor: dezinteresarea.

34. Lupta religioasă dusese pe de o parte la despărţirea poporului român din Transilvania şi la slăbirea puterii lui de rezistenţă, iar pe de altă parte la organizarea învăţămîntului catolic român. Ultimul fapt a avut o influenţă deosebit de mare. La Blaj, la Viena sau la Roma, şcoala catolică însemna limba latină; iar limba latină era pentru ei nu numai instrumentul cu care puteau adînci învăţătura lui Cristos, ci şi calea care îi ducea la descoperirea originei lor. O descoperire care nu avea nimic necunoscut: cu mult timp în urmă, marii cronicari din principate cunoşteau şi afirmau toate aceste lucruri. Dar cronicarii aparţineau marii boierimi, ei îşi iubeau cu cumînţenie ţara şi lucrau cu devotament pentru ea. Legăturile lor cu civilizaţia orientului însă şi orientarea lor în cultura latină îi făcea să se poată sustrage trăirii exclusive a unei singure idei: în cîmpul minţii lor ideile se juxtapun şi se măsoară între ele şi faptul acesta era de natură să determine un puternic sentiment al relativităţii, care tempera entuziasmul. În Transilvania însă, ataşarea exclusivă la ideea latinistă, cultul Romei antice, era singura reacţiune posibilă faţă de veneticii ce asupreau întregul popor român. Reacţiunea aceasta, care pornea pe baze sentimentale, avea să ducă la formularea unui crez ştiinţific cu tendinţe exclusiviste, a cărui practică avea să fie hotărîtoare pentru cultura română. Idealul era latinitatea, pe care scriitorii ardeleni căutau să o descifreze în istoria poporului român şi în limba lui. Curentul ştiinţific care ia naştere în condiţiunile acestea, cunoscut în general sub numele de „Şcoala ardeleană“ sau „Renaşterea ardeleană“, se caracterizează aşadar prin preponderenţa indiscutabilă a cercetărilor istorice şi filologice.

Austria veacului al XVIII-lea este însă adînc pătrunsă de spiritul filozofiei „Luminilor“. Cuprinsă între limitele monarhiei, populaţia Transilvaniei trebuia în chip firesc să participe la mişcarea politică şi socială a acesteia, în mod deosebit la efervescenţa ideologică ce caracterizează domnia Mariei Tereza şi a lui Iosif II. Ideile noi cuceresc cercurile conducătoare şi

Scanned with OKEN Scanner

împăratul însuși se află în fruntea partidului reformatorilor. Edictul de toleranță, care datează din 1781, acordă tuturor libertatea de cult și scoate în felul acesta din situația ei nedreaptă biserica ortodoxă. Soarta iobagilor este îmbunătățită de asemenea printr-un decret din 1783, iar în anul următor însăși constituția Ardealului, întemeiată pe ideea națiunilor privilegiate, este desființată. Dacă prin aceste măsuri împăratul își atrăgea furia nobilimei maghiare și a burgheziei săsești, pentru români el devenea „divul și prea dreptul nostru împărat, marele Iosif II". Măsurile împăratului puteau fi dictate de interese politice sau de interese fiscale; ele se îndrumau totuși în direcție umanitaristă și democratică și făceau să se nască în spiritul supușilor săi ideea luptei de clasă[7].

35. Interesele naționale ale românilor din Transilvania se situau pe linia preocupărilor sociale ale împăratului. Spre a înțelege mai bine jocul ideilor și directivele politice ce izvorau din ele, trebuie să avem în vedere mozaicul de populații care a fost Austria. În acest amestec, fiecare grup etnic își avea tradițiile sale particulare, deosebite de acelea ale altora. Reforma socială părea necesară tuturor; dar cei care îi simțeau mai adînc trebuința erau straturile de jos, care erau în același timp și cele mai numeroase. Sub raportul acesta, românii din Transilvania erau, se știe, într-o situație specială: prin faptul că pătura superioară a lor se înstrăinase, se explică de ce grosul populației care își păstrase individualitatea națională nu mai era împărțit în clase sociale cu interese antagoniste, ci se prezenta ca un bloc unitar, ca o singură clasă socială, pentru care revendicările sociale se confundau cu revendicările naționale. În felul acesta, adresîndu-se românilor, iosefinismul se adresa unei națiuni întregi oprimate.

Starea aceasta de lucruri explică unul din caracterele principale ale activității oamenilor care, ridicați din rîndurile poporului român din Transilvania, vor lua asupra lor, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, sarcina de a-și lumina compatrioții; în ochii lor, lupta pentru revendicările sociale se desfășoară pe planul ideologic al luptei naționale și rolul de a le procura argumentele necesare discuției revenea istoriei și filologiei. Social și național se suprapun. Se urmărea cucerirea adevărului istoric din zdrențele unei fabule interesate țesute în jurul poporului, dar se urmărea în același timp afirmarea drepturilor sale politice și sociale. Ori-

Scanned with OKEN Scanner

cît de claustrată în preistoria ideilor sociale, școala catolică nu putea izola pe elevii săi de viața secolului. La Roma și mai cu seamă la Viena, ideile cele noi cuceresc pe tinerii români. Ideile acestea aveau să se traducă în același an, în 1784, în două gesturi deopotrivă de revoluționare; pe de o parte, revoluția lui Horia, care afirma cu armele dreptul la libertate al poporului român, iar pe de altă parte părăsirea ordinului lor călugăresc de către marii scriitori ai Renașterii ardelene, care căutau pe calea aceasta libertatea lor spirituală[8]. Lipsite de o legătură aparentă, același fluid ideologic arma brațul unuia și cuvîntul altora. Lecția catolică, ce predica recunoașterea și supunerea față de instituțiile consacrate, apare perimată unor spirite torturate de nedreptatea acestora. Larg patronată de biserică, reacțiunea vechilor instituții, care avea să îmbrace formele cele mai barbare, nu era decît un preludiu al dramei ce se anunța în occident; sub bicele și sub roata administrației maghiare, care sîngerează corpul lui Șincai și sfarmă oasele lui Horia, se zbate aceeași idee care avea să tulbure adînc ordinea socială a lumii și să aducă la viață popoare noi. Pătrunse adînc în conștiințe, ideile rodeau.

36. Ele erau recoltate din puncte diferite. În 1777, Carra făcea afirmația că scrierile franceze ar fi putut constitui un articol de comerț în țările române, dacă patriarhul de la Constantinopol nu ar fi amenințat cu mînia cerului „tous ceux qui liraient des livres catholiques romains, et particulièrement ceux de M. de Voltaire". Într-adevăr, patriarhia n-a iubit scrierile lui Voltaire. O dovadă certă a acestui fapt o aflăm în activitatea desfășurată în cercurile ortodoxe în legătură cu ea. În tipografia patriarhiei apărea, în 1798, lucrarea lui Atanasie din Paros, Χριστιανιχὴ Ἀπολογία. Cartea avea să fie tradusă în românește în 1816, iar în 1819 ea avea să fie tipărită din nou, sub un titlu care se impune să fie menționat: *Apologhia, adică cuvînt sau răspuns împotriva socotelii celor fără de Dumnezeu. Și dovedire a celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Hrisostomul împotriva iudeilor și a ellinilor iar acum și a volteriștilor cum că domnul nostru Isus Hristos iaste Dumnezeu adevărat.* Prefața acestei traduceri preciza că, în românește, ea apărea spre a lupta împotriva „volteriștilor păgînilor, adică celor fără de Dumnezeu ai veacului acestuia". Cartea lupta într-adevăr din greu împotriva „prea scîrbosului", „prea spurcatului", „prea perversului", „prea desfrînatului", „prea ateu-

dur. 167901

Scanned with OKEN Scanner

lui“ etc. Voltaire[9]. Împotriva lui se ridicase și Nichifor Theotochis prin traducerea lucrării lui Don Clément, *L'autenticité des livres, tant du Nouveau que de l'Ancien Testament, démontrée, et leur véridicité défendue; ou Réfutation de la Bible enfin expliquée de V****, care era o combatere a scrierii lui Voltaire *La Bible enfin expliquée*. Și tot împotriva lui era îndreptat și *Cuvîntul parenetic* al lui Macarios Cavadias (Veneția, 1802), precum și o bună parte din *Stihurgia morală* a lui Alexandru Calfoglu din 1797. Același Voltaire era combătut apoi la Constantinopol și sub formă dramatică: comedia *Lanterna lui Diogen*, care datează de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, îndrepta o parte din săgețile sale împotriva celebrului scriitor francez.

„Prea perversul“ Voltaire era într-adevăr o mare ispită și o mare primejdie nu numai pentru greci, ci și pentru români[10]. Atracția pe care el o exercită asupra tineretului român este un fapt pe care îl consemnează nu numai Carra, ci și alți scriitori ai timpului. O corespondență din Moldova publicată în ziarul unguresc *Magyar Kurir* din 1791 semnalează larga răspîndire a limbii franceze și italiene în clasa boierească a Principatului și prețuirea deosebită de care se bucurau acolo Voltaire, Rousseau și alți scriitori apuseni. Sulzer însuși insistă pe larg asupra faptului. El era convins că gustul românilor pentru cartea franceză și limba franceză se datora în mod exclusiv contactului cu rușii, și ei supuși unei puternice influențe franceze: grație lor, românii ar fi ajuns să cunoască opera istorică a lui Rollin, tragediile lui Voltaire, diverse opere istorice și filozofice. Dintre toate acestea, trecerea cea mai mare o aveau cele din urmă. Sulzer nu iubește pe Voltaire, după cum nu iubește pe nimeni. Îl preferă cu toate acestea lui Aristot, așa cum acesta era interpretat în școlile țării. Spiritul vioi și mușcător al scriitorului francez ținea înstrunată atenția elevilor, îi făcea să se gîndească la prejudecățile educației lor. Dar spiritul acesta nu putea totuși seduce, deoarece motivele aparente și sofismele, — la atîta se reducea gîndirea lui Voltaire după părerea biliosului elvețian —, nu au puterea convingerii. Sulzer, care venise în Muntenia cu intenția să înființeze o academie de drept și care a și făcut lecții de filozofie și de drept natural, are o scară personală a valorilor; mai temeinică decît aceea a lui Voltaire era filozofia lui Darjes, din ale cărui *Instituții* și din al cărui *Drept al naturii* el a tradus o parte pentru elevii.

Scanned with OKEN Scanner

săi. Dar Darjes — o plantă umilă din periferia filozofiei lui Wolff — şi „filozofia temeinică" a lui n-au plăcut elevilor de la Bucureşti, pentru care aceste lucruri erau prea abstracte — „allzuabgezogene".

Printre operele române nepublicate însă, Sulzer însuşi notează o *Volterie,* tradusă nu direct din franţuzeşte, ci după o traducere grecească a lui Eugenie Vulgaris. Opera trata despre războiul turco-polon şi traducerea ei în româneşte fusese făcută de un necunoscut[11]. Nu un traducător, dar un mare admirator al lui Voltaire este Ienăchiţă Văcărescu, care era convins, în gramatica sa din 1787, că nimeni nu va putea uita dulceaţa *Henriadei,* alcătuită în limba franceză de „filozoful" Voltaire. Şi cu toată diversitatea izvoarelor sale, un discipol al lui Voltaire este şi Budai-Deleanu, care se îndruma către scriitorul francez atît direct cît şi prin mijlocirea lui Blumauer şi Casti. Din 1792 datează traducerea *Istoriei Craiului Sfeziei Carol al 12-lea.* Ea este făcută de arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iaşi, una dintre figurile interesante ale timpului. Gherasim studiase în Germania, dar preferinţele sale literare se îndrumează către literatura franceză, din care, în afară de opera amintită a lui Voltaire, traduce în 1787, *Taina francmasonilor* a abatelui Prau, iar în 1795 o *Istorie a Americei*[12]. Versuri izolate din Voltaire traduce Matei Millo. Pe *Oreste* îl traduce Alecu Beldiman, dar traducerea se publică abia în 1820. După un intermediar grecesc traduce Costache Negruzzi povestirea *Memnon.* Către poveştile filozofice se îndreptează mai tîrziu şi Stanciu Căpăţîneanu în *Biblioteca desfătătoare* din 1830, care, la data aceea, avea gata de tipar şi pe *Zadig. Istoria călătoriilor lui Scarmentado* este tradusă de un anonim în 1831. În scurta lui carieră poetică, Vasile Cîrlova este atras de teatrul lui Voltaire, din care începe să traducă în româneşte *Zaïre. Brutus* este tradus de Daniel Scavinschi, *Mahomed* apare în 1831 în traducerea lui Heliade Rădulescu, iar *Alzira* este tradusă de G. Asachi, iar după aceea de Grigore Alexandrescu (1835) care, la o dată ce trece mult peste aceea ce ne interesează pe noi, avea să dea şi traducerea *Meropei* (1847). *Zaira* şi *Alzira* au preocupat şi pe Costache Conachi. Traducerea, fragmentară, a rămas nepublicată, după cum tot nepublicate au rămas şi fragmentul tradus din *Henriada* şi diverse bucăţi mici în versuri, mai mult sau mai puţin fidel redate. Dar acela a cărui operă literară derivă aproape în în-

tregime din opera lui Voltaire este contemporanul și prietenul lui Conachi, comisul Vasile Pogor. Din traducerile acestuia s-a publicat numai *Henriada*. În manuscris se păstrează însă traducerea completă a *Zairei*, o parte din traducerea tragediei *Don Pedro*, precum și unele bucăți mai mici, dintre care una este făcută după un text intermediar rusesc. Poezia galantă a lui Voltaire l-a atras pe Iancu Văcărescu.

Rollin, pe care îl amintea Sulzer în 1782, avea să fie tradus abia în 1823 de Vasile Vîrnav. *Esprit des lois* a lui Montesquieu este prezentă în mintea autorilor proiectului de reformă școlară din 1792. Pe aceeași operă se întemeiază, ceva mai tîrziu, Ionică Tăutul în tratatul său de politică. În traducere însă, Montesquieu pătrunde mai întîi cu povestirea *Arsace et Isménie*, redată în românește în 1794 de un I. C.[13]. *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains* nu vede lumina tiparului decît în 1830, în traducerea lui Stanciu Căpățîneanu. O situație asemănătoare are Rousseau: prima lucrare care se traduce dintr-însul este comedia *Narcisse ou l'amant de lui-même*. Traducerea este făcută de același I. C. în 1794. *Contractul social* tradus de Stanciu Căpățîneanu aștepta încă, în 1830, condițiuni favorabile tipăririi. *Cuvîntări pentru mulțimea lumilor* a lui Fontenelle este tradusă de un anonim la începutul secolului al XIX-lea. *Télémaque* a prezentat și pentru români o atracție deosebită: el este tradus înainte de 1772 și asupra lui se revine și mai tîrziu, între alții de Petru Maior, care îl traduce după un intermediar italian în 1818[14]. Pe aceeași linie notăm traducerea lui *Numa Pompilius* al lui Florian. Traducerea, făcută de Alecu Beldiman, s-a publicat în 1820 la Iași, dar în copii manuscrise opera circulă încă din 1795[15]. Alături de *Numa Pompilius* vom aminti pe *Bélisaire* al lui Marmontel, care a fost tradus de asemenea către sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Traducerea, făcută de un anonim, se păstrează în manuscris. Aceeași operă a fost tradusă și de Samuel Micu, dar textul nu ne-a parvenit, după cum nu ne-a parvenit nici traducerea lui Conachi și nici aceea pe care o anunța în 1821 Diaconovici-Loga. Romanul avea să vadă lumina tiparului numai în 1843 în traducerea lui Simion Marcovici; în același an el apare fragmentar în traducerea lui T. Codrescu și în 1844 în aceea a Alexandrinei Magheru. Florian este prezent și cu alte opere ale sale: *Galateea* este tradusă de Costache Stamati în 1808; *Moartea lui Abel*, al cărei punct

Scanned with OKEN Scanner

de plecare trebuie căutat în opera cu același nume a lui Gessner, este tradusă de Beldiman la 1808 și publicată în 1818. Se traduce de asemenea *Célestine*, între alții de Costache Negruzzi. Scriitorul este cultivat și mai tîrziu și chiar Grigore Alexandrescu avea să împrumute dintr-însul subiectul unora din fabulele sale și să publice, în traducere, în 1832, *Eliezer și Neftali*. Din Marmontel s-a tradus variat. Poveștile morale pătrund în calendarul lui Carcalechi pe anul 1818, care publică *Adelaida sau păstorița alpicească*. *Alcibiade* este tradus de Costache Conachi, iar *Pirostia Elenei* este tradusă de Costache Negruzzi în 1824. Din același an datează traducerea amintită anterior a lui Ienache Papazoglu; în 1829 Grigore Pleșioanu tipărea în traducere *Aneta și Luben*, iar în 1832 apar traducerile lui Heliade Rădulescu, care deschid o epocă nouă. La data aceasta, Marmontel era un nume cunoscut și ca teoretician al literaturii: anunțate încă de mai înainte, *Regulile sau gramatica poezii* de Heliade apar în 1831 și ele aduc o bogată recoltă de idei din *Eléments de littérature* ale scriitorului francez.

În ordine filozofică, îndrumările sînt tot atît de caracteristice. Vom semnala în primul rînd prezența celui mai combativ dintre filozofii „Luminării" germane, Wolff, a cărui operă filozofică circulă în original în țările române, dar din care se traduce ceea ce este mai lipsit de originalitate: tratatele de aritmetică, geometrie, trigonometrie. Preocupări mai apropiate de cele ce ne interesează aduceau însă traducerile pe care le face Samuel Micu din Baumeister, unul dintre discipolii lui Wolff: *Logica*, al cărei text fusese pus la punct încă din 1781, dar care nu este publicată decît în 1799, *Legile firei*, publicată în 1800 și *Metafizica*, rămasă în manuscris. Prin lupta lui pentru toleranță în materie religioasă și prin aversiunea nestăpînită față de superstiție și bigotism, Muratori însuși se impune să fie amintit printre scriitorii atinși de suflul veacului. *Filozofia morală* a sa este tradusă în grecește de un român, Iosif Moesiodaxul, iar din grecește în românește de Vasile Vîrnav. Dar autoritatea cea mare a timpului rămîne Condillac: *Logica* acestuia este tradusă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea; ea este tradusă din nou în 1825 de Vîrnav și, mai tîrziu, de Heliade Rădulescu însuși. Vîrnav se conduce după traducerea grecească a lui Philippide, care da nu numai *Logica*, ci și *Tratatul despre senzații*. Tratatul despre istorie din

Scanned with OKEN Scanner

Cours d'étude pour l'instruction du Prince de Parme este tradus în românește în 1829, la îndemnul lui Grigore Băleanu, care era dispus să-l tipărească anul următor. Notăm în cele din urmă că tratatul *Despre delicte și pedepse* al lui Beccaria este tradus de două ori în limba română în primele timpuri ale veacului al XIX-lea. Traducătorii — unul dintre aceștia este cunoscutul Vasile Vîrnav — pornesc de la același text intermediar grecesc datorit lui Corai.

Nici la români nu se poate vorbi însă de înfeudare totală unui anumit curent literar. Alături de scriitori care ne duc în plină literatură a „Luminilor", întîlnim și scrieri de altă natură. O atracție particulară o exercită literatura cu temă exotică, de cadru exotic. Prin nota lor spaniolă, aproximativă de altfel, au atras unele povestiri ale lui Florian, care va mijloci românilor și prima traducere a lui *Don Quijote*. Aceeași notă spaniolă o întîlnim într-o povestire ca *Întîmplările lui Ismini și a Ismeniei*, tradusă în 1799[16]. Din aceeași înclinare izvorăște în parte traducerea voluminoasei lucrări a abatelui de la Porte: *A toată lumea călătorie sau înștiințare de lumea cea veche și cea nouă*. Traducerea este făcută în 1788, după o traducere rusească publicată cu opt ani mai înainte. Amintim de asemenea, ca un indiciu al interesului pe care genul îl stîrnea, traducerea *Călătoriile lui Coxe* făcută de Alecu Beldiman în 1824.

Dacă prin unele idei Rousseau se impune ca una dintre autoritățile „Luminilor", prin anumite aspecte ale operei sale el se găsește la polul opus mișcării. Rousseau cucerește tot atît de mult prin sentimentalitatea unora din scrierile sale. S-a putut spune despre Costache Conachi că este un discipol al scriitorului francez tocmai prin cultul acesta al sentimentului. În liniile ei mari, observația este întemeiată, dar ea nu se poate aplica decît unui sector din opera sa poetică, pentru explicarea căreia va trebui de altfel să ținem seama și de faptul că poetul este un admirator al D-nei Cottin, a cărei *Mathildă* încărcată de sentimente și de noblețe el a tradus-o în românește. În opera lui, tonul fundamental este desprins din literatura raționalistă a veacului, din Voltaire pe care l-a tradus, din Pope, al cărui *Essay on man* l-a tradus de asemenea. În linia rousseauistă se află însă Volney, ale cărui *Ruine* au fost traduse către sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Opera avea să fie tradusă din nou la începutul secolului următor de Ionică Tăutul, iar după

Scanned with OKEN Scanner

aceea de Stanciu Căpățîneanu, care în 1830 se gîndea încă la publicarea traducerii sale. Alături de el amintim, pentru definirea aceleiași atmosfere preromantice, pe Bernardin de St. Pierre: *Bordeiul indienesc* al acestuia apare pentru prima dată în traducerea lui Lazăr Asachi, publicată în anul 1821, iar *Paul și Virginia* este tradus în românește de Iancu Nicolae în 1827. Beldiman traduce romanul *Manon Lescaut* a abatelui Prévost. *Filozoful indian* al lui Chesterfield circulă în manuscris înainte de a fi publicat (în 1834 în traducerea lui Buznea, în 1835 în traducerea lui Jianu)[17]. Un Fotis Calafatis traduce în 1806 povestirea *Adelson et Salvini* a lui Baculard d'Arnaud, iar Chateaubriand preocupă în 1829 pe Scarlat Tîmpeanul, după ce din *Martirii* săi se tradusese un fragment în *Istoria lui Eudor*. Gessner își începe cariera în literatura română în 1805, cu traducerea lui Crișan *Luntrea de antea,* ceea ce însemnează *Luntrea cea dintîi* (Der erste Schiffer), iar Kotzebue în 1816 cu *Urîrea de oameni și pocăința (Menschenhass und Reue),* pe care un anonim o traduce după versiunea grecească a lui Conchinachis.

Deși departe de a concentra tot ceea ce epoca aduce ca traduceri[18], datele comunicate sînt de natură să ne indice liniile mari pe care se îndrumează literatura românească a epocii: directiva rațională a secolului al XVIII-lea este prevalentă, dar alături de ea surprindem un interes susținut și pentru literatura preromantică. Orientarea nu este totdeauna sigură și de faptul acesta beneficiază scriitori de importanță secundară ca Florian sau Marmontel, care se bucură de o favoare prin nimic meritată. Un exemplu elocvent îl aflăm în activitatea de traducător a lui Alecu Beldiman. Marele boier moldovean este un muncitor neobosit, dar interesul său se fixează asupra unor scrieri foarte diferite prin natura lor și de o valoare cu totul inegală. În afară de traducerile din abatele Prévost, Voltaire și Florian pe care le-am amintit anterior, el a redat în românește, într-o formă adeseori remarcabilă, *Odiseea;* a tradus *Les Ménechmes* a lui Regnard (1803), *La clemenza di Tito* și *Siroe* de Metastasio (1784). Dar din aceste sfere el se coboară la lucrări ca *Elisabeth ou les exilés de Sibérie,* o formă dramatizată a romanului cu același nume al D-nei Cottin[19], sau *Alexis ou la maisonnette dans le bois* a unui scriitor de proporțiile minuscule ale lui François-Guillaume Ducray Duminil, și chiar pînă la traducerea, din grecească doctorului Caracaș, a cărții lui G. Ch. Albert Rückert *Învățătură sau povățuire pentru face-*

rea pînii ceii de obște mai neagră, pentru cea albă de casă. Pentru făina cea spre întrebuințarea bucatelor ... Și se cuvine să notăm că lista traducerilor sale nu se încheie cu aceasta.

Oricît de mult ar spori lista lor, traducerile făcute în românește în această epocă nu oglindesc în întregime raza măsurată de curiozitatea societății române. Dacă în 1846 era exagerat să se spună că limba greacă este a doua limbă a românilor, ea ocupă totuși această demnitate în jurul anului 1800. De aceea, pentru cine vrea să înțeleagă influența pe care ideile secolului al XVIII-lea au exercitat-o asupra societății române, raportarea la literatura în limba greacă, — literatură care, după cum am văzut, concentra și o bogată contribuție românească —, este o necesitate. Traducerile românești sînt larg concurate de cele grecești pînă la o vreme; ele sînt concurate și împiedecate de originalul francez sau de traducerea franceză după aceea. Ceea ce caracterizează viața română din principatele dunărene la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, este rapida francizare a spiritelor: larga răspîndire a limbii franceze făcea inutilă traducerea operei franceze sau a operei traduse în limba franceză.

Cea din urmă observație pe care vom face-o în legătură cu acest capitol al literaturii române a epocii se raportează la micul număr de opere tipărite față de marele număr de texte care circulă în manuscris. Faptul se explică prin regimul aplicat presei în țările române: tipografiile sînt puse în serviciul bisericii și al guvernului, două instituțiuni a căror misiune primă era alta decît difuzarea noilor idei. Spre osebire de greci, cărora le stăteau la îndemînă marile tipografii de la Veneția și de la Viena, românii sînt reduși la tipografiile cu libertăți limitate din țările lor. Faptul acesta determină o largă circulație a manuscriselor; copiile iau naștere una dintr-alta și în anumite cazuri corup textul inițial în așa fel încît devine de nerecunoscut: neobositul Beldiman traduce de două ori *Istoria lui Tarlo și a prietenilor săi*, deoarece textul primei traduceri fusese alterat pînă la limite de netolerat de numeroasele transcrieri[20].

37. Spre a sublinia într-o măsură mai largă apetiturile literare ale societății, găsesc necesar să semnalez cîteva date desprinse din preocupările caracteristice clerului: ele sînt cu atît mai elocvente cu cît vin din sfere considerate de obicei ca fiind lipsite de sensibilitate față de noile idei. Am amintit cazul lui

Scanned with OKEN Scanner

Chesarie de la Rîmnic. Învățatul episcop nu își limita curiozitatea numai la ziare ca amintitul *Journal encyclopédique*, ci mergea cu tot curajul la *Enciclopedie*[21]. Desigur același exemplar, pe care Chesarie îl adusese cu atîta greutate în țară, este pus la contribuție de urmașul său Filaret în precuvîntarea la *Mineiul* pe aprilie tipărit la Rîmnic în 1780. Faptul este elocvent pentru un servitor al bisericii, a cărui educație se făcuse în sfere ortodoxe. Tot atît de revelator este însă ceea ce constatăm în legătură cu un alt teolog, George Lazăr, care își făcuse educația la Viena; teologul educat în occident nu este mai prejos de cel ce își făcuse educația în orientul ortodox. Printre puținele cărți care ne-au parvenit din biblioteca lui, figurează unele străbătute de spiritul emancipat al „Luminilor". În ordine teologică sînt prezenți scriitori de derivație iosefinistă: Reichenberger (*Pastoral-Anweisung nach den Beduerfnissen unsers Zeitalters*, Viena, 1805), Reyberger (*Institutiones ethicae christianae*, Viena, 1808), Sigmund von Storchenau (*Die Philosophie der Religion*, Viena, 1807); în filozofie îl întîlnim pe Wolff (*Die vernünftigen Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen*), Karpe (*Institutiones philosophiae moralis*, Viena 1804). Găsim de asemenea un volum din *Hinterlassene Werke Friedrichs II*, cuprinzînd scrisorile pe care regele le primise de la d'Argens, d'Alembert și Fontenelle; un volum din *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II, für die k.k. Erbländer ergagngenen Verordnungen und Gesetze;* Joseph von Sonnenfels, *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*, Viena, 1771; *Examen du traité de la liberté de penser, Ecrit à M.D.L.***, par M.D.Cr*, Amsterdam, 1718; *Le spectacle de la nature*, Paris, 1752; Lanjuinais, *Le monarque accompli*, Lausanne, 1774. Ca o trăsătură caracteristică pentru el semnalăm faptul că opera lui Lorenz Hübner, *Der philosophische Geist unsers Jahrhunderts*, München 1781, în care erau combătuți unii partizani ai „Luminilor" (La Mettrie, Bolingbrocke), Lazăr și-a procurat-o, dar n-a citit-o. Tot atît de semnificative sînt constatările pe care le facem străbătînd catalogul bibliotecii mitropoliei din București de la începutul secolului trecut. Ceea ce nu poate să nu surprindă este marele număr de cărți franceze; în raport cu ele, cărțile în limba grecească sînt aproape disparente. Sectorul cel mai bogat este cel religios, apoi cel istoric și cel științific. Foarte bogată este literatura de călătorii. Alături de acestea

întîlnim însă preocupări mai puțin devote: *Amours des dames illustres de la France* (1717), *Vénus la populaire, Le secrétaire des amants, Mémoires de la vie galante, Le Messager galant* (Paris, 1808), ba chiar *Divinités génératrices du culte de Phallus* (1805) sau *Moyens de rendre fécondes les femmes stériles* (1805). O evadare din dogmă și canon mai gravă decît acestea o constituia însă o altă categorie de cărți: *De jure belli et pacis*, al lui Grotius, tradus de Barbeyrac, figura în două exemplare în ediția de la Amsterdam din 1724; *De jure naturae et gentium* a lui Pufendorf este notată în traducerea franceză a lui Barbeyrac (Amsterdam, 1712); în traducerea lui Barbeyrac figura și cealaltă lucrare de seamă a lui Pufendorf, *De officio hominis et civis juxta legem naturalem*. Din Pierre Bayle exista *Nouvelles de la République des Lettres* și, în mai multe exemplare, *Dictionnaire historique et critique* (în ediția de la Rotterdam, 1720). Alături de diverse *Lettres philosophiques* întîlnim un *Abrégé de la philosophie de Gassendi* (Lyon, 1684), un *Abrégé des transactions philosophiques* de Gibelin (Paris, 1790). *De la recherche de la vérité* a lui Malebranche figurează în mai multe ediții și tot așa și opera lui St. Evremond. Din Voltaire se păstra numai ediția de la Amsterdam, 1708—1709, iar din *Enciclopedie* existau mai multe volume. Alături de *Le Télégraphe littéraire* întîlnim *Journal général de la littérature étrangère, Journal des savants, Journal encyclopédique*. Literatura poetică era reprezentată între alții de Rabelais, Scarron, Corneille, Racine, Voltaire, Crébillon, Boileau; de Marino, Petrarca, Chiabrera, Dante, Maffei. Din literatura englezească amintim *The Seasons* a lui James Thompson și tragedia *Cato* a lui Addison (în ediția de la Florența din 1725).

38. Sub influența acestor autorități, literatura română avea să sublinieze, în începuturile ei moderne, nota militantă. Evident, sînt încă numeroase manifestările în care persistă spiritul trecutului, iar din literatura zilei se recepționează adeseori elemente care ne duc în preromantism. Trăsătura dominantă rămîne însă aceea ce caracterizează literatura „Luminilor": criticînd ordinea așezată a lucrurilor și năzuind către o nouă orînduire a societății, literatura română este, în cele mai înaintate poziții ale sale, o literatură de luptă.

Prin faptul acesta ea se definește, pe o arie largă, ca o literatură de idei. Anticipînd asupra celor ce vor fi discutate ulterior, semnalăm de pe acum unele reflexe în stilul „Lumini-

Scanned with OKEN Scanner

lor", ca o documentare imediată a celor spuse de noi. Faptele pe care le supunem discuţiei sînt desprinse din literatura română a Transilvaniei şi ele aduc în scenă pe doi dintre cei mai de seamă scriitori români din această regiune, Petru Maior şi Ion Budai-Deleanu.

39. Cea dintîi lucrare pe care Petru Maior ne-a lăsat-o este *Procanonul*, redactat la Blaj în 1783. Scrierea cunoaşte puncte de sprijin în opera lui Justinus Febronius *De statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis*. Lucrarea aceasta apăruse în 1763 şi ea se caracterizează ca o operă de emancipare spirituală, străbătută de la un capăt la altul de tendinţele liberale ale timpului. Petru Maior adaptează însă totul la situaţia românilor. *Procanonul* interesează prin faptul că exprimă în primul rînd concepţia scriitorului român faţă de catolicism şi, în al doilea rînd, atitudinea lui faţă de năzuinţele unuia sau altuia de a determina pe români să adopte catolicismul integral. La data la care opera era redactată, el era întors de puţină vreme de la Roma, unde avusese prilejul să cunoască de aproape pe cei ce conduceau biserica romano-catolică. În linii mari, *Procanonul* este rezultatul studiilor de drept canonic pe care scriitorul le făcuse la Viena, dar el se întemeiază adesea pe prescripţiile dreptului natural, de ai cărui interpreţi Petru Maior mărturiseşte că nu se va depărta. Întemeindu-se astfel din primele rînduri pe legea naturii, vom înţelege cu uşurinţă că în opera lui gîndirea profană a zilei avea să bată din plin şi că relele ce s-au abătut asupra bisericii catolice aveau să fie urmărite în cauzele lor terestre şi meschine. Iată bunăoară cum interpretează exagerările italienilor în legătură cu puterea papală, la baza căreia nu vede decît interesul unora şi slăbiciunea pentru retorism a altora: „Cela ce-i deprins cu măiestria ritoricească, bine ştie că ritorul întru cuvîntarea sa adese, nu e nimic îngrijat, oare adevăratu-i ce spune el sau ba. Lui i destul dacă cele despre care vorbeşte au ceva părere sau nălucă de adevăr. Aceasta se întîmplă mai ales cînd vînslele curgerii spre lauda şi mărirea cuiva le desface. Atunci departe e de dînsul cercetarea adevărului cea cu amăruntul de titluri nenumărate, face asemănări fără frică, sloboade-se la alegorii şi la iperbolii, ridică sus, înalţă, laudă, măreşte, singur de florile cuvintelor şi de frumuseţea vorbei grijindu-se. Marturi chem pe însuşi italianii, care pe vremile acestea pre toate neamurile după părerea mea le întrec întru podoaba cuvîntă-

Scanned with OKEN Scanner

rii". Pasajul este caracteristic pentru felul de a interpreta lucrurile al lui Petru Maior: sub o formă mascată și elegantă, se aduce italienilor o acuzație foarte gravă; ea devine și mai gravă în continuare, cînd el face afirmația că există un fel de consimțămînt între orator și auditor, ca unul să spună iar ceilalți să nu creadă; „ba", spune el mai departe, „nici el însuși nu le crede".

În esența lui, *Procanonul* este o discuție a supremației papale, a supremației bisericii romano-catolice, împotriva cărora scriitorul se ridică cu toată tăria. Catolicii italieni aveau tot dreptul să susțină că urmașii Sf. Petru sînt mai presus de ceilalți arhierei; în măsura în care sporea prestigiul papei, sporea și prestigiul lor, care erau în jurul papei. Mai mult însă: nemulțumiți că au afirmat supremația papei în ordine spirituală, ei au cerut și realizat o putere papală pămînteană concurînd în felul acesta imperiul. Și scriitorul se întreabă: sînt toate acestea pretențiuni întemeiate? Ca papa să aibă puteri mai mari decît ceilalți arhierei în baza faptului că este urmașul apostolului Petru, ar însemna că însuși apostolul Petru a avut puteri mai mari decît toți ceilalți apostoli. Și împrumutînd documentarea din cartea lui Febronius, Maior arată că apostolul Petru a fost cel dintîi chemat, dar nu și cel dintîi ca autoritate dintre tovarășii Mîntuitorului. Ei toți au avut egală putere de la Dumnezeu, ceea ce însemnează că și arhiereii, care urmează apostolilor, sînt egali între dînșii. Lupta aceasta pentru supremație se întemeiază, în ultimă analiză, numai pe egoism și urmările ei au fost scăderile succesive pe care le-a suferit prestigiul bisericii. În zelul lor orb, catolicii au mers pînă acolo încît au atribuit papei infailibilitatea, — „nesmîntnicia". Faptul acesta i se pare lui Maior deopotrivă de nefiresc și de nelogic și, deci, contrazis de desfășurarea istorică a vieții religioase. S-a uzurpat astfel ceea ce revenea bisericii luate în totalitatea ei, arhiereilor luați laolaltă. Și apoi, dacă papa este infailibil, ce rost mai are conciliul? Papa ar trebui să soluționeze totul și spre a căpăta lumina cea adevărată ar fi deajuns s-o ceri printr-o scrisoare de la Roma. Și nici cititul cărților de teologie nu ar mai fi necesar, ceea ce lui Maior i se pare că dascălii apusului, partizani ai infailibilității papei, au înțeles-o și practicat-o din vreme. Pentru scriitorul român lucrurile stau însă cu totul altfel și el le exprimă clar chiar în titlul capitolului respectiv: „Nălucită este nesmîntnicia papei".

Scanned with OKEN Scanner

„Romei încă din vremurile cele de demult începuse a-i răsări coarne", crede scriitorul român, și ele au crescut din ce în ce mai tare: ea ar vrea să conducă lumea după buna ei socoteală; dar Dumnezeu a avut îndurare pentru această lume și a făcut pe gali și mai cu seamă pe germani, care „acum s-au luminat și toate vicleniile Romei le descopere, cearcă învățăturile Sfinților Părinți și obiceiurile cele bătrîne ale bisericii și în practică le pun, precum se vede din cele multe decreturi ce prea puternicul împărat Iosif al doilea le-au dat afară și a se ținea au poruncit". Și el își propune să adauge acele decrete în traducere românească la sfîrșitul cărții, „pentru știința tuturor românilor", care, în acest final de capitol ce se desfășoară pe date iosefiniste, este și „vestitul oarecînd neamului nostru".

Prin edictul de toleranță, a cărui origine filozofică este evidentă pentru scriitorii Renașterii ardelene și care este una dintre cele mai mari victorii cucerite de filozofia „Luminilor", Iosif al doilea realizase și un act de higienă morală. Catolicismul ajunsese una dintre religiile cele mai netolerante, el trebuia readus la forma inițială a religiei creștine. În mintea scriitorului român flutura de bună seamă imaginea lui Ludovic XIV, iar în urechea lui răsunau încă tunurile cu care generalul Bukow impunea catolicismul în Ardealul revoltat pentru apărarea ortodoxiei. Și pe ce întemeiau aceia dreptul lor de a persecuta popoarele? Conducătorii bisericii catolice și-au înălțat „cornul" în așa fel încît un nevoiaș nu mai poate răzbate pînă la dînșii în căutarea alinării sufletești. Ei, cei sus-puși, persecută și pe preoții umili, îi pălmuiesc în biserică, „îi scarmănă, îi lovesc cu toiagul, pren temniță cu furii și cu curvele îi bagă împreună". Și el continuă: „Surle la prînzurile lor ca la praznicul lui Navucodonozor, bucatele dease, șărbii înaintea lor cu frică și cu cutremur, în vîrful degetelor pipăind, nu călcînd, necurmați și nenumărați." Unii dintre ei se lasă să fie duși pe umeri cu tronul lor pînă la biserică, iar alții, în semn de mare grație, îngăduie credincioșilor să le sărute picioarele. Și în urma tuturor acestora, încheierea în care revolta nu mai poate fi stăpînită: „Mare rușine!".

Critica îmbracă astfel forme violente și pasaje ca acelea la care ne-am raportat sînt frecvente în scrierea lui Maior. Atitudinea aceasta este cu atît mai dîrză cu cît scriitorul vede că și unii români care au studiat la Roma cred că „numai acelea

sînt adevărate care le-au auzit la Roma și doar sîngele și l-ar vărsa pentru monarhia papei. O! de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învățăți și teologi! care numai cu autentia, cu tiful și cu vîlfa ce au în haine . . . de spun ceva de la Roma, să taci, să înlemnești, să casci gura". Să te închini în fața lor, să le spui „Rabi", „Domnule", „Măria Ta". Și pasajul acesta, în ale cărui rînduri se zbate ca o muscă prinsă în ac imaginea episcopului Bob, cel plin de „vîlvă" și de „haine", se-ncheie ciceronian: „O vremi! o obiceaiuri!"

Procanonul este astfel o carte de curaj, care oglindește pe de o parte năzuința scriitorului de a se depărta cît mai mult de biserica romano-catolică, iar pe de altă parte spiritul lui critic de articulații iosefiniste. Ea este redactată la o dată cînd împăratul, covins că popimea catolică este „dracul" său și preocupat de sănătatea morală a statului, reflecta la realizarea programului de guvernămînt propus de Lanjuinais și proiecta închiderea mănăstirilor și alungarea călugărilor. Fără să mai aștepte ca măsura anunțată de împărat să fie realizată în practică, Maior părăsește anul următor ordinul călugăresc din care făcea parte și își recapătă în felul acesta libertatea de a spune tot ce credea că trebuie spus[22].

40. Este de la sine înțeles că o lucrare de felul acesteia nu putea să vadă lumina tiparului. Vreme îndelungată nu poate fi publicată nici opera unui alt frondeur al literaturii române a timpului, Ion Budai-Deleanu. Ceea ce preocupă pe autorul poemelor *Trei Viteji* și *Țiganiada* este și starea în care se găsea biserica, dar, în afară de aceasta, el își fixează atenția asupra aliatei de totdeauna a bisericii, nobilimea, precum și asupra organizării societăților. Privită în bloc, opera lui poetică poate fi considerată ca un tratat de politică iosefinistă, în care criticii batjocoritoare de genul lui Voltaire i se asociază analiza în spiritul lui Montesquieu a organizării sociale[23].

Oriunde ar apărea ea, nobilimea nu este pe placul scriitorului. Becikerek Iștok de la Uramhaza, reprezentantul nobilimei maghiare într-una din aceste opere, se cobora dintr-o familie țigănească. Familia străbătuse o cale ascendentă: un strămoș îndepărtat fusese cîrpaci de ciure sparte; fiul acestuia, care desfătase timp îndelungat curtea Măriei Sale cu lăuta, fusese făcut nemeș printr-o hîrtie domnească și din țigan ce era începu să se creadă român, pentru că „ungurește nu știa", deși

lui ungurește i-ar fi plăcut. Și pentru că personajele lui Budai Deleanu nu se mărginesc să aibă semnificația lor individuală ci reprezintă o întreagă categorie, vedem aici considerațiunea de care se bucura, în ochii poetului, nobilimea maghiară. Țigană la origine, vorbind românește, nobilimea maghiară își aduna membrele sub toate punctele cardinale și căpăta astfel superbia purității sale de sînge. Nu trebuie să se creadă însă că batjocura se adresează nobilimii maghiare pentru faptul că era maghiară; în această nemiloasă descriere a societății timpului, Muntenia are reprezentantul său, un boier autentic care se chiamă Kir Kalos. De copil fusese vînzător de turte, de covrigi, de plăcinte moi, la Stambul. Ajunsese cu vremea să-și schimbe locuința și-l vedem cum, încărcat cu mărfuri de la Galați: roșcove, piper, alămîi, masline, — devine negustor de fructe la București. Aici avea să prindă rădăcini temeinice, deoarece

coconița Rusalină,
Neputîndu-și mai răbda văduvia
Îi dete mîna cu toată moșia.

Covrigarul de la Stambul și cîrpaciul de ciure sparte, iată originea boerimei din partea locului.

Nobilii lui Budai-Deleanu nu se aseamănă între dînșii numai prin meritele cu care și-au cucerit pergamentele, ci și din punct de vedere social. Sub raportul acesta, ei toți sînt însetați de sîngele celor neputincioși și toți sînt demni de chinurile iadului. Val, stolnicul mare, care îngrijea de mîncări și de băuturi în infern, anunță la un moment dat pe demoni că printre alte bunătăți are și

niște boieri din toate
Neamurile, toți grași la cerbice,
Bine hrăniți, lățișori în spate,
Care înainte de a venire aice
Tot sînge au băut . . .

Plini de-a gata cu sînge, bucătarul iadului crede că ei sînt buni de făcut „sîngereți".

În cuvintele lui Budai-Deleanu s-ar putea presupune că se oglindește și ceva din considerația pe care poporul român o

are pentru boierii săi. Atitudinea poetului este însă, mai presus de orice, oglinda fidelă a concepției sociale a iosefinismului. Și tot la iosefinism se impune să fie raportată în primul rînd și atitudinea anticlericală a poetului. Pentru el, ierarhia bisericească este o vastă organizare comercială, începînd cu papa care vinde darurile sfinte pentru parale, și isprăvind cu cel din urmă preot. Cinul preoțesc și cel călugăresc se bucură de solicitudinea particulară a scriitorului. Pregătit el însuși pentru așa ceva, le cunoștea în toate mărunțișurile lor morale și materiale și, îngroșînd liniile, le încondeiază cu o rară putere de plasticizare. Iată-i pe țigani discutînd despre viitoarele demnități ale țării lor; toate celelalte sînt cu putință pentru dînșii, dar cum să se facă ei patriarhi, mitropoliți, vlădici? cum să se facă preoți și mai cu seamă călugări, care să nu se bucure de nici unul din păcatele vieții? Dar, după ce țiganii afirmă atît de categoric stricteţea vieții călugărești, încep concesiile, care se întemeiază pe cunoașterea desăvîrșită a orînduirii pămîntești a lucrurilor sfinte. Vlădică s-ar putea afla și dintre țigani, pentru că

Măcar nici dînsul nu se însoară
Totuși nu-i zice nimeni nimica,
Cînd își ține o soră sau nepoată —

Și oratorul care analizează situația vlădicilor își încheie ideea făcînd să joace echivocul între expresia directă și cea figurată:

Ba și cînd se înfruptă cîte o dată.

Considerațiile în legătură cu preoții și cu călugării sînt continuate în același ton, pînă cînd Cucu se ridică furios din gloată. Cucu îi cunoaște bine, — am zice tot așa de bine ca și poetul:

Dar dă rasa călugărească,
De vlădică și popă cu preoteasă
Nouă țiganilor ce ne pasă?
Bine că scăpăm de o mîncătură
Dumnezeu dă ei să ne ferească!
Numai la parale și la prescură

Ahest fel de oameni acum cască;
Cu o mînă te blagoslovesc,
Cu alta de averi te jecuiesc.

Nici călugării de rînd nu se remarcă prin rezistența față de slăbiciunile trupești. Ispita drăcească a intrat în mănăstire în chip de fată alungată de oștile turcești. Bătrînul Gherontie, egumenul, o închisese într-o chilie depărtată și ascunsă de ochii călugărești. Ar fi greu de spus ce căuta el însuși noaptea în acea chilie; dar de găsit a găsit ceea ce, de bună seamă, nu căuta: Gorgonie scărmăna pe Gherman chelarul, după care urmează o păruială furioasă, la care iau parte toți cuvioșii din mănăstire, adunați în aceeași chilie prin aceeași întîmplare ciudată. Cu astfel de marfă, bucătarul infernului se putea lăuda fără teamă:

Acum ne sosiră niște prelați,
Papistași și călugări pîntecoși
Ca niște mascuri bine îngrășați;
Dintr-înșii voi face cartaboși!
Slănina și grasa lor untură
E bună pentru colțata-vă gură.

Dar Budai-Deleanu nu se leagă de iosefinism numai prin atitudinea lui contra nobililor și clerului, ci participă la întreaga ideologie socială și politică a curentului. Subliniind nota anarhică din caracterul țiganilor, poetul pătrunde în domeniul larg al preocupărilor de drept natural și de organizare a societății, insistînd îndelung asupra unor probleme larg dezbătute de epocă.

După ce au discutat laolaltă organizarea țării lor și au văzut că nu fac nici un spor, țiganii iau hotărîrea să trimită cîte un delegat de fiecare trib și soborul acestora să hotărască totul. Cel dintîi care ia cuvîntul își pune ca temă de dezvoltat afirmația: „Cum că stăpîniea monarhică / Este dintru toate mai harnică". După ce-i stabilește un fundament metafizic suigeneris, oratorul, recurgînd la mijloacele retoricii clasice, caută să pună în lumină meritele monarhiei expunînd pe larg toate relele de care este bîntuită societatea democratică: „neodihnita democrație" armează pe cetățeni unul împotriva altuia și favorizează ridicarea intriganților și a amăgitorilor; ea cultivă

spiritul anarhic: „Porunci sînt multe / Şi puţini care vor să le-asculte". „Republica-i ţarină pustie", ale cărei roade le culege cel mai puternic. Dar dacă democraţia are defectele sale — şi defecte capitale — aristocraţia este şi mai puţin de dorit: fără să aibă vreuna din calităţile democraţiei sau monarhiei, ea are defectele amînduror acestor forme de conducere. În acest moment oratorul începe un lung excurs despre evoluţia societăţii omeneşti, în care vîntură idei curente în secolul „Luminilor": dacă se poate vorbi de o organizare oarecare în primele timpuri ale societăţii, aceasta nu trecea dincolo de graniţele familiei restrînse, — părinţi şi copii. Dreptul celui mai tare pîndea însă societatea în evoluţia ei şi el este provocat de starea de anarhie ce ia naştere o dată cu sporirea numărului oamenilor şi slăbirea legăturilor de familie. Monstru îngrozitor, anarhia bîntuie îndelung neamul omenesc, pînă cînd oamenii îşi dau seama că trebuie să se organizeze, să creeze un cod de legi cărora să se supună cu toţii. Oratorul crede că prima formă de organizare este cea democratică. Democraţia este însă slabă, ea cedează în faţa celor hotărîţi să treacă peste ea, în faţa celor hotărîţi să aprindă războaie civile cu scopul ca ei să ajungă cît mai sus. Rezultatul este că cei puternici, determinaţi să treacă peste orice obstacol, ajung să aibă biruinţa faţă de mulţime, dar nu şi între dînşii. Primul pact fusese cel democratic; urmează acum al doilea pact, care leagă între dînşii pe biruitori şi-i transformă în aristocraţi pe de o parte, iar pe de altă parte obligă mulţimea să le slujească lor. Dar lucrurile nu pot rămîne nici în starea aceasta: aristocraţii ajung la rîndul lor să se lupte între dînşii pînă cînd unul va izbuti să-i supună pe toţi ceilalţi. Acesta este monarhul. Mulţimea, deprinsă mai înainte să slujească multora, se va simţi acum uşurată avînd să slujească unuia singur. Iar acesta va căuta nu asuprirea celor mulţi, ci ocrotirea şi mîngîierea lor.

Ajungînd la concluzia că singura formă de guvernămînt acceptabilă este monarhia luminată, care să distrugă pe aristocraţi şi să ocrotească pe cei de jos, pledoaria lui Baroreu expunea punctul de vedere pe care-l reprezenta iosefismul în materie de monarhie.

Împotriva lui Baroreu se ridică Slobozan, care pledează pentru republică. Dar şi el o ia după acelaşi canon consacrat al retoricii clasice. Şi pentru el monarhia ar fi lucrul cel mai bun, dar cu două condiţiuni: mai întîi, ca monarhul să fie în-

Scanned with OKEN Scanner

tr-adevăr omul cel mai capabil, în așa fel încît toți supușii să aibă convingerea că lucrurile nu pot fi mai bine orînduite de cum le orînduiește el. Și, deși este greu să găsești acest om, Slobozan admite totuși că el poate fi găsit în cele din urmă. Dar mai este încă ceva, — și aceasta însemnează a doua condiție —: un astfel de monarh ar trebui să fie nemuritor. Pentru că nimeni nu poate garanta că și urmașul lui va fi de asemenea cel mai calificat dintre toți oamenii să conducă pe semenii săi. Și din pricină că monarhii, oricît de buni, sînt totuși muritori, însemnează că monarhia poate constitui la un moment dat o primejdie pentru viața socială: un monarh slab încredințează conducerea treburilor publice celor din jurul său, care nu sînt niciodată cei mai buni din poporul acela, și în loc să fie condusă de monarh, țara ajunge să fie condusă de ciocoii lui. În felul acesta monarhia, oricît de bună ar fi la un moment dat, în mod fatal va duce la despotism: oblăduitorul ajunge un vierme pus la rădăcina copacului puternic ce-a rezistat furtunii și fulgerului: încetul cu încetul el îi suge măduva și arborele cel mîndru ajunge să sece și să cadă. De aceea el înlătură soluția monarhică și propune o republică, pe care, după îndelungate ispitiri „filozoficești", cere s-o așeze pe „temeiuri firești", pe temeiuri naturale: numai republica asigură libertățile, numai ea stimulează pe indivizi pe calea virtuților înalte.

Povestind pregătirile pentru adunarea soborului țiganilor și întrunirea acestuia, Budai-Deleanu spune că ei au făcut „Ca și-acum în Paris cei din munte", ceea ce însemnează că ei discutau asemenea montagnarzilor din Adunarea franceză în timpul Revoluției celei mari. Și astfel, dacă Baroreu reprezenta punctul de vedere iosefinist, monarhia luminată și demofilă, Slobozan da expresie concepției republicane devenită curentă sub influența evenimentelor din Franța.

Discuțiile nu s-au încheiat însă aici: Janalău din Roșava avea să-și spună și el cuvîntul și Janalău privește lucrurile de la înălțimea filozofică a lor. Pledînd pentru monarhie, unul arătase defectele organizației democratice sau aristocratice; pledînd pentru democrație, altul arătase defectele monarhiei. Janalău este convins însă că și într-una și într-alta se găsesc lucruri bune, dar că valorificarea lor depinde în mod exclusiv de poporul respectiv. Deci grija de căpetenie este să se creeze un popor cu moravuri blînde, dar conștient de toate drepturile și

Scanned with OKEN Scanner

datoriile sale, iar după aceea se poate recurge la una sau alta din formele de guvernămînt discutate. În legislaţia ce se va crea va trebui să se aibă în vedere împrejurările, locul, clima şi firea poporului. Pornind la analiza formelor de organizare, Janalău pleacă de la un principiu de drept natural: toţi oamenii sînt egali de la natură, deci toţi trebuie să aibă drepturi egale în cetate: conducătorul cetăţii va fi prin urmare legea, căreia trebuie să i se supună toţi. Iar pentru aplicarea legilor să se aleagă, pe termene limitate, cei mai virtuoşi dintre cetăţeni. În hotare foarte restrînse, el ar da preferinţă monarhiei; atunci cînd este vorba de o răscoală în ţară sau o invazie din afară, cînd împrejurările nu îngăduiesc discuţiile îndelungate, ci impun acţiunea imediată.

Janalău a vorbit îndelung în acelaşi ton. Poetul însuşi, care se complace în expunerea argumentelor şi contraargumentelor în această materie, îl lasă la calea jumătate şi trece la cele ce au urmat. Aşa cum se petrec lucrurile în regimul parlamentar, poporul şi-a ales un parlament care să-i dea o constituţie; parlamentul alege la rîndul său o comisie care să cerceteze cazul mai de aproape, şi este probabil că delegaţia ar fi trecut mai departe pe seama unei subcomisii împărţite în secţiuni, dacă lăieţii, goleţii şi ciurarii nu şi-ar fi pierdut răbdarea şi nu ar fi năvălit asupra soborului. Comisia, alcătuită din oameni ce studiaseră adînc pe Platon, ajunsese totuşi să stabilească forma de guvernămînt. Luînd ce era bun şi folositor în toate, ţiganii le întoarseră pe toate pe dos: nici monarhie, nici aristocraţie, nici democraţie, ci conducerea

demo-aristo-monarhicească
Să fie, ş-aşa să se numească.

Îndelungata discuţie în legătură cu organizarea statului, subliniază în primul rînd simpatia lui Budai-Deleanu pentru monarhia luminată, propusă de secolul „Luminilor“ şi realizată de Iosif II[24]. Poetul vîntură ideile sociale şi politice cele mai îndrăzneţe ale epocii şi expune în termeni alegorici idealul de viaţă socială preconizat de Renaşterea ardeleană. Legată puternic de mentalitatea secolului, *Ţiganiada* este cea mai caracteristică operă pe care influenţa „Luminilor“ a dat-o literaturii române.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

O altă înțelegere a Bizanțului decît cea curentă, în D. Russo, *Bizanțul reabilitat*, în *Studii istorice greco-române*, I, București, 1939, p. 3—15. — Unitatea de atmosferă în care se dezvoltă popoarele creștine din sud-estul Europei este amintită de N. Iorga, *Etudes roumaines. II. Idées et formes littéraires françaises dans le sud-est de l'Europe*, Paris, 1924, p. 140—141: în aceste regiuni nu poate fi vorba de literaturi naționale pînă pe la 1820—1830, „on vit d'une vie chrétienne pour toutes ces régions". — Asupra refacerii Imperiului grec de răsărit, N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 123: „Chiar Alexandru Ipsilanti reprezenta, în dezvoltarea fanariotă, o formă foarte periculoasă prin teoria lui că împărăția este una singură, că toate națiile trebuie să se confunde și să creeze acea singură nație răsăriteană care în cultură să aibă caracterul grecesc. Turcii ar fi fost soldații, iar mintea acestei societăți ar fi fost a grecilor". Despre planul de federalizare conceput de Rigas, vezi N. Camariano, *Contributions à la bibliographie de Rigas Velestinlis*, în *Balcania*, I (1938), p. 211—212. O *Filosofie a istoriei Peninsulei Balcanice* îl preocupă pe Bonifaciu Florescu în *Studii istorice despre istoria românilor*, în *Portofoliul român*, I, nr. 2. — Veneția, oraș italian și putere orientală în același timp, în N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 33.

Discuția asupra *Învățăturilor lui Neagoe*, în N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 42—47; ultimul examen al problemei în V. Grecu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, Domnul Țării Românești (1512—1521)*, București, 1942 (An. Acad. Rom., *Studii și Cercetări*, LX)[25]. — Manuscrisul grecesc al operei lui Antonio de Guevara, *Orologiul Domnilor* este semnalat în biblioteca Mavrocordaților de N. Iorga, *Nouvelles notes sur les relations entre Roumains et Grecs*, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale*, VIII, nr. 1—2, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

Asupra *Teatrului politic*, v. A. Camariano, *Traducerea greacă a „Teatrului politic" atribuită greşit lui N. Mavrocordat şi versiunile româneşti*, în *Revista istorică română*, XI—XII (1941—42), p. 216—258. Autoarea demonstrează că traducătorul operei nu este N. Mavrocordat, ci Ion Avramios, predicator la biserica domnească din Bucureşti[26]. — Pentru traducerile în limba greacă anterioare anului 1790, vezi E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, I—II, Paris, 1918—1928; pentru cele dintre 1800—1839, vezi D. Ghinis şi V. Mexas, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, I, Atena, 1939; pentru întreaga perioadă: A. Papadopoulos Vretos, Νεοελληνικὴ φιλολογία, I—II, Atena, 1854—1857; C. N. Sathas, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Atena, 1868. Despre traducerile lui Nicolae Caragea din Voltaire, vezi I. Rizo Néroulos, *Cours de littérature grecque moderne donné à Genève par...*, Genève—Paris, 1828 (ed. II), p. 39. Informaţia trece în Sathas, p. 559 şi Papadopoulos Vretos, II, p. 274, care declară însă că nu ştie dacă într-adevăr au apărut. O parte din traduceri sînt înregistrate şi de Ion Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, II, Bucureşti, 1910, precum şi în volumul III al aceleaşi bibliografii, lucrat de I. Bianu şi Dan Simonescu şi apărut la Bucureşti în 1936; de C. Iken, *Leukothea. Eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur und Dichtkunst des neuren Griechenlands*, I—II, Leipzig, 1825 şi R. Nicolai, *Geschichte der neugriechischen Literatur*, Leipzig, 1876. — Pentru teatru, vezi N. Lascaris, Ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, I, Atena, 1938; teatrul grecesc din Bucureşti, în I. Horia Rădulescu, *Teatrul francez în Muntenia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Sibiu, 1943, capitolul *Teatrul în limba greacă*. Ariadna Camariano, *Le Théatre grec à Bucarest au début du XIX-e siècle*, în *Balcania*, VI (1943), p. 381—416[27]. Despre traducerile lui Rigas, vezi în special A. Daskalakis, *Les oeuvres de Rhigas Velestinlis*, Paris, 1937, cu completările lui N. Camariano, *art. cit.*, *Balcania*, I, p. 211—229. — *Philotas* a lui Lessing în traducere grecească, în N. Camariano, *Erast a lui Salomon Gessner în literatura greacă şi română*, în *Revista Fundaţiilor*, VIII (1941), nr. 7, p. 65. Sathas, p. 506—507, atribuie lui N. Varcossi şi traducerea *Metafizicei* lui Baumeister, care s-ar fi publicat la Viena în 1795. Pentru manuscrisul traducerii lui D. Darvari, vezi C. Litzica, *Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, p. 58. — Traducerile din limba germană sînt amintite şi de D. C. Hesseling, *Histoire de la littérature grecque moderne par... Traduite du néerlandais par N. Pernot*, Paris, 1924, p. 37[28]. Se traduce şi din Dicţionarul Academiei franceze (v. N. Camariano, *Influenţa franceză în principatele române prin*

Scanned with OKEN Scanner

filiera neogreacească, în *Revista Fundaţiilor*, IX (1942), nr. 2, p. 397—408). — Pentru teoreticienii literari, D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, capitolul *Primul contact cu estetica occidentală*. Condillac este introdus în şcoala grecească de Veniamin din Lesbos, după C. Iken, *Leukothea*, I, 297; acelaşi, I, 255, arată că Vardalah este cel care introduce în şcoala grecească pe Destutt de Tracy. O indicaţie suplimentară, în Iken I, 260: în Λόγιος Ἑρμῆς, 1816, p. 222, se anunţă că Chirillos Liberios, Stephanos Canellas şi Athanasios Vogorides au renunţat să traducă în greceşte cursul de matematici al lui Francoeur, publicat la Paris în 1809, deoarece au fost informaţi că I. Selepi din Chios îl avea tradus şi gata de tipar. Vardalah, Veniamin din Lesbos şi Canellas au fost profesori la Academia din Bucureşti; graţie lor, Condillac şi Destutt de Tracy vor cuceri şi şcoala română, spre marea neplăcere a lui Gheorghe Lazăr, creatorul acestei şcoli şi admirator al lui Wolff şi Kant. Aceluiaşi fapt îi atribuim şi traducerea în limba română a *Aritmeticei* lui Francoeur, făcută de Heliade Rădulescu (apare în 1832). — *Bélisaire* tradus de Pavle Djoulinatz, în Louis Réau, *L'Europe française*, p. 106.

Organizarea şcolilor greceşti din Bucureşti şi Iaşi, în V. Alexandrescu-Urechiă, *Istoria şcoalelor*, I, Bucureşti, 1892, passim (reforma lui Alexandru Ipsilanti, p. 38—40); Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898, p. 164—168; N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, passim[29]. Mărturia lui Heliade Rădulescu asupra camaraderiei greco-române în şcoli, în articolul *Georgie Lazăr* din *Curierul Românesc*, 1839, nr. 66. Μετρικῆς Βιβλία a lui Zenobie Pop (Viena, 1803) este dedicată lui Lambru Photiade. În prefaţă, Pop mărturiseşte că publică ceea ce a învăţat de la profesorul său; asupra ei vezi Al. Papadopol Calimah, *Dare de seamă despre cîteva cărţi vechi*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*. VI (1891), p. 131—132; N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea* în *Analele Academiei Române*, seria II, Tomul XXIX, p. 2 (Memoriile Secţiunii Literare). — Traducerile în limba greacă ale lui Iordache Golescu din Bernardin de St. Pierre şi Montesquieu, în N. Bănescu, *Viaţa şi scrierile marelui vornic Iordache Golescu*, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 89, 99, 101, — Pe Cosma Bălan îl apreciază şi Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Viena, 1782, p. 48; asupra lui ca profesor al lui Lambru Photide, vezi C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. XXIX şi Papadopol Calimah, *art. cit.*, p. 132—133. — Despre marele număr de doctori aromâni, vezi Valeriu Bologa, *Ştiri despre aromânii din Austria la începutul veacului trecut*, în *Anuarul Institutului de isto-*

Scanned with OKEN Scanner

rie națională din Cluj, V. (1930), p. 503—512 (asupra lui Ioan Nicolidi din Pind) și *Medici aromâni în monarhia habsburgică*, extras din *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931; Th. Capidan, *Macedoromânii, Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942, p. 202 sqq. Despre Nicolidi din Pind vezi și D. Russo, *Un doctor aromân: Ioan Nicolidi de Pindo*, în *Studii ist. gr.-rom.*, I, p. 325—334. — Versurile grecești ale fraților Slătineanu, în opera lui Manolache Persiano, Συνοπτικὴ περίληψις τῶν ἡρωικῶν κατορθωμάτων τοῦ ὑψηλοτάτου εὐσεβεστάτου τε καὶ τροπαιούχου αυθέντου ἡμῶν καὶ ἡγεμόνος πάσις Οὐγκροβλαχιᾶς, κιρίου κιρίου Ἰ. Νικ. Μαυρογένη, București, 1789; asupra ei vezi Al. Papadopol Calimach, *art. cit.*, p. 119—126 și N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, București, 1901, p. 103 (ed. II, București, 1933, p. 108). Iorga afirmă, în *Relații culturale greco-române*, *Revista Istorică*, V (1919) p. 70—71, că și traducerea grecească a operei *Achille in Sciro* a lui Metastasio este făcută, ca și cea românească, de Iordache Slătineanu. Textul pe care se întemeiază este însă ambiguu: el ar pleda mai de grabă pentru traducerea de către Slătineanu, a piesei *Demetrio* a lui Metastasio, care apare în grecește la Iena în 1817. — Despre *Moartea lui Cesar* de Voltaire, tradusă în limba grecească de Iancu Văcărescu, vezi I. Horia Rădulescu, *op. cit.*, p. 15. Scrierile lui Constantin Mihail Manu, în manuscrisul nr. 2224 al Academiei Române. Presa grecească de la Viena a fost studiată de D. Russo, *Primele ziare grecești din Viena*, în *St. ist.* II, p. 353—397.

Asupra raporturilor culturale greco-române după 1821, vezi D. Popovici, *Introducere* la I. Heliade Rădulescu, *Opere*, I, p. 3—12. Numărul călătorilor care vin la București în mai 1863, în *Mouvement des voyageurs à Bucarest durant le mois de mai 1863*, în *La Voix de la Roumanie*, 1863, nr. 31. Limba greacă este a doua limbă „patrioticească" a românilor pentru Jenache Papazoglu. Λόγοι τρεὶς ἐκ τῶν Ἠθικῶν τοῦ Μαρμοντέλου, 1846, *Dedicația*. — Versurile lui Cezar Boliac, în *Epistola la Alexandru Sutzu, în Colecțiune de poezii vechi și noi*, București, s.d. Din Grigore Alexandrescu vezi, pentru admirația față de greci, cunoscuta *Mormintele la Drăgășani*, iar din Heliade Rădulescu, *Oda la pavilionul grecesc*, în *Culegere din scrierile lui I. Eliad de prose și de poezie*, București, 1836. Cuvintele adresate de el consulului grec, în *Vestitorul românesc*, 1848, nr. 62.

Aristia este sfătuit să rămînă în România de Iancu Văcărescu; vezi *Iliada. Traduse de D. C. Aristia*, I, București, 1837, p. XXII *(Precuvîntare)*. Caracteristică pentru mentalitatea cercului din care făcea parte este mărturisirea făcută de el în aceeași Precuvîntare: înainte de a pleca să lupte în Grecia, tatăl său îi dase sfatul: „Fii grec și român

Scanned with OKEN Scanner

zdravăn". Şi el continuă: „Grecul este om şi omul cosmopolit", lăsînd să se înţeleagă că un cosmopolit poate fi un foarte bun român, ceea ce, în cazul lui, s-a adeverit din plin. Pentru Costache Caragiale, „cosmopolitanul" devenit moldovean, vezi articolul lui Iordache Vîrnav, *Pentru teatrul naţional din Iaşi*, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, 1844, nr. 15—16; Ilarie Chendi, *Costache Caragiale. Activitatea lui în Moldova*, în *Semănătorul*, I, p. 126 şi D. Popovici, *„Santa Cetate". Între utopie şi poezie*, Bucureşti, 1935, p. 45[30]. Din Gr. Serrurie, vezi poezia *Brusa la 1850*, în *Colecţiune de poezii scrise în essiliu*, Bucureşti, 1858. — Pentru Vellisson, vezi între altele *Buciumul*, I, nr. 24, 113, 126, 235, 237. Pe doamna „Eftihia, născută Costache" o cîntă Gr. Serrurie, în *Reforma*, III, nr. 49.

Sulzer, *op. cit.*, III, p. 45, afirmă că lectura ziarelor europene este împiedecată în ţările române de autorităţi: „der Bojar möchte zu gescheut, er möchte noch mehr schwierig werden, wenn er erführe, wie es in der übrigen Welt zugeht." Lui Sulzer îi scăpa aşadar realitatea. Asupra ziarelor introduse în ţările române, vezi N. Iorga, *Istoria presei româneşti de la primele începuturi pînă la 1916*, Bucureşti, 1922, p. 13—22 şi *Ist. lit. rom. în secolul XVIII*, II, p. 35—46 (ed. II, p. 39—41). Despre publicaţiile străine cerute de episcopul Chesarie de la Rîmnic, Iorga, *Contribuţiuni la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea*, în *Analele Academiei Române*, S. II, T. XXVIII, p. 191, 195—197; la p. 198: abonamentul la publicaţiile străine îl continuă şi urmaşul lui Chesarie, Filaret[31].

Despre francezii veniţi în principate în veacul al XVIII-lea vorbeşte pe larg Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, p. 137—171; vezi şi N. I. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, 1909, p. 14—23. Despre profesorii străini, N. Iorga, *Ist. înv.*, p. 110—112, 130—133. — Asupra lui Louis Repey, D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, p. 218—219. Pentru şederea lui Panzini în Muntenia, vezi Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ypsilanti*, în *L'Europa Orientale*, II (1922) nr. 3, p. 159—179. Iorga, *Ist. înv.*, p. 112, presupune că Panzini este cel care a determinat sensul reformei şcolare a lui Ipsilanti, deoarece reforma acestuia ar fi în nota filosofiei istorice a lui Giannone, a cărui biografie o scrisese Panzini, şi a filosofiei juridice a lui Filangieri. Panzini soseşte însă la Bucureşti atunci cînd reforma şcolară a lui Ipsilanti era definitivă; la 26 iulie 1776 el era „appena arrivato a Bucarest" (Nino Cortese, *art. cit.*, p. 161), iar actul definitiv al reformei şcolare data din ianuarie 1776 (V. A. Urechiă, *Istoria şcoalelor*, p. 38). S-ar putea presupune totuşi o influenţă a lui

Panzini prin prietenul său Raicevich, care la data aceea era la București. Cronologic însă, raportarea lui Filangieri prin Panzini, — amîndoi erau napolitani — este cu neputință de susținut: opera acestuia este publicată abia în 1780—1783, așadar cu mult în urma reformei școlare din Muntenia. Și rămîne încă să se precizeze prin care aspecte ale sale această reformă se resimte de influența lui Giannone. De altfel, Iorga însuși revine, într-o lucrare în care face o mai mare parte inițiativelor românești, *Idées et formes lit. fr*, p. 27—28, atribuind meritul inovațiilor lui Ienăchiță Văcărescu.

În aceeași lucrare, p. 27, Iorga afirmă că pentru români contactul cu civilizația apuseană era posibil prin călătorii în străinătate: spre osebire de greci, care nu puteau călători, boierii români aveau această libertate. Ideea este însă părăsită în *Ist. lit. rom. Intr. sint.*, p. 120—121, unde se vorbește de călătoriile în Europa și America ale grecilor și de interdicția ce apăsa asupra românilor. — Pentru studenții români în străinătate în epoca ce ne interesează, vezi Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, Paris, 1905, p. 220—280; N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, II, p. 43—45; același, *Ist. înv.*, passim; același, *Contribuții la istoria învățămîntului în țară și în străinătate*, în *Analele Academiei Române*, S. II, T. XXIX, p. 33—55 (Memoriile Secțiunii Literare) și *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea* în *An. Ac. Rom.*, S. II, T. XXVIII (Mem. S. Lit.), p. 241—260. Pentru bursierii Eforiei școlare din Muntenia vezi și I. Bianu, *Întîii bursieri români în străinătate*, *Revista Nouă*, I (1888) p. 421—431 și A. Marcu, *Athènes ou Rome?* în *Mélanges d'histoire littéraire générale et comparée offerts à Fernand Baldensperger*, II, Paris, 1930, p. 89—102. Despre fuga fiilor lui Ipsilanti, E. Turdeanu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor rimate. — Cronica despre fuga fiilor lui Alexandru Vodă Ipsilanti la Viena* (1781), în *Cercetări Literare*, II, p. 26—39. — Pentru Ionică Tăutul și Dinicu Golescu, vezi mai departe.

Literatura despre unirea unei părți a românilor din Transilvania cu biserica Romei este extrem de bogată. Citățm numai lucrările de căpetenie. Punctul de vedere catolic este reprezentat de lucrările lui Augustin Bunea: *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900; același, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902. Punctul de vedere ortodox, în Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I—II, Sibiu, 1920—1930. Despre iezuitul „auditor", Z. Pîclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni, „Teologul" vlădicilor uniți (1700—1773)*, București 1923. Că viața politică a românilor din Transilvania se concentrează în ju-

Scanned with OKEN Scanner

rul bisericii, o afirmă, între alţii, Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisie Novacovici*, p. III—IV, de unde împrumutăm citatul. — Istoricul episcopiei unite de la Oradea-Mare l-a făcut Petru Maior; vezi: T. Cipariu, *Acte şi fragmente latine-româneşti pentru istoria bisericii române*, Blaj, 1855, p. 163—176: *Din istoria Parentelui Petru Maior. Partea inedită.* Manuscrisele 1—1061 din biblioteca Academiei Române sînt descrise în *Catalogul manuscriptelor româneşti ale Academiei*, din care au apărut trei volume: vol. I—II de I. Bianu şi R. Caracaş, Bucureşti, 1907—1913; vol. III de I. Bianu şi G. Nicolaiasa, Craiova, 1931. O bogată listă de cărţi şi manuscrise în A. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, Iaşi 1885. Pentru traducerile din limba franceză, vezi în Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, p. 294 sqq (opera a fost publicată din nou în 1914 sub titlul *La Roumanie au XIX-e siècle*, I) şi *La Roumanie au XIX-e siècle*, II, Paris, 1914, p. 322—338.

Viena este caracterizată de Iorga, *Idées et formes lit. fr.* p. 77, drept „une espèce de dépôt général pour l'Orient de l'esprit philosophique". Asupra politicii iosefiniste în materie religioasă, v. Dr. N. Lupu, *Din nedreptăţile istoriei. Episcopul Ioan Bob de la Blaj*, în *Blajul*, I, (1934), p. 338—339. Patriarhia condamnă pe cei care citesc scrierile lui Voltaire: Jean-Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie. Avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces*, Iaşi, 1777, p. 219; Ariadna Camariano, *Spiritul filosofic şi revoluţionar francez combătut de Patriarhia Ecumenică şi Sublima Poartă*, în *Cercetări Literare*, IV (1940), p. 114—136; despre *Lanterna lui Diogene*, I. Horia Rădulescu, *op. cit.*, p. 6. — Popularitatea lui Voltaire în România: corespondenţa din *Magyar Kurir*, 1791, a fost semnalată de G. Bogdan-Duică, *Discuţii literare*, în *Societatea de mîine*, 1924, p. 619 şi *Ioan Barac — Studii*, Bucureşti, 1933, p. 57; Fr. Sulzer, *op. cit.*, III, p. 46—47; Ienăchiţă Văcărescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orînduelelor gramaticii rumâneşti*, Rîmnicul Vîlcii, 1787, p. 136. *Istoria craiului Sfeziei Carol al 12-lea*, tradusă de arhimandritul Gherasim de la Iaşi în 1792, se păstrează în m-sul 103 al Universităţii din Iaşi şi în m-sul 4619 al Academiei Române; asupra traducerii, vezi Olga Cosco, *Primele cărţi franceze traduse în româneşte; Istoria lui Carol al XII-lea* de Voltaire, în *Cercetări literare*, I, p. 102—117. Aceeaşi operă în traducerea lui V. Vârnav, în N. Iorga, *Idées et formes lit. fr.*, p. 52, — *Istoria Americei*, tradusă de acelaşi Gherasim la 1795, în m-sul academic nr. 40. — *Taina francmasonilor* o traduce Gherasim pentru boierul Iordache Darie Dărmănescul, unul dintre spiritele cele mai agitate ale timpului[32], la 1787; se păstrează în ms. academic nr. 451; asupra ei

vezi N. Iorga, *Francmasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în *An. Ac. Rom.*, S. III, T. VIII, p. 301—304 (Mem. S. Lit.). În manuscris au circulat și traduceri din discursurile revoluționarilor francezi: astfel în ms. academic nr 573 se păstrează traducerea cuvîntării lui Carnot de la 14 iulie 1796, sub titlul *Sculări. Memnon* în traducerea lui Costache Negruzzi, se păstrează în două copii, în mss. academice 2681 și 3076. Titlul complet indică și calea intermediară: *Memnon. Istorioară alcătuită de Volter. Iară acum tălmăcită de pe limba grecească și alcătuită în stihuri de Costachi Negruți. Anul 1823 Septemv. 25 în Iași.* Textul intermediar a fost stabilit de N. Camariano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi și prototipurile lor grecești*, București, 1935, p. 11—22; este traducerea tipărită de Eugenie Vulgaris la 1766. O altă traducere, făcută de Grigore Pleșoianu, se publică la Craiova în 1831, în colecția *Deosebite istorii morale desfătătoare și pline de învățătură, traduse din franțuzește și grecește.* — Cărțile pe care Stanciu Căpățîneanu le avea traduse și gata de tipar în 1830 sînt anunțate în a lui *Bibliotecă desfătătoare și plină de învățătură. Tradusă din franțuzește*, 1830. Anunțul este reprodus și în I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, III, p. 682. *Zadig* se publică în traducerea aceluiași la București în 1831 *(Sadic sau ursitoarea. Istorie asiaticească).* — *Istoria călătoriilor lui Scarmenpado (sic) scrisă de el însuși. Tălmăcită de un român neaoș din franțuzește*, 1831, în ms. academic 4191; după Voltaire, *Histoire des voyages de Scarmentado, écrite par lui-même*, 1756. Despre *Zaïre* tradusă de V. Cîrlova, vezi I. Heliade Rădulescu, *Biografie*, în *Curierul Rom.* 1831, nr. 69. Din *Brutus* tradus de Daniel Scavinschi din Voltaire, un fragment în ms. academic. nr. 423; catalogul de abonament la această piesă și la *Democrit* al lui Regnard, tradusă de asemenea de Daniel Scavinschi în ms. academic nr. 534. Manuscrisul traducerii lui Asachi din *Alzire* a fost distrus în incendiul din 1827; v. *Albina Românească*, 1829, nr. 5. Traducerile lui Conachi în ms. academic nr. 137, iar cele ale comisului Vasile Pogor în ms. academic 5288. *Henriada* tradusă de Pogor s-a publicat la București în 1838. În privința popularității lui Voltaire în țările române, v. mărturia lui V. Alecsandri din *Introducere la scrierile lui Constantin Negruzzi*, în *Convorbiri literare*, VI (1872), p. 10. Rollin în traducerea lui Vîrnav, în ms. academic nr. 175. Din Fontenelle: *Cuvîntări pentru mulțimea lumilor de Fontenel filosoful. Și tălmăcite pă limba rumânească de Cutare de Cutare. Cu adaosul de alte nooă filologhicești slăviri pe alocurea. Iar din cea dintîi parte puțintele nu s-au scris nefiind atîta de anevoie. Și s-au protocălit cu iproci de dumnealui biv vel stolnic bărbat învățat Răducanu Greceanu în zilele prea înălțatului Domn Io*

Scanned with OKEN Scanner

Alexandru Șuțu Vvd,. în ms. academic nr. 1383. — *Întîmplările lui Telemah* în ms. academic nr. 262 (cea mai veche însemnare pe manuscris este datată 18 ianuarie 1766, deci traducerea este anterioară acestei date). Al doilea manuscris (nr. 342 din biblioteca Academiei Române) este scris între 20 iunie și 2 august 1772 pentru Iordache Darie Dărmănescul. Opera se păstrează și în mss. 1576 și 2760 ale aceleiași biblioteci. Asupra traducerii făcute pentru episcopul Leon Gheuca de la Roman, vezi N. Iorga, *Cărți și scriitori români în veacurile XVII—XIX*, în *An. Ac. Rom.* S. II, T. XXIX, p. 180 (Mem. S. Lit.). Traducerea lui Petru Maior s-a publicat la Buda în 1818; indicația traducerii din italienește în titlu. Un studiu de ansamblu asupra lui *Télémaque* în literatura română nu există pînă acum. — Pentru prezența lui Montesquieu în cercul mitropolitului Iacob Stamati al Moldovei, vezi mai departe. — Asupra lui Ionică Tăutul, un studiu pus la punct de E. Vîrtosu; d-sa a avut amabilitatea să ne comunice, înainte de publicare, informația că *Tratatul de politică* al scriitorului moldovean, redactat la Constantinopol cu începere de la 1 octombrie 1827, se întemeiază pe autoritatea lui Montesquieu și Rousseau. — *Arsachie și Ismenia. Istorie din partea Răsăritului scrisă după franțuzăște din Monteschiu. Și este tălmăcită la leat 1794*, în ms. academic nr. 3099. — Traducerea comediei lui J. J. Rousseau *Narchis sau îndrăgitul însuși de sine. Comedie de Jan Jac Ruso pe franțozește făcută și tălmăcită la a. 1794*, în ms. academic nr. 3099. Traducătorul împarte comedia în *perleș* (scenă). — *Numa Pompilius* al lui Florian, tradus de Beldiman, circula în nenumărate manuscrise; cea mai veche copie este din 1795, în ms. academic nr. 3192. — *Bélisaire*, traducere nedatată a unui anonim, sub titlul *Velisarii*, în ms. academic 2235; grafie caracteristică secolului al XVIII-lea. Traducerea lui Diaconovici Loga se anunță și mai tîrziu, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură* din 1842, nr. 45; cartea era „cu icoane" și arăta „datorințele supușilor către stăpînire și către patrie". Un fragment din aceeași operă, tradus în versuri de un ieșean care semnează D.P.I., se publică în *Foaie pentru minte...*, 1843, nr. 13. Nu este lipsit de semnificație interesul pe care îl arată operei Ardealul românesc, în care stăruia încă amintirea principelui luminat și tolerant Iosif II. — *Galateea* lui Florian tradusă de Costache Stamati, în ms. academic nr. 150. *Țelestina de Florian. Romanț ispaniolesc*, în ms. academic nr. 4365; traducerea lui Costache Negruzzi, în ms. academic nr. 474. — La traducerile din această vreme ale lui Negruzzi să se adaoge și *Zuma*, din M-me de Genlis și *Crispin rival stăpînă-său* din Lesage; ambele în ms. academic 3558. Asupra lor vezi N. Camariano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi*, p. 13. — Pentru *Adelaida*

sau păstoriţa alpicească a lui Marmontel publicată de Carcalechi, vezi I. Bianu şi D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, III, p. 216. *Alcibiade* tradus de Costache Conachi este amintit de M. Pastiescu în articolul *Literatura românească*, publicat în *Curierul rom.*, 1830, nr. 78. *Pirostia Elenei*, tradusă de C. Negruzzi la 1824, într-un manuscris al familiei. A fost publicată de N. Iorga în *Revista Istorică*, IV, (1918), p. 31—49; asupra ei vezi N. Camariano, *op. cit.*, p. 23—24. Traducerea lui Papazoglu se publică abia în 1846, dar fusese făcută cu mult timp înainte; în *Dedicaţie* spune: „Tălmăcind de vreo doozeci şi doi de ani din moraliceştile Cuvinte ale lui Marmontel".

Pentru circulaţia lui Wolff, vezi mai departe capitolul despre George Lazăr şi acela despre scriitorii aromâni. Manuale didactice traduse din el în ms. academic nr. 923. *Trigonometria* tradusă de Lazăr a fost publicată de Traian Lalescu în 1919 şi reprodusă în volumul *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1942, de G. Bogdan-Duică şi Popa-Lisseanu; în acelaşi volum se publică şi *Aritmetica* tradusă de asemenea de Lazăr. — *Logica* lui Baumeister este tradusă de Samuel Micu la Viena, pe vremea cînd era prefect de studii la Institutul român de la Sfînta Barbara. Se publică la Pesta în 1799. *Legile firei, ihtica şi politica sau Filosofia cea lucrătoare* se publică la Sibiu în 1800, în două volume; *Metafizica* se păstrează în ms. 226 din biblioteca episcopiei greco-catolice de la Oradea Mare. — *Filozofia moralicească* a lui Muratori tradusă de V. Vîrnav, în mss. academice nr. 183 şi 189. Din prima traducere a *Logicei* lui Condillac (ms. academic nr. 3738) partea întîia, ff. 1—72, s-a pierdut; traducerea lui V. Vîrnav, în ms. academic 425. Traducerea tratatului *De l'étude de l'histoire* este anunţată în *Curierul Rom.*, 1829, nr. 10 şi 1830, nr. 81. — *Pentru greşale şi pedepse politiceşte privite* a lui Cesar Beccaria tradusă de V. Vîrnav din greceasca lui Corai, în ms. academic nr. 185. Din a doua traducere, ms. academic nr. 4191, nu ne-a parvenit decît prefaţa către greci a lui Corai.

Titlul *Întîmplările lui Ismini şi Ismeniei* lipseşte în manuscrisul în care se păstrează traducerea (nr. 4246 din biblioteca Academiei Române); îl refacem după nota finală: „Sfîrşit întîmplărilor lui Ismini şi a Ismenei". Nu ştim dacă textul care se află la baza traducerii româneşti este romanul pastoral al lui Eumathios Macrembolites, pe care P. Fr. de Beauchamps îl traducea în 1729: *Amours d'Ismène et d'Isménias*. Şi romanul grec, şi traducerea franceză ne-au rămas inaccesibile. Din *A toată lumea călătorie* a abatelui de la Porte se păstrează în ms. academic nr. 2992 numai traducerea tomului IV. *Călătoria lui Coxe*, tradusă în 1824 de Alecu Beldiman, în mss. academice

Scanned with OKEN Scanner

nr. 28—29. *Mathilde* de d-na Cottin este tradusă de Conachi înainte de 1830; vezi nota bibliografică citată a lui M. Pastiescu, în *Curierul Rom.*, 1830, nr. 78. S-a publicat în 1844. Romanul a fost dramatizat de Cesar Boliac înainte de 1835; vezi pentru aceasta D. Popovici, *Cesar Boliac: romantism şi socialism în definiţia poeziei*, în *Cercetări de literatură română*, Sibiu, 1944, p. 263—264. — *Ruinele* lui Volney într-o traducere din jurul anului 1790 ms. în biblioteca N. Iorga; vezi N. Iorga, *Idées et formes lit. fr.* p. 52. Traducerea aceleiaşi opere de Ionică Tăutul este notată de M. Kogălniceanu în *Alăuta Românească*, 1838, nr. 5. N. Cartojan, *Alăuta Românească*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 121, semnalează manuscrisele academice nr. 2502 şi 2696, pe care le consideră drept copii după traducerea lui Tăutul. O altă traducere în ms. academic nr. 5285, este cu mult mai tîrzie: datată 1841, este făcută după ediţia de la Bruxelles, 1830, a operei lui Volney. Manuscrisul este autograf al lui Christian Tell. Traducerea lui Stanciu Căpăţîneanu este anunţată în *Biblioteca desfătătoare* din 1830. — În traducerea lui Iancu Buznea, *Paul şi Virginia* se publică la Iaşi în 1831. — *Manon Lescaut*, de abatele Prévost, tradus de Beldiman în 1815, în ms. academic nr. 193. — *Indienescul filosof* al lui *Chesterfield*, în mss. academic nr. 1496. — *Adelson şi Salvini. Poveste englezească sau jalnică tîmplare tălmăcită de pe cea franţuzască pe limba moldovenească de Fotis Calafatis. Şi afierosită pre cinstitului dumisale Gheorghie Balş, vel. vist.;* copie făcută de Vasile Tăutu în 1806, în ms. academic nr. 558. Originalul este: Fr. Th. Baculard d'Arnaud, *Adelson et Salvini. Anecdote anglaise*, Paris, 1772, (ed. II, Hamburg, 1792). Asupra lui Chateaubriand în *Cursul de literatură* al lui Scarlat Tîmpeanul, vezi G. Bogdan-Duică, *Ist. lit. rom. mod.*, p. 211. *Istoria lui Eudor*, în mss. academice 3021, 3495, 3738; *Genia christianismului*, în ms. academic 5301. — *Der erste Schiffer* al lui Salomon Gessner apare ca anexă la *Ortographia latino-valachica*, Cluj, 1805, a lui Ştefan Crişan (cu numele maghiarizat, Körösi); asupra ei vezi G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac*, p. 166—168. *Moartea lui Avel*, datată în ms. academic 4242, cu aproximaţie: 1784, pare a fi mai tîrzie. — *Mirtil şi Hloe* de Florian (punctul de plecare este însă Gessner) se joacă, în traducerea lui Gh. Asachi, la Iaşi, la 27 decembrie 1816; un ms. din 1819, la Academia Română sub nr. 2364. — Asupra lui Gessner în literatura română vezi G. Bogdan-Duică, *Salomon Gessner în literatura română*, în *Convorbiri literare*, XXXV (1901), p. 162—173; D. Caracostea, *Le préromantisme de G. Asaki* în *Langue et littérature*, I (1940), p. 29—44; N. Camariano, *art. cit.*, *Revista Fundaţiilor Regale*, VIII (1941), nr. 7, p. 64—81. *Urîrea de oameni şi pocăinţa* a lui Kotzebue, tradusă din greceşte în 1816 de

un anonim și închinată protopopului Gheorghe al județului Dîmbovița, în ms. academic nr. 1770.

Corespondența episcopului Chesarie de la Rîmnic pentru procurarea *Enciclopediei*, în N. Iorga, *Contribuțiuni ...*, *An. Ac. Rom.*, S. II, T. XXVIII, p. 186, 193, 195 (Mem. S. Lit.) și *Istoria presei*, p. 16—17. — Din biblioteca lui Gheorghe Lazăr, Academia Română a reușit să își procure un număr de cărți. Lista lor, în G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 153—163, și în vol. *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, p. 338—348. Catalogul bibliotecii mitropoliei din București, lucrat sub supravegherea lui P. Poenaru în 1836, în ms. academic 2683.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] Asupra lui Rigas Velestinlis şi, în general, asupra mişcării culturale greceşti din secolul al XVIII-lea, C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, traducere Mihai Vasiliu, Buc., E.P.L.U., 1968 (capitolele *Veacuri de sforţări* şi, în special, *Naşterea unei lumi*). Nestor Camariano, *Cîteva consideraţii cu privire la revoluţionarul Rigas Velestinlis*, în *Studii*, XVIII (1965), nr. 5, p. 1097—1116.

[2] Traducerea de către Vulgaris a piesei *Memnon* e considerată de Dimaras prima traducere din Voltaire în greceşte. Scriitorul francez trezeşte admiraţia lui Vulgaris, pentru care el este, la 1766, „marele nostru contemporan Voltaire". În urma schimbării climatului politic şi intelectual survin însă modificări esenţiale în atitudinea lui Vulgaris, care îl va aşeza pe Voltaire, în 1790, între „marii necredincioşi"; renegîndu-şi idolul de odinioară, Vulgaris devine şi deschizătorul lungului şir al adversarilor lui Voltaire în cultura grecească (Dimaras, *Op. cit.*, p. 183—189).

[3] „Răsunetul limitat" al răscoalei lui Tudor în rîndul boierimii române se explică, în primul rînd, prin caracterul social pe care mişcarea îl primeşte; în ceea ce priveşte atitudinea lui Nicolae Văcărescu faţă de evenimentele din 1821, se pare că oastea trimisă, sub conducerea lui, în Oltenia „n-a întreprins /.../ nici o acţiune împotriva lui Tudor, căruia i-a remis oameni şi bani" (Al. Piru, *Poeţii Văcăreşti*, /Buc./, Ed. tiner., /1967/, p. 67).

[4] Semnificaţia politică a prozelitismului catolic şi, mai ales, înţelesul strict practic, politic, pe care românii îl dau actului unirii cu biserica Romei, e interpretat în acelaşi sens în *Istoria României*, vol. III, Buc., Ed. Acad., 1964, în *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a 2-a, /Buc./, Ed. Acad., 1961 şi în lucrarea lui D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, cap. *Unirea cu biserica Romei*.

Scanned with OKEN Scanner

[5] Asupra urmărilor unirii — scindarea în plan religios a românilor transilvăneni, v. L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania*. Tot aici, o amplă analiză a rezistenței ortodoxe și a ideologiei răscoalelor religioase. Semnificația socială a răscoalelor religioase, în *Istoria României*, vol. III. Depășirea granițelor confesionale ce caracterizează mișcarea lui Sofronie, noile implicații sociale (vizînd iobăgia și pregătind răscoala lui Horia) și naționale (lupta pentru ortodoxie e lupta pentru „legea românească") ale mișcărilor populare ortodoxe sînt analizate de D. Prodan, *Supplex...* (cap. *Mișcarea lui Sofronie*). Asupra legăturilor lui Sofronie cu Muntenia, v. Carol Göllner, *Date noi cu privire la călugărul Sofronie*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, V (1962), p. 239—245.

[6] Activitatea lui Inochentie Micu e orientată spre refacerea unității românilor într-un front național. Sinodul convocat la 1744 are o componență revoluționară: preoți și mireni, nobili și iobagi, uniți și neuniți, sinodul are aspectul unei adunări naționale și democratice. Semnificația modernă pe care Inochentie Micu o dă noțiunii de „națiune", în ultima perioadă a activității sale, constituie unul din momentele cele mai înaintate ale ideologiei românești transilvănene a secolului; v., în acest sens, excelentele analize ale activității lui Inochentie Micu în L. Blaga, *Gîndirea românească...*, p. 45—50 și D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 137—199.

[7] Chiar dacă e greu de susținut că reformismul iosefinist a făcut „să se nască în spiritul supușilor săi ideea luptei de clasă", rămîne real faptul că el atinge serios interesele „stărilor" feudale și încurajează speranțele claselor lipsite de drepturi. Așa se explică marele entuziasm al nobililor la moartea împăratului și atmosfera festivă care domină începutul perioadei „restituirilor" (v. D. Prodan, *Supplex Libellus...*, cap. *Soarta memoriului*).

[8] Răscoala lui Horia și părăsirea rasei călugărești de către marii reprezentanți ai Școlii ardelene nu pot fi considerate două gesturi „deopotrivă de revoluționare". În ciuda iluziei că acționează în numele „dreptății împăratului", răsculații se situează pe poziții care nu numai că depășesc cu mult, dar se opun în fond reformismului iosefinist, în timp ce, renunțînd la călugărie, reprezentanții Școlii ardelene se încadrează politicii de laicizare a lui Iosif II. Asupra acestei politici și asupra urmărilor ei — criza vieții monahale — v. M. Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, /Buc./, E.P.L., 1965. Cercetările mai noi au operat disocierea reprezentanților Școlii ardelene în două direcții: direcția moderată, iosefinistă (Micu, Șincai, Maior, Molnar-Piuariu) și direcția radicală (Budai-Deleanu, Paul Iorgovici) — v. *Istoria gîndirii sociale și*

Scanned with OKEN Scanner

filosofice în România, Bucureşti, Ed. Acad., 1964, cap. *Şcoala ardeleană;* nota introductivă la *Şcoala ardeleană* în *Antologia gîndirii româneşti. Secolele XV—XIX*, vol. I., Buc., Ed. politică, 1967. O prefigurare a acestei interpretări există şi în D. Popovici, care îi fixează pe Micu, Şincai, Maior în sfera de iradiere a iluminismului german, iar pe Budai-Deleanu şi P. Iorgovici îi apropie de sursele directe ale iluminismului, de „fronda filosofică a Enciclopediei" (*Doctrina literară a „Ţiganiadei" lui I. Budai-Deleanu*, în *Studii literare*, IV, Cluj, 1948, p. 118).

[9] Semnificativ pentru „efortul de adaptare, care trădează şi contradicţia în care se lasă prinşi reprezentanţii tradiţiei, de nuanţă clericală, dornici să menţină prioritatea teologiei şi să beneficieze de aporturile filosofiei şi ale spiritului ştiinţific" este faptul că în tipografia mitropoliei din Iaşi apare, sub patronajul lui Veniamin Costachi, în acelaşi an — 1819 —, atît ediţia a doua a *Apologhiei...* (lucrare ce respinge în bloc opera lui Voltaire), cît şi traducerea broşurii lui Nicolae Papadopoulos, *Cărticică îndemînatecă*, în care sînt condamnate doar lucrările anticreştine ale lui Voltaire, cele istorice şi literare fiind, dimpotrivă, apreciate şi recomandate (Al. Duţu, *Voltairianism şi rousseauism*, în *Explorări în istoria literaturii române*, /Buc./, E.P.L., 1969, p. 75—78).

[10] Ariadna Camariano, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Buc., 1946.

[11] *Le tocsin des Rois* şi *Traduction du poème de Jean Polkof*, primele lucrări traduse în româneşte din Voltaire, sînt, totodată, lucrări traduse în greceşte de Eugenie Vulgaris pentru sprijinirea propagandei politice a Ecaterinei II. S-a stabilit însă (v. A. Camariano, *Op. cit.*) că traducerea românească s-a făcut direct după originalul francez, în timpul ocupaţiei ruseşti, din ordinul Ecaterinei. Al. Duţu atribuie aceste traduceri (plecînd de la cea de a doua versiune a lor, efectuată la Roman, în 1780) lui Leon Gheuca, „una din figurile principale ale rezistenţei antifanariote şi ale mişcării patriotice din Moldova" (*St. cit.*, p. 72; asupra lui Leon Gheuca, tot Al. Duţu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII*, Buc., E.P.L., 1968, cap. *Explorările cărturarilor moldoveni*). V. şi Ariadna Camariano, *Voltaire şi Giovanni del Turco traduşi în limba română pe la 1772*, în volumul omagial C. Giurescu, Buc., 1944, p. 175—182.

[12] Asupra lui Gherasim Clipa, Al. Duţu, *Explorări...*, p. 72—73; Id., *Coordonate...*, p. 224—227.

[13] I. C., traducătorul lui Montesquieu şi Rousseau, este poetul Ioan Cantacuzino, identificat în ultimul timp. Asupra activităţii sale de poet şi de traducător, v. G. Ivănescu, *Un poet român necunoscut din a*

doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Iaşul nou,* V (1953), nr. 3—4; G. Ivănescu, N. A. Ursu, *Un scriitor muntean de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: Ioan Cantacuzino,* în *Studii şi cercetări ştiinţifice,* Iaşi, Filologie, X (1959), fasc. 1—2; Al. Piru, *Literatura română veche,* Buc., E.P.L., 1962 (ed. a 2-a); *Istoria literaturii române,* vol. II, (capitol redactat de N. A. Ursu); Al. Duţu, *Coordonate...*, p. 168—170; Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc,* Buc., Minerva, 1971. Asupra traducerii lui *Narchis,* S. Bercescu, *În legătură cu traducerea românească a piesei Narchis,* în *Analele Universităţii Bucureşti,* Lit. univ. şi comp., XVIII (1969), nr. 2, p. 17—23.

[14] Pentru circulaţia lui *Télémaque* în literatura română, v. Al. Duţu, *Coordonate...*, p. 235—242; Ileana Vîrtosu, *La triple pénétration roumaine des Aventures de Télémaque de Fénelon,* în *Actele celui de al XII-lea Congres de lingvistică şi filologie romanică,* Buc., Ed. Acad., 1971, p. 151—160.

[15] Din 1796 datează traducerea lui Ioan Cantacuzino din *Numa Pompilius* (*Ist. lit. rom.*, vol. II, p. 182).

[16] O copie mai veche — din 1794 — a aceleiaşi traduceri, semnalată de M. Anghelescu, dovedeşte răspîndirea textului. Traducerea romanului bizantin al lui Eumathios Macrembolites după versiunea franceză, modernizată, a lui Fr. de Beauchamps (v. *Bibliografie,* p. 129) este atribuită de M. Anghelescu aceluiaşi I. Cantacuzino şi analizată din unghiul modificărilor de mentalitate şi gust, în sens preromantic, ale textului modernizat, în *Preromantismul rom.....*, p. 102—107. Tot aici, un capitol despre traducerile de factură preromantică ale epocii (p. 89—118). V. şi N. Camariano, *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre în literatura română,* în volumul omagial C. Giurescu, p. 183—184.

[17] Asupra traducerilor din lord Chesterfield, v. Al. Duţu, *Primele contacte literare anglo-române,* în *Explorări...*, p. 98—100.

[18] V. şi Al. Piru, *Lit. rom. veche,* cap. *Traduceri din literatura occidentală;* Id., *Introducere* la *Lit. rom. premod.* O aplicare a metodelor statisticii în problema traducerilor româneşti din perioada 1780—1860 în P. Cornea, *Traduceri şi traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea,* în *De la Alecsandrescu la Eminescu,* Buc., E.P.L., 1966, p. 38—76.

[19] Dramatizarea romanului dnei Cottin, tradusă de Beldiman, aparţine lui Guilbert de Pixérécourt: *La fille de l'exilé ou huit mois en deux heures* (Al. Piru, *Lit. rom. premod.*, p. 220). Asupra lui Beldiman traducător, v. capitolul următor.

[20] „Înflorirea manuscriselor", incomparabil mai numeroase decît tipăriturile, e interpretată de Al. Duţu ca indiciul „unei profunde nece-

Scanned with OKEN Scanner

sităţi de înnoire ce se manifestă în faza „crizei de conştiinţă" în rîndul tuturor cititorilor din ţările române"; faţă de caracterul „închistat", legat de „formele unei comunicări /.../ mai abstracte" al cărţii tipărite, manuscrisele au un caracter deschis, „mai apropiat de forma de dialog" (*Carte şi societate în secolul al XVIII-lea*, în *Explorări...*, p. 42—43).

[21] Asupra lui Chesarie de Rîmnic, cititor al *Enciclopediei*, v. Al. Duţu, *Coordonate...* (cap. *Rîmnicenii şi problema timpului*); M. Anghelescu, *Contribuţii la stabilirea unor premise ale literaturii româneşti moderne*, în *Limbă şi literatură*, 16, 1968; Id., *Preromantismul românesc*, p. 41—45.

[22] Asupra *Procanonului*, v. M. Protase, *Semnificaţia social-politică a „Procanonului" lui P. Maior*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Philologia, 1963, fasc 2, p. 61—65 şi excelenta analiză a lui L. Blaga în *Gîndirea românească în Transilvania...*, p. 189—199.

[23] Despre influenţa ideologiei franceze a secolului al XVIII-lea (a lui Montesquieu în special), Al. Piru, *Date şi interpretări noi*, în *Gazeta literară*, 1963, nr. 38; Id., *Lit. rom. premod.*; Ion Oană, *Discuţia despre formele de guvernămînt din Ţiganiada*, în *Limbă şi literatură*, 16, Buc., 1968, p. 41—59.

[24] Teza „iosefinismului" lui Budai-Deleanu, enunţată de G. Bogdan-Duică şi preluată de D. Popovici, e greu de susţinut. Fără a o abandona total, D. Popovici pare mai puţin convins de realitatea ei cînd, trei ani mai tîrziu, revine asupra problemei în *Doctrina literară a „Ţiganiadei"*..., unde îl încadrează pe Budai-Deleanu, alături de P. Iorgovici în „aspectul francez al Renaşterii ardelene" ca fiind un spirit ce descinde din „fronda filozofică a Enciplopediei". Şi, deşi crede că în mintea poetului „stăruia de bună seamă imaginea monarhului filozof al secolului", D. Popovici nu mai vede în el un adept convins al monarhiei, ci constată: „comentatorul ezită totuşi în preferinţele sale pentru diversele forme ale monarhiei şi insistă mai prelung asupra sistemului de organizare a republicii romane, unde felul de conducere alterna, după împrejurări, între republică şi dictatură" (*Art. cit.*, p. 93). Poziţia echivocă a lui Budai-Deleanu a suscitat numeroase discuţii şi interpretări divergente. I. Lungu (*Ideile iluministe în „Ţiganiada" lui Ion Budai-Deleanu*, în *Din istoria filozofiei în România*, vol. II, Buc., Ed. Acad., 1957, p. 172—173) afirmă că Budai-Deleanu e un partizan al republicii. Mai convingătoare e interpretarea lui P. Cornea (*I. Budai-Deleanu — un scriitor de renaştere timpurie într-o renaştere întîrziată*, în *Studii de literatură română modernă*, /Buc./, E.P.L., 1962, p. 36) şi Al. Piru (*Lit. rom. premod.*, p. 118) pentru care discursul lui Janalău

reprezintă adevărata soluție în problema sistemului de guvernare, soluție apropiată de unele proiecte de guvernare mixtă ale epocii apărute în Franța dar și în Moldova, unde Dumitrache Sturdza alcătuise un *Plan sau o formă de oblăduire republicească aristo-democraticească;* v. L. Protopopescu, *Contribuții la biografia lui I. Budai-Deleanu. Familia Budai,* în *Limbă și lit.,* 5, Buc., 1961, p. 155—180. Asupra proiectului moldovenesc, Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-democratice*ști *în Moldova la 1802,* în *Viața românească,* 1946, nr. 6—7, D. Prodan, *Supplex Libellus...,* p. 375—377 și A. Marino, *Primii „republicani" români,* în *Lumea,* 1965, nr. 5, p. 21—22 (cu o analiză a etapelor și formelor — aristocratică și iluminist-burgheză — prin care ideea de republică trece în gîndirea politică românească la începutul secolului al XIX-lea). În *Studiul introductiv* al ediției critice scoase de Florea Fugariu din *Țiganiada* (Buc., Ed. tiner., 1969, vol. I, p. 51—52), R. Munteanu consideră că, în cazul lui Budai-Deleanu, „simpatia pentru monarhia luminată nu poate fi contestată", ceea ce nu anulează însă „viziunea relativistă a scriitorului", „întîlnită la cei mai mulți scriitori și filozofi din secolul al XVIII-lea." Renunțînd însă la analiza izolată a discuțiilor despre forma de guvernămînt din *Țiganiada* și reintegrînd dezbaterea teoretică în contextul epic al poemei, gîndirea politică a lui Budai-Deleanu apare într-o lumină nouă: poetul depășește, în cea de a doua variantă a *Țiganiadei,* relativismul iluminist, și se îndrumează înspre o formă, rudimentară încă, de istoricism, care anticipează însă istorismul romantic (v. I. Petrescu, *Budai-Deleanu și Casti,* în *Probleme de literatură comparată și sociologie literară,* p. 161—165).

[25] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* text ales și stabilit de Fl. Moisil și D. Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, studiu introductiv și note de D. Zamfirescu și G. Mihăilă, Buc., Minerva, 1970; discuțiile privind paternitatea *Învățăturilor...* au continuat, alimentate în primul rînd de lucrările lui P. P. Panaitescu, partizan al neautenticității (*Autenticitatea „Învățăturilor lui Neagoe Basarab",* în *Convorbiri literare,* 1944, nr. 7; *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității,* extras din *Balcania,* Buc., 1946; *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare,* în *Romanoslavica,* VI, 1962 — toate reproduse în volumul său *Contribuții la istoria culturii românești,* Buc., Minerva, 1971). Teza autenticității, susținută în ultima perioadă de P. Șt. Năsturel, *Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii de la Argeș,* în *Mitropolia Olteniei,* VII (1960), nr. 1—2, I. C. Chițimia, *Considerații despre „Învățăturile lui Neagoe Basarab",* în *Ro-*

Scanned with OKEN Scanner

manoslavica, VIII (1963) etc. este convingător argumentată de D. Zamfirescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, Romanoslavica, VIII, (sau în *Studii și articole de lit. rom. veche*, Buc., 1967; tot aici, bibliografia problemei) și în *Studiul introductiv* la ediția citată a *Învățăturilor*. Un argument decisiv pentru stabilirea contemporaneității *Învățăturilor* cu Neagoe Basarab a adus, recent, Leandros Vranussis, dovedind că manuscrisul grec al operei e un autograf al lui Manuil din Corint (datele prezentate de D. Zamfirescu, *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint?* în *România literară*, 1971, nr. 36).

[26] C. Th. Dimaras privește cu rezervă teza susținută de Ariadna Camariano, în favoarea căreia nu crede că există „dovezi categorice" (*Ist. lit. neogrecești*, p .143).

[27] I. Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, vol. I (De la obîrșie pînă la 1860), /Buc./, E.P.L., 1961, cap. *Teatrul revoluționar al Eteriei*, p. 97—101; *Istoria teatrului în România*, vol. I, Buc., Ed. Acad., 1965.

[28] A. Camariano-Cioran, *Cîteva din operele iluminiștilor germani Wieland și Lafontaine traduse în limbile greacă și română în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Limbă și lit.*, 12, Buc., 1966, p. 78—84.

[29] Stanciu Stoian, *Un aspect al dezvoltării învățămîntului românesc în perioada lui de început*, în *Din istoria pedagogiei românești. Culegere de studii*, /Buc./, Ed. did. și ped., vol. I, 1957, p. 9—56 și mai ales monografia lui Șt. Bîrsănescu, *Academia Domnească din Iași. 1714—1821*, Buc., Ed. did. și ped., 1962; capitolul *Iluminismul în școala greacă* din *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, Buc., Ed. Acad., 1964, p. 115—121.

[30] Asupra lui Aristia și asupra lui C. Caragiale v. Florin Tornea, *Rolul lui C. Aristia și C. Caragiale în formarea artei teatrale la noi*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 1954, nr. 1—2, p. 154—173; același, *Un artist cetățean. Costache Caragiale*, Buc., E.S.P.L.A., 1954; N. A. Popescu, Al. Machedon, *Constantin Aristia*, Buc., 1967.

[31] Pentru circulația cărților și a revistelor străine e elocventă alcătuirea excepționalei biblioteci a familiei Rosseti-Roznoveanu, comentată de Cornelia Teofana Papacostea, *O bibliotecă din Moldova de la începutul secolului al XIX-lea. Biblioteca de la Stînca*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, V (1963), p. 215—220. Alături de lucrările unor filosofi de primă mărime, majoritatea iluminiști (Voltaire, operele complete în 70 de volume, J. J. Rousseau, Montesquieu, Diderot, Helvetius, D'Alembert, Mably, Grotius etc.), alături de operele scriitorilor greci,

Scanned with OKEN Scanner

ale scriitorilor renascentiști, clasici și preromantici, pînă la Chateaubriand, alături de presa franceză liberală a epocii, catalogul bibliotecii mărturisește în favoarea unor diverse și bine orientate preocupări științifice (Linné, Buffon, Laplace, Newton).

[32] Asupra lui Iordache Dărmănescu, Al. Duțu, *Coordonate ...*, cap. *Explorările cărturarilor moldoveni.*

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA a II-a

IDEILE

Scanned with OKEN Scanner

ÎNTRE ORIENT ŞI OCCIDENT

41. Am afirmat mai înainte că evoluţia literaturii române nu se face într-un ritm unitar, că în anumite sectoare ale ei înaintarea este cu mult mai lentă. Spiritul vechi se prelungeşte în unele ramuri şi el duce la crearea unor opere anacronice, preţioase totuşi prin valoarea lor documentară pentru istoria culturii române. Distanţele sînt însă mari nu numai faţă de anumiţi contemporani, ci şi faţă de trecutul pe care îl continuau cu puteri limitate: cronica lui Dionisie Eclisiarhul este zdrobită de comparaţia cu aceea a lui Neculce, iar *Istoria Otomanicească* a lui Ienăchiţă Văcărescu este o biată umbră faţă de *Istoria Porţii Otomane* a lui Dimitrie Cantemir.

În principatele dunărene, legăturile strînse între greci şi români se traduc în literatură în chip diferit: sînt greci care scriu în limba lor despre lucrurile româneşti; sînt români care scriu în greceşte istoria ţării lor şi sînt, în cele din urmă, istorici români care scriu după moda grecească opere româneşti. Συνοπτικὴ περίληψις, opera închinată de Persiano lui Mavrogheni, nu era singura dovadă a interesului pe care scriitorii greci îl purtau lucrurilor din ţările româneşti. Alături de ea vom aminti Ἱστορία τῆς Ρουμανίας şi Γεογραφικόν τῆς Ρουμουνίας datorite lui Daniil Philippide şi publicate la Leipzig la 1816. Philippide începe povestirea evenimentelor care, după părerea lui, interesează istoria românilor, de la năvălirea egiptenilor şi merge cu naraţiunea pînă la întemeierea principatelor. Mai important decît tratatul de istorie este lucrarea de geografie, pe care autorul o concepe ca un instrument necesar înţelegerii istoriei românilor. Cartea aduce, laolaltă cu descrierea ţărilor locuite de români, unele vederi care merită să fie subliniate, şi dintre care amintim, între altele, o interesantă

Scanned with OKEN Scanner

comparaţie între Ardeal şi Elveţia. Alături de Philippide vom aminti pe Dionisie Fotino, cunoscut îndeobşte prin adaptarea în greaca comună a poemei cretane *Erotocrit*. Fotino ne-a dat la rîndul său o *Istorie a vechii Dacii*, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, care apare la Viena în 1818—1819, în trei volume. Autorul aduce o informaţie bogată, ceea ce a făcut ca pînă tîrziu cartea lui să fie unul din punctele de sprijin ale istoriografiei române.

În greceşte au scris operele lor marele boier Emanuel Băleanu, protectorul cel mai hotărît al învăţămîntului românesc din Muntenia, şi modestul călugăr Naum Rîmniceanul. Operele acestea se impune să fie semnalate aici, cu toate că spiritul de care sînt animaţi cei doi scriitori se resimte puternic de influenţa ideilor noi. Lucrarea lui Băleanu aduce, ca element istoric propriu-zis, o istorie a românilor în Dacia. Prin felul cum este concepută, scrierea este mai degrabă o istorie a pămîntului românesc: autorul urmăreşte evenimentele petrecute în Dacia cu 2000 de ani înaintea erei noastre şi merge cu narrarea faptelor pînă la anul 1204 al erei noastre. Lucrarea cuprinde de asemenea o descriere a Munteniei, pentru care autorul a recurs la aceeaşi limbă grecească. O trăsătură caracteristică a concepţiei lui Băleanu o constituie convingerea lui că în limba românească există numeroase cuvinte de origine genoveză, ceea ce face dintr-însul unul din precursorii teoriei italieniste în ştiinţa română.

Elementele italiene ale limbii române îl preocupă şi pe Naum Rîmniceanul, care este convins că a cincea parte din cuvintele româneşti sînt împrumutate din italieneşte. Naum ne-a lăsat un mare număr de scrieri: discursuri, poezii encomiastice, memorii, o introducere în gramatică, o introducere în cărţile sfinte, o traducere a *Istoriei bisericeşti* a lui Meletie de la Arta, un manual al bunelor moravuri, după acela al lui Darvari, o poemă introductivă la istoria românilor scrisă în versuri greceşti şi, scrisă în aceeaşi limbă, o istorie a evenimentelor petrecute în ţările române de la 1768 pînă la 1810. Autorul este mîndru de originea lui daco-românească; el vorbeşte de persistenţa românilor de-a lungul evului mediu în „oraşul lui Decebal“ şi în Maramureş şi nu se dă înapoi să-l numească pe Decebal „regele nostru“. În faţa idealului grecesc al fanarioţilor şi în faţa idealului latinist al scriitorilor români din Transilvania, a căror operă el o cunoştea amănunţit[1], Naum Rîmniceanul subliniază ostentativ legăturile cu dacii ale poporului

român: românii sînt daci amestecaţi cu sînge roman, ţara pe care ei o locuiesc este ţară a dacilor şi el însuşi, autorul, se crede pur şi simplu un „autor dac". Faţă de evenimentele zilei are însă o înţelegere limitată: nu-i plac „zurbalele" din Franţa şi din Polonia şi nu-i plac, mai cu seamă, „libertezii". Faptul acesta nu-l împiedică însă de a fi, în ordine politică, un îndrăzneţ partizan al crezului liberal: într-un proiect de constituţie şi în memoriul ce însoţeşte acest proiect, totul datînd din 1822, el cerea înlăturarea nobilimei din naştere, egalitatea tuturor cetăţenilor, un parlament alcătuit din cîte doi deputaţi de fiecare judeţ şi, fapt demn de semnalat, unirea ţărilor române.

Lui Naum Rîmniceanul i s-a atribuit şi poema *Plîngerea şi tînguire Valahiei asupra nemulţumirii străinilor ce au derăpănat-o*, publicată la Buda în 1825 fără indicare de autor. *Plîngerea* este alcătuită în versuri româneşti care amintesc adeseori opera unui alt scriitor al timpului, Barbu Paris Mumuleanu, căruia ea i-a fost atribuită de asemenea de anumiţi cercetători. Prin unele trăsături satirice ale sale, opera ar îndreptăţi într-adevăr raportarea la Mumuleanu, dar un Mumuleanu preocupat de alte probleme decît acelea tratate în *Caracterurile* apărute în acelaşi an[2].

42. La data la care *Plîngerea şi tînguirea Valahiei* apărea, cronica versificată în limba română era un articol care începea să iasă din deprinderi. În Muntenia şi Moldova ea luase naştere în legătură cu cronicile versificate greceşti. În Transilvania însă ea apare în mod independent şi se caracterizează printr-un amestec natural de naraţiune istorică şi de efuziune lirică. În această situaţie avem *Plîngerea sîntei mănăstiri a Silvaşului* şi *Stihuri asupra Preasfinţitului Papa al slăvitului Rum*.

Cea dintîi, care se resimte de influenţa lamentaţiilor lui Ieremia, povesteşte soarta mînăstirii Silvaşului din ţinutul Haţeg în timpul luptelor religioase din Transilvania. Poetul are o admiraţie nemărginită pentru călugărul Visarion, apărătorul legii ortodoxe; el preţuieşte de asemenea pe episcopul greco-catolic Inocenţiu Micu, care mai presus de interesele bisericii punea interesele poporului român din Transilvania, şi este plin de compătimire pentru soarta nenorocită a episcopului unit, nevoit să părăsească scaunul episcopal, şi pentru soarta „călugăraşilor" ortodocşi alungaţi din rosturile lor. Dar el nu poate stăpîni un puternic sentiment de ură faţă de necruţătorul Pe-

Scanned with OKEN Scanner

tru Aron, a cărui bună-credinţă umpluse temniţele Ardealului de adversari ai unirii şi a cărui activitate culminează cu incendierea mînăstirii Silvaşului. Atanasie, cel care a făcut unirea, a fost un om slab de minte şi un ambiţios; acceptînd cele patru „dogme“ de la papistaşi,

Să le crează bine, aşa i-au spus
Că va fi cu Hrist în cer sus,
Fiindcă la Papa este aceea
A cerului cheea . . . . .

Acest vlădică dacă s-au uniat săracul
I-au umplut Papa sacul
De titulaşuri înalte
Mincinoase şi deşarte.

Prin naivitatea lor, prin inversiunea şi prin libertatea construcţiei, versurile acestea se apropie de poezia actuală, care se îndreptează conştient către izvoarele din care plîngerea Silvaşului curgea în chip natural. A fost un om înzestrat cu suflul poeziei necunoscutul călugăr care a plîns în aceste versuri. Şi dacă întîlnim uneori pasaje în care naraţiunea acopere stîngaci faptul istoric, un puternic sentiment de umilinţă şi dezolare colorează alteori povestirea:

Unii au luat satele şi moşiile,
Alţii grădinile şi viile;
Şi din odoare ce am avut
Au luat cine ce au putut;
Şi am rămas după proorocie
Ca o colibă părăsită în vie,
Pustie şi umilită
De toţi cu totul părăsită.

Stihurile asupra Preasfinţitului Papa sînt stihuri împotriva Papei. Poetul narează împrejurările în care s-a făcut unirea cu biserica Romei şi îşi defineşte energic poziţia lui antipapală. El se întreabă ce limbă „politicească“ ar putea istorisi toate

Scanned with OKEN Scanner

faptele izvorîte din voința „drăcească“ a Papei. Acesta este ajutat de

Sireții cei râmlinești
Paterii papistășești.

„Paterii“ au înțeles cît de slab de duh este Atanasie și, în versuri care recheamă pe acelea din *Plîngerea sîntei mînăstiri a Silvașului*,

i-au spus
Că va fi cu Hristos sus,
Numai el să priimească
Credința papistășească
Și să creadă, zău, că este
Papa fără de poveste
Cap văzut chiar peste toate
Cîte sînt supt ceruri gloate.

43. În Moldova, uciderea domnitorului Grigore Ghica a fost cîntată de un anonim în versuri lipsite de orice relief artistic. La fel se înfățișează și versurile în care este povestită uciderea boierilor Manolachi Bogdan și Ioan Cuza. În formă de cronică versificată se înfățișează, în Muntenia, narațiunea fugii fiilor lui Alexandru Ipsilanti la Viena. Tot aici, și în versuri tot atît de lipsite de merite literare, ne întîmpină și o *Istorie a Țării Românești de la leat 1769*. Ceva peste nivelul scăzut al acestor cronici versificate se ridică cele două lucrări închinate domniei lui Mavrogheni. Cea dintîi dintre ele, datorită unui istoriograf anonim originar din București, coboară adeseori la amănunte în nararea domniei lui Mavrogheni și pictează rapid figura curiosului personaj, — amestec original de calități și defecte;

Îl văzum domol la stare
Cu ghimpoasă căutare . . .

Că n-avea preget nimica
Umblînd tot în tiptilica
Uneori galaongește
Alteori călugărește
Mai de multe ori turcește.

Scanned with OKEN Scanner

Autorul aduce o tendinţă marcată de a coborî totul: armata alcătuită din români este înfăţişată în culori groase şi pentru definirea morală a ei el scoate din adîncuri expresiile cele mai triviale. Caricatural şi cu isteţimi periferice este înfăţişată însă armata germană, care, pornită pe jafuri,

fără pregetare,
Gonea paraoa călare;
Socotea că o să fugă
Şi călare s-o ajungă.

Prin idee, prin lipsa de pătrundere psihologică a personajului şi adeseori prin vers, foarte apropiată de aceasta este cronica Pitarului Hristache, *Istoria faptelor lui Mavroghene Vodă şi a răzmiriţei din timpul lui pe la 1790*. Cronica a fost scrisă tîrziu, în 1817, dar ea se leagă puternic de vechea mentalitate. Ceea ce îl deosebeşte însă pe Pitar de colegul său anonim, este o anumită mîndrie naţională, care face să-i salte inima la vederea armatei româneşti. El judecă lucrurile comparativ şi, cum pentru calificările sale nu colectează substanţa eterată a verbului, grecii îi apar pur şi simplu „măgari". Deşi lipsită de o paletă bogată, muza lui dispune totuşi de mijloacele necesare spre a crea sentimentul de ciudăţenie pe care-l inspira personajul. O uşoară trăsătură exotică precede descrierea lui: Mavrogheni este

Unul ce au fost în treabă
Dragoman pe Marea Albă.

Conduita contradictorie a domnitorului dezarmează puterea de înţelegere a poetului. Bucuros de mărinimia domnească, el se „cam" sperie cînd vede că pentru orice vină neînsemnată oamenii sînt „aninaţi" în spînzurătoare sau munciţi în ţapă. Măsurile poliţieneşti severe contrariază anarhia funciară a bucureşteanului şi aceasta se sperie şi mai tare. Dar cei mai speriaţi sînt preoţii, pe care noul domnitor îi pune sub potcap şi îi obligă să nu mai părăsească altarul. Pitarul Hristache

Scanned with OKEN Scanner

îi înțelege în temperamentala lor necesitate de evaziune și-i înfățișează

Cu ochii pe drum sticliți
Și cu dinții toți rînjiți . . . .
Uitîndu-se pe la sfinți,
Avîndu-i parigorie
În a lor melancolie.

Armata, pe care Mavrogheni o adună din toate părțile Orientului, este înfățișată într-un lexic eterogen, cu sonorități balcanice:

Unul și unul delii
Resgrăseni și vindelii,
Hotoneni și nicopeni,
Siștoveni, turtucăeni,
Manafi, arapi, anatoleni,
Dăncălici și giurgiuveni,
Ortale peste ortale
Cu feluri de saltanale.

Pitarul nu și-a limpezit atitudinea față de domnitor: alături de condamnarea anumitor fapte, ale lui sau ale golanilor lui, el nu își poate reține un oarecare sentiment de admirație, pe care-l exprimă apostrofînd un interlocutor imaginar:

Apoi voevod era
Sau un vizir semăna?
Care Domn au mai stătut
Trei tuiuri să fi avut?
Și care alt să se bată
Cu doi împărați d-odată? . . .
Vrei să zici că jăfuia . . .
Jăfuia unde știa . . .

Cu atîta vitejie, era firesc lucru ca, neputînd să alunge pe ruși din Iași, războinicul voevod să se lase de Moldova și să se ocupe „de Europa", adică să încerce a cuceri Brașovul. Împotriva dușmanului el luptă „cu tunurile", cărora le mergeau

Scanned with OKEN Scanner

„fumurile". Turcii se bat la început vitejește împotriva nemților și sînt răsplătiți de Mavrogheni cu blănuri. Dar vitejia lor slăbește cu vremea și scriitorul subliniază nota umoristică în redarea situației:

Găsea cîte-o caraulă
Cum am zice, mură-n gură,
Și cînd le venea-ndemînă
Ștergea cîte-o căpățînă,
Și la București năvală
Ca să le dea Vodă blană.

44. Deși și-a prelungit inoportun viața pînă la jumătatea secolului trecut — ne-a dat și o descriere a revoluției de la 1848 —, aceluiași grup de scriitori îi aparține și Zilot Românul. Numele este fals, el vrea să însemneze Românul cel zelos, — zelos pentru tot ce privește neamul românesc și țara românească. S-au făcut diferite încercări spre a descoperi adevăratul nume al scriitorului, dar toate ipotezele formulate au căzut în lipsa celor mai elementare probe documentare. Aparținea, după mărturisirea lui însuși, unei familii modeste de preoți și de mici slujbași ai țării. Tatăl său îmbrăcase patru caftane, ceea ce ne arată că străbătuse patru trepte în ierarhia dregătorească a timpului: desigur, treptele de jos, pentru că altfel poetul n-ar fi trebuit să trăiască în casa unui protector. De la părinți și de la dascălii săi greci a învățat „evanghelicească ithică", a învățat cinstea și modestia, calități pe care mărturisește că le-a întîlnit și la patronul său. Cu o astfel de educație, este firesc lucru ca Zilot Românul să-și intoneze puternic recriminările de-a lungul întregii sale opere.

Scrierile sale sînt variate, dar în totalul lor cele istorice dețin întîietatea. Are numeroase poezii cu caracter encomiastic, în care laudă între alții pe Văcărești și, cu toate că este un adversar înverșunat al grecismului, laudă și pe anumiți domni greci. Dintre lucrările cu caracter istoric, prolixa *Leatul 1848* se impune să fie semnalată în primul rînd pentru indicațiile pe care le aduce în legătură cu biografia scriitorului. Cu mult mai importantă este însă cronica, în care, amestecînd „proasta scrisoare" cu poezia, povestește mai întîi sfîrșitul domniilor fanariote în Muntenia, iar după aceea și revoluția lui Tudor Vladimirescu. Pe aceasta a găsit de cuviință s-o înfățișeze pe

Scanned with OKEN Scanner

scurt, de bună seamă din pricină că evenimentele erau prea recente și prezentarea amănunțită a lor i-ar fi pricinuit neplăceri din partea unora ce participase la ea. Cronica ne dă unele indicații în legătură cu preocupările lui istorice. De tînăr începuse să citească istorie bisericească și istorie politică. Cunoștințele căpătate pe calea lecturii au fost completate de ceea ce a văzut, de ceea ce a auzit și chibzuit. În aceste mărturisiri ale scriitorului avem indicarea globală a izvoarelor sale istorice: a pus la contribuție nu numai izvoare scrise, ci și propria experiență și propriile reflexiuni. În narare a recurs pe alocurea la vers din pricină că „poezia foarte mi-au fost lesne și mi-au fost dragă din firească pricină sau pornire", deși în limba română numai cu mare greutate poate cineva „poezi".

Zilot Românul este conștient de obligațiile pe care le impune cultivarea genului istoric. Conștienți erau și cronicarii, dar lui îi revine meritul de a fi exprimat în termeni categorici datoria istoricului de a fi mai presus de orice sclavul adevărului: istoricul n-are rudă, n-are vecin; el are un singur stăpîn: adevărul; acestuia trebuie să se închine. Dar cu toată această mărturisire programatică frumoasă, scriitorul este nevoit să recunoască aiurea că el însuși n-a pus de acord practica și programul. În lumea elementară în care respiră, scriitorul își pune probleme de conștiință: „Eu știu fără îndoială", mărturisește el, „că cu aceste stihuri și cu alte vorbe multe ale acestei istorii, care închipuiesc defăimări stăpînirii și altor mulți, dau pricină celor care știu pravila și hotarele istoricilor după toată cuviința a mă defăima și a mă scoate afară cu totul ca pe un netrebnic, fiindcă pravila istoricului este a arăta numai cursul întîmplărilor unei vremi ori în ce chip va fi fost; iar tot deodată a istorisi, a face și judecăți trebilor și a defăima pe unul și pe altul, precum eu am urmat, aceasta este o urmare cu totul împotrivă la rînduiala istoriei. Drept aceea, însumi cunoscîndu-mi greșeala, nu o tăgăduiesc... Și eu fiind foarte iubitor patriei mele, această dragoste m-au silit să calc pravila istoriei și să arăt pe larg, adică nu numai cursul întîmplărilor, ci și pricinuitorii lor, cu judecățile și defăimările ce li se cuvine, precum m-am și făgăduit la început, de aș și rămînea cu ponosul nevredniciei de a istorisi". Ceea ce interesează în primul rînd din pasajul citat este convingerea autorului că unui istoric îi sînt prescrise limite restrînse de activitate, că funcțiunea acestuia se reduce la înregistrarea automată a eve-

Scanned with OKEN Scanner

nimentelor istorice. Ceva din mentalitatea începuturilor cronicărești dăinuiește încă în fraza zelosului român.

Opera se remarcă în primul rînd printr-o energică filipică antigrecească, a cărei vehemență o anulează însă în mod lamentabil lipsa de talent a autorului. Cu Zilot Românul nu mai plutim în apele nedefinite greco-române; el este un dacoromân, dacă nu chiar un dac care se simte încîntat de faptul că dacii au izbutit să înfrîneze pe tiranii lumii, pe romani, și să-i pună sub bir. „Poeticul", care întrerupe cu versurile sale din cînd în cînd proza operei, se dedă de obicei la considerații de ordin moral și uneori el arată că nu este străin nici de o anumită filozofie a istoriei, în vederile căreia soarta tuturor lucrurilor de pe fața pămîntului sînt supuse aceluiași proces de evoluție circulară: naștere, creștere, moarte. Este adeziunea unui spirit care vede lucrurile în liniile lor cele mai simple la o concepție pe care, cu un secol mai înainte, Dimitrie Cantemir o ilustrase în cultura română. Concepția preromantică a trecerii lucrurilor, a ancorării lor ineluctabile în ruine și stingere, se desprinde din versurile modeste ale „poeticului":

Unde-i Siria?
Und-Asiria?
Macedonia?
Carhidonia?
. . . . . .
. . . . . .
Astăzi Rusia
Și cu Nemția,
Astăzi Turcia
Și cu Anglia,
Ele croește,
Ele vorbește,
Supt ele-ohtează
Și lăcrămează,
De ele teme,
Supt ele geme
Cele căzute
Neamuri perdute;
Nu e mirare,
Ș-acestea care

Scanned with OKEN Scanner

Azi sînt slăvite
Puternicite,
Aşa să scază
Atît să cază . . .

Intervenţia „poeticului" în cursul operei cu reflexii de ordin moral sau filozofic este în general puţin fericită sub raport artistic. Numai arareori şi incidental expresia capătă un relief oarecare ca în versurile următoare, închinate generalului Camenschi, care se arăta supărat şi aspru cînd pierdea vreo bătălie şi plin de bunăvoinţă cînd era victorios în luptă:

Să zic că din două una:
Ori a izbîndei cununa,
Sau vr-un chip frumos ca luna
Acest fel te-au îmblînzit;
Căci numai aceste două
Focul îl prefac în rouă;
Avem pilde vechi şi nouă
Şi pe tine negreşit.

Nu lipsesc nici virtuozităţile de versificare:

O prepuitorilor,
De fraţi arzătorilor,
De grab-osîndi-vă-veţi,
Înfocat căi-vă-veţi.
. . . . . .
O nesăţiosule!
O mult ticălosule,
Auzi multe gemete,
De răsplată teme-te.

Şi în proză izbuteşte uneori să aibă cîte o expresie fericită, cum ar fi următoarea: „ocărîta ispravă a căpitan-paşei şi a celorlalţi paşi, plini de barbă şi goi de minte". Dintre domnitorii ţării, acela care se bucură de caracterizarea cea mai sigură şi cea mai concisă este incontestabil Mihai Şuţu: „el firește nu au fost atîta supţire la minte şi adînc la socoteală, ci încă încovoia şi spre oareşcare prostime".

Spirit agitat de întrebări pe care caută să le dezlege în sfera restrînsă în care îi era dat să se zbată, Zilot Românul aduce o operă definită sentimental prin fobia față de neamul grecesc. Şi dacă din punct de vedere artistic opera aceasta nu cuprinde decît rare şi incidentale momente demne de semnalat, ea are meritul că afirmă o conştiinţă ştiinţifică în tratarea materialului istoric şi, redusă la rudimentele ei prime, o anumită filozofie a istoriei.

45. *Jalnica cîntare a lui Zilot* este una dintre operele inspirate de revoluţia din 1821 din Muntenia. Moldova n-a făcut o revoluţie la 1821, dar faptul acesta n-a scutit-o de nenorocirea unei *Jalnice tragedii*, în care să se cînte durerea ce ţara a avut de îndurat din pricina revoluţiei greceşti. Este *Tragodia* lui Alecu Beldiman.

Beldiman este unul dintre scriitorii cei mai caracteristici pentru epoca de tranziţie a literaturii române. Cititor pasionat de literatură franceză, scrisul lui original aduce totuşi într-o mare măsură continuarea vechii mentalităţi. Traducerile pe care le-am amintit mai înainte ni-l arată explorînd literatura franceză în straturi diferite: de la Voltaire şi abatele Prévost pînă la scriitori de mărimea lui Ducray-Duminil sau a altora, nemărturisiţi şi neidentificaţi, din care el a împrumutat *Tragodia lui Sapor*[3], *Istoria lui Tarlo*[4] sau *Istoria lui Raimund*, aceasta din urmă *scoasă din Dicameron a Franţăi*[5]. Întrebări variate se pun scriitorului şi el mărturiseşte o parte din acestea în prefaţa la *Numa Pompilie*. Textul acestei traduceri fusese pregătit cu mult timp înainte de data publicării — 1820 —; ezitase însă să-l dea la tipar, deoarece i se spusese că nu se poate face ceva bun într-o limbă necanonisită şi lipsită de tot „meşteşugul gramaticesc". Faptul acesta l-a deznădăjduit un timp, dar l-a şi stimulat: el a revizuit traducerea pînă cînd a socotit că ea poate fi dată la lumină. N-a întreprins munca aceasta numai pentru înlăturarea trîndăviei şi pentru deprinderea proprie, ci şi pentru satisfacerea gustului mulţimii, care aprecia activitatea lui şi-l îndemna. Este drept că în cuprinsul acelei opere se vorbea de o mulţime de divinităţi păgîne; cititorii lui să nu se sperie însă, rostul traducerii fiind numai de a răspîndi învăţăturile etice de care cartea era plină şi care puteau folosi şi compatrioţilor săi. Problema limbii literare; necesitatea de a se instrui pe sine, dar mai cu seamă intenţii educative, — aceleaşi intenţii educative pe care le des-

Scanned with OKEN Scanner

cifrează Beldiman în textul fiecărei traduceri făcute de el —, iată ce ne întîmpină în prefaţa lui *Numa Pompilie*.

Opera originală a lui Beldiman este puţin bogată sub toate raporturile, dar mai ales în ceea ce priveşte lumea sufletească pe care o închide. Surghiunit la Tazlău, poetul scrie, în 1824, cîteva versuri în care arată starea nenorocită a Moldovei: spre mîntuirea ei, ţara chema în ajutor pe Heraclit, şi-l chema „năduşit". Erau jafuri, erau exiluri la moşii sau la mînăstiri şi astfel poetul constată cu filosofie:

După o aşa urmare
Îi nebunie mare

Dar nu prin aceste *Stihuri făcute la Tazlău* şi-a cucerit el locul în istoria literaturii române. Tulburările pricinuite Moldovei de revoluţia grecească din 1821 au scos accente energice din pieptul unui scriitor ca Ionică Tăutul; ele au inspirat în acelaşi timp şi muza pedestră a lui Beldiman. Opera pe care ne-a dat-o acesta este cunoscută în general sub un titlu pe care ea nu l-a avut, *Jalnica tragodie*. Beldiman a avut avantajul curios de a i se atribui unele titluri de opere de natură să-l compromită. Răspunderea pentru cele mai multe din acestea revine „ferlegărului" Carcalechi de la Buda, care i-a tipărit acolo cîteva scrieri. În manuscrisul autograf al lui Beldiman, opera amintită se numeşte *Tragodia sau mai bine a zice jalnica Moldovii întîmplare după răzvrătirea grecilor 1821* şi sub acest titlu a fost tipărită de Kogălniceanu în 1874. Înaintea acestuia, în 1821, Alecu Balica dăduse o ediţie a poemei. Tipărirea acesteia se făcuse la Iaşi după o copie infidelă, în care însuşi titlul era modificat: *Eterie sau jalnicile scene prilejite în Moldavia din răzvrătirile grecilor, prin şeful lor Alexandru Ipsilanti, venit din Rusia la anul 1821*.

În ediţia lui, Kogălniceanu consideră drept invocaţie primele versuri ale poemei, cu toate că poetul nu se adresează nici unei divinităţi spre a-i cere ajutorul în sarcina ce lua asupra sa. Beldiman se raportează aici la anumiţi scriitori, al căror talent este admirat de poetul moldovean şi ale căror nume sînt semnificative pentru opera lui:

Aice am trebuinţă pe Iraclit să aduc,
Starea Moldovei să plîngă, sau să pui să scrie Jung.

Scanned with OKEN Scanner

Neputînd face aceasta însă, scriitorul se resemnează să scrie el, aşa cum se va pricepe:

> Dar în cîtu-i prin putinţă mă voi nevoi şi eu
> Osînda ţării a scrie, ori cîtu-mi va fi de greu.

Ceea ce trebuie să reţinem din acestea este faptul că poetul, dîndu-i aspectul unei invocaţii, înţelege să respecte tipicul consacrat al poemelor epice. S-a afirmat de altfel că Beldiman prinde în opera sa anumite reflexe din *Henriada* lui Voltaire. Faptul acesta ni se pare cu totul natural în acel mediu cultural, cu atît mai mult cu cît afirmaţia priveşte pe un scriitor care traducea din opera filozofului francez. În ordinea aceasta trebuie să ne gîndim însă şi în altă direcţie: pentru un traducător al lui Homer, modelele trebuiesc urmărite şi în antichitate. Iar invocarea numelui lui Heraclit, filozoful plîngăreţ al grecilor vechi ne arată că literatura elină poate fi invocată nu numai pentru explicarea anumitor elemente de tehnică epică sau a unor anumite scene şi epitete, ci şi pentru explicarea coloraturii pe care o iau sentimentele poetului în unele momente din desfăşurarea lor. Şi pe aceeaşi linie sentimentală se găseşte Beldiman şi atunci cînd, alături de ieremiadele lui Heraclit, amintea şi plinele de tristeţe *Nopţi* ale lui Young.

Regretul este însă că această pregătire filosofică şi artistică a avut un rezultat atît de jalnic. Scriitorul este lipsit cu desăvîrşire de intuiţia momentului său istoric şi glasul noroadelor ridicate pentru libertate şi pentru drepturi nu găseşte în sufletul său nici o coardă care să vibreze. Astfel inspiraţia lui coboară toate treptele portativului artistic înfundîndu-se în cenuşiu, cînd revoluţia lui Tudor Vladimirescu cade pradă condeiului său:

> Răspuns iau ca să trimită la Bucureşti agiutoriu,
> Că-n Craiova se vestise un Tudor răzvrătitoriu,
> Căci şi-n Ţara Românească osîndă, necaz, cît vrei; —

limitîndu-şi însă terenul, el exclamă uşurat:

> Dar această îngrijire vor avea a scrie ei.

Scanned with OKEN Scanner

Evenimentele din Moldova sînt însă urmărite de aproape și pînă la amănunte care, cele mai adeseori, ridică obstacole mari în fața talentului scriitorului. Iată bunăoară precizia cu care notează data izbucnirii revoluției grecești la Iași:

Marți în douăzeci și două, în luna lui fevruar,
Începe osînda țării și necazul cel amar.
La nouă ceasuri din ziuă, svoană, șoaptă între toți,
Se vede că-i o pricină, dar să-ntrebi pe vr-unul poți?

Avîntul poetic este în felul acesta cu totul anulat; dar ceea ce opera pierde ca valoare artistică este compensat prin valoarea documentară a informației, care coboară adeseori pînă la detalii de minime dimensiuni. Iată bunăoară narațiunea privitoare la scrisoarea trimisă de la Constantinopol la mitropolia Moldovei, în care patriarhul și unii membri ai sinodului blestemau pe Mihai Șuțu și pe eteriști și implorau pe mitropolit și pe episcopi să organizeze rezistența contra revoluției. Pentru aceasta li se recomanda să răspîndească acea scrisoare în țară și poetul nu uită să noteze că aceste copii s-au făcut cu tiparul. Îl vedem pe mitropolitul Veniamin Costache care, după retragerea domnitorului, rămîne să îngrijească de trebile țării împreună cu unii boieri, dar care la rîndul său este nevoit să părăsească în scurt timp orașul. Nu rămăsese în juru-i decît fratele său Șerban Negel și vărul său Costache Conachi și împreună cu aceștia fuge „înprostit peste hotar", nu fără să fi încercat fericirile carantinei de la Prut. Și scriitorul a trecut printr-însa și amintirile sale vii ne arată că instituția, asemenea aceleia pe care avea să o cunoască Scavinschi la cealaltă frontieră a Moldovei păzită de cătanele aceleiași împărății, în loc să răspundă unor preocupări de ordin sanitar, avea mai de grabă rostul să jefuiască pe nefericiții refugiați.

În țară, jafurile se țin lanț: jefuiesc mai întîi grecii, jefuiesc după aceea turcii. De furia acestora nu scapă nici mînăstirea Vărateculși Agapia, ale căror călugărițe, lovite de o nenorocire atît de mare, preocupă de aproape pe poet.

Revolta lui împotriva neamului grecesc este fără margini: adunați din toate colțurile lumii în țara Moldovei, grecii nu se dau înapoi să sfîșie țara care i-a hrănit și i-a îmbogățit. Și revolta aceasta se exprimă uneori în termeni de o trivialitate

Scanned with OKEN Scanner

surprinzătoare, îndeosebi cînd scriitorul vrea să prindă trăsăturile unui anumit personaj. Aşa se înfăţişează bunăoară acel baş-buluc-baş Caravia, „suflet rău, urît la faţă, un cîine nelegiuit“, aşa se prezintă mai cu seamă pîrcălabul Romadin, care nu era numai un „giugea, un om pocit“ ci şi „o stîrpitură grecească ieşit dintr-un vas clocit“. Este o relativă putere de plasticizare în înfăţişarea eroismului efeminat al tînărului Rizu, care defilează în versurile lui Beldiman escortat de lacrimile, recomandările şi implorările mamei sale:

Se arată-n uniformă şi cu sabie încins;
Îngîmfat de a sa slavă ades la curte mergea,
Iar maică-sa după dînsul în gura mare plîngea;
Bocindu-se ruga grecii şi pe mare şi pe mic,
Să nu-l lase să se culce noapte fără ghigilic,
Franzelă, pui de găină, ciorbă să-i dea de mîncat,
Şi noaptea două saltele să-i aştearnă de culcat.
Un pruncar aşa în oaste ce dracul ar fi lucrat?
Ştiu că dacă-l prindea turcii prea mult s-ar fi bucurat.

Beldiman ne spune, — ne-au mai spus-o şi alţii — că una din crimele săvîrşite de greci în Iaşi a fost şi luarea celor două tunuri de care dispunea curtea şi care, după părerea lui Ionică Tăutul, erau reduse la rolul de simbol al vechei puteri militare moldovene. Beldiman nu vede în existenţa lor nimic simbolic; înregistrează numai faptul în datele lui reale, fără să se ocupe de semnificaţii. Şi în realitatea lor, unul dintre tunuri era „smintit“, aşa că a fost nevoie de intervenţia unui meşter care „aşa îl legă de bine cît nu credeai că-i cîrpit“. Vitejia eroilor este la înălţimea armamentului: „unul crede că-i Anibal, celalalt Temistocleu“. Unul dintre aceştia, Pende-deca, are prilejul să îşi arate şi în faptă curajul: din adăpostul carantinei,

. . . . . ca'nişte lei înfocaţi
Privea din carantină cum se bătea ceialalţi,

iar aiurea, eroismul impetuos al descendenţilor lui Temistocle şi Ahile se desfăşura sub toate punctele cardinale: „unii răcneau în odae, iar ceialalţi pe la porţi“.

Scanned with OKEN Scanner

Antigrecismul scriitorului nu izvorăşte însă numai din iubirea pentru ţara lui: în desfăşurarea ei, revoluţia grecilor a dus neapărat la excese şi sentimentele umanitare ale scriitorului au fost aprig biciuite. El condamnă pe turcii care jefuiesc, asupresc şi ucid pe cei slabi; dar găseşte cuvinte tot atît de aspre şi faţă de greci cînd aceştia, uitînd legea elementară a omeniei, ucid pe turcii neînarmaţi, călători găzduiţi pe la hanuri.

Naraţiunea poetului se desfăşoară mai departe pămîntie, legată de amănuntul exact şi asasinată de el. Numai arareori, o trăsătură mai ascuţită de spirit ne surprinde în „lungile şi lăudatele versuri" ale lui. Jurămîntul cel mai sfînt îl face Beldiman că nu va scrie „basme sau vînt", ci adevărul curat. Şi dacă spre sfîrşitul poemei el se lasă ispitit şi, depărtîndu-se de la relatarea faptelor, imploră mila lui Dumnezeu pentru ţara Moldovei, aceasta i se pare o mare abatere de la canonul lui de poet şi de istoric şi se pocăeşte îndată:

> Am căzut din istorie, văz că m-am împiedicat,
> Făr-a simţi rătăcire, vrînd nevrînd am lunecat,
> Înapoi să ne întoarcem.

Şi el se întoarce într-adevăr de unde plecase şi ne povesteşte cu aceeaşi pricepere şi arderea Iaşului după revoluţie: „Etna-ţi părea tot oraşul". Au ars, precizează incorigibilul scriitor, vreo zece mînăstiri, dintre care trei în Uliţa Mare, iar case — boiereşti şi proaste, hanuri şi crîşme — vreo trei mii. Şi admiratorul lui Heraclit şi Young prinde şi jalea populaţiei, a cărei durere nu se exprimă decît prin ah! şi prin vai! Domnia pămînteană nu se anunţa astfel sub zodii bune; spre a se lămuri însă mai bine dacă în aceste nenorociri trebuie să se vadă mînia cerului, el făgăduieşte să istorisească şi evenimentele în continuare. Cuminţit însă de eforturile pe care i le-a cerut elaborarea *Tragodiei*, în redactarea noii lucrări el îşi propune să renunţe la vers:

— „Însă nu mai mult în stihuri, fiind zăbavnic şi greu".

Luată în întregul ei, *Tragodia* lui Beldiman ne apare ca ceva hibrid. Concepută ca un poem epic, lipsa de avînt a scriitorului şi obligaţia pe care şi-a impus-o de a urmări cu stringenţă adevărul şi amănuntul o transformă într-o cronică ver-

Scanned with OKEN Scanner

sificată, așa cum circulau multe în literatura grecească și cum circulau și în literatura română. Și dacă, prin traducerile sale, „prea învățatul" Beldiman n-a ajuns să cucerească laurul nemuririi, laurul nemuririi nu l-a cucerit el nici cu opera originală, oricît de „învăpăiată", ar fi fost dragostea pe care ar fi nutrit-o „spre procopsirea neamului românesc".

46. Nu versul, ci proza este domeniul propriu modestului călugăr Dionisie Eclisiarhul de la Rîmnicul Vîlcii. Îi datorăm *Chronograful Țării Rumânești* de la 1764 pînă la 1815. Opera a fost scrisă în anii 1814—1815. Autorul, vestit prin calitățile lui de caligraf și prin cunoștințele de limba slavă, și-a petrecut viața traducînd acte, scriind condici mînăstirești și dînd lecții de slavonește. Întovărășind pe episcop, el călătorește în Banat și Ungaria și ne dă unele amănunte, savuroase prin naivitatea lor, în legătură cu această călătorie. Cîtăva vreme a petrecut el și la București, iar către sfîrșitul vieții îl aflăm la Craiova, trăind în mare sărăcie.

Cronica este precedată de o însemnare, în care ne arată cîți și în ce împrejurări au fost muceniți mucenicii creștinilor. Urmează după aceea un *Cuvînt* adresat iubitorilor de citire, în care stabilește obiectul operei sale și dă unele indicații asupra sa: va povesti evenimentele Munteniei din cei din urmă cinci zeci și cinci de ani, și pentru aceasta va recurge la cele aflate de la înaintași, dar va pune la contribuție și ceea ce i-a fost dat lui însuși să vadă și să trăiască. Avem de-a face prin urmare nu cu o cronică pură, ci cu o cronică și o operă memorialistică în același timp.

Încă de mai înainte, într-o notă ce întovărășește traducerea cărții *Calea împărătească a crucii Domnului*, Dionisie se arăta conștient de limitele puterilor sale: nu fusese înzestrat cu vreo „învățătură academicească" sau „săvîrșirea ritoricească la înfrumusețarea cuvintelor". Aceeași idee revine și în *Cuvîntul* amintit, în care el mărturisește că „neavînd practica lăudaților istorici a împodobi povestirea cu cuvinte ritoricești", se „cucerește" în fața celor ce vor citi *Chronograful*, în care a istorisit după „aplotita" lui.

Principiul în baza căruia este organizată narațiunea evenimentelor este succesiunea la tron a domnitorilor; am zice așadar principiul cronologic, dacă scriitorul nu ar avea o concepție sui-generis despre cronologie. El ne arată astfel că Nicolae Caragea a venit la tron în 1781 și a domnit patru ani; după el a

Scanned with OKEN Scanner

urmat Mihail Şuţu, care începe să domnească la 1784 şi stăpîneşte de asemenea patru ani. Şi cu toate acestea, Mavrogheni, care îi urmează vine la tron în 1786. Este, în această capricioasă manevrare a datelor, una dintre notele caracteristice ale operei lui Dionisie. De altfel diferitele domnii nu sînt delimitate numai cronologic în felul acesta; scriitorul are în arsenalul său mijloace variate pentru caracterizarea lor şi acela pe care l-a întrebuinţat cu mai mult succes este pictarea imaginii economice a timpului: cum mergeau boierii cu slujbele, cum negustorii cu „alişverişurile", care erau preţurile diferitelor articole „curca zece parale, curcanul cel mare 15, . . . era şi peştele berechet, morun proaspăt de Dunăre ocaua patru parale . . . . raci 20 de o para".

Evident, scriitorul este preocupat de aproape de nenorocirile ce s-au abătut asupra ţării. El narează astfel suferinţele îndurate de locuitorii din Oltenia şi o parte din Peninsula Balcanică din partea lui Pasvantoglu. Şi totuşi sînt unele lucruri care prin natura lor ar fi trebuit să-l facă să se cutremure, dar el nu s-a cutremurat. A văzut cu ochii lui ţepile lungi de doi stînjeni, puse de Mavrogheni în faţa bisericilor, a admirat înălţimea şi puterea lor, dar cronicarul nu se îngrozeşte, ci constată numai că domnitorul era cam aspru cu boierii din Bucureşti sau din Craiova, pe care trebuia să-i pedepsească greu ca să nu facă „coroşpondenţie" cu nemţii sau cu muscalii.

Dar evenimentele locale nu satisfăceau pe deplin pe acest călugăr care călătorise prin Banat şi văzuse casele lui Matei Corvin de la Buda, care cunoştea prin urmare Europa la ea acasă. Este drept că o mai cunoştea şi dintr-o „cărţulie" tipărită la Buda, în care se vorbea despre înfrîngerea francezilor de către ruşi, sau dintr-o altă cărţulie tipărită tot la Buda, în care se descria piramida făcută la Moscova cu tunurile luate de la francezi. Informaţia în legătură cu evenimentele din Europa îi venea aşadar lui Dionisie Eclisiarhul din scrieri minore de propagandă antifranceză şi faptul acesta determină şi coloratura sentimentală a cronicii sale. Scriitorul are idei precise în legătură cu cabalele subterane ale diplomaţiei europene şi cunoaşte precis motivele pentru care, pe vremea aceea, erau pornite războaiele între popoare. Un singur exemplu, savuros şi concludent: „Împărăteasa Ecaterina, avînd întru stăpînire tot Crîmul tătăresc, au poftit să se încoruneze spre a se numi împărătească şi a Crîmului şi mergînd la Crîm, au scris şi au poftit pe toţi împăraţii să se iscălească la cererea ei şi să vie în Crîm, la

Scanned with OKEN Scanner

încorunarea ei, la o veselie prea slăvită şi negrăită. Deci împăraţii şi craii Apusului au iscălit titulușiul a se numi împărăteasa Ecaterina împărătească şi a Crîmului şi la vremea cea rînduită au mers înșişi şi s-au adunat la Crîm, ducînd fieştecare poclon, adecă daruri împărăteşti, împărătesii Ecaterinii, după cum au obiceiu împăraţii. Şi cine va putea povesti cu ce ţeremonie şi cu ce halaiuri şi cu ce cinste şi dragoste i-au întîmpinat împărăteasa, şi cu sărutare îmbrăţişîndu-i ca pe nişte prieteni şi împăraţi. Iar împăratul Ţarigradului, măcar că iscălitura titulușului împărătesii au dat după cerere şi nefiindu-i voia văzînd că toţi ceilalţi împăraţi au iscălit, că tînjea de partea Crîmului jumătate ce au cumpărat-o împărăteasa cu amăgire de la sultanul pe carele l-au tăiat. Însă el n-au primit nici să audă, necum să meargă la încorunaţie, numindu-se pe sine împăratul împăraţilor, şi stăpînul tuturor, şi cum că toţi împăraţii lumii, din prea multă a lui milostivire, îi îngăduise de sînt şi ei imperatori stăpînitori, iar nu împăraţi. Dar oareşcum, ca cum nu ar şti, au poruncit unui Reis-efendi din cei aleşi de au mers cu peşcheşuri scumpe împărăteşti la Crîm să le dea împărătesii în adunare şi să fie la încorunaţie. Deci sosind Reis-efendi la Crîm, şi înştiinţîndu-se împărăteasa cu ceilalţi împăraţi de venirea lui, nici o întîmpinare sau halaiu nu i-au făcut, şi vrînd să meargă la împărăteasa şi la adunarea împăraţilor cu pocloanele, nu au fost primit, nici el nici pocloanele lui, dîndu-i-se răspuns atît de către împărăteasa Ecaterina cît şi de către toţi împăraţii cei adunaţi, cum că nu este primit întru adunarea împăraţilor, că el este slugă împăratului său şi la corunaţie se adună de faţă însuşi împăraţii, iar nu slugile împăraţilor, şi aşa Reis-efendi cu acel răspuns ruşinat s-au întors la Ţarigrad, spunînd împăratului ruşinea făcută. Împăratul auzind s-au mîniat foarte, şi au chemat pe vezirul şi pe căpitan-paşa şi cu groază mare le-a poruncit să ia bani din haznalele împărăteşti, să adune oşti grele şi să pornească război cumplit pe mare şi pe uscat asupra muscalilor, să ia Crîmul înapoi din stăpînirea lor. Atunci căpitan-paşa cu trufie s-au lăudat înaintea împăratului că va prinde pă împărăteasa Ecaterina şi o va aduce vie la împăratul şi va lua şi Crîmul".

Pasajul este ilustrativ pentru arta scriitorului. Într-adevăr ar fi greu să se precizeze dacă trebuie să admirăm mai mult naivitatea, fantezia sau bună-credinţa de care autorul dă dovadă.

Scanned with OKEN Scanner

Naraţiunea lui se leagă de basm, împăraţii şi împărătesele merg cu paşi de legendă în filele scrierii sale.

După ce ne-a pregătit moralmente în felul acesta, scriitorul se opreşte îndelung asupra marelui personaj al timpului său, Napoleon. Lămurit din cărticelele tipărite la Buda, Dionisie priveşte cu un ochi duşmănos pe împăratul francez. Mai întîi, Napoleon era de neam grec-romeos, dar renegat, trecut la legea papistaşă. La început a fost ofiţer în armata nemţească, unde s-a dovedit isteţ şi cu bune purtări. Dar în zadar, germanii nu l-au făcut mai mare, aşa cum ar fi meritat. Atunci el s-a supărat pe dînşii şi s-a dus la francezi, care l-au primit şi, recunoscîndu-i calităţile, l-au făcut „obersteru, adecă cum e la muscali polcovnic mare". Aici, în Franţa, unde era pe atunci o mare turburare, Napoleon s-a sfătuit cu unii, a sfătuit pe alţii, şi a ajuns în cele din urmă să hotărească pe boierii locului să libereze pe „rumânii" Franţei. În felul acesta el cîştigă o mare trecere înaintea tuturor. În urma acestora este făcut voevod al oştilor franceze, cu care cucereşte Misirul şi Palestina. Era necesar să cucerească aceste ţinuturi, pentru că, ne lămureşte cu toată preciziunea scriitorul, numai pe aici, prin Misir şi Palestina puteau ajunge francezii în America. După ce săvîrşeşte aceste vitejii, „ca un maestru" ce era, el se meşteşugeşte în toate chipurile pînă cînd intră sub pielea miniştrilor Franţei, care îl fac împărat. Dar împăratul nu s-a astîmpărat: „Bonaparte, dacă l-au rădicat franţezii împărat, au poftit pe Franţiscus împăratul nemţilor să iscălească şi el la diploma împărătească, dîndu-i titulusiu de împărat al Franţei. Franţiscus n-au primit, zicînd cum că Franţia nu este împărăţie, şi este crăie, şi el nu s-au încorunat cu ştirea celorlalţi împăraţi ai Evropei". Întocmai ca Franţiscus au făcut şi ceilalţi împăraţi ai Europei: nici Alexandru al Rusiei n-a primit, „nici prusul, adică craiul Brandiburul, nici craiul Sfetii, nici craiul Hispanii, nici craiul Portugalii, nici craiul Italii, nici Papa al Romii, nici raguzul, nici englezul". Şi ca un om rău ce era, Napoleon a pornit cu iuţeală împotriva acestor crai şi împăraţi, care nu voiseră să-l primească şi pe dînsul în rîndurile lor. Cel dintîi care a simţit greutatea pumnului său a fost Franţiscus al nemţilor, care pornise război pentru Italia şi care pierde luptele una după alta, între altele şi pentru că generalii lui erau mitarnici şi nu voiau să lupte, lăsînd tot greul pe seama ruşilor, care au tras cu tunurile în aşa fel încît „de multa iuţimea focului spun că

Scanned with OKEN Scanner

s-au fost topit şi tunurile". În culori de basm este povestită împăcarea dintre francezi şi nemţi, şi mai cu seamă aceea dintre Napoleon şi Alexandru al Rusiei. Dar pe cît de mult admiră scriitorul pe acesta din urmă, pe atît de mult îl urmăreşte cu vindicta pe cel dintîi: „Dar mai aşteaptă, Bonaparte să-ţi vezi şi tu sfîrşitul".

În naraţiunea acestui sfîrşit, scriitorul se dovedeşte tot aşa de bine informat ca şi în celelalte fapte ce l-au preocupat. Ultimul punct pe care îl vom aduce în discuţie este de natură să ni-l arate pe Dionisie iniţiat în problemele de armament, şi încă de armament secret. Pentru savoarea lui, pasajul se impune să fie reprodus în proprii termeni: „Aşa spun că acele secreturi, două sau precum spun unii patru iar nu mai multe, cum că au fost pe acea vreme un franţioz, meşter foarte iscusit la facere de tunuri, şi cerînd de la împăratul multe feluri de metaluri, le-a băgat în topitorie amestecîndu-le, cu multe feluri de otrăvuri iuţi împreunîndu-le, şi fierbîndu-le cu foc iute; după ce s-au topit toate materiile, le-au vărsat în tipar, ieşind tunuri nu prea mari, cu gura ca de somn, şi apoi au adunat otrăvuri foarte iuţi, şi scumpe foarte, de pe la spiţeriile împărăteşti de la Hindiea, Franţia, Englitera, i proci, amestecîndu-le şi colesîndu-le cu pravuri iuţi, şi cu alte materii veninoase, şi făcîndu-le barut cum au ştiut; au făcut şi măsură cu cumpănă cît să bage într-unul la o umplătură, şi cercîndu-le spun că mare trăsnet fac, şi numai foc ese dintr-însele, că ghiulele sau altceva nu bagă în ele, şi fumul acela răsfirîndu-se, cine-l va mirosi moare îndată de năpraznă, ori om ori dobitoc".

Chronograful Eclesiarhului nu este aşadar numai o operă de interes local, el pune în discuţie probleme europene. Dar scrierea aceasta, posterioară *Ţiganiadei* lui Budai-Deleanu, este tot ce poate fi mai indicat să ne arate distanţa uriaşă dintre scriitorii influenţaţi de „Lumini" şi cei care cădeau în afară de raza „Luminilor". Şi totuşi, *Chronograful* lui Dionisie prezintă un interes cu mult mai mare decît numeroase lucrări de acelaşi gen ale epocii. Pentru că Dionisie, care n-a mărturisit niciodată că zeii au făcut dintr-însul un poet, avea totuşi unele însuşiri poetice reale, avea un spirit ispitit de fabulaţie şi un ochi care vedea lumea noastră în lumini de mitologie.

47. Farmecul cronicii lui Dionisie rezulta din aceste incursiuni naive în istoria universală, datorite convingerii că pentru mintea lui nu putea rămîne ascuns nimic din secretele diploma-

Scanned with OKEN Scanner

ţiei şi din marile taine ale arsenalelor militare. Nimic din naivitatea plăcută a lui Dionisie, nimic din revolta sinceră dar de ţinută suburbană a lui Zilot Românul nu ne întîmpină în opera istorică a lui Ienăchiţă Văcărescu. Cu titlul ei complet, opera aceasta se cheamă *Istorie a prea puternicilor împăraţi otomani adunată şi alcătuită pe scurt de dumnialui Ienache Văcărescul dykeofilax a bisericei cei mari a Răsăritului şi spătar al Valahiei, începîndu-se în vremea prea luminatului împărat Sultan Abdul-Hamid I, la veleatul hijretu 1202 şi Mîntuitoriu 1788, în Nicopoli a Bulgariei şi s-a săvîrşit în zilele prea puternicului împărat Sultan Selim III la veleatul 1794 şi 1208, în luna lui Seval.*

Venită în urma *Istoriei Porţii Otomane* a lui Dimitrie Cantemir, pe care o pune la contribuţie, opera lui Ienăchiţă Văcărescu rămîne cu mult în urma aceleia. Autorul îşi putea culege informaţia din scrieri italiene, franceze, latine, greceşti, turceşti şi, probabil, germane, în afară de materialul în limba română; orizonturile erau deschise larg în faţa lui, dar spaţiile mari distrug pe oamenii mici. La o largă contribuţie a pus, în partea întîia, pe scriitorii turci: „tre mi s-au întîmplat a vedea şi a citi", mărturiseşte Văcărescu, „pe Naima, pe Rasîd şi pe Subhî, care au scris cu atîtea frumoase tejniusuri şi istileahuri, sau metafore şi idiotisme." Alături de aceştia el aminteşte şi pe Eiveri-Efendi, iar dintre izvoarele ce aparţin altor literaturi el aminteşte între alţii pe Nichifor, Zonara, Laonic, Leunclavius, Ladvocat, Cantemir, Büsching, Voltaire. Pentru partea a doua a operei a făcut apel şi la hîrtiile din arhivele familiei sale şi a pus la o largă contribuţie propria experienţă.

Şi totuşi, cu toată informaţia pe care o concentrează, opera acesta nu este propriu-zis o operă istorică. Scriitorul începe dînd informaţii asupra izvoarelor şi condiţiilor în care a început să scrie. Văcărescu este conştient de faptul că pana lui nu este împodobită de „furme ritoriceşti şi de meşteşuguri gramaticeşti", el începe totuşi să scrie în exilul de la Nicopole pentru motivul că nu poate consola altfel pe compatrioţii săi şi nu se poate consola pe sine de nenorocirile ce s-au abătut asupra lor, dar şi cu scopul de a arăta cum s-a dezvoltat puterea otomană. Sînt, de fapt, două lucruri care se completează, scriitorul căutînd în istorie un refugiu, „petrecerea vremii cei turburate întru care mă aflu".

Scanned with OKEN Scanner

În urma acestora, el vorbește despre întemeierea legii turcești, despre Mahomed și închină cîteva rînduri și califilor. Ceva mai pe larg se oprește asupra Coranului, insistînd în mod special asupra diferențelor de ordin etic dintre legea mahomedană și cea creștină. Partea primă a cronicii aduce, după izvoare turcești și străine, o expunere cronologică a domniei sultanilor, dar în marginalia prinde și numele domnitorilor din Țara Românească, fapt care ne face să ne întrebăm dacă nu cumva autorul intenționa să ne dea și o istorie a Munteniei, ale cărei evenimente ar fi fost explicate în dependență de istoria turcească, pentru epoca în care lucrul acesta se impunea. Pentru că, altfel, interesul lui pentru istoria țării este aproape total absent în toată partea primă a cronicii.

În toată partea primă, în care sînt înfățișate timpurile trecute, Văcărescu se caracterizează prin obiectivitatea cu care aduce în discuție faptele. Narațiunea, seacă în general, este întretăiată de versuri: după ce povestește în proză domnia fiecărui sultan, istoricul încheie într-o strofă în care uneori face rezumatul celor narate anterior, iar alteori formulează o sentință morală prin care subliniază situația înfățișată. Procedeul acesta, de origine orientală, îi dă scriitorului prilejul de a coborî în paginile sale toată mitologia grecească, de a face pe Mars și pe Minerva să-și dispute drepturile asupra cutărui sau cutărui sultan. Naiv, de bună seamă; și aerul acesta de naivitate este accentuat aiurea și de accepțiunea particulară a unor cuvinte care n-aveau un stagiu mai îndelungat în lexicul limbii românești. Iată bunăoară pe sultanul Mustafa II, care moare din pricina unei boale ce avea să devină fatală numai cu mult mai tîrziu, în epoca romantismului: melancolia. Mustafa moare de melancolie; este drept însă că, în prealabil, el fusese bătut în luptă și pus la închisoare.

Proza lui Văcărescu aduce uneori observații ce dovedesc spiritul lui caustic. Un singur exemplu în ordinea aceasta este suficient ca să ne lămurească: în vremea răscoalei ce duse la căderea Sultanului Ahmed, urmașul acestuia, Sultanul Mahmud, caută să restabilească liniștea. Pentru aceasta el puse de tăie multe „zorbale"; dar fură tăiați și mulți oameni nevinovați, și Văcărescu ne arată motivarea acestei măsuri extraordinare: „pentru ca să nu se întîmple a se învinovăți și aceia în urmă, altă dată".

Scanned with OKEN Scanner

Partea a doua a cronicii începe narînd evenimentele din timpul lui Mahmud. După propria mărturisire, în vremea acestui sultan s-a născut şi Ienăchiţă Văcărescu. Faptul acesta constituie criteriul după care scriitorul a stabilit clasificarea materialului ce formează preocuparea sa. Un criteriu lipsit de rezistenţă din punct de vedere ştiinţific, dar în măsură să ne explice diferenţa de natură între cele două capitole. Partea a doua priveşte şi istoria turcilor, sultanii defilează şi aici, încondeiaţi din cînd în cînd în versuri de felul celor amintite mai înainte, de la Mahmud I pînă la Selim III. Dar partea cea mai mare a lucrării este închinată Ţării Româneşti, şi mai cu seamă, vieţii scriitorului. Avem de-a face cu ceva compozit, un amestec curios de istorie universală, de autobiografie şi de memorii. Şi în măsura în care scriitorul face ca interesul să se concentreze în jurul său, naraţiunea se însufleţeşte, fraza capătă culoare şi vigoare. Paginile închinate lui Mavrogheni, domnitorul care-l exilase pe scriitor, s-ar putea compara, ca dinamică a sentimentului, cu paginile pasionate în care Radu Popescu vorbeşte despre Şerban Cantacuzino. Din faptul acesta decurge lipsa de proporţionalitate a lucrării. S-ar putea spune că avem de-a face cu două opere distincte, a căror alcătuire a fost orientată de criterii diferite: avem în primul rînd o cronică a imperiului otoman, iar în al doilea rînd memoriile unei personalităţi de marcă a timpului său. Cadrul restrîns al primei părţi nu îngăduia nici menţionarea unor evenimente de proporţiile luptelor lui Mihai Viteazul cu turcii, cadrul dezvoltat al părţii finale îngăduia povestirea pe larg a tuturor misiunilor diplomatice ale scriitorului, reproducerea textuală a cuvintelor pe care i le adresează Iosif II şi a acelora adresate de el împăratului, precum şi notarea atîtor date de ordin personal. Dar opera lui Văcărescu interesează, în măsura în care ea mai poate interesa astăzi, tocmai prin această contribuţie personală. Partea primă a ei a fost totdeauna depăşită şi inutilă, în timp ce partea finală poate fi încă utilizată ca izvor pentru cunoaşterea epocii sale.

Operă a unui turcofil convins, *Istoria otomanicească* a lui Ienăchiţă Văcărescu se resimte şi ca limbă de influenţa limbii turceşti. Această influenţă este mai puternică aici decît în oricare altă scriere a sa, deoarece scriitorul trebuie să lucreze cu terminologia administrativă şi militară a vremii, capitolele cele mai fluctuante din întregul lexic român. Întîlnim şi neologismul de origine romanică, adeseori în forme care aveau să ră-

Scanned with OKEN Scanner

mînă. Am văzut că Văcărescu vorbește de *melancolie*, la aceasta vom adăuga pe *prigioner*, *confederate*, *proteţione*, *conformaţione* etc. Vedem astfel că scriitorul nu ezita să se adreseze limbii italiene pentru completarea lexicului său. Alături de formele acestea însă întîlnim atîtea altele care ne duc spre alte sfere. Iată pe Mavrogheni, care prăpădea „memlechetul împăratului"; iată pe Jem pe care, la Napoli, „evropeii-l politevsia cu mîglisiri". Discuţia timpului cît trebuie să stea un păcătos în infern a avut-o „cu înălţatul vezir, Varcalî Zadè Selim-pașà, ce se afla într-această vreme orînduit Nigheboli și Cule muhafîzi, Efleac și Tuca sevahîlî baș-bog". În altă parte, Văcărescu ne arată darurile pe care le-a făcut sultanul domnitorului Munteniei, cînd acesta i-a închinat ţara, în 1718. Iată aceste daruri și semnificaţia lor: „cabaniță sau hlamidă împărătească, și cucă, și sangiac, și două tuiuri, paià de trei, căci are voie a face toate ale pompei cîte fac cei cu trei tuiuri, adică nouă calcanuri, nouă dauluri, șase stîri, ciauși gavazi și altele, încă mai multe, de vreme ce i-a dat și peici împărătești, cum da numai hanului, și divan ciauși, capigîi, și mecterhanè împărătească, și cal cu divan-tacîmî, și hai ahîrlîi".

Aceasta este limba pe care știa să o scrie uneori Văcărescu, scriitorul care totuși avea să fie socotit drept „părintele gramaticii românești", într-o operă care, prin izvoarele sale, se leagă și de occident, dar care, ca spirit, se încadrează încă orientului.

48. „Părintele gramaticii românești" nu este cel dintîi autor de gramatică românească. Înaintea lui, un fost elev al academiei de la Chiev, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, redactase o astfel de gramatică. Ea fusese cerută de domnitorul Munteniei Constantin Mavrocordat, care avea intenţia să o publice[6]. Opera, care datează din 1757, n-a văzut lumina tiparului atunci. Nici Sulzer, care o cunoștea și care se hotărîse la un moment dat s-o intercaleze în opera sa, nu o tipărește, deoarece între timp apăruse gramatica lui Micu și Șincai. Ea se păstrează pînă astăzi în manuscris în biblioteca Academiei Române[7].

Textul gramaticii este precedat de o scrisoare de închinare către Constantin Mavrocordat și de o lungă introducere, în care autorul arată între altele, că, pregătit în academia Movileștilor de la Chiev, a ajuns să aibă oarecare experienţă în limbi străine și că faptul acesta îi dă îndrăzneala să scrie, după modelul gramaticilor pe care le cunoscuse la Moscova și la

Scanned with OKEN Scanner

Chiev, gramatica limbii române. După părerea lui, gramatica este „începutul tuturor învăţăturilor“ şi numai cu ajutorul ei poţi ajunge la studiul retoricii, al filozofiei şi al teologiei: „fără de ajutorul acestui methodos nu vei putea dezlega nici un feali de period, şi nu vei putea afla pre cunoştinţa şi pre adevărul cel ascuns întru period, şi întru alte încheeri sintacticeşti, piiticeşti şi altele“. El îşi dă seama de necesitatea cunoaşterii gramaticii îndeosebi în legătură cu traducerile, unde ea este o „dreaptă armă“, singura cu ajutorul căreia se puteau evita „întunecatele cuvinte“ ce se întîlnesc în cărţile traduse pînă atunci.

După definiţia lui Eustatievici, gramatica este „meşteşugul carele învaţă bine a grăi şi drept a scrie“. În cuprinsul ei se tratează despre ortografie, etimologie, sintaxă, prozodie şi versificaţie. Nomenclatura este tradusă, ducînd uneori la formule curioase: substantivul este *nume;* pronumele, în *loc de nume;* verbul, *grai;* participiul, *împărtăşire;* prepoziţia, *înainte punere,* adverbul, *spre grăire;* interjecţie, *în mijloc aruncare.* Verbele au *graiuri lucrătoare şi pătimitoare* (active şi pasive) şi uneori sînt *fără feţe* (impersonale); modurile sînt *închipuiri,* conjugarea este *înjugare,* timpurile sînt *vremi.* Avem modurile: *arătătoare, puruncitoare, poftitoare, încheetoare* (subjonctiv), *nehotărîtoare* (infinitiv, participiu). Vremile sînt: *de acum* (prezentul), *cea trecută* (imperfectul), *cea trecută săvîrşită* (perfectul definit, şi compus), *cea trecută de mult săvîrşită* (mai mult ca perfectul), şi *fiitoare* (viitorul). Declinarea este *plecare* şi are următoarele *căderi* (cazuri): *numitoarea* (nominativul), *născătoarea* (genitivul) *dătătoarea* (dativul), *pricinuitoarea* (acuzativul), *chemătoarea* (vocativul) şi *luătoarea* (prepoziţional cu prepoziţia de, de la, din).

Mai puţin decît Dimitrie Eustatievici a pătruns spiritul limbii autorul unei alte gramatici române, călugărul Macarie de la Iaşi. Manuscrisul ei se păstrează de asemenea în biblioteca Academiei Române. Lucrarea a fost alcătuită pe vremea păstoriei mitropolitului Gavriil şi în zilele „Imperatriţei noastrei Ecaterinei Alecsievnei a toatei Rosiei şi a naslidnăcului ei, a marelui Cneaz Ţarevici Pavel Petrovici, acuma cu mila Domnului Dumnezeu şi a toatei Moldaviei împărăţîtoare fiind“. Gramatica lui Macarie tratează despre părţile cuvîntului, ortografie şi versificaţie. Terminologia nu se deosebeşte mult de aceea a lui Eustatievici, de aceea nu vom semnala decît cîteva date

Scanned with OKEN Scanner

mai de seamă. Autorul are idee despre derivate care, atunci cînd sînt realizate prin sufixe, ne duc la *chipuri*, iar cînd sînt realizate prin prefixe ne duc la *forme*. *Chipuri* sînt două: *întîietor* (exemplu *dorm)* și *purcegător* (ex. *dormitez*, pe care el îl consideră derivat din prima formă; formele sînt de asemenea două; *curată* (fac) și *alcătuită* sau *împreună pusă* (prefac). Dintre pronume merită să fie semnalate cele *avuțialnice* (posesive), *pomenitoare* (personale de persoana I și II) și *pricinuitoare* (reflexive). Timpurile (*vremi* sau *ani*) sînt: *acumnic* (prezent), *dăunăznic* (imperfect), *dăneoarnic* (perfectul definit), *odinioarnic* (mai mult ca perfectul) *nehotărît* (perfectul compus) și *fiitoriu* (viitor).

Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu apare la Rîmnicul-Vîlcii în 1787, sub titlul: *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduielilor gramaticii rumânești, adunate și alcătuite acum întîi dă Dumnealui Ienache Văcărescul cel de acum dicheofilax a bisericii cei mari a răsăritului și mare vistier a Prințipatului Valahiei.* În același an este tipărită la Viena, cu unele eliminări caracteristice. A treia oară a fost tipărită parțial în *Trompeta Carpaților* din 1872, de un admirator al familiei Văcărescu, scriitorul Cesar Boliac.

Ediția de la Viena reproduce exact textul gramaticii, dar înlătură lunga prefață-dedicație, pe care autorul o adresa episcopului Filaret de la Rîmnic. S-a emis ipoteza că această înlăturare s-ar datora faptului că românii din Transilvania, pentru care ea era retipărită, nu găseau în prefață lucruri care să-i intereseze. După cum vom vedea, crezul expus de Văcărescu în prefața sa mergea împotriva ideilor scumpe ardelenilor și reeditarea ei mutilată este o consecință a acestui fapt.

Pentru înțelegerea unor anumite aspecte ale operei sale vom aminti aici că, în materie de gramatică, autoritatea lui Ienăchiță Văcărescu era socotită de cercurile oficiale ale timpului ca depășind frontierele limbii române: în plină epocă fanariotă, el este examinatorul la gramatica greacă a candidaților care trebuiau să urmeze cursurile școlii române de la Constantinopol, înființată în 1786 de Mavrogheni.

Văcărescu însuși era conștient că opera lui este ceva modest, că el nu dă o gramatică a limbii române, ci numai unele observații asupra ei, unele contribuțiuni la studiul acesteia: „am obosit", spune el, „străduindu-mă nu ca să fac gramatică, ci numai băgări de seamă asupra gramaticii a limbii noastre".

Scanned with OKEN Scanner

Sau, în altă parte: „nu pociu iarăș să numesc gramatică această alcătuire, fără dă numai băgări dă seamă asupra idiotizmii limbii noastre spre regulile gramaticești".

În adunarea acestor observațiuni el s-a condus după anumite modele. O parte dintre acestea sînt indicate de autor în prefața amintită, în care sînt tratate probleme ce interesează de aproape istoria limbii. După un *Abrégé chronologique*, tipărit la Paris în 1783 este expusă cucerirea Daciei de către Traian. Cu toate că se gîndește și la „Ulah", numele dat de germani și de unguri românilor, el crede totuși că Dacia a fost cucerită de generalul Flacu, o veche cunoștință a cronicarilor români, și că de la numele acestuia derivă numele Valahiei. Aici în Dacia stăpînea „craiul nostru" Decebal. Ca să pătrundă pe teritoriul Daciei, romanii au trebuit să treacă pe „trecerea cea de piatră". După ce Dacia a fost cucerită, ea a fost colonizată cu populație romană adusă din Italia, „partea cea mai cinstită" atunci a Europei romane. Acești colonișți s-au așezat mai întîi în Oltenia, unde județul Romanați își trage numele de la dînșii. Fraza scriitorului vizează celebra etimologie *Roma-nati*, care, pe cît de falsă, pe atît avea să fie de persistentă în știința română, în epoca romantică a acesteia. Văcărescu crede mai departe că acești colonișți au fost oameni simpli și că din pricina aceasta ei n-au fost în stare să apere puritatea limbii lor. Pasajul, esențial pentru definirea atitudinii scriitorului într-o problemă ce avea să fie îndelung dezbătută, se impune să fie actualizat în amănunt: colonișții romani au fost „proști și țărani, și nu cu știință dă șienţă, ci și fără gramatică au grăit el latinește și tălinește ca oamenii proști. Dar crez că dă la fiii lor au început a să și mai dăjghina limba, și fiind dachii împreună lăcuitori cu dînșii, sîrbii și bulgarii vecini, atîtea limbi dăosebite și a lor fără gramatică, ce urma să fie alt la limba noastră decît ce vedem astăzi? Căci de ar fi fost măcar un dascăl dă gramatică, astăzi am grăi toți limba latinească sau talienească, cu carele au venit acei stăpînitori dă atuncea aicea". S-a susținut că prefața lui Văcărescu se resimte de influența ideilor latiniste ale Ardealului. Pasajul reprodus ar fi fost de ajuns să ridice împotriva lui pe reprezentanții cei mai calificați ai latinismului ortodox. Într-adevăr, pentru aceștia afirmația că romanii aduși în țările române erau oameni dintre cei mai simpli, că Decebal este „craiul nostru", și că limba latină a fost coruptă sub influența dacilor, era un sacrilegiu pentru

care nu exista nici un mijloc de răscumpărare. Evident, este încă multă naivitate în tot ce spune scriitorul despre lipsa dascălului de gramatică a limbii latine vorbite în Dacia; dar ideile sale, care se înrudesc cu acelea ale Stolnicului Cantacuzino, reprezintă punctul de vedere pe care avea să-l dezvolte știința de mai tîrziu, după lichidarea fanatismului roman din Transilvania.

Există însă aici anumite idei care fac din Văcărescu un precursor. Raportarea lui statornică la limba italiană ne face să vedem într-însul pe unul din inițiatorii italienismului în cultura română. Iar convingerea lui că, dezvoltîndu-se pe baze pur latine, limba română avea să se confunde cu cea italiană, avea să fie reluată, după cum am amintit mai înainte, pînă în timpuri apropiate de noi.

Văcărescu este preocupat apoi de îmbogățirea lexicului limbii române cu termenii necesari pentru studiul și dezvoltarea științelor și filozofiei. Vreme îndelungată, limba aceasta a fost lipsită de orice îngrijire, fiind întrebuințată numai pentru vorbirea curentă, pentru negoț și pentru „trătăluiri politicești". Biserica a adoptat o limbă străină și faptul acesta a fost fatal limbii române. Născută în anul 105 o dată cu cucerirea Daciei de către romani, s-ar putea spune că ea s-a născut a doua oară în anul 1688, o dată cu tipărirea *Bibliei* lui Șerban. Cu toată această îndoită naștere, limba avea nevoie să fie adusă într-o „sistemă gramaticească" și îmbogățită cu termenii necesari pentru studiul „științei". Și în momentul acesta paralela cu limba italiană se impune din nou scriitorului: lipsesc din românește acele cuvinte pe care italienii le-au împrumutat de la latini, iar latinii la rîndul lor din „izvorul cel mai desăvîrșit, adică din limba grecilor". Și concluzia acestor constatări, care plutește peste liniile prefeței dicheofilaxului bisericii răsăritene, depășește pe aceea pe care italienismul de mai tîrziu avea s-o formuleze: să împrumutăm, așa cum au împrumutat și italienii; dar să ție întotdeauna seama că izvorul ultim din care s-au alimentat limbile moderne nu este limba latină, ci limba greacă.

Mărturisirea aceasta ne împiedică să vedem în Ienăchiță Văcărescu un reflex al preocupărilor caracteristice Renașterii din Transilvania, Văcărescu cunoaște, este drept, scrierile ardelenilor; dar ceea ce l-a izbit în primul rînd în publicațiile lor n-a fost ideea, ci ortografia. În ultimă analiză, ortografia însăși

traducea o idee; descifrarea ei însă cădea în afară de raza măsurată de interesul scriitorului. Planul cultural pe care militează Văcărescu este diferit de acela al transilvănenilor: el se încadrează unității spirituale din sud-estul Europei și în ordinea aceasta devine unul dintre personajele cele mai reprezentative: cu toată admirația lui pentru marii scriitori ai occidentului latin, și cu toată admirația pentru strămoșii romani, în fața Romei imperiale a unora, el înțelege totuși să proiecteze silueta stilată a Bizanțului. Atitudinea aceasta merită cu atît mai mult să fie semnalată cu cît ea vine din partea unui scriitor care afirmă strînsa înrudire a limbii române cu celelalte limbi romanice, laolaltă cu care ea curge, „ca niște pîrae", din limba latinească. Ea merită în același timp să fie semnalată și pentru un alt motiv. Văcărescu se dovedește, în gramatica sa, un cunoscător al lui Voltaire, așadar al unuia dintre cei mai caracteristici scriitori ai „Luminilor" franceze. El admiră *Henriada*, operă în care se făcea elogiul principelui luminat, și pune la contribuție *Viața lui Petru*, operă în care Voltaire s-a dovedit „un istoric adevărat". Henric și Petru, — principele luminat și civilizator, — însemnează una dintre marile teme de luptă ale „Luminilor". Legată pe calea aceasta de occidentul contemporan, gramatica lui Văcărescu imaginează totuși soluțiile ultime în spațiul elin.

În definiția lui Văcărescu, gramatica este „meșteșugul cuvîntului, care arată construcțiul, sau sindaxis, adică alcătuirea părților cuvîntului, și ortografia". Dacă ținem seama că prin „cuvînt" Văcărescu înțelege propoziția, vedem că teoretic el limitează domeniul gramaticii la sintaxă și ortografie. Asupra acestei definiții revine el în partea finală a operei, unde, în formă versificată, ni se arată că poetica face de asemenea parte din gramatică.

Definiția nu corespunde însă practicii. Gramatica lui este împărțită în două părți: partea întîia cuprinde zece capitole, în care autorul studiază categoriile gramaticale, iar partea a doua studiază pronunția, ortografia, prozodia, sintaxa și poetica. O relativă idee despre izvoarele din care se alimentează cunoștințele gramaticale ale scriitorului ne-o dă terminologia întrebuințată. Ni se vorbește astfel de *nome, sostantiv, pronome, propoziție* (prepoziție), *congiunție, interiețione;* se vorbește de asemenea despre *asolut, sostanță, sojet*. Pe lîngă termenii aceștia, care ne îndrumează către terminologia gramaticală italiană

Scanned with OKEN Scanner

întîlnim şi unii termeni de origine slavă, existenţi şi în gramaticile manuscrise precedente: *glasnice, neglasnice, slovă, slomnire*, sau de origine grecească, cum este *sindaxis* şi cum vor fi multe altele pe care le vom întîlni în capitolul închinat versificaţiei. Declinarea se cheamă pentru Văcărescu *îndupleare* şi ea are *căderile* următoare: *nominativă, ghenitivă*, adică *nemuitoare, dativă, acuzativă sau pricinuitoare, vocativă, ablativă* sau *aducătoare*. Genurile sînt în număr de patru: *bărbătesc, fămeesc, obştesc* şi *confuz*, dar cele din urmă două ajung să se confunde, desenînd ambele substantive care au o singură formă: *barză, şoarece, slugă, vultur*. Adjectivele au trei chipuri: *pozitiv* sau *puitor, comparativ* sau *alegător, superlativ* sau *covîrşitor*. Pronumele sînt de mai multe feluri: *personal* sau *primitiv, dobînditor* sau *pozitiv (al meu), aseverativ* sau *adeveritor (însumi, însuţi), dimonstrativ* sau *arătător, relativ* sau *adunător* (printre care figurează şi *dînsul, dînsa*), *pronume de cvalità* sau *felurime (acest fel)*, de *diversità* sau *dăosebire (altul, alta)*, de *generalità (fiecare, vericare, fie unde, veri unde)*, de *cătăţime* sau *cvalità nesăvîrşită*. Din puţinele exemple aduse se poate vedea că la Ienăchiţă Văcărescu distincţia între pronume şi adverb nu era clară. În legătură cu verbul semnalez că pentru el noţiunea de verb impersonal se exprima prin *graiu fără perzona rigorozi sau nestrămutaţi*, iar aceea de verb unipersonal prin *în jumătate de fără perzonă sau în afară perzonă cu chipul pătimitoriu*. Conjugarea se cheamă înjugare, iar modurile, numite *módele*, sînt următoarele: *indicativă* sau *arătătoare, hotărîtoare; imperativă* sau *poruncitoare; otativă* sau *rîvnitoare, congiuntivă* sau *adăogătoare* şi *infinitivă* sau *nesăvîrşitoare, nehotărîtoare*. Timpurile sînt: *prezente, preterit imperfect* sau *cel nesăvîrşitoriu trecut* (imperfectul), *preterit indeterminant* sau *cel trecut nehotărîtoriu* (perfectul simplu), *preterit perfect* sau *trecut săvîrşitoriu* (perfectul compus); *trapasat imperfect* sau *mai trecut nesăvîrşitoriu* (mai mult ca perfectul) şi *foturu* sau *cel viitoriu*. Există patru conjugări, pe care le stabileşte după terminaţia infinitivului: conjugarea întîia în *are: mîncare;* a doua în *ere: mergere;* a treia în *ire: iubire* şi a patra în *ère: vedere*. Notăm în continuare că verbele ajutătoare sînt *a fire, a avere, a putere* şi *a vrere* şi că mai mult ca perfectul are o dublă formă: *avusesem* şi *aveam avut*. Numeralul este *numărător, orînduitor* şi *împărţitor*, iar diminutivele se cheamă *mîngîietoare* sau *răsfăţătoare*.

Scanned with OKEN Scanner

Ienăchiță Văcărescu este convins că limba română, așa cum o prindea el în gramatica lui, cuprindea unele neregularități. Una dintre acestea îi pare lui că este așezarea articolului la sfîrșitul cuvintelor. Nu încearcă o explicare a fenomenului, dar remarcarea lui se impune să fie semnalată. În afară de ceea ce ar constitui o abatere generală a limbii române în comparație cu celelalte limbi surori, avem unele neregularități regionale: astfel verbele *vreau, pot,* care au o pronunție greșită în Muntenia, se pronunță corect în Moldova. Văcărescu se arată astfel conștient de unele deficiențe dialectale, pe care le notează din loc în loc.

Terminologia gramaticală a lui Ienăchiță Văcărescu ne pune în situația să vedem că modelele după care el s-a orientat sînt în primul rînd de origine italiană[8]. Sub influența acestora era firesc lucru ca scriitorul să poată pătrunde într-o mai mare măsură spiritul limbii decît Dimitrie Eustatievici sau Macarie, care plecau de la modele slave și grecești în primul rînd[9]. Este suficient să amintim, spre a sublinia diferența de vedere dintre ei, că în timp ce pentru Văcărescu nu existau în limba română decît două declinări și patru conjugări, Macarie descoperea în aceeași limbă douăzeci și două de declinări și treizeci și patru de conjugări: — un labirint în care nici el, nici cititorii săi nu se mai puteau orienta.

Prin problemele mari referitoare la limba română pe care le pune în discuție, gramatica lui Văcărescu este una dintre cele mai de seamă manifestări din începuturile filologiei române. Ea se remarcă deopotrivă prin categorica afirmație a originii daco-romane a limbii române și a influențelor slave exercitate asupra ei, prin semnalarea barbarizării progresive a limbii latine în Dacia și prin lupta pentru introducerea neologismului cerut de progresul cultural. Și dacă soluția principală pe care el o dă problemei neologismului este de natură să atașeze pe scriitor de mediul sud-est european, vom constata că, practic, el este larg tributar limbii italiene. Văcărescu, care în *Istoria otomană* își încărca fraza de cuvinte turcești, aduce în alte opere ale sale o abundență de neologisme de origine italiană. În felul acesta el devine unul dintre promotorii curentului italienist în cultura română și unul dintre spiritele ce au contribuit într-o mai largă măsură la relatinizarea, în forme acceptabile, a limbii române.

Scanned with OKEN Scanner

49. În strînsă legătură cu problemele de limbă stau, la toți acești scriitori, problemele referitoare la literatură. Ele se reduc aproape în mod general la versificație și stilistică. Înaintea lor aceste probleme se puseseră unor scriitori ca Dosoftei, Miron Costin, Dimitrie Cantemir; ele preocupaseră de asemenea în treacăt pe Nicolae Costin sau pe unii versificatori anonimi din secolul al XVIII-lea. Dar cei care au insistat în mod special asupra lor sînt autorii gramaticilor amintite.

Dimitrie Eustatievici închină partea a patra a gramaticii sale prozodiei și versificației. În limba lui, în care expresia aruncă un văl de aproximație asupra sensului, prozodia este definită în felul următor: „ceea ce subt măsurarea slovenirilor celor însemnătoare cît, învață a încheia stihuri". În vederile lui Eustatievici, versul român este prin urmare un vers prozodic, derivîndu-și legile din cantitatea vocalelor și legîndu-se pe calea aceasta de versul grecesc și latin. Lungimea vocalelor (glasnice) și prin urmare a silabelor (sloveniri) este desemnată de autor cu termenul *vreme*. Versul este *stih* și el se definește global ca „voroavă legată", iar în mod special el este „încheiere sau rînduire îndreptătoare a pasurilor celor întru un neam sau în număr știut, cela ce să cuprinde dintru vremi și dintru numerile slovenirilor". *Pasul* sau *piciorul* se definește la rîndul său ca o „parte a stihului hotărîtă prin știut număr și rînduială a slovenirilor". Vorbind mai departe despre organizarea silabelor în picioare, Eustatievici distinge picioarele următoare: *spondei, pirrihi, trohei, iambi; molos* sau *trimacru, amfimacru, amfibraheu, dactil, anapest, bacheu, polimbacheu, horiamb*. Cu toate că scriitorul cunoaște existența accentului de intensitate în limba română, versurile sale se construiesc toate numai pe cantitate. Astfel *casa* exemplifică piciorul pirrihic (vv); *nimenea* este trimacru (— — —); *moșie* este tribraheu (v v v); *șederea* este anapest (v v —). După numărul picioarelor și felul lor, versurile românești ale lui Eustatievici se împart în *exametre, pentametre, iambi, horiambi, trohei, arhilohicesc, falevțicesc (endecasillavon), safic, anacreontic, aristofanicesc, gliconicesc, leonicesc* și *stihul cel amestecat*. Exametri sînt următoarele versuri:

Încă pri / veaște pe / mintea / nule gre / șalele / tale
Pără / seaște-le / lase-le / dintru ști / ința ta / ia-le;

iar stihuri amestecate:

Cît e traiul, omul tot să sileaşte,
Pune osteneală, muncă, silire,
Ca slăvit să fie, mîhnit priveşte
Pentru prea deşarta de tot mărire,

Nu să odihneşte nici într-o noapte,
Numărul pune tot cu socotinţă,
Ca să se mire lui, norodul foarte
Dintr-a lui deşartă adeverinţă.

Nu-ţi aduci aminte de a ta moarte
Că va să se surpe lumeasca soarte.

Ca exemplu de caracterizare a versului amintim ceea ce ni se spune despre versul leonin, în a cărui definiţie se menţionează atît rima finală cît şi rima internă, şi care aduce, spre a defini al doilea emistih, neologismul cadenţă: „Acesta să cuprinde dintru patrusprezece sloveniri, întru carele după a opta slovenire să pune tăierea, ceea ce întru două loruşi asemine răspunzătoare să împarte, iară cealaltă parte a stihului, care se numeşte cadenţă, stă dintru şase sloveniri, şi numai la sfîrşit are răspunzătoare stihul a doilea".

Eustatievici îşi întemeiază în felul acesta versul şi pe rimă, a cărei existenţă el o intuieşte precis, dar a cărei definiţie şi denumire constituie pentru el greutăţi de neînvins.

Opera poetică este numită, ca în greceşte, *piima;* ea este *facere,* aşadar creaţiune: sensul rămînea strîns legat de etimologie. În strînsă legătură cu piima este ritmul, a cărui definiţie autorul nu o poate articula decît cu aproximaţie: el este „adunarea sau piima multor stihuri întru o cuprindere", aşadar o operă literară în versuri. Eustatievici descopere în limba română 19 categorii de ritm, care poartă toate nume de origine grecească: *epicon, liricon, imnos, paneghiricos, distihos, tristihos,* etc. Nomenclatura însăşi subliniază criteriile diferite ce se găsesc la baza clasificării. Dintre toate aceste categorii de ritm vom aminti numai definiţia savuroasă a epitalamului: el este „oareşcare facere bine lăudată întru oareşcare nuntă".

Clasificările pedante ale acestor feluri de ritm depărtează pe scriitor şi mai mult de esenţa versului românesc. Ele îl fac

Scanned with OKEN Scanner

să vorbească în continuare despre *simfonie* prin care înțelege un amestec copilăresc de cuvinte între două versuri, sau să stabilească drept izvor din care „purcede stih" unele semne matematice sau tipografice.

Prin concepția și terminologia lui, tratatul lui Eustatievici se leagă de lucrările de același gen grecești. Din aceleași sfere își derivă atît concepția cît și definițiile și Macarie. În gramatica sa, prozodia și versificația sînt tratate în partea a treia.

Macarie împarte la rîndul său vocalele române în lungi, scurte și deobște. Lungi sînt după părerea lui și diftongii, din rîndul cărora face parte și *u*, dedesubtul căruia el vedea pe ου grecesc. Sub influența canonului antic, el crede mai departe că și în limba română vocalele își schimbă natura în anumite poziții. Versul lui Macarie se întemeiază de asemenea pe durata silabelor. Cu părere de rău constată el însă că, pe cît de numeroase erau felurile de vers în limba greacă, pe atît de puțin numeroase sînt ele „întru puțîna rumânească poeticească meșteșugire". El este convins însă că experiența literară le va spori numărul în viitor; și, odată cu exprimarea tautologică a gîndirii sale, autorul se consolează „celelalte neamuri și chipuri și fealuri făcătorilor celor ce să vor naște și vor veni întru trecătoarea și vremelnica lumea și viața aceasta, după moartea noastră, întru veacurile și neamurile ceale de pre urmă, întru a stihurilor facere întru rumânească limbă a le face și a le alcătui lăsîndu-le". Se deduce din acestea că Macarie, care vorbește de *poeticească meșteșugire*, redă noțiunea de poet prin echivalentul românesc general al termenului grecesc: poetul este *făcător*, pentru că în grecește ποιητής însemnează de asemenea *făcător, creator*. Traducînd în felul acesta, scriitorul reducea la rudimentele ei prime o concepție, în ale cărei subtilități mintea lui nu putea să pătrundă.

Nu vom urmări aici definițiile lui Macarie; ele nu aduc ca notă personală decît dificultatea de adaptare în limba română a definițiilor corespunzătoare grecești. Nici în ceea ce privește picioarele, nici în ceea ce privește felurile de vers, el nu se depărtează de modelele sale grecești. Singurul vers care ar părea caracteristic limbii române este *stihul adăugat moldovenesc;* dar cum și acesta se construiește pe durată, el se reduce de asemenea la forme grecești.

Tratatul lui Macarie, o stîngace încercare de a impune limbii române sistemul metric antic, se aseamănă și prin această tră-

Scanned with OKEN Scanner

sătură cu tratatul anterior al lui Dimitrie Eustatievici. El nu este în ultimă analiză decît transpunerea parţială în limba română a capitolului de poetică greacă pe care Antonie Catiforo îl anexa gramaticii sale, tipărite la Veneţia în 1734: *Gramatică greacă completă, cuprinzînd morfologia celor opt părţi ale cuvîntului şi sintaxa, precum şi metoda poetică.*

Lui Antonio Catiforo îi este tributar în parte şi Ienăchiţă Văcărescu în tratatul său de poetică, publicat la sfîrşitul gramaticii. Şi în ordinea aceasta însă, opera lui Văcărescu aduce preocupări cu mult mai variate, oglindeşte o mai adîncă pătrundere a limbii române şi o orientare literară cu mult mai bogată. Ceea ce se impune apoi să fie semnalat este faptul că tratatul lui de poetică este precedat de un scurt tratat de stilistică: *Păntru construţione figurată,* primul de această natură în limba română. De altfel preocuparea lui de *metaforă* şi de *furmele ritoriceşti* era prezentă şi în *Istoria otomanicească,* lucrare care, după cum se ştie, este posterioară gramaticii.

Toate acestea sînt concepute de marele boier ca părţi componente ale gramaticii, care, după părerea lui, nu deprinde pe cineva numai să scrie corect într-o limbă oarecare, ci „şi versuri înmeşteşugite învaţă d-a să face". În capitolul despre construcţiunea figurată, el vorbeşte despre figurile *gramaticeşti,* aminteşte în treacăt *anagrammatismul* şi se opreşte mai îndelung asupra *alegoriei* şi *metaforei.* Definiţiile se zbat adeseori în loc neputincioase să clarifice gîndirea scriitorului. Alegoria este „a asemăna arătarea ce vei să faci sau patima ce ai, sau bucuria, cu vreo istorie trecută, care să să asemene cu pricina ce vei să arăţi întocmai, şi să să închipuiască sau povestirea aceea, cu arătarea ce vei să faci, sau arătarea ce vei să faci, cu povestirea trecută". Întregul farmec al definiţiei stă în compararea prezentului cu trecutul, cu condiţia prealabilă ca trecutul să semene cu prezentul. Vorbind despre metaforă, scriitorul se conduce după un procedeu diferit. Nu este propriu-zis o definiţie, ci o descriere în cursul căreia el procedează analitic; metafora este „a arăta pricina ce vei să zici, şi să scrii, închipuită întocmai asupra, sau a vreunii vite, sau vreunii ape, sau a vreunui element, sau a vreunii păsări, sau vreunii flori, sau pom, sau copaciu, sau veri ce alt lucru lumesc, văzut şi ştiut; a cărora sau firea sau mişcarea, sau fapta, să să asemene cu cugetul arătării ce vei să faci". Aceste două figuri, spune el mai departe, nu aparţin gramaticii, ci retoricii; dacă a insistat

totuşi asupra lor, a făcut-o din pricină că nu exista un tratat de retorică şi astfel cititorii n-ar fi ştiut să le cunoască şi, crede el cu nezdruncinată convingere, nici să le întrebuinţeze în scrisul lor. *A cărţii a doua partea a patra, păntru poetică* înseamnează un pas hotărîtor în teoria versificaţiei române. În puţinele pagini în care îşi concentrează poetica, Văcărescu ne dă mai întîi un scurt istoric al preocupărilor de poetică, începînd cu evreii şi chaldeii şi insistînd mai îndelung asupra grecilor. De aici s-au ridicat între alţii Aristofan, Esiod, Euripid şi vestitul Homer, care au scris în versuri „vrînd a să numi poetici, şi nu logografi". Succesiunea grecilor au luat-o romanii, la care au strălucit între alţii Ovidiu şi Virgiliu. În legătură cu versificaţia italiană, Văcărescu citează pe Tasso, Ariosto şi Petrarca, precum şi operele „prea înţeleptului şi plinului dă istorie şi dă ştiinţă, şi mai vîrtos dă duh născătoriu Metastasie, păntru care îndrăznesc a zice că nu s-au împodobit adest poet cu poezia italiănească, ci au împodobit poezia italienească cu duhul şi cu condeiul său". Alături de aceştia însă, el nu poate uita nici „dulceaţa" *Henriadei*, alcătuită în limba franceză de „filozoful" Voltaire.

Văcărescu ştie că popoarele romanice occidentale nu respectă în versificaţia lor ritmul de durată caracteristic versificaţiei antice, ci numărul silabelor. Pricina, crede el, trebuie căutată în împrejurarea că nici francezii, nici spaniolii, nici înşişi italienii nu au suficiente vocale în limba lor. Privind mai de aproape versificaţia italiană, el o caracterizează şi o admiră în termenii următori: „Limba talienească n-au obicinuit a avea stihuri cu număr dă picioare, ci numai cu număr dă silabe, şi cu multe feliuri, altele dă şase, altele dă opt, altele şi dă 12 şi pînă la 15. Acestea tot cu o furmă dă glăsuire la pronunţie, tot cu o curgere, cu o potrivire dă silabe la sfîrşit, şi aceasta dă multe chipuri, cu paza construţionii, după regulile gramaticii, cu multă dulceaţă, cu mari gîndiri". Rezultă din acestea că teoria literară a lui Văcărescu nu corespunde acelei zile a Creaţiunii în care s-au despărţit apele de uscat: în descrierea pe care el o face versului intră încă elemente ce definesc nu versul, ci poezia. Rămîn însă ca note caracteristice ale versului italian numărul egal de silabe şi rima, a cărei dispoziţie variată o semnalează. Văcărescu este conştient însă şi de existenţa ritmului de intensitate: vorbind aiurea despre arta versificării, el arată că trebuie să se respecte construcţia, ortografia şi

Scanned with OKEN Scanner

sensul cuvintelor, că cezura și rima trebuie de asemenea respectate și că, pe deasupra, trebuie „a să păzi cursul cititului, avînd apăsările cu regulă tot un feliu a unui stih cu altul". Ideea nu era originală; dar pentru cine are în vedere în ce măsură sistemul antic de versificație tiraniza spiritele, recepționarea ei în 1787 este un fapt care se impune să fie subliniat.

Deplină siguranță nu are nici Văcărescu în analiza caracterelor versului român. În comparație cu limbile romanice apusene, limba română se definește prin faptul că ea poate versifica și după sistemul lor de versificație, dar că, bogată în vocale și în diftongi, ea poate construi de asemenea versuri întemeiate pe cantitate. „Eu", spune el, „măcar că sînt dator să urmez întru toate meșteșugului și obiceiului acestor limbi ce-l au la poezie, fiind poezia acestora și dulce și frumoasă, dar în vreme ce sîntem îndăstulați și dă multe slove glasnice și diftonghi, rîvnesc să arăt și vreo cîteva chipuri dă stihuri cu număr dă picioare, dorind a urma și celor doao mai sus arătate limbi, dîn carele avem începutul, și cu aceasta ca să arăt și evlavia cea după datorie ce are limba noastră la acelea". La Văcărescu nu ne mai întîmpină așadar convingerea că versificația română se leagă în mod exclusiv de cea greco-latină; dacă natura vocalei române permite dublul sistem de versificare, „evlavia" pe care scriitorul o mărturisește față de limbile clasice este, ca orice argument sentimentalizant, incapabil să impună cu necesitate sistemul de versificare elin. Este o atitudine nedecisă, dar meritul de căpetenie al lui Văcărescu stă în faptul că, smulgîndu-se influenței exclusive a antichității, înaintează pînă la ezitare.

Îndrumîndu-se totuși pe căile consacrate, poetica lui Văcărescu studiază în partea finală și versurile „după orînduiala grecilor". În capitolul acesta, în care el nu aduce nimic deosebit, se orientează în parte după aceeași *gramatică greacă* a lui Catiforo după care se orienta și Macarie.

Rămînînd în domeniul versului, el vorbește despre condițiile în care un cuvînt poate fi scurtat sub cerințele metrice. Dincolo de vers însă, scriitorul întrezărește domeniul poeziei și indică sensul în care trebuia să se desfășoare activitatea poetului: „aflarea și evglotia alcătuirii, și gîndirile cele înalte, rămîn la duhul și isteciunea făcătorului dă stihuri", afirmă el în finalul tratatului său.

Scanned with OKEN Scanner

Legat în parte de modele grecești, libertățile pe care Văcărescu și le îngăduie față de acestea ne arată că de data aceasta nu ne aflăm în fața unui Macarie oarecare, urmînd docil o cale trasă de mai înainte fără să se întrebe în ce măsură caracterele proprii ale limbii române permit aceasta. Cînd el vorbește de accentul de intensitate, fenomenul corespunzător nu-l mai semnala în greaca lui Catiforo, legată în mod exclusiv de vechiul sistem de versificație, ci în metrica arabă: este *vezni*, adică *ritmul*. Pe acest plan își capătă adevărata semnificație și hotărîrea lui de a nu vorbi de toate felurile de vers, ci numai de acelea care sînt mai întrebuințate de grecii din timpurile moderne. Este drept, argumentul era desprins și de data aceasta din sfera vieții grecești. Să nu uităm însă că, în calitatea lui de poet în limba greacă și în limba română, Văcărescu era în stare să vadă în ce măsură versul neogrec corespundea, prin constituția lui, versului românesc.

50. Trăsătura cea mai caracteristică a activității desfășurate de scriitorii ce ne-au preocupat este restrîngerea orizontului. În istoria locală se vede evenimentul sau personajul, urmărite și unul și altul pe planul imediat, fără preocupare de o raportare la cauze și la consecințe, și fără ispita meditației. Același este, de altfel, și caracterul cu care se prezintă istoria universală, așa cum ea este concepută de Ienăchiță Văcărescu. Raportați la scriitorii umaniști din epoca premergătoare, îndeosebi la Dimitrie Cantemir, ei toți se dovedesc lipsiți nu numai de necesitatea de a ridica istoria pe planul luminos al filozofiei, ci și de sentimentul masivității în construcție.

Prin atașare sentimentală uneori, prin modelele urmate sau prin limba întrebuințată alteori, ei se leagă de sfera culturală influențată de Bizanț și, pe o cale sau alta, continuă vechea spiritualitate.

Nu se poate vorbi cu toate acestea de o izolare totală față de ideile zilei. Anumite preocupări, caracteristice timpului, își fac apariția și în cuprinsul literaturii lor. Nu este numai cazul lui Ienăchiță Văcărescu, care scrie istorie universală după moda veche, dar care admiră pe Metastasio și pe Voltaire, ci și acela al unor scriitori ca Naum Rîmniceanu sau Emanoil Băleanu, a căror operă este scrisă în limba greacă, dar se resimte de influența ideilor latiniste cu sens antigrecesc. Cazul cel mai caracteristic rămîne însă acela al lui Alexandru Beldiman, care,

Scanned with OKEN Scanner

cu ajutorul lui Young și Voltaire, izbutește să dea o operă construită totuși într-o largă măsură în vechiul stil.

Cu Ienăchiță Văcărescu, cu Emanoil Băleanu și cu Naum Rîmniceanu, cultura română începe să se îndrepteze către ceea ce cu vremea va constitui curentul italienist al ei. Dacă și sub raportul acesta cei doi din urmă trebuiesc explicați prin expansiunea crezului latinist, Ienăchiță Văcărescu are meritul de a relua și adînci preocupări caracteristice umanismului român. Indiferent însă de planurile lor de derivare, activitatea lor în această ordine constituie un început de detașare din unitatea culturală a sud-estului european, detașare care se va adînci în scurtă vreme, grație contribuției masive a altor scriitori.

Consecința imediată a influenței italiene este o mai adîncă pătrundere a spiritului limbii române. Faptul acesta se vede la Ienăchiță Văcărescu, care nu mai aplică limbii române regulile gramaticii slave, latine sau grecești: căutînd puncte de orientare în limba italiană, el indică sensul pe care cercetările ulterioare aveau să-l ia atît în studiul limbii române cît și în studiul versului român.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Asupra lui Dimitrie Daniil Philippide vezi, în afară de articolul lui Al. Philippide, *Notiță biografică și bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*, în Arhiva din Iași, IV (1893), și articolele lui C. Erbiceanu: *Studiu asupra Istoriei României ('Ιστορία τῆς Ρουμανίας) scrisă de Demetrie Filipide și tipărită în Lipsca la 1816*, în *Arhiva*, III (1892), p. 608—625; *Istoria veche a Românilor de la Traian pînă la II-lea descălicat, cum și existența românilor în permanență în Dacia Traiană de D. Fillipide la 1816, în limba greacă*, în *Biserica ortodoxă română*, XXVII (1903—1904), p. 964—978, 1084—1096); *Cîteva cuvinte despre Fillipid, id.* p. 1096—1100; *Despre români din scrierea lui Daniil Filipid*, în aceeași revistă, XXX (1906—1907), p. 922—929, 967—980, 1089—1105. De reținut informația pe care Erbiceanu o reproduce, după Sathas, în acest ultim articol, p. 926: Philippide n-a putut continua publicarea *Geografiei României* (n-a apărut decît volumul I), din pricina unei critici foarte aspre apărute în λόγιος Ἑρμῆς din 1816, p. 212—222, în care se spunea că editarea operei nu este de nici un folos pentru națiа grecească. *Geografia* lui Philippide contraria așadar planurile grecești în legătură cu țările române. Studiul cel mai complet este cel al lui N. Bănescu, *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Phillippide*, în *Anuarul Institutului de Istorie națională din Cluj*, vol. II (1923), p. 119—204.. 'Ιστορία τῆς πάλαι Δακίας, τα νῦν Τρανσιλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας a lui Fotino a fost tradusă în românește de G. Sion și publicată în 1859, la București, sub titlul *Istoria generală a Daciei.*

Opera lui Emanoil Băleanu se păstrează în ms. 24, fondul grecesc al Academiei Române. Asupra lui vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul* XVIII, II, p. 362—363. — Pentru Naum Rîmniceanu vezi C. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanul*, București, 1900 (Academia Română. Discursuri de recepțiune, XXII). La p. 16, părerea lui Naum asupra originii limbii și poporului român:

Scanned with OKEN Scanner

nu sîntem nici romani curaţi, nici valahi, ci „într-adevăr şi firește dachi, însă amestecaţi cu sînge rîmlesc şi elinesc", sîngele grecesc fiind datorit coloniştilor de origine greacă, aduşi laolaltă cu romanii curaţi, din Italia. Din amestecul acesta a rezultat şi „această nouă limbă a dachilor, care o întrebuinţăm şi cu care ne slujim şi noi, păstrînd într-aceeaşi şi firești dachicești nenumărate cuvinte". Ideea este precizată în *Despre originea romanilor*, operă scrisă în limba greacă şi publicată în original şi în traducere română de C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 235—258: „Rădăcina românilor este Roma, dar altuită cu daci... Dacă ne vei numi pe noi romani, ai mărturie limba, iar dacă ne vei zice daci, şi sîngele şi limba în parte." (p. 245). *Cronicul* este publicat de Erbiceanu în aceeaşi lucrare, p. 259—294. Dacismul lui Naum Rîmniceanu, care depărtează pe acesta de scriitorii din Transilvania, capătă expresia cea mai pregnantă în dedicaţia cărţii Σχολεῖον β: „Prea iubitei patrii a dacilor, autorul dac o dedică. 1819" (Erbiceanu, *Viaţa...*, p. 50). Despre *Plîngerea şi tînguirea Valahiei*, vorbeşte Erbiceanu în aceeaşi lucrare, p. 82, atribuind-o lui Naum Rîmniceanu; vezi însă contraargumentele în Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, I, p. 285—286. Tratatul politic şi proiectul de constituţie al lui Naum au fost analizate de Erbiceanu în articolul *Naum Rîmniceanu. 1822. Tratat important*, în *Biserica ortodoxă română*, XXVII (1903), p. 11—14. Ambele au fost publicate tot acolo, p. 14—27. Asupra cronicii româneşti, v. Şt. Bezdechi, *Protosinghelul Naum Rîmniceanu despre originea neamului şi limbii noastre*, în *Transilvania*, LXXIV (1943), nr. 3—4. Prima parte a operei, care datează de la 1800, e publicată de Şt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, Sibiu, 1944[10]).

Plîngerea sîntei mănăstiri a Silvaşului a fost publicată de Cezar Boliac în *Buciumul*, I (1863), nr. 3—5. — *Stihuri*-le *asupra Preasfinţitului Papa al slăvitului Rum* sînt cuprinse în ms. academic 2241. *Stihuri asupra Domnului Grigore Ghica Voevod al ţării Moldovei* au fost publicate de Kogălniceanu în *Cronicele României*, III, Bucureşti, 1874, p. 275—280. Kogălniceanu le atribuie, fără argumente, lui Ienache Kogălniceanu. Aceluiaşi îi sînt atribuite de el şi *Stihurile asupra peirei lui Manolachi Bogdan vel Vornic şi a lui Ioan Cuza, biv vel Spătar, carii cu urgie împărătească şi de sabie domnească s-au săvîrşit în domnia Măriei Sale Constantin Dimitru Moruz V.V., în anul 1788, august 18*, publicate în acelaşi volum din *Cronici*, p. 281—295. *Stihurile asupra lui Grigore Ghica* au fost publicate şi de Iacob Negruzzi în *Convorbiri literare*, 1875, p. 461—464, care revendică pentru el meritul de a le fi publicat pentru prima dată (vezi comunicarea lui la Academia Română, *Cîntecul*

Scanned with OKEN Scanner

sau „stihuirea" lui Grigore Ghica Vodă, în *An. Ac. Rom.*, S. II, T. XXXII, p. 63—77; Mem. S. Lit.). Problema a fost urmărită de aproape de E. Turdeanu, *Contribuţiuni la studiul cronicilor rimate*, în *Cercetări Literare*, II, p. 2—26 şi 42—52. — *Cronica despre fuga fiilor lui Alexandru Ipsilanti la Viena* (1781) este publicată de Turdeanu ca anexă la studiul citat, p. 53—54 şi studiată tot acolo, p. 26—39. Pentru *Istoria Ţării Româneşti de la leat 1769*, vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom.* în sec. XVIII, II, ed. II, p. 559. — *Istorie de patima Galaţilor* şi *Istoria Măriei Sale lui Constantin Vodă Brîncoveanu Domnul din Bucureşti* au fost publicate de Gr. Creţu în *Convorbiri literare*, IX (1875), p. 326—331. — Cronica anonimă în versuri despre Mavrogheni a fost studiată de N. Docan în *O povestire în versuri, încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni*, în *An. Ac. Rom.* S. II, T. XXXIII, p. 417—493; a fost tipărită tot acolo, p. 494—512. Un fragment din ea fusese publicat de N. Tocilescu în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, vol. III (1884), p. 331[11]. *Istoria faptelor lui Mavroghene Vodă şi a răzmeriţii din timpul lui pe la 1790. Scrisă la 1817 de pitarul Hristache* s-a publicat mai întîi de Boliac în *Buciumul*, I (1863), nr. 7, 9, 10, iar după aceea de V. Alexandrescu Urechiă în *Istoria românilor*, vol. III (seria 1786—1800), Bucureşti, 1892, p. 451—462[12]. — Opera lui Zilot Românul a fost publicată în parte în *Columna lui Traian*, 1882, p. 266—303, 321—330, 490—518, 536—543; 1883, p. 89—94, 121—136, 348—363, sub titlul: *Înainte de Tudor Vladimirescu. O cronică inedită dintre 1800—1821, scrisă în versuri şi proză sub pseudonimul de Zilot Românul;* altă parte a ei a fost publicată în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, V (1885) p. 65—88: *Domnia a treia a lui Alexandru Vodă Şuţul ce i se zicea şi Dracache;* p. 331—358: *Adunare de stihuri* şi *Leatul* 1848; în vol. VI (1891) p. 89—115: *Jalnica cîntare a lui Zilot întru care să cuprind revuluţia românilor supt Tudor Slugerul Vladimirescul, i zavera, supt Aleco Beizadea Ipsilant i stăpînirea turcească, supt Kehaia Beiu şi oareşice din domnia românească întoarsă iar la români de la grecii fanarioţi supt Domnul Grigorie Ghica VVd. Alcătuită de un patriot român şi afierosită fraţilor săi patrioţi spre ştiinţă şi spre povăţuire, la anul de la Hristos 1823.* Din cuvîntul adresat *Către vrednici cititori*, publicat de Hasdeu *Columna* 1882, (p. 266—268), reiese că Zilot scrisese şi o tragedie întitulată *Descoperirea* şi că acel cuvînt ar fi trebuit să preceadă nu cronica, ci tragedia: „Acum văzînd iar patria mea în primejdie mare, şi înţelegînd-o pre dînsa tocmai stîrv în mijloc la atîtea hiare, mai alcătuii şi această scurtă scrisoare, tot după obiceiul meu, adecă amestecată puţină proastă scrisoare cu mai multă poezie în chip de tragedie, şi-i dedei numire „Descoperire", pentru că cinci hiare închi-

Scanned with OKEN Scanner

puind obrazele neamurilor ce vorbesc ele între ele, descoperim toată ființa adevărului, adică cum ne-au fost neamul din vechime, cum ne-au adus întîmplările, cum ne aflăm, și cum ne plecăm a fi de nu vom priveghea". Asupra lui Zilot vezi Hasdeu, *Zilot Românul. O privire sintetică asupra ultimei cronice române din epoca fanarioților*, în *Columna lui Traian*, 1883, p. 385—405; Gr. Tocilescu, *Scrierile inedite ale lui Zilot Românul*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, V, p. 58—64, precum și tratatele de istorie literară ale lui Iorga, Densusianu, Călinescu[13]. — Asupra lui Alecu Beldiman, vezi în afară de tratatele de istorie literară amintite mai sus, articolul lui I. Tanoviceanu, *Traducătorul din 1803 al Menechmilor. Vornicul Alexandru Beldiman*, în *Arhiva* din Iași, IX (1898), p. 165—181. Traducerile sale din Metastasio, *Milosîrdia lui Tit* și *Siroe*, au fost studiate sumar de A. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, în *Studii Italiene*, I, p. 130—133. Traducerea *Odiseei* a fost studiată recent de N. Lascu, *Alecu Beldiman traducător al Odiseei*, în *Studii literare*, I. (1942), p. 94—104. *Menegmii sau frați cei de gemine* s-a publicat în *Arhiva* din Iași, III (1892), p. 279—296, 403—423, 519—541, 664—703. Asupra acestei traduceri vezi și articolele lui Tanoviceanu, *Manuscriptul „Menegmii"*, *Arhiva*, III, p. 297—299 și A. Suțu *Studiu critic asupra piesei „Les Ménechmes" a lui Regnard și traducerii ei moldovenești*, *Arhiva*, III, p. 300—308. *Alexii sau căsuța din codru. Istorii ithicească, și foarte interesantă intru care să va vede încît este vrednic de tănguiri omul sămțătoriu*, în mss. academice 31—32 (și foarte numeroase copii). Originalul a fost stabilit de Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, I, p. 303. *Istoria cavalieriului de Grie și a iubitii sale Monon Lesco*, într-o copie făcută de C. Borș în 1815, în ms. ac. 193. *Istorie lui Tarlo și a prietenilor lui*, în mss. ac. 428—429, din 1823. Opera fusese tradusă de „mai bine de 20 de ani". Într-adevăr, ea ni s-a păstrat și într-o traducere din 1786, scrisă de Ștefan Stîrcea, în ms. ac. 531. *Moartea lui Avel*, tradusă la 1808, în copii din 1812 și 1813, în mss. ac. 532—533. *Istorie lui Raimundu*, tradusă în 1801 sau 1802, o avem în transcrierea lui Beldiman însuși, în ms. ac. 457. *Elisaveta sau cei surguniți în Siberia*, tradusă în 1815, în ms. ac. 437. Lui Beldiman i s-a atribuit și traducerea *Tragediei lui Lentor*, care s-a păstrat de asemenea în mai multe manuscrise ale Academiei Române. Bogdan-Duică a arătat însă, în studiul *Costache Conachi și Tragedia lui Lentor*, *Viața Românească*, III (1906), p. 333—339, că traducerea trebuie atribuită lui Conachi[14]. Influența *Henriadei* asupra *Tragediei* lui Beldiman este susținută de Iorga, *Ist. lit. rom. Intr. sint.*, p. 127—128. Reproducem în continuare titlurile lucrărilor sale tipărite, spre a vedea diferența de redactare între ceea ce

Scanned with OKEN Scanner

s-a tipărit la Iaşi sub supravegherea lui Beldiman şi ceea ce s-a tipărit la Buda sub supravegherea lui Carcalechi: *Istoria lui Numa Pompilie, al doilea crai al Romii. Tălmăcită din limba franţuzească, de Dumnealui Postelnicul Alexandru Beldiman. Şi dată şi în tipariu cu a Dumisale cheltuială, spre podoaba limbii româneşti şi îndeletnicirea patrioţilor. În zilele Prea Luminatului şi Prea Înălţatului nostru Domn al Moldaviei Mihail Grigoriu Suţul Voevod. Întru al doilea an a Domniei Înălţimii sale,* (Iaşi), 1820; *Moartea lui Avel, de cel cu învăpăiată dragoste spre procopsirea neamului românesc prea învăţatul şi marele postelnic Alexandru Beldiman acum întîi tălmăcită din limba franţozească în cea românească,* Buda, 1818; *Tragodia lui Orest de prea învăţatul şi cu învăpăiată dragoste spre procopsirea neamului românesc marele postelnic Alexandru Beldiman. Acum întîi tălmăcită din limba franţozească în cea românească,* Buda, 1820. „Prea învăţatul cu învăpăiată dragoste spre procopsirea neamului românesc" sînt flori stilistice ale „ferlegărului" Carcalechi, aşa după cum credea Tanoviceanu în articolul amintit din *Arhiva* IX, p. 178. De altfel Carcalechi, care admira pe *Orest* tradus în „aşa mari şi lăudate versuri", îşi lua unele libertăţi şi mai surprinzătoare: *Moartea lui Avel,* tradusă de Beldiman, este dedicată de tipograf traducătorului însuşi: un omagiu curios pentru un om pe care Carcalechi îl ştie deopotrivă de muncitor, de luminat şi de modest. Ar fi de cercetat dacă tipograful nu şi-a permis să intervină şi în textul încredinţat spre tipărire[15].

Chronograful Ţării Rumâneşti al lui Dionisie Eclisiarhul a fost publicat de Papiu Ilarian în *Tesaur de monumente istorice,* II, p. 159—234. O ediţie nouă a dat C. S. Nicolăescu-Plopşor: *Cronograful Ţării Rumâneşti scris de Dionisie Eclisiarhul,* Rîmnicul Vîlcii, 1934. Manuscrisul traducerii sale din rusește a cărţii *Cale împărătească a crucii Domnului,* în biblioteca Academiei Române sub nr. 3545. Asupra lui, afară de prefaţa lui Nicolăescu Plopşor la ediţia de la Rîmnicul Vîlcii, vezi tratatele de istorie literară (Iorga, Densusianu, Călinescu), apoi I. C. Filitti, *Condica Poenarilor Almăjeni,* în *Arhivele Olteniei,* VIII (1929), p. 1—16, 284—308; I. Donat, *Despre Dionisie Eclesiarhul şi mănăstirea Bucovăţ, Arh. Olt.* XV, (1936), p. 22—39; E. Vîrtosu, *Dionisie Eclesiarhul. Un manuscris din 1816, Arh. Olt.,* VIII, p. 208—213 şi tot de el, *Date noi despre Dionisie Eclesiarhul, Bis. Ort. Rom.,* LV (1937), 329—349[16]. — *Istoria prea puternicilor împăraţi otomani* a lui Ienăchiţă Văcărescu a fost publicată de Papiu Ilarian în *Tesaur de monumente istorice,* II, p. 245—302.

Pentru gramatica româno-rusească din 1789 a lui Teodor Scholeriu, vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul XVIII,* II, p. 274—275[17]. Gramatica

Scanned with OKEN Scanner

lui Dimitrie Eustatievici se păstrează în mss. academice 583 şi 1716, dintre care cel din urmă este lacunar. Se intitulează *Gramatica românească afierothisită prea blagocestivului, prea luminatului şi prea înălţatului Domn şi oblăduitor a toată Ungrovlahia, Domnului Domnului Io Costandin Nicolae Voevod, acum întîi izvodită prin Dimitrie Eustatiev Braşoveanul, methodos prea folositori şi prea trebuincios, întărit cu pilde prea folositoare, aşezat cu orînduială dreaptă şi izvodit în Bolgaria Braşovului anul 1757, sept. 1.* Asupra ei vezi R. Ionaşcu, *Gramaticii români*, Iaşi, 1914, p. 6—11. Scrisoarea de închinare şi preacuvîntarea adresată cititorilor au fost publicate de I. Bianu şi R. Caracaş în *Catalogul manuscriptelor româneşti* al Academiei Române, II, p. 337—344. Sulzer asupra ei, în *Geschichte...* II, (1781) p. 152. Manuscrisul a fost descris prima dată în A. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară*, p. 251—252. Gramatica lui Macarie, în ms. ac. 102. Opera este lipsită de titlu. Manuscrisul a fost descris în *Catalogul* amintit, I, p. 230—233. Asupra ei vezi R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 11—16. Pentru gramatica lui Văcărescu vezi de asemenea R. Ionaşcu *op. cit.* p. 25—43; discuţia în legătură cu izvoarele, în N. Camariano, *Modelele gramaticii lui Văcărescu*, în *Studii Italiene*, III, p. 185—191. Dicţionarele, în mss. academice 1392—1393[18].

Pentru întregul capitol referitor la ideile literare, vezi D. Popovici, *Primele manifestări de teorie literară în cultura română*, în *Studii literare*, II (1943) p. 9—25[19].

NOTE

[1] Naum Rîmniceanul „îmbină tradiția rîmniceană cu ideile lui Petru Maior" (Al. Duțu, *Coordonate...*, p. 166). Pentru întreg capitolul, ca și pentru capitolele următoare, tratatul de *Istoria literaturii române*, vol. I și II; Al. Piru, *Literatura română veche* și *Literatura română premodernă;* P. Cornea, D. Păcurariu, *Curs de istoria literaturii române moderne*, litografiat, Buc., Ed. did. și ped., 1962; G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I. Vom face, în continuare, trimiteri la aceste lucrări doar în cazul în care ele pun probleme speciale de informație sau interpretare.

[2] O apropiere de preocupările *Caracterurilor* dovedesc însă versurile inedite comentate de N. A. Ursu, care îi atribuie lui B. P. Mumuleanu paternitatea *Plîngerii Valahiei* (*Paternitatea poemei „Plîngerea și tînguirea Valahiei" și unele versuri necunoscute ale lui Barbu Paris Mumuleanu*, în *Limba română*, XIV (1965), nr. 5, p. 583—592). Poema este atribuită, în continuare, lui Naum Rîmniceanul de către Al. Piru (*Lit. rom. premod.*, p. 187—188).

[3] Autorul, identificat de Al. Piru, este Regnard (*Identificări. „Tragodia" lui Sapor*, în *Limbă și literatură*, 4, 1960, p. 303—304).

[4] Asupra acestei traduceri și, în general, asupra activității de traducător a lui Beldiman, M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, p. 94—102; Eugenia Oprescu, *Bernardin de Saint-Pierre și abatele Prévost în România, Rev. de ist. și teor. lit.*, XVII, nr. 2.

[5] Traducerea nuvelei *Raymond et Mariane, nouvelle portugaise* din *Le décameron françois al lui Louis d'Ussieux* (cf. M. Anghelescu, *Op. cit.*, p. 97).

[6] Ipoteza alcătuirii *Gramaticii românești* din porunca lui Constantin Mavrocordat este respinsă în principalele studii închinate, în ultima vreme, lui Eustatievici: Iosif Pervain, *Dimitrie Eustatievici*, în *Studia...*, tom III, nr. 6, series IV, fasciculus 1, Philologia, 1958 (reti-

Scanned with OKEN Scanner

părit în *Studii de literatură română*, Cluj, Ed. Dacia, 1971); N. A. Ursu, *Studiu introductiv* la ediția pe care a scos-o din gramatica lui Eustatievici.

[7] Lucrarea a fost tipărită abia în ultimul timp: Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica românească 1757. Prima gramatică a limbii române*, ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, Buc., Ed. St., 1969.

[8] Modelul italian utilizat de Ienache Văcărescu pentru gramatica propriu-zisă este Girolamo Gigli, *Lezioni di lingua toscana*. Asupra *Observațiilor*, v. Petre Haneș, *Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Limbă și lit.*, 6., Buc., 1960 și Al. Piru, *Poeții Văcărești*, /Buc./, Ed. tiner., /1967/.

[9] Modelul slav al gramaticii lui Eustatievici este gramatica slavonă a lui Meletie Smotrițki, fapt demonstrat de Diomid Strungaru, *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în *Romanoslavica*, IV, 1960. Dintre gramaticile grecești, cunoaște în mod sigur pe cele ale lui Constantin Lascaris și Antonio Catiforo. Modelul principal, stabilit de N. A. Ursu (*Modelul latin al gramticii lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul*, în *Limba rom.*, XVI 1967, nr. 5) este însă o gramatică latină, apărută la Cluj în 1556 și reeditată în numeroase rînduri pînă în secolul al XIX-lea, *Elementa grammaticae latinae* a lui Gregorius Molnar. Demonstrația este reluată de N. A. Ursu în deja citatul *Studiu introductiv* la *Gramatica românească* . . , p. XVIII—XXII.

[10] G. Călinescu, *Material documentar*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IX (1960), nr. 2. Fragmente din Naum Rîmniceanu *(Tratat important)* în *Antologia gîndirii românești*, vol. I, Buc., Ed. politică, 1967, p. 159—164.

[11] Cronicile versificate au fost publicate în volumul *Cronici și povestiri românești versificate, sec. XVII—XVIII*, ediție critică și studiu introductiv de Dan Simonescu, Buc., Ed. Acad., 1967. Asupra cronicii închinate lui Rumianțev, N. A. Ursu, *Un poem românesc din secolul al XVIII-lea închinat armatei ruse eliberatoare*, în *Iașul nou*, 1953, nr. 3—4, p. 211—218. Același, în *Contribuții la stabilirea paternității unor povestiri istorice în versuri. Anonimul A*, din *Limba rom.*, XV (1966), nr. 1, p. 53—72 și în *Noi contribuții la stabilirea paternității unor povestiri istorice în versuri. Anonimul B*, din *Limba rom.*, XV, nr. 2, p. 163—184, lansează o ipoteză ispititoare în linii generale, deși nu lipsită de puncte vulnerabile (semnalate de D. Simonescu în *Introducere* la *Cronici și povestiri* . . .): cronicile rimate muntene și moldovene ar fi opera a doi autori anonimi (A și B) de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea.

Scanned with OKEN Scanner

[12] Cronica lui Hristache în *Cronici şi povestiri...* Asupra ei, Octavian Păun, *Pitarul Hristache: „Cronica rimată"*, în *Analele Univ. Buc.*, Seria şt. sociale, 1957, nr. 10, p. 65—76.

[13] V. şi Gh. T. Kirileanu, *Deslușire. O scriere inedită a lui Zilot Românul*, în *Revista istorică română*, XI—XII, 1941—1942; *Istoria gîndirii sociale şi filosofice în România*, Buc., Ed. Acad., 1964, p. 125—126. N. A. Ursu, *Adevăratul nume al lui Zilot Românul*, în *Limba rom.*, XVIII (1969), nr. 4 (reia şi argumentează presupunerea lui Tocilescu, după care numele lui Zilot e Ştefan Moru).

[14] Al. Piru (*Lit. rom. premod.*, p. 220) atribuie în continuare lui Beldiman traducerea *Tragediei lui Lentor.*

[15] Pentru Beldiman, v. şi tratatul de *Istoria literaturii române*, vol. II, p. 135—139 (capitol redactat de G. Călinescu).

[16] O. Păun, *Dionisie Eclesiarhul — Cronograful Țării Românești*, în *An. Univ. Buc.*, Filologie, 15, 1959, p. 159—165; *Istoria gîndirii sociale...*, p. 124—125; *Antologia gîndirii rom.*, I.

[17] Z. Mihail, *Gramatica românească a lui Toader Scoleriu („Leţione", Iaşi, 1789)*, în *St. şi cerc. şt.*, Iaşi, Filologie, XIV, 1963, fasc. 2, p. 165—182.

[18] Asupra activităţii lexicografice a lui Ienache Văcărescu, Iosif Pervain, *Ianache Văcărescu, lexicograf*, în *Tribuna*, 1960, 10 martie; Andrei Nestorescu, *Dicţionarele lui Ienăchiţă Văcărescu şi limba română literară la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în culegerea *Studii de limbă literară şi filologie*, Buc., Ed. Acad., 1969, p. 51—63.

[19] L. Grămadă, M. Protase, *Preocupări de teorie literară la români între anii 1780 şi 1830*, în *Studia Universitatum V. Babeş et Bolyai*, IV, 1958, fasc. 1, p. 49—67; G. Ivaşcu, *Din istoria teoriei şi a criticii literare româneşti. 1812—1866*, Buc., Ed. did. şi ped., 1967 *(Introducerea)*; pentru prozodie, v. Vladimir Streinu, *Versificaţia modernă*, Buc., E.P.L., 1966, p. 111—113.

Scanned with OKEN Scanner

ELABORAREA CREZULUI ARDELEAN

51. Ideile cele noi își fac însă apariția de timpuriu și, fapt semnificativ, ele sînt puse în circulație de unele din marile personalități ale bisericii. În fruntea acestora se impune să amintim pe Chesarie, episcopul de la Rîmnicul Vîlcii. Cititor pasionat al publicațiilor de liberă propagandă filozofică ale „Luminilor" franceze, Chesarie se resimte în scrierile sale în primul rînd de influența ideilor lui Montesquieu. Semnificative sînt mai ales mărturisirile pe care el le face în prefața *Mineiului* pe ianuarie, publicat în 1779: „O veacuri, veacuri, ce învechești lucrurile și prefaci stările! Pravilă veache dintîi iastă dată în toată lumea ca să se nască și să moară, ca să ia începere și sfîrșit toate lucrurile. Stăpînul al tuturor n-au voit ca să fie nici un lucru stătătoriu. Toate cîte vezi și te minunezi prin prefacere au că se duc la pierzare sau la oareșcare schimbare". După aceste considerațiuni de ordin general, care puteau izvorî tot atît de bine din cărțile bisericești, Chesarie se ridică la mărturiile următoare, animate de suflul laic al filozofiei timpului: „Deci, cînd aceste mari trupuri și veacinice oarecum după vederea noastră, sînt orînduite spre prefacere și pierzare, ce socotești pentru cetăți, stăpîniri și împărății, carele atîta sînt de muritoare și de stricăcioase încît sînt și aceia care le-au întocmit? Și precum la oameni sînt tinerețe, urmează vîrsta bărbătească, bătrînețele și moartea, așa și acestea au începere, creștere, stare, înălțare, și toate le are pentru aceasta ca să și cază". Spre a ilustra concepția, Chesarie amintește de unele popoare și imperii care au dispărut: Anatolia, Asiria, Iudeea, Egiptul; toate au avut perioade de dezvoltare, de strălucire, după care a urmat ineluctabila stingere. El întrevede și decăderea Europei: luminată de Grecia, ea va avea soarta ace-

leia. Situaţia nenorocită a Poloniei era socotită de episcopul de la Rîmnic ca un indiciu al celor ce aveau să vină.

Istoria concepută ca un organism care îşi are dezvoltarea şi decăderea sa este o idee scumpă umanismului român, în speţă lui Dimitrie Cantemir, a cărui *Istorie turcească* — *Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae* — o afirmă în titlu şi o ilustrează în tratarea materiei. Aceeaşi idee avea să se bucure de o largă circulaţie în istoriografia romantică română, care o împrumuta, prin mijlocirea lui Michelet, din filozofia vichiană. Dar nu la Cantemir, pe care nu-l aminteşte, şi nici la Vico, pe care în mod sigur nu îl cunoştea, trebuiesc raportate afirmaţiile lui Chesarie. Sub acest raport el se leagă direct de Montesquieu ale cărui idei le recepţiona prin *Enciclopedia* franceză sau prin celelalte publicaţii amintite, animate de acelaşi spirit şi propagînd aceleaşi idei[1].

52. Montesquieu este în acelaşi timp una dintre marile valori cultivate în cercul mitropolitului Iacob Stamati al Moldovei. În prefaţa cărţii *Critil şi Andronius*[2], tradusă de el şi publicată la Iaşi în 1794, Iacob Stamati ne arăta că avem de-a face cu o lucrare simbolică, în care unul dintre personaje, Critil, însemna judecată, iar celălalt, Andronius, bărbăţie. Ni se spune că Andronius era lipsit de raţiune şi că nu putea vorbi pînă la o anumită dată. Atunci el este cucerit de Critil care-i dezvoltă raţiunea, cu ajutorul căreia el descopere pe Dumnezeu. În întregul ei, lucrarea arăta progresul raţiunii în omenire, dar o raţiune care ducea neapărat la descoperirea lui Dumnezeu.

Raţiunea nu este numai instrumentul cu care cineva poate descoperi pe Dumnezeu, ci şi acela care construieşte legile umane. Într-un proiect de reformă a învăţămîntului, datorat lui Iacob Stamati şi lui Scarlat Sturza, ideea aceasta este afirmată cu claritate şi raportată la Montesquieu. „Toate cele ce sînt au pravile", spun ei întemeindu-se pe „adîncul Monteschiu", ale cărui pravile erau, mai presus de orice, expresie a raţiunii. Pentru cunoaşterea temeinică a acestora, era nevoie de studiul limbii latine, limba consacrată a legislaţiei.

Dar, ni se spune în continuare, limba latină nu era necesară numai pentru aceasta, ci şi pentru înţelegerea Sfintei Scripturi, şi, ceea ce este cu mult mai interesant, ea era necesară şi „spre îndreptarea şi împodobirea limbii moldoveneşti". Avînd alte puncte de plecare, dar vizînd realizarea acelorași obiective, memoriul discutat ajungea la aceeaşi concluzie la

care ajungeau și reprezentanții Renașterii ardelene. În afară de limba latină, autorii cer de asemenea studiul limbii grecești, în sprijinul căreia se citează cazul Universității din Göttingen, unde se ceruse ca limba latină să fie înlocuită cu cea grecească în predarea științelor. Din program trebuia să facă neapărat parte și „sfințita filozofie" și științele, printre care și aritmetica, socotită drept o „dumnezeiască învățătură, după cum vecinic geometru pre Dumnezeu Platon îl numea". În concepția lor, ca în concepția veacului lor, științele se subsumează de altfel filozofiei și filozoful care le predă se cere să fie grec. În cazul cînd acesta ar lipsi, profesorul poate fi și de altă națiune, dar atunci el trebuie să facă lecțiile sale în limba franceză. Afirmația aceasta nu oglindește numai părerea unui grup izolat de intelectuali din Moldova, ci definește însuși sensul pe care începuse să-l ia la data aceea cultura română[3].

53. Asemenea Munteniei și Moldovei, Transilvania se găsea la aceeași dată în bătaia acelorași idei. De la sfîrșitul secolului al XVIII-lea datează *Țiganiada* lui Budai-Deleanu, care, după cum am văzut, aduce o dezvoltată discuție în legătură cu diferitele forme de guvernămînt, ceea ce ne îndrumează de asemenea către Montesquieu sau către literatura influențată de Montesquieu.

În memoriul lui Iacob Stamati și Scarlat Sturza ideile noi ancorau în cele din urmă la o formulă de filologie latinistă, care viza viața limbii române: limba latină trebuia cultivată nu numai pentru studiul legilor, ci și pentru „îndreptarea și împodobirea celei române". Aceeași evoluție a concepției o întîlnim și în literatura română din Transilvania, cu diferența că aici accentul va cădea cu toată puterea asupra activității filologice și, în strînsă relație cu ea, asupra istoriei. Purificarea limbii și cultivarea ei în atmosfera latină era un deziderat pentru scriitorii din Moldova; ele devin însă obiectivele principale ale activității desfășurate de scriitorii din Transilvania. Puriști și latiniști, scriitorii care se ridică în această provincie în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a căror activitate se prelungește și asupra începuturilor secolului al XIX-lea, prezintă un crez literar unitar. Prin punctele lor de derivare, ei se încadrau literaturii române a timpului; prin idealurile urmărite, ei se încadrau luptei naționale a întregului popor român. Ceea ce îi definește însă, ca un moment aparte în evoluția culturii române, sînt unele elemente de ordin secundar; mijloacele prin

Scanned with OKEN Scanner

care tind la realizarea idealurilor comune românești. Făcînd abstracție de ceea ce este general românesc în cauzele care au determinat activitatea lor, istoria literară română i-a definit aplicîndu-le un criteriu regional: ei alcătuiesc Școala ardeleană sau Renașterea ardeleană; făcînd abstracție de ceea ce este general românesc în idealul ultim urmărit de ei, aceeași istorie literară le-a definit activitatea raportîndu-se la mijloacele lor de luptă: ei inițiază curentul latinist în cultura română.

În începuturi, preocupările latiniste se schițează timid și se leagă, prin durerea cu care este înfățișată decăderea prezentului față de strălucirea strămoșilor, de anumite manifestări de aceeași natură din literatura umaniștilor premergători. Acesta este cazul lui Gherontie Cotorea, care, într-o lucrare ce datează din 1746 și care se păstrează pînă astăzi în manuscris, *Despre articulușurile cele de price*, arăta între altele că „Era oarecînd și neamul românesc neam vestit, și lăudat; iară acum fără de veaste și de toți ocărît zace. Era oarecînd viteaz, și în război tare; iară acum fără de putere și mai fricos decît alte neamuri. Era oarecînd înțelept; iară acum încunjurat de norul neștiinței. Era de cinste, iară acum de toți lăpădat. Poruncea oarecînd și Ardealului; iară acum nici țării sale. Îi slujea oarecînd alte neamuri, acum dînsul este batjocura acelora. Mainte era plin de fapte bune; acum plin de fapte reale. Mainte era minune, de se vedea cineva în țapă; iară acum toate furcile și țăpile numai dînșii le străjuiesc". Idee și ton, totul se găsește în opera istorică a Stolnicului Cantacuzino și în opera, influențată de acesta, a mitropolitului Teodosie al Țării Românești: „jalnic și plânguros lucru iaste într-atîta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumînesc", spune acesta, „carele odată, și el numărat între puternicile neamuri, și între tarii oameni să număra, iară acum atîta de supus, și de ocărît iaste, cît nice învățătură, nice știință, nice armă, nice legi, ce (ca) nește nemernici și orbi într-un obor învîrtindu-se și înfășurîndu-se, de la streini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii rodului nostru, cer și să împrumutează, și de carte și de limbă, și de învățătură. O, grea și duroasă întîmplare!"[4].

Ca idee și sentiment, Renașterea ardeleană se articulează astfel de umanism[5]. Ea va dezvolta însă pînă la exagerare aceste date, pe care va căuta să le documenteze cît mai impresionant, spre a le face cît mai active în lupta politică. Punctul culminant va fi atins tîrziu, în a doua jumătate a secolului al

Scanned with OKEN Scanner

XIX-lea, cu dicţionarul lui Laurian şi Massim. În procesul acesta ascendent de relatinizare a spiritelor, locul de căpetenie îl ocupă trei mari scriitori de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor: Samuel Micu, George Şincai, Petru Maior.

54. Cel dintîi dintre dînşii, Samuel Micu, era nepot de frate al episcopului Inocenţiu Micu. Se născuse la Sad în 1745, dintr-o familie de preoţi cu ascendenţă nobilitară[6]. A studiat mai întîi la Sad, iar după aceea la Blaj, unde, la dorinţa unchiului său, cere să intre în rîndurile călugăriei. Supravieţuieşte sistemului de angelizare pe care episcopul Aron îl impunea celor din jurul său şi, după moartea acestuia, el pleacă, în 1766, să îşi continue studiile la Viena. În capitala Habsburgilor rămîne pînă în 1772 şi se adînceşte în studiul teologiei şi al filozofiei[7]. Revenit la Blaj, el este numit profesor de matematici şi filozofie şi, cu întreruperea unei călătorii la Viena[8], funcţionează pînă la 1779[9]. Atunci se întemeiază institutul român în colegiul Sfînta Barbara din capitala imperiului. Aici se creează şi un post de prefect de studii. Între 1779—1782, Micu îndeplineşte pe rînd funcţiunea de duhovnic, de ephemerius şi de prefect de studii în acest institut[10].

În 1782, Grigore Maior, episcopul Blajului, este nevoit să părăsească scaunul episcopal. Faptul acesta determină ţinerea unui sinod spre a propune trei candidaţi la locul devenit vacant. Candidaţii propuşi sînt Bob, care întruneşte 37 de voturi, Iacob Aron, care are 59 de voturi şi Ignatie Darabant, prieten al lui Micu, care obţine 63 de voturi. Samuel Micu stăruie pentru numirea prietenului său Darabant, dar, spre surprinderea generală, este numit candidatul care întrunise numărul cel mai mic de voturi, Bob[11]. Noul episcop ştie că Micu a stăruit pentru Darabant şi el este omul care nu iartă. Ne putem deci închipui care avea să fie pe viitor situaţia acestuia. În 1784 el vrea să părăsească, împreună cu Şincai şi Maior, rasa călugărească. Bob încuviinţează cererea celor doi, dar îl refuză pe Micu[12]. De fapt, acesta e singurul care să se poată resemna în faţa hotărîrii: cu temperamentul lui de revoltat, Şincai punea într-o grea situaţie pe episcop, iar Maior, un diplomat de rasă, dispunea de miljoace nebănuite ca să poată obţine ceea ce dorea. Acum începe pentru scriitor o viaţă de peregrinări între Blajul catolic şi Sibiul ortodox, ceea ce pune pe gînduri pe bănuitorul episcop. Bob merge pînă acolo încît, la un mo-

Scanned with OKEN Scanner

ment dat, divulgă guvernului pe Micu că ar fi ispitit să părăsească unirea și că agită să fie ales episcop ortodox la Sibiu, în locul rămas vacant prin moartea titularului. Faptul acesta, constata episcopul, ar putea aduce după sine urmări grave, ar putea primejdui însăși unirea. Chemat să se justifice, Micu spulberă toate acuzațiile aduse și forul indicat să se pronunțe trebuie să îl absolve. Într-o atmosferă atît de înăbușitoare îi era dat scriitorului să trăiască încă ani de zile. Darabant, devenit episcop la Oradea Mare[13] izbutește în cele din urmă să-l smulgă din mediul neprielnic de la Blaj, și să-l trimită ca cenzor și corector al cărților românești ce se tipăreau în tipografia Universității din Buda. Era singurul lucru pe care îl putea dori: să fie departe de Blaj și pus în situația de a-și putea tipări lucrările. Scurt timp însă după ce ajunge la Buda, la 13 mai 1806, el moare, iar puținele lucruri pe care le lăsa sînt vîndute la mezat ca să se poată plăti datoriile pe care le avea.

Cea mai mare parte din opera lui Micu a rămas nepublicată și se păstrează pînă astăzi în biblioteca Academiei Române și în aceea a episcopiei greco-catolice române de la Oradea Mare. El traduce scrierile lui Vasilie cel Mare, ale lui Dorothei, *Catehismul* lui Chiril, patriarhul Ierusalimului, *Cuvintele* lui Grigore Teologul, traduce pe Efrem Sirul, *Urmarea lui Hristos* a lui Toma a Kempis și altele. O mențiune aparte merită *Canoanele sfintelor săboară*, tradusă după *Synodicon, sive Pandectae Canonum Apostolorum et conciliorum ab ecclesia graeca receptorum* a scriitorului englez Beveridge, și mai cu seamă *Istoria bisericească*, o lucrare străbătută de spirit galicanist, după *Histoire ecclésiastique* a abatelui Fleury. Cea din urmă dintre acestea, închinată de traducător episcopului ortodox de la Carlovițz, motivează denunțul prin care episcopul Bob atribuie lui Micu intenția de a părăsi unirea. Lucrările de conținut religios pe care a izbutit să le tipărească sînt mai puțin numeroase și unele din ele prezintă o importanță multiplă. Cea dintîi este *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin*, care se *tipărește* la Viena în 1779[14]. Amintim după aceea *Dissertatio canonica de matrimonio* (1781), *Dissertatio de jejuniis graecae orientalis ecclesiae* (1782), *Biblia* tipărită la Blaj în 1795[15], *Teologhia moralicească* apărută tot acolo în 1796 precum și *Theologhie dogmatică sau moralicească*, apărută în 1801 și *Acatistul* din 1801.

Scanned with OKEN Scanner

Un interes cu mult mai mare prezintă pentru noi traducerea unor lucrări de conținut filozofic. Cea dintîi dintre acestea este *Logica*, al cărei manuscris fusese pus la punct încă din 1781, dar care nu apare decît în 1799, la Buda. Opera este precedată, sub formă introductivă, de un capitol în care se vorbește *De filozofie și părțile ei*. Spre a avea o idee clară de ce este filozofia, Micu crede că cineva trebuie să țină seama de ceea ce „esperiința" și „adevărata cuvîntare de multe fealuri de cunoștință" ne învață. Cunoștințele acestea se grupează în trei mari capitole: cunoștințe istorice (fapte), cunoștințe filozofice (cauze), cunoștințe matematice (cantități, mărimi). Ca exemplu ne poate servi descărcatul tunului: omul simplu *aude, cunoaște* și atîta tot; el are cunoștința istorică a faptului; filozoful cunoaște pricina exploziei: praful de pușcă a fost aprins; matematicul știe însă cel mai mult, el știe și cît praf trebuie pentru aruncarea ghiulelei. Cunoștințele istorice sînt prin urmare acelea pe care le avem prin simțuri, ele sînt fundamentul cunoștințelor filozofice și treapta cea mai de jos a cunoștințelor omenești. Cunoștințele filozofice au trebuință de ceva mai mult decît de simțuri, ele au trebuință mai cu seamă de „cuvîntarea minții"; deci „a filozofi iaste a cunoaște pricinile lucrurilor". Filozoful trebuie să aibă deprinderea de a deriva fenomenele din cauzele lor, de a raporta aceste fenomene la aceste cauze. Ca cineva să poată fi numit filozof se cere însă ca această deprindere să o poată exercita în domenii variate, pentru că altfel un bun cizmar sau un bun croitor, care cunosc cauzele lucrurilor sau faptelor cu care au de a face, ar fi și buni filozofi, ceea ce nu se poate admite. „Cuvîntarea minții" este un fenomen care trebuie să se aplice larg și constant ca să putem vorbi de deprinderi și capital filozofic. În urma tuturor acestora vin cunoștințele matematice sau „metodul matematicesc", a cărui dobîndire se face pe căi indicate de natura fenomenului ce se supune studiului.

O altă problemă care îl preocupă pe scriitor este aceea a stilului filozofic, care, după părerea sa, se cere să fie în primul rînd clar. Pentru aceasta nu trebuie să se întrebuințeze decît cuvinte al căror sens a fost definitiv fixat și să se lase la o parte orice ornamentare stilistică, atunci cînd ornamentele ar atrage după ele întunecarea ideii.

În ceea ce privește părțile din care se compune filozofia, *Logica* lui Micu distinge două mari capitole: ținînd seama de

Scanned with OKEN Scanner

faptul că omul este o ființă ce năzuiește către fericire, primul capitol al filozofiei va cuprinde acele adevăruri cu care el se ocupă după ce atinge treapta aceasta de fericire, de mulțumire individuală: este contemplarea adevărurilor abstracte, aceea pe care grecii o numeau θεωρία. Această ramură a filozofiei se numește *filozofia teoretică*. Al doilea capitol cuprinde acele idei, care au valoare normativă, „care direg faptele noastre, ca să putem dobîndi fericirea"; ele alcătuiesc laolaltă *filozofia practică* sau *lucrătoare*. În cuprinsul filozofiei teoretice întîlnim *filozofia firească* sau *fizica*, aceea care explică puterea și virtutea corpurilor; *metafizica*, știința ideilor „ce cu mintea să socotesc și adevărurile ceale mai preste tot le tîlcuiaște" și care cuprinde la rîndul său *ontologia, cosmologia, psihologia* și *teologia morală* sau *rațională*. Filozofia practică se împarte la rîndul ei în „filozofia practică cea preste tot sau de obște, carea dă idei mai preste tot și mai de obște și îndreptări cum se cade a vieții", *dreptul firei, etica* și *politica*. Diferența între aceste ramuri ale filozofiei practice constă în faptul că *dreptul natural* ne arată legile dreptății, *etica* legile cuviinței, iar *politica* legile omeniei, adică acele legi care se referă la traiul în societate.

Din întregul cuprins al *Logicei* vom semnala în continuare criteriile pe care scriitorul le recomandă pentru stabilirea adevărului. Capitolul în care lucrurile acestea sînt discutate este întitulat *De alegerea sau osibirea adevărului, și cum să cade a citi cărțile și a alege adevărul din ceale ce sînt scrise în cărți*. Capitolul acesta interesează în primul rînd pentru faptul că el ne arată mijloacele prin care ajungem la stabilirea adevărului, ceea ce este esențial nu numai pentru un istoric cum a fost Micu, ci pentru întreaga școală de istorici căreia el îi aparținea. Prima obligație a unui istoric este să se lămurească asupra autenticității izvoarelor sale, iar după aceea să vadă dacă deducțiile sînt firești sau, cu termenii lui Micu, dacă „iaste rîndul bine și cum să cade întocmit și făcut". Pentru aceasta el trebuie să țină seama de stările sociale ale epocii și de cronologie. În cele din urmă se impune să vadă dacă scrierea la care se raportează este completă sau fragmentară. În continuare ni se dă o diviziune a istoriei, care este: *Istorie naturală, istorie bisericească, Istorie politică* sau *„cetățenească"* și, în cele din urmă, *Istoria științelor*.

Scanned with OKEN Scanner

Logica lui Micu nu este astfel numai o logică, ci și o introducere generală în studiul filozofiei. În aceeași direcție filozofică stăruie el, — determinat de aceleași necesități, care nu erau numai pedagogice —, și în lucrarea publicată în 1800 la Sibiu: *Legile firei, Etica și Politica, sau filozofia cea lucrătoare, în patru părți împărțită și întru acest chip așezată pre limba românească.* Partea a doua a operei este intitulată *Filozofia cea lucrătoare a rînduialelor dreptului firei.* Ceea ce scriitorul dă în aceste două părți publicate este *Filozofia practică generală* și tratatul de *Drept natural. Etica și Politica,* vizate de titlul general al operei și anunțate în precuvîntarea ei, n-au văzut lumina tiparului. El a fost preocupat de asemenea de filozofia teoretică și în manuscris se păstrează tratatul său de metafizică[16].

În urma celor spuse în legătură cu elaborarea dreptului natural, ar însemna să reluăm o problemă dezbătută dacă am intra în analiza amănunțită a acestei opere. Dreptul naturei este și pentru Micu garanția fericirii individuale și afirmarea lui avea între altele rostul de a difuza principiile sale într-o societate, ai cărei indivizi erau împiedecați de a se bucura de el. Vom semnala un singur moment spre a pune în lumină îndrăzneala de care Micu dă dovadă în această ordine. Călugăr supus, el știe că familia a fost organizată de Isus Hristos în forma ei actuală și găsește această organizare bună; faptul nu îl împiedică însă de a crede că poligamia este în ordinea firească a lucrurilor și de a înțelege practicarea ei de către amatori.

În ideile lor, lucrările lui Micu aduc zestrea ideologică comună a secolului al XVIII-lea. Nota profană dintr-însele determină pe scriitor să treacă sub tăcere numele său. De altfel, în legătură cu una dintre acestea el însuși face afirmația că ea a fost „numai întru acest chip așezată pre limba românească". La baza lor se găsește o lucrare ce s-a bucurat de o mare autoritate în școlile austriece din secolul al XVIII-lea, *Elementele de filozofie* ale lui Friederic Christian Baumeister, care apar în 1747 și au numeroase ediții. Una dintre acestea este tipărită la Cluj în 1771, în tipografia Colegiului reformat, și este intitulată *Elementa philosophiae recentioris usibus juventutis scholasticae accomodata et pluribus sententiis exemplisve ex veterum Romanorum monimentis illustrata.* Tratatul lui Baumeister cuprinde *Logica, Metafizica, Dreptul natural,*

Scanned with OKEN Scanner

Inv. 16791

Etica și *Politica*. Micu a transpus în românește partea cea mai mare dintr-însul, dar transpunerea a fost făcută cu anumite infidelități. Ele nu rezultă, cum s-ar putea crede fiind vorba de un călugăr, din necesitatea de a atenua îndrăznelile laice ale originalului, ci sînt determinate de trebuința de a da o expresie clară textului românesc, trebuință care a impus anumite definiții inexistente în textul original[17].

Dar dacă izvorul direct este Baumeister, izvorul ultim nu este el. Baumeister, rector al gimnaziului din Goerlitz și profesor de filozofie, a alcătuit mai multe tratate de filozofie pentru uzul școlilor. Notăm dintre acestea *Institutiones philosophiae rationalis methodo Wolffi conscriptae,* care apare în 1736 și are o nouă ediție peste doi ani. Titlul însuși arăta că filozofia, ale cărei instituții le expunea autorul, era o filozofie rațională și că expunerea era făcută după metoda lui Wolff. Indicația ultimă ne îndrumează astfel către filozoful „Luminilor" germane, Christian Wolff, care, după părerea discipolului său, era nici mai mult nici mai puțin decît principele filozofilor timpului nostru, „princeps philosophorum nostrae aetatis" și care în textul lui Micu este de asemenea „Volfie filozoful cel mare". Wolff, unul dintre luptătorii cei mai stăruitori pentru realizarea unui stil filozofic clar, concepe filozofia ca „știința tuturor lucrurilor, a lumii și a rațiunii posibilităților". El organizează cunoștințele în trei ordine: *cunoștințe istorice,* cunoștința faptelor și a lucrurilor; *cunoștințe filozofice,* cunoștința cauzelor; *cunoștințe matematice,* acelea care se referă la cantități. Pentru el filozofia se împarte în același fel în *filozofie teoretică* și *filozofie practică* și fiecare din ele cunoaște aceleași subîmpărțiri pe care le-am întîlnit mai sus. Faptul acesta răpește atît lui Micu, cît și lui Baumeister orice umbră de originalitate. El ne arată însă în același timp că activitatea Școlii ardelene, care izbește în primul rînd prin cuirasa ei de istorie și de filologie, se alimenta, în straturi mai adînci, din fluidul gîndirii filosofice a Europei din acea vreme. Raționalismul din Aufklärung își are astfel rostul său în explicarea revoluției desăvîrșite în literatura română a timpului.

Legat de aceeași mișcare de idei ne apare Micu și în alte opere ale sale. În 1784 el publicase la Blaj *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*[18], o carte de cuvîntări funebre la prima vedere, dar a cărei prefață ne arată că scriitorul era preocupat și de alte idei. El mărturisește că scrisese acele cu-

Scanned with OKEN Scanner

vîntări ca să lumineze pe cei lipsiți de învățătură, „ca și cei proști să învețe și să se folosească, că acesta e scopul și cugetul meu". Se deduce de aici că scriitorul își atribuia o misiune de luminător, de „Aufklärer". Sub raza acestor preocupări își capătă adevăratul sens anumite traduceri făcute de Micu[19]; el ne dă într-adevăr în traducere românească *Viața și pildele lui Esop*, vestita colecție de fabule a antichității. Fabula era chemată să instruiască și exemplele din vecini veneau la rîndul lor să sublinieze latura moralizatoare a genului: la sîrbi, Dositeiu Obradovici se îndruma pe aceeași cale pentru luminarea neamului său. Și, pornind de la aceeași concepție că literatura are o funcție de luminare, scriitorul român dă și traducerea romanului *Bélisaire* a lui Marmontel. Este cea dintîi traducere a acestui roman în limba română și ea interesează nu numai pentru scopul moralizator pe care îl urmărește traducătorul, ci și pentru cronologia raporturilor literare între Franța și România. Ca să putem înțelege toată importanța ce se cade să i-o acordăm din punctul acesta de vedere, trebuie să ținem seama de faptul că ea este făcută la 1782, că este făcută de un călugăr unit din Transilvania și că acest călugăr nu privea cu ochi buni slăbiciunea boierilor români de peste Carpați de a da o educație preponderent franceză copiilor lor.

Faptele acestea sînt indicate să explice caracterul militant al literaturii desfășurate de scriitorii Renașterii ardelene.

Literatura aceasta are un caracter preponderent militant; într-o lume frămîntată de idei noi și năzuind către o nouă constituție, ei au afirmat drepturile poporului lor și au căutat să le argumenteze. Epoca se prevala încă de anumite prescripții moștenite din antichitate, acelea care asigurau menținerea și înflorirea privilegiilor sociale de clasă. Dreptul celui care a ocupat mai întîi, indiferent de felul cum a ocupat, era argumentul cel mai puternic invocat de privilegiații Ardealului. Problema trebuia astfel pusă pe teren istoric și filologic, pentru că numai în felul acesta se putea arăta că, și în baza acestui principiu, prioritatea revenea tot românilor. Obiectivele pe care trebuia să le atingă așadar activitatea lor erau impuse cu necesitate de mentalitatea epocii și de condițiile istorice în care ei se aflau: romanitatea poporului român, latinitatea limbii române și continuitatea populației romane în Dacia devin în felul acesta ideile care orientează întreaga lor gîndire. Ideile datau de vreme îndelungată, ele fuseseră puse în circulație de unii

Scanned with OKEN Scanner

scriitori italieni și constituiau un fond comun al umanismului român.

În Transilvania românească pătrund însă ceva mai tîrziu. Manifestările lui Gherontie Cotorea datează din 1746 și ele constituiesc adevăratul punct de plecare. În urma acestora vom nota *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia* a lui Petru Bod, care începuse să adune materialul pentru studiul său înainte de 1750. La acestea se adaugă două lucrări anonime: cea dintîi, întitulată *Reflexiones circa origines Valachorum*, datează dinainte de 1766, iar cea de a doua, întitulată *De ortu, progressu, conversione Valachorum*[20], a fost scrisă pe vremea episcopului Grigorie Maior.

Grigorie Maior a păstorit pînă la 1782; cea din urmă lucrare amintită ar putea coincide așadar cu cele dintîi manifestări latiniste ale lui Micu și Șincai. Într-adevăr știm că în 1779 Micu publicase la Viena *Carte de rogacioni*, care interesa pentru îndoitul motiv că era scrisă în alfabet latin și propunea un sistem ortografic întemeiat pe acest alfabet. În anul următor apare cea dintîi dintre lucrările de bază ale filologiei ardelene, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, lucrare datorită lui Micu, dar pe care Șincai o revăzuse și prefațase. În această prefață avem unele indicațiuni în legătură cu opera istorică a lui Micu. Șincai mărturisește aici că Traian a cucerit Dacia cu 17 secole în urmă; că Dacia era pustie de locuitori și de aceea au fost aduși aici coloniști romani; că urmașii acestora, rămași pe loc și după ce provincia n-a mai fost apărată de armatele imperiale, au trebuit să sufere vicisitudinile soartei, fiind supuși de goți, gepizi, de bulgari și de alte popoare năvălitoare; că mărturii despre aceste fapte a strîns Samuel Micu în opera *De origine Daco-Romanorum*, și el însuși, Șincai; că limba română a fost coruptă sub influența slavă și că una dintre petele ei, alfabetul cirilic, va fi înlăturată cu vremea.

Prefața lui Șincai aduce prima mărturie pe care o avem în legătură cu o operă cu subiect istoric datorită lui Micu. În forma aceasta lucrarea nu ni s-a păstrat; ea a fost supusă unor revizuiri neîncetate, care au îmbogățit-o an de an și au extins povestirea asupra tuturor românilor din vechea Dacie pînă la o dată foarte înaintată. Dar nici din această operă nu s-au publicat decît fragmente izolate. Ea a fost tradusă însă și în limba română, începînd cu anul 1800, și în forma aceasta se păstrează în manuscris în biblioteca episcopiei greco-catolice

Scanned with OKEN Scanner

române din Oradea Mare. Este intitulată *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor. Acum într-acest chip așezată și din mulți vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de P. Samoil Clain din Sad ieromonahul, din mănăstirea St. Troiță din Blaj.* Deși tradusă după opera scrisă în limba latină, între redacțiunea latină și cea română există cu toate acestea unele diferențe, care au putut fi stabilite pentru capitolele publicate din cea dintîi. Cea dintîi dintre acestea a fost rezumată de scriitor într-o *Brevis notitia historiae Valachorum*, în care se tratează istoria românilor de la început pînă în secolul al XVIII-lea. El ne-a dat de asemenea și un rezumat în limba română, cunoscut sub titlul *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*. Cel din urmă a fost publicat în parte în *Calendarul* de la Buda din 1806[21].

Istoria lui Micu este împărțită în patru părți. Cea dintîi tratează despre începuturile românilor; a doua, întitulată *Istoria domnilor Țării Românești*, povestește evenimentele din Muntenia pînă la 1724; a treia poartă titlul *Istoria domnilor Țării Moldovei* și înfățișează lucrurile din Moldova pînă la domnia lui Aron Vodă, iar cea din urmă înfățișează istoria românilor ardeleni privită pe planul istoriei bisericii lor și este întitulată *Istoria bisericească a episcopiei românești din Ardeal, acum întîi culeasă și scrisă.*

Prefața lucrării aduce un îndemn la lucru, și în același timp concepția scriitorului despre rolul educativ al istoriei. El se adresează către români în apostrofa: „Tu, o cuvîntătoriule român". Sîntem încă în epoca în care „cuvîntul" însemna „rațiune" ceea ce ne arată că scriitorul se adresează în primul rînd către românii deprinși să judece. Pe aceștia îi îndeamnă: „Primește această puțintică, dară cu mult trudă adunată istorie a neamului tău, carea cuprinde începutul și statul romanilor celor dintîi, apoi descălecarea lor în Dachia și întîmplările și starea lor pînă în vremile noastre. Și de poți au tu te nevoiaște, au de nu poți încai îndeamnă și agită pe alții care pot ca și mai pre larg lucrurile și întîmplările neamului românesc să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă, ca cei buni să se laude și să se urmeze, iară cei răi și nevrednici să se rușineze".

Ceea ce preocupă pe Micu este să dea istoria întregului neam românesc iar nu, cum se făcuse pînă atunci, numai istoria unor anumite ramuri ale lui, cu incursiuni capricioase în istoria celorlalte. Faptul acesta rămîne însă mai mult un punct

Scanned with OKEN Scanner

programatic, deoarece scriitorul nu se poate ridica la înălțimea care să-i permită privirea de ansamblu, înfățișarea evenimentelor în conexiunea lor necesară. De aceea istoria lui, care ar vrea să fie o istorie generală a poporului românesc, rămîne totuși o istorie provincială: alături de istoria Munteniei avem pe aceea a Moldovei și a Transilvaniei, și una și alta duse pînă la date diferite, — fapt care subliniază și mai mult independența fiecăreia din părțile ce compun opera. Singura parte care privește întreg poporul român este cea dintîi, închinată originilor lui. Asemenea lui Dimitrie Cantemir, a cărui operă este unul dintre cele mai prețioase izvoare ale scriitorilor din Renașterea ardeleană, Samuel Micu crede că istoria românilor nu începe de la data cînd romanii au venit în contact cu dacii, ci cu mult mai înainte, de la războiul Troii. Scriitorul urmărește apoi pe Aeneas în Italia, stăruie asupra soartei Romei și încetul cu încetul ajunge la luptele dintre daci și romani. Înfrîngerea lui Decebal atrage după sine dispariția poporului său, poporul „ghetelor", pentru că „așa se chema lăcuitorii Dachiei". În ce fel a putut dispare acest popor? Scriitorii din Ardeal afirmă cu tărie că la baza poporului român nu trebuie să vedem un amestec de romani și de daci, ci sînge roman pur. Intransigența lor rasistă nu admitea acest amestec de populație: barbaria nu putea fi cucerită și adusă la civilizație, ea trebuia să se retragă și să dispară din fața acesteia. Ei cred astfel că locuitorii Daciei au fost distruși în parte de război, iar cei care au scăpat cu viață din luptă s-au retras în afara frontierelor noii colonii, în cuprinsul căreia sînt aduși și instalați romani puri.

A doua problemă care îl preocupă pe Micu este aceea a persistenței romanilor în Dacia: retragerea pe care a decretat-o Aurelian și despre care vorbeau unele izvoare ale antichității, trebuia oare înțeleasă în sensul că toată populația romană a părăsit Dacia, sau numai o parte dintr-însa? Răspunsul interesa de aproape, deoarece, după mentalitatea timpului, de el era condiționată revendicarea drepturilor naționale. Răspunsul dat de ardeleni și argumentarea este identică la toți. Romanii stabiliți în provincie, care aveau aici tot rostul vieții lor, nu puteau pleca aiurea, ci au trebuit să rămînă, să sufere diferitele cuceriri și stăpîniri barbare. În argumentarea lui Micu și în argumentarea ardelenilor în general, există o lipsă adîncă de logică. Dacă vechii locuitori ai Daciei au fost în stare să pără-

Scanned with OKEN Scanner

seasca pînă la unul ţara lor ca să poată asigura în felul acesta puritatea romană a sîngelui românesc, însemnează că şi romanii puteau părăsi, pînă la cel din urmă individ, colonia ameninţată de năvălirile barbarilor. Zelul roman al ardelenilor se întoarce în felul acesta împotriva lor şi loveşte teoria în punctul ei cel mai sensibil. Dacă tot ceea ce spun ei în legătură cu ataşarea coloniştilor la ogorul lor este un adevăr de logică elementară, tot atît de elementar este pentru noi şi faptul că dacii, care s-au aflat în aceeaşi situaţie, au procedat la fel: nici ei nu puteau să-şi părăsească ţara şi, prin urmare, poporul român este departe de a fi atît de pur ca origine precum l-ar fi dorit Micu şi soţii săi de luptă. Dar dacă această convingere ne apare astăzi ca o pioasă exagerare izvorîtă din zelul lor romanizant, vreme îndelungată ea a mîngîiat multe conştiinţe şi a determinat unele manifestări de încredere oarbă în destinele neamului.

În partea referitoare la Muntenia, Micu vorbeşte mai întîi despre relaţiunile românilor cu bulgarii şi dă pe seama acestora unul dintre cele mai mari păcate ce au pătat vreodată conştiinţa romanităţii noastre: adversar înverşunat al cuvintelor de origine slavă pripăşite în limba română, el crede că adoptarea lor se datorează în mod exclusiv raporturilor cu bulgarii, ceea ce îl determină să-i privească pe aceştia cu un ochi duşmănos. Nu uită să vorbească nici despre organizarea imperiului româno-bulgar al Asăneştilor, asupra căruia el dispunea de numeroase izvoare bizantine. În legătură cu acest imperiu el face constatarea că, după ce dinastia română se stinse în sudul Dunării, o parte dintre românii ce locuiau pe întinsul Peninsulei Balcanice ajung cu vremea să dispară, înghiţiţi de valul populaţiilor slave din sud. Unii dintre aceşti români au trecut însă la fraţii lor stabiliţi în nordul Dunării şi aici întemeiază noi state în vecinătatea Ardealului. De altfel la data aceasta alte organizări de state româneşti luaseră naştere pe teritoriul Daciei: în sudul Basarabiei şi în Oltenia, în Făgăraş şi în Maramureş. Din ţinutul Făgăraşului porneşte la 1259 Radu Negru, care întemeiază principatul Munteniei. Şi naraţiunea istorică se desfăşoară mai departe liniştit, cu informaţiuni luate din *Cronologia tabelară* a stolnicului Cantacuzino, din *Cronica anonimă* şi din aceea a lui Radu Popescu, precum şi din Del Chiaro. Nici ca gen şi nici ca orizont, naraţiunea nu depăşeşte ceea ce aduceau cronicile anterioare.

Scanned with OKEN Scanner

În același stil este tratată și istoria Moldovei, care începe cu luptele împotriva tătarilor și retragerea acestora. Se vorbește despre organizarea de stat din Maramureș, unde ar fi existat un oraș cu numele Bogdan și de unde pornește descălecatul Țării Moldovei. Izvoarele pe care își întemeiază afirmațiile sînt în primul rînd cronicile țării: Ureche, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, la care se adaugă și scrierile unor cronicari străini, în primul rînd polonezi: Bielski, Strijkowski, Wapowski.

Capitolul cel mai bine documentat și mai bine tratat este cel referitor la românii din Transilvania. Informația, care adesea merge pînă la amănunte de arhivă, este variată, bogată și sigură. De altfel, soarta românilor ardeleni nu îl preocupă numai în partea a patra a lucrării sale, ci și în alte părți. Este arătată toată vitregia condițiunilor în care ei se aflau pe vremuri, se insistă pe larg asupra binefacerilor pe care unirea cu biserica Romei li le-a adus și, la fiecare pas, ne întîmpină cuvinte de laudă și de recunoștință la adresa Mariei Tereza și a lui Iosif II: totul se îndrumase pe calea cea bună și, credea el, totul avea să meargă din ce în ce mai bine. Faptul acesta îl face să nu aibă nici un fel de înțelegere pentru răscoala lui Horia, care îi pare un răzvrătit pe nedrept, ce și-a pus în minte să strice „nemeșugul": o instituție care își avea păcatele sale, dar a cărei moarte creștinul Samuel Micu nu o dorea.

Este însă un capitol din istoria contemporană a Ardealului pe care Micu nu a avut timpul necesar să-l trateze. Capitolul acesta era închinat lui Ion Bob, episcopul ce a urmărit cu dușmănia lui lipsită de inteligență pe toți scriitorii de seamă ai Ardealului românesc din acel timp. Și este pentru noi o pierdere mare că nu-l avem: spiritul cumpătat și blînd al călugărului ar fi știut poate să descopere și sîmburele de umanitate ce va fi zăcut în sufletul episcopului. Este drept că undeva, vorbind despre viața episcopilor uniți din Transilvania, el amintește în fugă: „Ion Bob, carele și acum, în anul 1791, trăiește", cu aerul oarecum nemulțumit că și acum, în 1791, episcopul încă trăiește. Mențiunea aceasta nu prevestea lucruri bune, fără îndoială; dar ne-ar fi dat el un tablou tot așa de întunecat ca acela pe care îl datorăm lui Petru Maior?

Micu nu este însă numai omul care povestește, ci și acela care critică și apreciază. În Transilvania nu îi plac ortodocșii,

Scanned with OKEN Scanner

care din pricina credinţei lor se găsesc într-o situaţie inferioară, şi mai cu seamă nu-i plac nobilii care şi-au părăsit neamul. S-ar putea spune despre el că mai presus de orice a avut fobia renegaţilor. În principatele de peste Carpaţi Micu ştie că lucrurile nu merg bine din punct de vedere moral: moravurile erau acolo mai puţin austere decît la românii din Transilvania şi el vede cauza în domniile fanariote, care ar fi urmărit în mod deliberat disoluţia românismului şi întărirea grecismului. El ştie de asemenea că acolo se lucrează cu stăruinţă ca poporul să rămînă lipsit de cultură, deoarece conducătorii ţării se temeau că, dacă el se va deştepta, ei vor fi alungaţi din fruntea bunătăţilor, ceea ce, în limba plastică a lui Micu, înseamnă că poporul va alunga pe „trîntori din coşniţă".

Micu a avut intenţia să ne dea o istorie generală a poporului român, dar opera lui rămîne încă legată de cronica provincială, cu diferenţa că el ne dă o colecţie de cronici provinciale. Apropierea de cronicari se poate face însă şi din alte puncte de vedere: el aduce o povestire simplă şi plină de căldură, cu tremurări bătrîneşti în frază. Sub raportul acesta am fi ispitiţi să ne gîndim la felul cum înfăţişează lucrurile Neculce, care aduce aceeaşi linişte şi aceeaşi înţelepciune ca şi scriitorul ardelean, dar care aduce pe deasupra un dar ce face din opera sa ceva unic în vechea noastră literatură: arta.

55. Colaboratorul lui Micu, George Şincai, aducea acelaşi devotament pentru idee, dar nu şi aceeaşi resemnare în faţa durerii şi nedreptăţii omeneşti; sete nestăvilită de cunoaştere, conştiinţă agitată, caracter dîrz, el imprimă mişcării un ritm precipitat şi ajunge în cele din urmă să fie un ostracizat al societăţii şi ţinta lapidării oficiale.

Făcea parte dintr-o familie de mici nobili din Şinca Veche din ţinutul Făgăraşului. Pe vremuri, proprietatea familiei fusese destul de întinsă: pe ea putuse lua naştere un nou sat, Şinca Nouă. Satele au fost însă militarizate atunci cînd scriitorul era copil şi familia a trebuit să se mute aiurea. Tatăl său, care pe vremuri încercase zadarnic să-şi facă un rost în Blajul episcopului Patachi, îşi duce traiul ca arendaş de moşie în ţinutul Mureş şi aici petrece scriitorul o parte din copilăria sa. Un frate al acestuia, căpitan în armata austriacă, moare în 1795 într-o bătălie cu francezii pe Rhin. Şi în ascendenţa lui maternă, scriitorul numără militari şi slujbaşi. Ne găsim aşadar în faţa unei familii de proprietari, care au trebuit să

ia drumul bejeniei, de mici slujbaşi şi de militari, — oameni care au ştiut ce însemnează datoria.

Data naşterii sale este încă în discuţie. Scriitorul însuşi a dat informaţii contradictorii. În comentariul *Elegiei* sale, el spune: „Natus autem sum stilo vetere die 28 Februarii, anno 1754". În *Cronică*, sub anul 1354, mărturiseşte: „astăzi în 28 februarie al anului 1809, cînd tocmai am împlinit 56 de ani de cînd m-am născut pe lume", ceea ce ne-ar obliga să admitem ca dată a naşterii anul 1753; iar sub anul 1514 din aceeaşi *Cronică* el spune următoarele: „de la anul 1774, cînd plinisem a vîrstei mele 19 ani", ceea ce ar impune anul 1755 ca dată a naşterii scriitorului[22].

Studiază mai întîi în şcoli ungureşti şi germane din Transilvania, iar după aceea vine la Blaj, unde, la 1774, este făcut canonic[23]. Scurt timp el predă în şcolile de aici retorica şi poetica, iar după aceea pleacă pentru continuarea studiilor la Roma: în august 1775, el depune jurămîntul de credinţă la colegiul „De propaganda fide", unde mergea ca bursier în tovărăşia lui Petru Maior. Fusese recomandat de Darabant, vicarul episcopiei din Blaj. Iubitor de carte, ştiind să preţuiască cunoştinţele atunci cînd le întîlnea la unul sau la altul, Darabant era destinat să scrie o pagină frumoasă în istoria românilor ardeleni din aceea vreme, cînd atîtea tentaţii se ridicau în calea lor şi atîtea nenorociri se abăteau peste ei.

La Roma plecase cu hotărîrea să studieze teologia şi filozofia şi, după cinci ani de studii, el îşi trece doctoratul în amîndouă aceste discipline. Şederea la Roma a fost rodnică din toate punctele de vedere: ceea ce frămînta acest spirit, care în copilărie a putut să nu se împace cu şcoala ungurească dar care a rămas un mare îndrăgostit de ştiinţă, era setea de cunoaştere. La Roma el află nu numai biblioteci mari, ci şi multă înţelegere şi o sănătoasă îndrumare. Această înţelegere i-o arată în primul rînd secretarul colegiului „De propaganda fide", Ştefan Borgia. El iniţiază pe Şincai în tainele bibliotecii Vaticanului şi face în aşa fel ca tînărul student să poată frecventa societăţile savante romane şi să participe la discuţii ce puteau interesa nu numai pe teolog, ci şi pe viitorul istoric al neamului său. El străbate carte după carte şi notează fără oboseală tot ce putea interesa poporul românesc. Entuziasmul tînărului student era comunicativ: Borgia însuşi se interesează de aproape de lucrul său şi-i ajută, cu ştiinţa sa, cercetările.

Scanned with OKEN Scanner

Grație bunăvoinței acestuia, călugărul român ajunge să citească unele lucrări secrete ale bisericii catolice. După plecarea sa din Roma, întîmplată la sfîrșitul anului 1779, Borgia obține de la papa Pius VI încuviințarea ca Șincai să poată consulta bibliotecile catolice secrete, ceea ce avea să-i fie de folos în cercetările sale ulterioare.

Legăturile pe care și le făcuse la Roma și pregătirea sa științifică fac din Șincai un om cunoscut. Curtea imperială austriacă era preocupată în vremea aceasta de organizarea învățămîntului la diversele popoare din imperiu. Se cerea oameni cu pregătire științifică și pedagogică pentru conducerea școlilor. Șincai era indicat pentru oficiul acesta. De la Roma el trece la Viena, unde timp de un an face studii de pedagogie și de drept natural. În afară de acestea el continuă cu asiduitate cercetările în biblioteci. În culegerea materialului referitor la istoria poporului său el este ajutat îndeosebi de nunțiul papal pe lîngă curtea vieneză, Iosif Garampi, care îndeplinește aici oficiul pe care la Roma îl îndeplinea Borgia. Aici cunoaște el pe istoricii unguri Cornides și Benkö, și mai cu seamă pe Samuel Micu, pe care îl găsește prefect de studii la Sfînta Barbara. Între ei doi se leagă o prietenie care avea să dureze întreaga viață și al cărei prim rod sînt *Elementele* de la 1780.

Iosif II făcea ca Austria să treacă la acea dată printr-o experiență socială deosebit de importantă. Răsturnînd întreaga organizare medievală pe care se întemeia imperiul său, el dă în 1781 celebrul edict de toleranță, în baza căruia toate popoarele din imperiu deveneau egale din punct de vedere religios și toate căpătau o egală îndreptățire de a trăi și a se lumina. Om al timpurilor noi, Șincai este numit în 1782 director al școlii normale de la Blaj, care luase ființă, chiar atunci, și el este indicat să devină conducătorul școlilor românești care aveau să ia ființă[24]. Pentru aceasta scriitorul străbate Principatul în lung și în lat și izbutește să întemeieze un foarte mare număr de școli sătești pentru români. Pe calea aceasta el punea la îndemîna compatrioților săi instrumentul cel mai eficace în lupta pentru rezistența națională. Timp de 12 ani cît conduce școlile române din Transilvania, Șincai este într-o febrilă activitate: inspecții parțiale și trei inspecții generale la toate aceste școli, cu obligația de a face dări de seamă asupra mersului fiecăreia. Dar aceasta nu era suficient: erau necesare manuale de învăță-

Scanned with OKEN Scanner

mînt și el se vede nevoit să întreprindă redactarea unora și traducerea altora[25].

Lucrurile merg însă greu nu atît din pricina dușmanilor, cît a prietenilor. Cu prilejul alegerii episcopale din 1782, Șincai își arată prietenia și recunoștința față de Darabant, pe care îl sprijinește împotriva lui Bob. Mărunt la gînduri și vindicativ, Bob înțelege să tacă atunci cînd nu poate să facă un rău capital, dar răzbunarea lui trebuie să vină odată și odată. Oblăduit de un astfel de episcop și fără înclinări speciale pentru haina călugărească, Șincai se hotărăște să își reia libertatea și în 1784 el părăsește călugăria. Faptul acesta, determinat de convingeri personale, se încadra în politica anticlericală a guvernului imperial. În 1783 în cursul unei călătorii în Transilvania, Iosif II însuși dă liberă expresie părerii sale puțin favorabile catolicismului: „ich habe der Teufel mit ihnen", spune împăratul, vorbind despre clerul catolic. Părăsind, anul următor, ordinul său călugăresc, Șincai ieșea din rîndurile „dracilor" ce se puneau în calea reformelor imperiale.

Într-adevăr, Bob nu era omul care să înțeleagă și să ocrotească știința și arta. El nu înțelegea însă nici gravitatea împrejurărilor în care era chemat să păstorească poporul român și slăbiciunile sale pămîntești — rude, bani, titluri, — făceau dintr-însul un element primejdios. Evenimentele din apusul Europei au un răsunet puternic în aceste regiuni. Izbucnirea revoluției franceze aduce, în Austria, victoria reacțiunii. Cu puțin timp înainte de a muri, în 1790, împăratul însuși suprimă toate măsurile liberale pe care le luase în timpul domniei sale. Faptul acesta aruncă pe români în aceeași situație de nesuportat în care ei se găseau mai înainte. Spiritele încep să se agite și din toate părțile se ridică, imperios, un singur comandament: lupta pentru dreptate. În astfel de împrejurări ar fi fost necesar ca biserica să fie condusă de un om superior cum fusese pe vremuri Inocențiu Micu; și tocmai acum în fruntea ei se găsea Ion Bob: omul tuturor interesărilor de familie, al tuturor combinațiilor subterane și unul dintre marii adoratori ai vițelului de aur. Conștient de slăbiciunile sale, el este nevoit să caute să fie în grațiile guvernului provincial și imperial, să facă toate concesiile pe care acestea i le cereau. Și concesiile toate priveau soarta poporului pe care ar fi trebuit să-l apere. Ortodocșii sînt hotărîți să pornească lupta, iar greco-catolicii amenință: ei hotărăsc să trimită curții imperiale un memoriu, care este în ace-

Scanned with OKEN Scanner

laşi timp o reclamare a drepturile lor şi, paralel, o condamnare a acelora dintre ei care nu înţeleg să se alăture lor în lupta naţională. Memoriul ajunge însă în mîinile lui Bob, care îşi dă seama că el va constitui actul esenţial pe baza căruia istoria îl va judeca în viitor. Şi astfel episcopul ajunge să se încadreze în rîndurile luptătorilor pentru drepturile naţionale, ceea ce nu trebuie înţeles însă în sensul că el este dispus să se pună rău cu puternicii pămîntului pentru susţinerea tezei. El prezintă acel memoriu în 1791 curţii imperiale; dar cînd, în dieta ardeleană, vorbeşte despre acelaşi act, el declară că nu înţelege să lupte ca românii să fie recunoscuţi ca a patra naţiune în Transilvania, ci este de părere ca ei să se încadreze uneia din cele trei naţiuni recunoscute şi să se bucure de toate avantajele de care se bucura aceea. Faptul se cuvine să fie privit cu toată atenţia: Bob săvîrşea în felul acesta actul cel mai grav pe care îl putea săvîrşi un conducător, el vindea poporul său altuia. Mărturii de altă natură vin să completeze imaginea prelatului. În 1794, după ce Şincai este îndepărtat din postul de director al şcoalelor române din Transilvania, locul său este solicitat de un om învăţat şi capabil, Chiril Topa. Bob, care îşi avea omul lui pentru toate slujbele, se opune. O serie întreagă de memorii şi contramemorii au darul să amîne lucrurile pînă în 1796, cînd episcopul, care susţinuse la Viena cererea românilor în 1791, adresează un raport confidenţial arătînd că Topa este unul dintre cei care au organizat mişcările româneşti dintre 1790—1792 şi că el face parte dintre cei ce redactaseră memoriul din 1791; aşadar, guvernul trebuia să fie prudent faţă de Topa, care era un trădător al intereselor nobilimii maghiare şi burgheziei săseşti. El, Bob, cetăţean supus, îşi făcea datoria divulgînd aceste primejdii din vreme.

Faptele acestea ne ajută să înţelegem motivele adînci, de ordin psihologic, ce se găsesc la baza conflictului dintre Bob şi Şincai. Conflictul acesta avea să facă din scriitor un client nevinovat al temniţelor şi un călător vecinic în căutarea singurului liman pe care avea să-şi afle alinarea. El pune faţă în faţă două suflete diferite, două atitudini morale diferite[26].

Spre a înţelege mai de aproape soarta vitregă ce urmăreşte pe scritorii Renaşterii ardelene, este necesar să se precizeze atitudinea lor faţă de actul unirii cu biserica Romei şi atitudinea episcopului faţă de acelaşi act.

Scanned with OKEN Scanner

Am amintit mai înainte că Samuel Micu fusese acuzat de Bob că vrea să părăsească unirea şi că faptul acesta putea constitui o primejdie pentru biserica greco-catolică. În faţa acestei nedrepte învinuiri, călugărul ceru să i se admită trecerea la romano-catolicism. Totuşi, nu aceasta era concepţia scriitorilor ardeleni: ei nu doreau revenirea la ortodoxie, dar în acelaşi timp nu doreau nici îmbrăţişarea catolicismului în formă română. Unirea trebuia păstrată în forma în care fusese încheiată şi propagată în acea formă. Era acelaşi catolicism în ultimă analiză, dar el avea meritul că stabilea anumite diferenţe între catolicii români din Transilvania şi catolicii aparţinînd altor naţionalităţi din aceeaşi provincie: o rezervă naţională în această universalitate care se cheamă catolicism. Rezervele acestea salvau punctele de contact cu românii ortodocşi şi evenimentele aveau să dea dreptate felului de a vedea reprezentat de scriitorii ardeleni: cînd, după 1790, greco-catolicii din Ardeal încep lupta pentru revendicarea drepturilor lor, ei nu găsesc aliaţi în rîndurile altor catolici din provincie, ci în rîndurile românilor ortodocşi. Rezistenţa trebuia organizată aşadar pe bază naţională, iar nu pe bază confesională: în concepţia marilor scriitori români ai Ardealului, unirea este în primul rînd un act politic şi el trebuie exploatat fără rezerve pe plan politic

În faţa acestei probleme, Bob are aceeaşi lipsă de înţelegere: conştient sau inconştient, el se găseşte şi de data aceasta la punctul opus intereselor româneşti. El luptă pentru o apropiere cît mai desăvîrşită de romano-catolici, ceea ce ar fi atras după sine în mod fatal o distanţare tot mai mare de ortodocşi şi o slăbire a puterii de rezistenţă naţională. Toate faptele acestea erau însă de natură să atragă asupra sa bunăvoinţa guvernelor şi împăraţilor: el ajunge consilier de stat şi pieptul lui se încarcă de decoraţii.

Şincai a socotit moartea lui Iosif II ca o pierdere ireparabilă a sa: „putea mult“ pe vremea împăratului. În urma lui Iosif, reacţiunea devine din ce în ce mai puternică şi Bob ajunge, graţie calităţilor sale sufleteşti, omul zilei, omul care slujeşte guvernele şi este slujit la rîndul său de ele. Iar duşmănia lui faţă de scriitor sporeşte zi de zi, determinată într-o largă măsură de caracterul independent al acestuia. În publicaţiile sale, Şincai ignora cu desăvîrşire şi ostentativ pe episcop. După ce devine director general al şcolilor româneşti şi după ce părăseşte haina călugărească, el capătă deplină libertate de acţiune:

aparţinînd unei familii nobile, se bucură de privilegiile nobilitare, iar în calitate de funcţionar al statului este supus de-a dreptul guvernului. În felul acesta el scapă de controlul şi de tutelarea episcopului, pe care nu înţelege să-l cruţe în nici un fel: vorba îi este ascuţită, scrisorile lipsite de tonul reverenţios la care ţinea atît de mult strălucitul vlădică. Răzbunarea acestuia nu trebuia să caute timp îndelungat prilej: temperament nestăpînit, reacţionînd violent ori de cîte ori adevărul şi dreptatea erau călcate în picioare, Şincai era făcut să fie o victimă uşor de sacrificat. Ocazia îi este dată de memoriul amintit mai înainte, prin care românii cereau recunoşterea drepturilor lor naţionale. Memoriul acesta, cunoscut sub titlul *Supplex libellus Valachorum*, avea să fie publicat în 1791 de Iosif Meheşi[27]. Tonul lui este deopotrivă de cuviincios şi de categoric. Oricît de cuviincios ar fi fost însă, singur faptul că românii înţelegeau să reclame drepturi era socotit ca o îndrăzneală de netolerat de către ungurii şi saşii acelui timp din Transilvania. Aceştia înţeleg să răspundă şi răspunsul vine din partea directorului şcoalelor săseşti din Ardeal, coleg al lui Şincai, Eder: *Notae historico-criticae ad Supplicem libellum Valachorum*. Eder reia romanţa: că românii sînt veniţi tîrziu în Ardeal; că în trecut n-au avut drepturi; şi că nici în viitor nu pot avea drepturi. În faţa acestor fapte, Şincai ia atitudine, el redactează un răspuns în care susţine tocmai contrariul: că nu românii sînt veneticii Ardealului, că prin urmare era nedrept din toate punctele de vedere să li se răpească sau refuze libertăţile[28]. Răspunsul lui Şincai nu s-a putut publica din pricina cenzurii; dar faptul că el se amesteca într-o chestiune atît de nevralgică şi susţinea punctul nedorit de autoritatea provincială, era de natură să atragă asupra lui duşmănii puternice. Situaţia devine cu atît mai grea pentru scriitor cu cît acela care ar fi trebuit să-i ia apărarea, Bob, devine acuzatorul lui direct[29]. Într-un moment de revoltă asupra episcopului, Şincai exclamase în mănăstirea din Blaj că el este conducătorul conjuraţilor şi autorul răscoalei viitoare: „ego sum dux conjuratorum et auctor futurae rebellionis". Informat, Bob nu pierde prilejul denunţării. Acuzaţia pe care o adresează cu prilejul acesta guvernului împotriva lui Şincai este foarte complicată: că el, Bob, nu mai are siguranţa vieţii, fiind ameninţat cu moartea de Şincai; că acesta, după părăsirea rasei călugăreşti, a încins sabia de nobil şi a îmbrăcat haine civile. Şi ce haine! mai degrabă veşmîntul

Scanned with OKEN Scanner

lui Bachus, decît îmbrăcămintea unui om din lumea noastră; că are o purtare nedemnă în lume; dar partea cea mai gravă era că Şincai a organizat o revoluţie, că el este şeful conjuraţilor şi va face ca Ardealul să simtă din nou fiorii de pe vremea lui Horia. El cerea ca Şincai să fie înlăturat de la conducerea şcolilor şi, pentru siguranţa statului, să fie pus la închisoare. Dorinţa episcopului este împlinită, Şincai este într-adevăr înlăturat din postul pe care îl ocupase pînă atunci şi supus cercetării. Cum a decurs cercetarea a povestit-o el însuşi, în rapoartele pe care le înaintează curţii imperiale, cerînd să fie reintegrat. Bătut de un subprefect ungur în faţa episcopului şi a prefectului Pop, cumnat cu episcopul, el este pus apoi la închisoare şi ţinut acolo luni de zile. În tot acest timp sînt ascultaţi martori după martori. Cea mai caracteristică mărturie este aceea a lui Ştefan Pop, prepozitul mănăstirii din Blaj, care oglindeşte nu numai atitudinea acestuia, ci şi pe a episcopului. Dieta ardeleană din 1790—1791 dăduse ordin ca în şcolile din Principat limba latină să fie predată nu cu ajutorul limbii germane ca pînă atunci, ci cu ajutorul limbii maghiare: o reacţie excesivă faţă de tendinţele excesive de germanizare de pe vremea lui Iosif II. Şi era unul din capetele de acuzare fundamentale pe care Pop le aducea lui Şincai, care înlocuise limba germană în şcolile române, dar nu cu cea maghiară, ci cu limba română. Curgeau spre alte ţări apele în care Bob şi popii lui Bob înotau.

Procesul, în ale cărui amănunte nu putem intra, se dezbate în iunie 1795. El pune în lumină nevinovăţia scriitorului şi arată că mult exploatata ameninţare cu revoluţia nu privea statul, ci pe episcop, împotriva căruia Şincai voia să pornească lupta de răsturnare. Şincai rămîne însă înlăturat de la conducerea învăţămîntului şi lipsit astfel de orice mijloc de trai. Puţina lui avere se irosise în timpul procesului şi rămîne pe drumuri nu numai el, ci şi doi nepoţi, al căror tată, ofiţer în armata austriacă, avea să moară în războiul împotriva Franţei. Acum începe pentru Şincai o epocă dureroasă de peregrinări: pentru obţinerea dreptăţii mai întîi, pentru o bucată de pîine după aceea. În 1796 se duce la Oradea, unde „prea dulcele“ său Darabant îl primeşte cu toată dragostea şi-l ajută să meargă la Viena să-şi caute dreptate. Şincai ajunge în capitala imperiului într-o epocă puţin favorabilă lui: spiritele sînt preocupate de marile evenimente din Occident, iar chestiunile interne de felul celei pe care o aducea el se soluţionează pe baza informaţiei

Scanned with OKEN Scanner

dată de aceeași oficialitate care, în Principat, hotărîse înlăturarea lui. Toate stăruințele rămîn zadarnice atît la Viena cît și în Transilvania, unde ceruse un post modest de translator. Cîțiva ani petrece el ca profesor într-o familie maghiară; îl aflăm după aceea din nou la Oradea Mare, în jurul lui Darabant. Aici cunoaște pe poetul maghiar Nagy, la a cărui *Orodias* colaborează și scriitorul român, și pe Tertina, autor al unor poezii scrise în limba latină. Grație acestuia din urmă ajunge el un fel de ajutor într-ale literaturii al arhivarului Kovachich de la Budapesta. Munca ce i se cerea era însă istovitoare; de aceea el preferă, atunci cînd putu să prefere, slujba de corector al cărților românești ce se tipăreau în tipografia universității din Buda. Împrejurările îl puneau astfel în situația de a lucra din nou alături de Micu, care este însărcinat cu cenzura acelorași cărți. După moartea, în 1806, a prietenului său, Șincai nădăjdui că va deveni el cenzor. Soarta hotărîse însă altfel. Cu un an mai înainte murise și Darabant, protectorul lui și scaunul episcopal de la Oradea fusese ocupat de Samuel Vulcan, fostul conducător al seminarului român de la Lemberg. La recomandarea acestuia, postul de cenzor este încredințat lui Petru Maior. Șincai fusese coleg de studii cu Maior la Roma; se întîlnise cu el la Blaj după aceea și persecuțiile lui Bob îi făcură solidari pentru cîtăva vreme în lupta lor de emancipare. De iubit nu s-au iubit însă și nici nu erau făcuți pentru aceasta: Șincai, un temperament entuziast, dîrz, care nu cunoaște nici o cale cotită în afirmarea adevărurilor ce-l preocupă; Maior, spirit critic, ironic, adeseori batjocoritor fără milă, avea la îndemînă resursele variate ale unei inteligențe foarte fine și grație lor se strecura elegant printre toate greutățile ce i se ridicau în cale. Erau doi oameni care se puteau stima, dar pentru aceasta trebuiau să se afle departe unul de celălalt. Venirea lui Maior la Buda impunea lui Șincai obligația de a-și căuta rosturile aiurea. Începînd din momentul acesta, viața lui se poate urmări tot mai greu. Este o viață de continue peregrinări între Blaj și Oradea Mare și de îngrijorare ucigătoare pentru soarta manuscriselor sale. Vrea să publice cronica în limba latină și română. Cenzura încuviințează, dar numai pentru Ungaria; cînd cere aceeași încuviințare și pentru Ardeal, raportul se încheie drastic: opera este demnă de foc, iar autorul de furci. În aceste chinuri sufletești se sfîrșește viața lui, la 2 noiembrie 1816, la moșia Sinea a foștilor săi elevi.

Scanned with OKEN Scanner

Este ceva simbolic în destinul tragic al acestui om, care a fost mare prin el, dar care a devenit şi mai mare prin micimea celor din jurul lui. Un om pe care îl bat toate răutăţile omeneşti, dar care îşi păstrează cu toate acestea iubirea lui pentru oameni; un român pe care unii români l-au torturat moraliceşte şi trupeşte, dar care rămîne totuşi soldatul cel mai devotat idealului românesc, martiriul lui permanent nu face decît să sublinieze şi mai mult valoarea morală pe care el o întrupează în cultura română. Astăzi ne dăm seama că în destinul lui se împleteşte destinul ideii la care se închina: tragedia ce îmbracă viaţa lui şi viaţa soţilor săi de luptă este determinată de faptul că ei continuau să tragă concluziile liberale ale unui secol condamnat de reacţiunea europeană a zilei.

Capitolul cel mai important din activitatea lui Şincai este făcut din lucrările filologice şi istorice. În afară de acestea însă, el ne-a lăsat şi opere cu caracter didactic sau de educaţie generală, precum şi unele încercări poetice, în limba română şi în cea latină. Pentru studiul limbii latine el publică în Blaj, la 1783, *Prima principia latinae grammatices;* în acelaşi an ei publică două abecedare, unul la Blaj şi altul la Sibiu, iar în 1785 apare la Blaj *Îndreptare către aritmetică*. I se datorează de asemenea *Economie de cîmp*[30], apărută anonim la Buda în 1806. În manuscris, în biblioteca episcopiei greco-catolice din Oradea Mare, se păstrează *Istoria naturei sau a firei* şi un *Vocabular de istorie naturală*. Ca scriere cu caracter religios amintim *Catehismul cel mare*, apărut la Blaj în 1783 care interesează îndeosebi prin ideile în legătură cu limba literară expuse în introducere[31].

Poezia merge greu, fie în limba română, fie în cea latină. În româneşte închină el unele versuri palatinului Iosif, care apar într-o publicaţie colectivă dedicată acestuia şi tipărită la Buda în 1805. Este un dialog între doi păstori, Oprea şi Bucur, care laudă pe unul şi pe altul, dar care nu pot să nu îşi amintească şi de

Iosef cel lăudat
Al Romei mare-mpărat.

Şi tot în limba română sînt scrise şi versurile cu care salută numirea, în 1806, a lui Samuel Vulcan ca episcop greco-catolic de Oradea Mare. Cu mult mai importantă este *Elegia*, datată de

Scanned with OKEN Scanner

Şincai din 1803 „ex episcopali Darabanthiano Tusculano“ şi cuprinsă în opera colectivă *Orodias*, publicată în 1804 de Ladislau Nagy de Peretsen. *Elegia* este scrisă în latineşte şi aduce o bogată informaţie în legătură cu viaţa şi scrierile autorului, precum şi unele indicaţii în legătură cu alţi scriitori[32].

Lucrările acestea sînt însă de o importanţă redusă şi scriitorul însuşi nu s-a arătat preocupat în mod deosebit de ele. Opera căreia i-a închinat toată puterea sa de muncă este cea istorică. În istorie căuta el titlurile de glorie ale poporului român, în istorie căuta argumentele pe care se întemeiau îndreptăţitele cereri ale poporului său. De cînd ajunge la Roma pentru studii şi pînă cînd părăseşte viaţa aceasta, Şincai lucrează, preface şi sporeşte neîncetat materialul *Cronicii* sale. Probleme de natura aceasta atinsese el mai înainte în prefaţa *Elementelor* din 1780 şi într-un *Dialog*, pe care el ar fi dorit să-l publice împreună cu gramatica română, dar a cărei apariţie a fost interzisă de cenzura vieneză. În ordinea aceasta amintim în continuare lucrarea la care ne-am raportat şi mai înainte, *Responsum ad crisim Josephi Caroli Eder in Supplicem libellum Valachorum*, păstrată în manuscris în biblioteca episcopiei greco-catolice din Oradea Mare[33].

Toate lucrările acestea au, în raport cu *Hronica Românilor*, o importanţă cu totul limitată. Pentru adunarea materialului necesar el străbate cu o sete nepotolită bibliotecă după bibliotecă şi arhivă după arhivă şi întreţine numeroase legături cu învăţaţii timpului. La Viena cunoaşte pe Sulzer, pe vremea cînd acesta tipărea acolo lucrarea sa *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Cunoaşte de asemenea pe istoricul german Engel, care avea să tipărească, în 1804, o istorie a ţărilor româneşti. Engel datorează mult ca informaţie scriitorilor ardeleni, după cum şi aceştia datorează mult scritorului german, pe care totuşi n-au înţeles să-l cruţe în punctele ce nu le conveneau. Şincai îl crede vîndut magnaţilor unguri şi temător de aceştia. „Preavestitul Engel“ este epitetul cu care el figurează în opera lui Şincai. Dar „preavestitul Engel“ greşeşte cînd vorbeşte de bulgari, greşeşte cînd nu recunoaşte în abotriţi pe români, greşeşte cînd vorbeşte de moartea lui Duca Vodă şi în atîtea alte împrejurări. Apoi „preavestitul“ nu este obiectiv şi în mod general suferă de o boală care se cheamă, plastic şi fără menajamente, „lingăritură către unguri“: — „carea nu să cuvine

Scanned with OKEN Scanner

istoricilor", completează Şincai. Înţelegem, din aceste izbucniri frecvente, temperatura sufletească la care lucra scriitorul.

La data cînd apare lucrarea lui Engel, *Cronica* lui Şincai era redactată într-o mare măsură. Dar apariţia unei noi lucrări sau descoperirea unui nou izvor era pentru scriitorul ardelean un prilej de a supune totul unei adînci revizuiri. Aşa se face că o viaţă de om este consacrată unei lucrări. Redactarea primă este în limba română, dar Şincai o traduce şi în latineşte cu scopul de a o face să intre în circulaţia ştiinţifică largă. Din redacţiunea latină nu ni s-au păstrat decît fragmente izolate, care duc povestirea faptelor pînă la anul 1183, apoi înfăţişează evenimentele dintre 1440—1448. În redacţiunea ei latinească, opera se numea *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et plurium aliarum nationum*. În româneşte opera narează evenimentele dintre anii 86—1739. Vorbind despre această lucrare în *Elegia* din 1803, Şincai spune că întregul material era împărţit în trei volume. Intenţia lui era să meargă cu înfăţişarea evenimentelor pînă la începutul secolului al XIX-lea şi opera extinsă pe această durată de timp să cuprindă trei volume; dar deşi el este nevoit să se oprească la o dată cu mult mai înapoiată, împărţirea proiectată la început a fost menţinută. În volumul I este cuprinsă naraţiunea evenimentelor pînă la anul 1439, în volumul II pînă la 1614, iar în volumul III pînă la 1739.

Titlul foarte dezvoltat al redacţiunii româneşti ne arată pe de o parte concepţia în materie a autorului, iar pe de altă parte ne introduce în laboratorul său ştiinţific: *Hronica românilor şi a mai multor neamuri în cît au fost ele aşa de amestecate cu românii, cît lucrurile, intîmplările şi faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înţeles, din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani culeasă, şi după anii de la naşterea Domnului nostru Is. Hs. alcătuită*[34]. Opera se păstrează în trei manuscrise, dintre care unul în biblioteca episcopiei de la Oradea Mare, al doilea în biblioteca Universităţii din Cluj, iar al treilea în biblioteca Universităţii din Iaşi. Moartea, în 1806, a lui Samuel Micu, face pe Şincai să spere că va putea publica lucrarea sa în calendarele ce aveau să apară la Buda. Micu însuşi publicase în *Calendarul* pe 1806 începutul istoriei sale prescurtate. Şincai dă, în anul următor, un capitol de trecere la cronica sa şi continuă cu aceasta în *calendarele* pe 1808—1809, pînă la data cînd locul cerut de el este ocupat de Maior. Partea publicată aici merge pînă la anul 264 şi este singura apărută în tim-

Scanned with OKEN Scanner

pul vieții scriitorului. După moartea lui, încercări de publicare s-au făcut în mai multe rînduri. Cea dintîi este datorită lui Gherman Vida, care face să apară la Iași, în 1843, partea care mergea pînă la anul 999. Publicarea se făcea de pe un manuscris pe care Vida îl cumpărase la o licitație în Viena. În același timp, A. Gavra din Arad publică la Buda un fel de mister dramatic întitulat *Monumentul Șincai-Clainian*, cu care voia să țină treaz interesul pentru opera scriitorului ardelean și care trebuia în același timp să servească de preambul ediției din *Cronică*, pe care o tipărea tot atunci. Dar nici Gavra, care a făcut o reclamă de circ în jurul întreprinderii sale, n-a dat o ediție completă: el merge, după manuscrisul de la Oradea Mare, pînă la anul 1383[35]. Cea dintîi ediție completă apare la Iași în 1853, sub îngrijirea lui August Treboniu Laurian, care utilizează manuscrisul pus la contribuție mai înainte de Vida. După același manuscris este făcută și ediția din 1886 făcută de Ministerul Instrucțiunii Publice și îngrijită de Tocilescu. Inferioară ediției lui Laurian ca fidelitate față de text, ediția Tocilescu aduce colaționarea manuscrisului de la Iași cu cel autograf de la Cluj; adaugă apoi un registru de nume proprii și, ca introducere, publică studiul pe care Papiu Ilarian îl închină lui Șincai. Ea aduce de asemenea o listă a izvoarelor pe care Șincai le-a pus la contribuție în opera sa, listă alcătuită tot de Papiu Ilarian[36].

Pentru alcătuirea cronicii sale, Șincai a străbătut un număr impresionant de opere. Această muncă extraordinară a fost concentrată de el într-o serie de manuscrise, care se păstrează pînă astăzi în biblioteca de la Oradea Mare. Materialul adunat a fost orînduit în ordine cronologică[37]. Șincai nu înțelege să întîrzie povestirea cu considerațiuni preliminare, cu introduceri în care să dezbată probleme principiale. El intră de-a dreptul în subiect și pentru că anul 86 după Hristos aduce începutul luptelor dintre daci și romani, el începe istoria românilor cu acest an. Cu Șincai nu mai plutim așadar în apele troiane, pe care navigase Samuel Micu. Este caracteristic începutul exabrupto al scritorului, care concentrează într-o singură frază întreaga informație istorică în legătură cu acest an: „Dechebal Craiul Dachiei cei vechi, carele și Diurpaneu s-a numit, fiind în lucrările de oaste foarte priceput, isteț la minte, la bătaie nepregetătoriu, și învățat a năvăli, sau de a se trage îndărăpt, s-au sculat în anul acesta cu oaste asupra romanilor, pe care

mai șase-spre-zece ani i-au năcăjit, pentru necuvioasa purtare a Împăratului Domițian, carele era nu numai nesuferitoriu de osteneli, ci și fricos, slab la fire, și dat spre sburdările trupești, nu numai cu muieri, ci și cu prunci, drept aceea el nu s-au atins de războiu, fără numai prin povățuitori s-au oștit cu Decheval". O singură frază cuprinde toate acestea: și narațiunea începutului ostilităților între daci și romani, și portretul războinicului Decebal, și portretul viciosului împărat Domițian. Încărcată de informație, — fraza aduce după sine cinci note —, ea înaintează greoi pe o topică nepotrivită cu firea limbii române, ceea ce arată că profesorul de „poes" de pe vremuri cedase întîietatea elevului ce culegea eminențe la gramatica latină.

După Dion Cassius povestește Șincai evenimentele din anii 103—104. Acestea însemnau de fapt pregătiri pentru cel de al doilea război cu dacii, care are loc în anul 105. Traian, considerat drept cel mai puternic și mai viteaz împărat roman, cucerește definitiv Dacia pe de o parte din pricina provocărilor continue ale dacilor, iar pe de altă parte din pricina „bunătății" țării. Și pentru Șincai, ca și pentru Micu, socoteala este simplă: războiul a fost atît de grovaz încît dintre daci n-au rămas „nici carii să agonisască pămîntul, nici carii să locuiască prin cetăți". Din pricina aceasta au trebuit aduși în Dacia locuitori din imperiul roman. Două erau, aici, temerile lui Șincai: mai întîi, să nu se creadă că populația care a fost adusă a putut fi luată din provincii îndepărtate, a căror romanitate ar fi fost, la rîndul ei, foarte discutabilă, și apoi să nu se creadă că au fost aduși aici oameni de condiție socială inferioară. Natural, el recunoaște că noii veniți au fost culeși din tot imperiul; dar adaugă imediat: „dar mai ales din Roma și din Italia"; el recunoaște de asemenea că au fost aduse și „gloate mișele", dar imediat vine corectivul: „ci și familii de frunte au fost duse sau strămutate în Dachia". Și pentru ca cititorul să fie pe deplin convins de cele afirmate, Șincai îl trimite la inscripțiile ce se descoperiseră mai cu seamă în Ardeal. În urma tuturor acestora, o trăsătură care privea familia Corvin: „nu e cu neputință să fie fost și din familia Corvinilor (din carii a fi prăsit Mathias Craiul Ungariei cu deadinsul dorea să se arate) aduși în Dachia, măcar că Corvinii în înscripții nu se cetesc".

În ceea ce privește situația Daciei în urma hotărîrii lui Aurelian de a o părăsi, Șincai adoptă părerea cunoscută din cele spuse în legătură cu Micu. Ceea ce spune el în ordinea aceasta

privește însăși nașterea poporului român și, în liniile lor mari, ideile sale sînt acceptate și astăzi de istoriografia obiectivă. Nu se poate contesta, susține autorul, că Aurelian a retras legiunile din Dacia, după cum nu se poate contesta nici faptul că o parte din coloniști au plecat în dreapta Dunării. Cei mai numeroși dintre aceștia însă „au trăbuit să fie dați spre economie, care așa lesne știu că nu o au lăsat, mai vîrtos după atîta mulțime de vreme, cît au fost între Traian și între Aurelian". El afirmă în continuare că la venirea bulgarilor, „romanii statornicește au stăpînit și de-a stînga Dunării, care arătînd-o se arată că nu toată colonia a fost trecută de Aurelian în Dachia cea nouă". „Din partea coloniei care au rămas în Dachia veche s-au prăsit toți românii cîți sînt de a stînga Dunării, cum cură în Marea Neagră; iară din partea coloniei care au trecut Dunărea și s-au așezat în Dachia cea nouă, așișderea și din romanii pe care i-au adus marele Constantin în Trachia, s-au prăsit românii cei ce sînt de a dreapta Dunării, care s-au numit după aceea amu vlahi, amu coțo — sau cuțo-vlahi, iar mai pe urmă țințari; tocma cum s-au numit și cei ce au rămas în stînga Dunării, întîi romani, apoi abotriți, după aceea comani și paținachite, mai pre urmă munteni, moldoveni, mărgineni, mocani, frătuți; ci oricum s-au numit și se numesc și acum, tot de o viță și porodiță sînt, adică romani de sînge, precum firea și vîrtutea îi mărturisește".

Luat în liniile lui mari, pasajul acesta ne arată că Șincai vede clar în trecutul poporului român: nașterea acestui popor de-a dreapta și de-a stînga Dunării, ramificarea lui în nordul și sudul Dunării, precum și faptul că vreme îndelungată românii au trebuit să fie denumiți de scriitorii străini cu numele popoarelor barbare care stăpîneau țara lor, sînt puncte cîștigate pentru istoriografia zilelor noastre.

Fraza scriitorului nu poate masca totuși un regret și o blamare a actului săvîrșit de Aurelian; el, Șincai, nu va discuta dacă Aurelian a făcut bine sau rău ordonînd ca populația romană să părăsească Dacia; dar pînă în zilele lui, poporul romîn din Ardeal își amintea cu durere de acest eveniment trist și-l pomenea pe Aurelian în colidele sale de crăciun: „Hai Lerom Doamne", — pentru că această fantezie etimologică își găsește de asemenea locul său în bogata cronică a scriitorului român.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru el este de asemenea evident că românii nu puteau lua creștinismul decît în forma lui romană și Șincai găsește aici prilejul să combată anumite insinuări pornite din rîndurile slavilor: nu românii au fost creștinați de slavi, ci slavii și goții au fost creștinați de români. El vorbește de persecuțiile pe care Atanaric, regele got, le-a dus împotriva creștinilor din Dacia veche și afirmă că acei creștini erau, în cea mai mare parte a lor, români. Români erau de asemenea Metodie și Chiril, — și încă „dintră colonii lui Traian", fapt care i-a împiedicat să se supună patriarhului Fotie, care avea nenorocul de a fi grec, deci fără nici o legătură cu Traian și cu colonii lui Traian.

O atenție particulară acordă Șincai actului unirii cu biserica apuseană. El prețuiește această unire și subliniază la fiecare pas roadele binefăcătoare ale ei. Este însă convins că zelul catolicizant al unora și altora nu este bine să fie urmat: unirea să rămînă pe fundamentul inițial, pentru că adoptarea totală a catolicismului ar fi adus după sine primejdii de multe feluri. Și apoi Șincai cunoștea de aproape preoțimea catolică, îi cunoștea pe iezuiți și, spre a sublinia valoarea morală a lor, nu se sfiește să noteze calitățile pe care le cereau instrucțiunile secrete ale ordinului iezuit unui novice: să fie deștept, ca să poată străbate prin mintea lui; să aibă rude așezate sus în ierarhia socială, ca să poată fi sprijinit de ele sau, în cele din urmă, să fie frumos, ca să poată străbate cu ajutorul femeilor, ale căror slăbiciuni trebuiau exploatate de sfînta biserică romano-catolică.

Dintre domnitorii românilor, acela care se bucură de toată iubirea scriitorului este Ștefan cel Mare. Numeroase sînt pasajele în care figura marelui domnitor moldovean înfiorează fraza scriitorului; cel mai caracteristic pare a fi acela în care se povestește bătălia ungurilor cu moldovenii la Baia. În fața lui Ștefan, a cărui figură o desprindem din narațiunea nervoasă a evenimentelor, avem această lapidară caracterizare a regelui Matei Corvin „iară Matiaș craiul era din creștet pînă în tălpi fală goală, precum îl arată toate faptele și cuvintele lui". Iar aiurea: „Laudele care să dau aci lui Ștefan V domnului Moldovei cu mult mai mari sînt decît toate laudele Corvinilor celor noi, drept aceea eu nu mă mir de au îmblat Matiaș Corvinul craiul cel lăudat de unguri să le întunece; dară mă mir de Bonfinie, că uitînd a se lingări craiului Matiaș preste năravul său, numa

Scanned with OKEN Scanner

atîta scrie la anul de acum“ . . . Bonifie, cronicarul pe care Matei Corvin îl adusese din Italia ca să povestească faptele sale strălucite, se arată la tot pasul gelos de gloria regelui său, ceea ce dă lui Şincai prilejul repetat de a-l califica cu grele epitete. Scriitorul ardelean simte în ce mare măsură gloria regelui ungurilor este un fabricat al alchimiei stilistice italiene: în hiperbolele înaripate ale acesteia el îşi caută, adeseori zadarnic, personajul. În termeni care ne fac să ne gîndim la celebra apostrofă a lui Eminescu, Şincai îşi încheie aiurea un pasaj în care descrie decăderea Moldovei sub Movileşti: „Cum nu învie acuma Ştefan al cincilea!“.

Pasajele acestea sînt făcute să ne arate sinceritatea scriitorului: admiraţie nestăpînită faţă de oamenii mari ai românilor; dispreţ, şi uneori ură, faţă de duşmanii acestora, în primul rînd faţă de unguri. Fraza fără ornamente şi fără diplomaţie a lui Şincai era, de bună seamă, departe de a fi pe placul ungurilor. Dar aceasta nu era totul. Felul cum el înţelege să înfăţişeze soarta românilor din Transilvania era de-a dreptul alarmant: ei ajunseseră aşa de rău încît puteau să fie vînduţi ca „dobitoacele fără de loc“; trebuiau să muncească pentru stăpînul străin de luni dimineaţa pînă sîmbătă seara, iar dumineca, neputînd fi puşi la lucru, erau trimişi cu scrisori pe la alţi proprietari. Şi cei care făceau aşa nu erau maghiari propriu-zişi: Şincai a răscolit arhivă după arhivă şi s-a convins că nobilimea maghiară nu este decît cu numele maghiară. Matei Corvin era român, dar român renegat, ceea ce determină pe scriitor să-l privească cu un ochi dușmănos. El este convins că prigonitorii cei mai aprigi ai românilor sînt românii renegaţi. Ar putea numi multe familii de acestea, dacă cenzura nu i-ar respinge cartea de la tipar. Dar, deşi el îşi propune să tacă, tot nu se poate stăpîni: „Una totuşi nu o pot tăcea“, mărturiseşte el. Şi dacă se hotărăşte să nu poată tăcea una, nu se poate reţine să nu spună o mie: în Ungaria puţini unguri neaoşi se mai aflau; în Ardeal, dintre familiile cele puternice ale principatului, abia două sau trei erau de origine ungurească, celelalte descind din familii române sau secuieşti încrucişate între ele. Comitate întregi din Transilvania nu cunosc o singură familie nobilă care să fie într-adevăr de origine ungurească. Şi în fine această observaţie semnificativă, care face din Şincai un partizan al teoriei raselor superioare şi inferioare: „Ungurii cei vestiţi mai înainte în toată lumea, de atunci au început să meargă înapoi ca racii,

de cînd s-au despărţit de români şi s-au însoţit cu alte neamuri; căci nu mai sînt Corvini, nu Dragfi".

Evident, nu toate aceste familii de unguri trebuiau să fie blamate, chiar cînd la baza lor se afla sînge românesc. Aşa este cazul cu familia contelui Vass de Csege, în care Şincai fusese cîţiva ani profesor: „Familia aceasta au venit cu prima intrare a ungurilor în Ardeal în anul 904 din Moldova, şi pecetea o arată că nu numai au fost de frunte între moldoveni, ci tocma din casa ce oblăduia Moldova, căci pînă în ziua de acum ţine ţîmirul sau stema Moldovei în pecelnicul său. După aceea s-au amestecat şi cu familia lui Dracula, a oblăduitorului Ţării Munteneşti prin căsătorie". Mărinimia pe care această familie o arată pentru scriitorul urmărit de duşmănia unora şi altora, este apreciată de acesta fără nici o rezervă şi fără gînduri ascunse: „comitul Daniile Vass cel mai bătrîn, la ai căruia feciori mă şi ocrotesc ca la nişte ucenici ai mei, pînă voiu săvîrşi munca aceasta pentru folosul românilor, dintre care unii mai vrea-m-ar mort decît viu să scriu de acestea".

Unul dintre românii care mai degrabă l-ar fi dorit mort decît să scrie *Cronica* era fără îndoială cuviosul episcop Ion Bob. Figura acestuia se desprinde din rîndurile îndurerate ale istoricului, cînd spune să acei români, care nu numără strămoşi iluştri, îşi uită originea de îndată ce încep să se ridice, sprijinesc numai pe cei nevrednici, iar pe cei încărcaţi de merite îi persecută în toate chipurile. Fraza lui Şincai începe să scapere de turbare şi injuria abia poate fi reţinută. Iar după aceea încheierea, care ar vrea să-i sublinieze nevinovăţia şi mai cu seamă discreţia: „Pilde vii ţi-aş putea aduce aici dară acelea să vor tipări după reposarea mea, ca nu cumva să mă gonească iarăşi taurii cei graşi din cucuruz şi să mă străpungă iarăşi ţapii cu coarnele sale cele ascuţite". „Limbă clevetitoare" şi „creer gol" îi pare Bob lui Şincai. Şi asemenea lui Micu, acesta îşi exprimă undeva regretul că Bob „şi astăzi, în ziua de Sîntă-Maria Mare din anul 1811, trăieşte".

Sînt anumite pasaje în cronica lui Şincai, care au îndreptăţit pe unii cercetători să vadă într-însul pe unul dintre precursorii ideii de unire a poporului român. Ceea ce a stricat mai mult românilor şi i-a făcut să fie asupriţi de unii şi de alţii au fost, crede scriitorul, neînţelegerile din lăuntrul ţării lor: „Prea uşor s-ar fi apărat românii, mai ales de nu s-ar fi despărţit moldovenii şi muntenii în două domnii, ci ar fi fost toţi

Scanned with OKEN Scanner

supt un cap ținînd laolaltă", spune el, vorbind despre evenimentele din anul 1412.

În total, o operă grea de informație, care își îndeplinește pe de-a-ntregul făgăduiala înscrisă în titlu: aceea de a da o istorie a poporului român în legătură cu istoria popoarelor vecine. Prin felul său de tratare însă, ea are mai degrabă aspectul unei vaste colecțiuni de material informativ, care își păstrează în parte importanța pînă în ziua de astăzi. Și, fapt care merită să fie de asemenea semnalat, alături de lucruri de o indiscutabilă importanță avem și lucruri de o semnificație redusă, iar uneori îndoielnică: Șincai, care acuză pe unul și pe altul de lipsă de obiectivitate sau de lipsă de spirit critic, este în anumite momente tot atît de puțin obiectiv și tot atît de lipsit de vedere critică. Explicația acestor defecte este ușor de urmărit: mai presus de orice, scriitorul este un erudit; dar, în cîmpurile vaste pe care le străbate spiritul său, el se lasă condus de sentimentul de iubire de neam. Și *Cronica* trebuie înțeleasă pe planul acesta: în paginile ei arde toată iubirea de care era în stare sufletul său, pe care mulți l-au înțeles și de aceea mulți l-au urît.

56. Difuzarea crezului Renașterii ardelene este în primul rînd opera lui Petru Maior, al treilea mare scriitor pe care îl înregistrează curentul. Știrile în legătură cu el sînt cu mult mai puțin bogate, deoarece a dus o viață mai liniștită decît ceilalți scriitori ai Renașterii ardelene, mai la adăpost de necazurile roditoare de corespondență și de procese cu acte oficiale, în care să poată fi urmărit. Îndoiala plutește atît asupra datei cît și asupra locului nașterii. Se pare că s-a născut în 1761, la Căpușul de Cîmpie sau la Tîrgul Mureș, unde tatăl său a fost pe rînd protopop. Aparținea unei familii mai răsărite din punct de vedere social și a iscălit totdeauna „nobil de Dicio Sîn-Martin". Cel dintîi eveniment important din viața sa este plecarea, în 1774, la Roma, unde mergea să își completeze studiile începute la Blaj. Pleca în tovărășia lui Geoge Șincai și era, ca și acela, bursier al colegiului „De propaganda fide". Spre deosebire de Șincai însă, Maior era o fire deschisă, comunicativă, iubitor de discuție și făcut să fie prieten cu toți cei ce nu puneau zăvoare sufletului lor. La Roma el caută să se intereseze despre felul de viață al diferitelor popoare și curiozitatea lui vie este atrasă de ținuturi foarte îndepărtate, ca acelea ale Extremului Orient asiatic. Dar ceea ce îl caracterizează mai

Scanned with OKEN Scanner

ales pe Petru Maior este spiritul ironic, — o ironie care nu își cruță adversarul oricît de puternic ar fi fost acesta: cînd îi scria lui Bob, îi scria „cu prea ascuțit condeiu", iar cînd îi vorbea, „deschidea gura prea tare".

La Roma rămîne pînă în 1779, cînd își trece doctoratul în filozofie și teologie. După aceea merge la Viena, unde timp de un an face studii de drept, iar în 1780 se întoarce la Blaj, unde este numit profesor de logică, metafizică și drept natural. În 1784 părăsește, în condițiunile cunoscute, călugăria, profesoratul și Blajul episcopului Bob și este numit paroh la Reghin. În același timp el este și protopop al Gurghiului.

Despre activitatea desfășurată de Petru Maior în acest colț al Ardealului a vorbit el însuși într-o broșură publicată anonim la Buda, în 1814, intitulată *Răspunsul la cîrtirea care s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior*[38]. Indicațiile pe care le dă în această lucrare ne arată că scriitorul avea alcătuirea sufletească a unui „Aufklärer", preocupat nu atît de latura teoretică a mișcării, cît de cea practică de luminare a celor din jurul său. El mărturisește că n-a fost niciodată dominat de dorința măririi, ci de aceea a luminării; și este convins oarecum că cerul l-a însărcinat cu o misiune mare în mijlocul poporului său: l-a luminat cît timp a fost nevoit să stea la Reghin și continuă să-l lumineze și acum, după ce a ajuns la Buda. Cît timp a stat la Reghin, el a îndemnat pe cei lipsiți de învățătură către învățătură; a mers prin sate și a cercetat pe cei ce trebuiau să învețe; a mers pe cîmpuri și prin păduri, unde știa că se află copiii ce pășteau vitele, i-a adunat în jurul lui, i-a cercetat, i-a învățat. Apostolatul acesta definește mai bine decît orice latura practică a mișcării de luminare pornită din Apus și adînc înrădăcinată în Austria lui Iosif II[39]. Și el l-a continuat și după ce, în ianuarie 1809, merge la Buda în calitate de cenzor al cărților românești ce se tipăreau acolo. A ținut să meargă acolo pentru ca „mai mult să poată sluji neamului întru acea stație".

La Buda rămîne pînă la moarte, întîmplată în februarie 1821. Asupra acestei părți din viața lui avem puține date. Ținînd seama însă de numărul mare de publicații personale, se poate spune că este un timp de muncă încordată, cînd el caută să umple lipsurile pe care i le impunea viața izolată din provincie și să dea la lumină lucrările cărora la închinase întreaga viață[40].

Scanned with OKEN Scanner

Două sînt notele dominante ce se desprind din viaţa scriitorului şi se impun atenţiei noastre: este în primul rînd setea de a se devota pentru cei ce au nevoie de devotament, fie că aceştia sînt cei puţini pe care îi instruia la Reghin, fie că este întreg poporul românesc, căruia i se adresa prin lucrările tipărite; este în rîndul al doilea, spiritul de independenţă, care l-a făcut să părăsească Blajul şi umilirile lui pe de o parte, iar pe de altă parte l-a îndemnat să-şi creeze rezervele materiale necesare. În adevăr această independenţă ar fi fost iluzorie dacă, pentru tipărirea lucrărilor sale, ar fi fost nevoit să se adreseze mărinimiei unuia sau altuia. Lucrînd cu condeiul într-o mînă şi cu sapa într-alta, după cum spune el însuşi, Maior dovedeşte o vedere practică a lucrurilor, pe care ceilalţi scriitori din Renaşterea ardeleană n-au arătat-o. Datorită acestui spirit practic el a izbutit să vadă tipărită partea cea mai însemnată a operei sale, prin care avea să mijlocească generaţiei viitoare cunoaşterea crezului latinist. Este drept, acest crez a fost nuanţat de Petru Maior după propriile vederi, iar acestea se deosebeau adesea de acelea ale soţilor săi de luptă.

Activitatea lui este deopotrivă de bogată şi de variată. Lucrările sale dezbat probleme de filologie, de istorie, de educaţie, de teologie şi nu sînt lipsite nici de preocupări în legătură cu arta. Am amintit mai înainte *Procanonul* din 1783, care ar trebui să fie o lucrare de teologie şi este o lucrare de frondă teologică. În ordine religioasă amintim şi o altă lucrare rămasă în manuscris la moartea scriitorului, *Protopapadichia*. Ea datează din 1795 şi a fost publicată în parte de Silaşi, în *Sionul Românesc* din 1865—1866.

Al doilea aspect al activităţii lui Petru Maior este cel oratoric. În 1809 el publică la Buda *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi* şi *Didahii, adică învăţături pentru creşterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morţi,* iar în 1810—1811 el publică de asemenea la Buda *Prediche sau învăţături la toate duminecile şi sărbătorile anului.* Experienţa lui în materie de oratorie religioasă o consemnează Petru Maior în *Cuvîntul înainte* la *Propovedanii.* „Măestria cea ritoricească" trebuie să fie pusă în lucrare în diferite feluri, după împrejurările în care ea trebuie să se exercite. Tonul şi înălţimea vocii trebuiesc să fie adaptate auditoriului, iar un orator să ţină seama că o predică citită are mai puţină influenţă asupra oamenilor decît una spusă pe de rost: „am ispitit", spune el, „că de nemereşte vr-un

Scanned with OKEN Scanner

preot carele să le facă învăţătură de rost, precum doreşte cerbul cel însetat de izvoarele apelor, aşa cu sete îl ascultă oamenii, şi se răcoresc cele din lontru ale inimii lor".

Pentru Petru Maior, care umbla pe cîmpuri şi aduna copiii la învăţătură, înmormîntarea este de asemenea un prilej potrivit să facă educaţia: *Propovedaniile* şi *Didahiile* lui privesc foarte puţin pe cei morţi şi foarte mult pe cei vii. Durerea morţii făcea să rodească mai uşor cuvîntul mîntuitor şi un cunoscător adînc de suflete nu putea să scape un prilej atît de potrivit. Dar nu numai această împrejurare determină pe scriitor să devină un educator cu prilejul unei înmormîntări. Ochiul lui sigur a prins şi un alt aspect al realităţii sătești şi condeiul este necruţător: sînt oameni care iau contact cu religia numai la înmormîntare, unde tradiţia impune şi pomeni. Este o împrejurare care sporeşte numărul ascultătorilor şi el nu înţelege să o scape. Aceleaşi preocupări educative aveau să revină, mai stăruitor încă, în *Didahii*, în care el cere o grijă deosebită pentru educaţia copiilor. Să ia cineva seama la felul cum îşi îngrijesc animalele pruncii lor. Şi un animal oarecare vine în lume mai bine înarmat de la natură decît un om, educaţia lui se poate face cu mult mai uşor decît aceea a unui om. O grijă deosebită manifestă el pentru latura de educaţie practică, ceea ce îl arată o dată mai mult partizan al unui anumit aspect din mişcarea de „Luminare" austriacă. Şi cum totul se întemeiază deopotrivă pe legea naturii şi pe legea politică, activitatea de educator a lui Petru Maior se încadrează pe de-a-ntregul în ideologia „Luminilor"[41].

Lucrarea de căpetenie a lui Petru Maior este *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. A fost tipărită la Buda în 1812 şi, în afară de textul referitor la începutul istoriei poporului român, aducea şi două dizertaţii: una despre începutul limbii române, iar a doua închinată vechii literaturi române. Cartea a fost retipărită la Buda în 1834, sub îngrijirea lui Iordache Mălinescu. Acesta alătură textului anterior şi *Dialog pentru începutul limbei române între nepot şi unchi*, care apăruse ca introducere la *Lexiconul* din 1825, precum şi cele trei lucrări polemice cu Kopitar, traduse în româneşte de Damaschin Bojinca. Opera a fost editată a treia oară de societatea „Petru Maior" a studenţilor români de la Budapesta, la Budapesta şi Gherla, în 1883. Ultima ediţie revine la forma din 1812[42].

Scanned with OKEN Scanner

În primele sale rînduri, *Cuvîntul înainte* indică obiectul urmărit şi precizează tonul întregii lucrări: „Sburdarea aşa de nedumerită în mulţi din cei streini scriitori easte de a vomi cu condeiul asupra românilor, strănepoţilor romanilor celor vechi, orice le şopteşte lor duhul acela, carele mai demult îi întărîta pe varvari, ca pe romani sau ca pe domnii lor să-i urască, sau lor, ca prea viteajilor biruitori a toată lumea să le pismuiască; cît şi cînd fără de nici o dovadă iscodesc ceva, sau şi minciuni apriate spun asupra românilor, încă socotesc că lumea toată e datoare să creadă nălucirilor lor; ba de o bucată de vreame, precum măgariu pre măgariu scarpină, aşa unii de la alţii împrumutînd defăimările, fără de nici o cercare al adevărului, de iznov le dau la stampă; şi cu cît românii mai adînc tac, nemica răspunzînd nedrepţilor defăimători, cu atîta ei mai vîrtos se împulpă pre români a-i micşora şi cu volnicie a-i batjocori". Lucrarea avea să fie prin urmare un răspuns dat acelor scriitori străini, care în zburdarea lor nedumerită „vomau" cu condeiul asupra românilor, nepoţii romanilor celor vechi. Fraza impune semnalarea unuia dintre procedeele cele mai frecvente ale lui Petru Maior. Ea duce cu sine anumite formule fixe, a căror prezenţă trădează preocuparea permanentă a scriitorului. Ori de cîte ori el vorbeşte de români, noţiunea se completează automat arătîndu-ne că ei sînt strănepoţii romanilor celor vechi; ori de cîte ori vorbeşte de romanii aduşi de Traian în Dacia, aceştia nu sînt romanii pur şi simplu, ci „romanii, adică nenumărate mulţime de romani". Este, în această neobosită afirmare a aceluiaşi fapt, altceva decît o obsesie, este năzuinţa de a crea o stare de sentiment în rîndurile românilor săi.

Fraza iniţială precizează astfel poziţiile sentimentale ale scriitorului şi atmosfera sub care acesta avea să înfăţişeze pe compatrioţii săi. Dacă el admite că adversarii lui pot iscodi din cînd în cînd şi cîte o idee, nu uită însă să o califice: aceasta nu poate fi decît „nălucă" sau „minciună apriată" şi ea trebuie pusă în lumină. Urmărind scopul de a pune în lumină aceste „năluci", cartea lui Petru Maior este o carte de viguroasă polemică[43], al cărei ton este indicat de comparaţia cu sevă populară: „precum măgariu pre măgariu scarpină". Scriitorii străini, a căror deprindere o caracterizează aşa de plastic Maior, erau în primul rînd Sulzer, Eder şi Engel. Cel dintîi, bine cunoscut de fostul paroh de la Reghin, era autorul tezei aşa de dragă saşilor şi maghiarilor din Transilvania că românii au venit în

Scanned with OKEN Scanner

această provincie în secolul al XIII-lea. Același lucru îl susținea și Eder, cu această diferență că în expunerea lui agresivă argumentarea este înlocuită cu ceva ce aduce a injurie de rînd. Nici Engel, autor al unei *Geschichte der Moldau und der Walachei*, nu împărtășea punctul de vedere al scriitorilor români din Transilvania, dar el nu împărtășește nici teza exclusivistă a celorlalți. După părerea lui, românii au venit în Transilvania în anul 813, așadar înaintea celorlalte națiuni conlocuitoare. Dar aceștia nu erau singurii. Sașii de la Brașov, sașii și ungurii de la Cluj sau de aiurea, ridică din rîndurile lor bravi combatanți ai sfintelor privilegii: problemă acută, care a fecundat multe capete și a-ntraripat multe fantezii. Între altele pe aceea a lui Martin Bolla, care, cu discernămîntul lui istoric, a ajuns la concluzia că românii sînt de origine bulgărească.

Astfel de oameni și astfel de idei trebuia să combată Maior în opera sa. El distribuie argumentele și ironiile sale la adresa tuturor cu un spirit de dreptate superior, ceea ce este oarecum nedrept. Pentru că nici Eder, spirit primar și interesat, nici Sulzer, militar acrit de meseria lui și îndîrjit de faptul că valahii nu se plecau convinși în fața filozofiei idolului său Darjes, nu puteau fi puși alături de Engel sub acest raport. Indiferent de concluziile la care ajunge, pentru a căror înțelegere trebuie să avem în vedere starea în care se afla atunci studiul izvoarelor referitoare la istoria românilor, opera acestuia tinde către o obiectivitate pe care n-o aflăm în scrierile celorlalți.

Fraza întîia a *Cuvîntului introductiv* anunța o carte atît de revoluționară încît, dacă autorul ar fi fost cu mai puțin tact, ea nu s-ar fi putut publica. Dar Maior este un diplomat. Afirmînd cu toată energia ideile sale asupra trecutului românilor, el găsește de cuviință să tragă o serie de concluzii valabile pentru timpurile prezente. Aceste concluzii sînt trase în fraza a doua, care respiră același suflu larg și se mișcă pe aceeași topică latinească. Ea subliniază abilitatea scriitorului, care se știa urmărit de ai săi, dar și de dușmanii acestora: „Cugetul meu este, nu întreaga istorie a românilor a o țese, fără cele, ce mai vîrtos se țin de începutul lor în Dachia, din vechii scriptori, pentru aceea a le însemna, ca văzînd românii din ce viță strălucită sînt prăsiți, toți să se îndemne strămoșilor lor întru omenie și în buna cuviință a le urma, adecă către împăratul lor al Austriei să fie cu credință, către patria lor cu cucerie, către domnii locurilor cu ascultare, către tot deaproapele cu

Scanned with OKEN Scanner

dragoste; şi pre sine întru toate puterile sufletului cu nevoinţă să se deplinească; cît precum de la buna mama firea a împărtăşit talant bun, aşa toţi să se facă cetăţeni patriei folositori".

Este limpede aşadar pentru care motiv ţinea Petru Maior să facă pe români conştienţi de originea lor romană: pentru că numai în felul acesta ei aveau să fie supuşi devotaţi împăratului Austriei, să îşi iubească ţara şi să asculte de domnii locurilor. Dar pentru ca toate aceste lucruri să se poată îndeplini în mod desăvîrşit, ei trebuiau să se „deplinească" să se perfecţioneze. În fond, aceste note secundare în economia pasajului sînt adevărata concluzie a afirmaţiilor grave din prima frază: este datoria lor, a urmaşilor unui popor strălucit, să tindă spre perfecţionare. Pentru că tot ce spune în legătură cu fidelitatea faţă de unul sau de altul sînt afirmaţii ce nu se hrănesc din seva internă a raţionamentului, ci se lipesc de la exterior. El le subliniază însă cît mai puternic pentru ca la adăpostul lor să-şi poată continua nestînjenit drumul. Cît de bine a fost calculat efectul, a arătat-o desfăşurarea ulterioară a faptelor: în clipa cînd episcopul Bob, în cinstea căruia Maior n-a sunat niciodată clopoţeii lui de sărbătoare, a cerut capul vinovatului, autoritatea de stat nu numai că nu s-a lăsat convinsă, dar chiar a luat apărarea operei incriminate. Toate acestea ne fac să vedem că opera lui Petru Maior nu poate fi just înţeleasă decît dacă lectura ei se face cu o anumită pregătire spirituală: sub frazele de complezenţă sau sub tămîia pe care o arde în cinstea unuia şi altuia trebuie căutat adevăratul sens. Numai după înlăturarea acestor excrescenţe parazitare ne dăm seama că ne găsim în prezenţa unei opere ce se întemeiază pe o logică foarte ascuţită. În arsenalul acestei logici Petru Maior se mişcă cu o siguranţă care ne face adeseori să ne gîndim la Titu Maiorescu.

În liniile sale mari, crezul lui Petru Maior reeditează pe acela al lui Şincai şi Micu. Ceea ce el aduce însă în plus este argumentarea sau, mai exact, calitatea argumentării. În întregul ei, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* cuprinde cincisprezece capitole, dintre care cele din urmă patru sînt închinate românilor transdanubieni.

Primul punct pe care autorul îl dezbate, este acela în legătură cu originea pur romană a românilor. Pentru aceasta el avea nevoie de o Dacie părăsită de locuitorii ei şi, întemeindu-se pe anumite afirmaţii desprinse din scriitorii antichităţii, dar mai cu seamă pe date de altă natură, el întreprinde dovedirea fap-

Scanned with OKEN Scanner

tului. Dacii, ni se spune, erau conștienți de faptul că se făcuseră vinovați de tot felul de nelegiuiri față de romani și că romanii trebuiau să aibă împotriva lor o ură bine motivată. Ei, care „coceau... în ficatul lor" „urgia cea înveninată... asupra romanilor", ajung să fie cuprinși de groază cînd văd că aceștia înaintează învingători. Pînă aici scriitorul stabilește primul moment psihologic care-l va ajuta să argumenteze dezertarea în masă a dacilor din țara lor. Dar el mai stabilește încă un fapt de care teoria avea nevoie în subsidiar: că romanii aduceau împotriva dacilor o ură motivată de purtarea acestora. Pe plan psihologic, faptele evoluează în sensul stabilit: desfășurarea evenimentelor sporește în aceeași măsură ura romanilor împotriva dacilor și groaza dacilor în fața romanilor. Această groază este atît de mare, încît o parte din daci se ucid între dînșii; și aici concluzia, foarte firească: dacă cei care n-au putut scăpa de romani s-au sinucis, este natural ca aceia care puteau scăpa din vreme să nu aștepte sosirea dușmanilor. Și întemeindu-se pe Columna lui Traian scriitorul notează atent că ei au fugit „cu muierile, cu pruncii și cu vitele". Aceasta, evident, pentru ca nu cumva vreo femeie rătăcită sau vreun prunc părăsit să intre în compoziția neamului românesc. Întemeind însă toate acestea pe Columna lui Traian, Maior își dă seama de slăbiciunea argumentării sale: o astfel de operă este o operă encomiastică și deci cineva poate contesta veracitatea faptelor raportate. De aceea el recurge și la argumente de simț comun: „cum romanii pe unde ajung aprind, ucid, robesc și că neciunul nu scapă seau de ucidere seau de robie, înțelegînd, zîseiu, aceste dacii și pătrunzîndu-le inima: firea lucrurilor omenești nu mă lasă a mă îndoi cum că toți, cu muieri și cu prunci cu tot au fugit din Dacia, și s-au tras la învecinații și prietenii lor sarmați".

După ce a arătat că din punct de vedere psihologic dacii trebuiau neapărat să părăsească Dacia, Petru Maior trece la a doua serie de considerațiuni și caută să arate că, din punct de vedere material, faptul era posibil. Pentru aceasta el notează că luptele între romani și daci au avut loc în anumite ținuturi ale Daciei; locuitorii din aceste ținuturi au putut fugi în mai mică măsură, cei mai mulți dintre ei au fost uciși sau luați robi. Ceilalți însă, care se aflau în afara punctelor unde se dau luptele, adică partea cea mai mare a populației, a putut fugi din

Scanned with OKEN Scanner

vreme, atunci cînd căile de retragere nu erau încă împiedicate de nimic.

Dar faptul că romanii s-au purtat cu atîta asprime față de daci, provocînd dispariția întregului popor, putea fi încă prilej de discuție și de contestare. Petru Maior are de bună seamă în vedere o eventuală obiecțiune: dacă romanii s-au purtat în felul acesta cu un popor învins, ei înșiși nu sînt altceva decît niște barbari. Faptul determină pe scriitorul român să răspundă în mod anticipat, arătînd că romanii erau într-adevăr însuflețiți de o ură grozavă, dar că aceia care au provocat-o și asupra cărora cădea întreaga răspundere erau dacii. Scriitorul își manevrează astfel argumentele pe un front care cuprinde și afirmațiile făcute și pe cele posibile.

Lucrurile se complicau însă pe alte planuri. Inscripțiile găsite în Dacia aduceau unele nume care nu erau romane și întemeiat pe ele Engel făcuse afirmația că în Dacia romană au trăit și daci. Faptul acesta era, în ochii lui Petru Maior, o adevărată profanare și revolta lui nu mai cunoaște margini: „Ce gîcitură mai desvînată poate fi decît aceea; din perzarea aceea care o făcură romanii în Dacia, au mai rămas multe muieri dace în viață acolo în Dacia; și unele nume în inscripțiile romane put a nume dacești: așa dară romanii, adeca nemărginita mulțime de romani care se așezară să locuiască în Dacia s-au mestecat trupește cu muierile dace și dintru aceea mestecare fel nou de oameni, adică nu romani lămuriți s-au născut". Afirmația aceasta îi pare lui Petru Maior tot așa de întemeiată ca și judecata: „bastonul stă în unghet; așadar plouă afară", iar străduința lui Engel este numai „pînză de paiangin", făcută „să stoarcă din cremine apa". El este convins că strălucirea sîngelui îi împiedica pe coloniști să se căsătorească „cu unele barbare cum erau muierile dace". Așadar numele pe care le amintea Engel nu numai că nu „put" a nume dăcești, ci „odorează . . . a italienești sau romane". Numele acelea erau: *Aia, Nandonis, Andrada, Blivianus* etc. Și Maior arată: *Aia* este un nume curat italienesc; *Nandonis* este de fapt *Don Nano*, care în românește se zice *Nanu Domnu; Andrada* ar putea fi *Entrada*, în afară de cazul că nu vei vrea să-l derivi din grecescul *andros*, iar *Blivianus* este *Oblivianus*, care trebuie raportat la *obliviscor*, a uita. Și explicațiile urmează în stilul acesta eroic, găsindu-se un leac oarecare pentru fiecare punct nevralgic.

Scanned with OKEN Scanner

Cu mult mai liber se mișcă însă Maior în acele momente în care logica se poate dispensa de documente, și mai cu seamă de documente inoportune, cum erau inscripțiile la care se raportase Engel. Iată-l în continuare, în construcția unei argumentări a cărei osatură logică și ale cărei fundamente psihologice se impun să fie subliniate. După ce negase cu hotărîre persistența dacilor, el admite totuși ipoteza că ar fi rămas și unele femei dace: natural, acestea nu puteau fi decît sclave. Maior se arată mărinimos însă și admite și a doua ipoteză, avînd totuși grijă să sublinieze la fiecare pas cît de adînc înaintează pe calea concesiilor și cît de neverosimilă devine orice construcție pe un teren atît de inconsistent: el admite așadar că unii dintre romanii aduși în Dacia s-au putut căsători cu femei dace; dar cîți puteau fi aceștia? Ce însemna numărul lor față de „nenumărata mulțime de romani" care s-au menținut puri? În ce măsură a putut altera aceasta originea romană a românilor? Și scriitorul are talentul de a culmina cu o comparație de situații, care arată resorturile subtile ale inteligenței lui. El se raportează la aceia care aveau cel mai mare interes în această problemă, la unguri. Atunci cînd ungurii au ajuns în Panonia nu aveau femei din neamul lor. O dată pe cînd ungurii erau duși la război, paținachiții năvălesc în ținuturile lor din sudul Basarabiei și ucid orice vietate găsesc. La întoarcerea din luptă ungurii nu mai găsesc nimic; ei se hotărăsc să plece și se îndrumează către Panonia. Și Maior continuă: „De vreme ce dară muierile ungurilor toate în Moldova le omorîse paținachiții, urmează că ungurii seau neci o muiere n-au avut din neamul lor cel unguresc cînd au venit în Panonia, sau prea puține, dintru acel feliu adecă, care s-au deprins a îmbla cu taberile pentru ajutoriu. Drept aceea fură siliți a se căsători cu muieri dintre alte neamuri: rusești, slavești, românești, bulgărești, grecești și cele altele. Au pentru aceea este slobod a zice că prea mărita ginte ungurească nu e ungurească, ci altfel de oameni și neam?"

Rîndurile reproduse pun în lumină și temeinicia argumentării și tactica scriitorului: el știe că neamul cel mai încrucișat cu neamuri străine este cel unguresc. Dacă cineva ar avea totuși îndrăzneala să susțină contrariul, acela s-ar găsi prins în cleștele argumentării: dacă neamul unguresc nu se cobora din femei străine, atunci se cobora din acele femei maghiare care umblau cu taberile pentru ajutor. Liber oricine s-o creadă; dar

Scanned with OKEN Scanner

în cazul acesta trebuie să se întrebe ce fel de femei erau acelea care mergeau cu taberile pentru ajutor. Dacă Şincai ar fi pus problema pe terenul acesta, el nu s-ar fi dat înapoi să califice acele femei cu epitetul grav ce desemna meseria lor, „ajutoriul" lor. Maior este însă un diplomat: el spune tot ce are de spus, dar atenuează anumiţi termeni. Este însă atîta ironie în această atenuare, care deplasează accentul moral fundamental asupra noţiunii de „ajutoriu". Dar, după ce a spus toate lucrurile acestea grave, scriitorul încheie totul la toba mare: „Au pentru aceea este slobod a zice că prea mărita ginte ungurească nu e ungurească?" — Maior se ţinea aşadar de făgăduiala din prefaţă: el era cu credinţă către împărat, cu ascultare şi mai ales cu cinste către domnii locului.

Al doilea punct din istoria românilor pe care Maior îl tratează în opera sa este cel referitor la continuitatea românilor în Dacia. Punct nevralgic, unde mărturiile documentare sînt departe de a fi abundente, iar acelea care există sînt de natură să poată fi interpretate în sensuri diferite. El va căuta aşadar şi aici o soluţie mai degrabă în înlănţuirea judecăţilor. Şi Adrian a voit să părăsească Dacia, spune Maior, întemeiat pe texte antice; şi n-a putut-o face din pricina marelui număr de locuitori romani aflători acolo; cum dar se putea face aceasta pe vremea lui Aurelian, cînd populaţia romană era şi mai numeroasă? Şi apoi mai este încă ceva: chiar dacă această populaţie romană ar fi primit ordin să plece în sud, chiar dacă ea ar fi voit să plece, ceea ce este de necrezut, nu putea s-o facă: provincia căzuse sub stăpînirea goţilor şi goţii aveau tot interesul ca ea să fie locuită, pentru că aceşti locuitori scoteau din pămînt, cu munca lor, hrana trebuitoare tuturor. Aşadar goţii s-ar fi opus părăsirei provinciei de către locuitorii romani ce erau acolo. Este drept că se vorbeşte despre o anumită luptă între Aurelian şi goţi, în nordul Dunării: din faptul acesta cineva ar putea trage concluzia că locuitorii au putut trece peste Dunăre la adăpostul armatelor romane. Dar ce suprafaţă ocupau aceste trupe şi cît timp au rămas ele în Dacia? Prea puţin lucru! Pentru că armatele romane nu puteau ocroti trecerea populaţiei decît acolo unde se aflau şi atîta timp cît au rămas în provincie.

Dar Maior nu ignorează nici documentul. Nu trebuie să ne aşteptăm însă din partea lui ca, în faţa unui document defavorabil, să răscolească arhive sau biblioteci, să caute şi să des-

Scanned with OKEN Scanner

copere alte documente cu care să combată pe cel dintîi. Întreprinderea aceasta era bună pentru Șincai. Maior face altceva, el supune vechile mărturii unei analize noi. Cea mai veche afirmație despre părăsirea Daciei o aflase în Flavius Vopiscus. Și el se întreabă ce l-a îndemnat pe Vopiscus să scrie astfel? Flavius Vopiscus era bun prieten cu Iunius Tiberianus, prefectul Romei. Acesta îl chema adeseori la „praznicele" sale, adică la ospețele sale, și îl „căruța" cu „rădvanul său cel de județ". „Căruțarea" nu era dezinteresată: Iunius Tiberianus era rudă de sînge cu Aurelian și atunci era foarte firesc ca odată, cînd îl ducea cu rădvanul la banchet, prefectul să îl roage pe Vopiscus să scrie despre Aurelian. Maior o înțelege și-o spune: praznicul și rădvanul garantau că el va căuta scuze pentru toate faptele împăratului și că va găsi o justificare și pentru părăsirea Daciei. Că a părăsit provincia nu se putea contesta; dar ce însemna pentru prietenul lui Tiberianus, ruda de sînge a lui Aurelian, să spună că acesta, părăsind provincia, n-a părăsit și poporul, ci l-a luat cu sine? Era un pios neadevăr, care prindea bine atunci, pentru memoria împăratului. Dar după ce a aruncat valul acesta de neîncredere asupra scriitorului, Maior insistă. Avem noi siguranța textului lui Vopiscus? El raportează pasajul din Vopiscus atît de îndelung discutat în lectura istoricului sas Laurențiu Toppeltin, care ducea la o interpretare cu totul opusă: nu mai era vorba de părăsirea Daciei de către armată și populație, ci de retragerea armatei și părăsirea provinciei pe seama locuitorilor ei; așa dar nu: „Provinciam trans Danubium Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus, reliquit" ci: „Provinciam trans Danubium Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu, provincialibus reliquit".

Maior este preocupat în continuare de soarta românilor în Dacia după ce armatele romane au părăsit provincia. El crede că în timpul năvălirilor barbare, o parte din populația romană s-a retras în munți, iar altă parte, rămasă pe locurile pe care le ocupa, s-a deprins cu vremea să trăiască în tovărășia năvălitorilor. Din rîndurile acestora s-au putut ridica războinici care să stea în jurul diferiților barbari ce au trecut prin Dacia, dar cei mai mulți au fost lăsați în pace să cultive mai departe pămîntul. De altfel Petru Maior crede că în toată această epocă tulbure, Dacia a ajuns să mai cunoască independența, fapt care s-ar fi petrecut după ce hanatul avarilor a fost desființat. Ames-

Scanned with OKEN Scanner

tecaţi astfel cu popoarele năvălitoare, ei au putut fi confundaţi cu acestea şi desemnaţi de scriitorii străini sub numele acestora. Maior ajunge astfel la aceleaşi concluzii la care ajungea şi Şincai.

Dintre toţi termenii sub care au fost desenaţi românii, scriitorul se opreşte mai îndelung asupra cuvîntului „vlah". Acesta îi dădea prilejul să polemizeze între alţii cu germanul Thunmann, care afirmase că etimologia cuvîntului trebuie căutată în slavul *vlecu*, tradus prin „îmblu fără lăcaş stătătoriu". Explicaţia îi pare lui Petru Maior inventată ad-hoc, spre a veni în ajutorul celor ce socoteau poporul român drept un popor de peregrini. De aceea el îşi ascute spiritul în mod special şi analizează etimologia propusă după procedeele practicate anterior, subliniind întreaga absurditate din astfel de construcţii filologice. Sistemul acesta de explicaţii este de natură, după părerea lui, să dea dreptate celor care cred că numele sub care ungurii desenează pe germani, „német", derivă din *nem ett*, n-a mîncat. Şi el crede că tot atît de îndreptăţită ar fi şi derivarea cuvîntului german *hungar*, care însemnează ungur, din *hunger*, foame, sau din *hungrig*, flămînd.

Istoria pentru începutul românilor în Dacia depăşeşte astfel limita cronologică pe care o sugera titlul şi devine o istorie a poporului român de la origini pînă după năvălirea barbarilor. Pe unii dintre cei din urmă năvălitori barbari, ungurii, îi urmăreşte scriitorul pe un plan cu mult mai larg. El arată întinderea lor asupra Transilvaniei, luptele duse cu românii pînă cînd aceştia din urmă ajung să recunoască de conducător al lor pe ducele maghiar Tuhutum. Maior nu ezită apoi, din loc în loc, să facă incursiuni în istoria mai nouă, să vorbească despre ceea ce ungurii datorau românilor în ordine politică, militară, culturală. — despre un Ioan Corvin, un Matei Corvin, un Nicolae Olahul. Explorarea aceasta a trecutului nu se limitează însă numai la Transilvania: el vorbeşte despre nobilimea română de pe întinsul întregii Dacii şi îşi exprimă admiraţia lui nelimitată faţă de domnitorul Moldovei Ştefan cel Mare.

În felul acesta se înfăţişează, redusă la liniile ei cele mai generale, opera care a mijlocit generaţiei următoare cunoaşterea crezului Renaşterii ardelene. „Îţi aduci aminte", scrie Heliade Rădulescu către Petrache Poenaru, „cînd a ieşit *Istoria pentru începutul românilor* a fericitului Petru Maior, cum o citeam împreună şi cîte idei frumoase, deşi copilăreşti, se fră-

Scanned with OKEN Scanner

mînta în capetele noastre?“ Rînduri scrise tîrziu, după ce experienţa a ascuţit ochiul, dar în care bate încă, puternic, entuziasmul stîrnit de prima lectură.

Problemele mari nu împiedicau pe scriitor de a privi şi pe oamenii mici. El se opreşte o clipă şi asupra lui Bob, „carele“, constată cu regret Maior, „de mulţi ani trăieşte“ şi care era dedat cu totul la adunarea banilor. În clipele lui libere însă, „lăudatul vlădică“ se ocupa şi cu literatura: a tradus din latineşte în româneşte *Teologia* lui Turneli, dar în aşa fel încît mai îmbogăţită ar fi fost naţia dacă în timpul pierdut cu traducerea el ar fi meşterit nişte roate de car. Firește susceptibilul episcop nu putea să rămînă nepăsător faţă de o batjocură atît de dură. El cere oficialităţii confiscarea *Istoriei.* Petru Maior nu era însă omul făcut să fie surprins de maşinaţiunile lui Bob; el pregătise din vreme lumea oficială pe lîngă care acesta ar fi putut interveni. La cererea episcopului, cenzorul răspunde că el nu crede că *Istoria* lui Petru Maior ar trebui retrasă din circulaţie: ea nu se ridica împotriva autorităţilor constituite şi avea marele merit că era o carte scrisă pentru români în limba lor, o carte în care se arăta trecutul poporului şi care, pe deasupra, îi sfătuia să se supună împăratului ţării şi domnilor locului. În faţa acestei înfrîngeri, Bob crezu că trebuie să reacţioneze pe altă cale: el răspunse la acuzările aduse de Maior, dar răspunsul nu porni din partea sa de-a dreptul, ci din partea unui devotat al său, Dimitrie Vaida. Critica acestuia, „cîrtirea“, forma cuprinsul unei broşuri ce se tipărea la Blaj. Petru Maior era însă informat despre toate cele ce se urzeau în oraşul episcopal şi astfel ajunse să cunoască prima coală a cărţii lui Vaida mai înainte ca această carte să fi fost tipărită în întregime. El se hotărî să răspundă îndată şi astfel apare la Buda în 1814 *Răspunsul la cîrtirea care s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior,* lucrare amintită anterior.

La data la care apărea *Răspunsul,* Maior publicase şi cea de a doua operă istorică de seamă a sa, *Istoria besearicii românilor atît a cestor din coace şi a celor din colo de Dunăre.* Atît cît s-a putut tipări dintr-însa a apărut la Buda în 1813. Pentru că această carte, pe care Petru Maior o credea deschizătoare de drumuri, a avut o soartă puţin comună. Intervenţia lui Bob în 1812 împotriva *Istoriei pentru începutul românilor* fusese zadarnică. Noua lucrare, care nu se mai ocupa de începuturile românilor în Dacia, ci de organizarea lor bisericească, da epis-

Scanned with OKEN Scanner

copului de bănuit multe lucruri: dacă în cea dintîi operă scriitorul găsise prilej să-i prindă figura în cîteva trăsături de condei, el era îndreptăţit să creadă că în cea din urmă avea să-i fie rezervat un număr cu mult mai mare de pagini. De aceea el pune în joc întreaga lui autoritate şi izbuteşte să întrerupă tipărirea cărţii pe de o parte, iar pe de altă parte să împiedice punerea în circulaţie a părţilor care fusese publicate. Abia după moartea scriitorului unele exemplare sînt sustrase interdicţiei ce apăsa asupra lor.

În *Cuvîntul* introductiv Maior mărturiseşte că a redactat această lucrare într-un timp foarte scurt: în unsprezece săptămîni, — şi numai noaptea, cînd îl lăsau liber ocupaţiile lui de la tipografie. Îşi dă seama că nu putea aduce ceva perfect şi pentru un alt motiv: pe calea aceasta a istoriei religioase nu se îndrumase pînă atunci nici un român, aşa că el nu avea nici un punct de orientare. Afirmaţia lui Maior arată că el ignora activitatea în acelaşi domeniu a lui Samuel Micu, peste a cărui operă, rămasă în manuscris, începea să se aştearnă aşa de timpuriu uitarea. El este conştient de asemenea că opera lui prezintă mai degrabă un caracter erudit, de îngrămădire de „monumînturi", şi aceasta din pricină că i-a lipsit timpul trebuincios pentru interpretarea lor: „nu atîta pot zice că o am iscusit, cît că o am grămădit". Grija de căpetenie pe care a avut-o în această acumulare de material informativ a fost să păstreze neştirbită obiectivitatea, să scrie totul „cu dreptate". Nici împrejurările în care s-a aflat n-au fost cele mai favorabile pentru alcătuirea lucrării: tinereţea şi-a petrecut-o într-un ţinut lipsit de mijloace de cercetare ştiinţifică. Singurele arhive pe care le-ar fi putut utiliza, cele de la Blaj, erau dezorganizate. Cu prilejul unui sobor ţinut la Blaj în 1792, el întrebă pe Bob în ce stare se aflau documentele referitoare la biserica unită din Transilvania. Cum „zisul vlădică" i-a răspuns că nu se află nimic acolo, „amuţi de mirare întrebătoriul protopop". Mai tîrziu el are prilejul să vadă la unul dintre cei mai apropiaţi de episcop, la Caian, nişte scrisori vechi care ar fi trebuit păstrate în arhivă. Caian le încredinţează spre cercetare lui Petru Maior, care notează cu ironie: „sfinţia sa Caian atîta au fost de bun, cît aceale scumpe scule pînă în ziua de astăzi nu le-au mai cerut înapoi de la mine". Arhivarul avea prin urmare o concepţie personală despre sarcina ce-i fusese încredinţată. Arhivele au dat aşadar mai puţin decît ar fi fost în măsură să

dea, dacă alții ar fi fost oamenii. Scriitorul și-a cules în parte informația și de la unii martori ai evenimentelor. În copilărie îi plăcea să stea de vorbă cu bătrînii despre lucrurile bisericești, iar atunci cînd ajunge protopop este în căutarea oamenilor în vîrstă, care să-i poată da informații despre timpurile trecute. În ordinea aceasta el schițează fugar figura preotului Ursu din Ibănești, care murise în 1786 la vîrstă de 118 ani: un om care trăise îndelungata și dureroasa luptă religioasă a Ardealului.

În opera sa, Maior își propune să vorbească mai întîi despre „istoria cuceriei sau a credinței românilor", iar după aceea să urmărească organizarea ierarhiei lor. Contribuția cea mai prețioasă pe care o puteam aștepta de la dînsul era aceea în legătură cu istoria bisericii române din Transilvania. În acest domeniu el ar fi trebuit să meargă cu povestirea faptelor pînă la începutul secolului al XIX-lea, după care ar fi trebuit să vorbească despre biserica românilor de peste Dunăre. În forma în care o avem însă, opera se oprește la primele începuturi ale episcopiei unite din Transilvania. Fragmente izolate din partea nepublicată au fost date la iveală de Timotei Cipariu în *Acta et fragmenta*. Se vorbește în ele despre eparhia românilor neuniți din Ardeal, despre eparhia de la Oradea Mare, despre cea a Muncaciului, iar în cîteva pagini ne este înfățișat, incomplet, Ion Bob. Viața acestuia este urmărită pînă la sfințirea ca episcop al Blajului, așadar în perioada ei de ascensiune: îl vedem mai întîi chelar într-o mănăstire din Secuime, apoi dijmaș la mănăstirea din Blaj și student, la o vîrstă foarte înaintată, la Tîrnavia, de unde se întoarce bolnav de oftică. Se curăță de boală cu traiul cumpătat și mai ales cu lapte de capră, iar cu vremea, ajungînd la „îndestulate mijlociri", se întări și își lungi viața. După ce se întoarce de la Tîrnavia este făcut preot și însărcinat de episcopul Grigorie Maior cu un oficiu oarecare în legătură cu caii strînși pentru armata austriacă. Chelar, dijmaș, socotitor de cai, strălucitul vlădică de la Blaj era fără îndoială spălat în toate apele de necruțătorul paroh al Reghinului.

Una dintre problemele care-l preocupă de aproape pe scriitor este aceea a vechimii creștinismului la români. El afirmă astfel un lucru greu de dovedit, anume că primii coloniști romani aduși de Traian în Dacia erau creștini: „precum sîngele în vine, așa credința lui Hristos în suflet de la Roma au adus

Scanned with OKEN Scanner

cu sine în Dachia". Dacă însă era greu să susţină cu probe documentare această afirmaţie, el se găsea pe un teren cu mult mai favorabil lui atunci cînd, combătînd pe Sulzer şi pe Engel, arăta că nu de la slavi au împrumutat românii credinţa creştină. Ca să dovedească faptul acesta el se raporta la lexicul limbii române, care îi arăta că noţiunile fundamentale ale creştinismului sînt exprimate în românește prin cuvinte de origine latină. Concluzia cea mai firească a acestei juste constatări ar fi fost că românii au primit creştinismul la o dată cînd el li se putea propovădui în limba latină. Dar entuziasmul roman al fostului călugăr nu îngăduia aici nici o amînare: lui Traian îi datorăm existenţa noastră ca popor şi tot lui, fără ca el să fi ştiut-o, şi existenţa noastră ca popor creştin.

O altă problemă dezbătută de Maior în *Istoria bisericii* este aceea a unirii cu biserica romano-catolică. Am amintit mai înainte că pentru scriitorii din Renaşterea ardeleană unirea trebuia să se limiteze la ceea ce fusese iniţial, să nu tindă a se confunda definitiv cu romano-catolicismul[44]. Sub acest raport, Petru Maior are atitudinea cea mai caracteristică pentru un om cu mentalitatea secolului al XVIII-lea. Poziţia faţă de catolicism şi-o definise Petru Maior încă din *Procanon*. Unirea cu Roma el o admite, dar ceea ce nu înţelege acest partizan al concepţiei liberale din secolul „Luminilor" este întrebuinţarea violenţei în problemele de conştiinţă: mai uşor prinzi musca cu miere decît cu oţetul, spune el într-o expresie concisă care trăda şi tactica urmată de el ca propagandist, dar şi consideraţia pe care o aveau faţă de cei ce se lăsau cîştigaţi. Pentru că ortodoxia nu este, pentru el, încărcată de păcatele grele pe care i le puneau alţii în spate. Cu totul dimpotrivă: neuniţii sînt superiori uniţilor sub multe raporturi, între care şi din punctul de vedere al instrucţiunii: şcolile primare ale acelora erau cu mult mai bune şi nu trebuie să fie nimeni surprins dacă ei vor lua-o înaintea uniţilor, în fruntea cărora se găsea un om atît de puţin înţelegător pentru cele ale culturii cum era episcopul Ion Bob.

Depăşită în cea mai mare parte a ei, *Istoria bisericii* îşi păstrează încă valoarea în ceea ce a putut da în legătură cu biserica Ardealului: oricît de incomplet ar fi capitolul acesta, el constituie încă un izvor important pentru cercetători, cărora, după cum spune scriitorul însuşi, le pune la îndemînă mai puţin material „ispitit" şi mai mult unul „grămădit".

Scanned with OKEN Scanner

57. Ideile lui Petru Maior, în special cele cuprinse în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia,* au stîrnit discuţiuni prelungite pînă în zilele noastre. Cea mai importantă este aceea provocată de recenzia apărută în *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* din 7 decembrie 1813. Ea era datorită lui Bartolomeu Kopitar, un slavist reputat şi om orientat în problemele referitoare la poporul român. După cum vom avea prilejul să vedem în continuare, Maior derivă limba română din limba latină vulgară, pe care o separă în mod radical de cea clasică. Această separare categorică nu o putea admite Kopitar. Şi el era pe aceiaşi linie a bunului simţ şi a adevărului cînd afirma că latina vulgară a fost coruptă în Dacia sub influenţa limbii vorbită de localnici. În influenţa aceasta a populaţiilor traco-dace căuta el şi explicarea unui fenomen ce diferenţiază limba română de celelalte limbi romanice, postpunerea articolului: întrucît această construcţie ne întîmpină în limba albaneză, română şi bulgară, era pentru el clar că faptul nu se poate explica decît printr-o influenţă comună exercitată asupra tuturor acestor limbi.

Dar nu toate obiecţiunile lui Kopitar aveau tăria acestora. El afirmă mai departe că terminul *valah* nu desemnează în mod necesar o populaţie romană, deoarece în Croaţia el este întrebuinţat într-o regiune denumind pe locuitorii slavi de acolo. Acelaşi lucru în legătură cu reforma ortografiei: se face o mare greşeală cînd se predică, aşa cum făceau scriitorii din Transilvania, înlocuirea alfabetului cirilic cu cel latin. Alfabetul cirilic era singurul alfabet fonetic şi pe deasupra el era adaptat limbii române. Şi Kopitar se întreba: cum avea să se exprime ortografia întemeiată pe alfabetul latin sunetele caracteristice limbii române: *ă, î, ş, j?* În această manie de a reforma ortografia el vede o revoltă de ordin sentimental, dar aceasta nu trebuie să îndreptăţească un popor să se îndrumeze pe căile întortocheate pe care s-au îndrumat, în scrisul lor, germanii şi mai ales francezii. În toată această discuţie, învăţatul slavist — slav de origine şi împărtăşind convingerea că limbile slave au ceva divin într-însele — se întemeiază pe Leibnitz, care propovăduia adoptarea unui alfabet universal, şi pe Volney, preocupat de asemenea de simplificarea scrisului.

În cele din urmă Kopitar nu se dă înapoi să înainteze şi într-un domeniu în care pasul său nu putea merge decît nesigur: el face afirmaţia că românii nu au o literatură, că nu

cunosc decît *biblia* tradusă în limba lor. El contesta apoi unele etimologii la care Petru Maior ţinea îndeosebi; aşa era refrenul *Ler Oilerum Domn*, pe care acesta îl deriva asemenea lui Şincai, din *Aurelianus*. Învăţatul slavist propune ca punct de plecare un refren polonez vechiu, *Lelum Polelum*, cu *l* intervocalic trecut la *r*.

Nu era greu să se răspundă celor din urmă obiecţiuni ale lui Kopitar, dar era foarte greu să se răspundă celor dintîi. Răspunsul îl dă Petru Maior în *Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia, care* se publică la Buda în 1814. Maior arată că derivarea din limba poloneză a refrenului amintit nu poate fi admisă, deoarece aceasta presupune aplicarea la un cuvînt slav a unei legi fonetice care nu este activă decît în vechiul fond de cuvinte latine al limbii române. El era apoi în măsură să arate că vechea literatură română era cu mult mai bogată de cum îi plăcea să creadă lui Kopitar, iar în ceea ce priveşte populaţia valahă din Croaţia, răspundea cu bună dreptate că aceea era populaţia romană slavizată. Dacă la toate lucrurile acestea adăugăm apoi faptul că dezvoltarea ulterioare a dovedit lipsa de temeiu a afirmaţiilor lui Kopitar în legătură cu ortografia latină propusă de ardeleni, avem notate punctele slabe din recenzia acestuia. Dar obiecţiunile celelalte, care porneau de la convingerea că dacii au avut un rol remarcabil în formarea poporului şi limbii române, rămîneau întemeiate.

Discuţiile nu s-au mărginit însă aici şi nici nu s-au menţinut în acelaşi ton calm. Kopitar răspunde lui Maior într-o scrisoare particulară, căreia scriitorul român, crezînd-o în curs de publicare, îi răspunde în broşura *Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis ad Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia* din 1815. Răspunsul furios al lui Kopitar veni în scurtă vreme: *Eine walachische Antikritik, in Wienner Allgemeine Literaturzeitung* din 7 februarie 1816. Furia primitivă a slavistului este abil exploatată de Maior în ultimul său răspuns, *Contemplatio recensionis in walachicam anticriticam literariis ephemeridibus Viennensibus, n-ro 7 Februar 1816 divulgatae*. Maior avea astfel ultimul cuvînt în încheierea unei discuţii în care dreptatea nu era în întregime de partea sa.

Discuţiile în jurul operei lui Petru Maior continuă însă pînă tîrziu. Relevăm numai lucrarea anonimă, — ea era datorită

însă unui publicist sîrb, Sava Tökölyi —, apărută la Halle în 1823 sub titlul *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind*. Pentru Tökölyi opera lui Maior nu era atît o operă de analizat și de combătut, cît prilejul unei critici de o absurdă rea-voință. Lucrarea are o nouă ediție cu text paralel românesc în 1827. Tonul scrierii și obiectivele urmărite se degajează cu putere din prima frază: „S-a lățit o limbă din Orientul Europei, nu prin putere, nu prin industrie, cu atît mai puțin prin cultură și învățătură, ci mai mult prin servitute, lene, neștiință și prin viclesugul sigur al oamenilor care vorbesc această limbă". Răspunsul la această lucrare îl dă, în 1827, un discipol al lui Petru Maior, Damaschin Bojincă, într-o scriere publicată la Buda: *Animadversio in dissertationem Hallensem*[45]. Anul următor el reia discuția într-o lucrare apărută în românește: *Răspundere desgurzătoare la cîrtirea cea în Halle în anul 1823 sub titula Erweis das die Walachen nicht römischer Abkunft sind făcută*. Aceeași lucrare avea să fie apoi cercetată pe larg de Eftimie Murgu, într-o scriere din 1830. Ideile lui Maior sînt apărate și de Teodor Aaron, în *Scurtă apendice la istoria lui Petru Maior*, publicată la Buda în 1828. Înaintea lui, „academicescul cetățean" Ioan Teodorovici Nica pusese în versuri *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, în *Cîntare despre începutul și starea de astăzi a românilor* (1813).

58. Activitatea istorică a scriitorilor din Renașterea transilvană este sprijinită de activitatea lor filologică. Ideile lor referitoare la limba română se găsesc concentrate în cîteva lucrări speciale, dar cele mai adeseori ele sînt împrăștiate în scrieri aparținînd unor domenii străine. Cea dintîi dintre acestea este amintita *Carte de rogacioni* a lui Samuel Micu, apărută la Viena în 1779[46]. Această operă aducea un sistem ortografic propriu lui Micu și ea ne dă putința să vedem pînă unde merge contribuția acestuia în capitolul referitor la ortografie din *Elementele* apărute anul următor. Problema ortografiei s-ar părea că nu are decît o importanță secundară în totalul discuțiilor despre limbă. Lucrurile stau însă altfel: reforma ortografică însemna în primul rînd înlăturarea alfabetului cirilic, întrebuințat pînă atunci în scrierea limbii române, și înlocuirea lui cu alfabetul latin. Latinizarea grafiei era numai un moment în procesul de relatinizare, prin grafie, a limbii. În lipsa unei tradiții ortografice întemeiate pe alfabetul latin, ispita etimologică pîndea pe cercetători și unii dintre aceștia aveau să se

adîncească tot mai mult pe calea regresivă a etimologiei, la capătul căreia captau izvoarele pure ale originilor: în istoria limbii, ca și în istoria propriu-zisă, scriitorii ardeleni se legau astfel în mod predilect de epoca strălucită a începuturilor.

Prin directiva etimologică dată scrierii românești, cheia ortografică pe care Micu o dă în finalul *Cărții de rugăciuni* însemnează prima expresie energică a latinismului filologic român. În sistemul ortografic propus de Micu, *a* trebuie citit *â* atunci cînd este urmat de *n, mb, mp;* excepția o admite numai pentru cuvîntul *lance* și pentru acelea în care *a* este urmat de *nn,* cum este *an,* pe care el îl scrie *ann* (lat. *annus*); *e* urmat de *n, mb, mp,* trebuie citit *i* sau *î,* ca în *templa, temp, dente,* cu excepția cuvintelor *venin, lenire,* precum și a acelora cu *nn;* i inițial urmat de *m, n,* trebuie citit *î: intrare, imperat; o* urmat de *n, mb, mp,* se citește *u: monte, bon;* dar dacă silaba următoare cuprinde un *a* sau *e,* atunci se citește *oa: morte; u* intervocalic este mut: *boui, oui, joui (boi, oi, joi).* Dintre regulile stabilite în legătură cu consoanele, cele mai caracteristice sînt cele următoare: *d + i* se citește *z: dice (zice); l + i,* precedat sau urmat de *a, e, i, o, u,* se citește *i: cali, eli, volie (cai, ei, voie),* qu se citește *c: quand, quare, quum (cînd, care, cum); si* se citește *și,* iar *ti* cînd nu este precedat de *s, ți; ç* are valoarea actualului *ț: façie, ghiaçie (față, ghiață).* După ce stabilește aceste reguli, Micu amintește în treacăt despre diftongi, iar după aceea se oprește asupra apostrofului. Reproducem în continuare pasajul acesta, spre a da o imagine plastică despre sistemul ortografic al scriitorului: „Quand' un cuvent se gata cu vocale, si quare vene, anche incepe cu vocale, atunci, in cuventul cel dennainte se pote lassa vocalea, si a se pone apostroph (’); iar de incepe cuventul ce vene cu in, atuncea se lassa *i* si se pone (’) adeque: *n'am, s'au dus la'ntrare.* Tot cuventul quare se gata in *a,* de nu va fi apostrophit, au doui *aa,* au *ea, ia* au *a* nu va fi supra insemnat, se dice quasi ѣ. In vorbe in tempul presente de acum, unde de multi se dice, *am* se dice ѣм, *laudam noi* лъѕдъм dar de sint doi *a,* au *aua,* se dice *laudauam,* лъѕдъм și este în tempul ce treceua. *Au* se pote dice qua si o quum place omului“.

Indicațiile sumare din *Carte de rogacioni* precedau opera importantă ce avea să apară la Viena în 1780, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae.* Materialul acestei lucrări fusese adunat încă de mai înainte de Samuel Micu, care desprinsese

dintr-însul observaţiile ortografice amintite. El este revăzut însă de George Şincai, care îi adaugă şi prefaţa şi în felul acesta lucrarea apare sub numele amînduror. A doua ediţie, larg revizuită, a fost publicată în 1805 şi ea poartă semnătura lui Şincai singur.

În prefaţa primei ediţii, Şincai afirmă că aceea era prima gramatică românească: „ut memineris" spune el, „hanc grammaticam primam esse quae in dacoromana lingua lucem adspexerit". Aceeaşi afirmaţie o face el şi în prefaţa cu care însoţeşte publicarea operei în 1805 referindu-se la ediţia primă a gramaticii, şi ea ar corespunde adevărului, dacă prin „lucem adspexerit" am înţelege numai că ea a fost tipărită. Pentru că altfel, gramatica lui Dimitrie Eustatievici a precedat-o cu mult. În continuare, Şincai mărturiseşte că gramatica dată la lumină nu urmărea perfecţionarea limbii, ci doar stabilirea regulilor gramaticale pentru uzul altora şi că apariţia ei era dorită din multe părţi. Sînt anumite idei asupra cărora scriitorul insistă în ambele prefeţe: în primul rînd el afirmă că limba studiată este dacoromână; dacă este ea însă nu prin faptul că s-ar lega în vreun fel de limba vorbită de daci, ci din pricină că se vorbeşte în vechea Dacie. În esenţa ei, ea este o limbă latină coruptă. Mai departe se vorbeşte despre suprafaţa nemărginită pe care se află împrăştiat poporul român: Dacia, Peninsula Balcanică, iar spre răsărit pînă în Crimeea. În 1805 avea să insiste asupra numelor sub care sînt cunoscuţi românii în timpurile moderne şi sub care au fost cunoscuţi în trecutul îndepărtat. Întemeiat pe toate aceste argumente, subliniază importanţa mare pe care o înfăţişează studiul limbii române. Trecînd peste interesul ştiinţific, el arată că ea are o importanţă deosebită şi din punct de vedere practic, pentru cei ce călătoresc în aceste regiuni răsăritene sau pentru relaţiunile comerciale cu locuitorii lor.

În 1805 el mărturiseşte că regulile expuse în gramatica din 1780 erau prea complicate, că dacă ar fi urmat pe calea aceasta ar fi ajuns la un sistem ortografic tot aşa de imposibil ca acela al limbii franceze. Faptul acesta l-a determinat pe el să simplifice sistemul. Astfel simplificate, regulile scrierii limbii române fusese expuse de el mai întîi în *Epistola către Lipszky*, în care vorbea despre scrierea cu alfabet cirilic şi latin. Înaintînd şi mai mult pe calea simplificărilor, gramatica din 1805 îşi mărgineşte preocupările numai la alfabetul latin. Ultimul fapt pe care-l subliniază Şincai în cea de a doua prefaţă este

Scanned with OKEN Scanner

strînsa legătură a limbii române de cea latină: dacă cineva, care ar cunoaşte bine latineşte, ar studia cu atenţie capitolul referitor la coruperea cuvintelor latine în româneşte, ar învăţa limba română cu uşurinţă.

Gramatica este împărţită în trei părţi: ortografia, etimologia şi sintaxa. În afară de acestea, ediţia primă cuprinde şi anexele: a) *De formandis daco-romanis vocibus ex latinis;* b) *Vocavullar romanesc şi latenesc;* c) *Forme de vorbit despre lucrurile ceale ce mai adeseori vin în cuvîntare.* În ediţia a doua, prima anexă a fost cuprinsă în textul însuşi al gramaticii, iar ca anexă s-a adăugat un capitol nou închinat prozodiei.

Cîteva exemple izolate sînt suficiente spre a pune în lumină atît spiritul de care este pătrunsă lucrarea cît şi evoluţia realizată de la o ediţie la alta. Iată bunăoară ce ni se spune în 1780 în legătură cu consoana *l:* „I. Inition vocis, vel ante, vel post consonantem positum, aut duplicatum pronuntiatur ut simplex *l* latinum, e. g. *Làrg, largus, Flore, flos, Selbátec, silvaticus, Valle, vallis, Cauall, caballus.* — II. In medio inter duas vocales, et in fine vocis cujuslibet, si sit simplex, pronuntiatur ut *r latinum,* e. g. *Mol' a, mola, Angel' angelus.* Lege *Mora, Anger.* — *Nota.* Regulam hanc secundam dedimus, quo facilius voces a Latinis deducamus, et ut ostendamus, hanc esse generalem litterae *l* corruptionem: per hoc tamen licebit cuique loco *l,* quod semper debet notari spiritu aspro, etiam *r* scribere." Toate aceste reguli complicate, inventate spre a face vizibilă dependenţa cuvîntului românesc de cel latin, sînt suprimate în ediţia a doua, după cum sînt suprimate şi regulile referitoare la *d + i* care se citeşte *z (dieu, dice, zieu, zice),* la *ct* care se citea *pt (lacte, lapte).* Menţine pe *qu = k (c); t + i = ţ* (dacă nu este precedat de *ş*); *ç = ţ* „More Italorum" aveau să se citească sunetele *c, g* urmate de *e, é, ea, i,* iar *j* se citea „more Gallorum", pentru *ş* propune un semn distinct, *S.*

Dăm în continuare cîteva exemple paralele, luate din diferite capitole ale gramaticii, actualizînd observaţia anterioară că diferenţelor ortografice le corespundeau preocupări cu mult mai adînci. Iată în primul rînd cîteva cuvinte izolate:

1780	1805
cane	*câne*
muliere	*muiere*
ell, eli	*iel, iei*
fili	*fii*

Din capitolul declinării semnalăm:

S.	*Bon-ul hom*	*Bun-ul om*
	Hom-ul bon	*Om-ul bun*
Pl.	*Boni-i homeni*	*Buni-i oameni*
	Homeni-i boni	*Oameni-i buni*

II.

S.	*Hom-ul ell máre*	*Frate-le cel dulce*
	Ell hom máre	*Cel cucernic prunc*
Pl.	*Homeni-i eli mári*	*Frati-i ce-i dulci*
	Eli homeni mári	*Ce-i cucernici prunci*

Prezentul indicativului de la verbul *a fi* se înfăţişează în felul următor:

eu sent	io sînt
tu ieSti	tu ieSti
ell e	iel e, sau iéste
noi sentem	noi sîntem
voi senteti	voi sînteţi
eli sent	iei sînt

Imperfectul indicativului se termina, în 1780, în *-auam,* iar în 1805 el se simplifică în *áám (laudauam, faţă de laudáám);* perfectul simplu terminat în 1780, în *-áui* se simplifica în 1805 în *-ái.*

Aceeaşi linie este urmată şi în celelalte capitole ale gramaticii şi faptul acesta ne autorizează să afirmăm că ediţia a doua a operei aduce o ortografie şi o limbă cu mult mai apropiate de felul cum vedem noi lucrurile în ziua de azi. Este drept că Şincai reţine unele forme propuse anterior, de natură să evidenţieze latinitatea limbii române; *quand* în loc de *cînd;* este drept că în cea de a doua prefaţă el accentuează şi mai puternic ideea de latinitate a limbii române; cu toate acestea, în liniile ei mari, ediţia din 1805 se resimte de faptul că el petrecuse ani de zile în Italia: concesiile pe care le face în direcţia ortografiei fonetice sînt evidente şi ele sînt un rezultat al adîncirii limbii italiene.

Scanned with OKEN Scanner

Concesiile acestea le făcuse Şincai şi în lucrarea amintită anterior, *Epistola Georgii Şincai de Eadem ad spectabilem et clarissimum virum Ioannem de Lipszky*, publicată în 1804. Şincai afirmă aici că inscripţiile latine păstrate în Dacia şi creştinarea locuitorilor Daciei traiane sînt dovezi că populaţia colonizată ştia să scrie. El crede mai departe că la început s-a scris cu alfabet latin, iar după aceea, sub stăpînirea goţilor, cu alfabet gotic; că, în orice caz, alfabetul cirilic a fost introdus foarte tirziu şi, impropriu pentru redarea sunetelor româneşti, a trebuit să fie adaptat. Din sistemul ortografic pe care el îl propune cu prilejul acesta se impune să se semnaleze soluţia italiană pentru *ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi.*

Anumite concesii a înţeles să facă şi Samuel Micu şi pe acestea le putem urmări în prefaţa *Acatistului* de la Sibiu din 1801, în care el propune de asemenea un sistem ortografic întemeiat pe alfabet latin. Regulile la care se opreşte de data aceasta sînt cu mult mai simple; unele dintre acestea (*c, g* urmate de vocalele palatale) ne îndrumează de asemenea către ortografia italiană, iar altele, cum este introducerea accentului circonflex pentru redarea sunetului întunecat *â*, aveau să se impună, cu unele modificări uşoare, diferitelor sisteme ortografice ulterioare.

Exclusiv latinistă în punctul ei iniţial, activitatea filologică a celor doi scriitori ardeleni oglindeşte într-o mare măsură vederile lui Micu, după cum o arată numeroasele corespondenţe dintre *Elementele* din 1780 şi *Cartea de rogacioni* din 1799. Concesiile ulterioare în direcţia italienistă sînt datorite lui Şincai, care le dă şi expresia cea mai categorică. Ele nu sînt însă de natură să-i smulgă din latinism, ci să le pună la îndemînă şi alte puncte de sprijin în cuprinsul romanităţii. Ceea ce însă la dînşii era numai o notaţie fugară, avea să capete tot relieful în scrierile celui de al treilea reprezentant al Renaşterii ardelene, Petru Maior.

Pentru autorii gramaticii de la Viena, problema originii limbii române este astfel ceva elementar: această limbă se coboară din cea latină, din acea limbă latină pe care ei o cunoşteau din studiile făcute. Capitolul referitor la coruperea cuvintelor latine în româneşte ne arată că ambii scriitori identifică originea limbii române în limba latină clasică.

Oricît de legaţi de origini, prezentul solicita totuşi atenţia lor. În *Cuvîntul înainte* al *Catehismului* din 1783, Şincai pune

problema limbii literare române și soluția la care ajunge merită să fie semnalată, între altele pentru motivul că ea avea să fie reluată în cuprinsul culturii române din secolul următor. „În care muncă a mea", spune el, „m-am sîrguit, cît am putut, ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nici cum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decît pre altele; precum am și făcut, nu pentru altă ceva fără numai ca prin normă, prin care după prea înalta voie a Chesaro-Crăescului Majestat trăbue să se sporească și limba noastră, precum și a altor neamuri. Drept aceea tu, carele vei ceti aceasta, nu mă judeca pentru cuvintele și vorbele, care doară ți s-or vedea nouă sau streine, precum au făcut, fac și vor face unii care în viața lor nici atîta n-au făcut pentru binele de obște, ci numai au zăcut și au cîrtit pre alții, pizmuindu-le numele și lauda, care pe dreptate le-au căpătat prin lucrurile ceale bune, ceale făcute pentru obște, — ci o ia, o cetește" ... O notă polemică încadrează aici afirmația concepției. Cartea era destinată circulației în mase, care vorbeau românește așa cum se vorbea românește în mod natural, nu cum ar fi dorit unii filologi latinizanți. Și pentru că avea de realizat un obiectiv imediat, nu putea face un salt înapoi peste secole cu scopul de a desprinde de acolo paradigmele limbii ce ar fi trebuit să vorbească urmașii demni ai marilor romani. Reforma pe care o imaginează aici scriitorul se limitează la o selectare: limba literară va selecta dialectele și se va realiza deasupra lor ca o entitate aparte, viabilă însă în măsura în care fiecare element din care ea s-ar compune s-ar putea identifica în limba vorbită undeva în cuprinsul poporului românesc. Evident, dincolo de această afirmație se punea marea întrebare: pe baza căror principii se va face selectarea materialului ce va trebui să intre în limba literară? Răspunsul nu este greu de întrevăzut pentru un scriitor din Renașterea ardeleană: el va alege din limba vie a poporului tot ce apropie această limbă de cea vorbită de strămoși. În felul acesta afirmația lui Șincai nu închidea toate porțile în fața latinismului, dar nici nu era de natură să falsifice radical spiritul limbii[47].

59. Expresia cea mai clară a crezului latinist a dat-o Petru Maior. Am amintit mai înainte *Disertație pentru începutul limbii române*, în care el exprimă pentru prima dată punctul său de vedere în materie. În afară de aceasta amintim aici *Ortho-*

graphia romana sive latino-valachica, qua penetralia vocum reserantur, Buda, 1819; *Dialog pentru începutul limbei română întră nepotu și unchiu*, Buda, 1819, care a apărut ca ados la *Ortographia* și a fost reprodusă laolaltă cu aceea în *Lexiconul* din 1825. Din manuscrisele sale au fost culese unele fragmente, pe care le-a publicat Cipariu în *Archivul* său: *Disertație despre articlii limbei românești*, un studiu care ar fi trebuit să cuprindă două părți: *Pentru firea articlilor* și *Despre întrebuințarea articlilor*. Din partea ultimă nu ne-a dat decît începutul. Studiul a fost reluat în limba latină, sub titlul *De articulo*. În afară de acestea ne-a dat unele *Fragmente sintactice* și un articol despre părțile cuvîntului: *De partibus orationis in genere*.

Preocupat să stabilească originea limbii române, Maior se vede nevoit să insiste asupra limbii latinești, pe care o urmărește în începuturile și dezvoltarea sa. În *Disertație pentru începutul limbei românești*, el susține, după Eutropius, că limba latină este cea vorbită în Latium. Această limbă a fost îndreptată și împodobită de Latinus, regele Laţiului, și de la el își trage și numele. Nu se poate preciza în ce constau modificările aduse de acesta; dar pentru Petru Maior este clar că limba modificată astfel ajunge să fie o limbă aparte, pe care n-o poate învăța cineva care trăiește în mijlocul poporului, ci numai cel ce recurge la ajutorul gramaticii. „Limba de obște“ sau poporană, de la care pornește cea dintîi, a fost ea însăși supusă anumitor vicisitudini: poporul roman s-a format prin adăogarea treptată a altor popoare locuitoare în jur, care vorbeau alte limbi. În felul acesta, limba latină poporană ajunge să fie influențată de aceste limbi. Un exemplu îl vede el în cuvîntul *multae*, pe care Varro i-l arată că nu este latin, ci sabin. O înrîurire a acestor limbi s-a exercitat și asupra limbii culte; dar influența hotărîtoare pe care a suferit-o aceasta din urmă a fost influența limbii latine de obște: născută din latina de obște, latina clasică este supusă unei permanente înrîuriri din partea acesteia. Procesul ar fi trebuit să ducă la apropierea tot mai mare a latinei culte de cea poporană. Lucrurile sînt însă mai complicate decît aparența lor: limba latină cultă a suferit o influență tot așa de puternică din partea limbii grecești și, cu ajutorul acesteia, ea ajunge să se individualizeze în așa fel încît să constituie o limbă aparte, neînțeleasă de poporul de jos.

Mai mult însă. Însăși latina comună era departe de a fi o limbă unitară. Paralel cu extinderea statului roman se lărgește

și raza pe care această limbă se vorbea. Și cum în compoziția poporului roman intră diferite popoare ce locuiau în Italia, fiecare din acestea va ajunge să vorbească latinește cu unele particularități, determinate de influența limbii pe care acel popor o vorbea mai înainte. În felul acesta, latina comună ajunge să prezinte remarcabile diferențe de la o regiune a Italiei la alta, să fie împărțită în dialecte.

Istoria limbii latine nu înscrie însă numai aceste diferențe repartizate spațial, ci și altele care se repartizează cronologic, Rolul esențial în determinarea acestora îl au popoarele barbare, în primul rînd longobarzii, care au năvălit și s-au stabilit în Italia. Sub influența limbii vorbite de aceștia, latina comună a Italiei este supusă unui proces rapid de corupere și ajunge să capete unele caractere distinctive de la un secol la altul.

În urma acestor considerațiuni, Petru Maior se întreabă: ce este limba română? Evident, el nu se poate gîndi nici o clipă la daci și la limba vorbită de ei: era o problemă pe care o rezolvase încă de mai înainte, din primele capitole ale *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*. Ea nu poate fi deci decît o limbă latină, — și anume acea latină populară pe care o vorbeau coloniștii aduși de Traian în Dacia. Cum aceștia erau recrutați de pe cuprinsul întregii Italii, urmează că limba română avea să oglindească și unele particularități ale latinei italiene. Una dintre aceste particularități crede Petru Maior că este postpunerea articolului, iar alta întunecarea vocalelor: *ă*, *â*. În aceeași ordine de idei, el amintește că provincia a fost colonizată la începutul secolului al doilea după Hristos; coloniștii aveau să aducă așadar acea latină comună, care se vorbea în Italia în timpul cînd au plecat ei de acolo. La baza limbii române se găsește prin urmare limba latină comună a Italiei, în structura pe care ea o avea la începutul secolului al doilea.

Și Maior înțelege să tragă anumite concluzii din aceste fapte. El afirmă răspicat faptul că latina clasică este fiica latinei comune; dar cum pentru el latina comună se confundă cu limba română, urmarea logică era că limba latină clasică este nu mama, ci fiica limbii române. „Aceaea easte adeverit, precum văzum deasupra, că nu limba latinească cea proastă s-au făcut din limba lătinească cea corectă, ci aceasta din aceaea. De acilea, măcar că ne-am deprins a zice că limba românească e fiică limbei lătinești, adică ceii corecte, totuși, de vom vrea

Scanned with OKEN Scanner

a grăi oblu, limba românească e mamă limbei ceii lătinești". Singura obiecțiune de care se temea scriitorul român în acest punct era următoarea: cum o fiică așa de strălucită cum era latina clasică, să se nască dintr-o mamă atît de „spinoasă" cum era limba română? Dar el înțelege să explice aceste mistere ale eugeniei lingvistice la lumina analogiei: „au nu din spini se naște ruja cea frumoasă?" Și împărați străluciți nu s-au născut din mamă „de fară de jos?".

Pe un teren ceva mai consistent se găsește scriitorul în cea de a doua concluzie pe care o derivă din datele afirmate anterior. Supusă unui proces accelerat de transformare, limba latină din Italia ajunge în scurtă vreme să se deosebească esențial de limba vorbită acolo la începutul secolului al doilea după Hristos, deci de limba latină adevărată. Pentru că, fără să o afirme cu claritate, Maior lasă oarecum să se înțeleagă ca un fapt firesc că limba latină cea mai pur latină este aceea ce se vorbea în Italia cînd au plecat de acolo coloniștii spre Dacia. Dar coruperea amintită a limbei vorbite în Italia nu îndepărta pe aceasta numai de limba latină din secolul al doilea, ci și de latina din Dacia, de limba română. Spre osebire de cea dintîi, aceasta continua să păstreze caracterele sale inițiale; Petru Maior este tot atît de categoric atunci cînd era vorba să apere pe coloniștii Daciei de influența popoarelor năvălitoare, ca și atunci cînd îi apăra în contra dacilor. Românii au putut trăi sub stăpînirea acestora, au putut, la un moment dat, să meargă la război în rîndurile lor, dar limba lor n-a fost alterată de limbile vorbite de aceia. Și mai cu seamă n-a fost alterată „în țesătura ei din lontru". Așa era cazul cu goții: lipsa profundă de afinitate între limba română și cea gotă era o garanție că cea dintîi se va menține pură. Și Petru Maior, care este un maestru al explicațiilor prin analogie, aduce în discuție cazul sașilor din Transilvania: ei trăiau de șase sute de ani laolaltă cu românii și cu toate acestea n-au influențat în nici un fel limba română. Urmează de aici că dacă cineva dorește să cunoască adevărata fizionomie a limbii latine, nu trebuie să se adreseze limbii italiene, ci celei române.

Este drept, influența slavă nu putea fi tăgăduită; dar ea era o influență de lexic, nu de structură internă a limbii. Și spre a dovedi aceasta, Maior studiază paralel declinarea slavă cu cea română și italiană. Faptul îl duce să sublinieze diferențele, care sînt de esență, între limba română și cea slavă, și ase-

mănările, care sînt de asemenea de esenţă, între limba română şi cea italiană. Întreg capitolul acesta constituie un modest precursor al gramaticii comparate, ce avea să ia o dezvoltare aşa de mare mai tîrziu.

Unele dintre ideile pe care Maior le aducea în discuţie izvorau din fanatismul lui roman şi erau condamnate dispariţiei; numeroase sînt însă acelea a căror temeinicie a fost adeverită de dezvoltarea ulterioară a ştiinţei. În primul rînd vom înregistra distincţiunea netă pe care el o stabileşte între latina clasică şi cea vulgară, distincţiune pe care se întemeiază studiul limbilor romanice din zilele noastre. Un precursor în domeniul filologiei romanice este Petru Maior atunci cînd afirmă că fiecare limbă romanică oglindeşte limba latină într-un anumit moment din dezvoltarea ei: limba română reproduce limba latină din secolul al doilea; cea spaniolă reproduce latina din momentul colonizării Spaniei, etc. Ideea aceasta avea să găsească susţinători în cursul secolului al XIX-lea şi dacă astăzi a-ncetat de a mai fi actuală, ea nu trădează mai puţin ascuţimea de vedere a scriitorului român. Şi tot un precursor este el şi atunci cînd propune ca reconstituirea latinei vulgare să se facă aplicînd metoda comparativă: el crede că prin compararea formelor păstrate în limbile romanice cineva putea ajunge să restabilească fizionomia limbii din care derivau toate acestea. Îndreptăţită este de asemenea afirmaţia că limba română este cea mai apropiată de cea latină dintre toate limbile romanice. Faptul acesta este admis astăzi de filologia romanică, dar afirmarea lui pe vremea lui Petru Maior era o adevărată revoluţie. Scriitorul român este conştient că vocabularul celorlalte limbi neolatine este mai bogat în elemente de origine latină, dar el cunoaşte şi cauza: şcoala şi biserica au contribuit acolo la îmbogăţirea cu cuvinte latine, în timp ce la noi atît şcoala cît şi biserica au servit drept porţi de intrare pentru cuvintele slave. Sub raport gramatical însă, limba română se află în fruntea tuturor surorilor sale. Este drept, susţine el în continuare, că o parte dintre cuvintele latine din limba română nu par a fi latine la prima vedere, din pricina alfabetului slav care întunecă strălucirea lor: alfabetul acesta „cu atîta funingine au acoperit boereasca lor faţă, şi ca într-o neagră capsă fără speranţă (nădeşde) de scăpare amar le ţin închise! De cîte ori mi s-au întîmplat mie, de îndoindu-mă de vr-un cuvînt care latinesc este, cît l-am scris cu slove sau litere latine îndată cu strălucire

i se văzu latina lui față și părea că rîde asupra mea cu bucurie, că l-am scăpat din sclavie și din caliceștile cirilicești petece".

Prin toate aceste idei, Maior este adevăratul întemeietor al latinismului filologic la români. Este drept că în ordinea aceasta va trebui să se țină neapărat seama de contribuția lui Șincai și Micu; dar acela care izbutește să cucerească ideii romane perspectivele vaste pe care le-am înfățișat este Petru Maior.

Dar el mai este și altceva. Contactul cu colonia aromână de la Budapesta a adus în cercul interesului său graiul acelora. În 1808 Gheorghe Roja publica studiul său asupra românilor din sudul Dunării, iar în 1809 apărea *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești*, datorită aceluiași scriitor. Din lucrările acestea, precum și din studiul anterior al lui Thunmann, își scoate scriitorul român informațiile despre aromâni. Istoria acestora el o urmărește în ultimele capitole din *Istoria pentru începutul românilor*, iar limba lor îl preocupă în diferite momente ale operei sale. Maior face afirmația că limba română cunoaște două mari dialecte: dacoromân și aromân. În cuprinsul dacoromânei el notează și unele diferențe regionale, dar acestea nu îi par îndeajuns de pronunțate ca să poată constitui dialecte deosebite. Dialectul aromân îl interesează atît ca structură gramaticală cît și din punct de vedere lexical. În ceea ce privește vocabularul, el constată o puternică influență grecească în primul rînd, iar după aceea prezența unui număr de cuvinte latinești care nu există în dacoromână și pe care el și le însușește și caută să le impună limbii literare: *ma, escu*, etc. În felul acesta, deși cercetările sale nu îmbrățișează toate ramurile poporului românesc, prin stăruința pe care el o arată ca să pătrundă în adîncul dialectelor, s-ar putea spune că Petru Maior este unul dintre întemeietorii dialectologiei române.

Căutînd însă cuvintele de origine latinească în vorbirea regională din cuprinsul dacoromânei sau în dialectul aromân, scriitorul ne face să vedem un alt aspect al preocupărilor sale. Limba română, care avea o înfățișare rebarbativă din pricina cuvintelor împrumutate de la slavi, putea fi purificată. Operația aceasta nu se putea limita însă la înlocuirea elementelor slave prin corespondentele lor latine. În anumite cazuri era nevoie de introducerea neologismelor, care însă nu trebuiau să înlocuiască vechile cuvinte române de origine latină. Neologismele trebuiau împrumutate într-o anumită ordine: din latinește

în primul rînd, din italieneşte apoi, din celelalte limbi romanice în cele din urmă. Dacă prin purismul său latin Petru Maior este unul dintre iniţiatorii unui curent care, cu Cipariu, Massim şi Laurian avea să devină o primejdie pentru limba românească, prin concepţia sa asupra neologismului el a indicat drumul cel mai firesc pentru evoluţia acesteia. Dezvoltarea pe care a luat-o ulterior cultura română a răsturnat ordinea indicată de el, dînd preferinţă împrumuturilor din limba franceză. Dar la data la care propunea acele lucruri, cu educaţia pe care o avea şi cu experienţa de oameni pe care o aducea, soluţia latino-italienistă pe care o propunea era singura firească.

Purismul lui Maior nu este aşadar exclusiv latin; el este latin şi romanic în acelaşi timp, dar romanic cu prevalenţa notei italiene. Apropierile pe care le stabileşte între limba română şi italiană sînt uneori semnificative. Deşi aceasta din urmă este în general o limbă latină mai coruptă decît cea română, el raportează totuşi părerea lui Laurenţiu Toppeltin, care crede că, la data cînd italiana nu era cultivată de marii scriitori ai Italiei, această limbă semăna întru totul cu cea română. Pe această concepţie avea să-şi întemeieze mai tîrziu Heliade Rădulescu sistemul său italienist şi avea să tragă dintr-însa o concluzie extrem de interesantă: de vreme ce limba română era atunci întru totul asemenea cu cea italiană, urmează că marii scriitori ai Italiei au perfecţionat o limbă care era deopotrivă a lor şi a noastră şi că noi n-avem decît să beneficiem de roadele activităţii lor.

Determinînd un asemenea fel de a vedea, înţelegem diferenţa de marcă între italienismul lui Micu sau Şincai şi acela al lui Maior. Cei dintîi se limitau la cîteva date ortografice, pe care le adoptă şi Maior; dar acesta înţelege să privească în alcătuirea adîncă a lucrurilor, să indice direcţii şi să sugereze soluţii care aveau să preocupe timp îndelungat pe urmaşi[48].

60. Un rol de căpetenie a avut Petru Maior în redactarea *Dicţionarului* de la Buda, apărut în 1825[49]. Importanţa acestei opere se întemeiază în primul rînd pe faptul că este cel dintîi dicţionar etimologic de mari proporţii al limbii române. Calea lui fusese pregătită însă de o serie întreagă de lucrări lexicografice. În prefaţa lui ni se spune că a fost început de Samuel Micu şi continuat de Coloşi, care a îmbunătăţit foarte mult dicţionarul lui Micu. Coloşi a pus la contribuţie şi dicţionarul lui Paul Iorgovici, al cărui manuscris îi fusese încre-

Scanned with OKEN Scanner

dințat în acest scop. După dînsul, opera este continuată de canonicul Corneli, dar nici acesta n-o putu duce la capăt, deoarece ocupații de altă natură îi obligară să părăsească întreprinderea. În urma tuturor acestora, Petru Maior, cere, în 1819, să i se încredințeze lui continuarea. Anul următor el se apucă să revizuiască întregul material și să stabilească și etimologia cuvintelor, dar moartea îl surprinde înainte de a fi dus la capăt opera cu care se însărcinase. Partea pusă la punct de el merge numai pînă la litera H. După cum știm, lui i se datoresc și cele două studii ce preced dicționarul, închinate ortografiei române și originii limbii române. Cei care continuară opera fură I. Teodorovici Nica, parohul român neunit de la Buda, și Alexandru Teodori, doctor în filozofie și medicină. Activitatea lor urmează calea fixată de Petru Maior, deși în anumite amănunte înțeleg să se depărteze de explicațiile propuse de acesta. Lucrarea apare la Buda în 1825 sub titlul: *Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucratu.*

Dicționare avusesem și înainte de această dată, dar preocupările multiple pe care le vădesc redactorii acestuia îl situează pe un plan aparte. În primul rînd etimologia. Ce înțelegeau ei prin etimologie vom vedea din cîteva exemple. Împărtășind vederile latiniste, redactorii găsesc mijlocul de a apropia o serie de cuvinte române de unele cuvinte latinești. Pe de altă parte se observă la dînșii grija de a înlătura unele cuvinte de circulație prea limitată, cînd acestora nu li se putea descoperi o origine latinească oarecare. Pentru că acela care ne preocupă îndeosebi este Petru Maior și spre a sublinia procedeul, vom aduce cîteva exemple din capitolele ce îi revin lui. Evident, nu ne putem opri aici asupra numeroaselor explicații întemeiate: urmărind cuvintele românești în derivarea lor din latinește, autorii dicționarului stabilesc aproape întreg sistemul de legi fonetice ale limbii române. Dar linia justă nu caracterizează decît în parte atitudinea lor, pe care excesele o definesc mai precis. Astfel cuvîntul *bîrfeală*, a cărui origine este nesigură pînă în ziua de astăzi, este derivat de Petru Maior din latinul *fabella*, „per metathesim et antithesim"; *clește*, care este de origine slavă, este derivat din *forceps*, cu explicația: „detrita prima syllaba, interjecta *l*, ac *p* muta (ta) in *c*, quod perfamiliare est Valachis". Pentru *ban* ne trimite la *pecunia:* pentru *cimilitură* la *similitura*, din *similitudine; răsmiriță* este derivat

din *re* și *militia*, iar *slobozesc* din *solvo*. Cea mai interesantă etimologie se pare însă a fi aceea a cuvîntului *clopot:* „a lat. *campana*, per antithesim et epenthesim, vela lat. *clocca*, campana, vel a *clango*". Propunînd dintr-o dată trei explicații, Maior însuși subliniază slăbiciunea procedeului său.

O parte din exemplele aduse în discuție figurează în corpul dicționarului, altele sînt desprinse din dizertația lui Maior asupra ortografiei române. Punct culminant al filologiei din Renașterea ardeleană, dicționarul este o operă colectivă. Dar munca grămădită a unuia sau altuia a fost modelată în spiritul lui Petru Maior, care a făcut din filele chinuite ale acestei lucrări lăcașul reculegerii sale din urmă: era cel din urmă dar care îl trimitea, din locul unde îl alungase răutatea și slăbiciunea de minte a unora, poporului său.

Toată străduința îndelungată a lui Micu și toată munca vijelioasă a lui Șincai au fost încorporate, în atitudinile lor fundamentale și în concluziile lor mari, în opera lui Petru Maior. Și în timp ce opera lui colecta, ca pe niște afluenți, stăruințe anterioare, personalitatea lui da directiva definitivă sentimentelor și idealurilor ce definesc pentru noi Renașterea ardeleană. Trăind întreaga ei frămîntare sufletească, el a fost ales de zeii protectori ai neamului său să treacă generației următoare făclia aprinsă de această mișcare.

61. Ideile puse în circulație de acești scriitori vor fi reluate și dezvoltate, adeseori pînă la transfigurare, de unii adepți ai crezului latinist. Cel dintîi dintre aceștia este Budai-Deleanu. Puțin cunoscut și mai cu seamă parțial cunoscut în primele timpuri, autorul *Țiganiadei* este apreciat atunci pentru activitatea lui filologică și istorică, adică pentru acea parte a operei sale care cadra în mai mare măsură cu mișcarea ardeleană. Dar nici această operă nu era cunoscută direct. În circulația științifică el n-a putut pătrunde din pricină că scrierile sale, rămase în manuscris în Polonia, n-au fost cunoscute cercetătorilor români decît foarte tîrziu, în a doua jumătate a secolului trecut. Pînă astăzi, opera aceasta a rămas aproape în întregime nepublicată.

Lui Budai-Deleanu i s-au atribuit o serie de lucrări cu caracter juridic; *Rînduiala judecătorească de obște*, Viena, 1787; *Pravila de obște asupra faptelor reale și pedepsirea lor*, Viena, 1788; *Cartea de pravilă ce cuprinde legile asupra faptelor reale*, Viena, 1807. Amintim de asemenea *Cartea trebuincioasă*

Scanned with OKEN Scanner

pentru dascăli, pe care el o traduce în 1785, pe vremea cînd era copist la Ministerul de război din Viena[50].

Dar nu prin acestea, ci prin scrierile sale istorice, filologice şi poetice participă el la mişcarea ardeleană. Din tot ce el ne-a dat în ordine ştiinţifică, s-a publicat o singură operă: *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*, lucrare de un caracter complex: nu este numai o scriere istorică, ci o descriere a provinciei din punct de vedere istoric, politic, administrativ, social, statistic, — o lucrare diferită de tot ce ne-a dat Şcoala ardeleană şi care ne face să ne gîndim la *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir. Opera lui istorică se păstrează într-o serie de manuscrise şi, în forma lacunară în care acestea ne-au parvenit, nu ni se permite reconstituirea în amănunt a ei. În linii mari, temele pe care el îşi propune să le dezvolte sînt trei: o istorie a Daciei, pe care o urmăreşte de la creaţiune pînă la anul 1699; un studiu asupra originii popoarelor ce locuiau în Transilvania şi un studiu despre *Unio trium nationum*, pactul prin care saşii, secuii şi ungurii din Transilvania se uneau împotriva românilor din acea provincie. Primele două teme ar fi alcătuit materialul unui tratat al cărui titlu probabil ar fi fost *De originibus populorum Transylvaniae comentatio cum notis et observationibus historico-criticis*.

Asemenea lui Petru Maior, Budai-Deleanu este convins de puritatea romană a sîngelui românesc. După părerea lui, dacii au fost alungaţi din ţara lor spre nord, în aşa fel încît ţara devenea liberă pentru colonizare. Dacii, crede el în continuare, erau de origine slavă; dintr-înşii se trag popoarele slave din jurul românilor, în primul rînd polonezii. În felul cunoscut argumentează el şi continuitatea poporului român în Dacia, ceea ce îi dă prilejul să combată nu numai pe Eutropius, ci şi pe Sulzer, care credea că poporul român s-a format în sudul Dunării din amestecul romanilor cu bulgarii, şi pe Engel, care susţinea că românii nu sînt romani, ci daci romanizaţi. În ceea ce priveşte originea popoarelor locuitoare în Transilvania, el afirmă că secuii se coboară din sciţi, că ungurii sînt de origine finică şi că saşii ar putea descinde în parte din triburi germanice existente în Dacia pe vremea cuceririi ei de către romani[51].

De Petru Maior se apropie el şi prin unele din ideile sale în legătură cu limba română. Între lucrările sale cu caracter filologic se cuvine să amintim în primul rînd *Lexiconul*, despre care scriitorul vorbea într-una din scrisorile sale adresate lui

Petru Maior și pentru care obținea permisiunea de publicare la începutul anului 1818. Lucrarea fusese proiectată în stil mare: trebuia să cuprindă 10 volume și să îmbrățișeze limbile latină, greacă, italiană, franceză și germană. Autorul a fost însă nevoit să restrîngă planul de lucru spre a duce opera sa la capăt; el n-a dat decît dicționarul german-român și român-german, precum și unele fragmente din partea franceză[52]. Opera nu interesează numai prin materialul său lexicografic, ci și prin introducerile sale, în care Budai-Deleanu pune unele probleme ce repugnau celorlalți latiniști: el nu se sfiește să arate că limba română era încărcată de cuvinte de origine străină, ba chiar alcătuiește liste de astfel de cuvinte. Un fapt care merită să fie semnalat este acela că autorul vorbește de împrumuturile lexicale ale limbii române din limba albaneză și stabilește o serie de cuvinte de origine gotică. A doua lucrare filologică mai însemnată este întitulată *Temeiurile gramaticii românești.* În introducerea ei, Budai-Deleanu preconizează de asemenea un sistem ortografic întemeiat pe alfabetul latin și nu cruță pe unii din înaintașii săi, cum sînt Molnar și Tempea, care ar fi evitat alfabetul latin de teamă să nu se facă papistași. Față de Molnar în special, tonul lui este foarte categoric: să se ia la mînă gramatica lui Molnar, și vei pierde tot gustul de a învăța gramatică. Este și el de părere că alfabetul chirilic ar putea fi întrebuințat în scrierile bisericești; dar pentru toate celelalte ramuri de activitate propune alfabetul latin, fiind mai în cursul vremii. În această împrejurare citează exemplul Rusiei, care are de asemenea un alfabet pentru cărțile bisericești și un altul pentru cele cu conținut laic. Budai-Deleanu ne-a dat și o gramatică a limbii române scrisă în limba latină, *Fundamenta Grammatices linguae Romaenicae seu ita dictae Valachicae usui tam domesticorum, quam extraneorum accomodata,* ale cărei raporturi cu *Temeiurile* amintite mai sus rămîn să fie stabilite[53]. Opera este datată din Lemberg, 1812. Aici vorbește el pe larg despre cuvîntul *vlach* și diferitele lui forme, arătînd că acesta este termenul cu care popoarele germane și slave desemnează pe descendenții romanilor. În locul acestei denumiri, el propune, pentru români, pe aceea de *romaeni;* discută de asemenea despre originea limbii române, pe care, — fapt ce îl așează alături de Petru Maior —, o derivă din limba vulgară latină; vorbește apoi despre unii autori de gramatică românească, printre care amintește și pe Ienăchiță

Văcărescu. Ceea ce merită să fie semnalat în mod deosebit este convingerea scriitorului că limba română, în forma ei actuală, nu reprezintă limba deobște a poporului roman. După cum în Galia limba latină a fost coruptă sub influența limbii galice, france, vandale; în Italia sub influența limbilor germanice, tot așa limba latină vorbită în Dacia a fost coruptă sub influența limbii dacilor, a goților, gepizilor, slavilor și în parte a hunilor. Oricît de puternice au fost aceste influențe, ele n-au atins totuși structura internă a limbii, care a rămas latină și care a îmbrăcat în forme latine cuvintele străine adoptate. Prin faptul că admite influența limbii dace asupra acelei latine, Budai-Deleanu își creează un loc aparte în cuprinsul mișcării ardelene și se apropie de felul de a privi lucrurile al zilelor noastre. Iar prin faptul că vorbește despre o influență din partea limbilor germanice asupra celei române, el devine un precursor al anumitor teorii germanizante din ultimul timp. Nu putea scăpa observației autorului *Țiganiadei* nici starea în care se înfățișa limba română din timpul său în Muntenia și Moldova, unde regimul fanariot introdusese un mare număr de cuvinte de origine turcească și grecească și unde nobilimea prefera să întrebuințeze astfel de vorbe străine, chiar atunci cînd nu lipseau cele curate părintești.

62. Nu este cazul să se insiste asupra dicționarului pe care Bob îl făcea să apară cu ajutorul unor colaboratori la Cluj, în 1822—1823. Vom aminti însă activitatea unui fost profesor la Cluj și la Tîrgul Mureș, Ștefan Crișan (Körösi). Crișan este amintit ca traducător al lui Metastasio și al lui Gessner pe de o parte, iar pe de altă parte ca autor al unui dicționar și al unui sistem ortografic al limbii române. Dicționarul n-a fost publicat. S-a afirmat însă că manuscrisul lui Crișan nu este cu totul străin de dicționarul lui Bob. *Orthographia latino-valachica*, lucrare în care tendința de latinizare este deosebit de accentuată, apare la Cluj în 1805 și este însoțită de poema amintită mai înainte, *Luntre a de antea*, tradusă după *Der erste Schiffer* al lui Gessner și publicată acolo nu ca anexă literară, ci ca exemplu de limbă românească scrisă cu ortografia propusă de el[54].

63. Dacă Budai-Deleanu se leagă în primul rînd de Petru Maior, de gramatica lui Șincai și Micu se leagă în parte *Gramatica românească* a lui Radu Tempea. Tipărită în 1797 în centrul ortodox al Sibiului, era firesc ca ea să aducă și măr-

turia legăturii cu literatura de peste Carpaţi. Opera interesează într-o măsură egală prin cuprinsul gramatical şi prin introducere, în care autorul dă o soluţie după mintea sa unor probleme care adeseori îl depăşeau. Tempea este convins de strînsa conexiune a diferitelor discipline, pe care el le numeşte „măestrii". Nici o „măestrie" nu se poate învăţa fără de instrumentele necesare şi pe acestea ni le pun la îndemînă „măestriile" înrudite: astronomia cere matematică, medicina cere fizică, etc. Trecînd astfel de la una la alta, ajunge la „măestria măestriilor", care este gramatica[55]. Vreme îndelungată gramatica nu a preocupat în mod special pe români şi aceasta este pricina pentru care ei au fost lipsiţi de cunoştinţe înalte. Este drept că această decădere a poporului român se mai putea explica şi prin lipsa de statornicie a stăpînirii. Cît timp Dacia s-a aflat sub stăpînirea romană, locuitorii ei au vorbit „râmleneşte"; dar la anul 669 împăratul Constantin Pogonat a cucerit ţara şi astfel românii s-au silit să-nveţe limba bulgărească, cu care au ajuns să-şi amestece graiul. Teoria, se vede, prindea unele reflexe din crezul lui Sulzer. Un fenomen asemănător se putea observa şi pe vremea scriitorului: în Ardeal, unde românii trăiesc alături de unguri şi de nemţi, limba lor este amestecată cu vorbe germane şi maghiare; în Muntenia, unde ei sînt amestecaţi cu grecii, au împrumutat unele cuvinte de la aceştia, iar în Banat, prezenţa sîrbilor a determinat adoptarea unor cuvinte de origine sîrbească. Creştinarea bulgarilor a însemnat o nouă nenorocire pentru români, deoarece aceştia aveau să ajungă să întrebuinţeze în biserica lor cărţi în limba slavonă. Numai tîrziu de tot, unii oameni au deşteptat din nou limba românească, dar nu s-a început cu „măestria gramaticii", ci cu traducerea cărţilor sfinte. Cea dintîi carte tipărită în românește îi pare a fi *Cazania* lui Ghenadie, mitropolitul Ardealului, care o face să apară la Braşov în anul 1580. Cele mai numeroase traduceri de cărţi le-a întreprins însă episcopul Damaschin de la Rîmnic, pe la 1730; traducerile lui sînt „cu stil şi cu graiu foarte luminat, dar amestecate cu multe cuvinte slavoneşti, puind *vreme* în loc de *timp*, *slugă* în loc de *serv*, *pricină* în loc de *cauză*".

Naivitatea lui Tempea se însoţeşte uneori cu bunul simţ. Deşi animat de intenţii puriste, el se întreabă totuşi dacă ar fi posibil cuiva să aducă limba română la „orighinalul" ei. Şi

dacă faptul ar fi cu putinţă, o altă primejdie s-ar ridica în faţa noastră: această limbă s-ar confunda cu latina sau italiana, ceea ce ar ridica unui om neinstruit putinţa de a o înţelege. Intenţii de purificare îi pare lui că au dovedit mitropolitul Dosoftei în Moldova şi Ienăchiţă Văcărescu în Muntenia; dar cei care au excelat sînt ardelenii Molnar şi Samuel Micu. Ei aduc „roade şi mlădiţe" limbii româneşti, de aceea le urează să desăvîrşească şi *Lexiconul* început. În ceea ce îl priveşte, Tempea se recunoaşte tributar lor „întru alăctuirea măestriei grăirii româneşti". O umbră uşoară de etimologism o constituie afirmaţia, adusă de aceeaşi introducere, că „a scurtat" unele cuvinte româneşti, care s-au „răspuns" scurtate şi în „orighinalul" limbii noastre, „trăgîndu-să de la latin": *„sore* (latin *sol*) în loc de *soare, omeni* (lat. *homines*) nu *oameni, duo* (lat. *duo*) nu *doao"*. Şi scriitorul îşi încheie introducerea cu o trăsătură de generozitate: cu ajutorul gramaticii sale, oamenii să se gătească pentru mai mari învăţături, şi ieşind astfel de la întuneric la lumină, „veţi vedea şi raiul".

Definiţiile merg greu şi trădează fără milă limitele spirituale ale scriitorului. Gramatica bunăoară, gramatica în general, este „măestria a pricepe limba românească, a scrie şi a grăi bine". Aşadar gramatica este ceva ce priveşte nu orice limbă, ci limba română. Dar deliciile cele mai mari ni le rezervă nomenclatura. Autorul însuşi mărturiseşte că, în acest domeniu, dă şi corespondentul latin, vrînd astfel să uşureze sarcina şcolarilor care vor avea să înveţe şi latineşte. Procedeul este binevenit şi pentru noi, pentru că ne ajută să ne orientăm în jungla terminologiei. Pentru Tempea sunetele se împart în *glasnice* (vocale) şi *neglasnice;* avem apoi *duoglasnice* (diftongi), care sînt de două feluri: *duoglasnice ascunse (ea, iu, ia)* şi *arătate (aĭ, oĭ, eĭ).* Numele sînt de două feluri: *starnice* (substantive) şi *mutarnice* (adjective); ele au două numere: *singuratec* şi *multoratec* şi mai multe *căderi* (cazuri). Trecerea unui nume prin toate aceste căderi se cheamă *aplecare* (declinare). Verbul este, la rîndul său, *lucrătoriu, pătimitoriu* şi *neutru;* el are *chipuri* (moduri), timpuri, numere şi *feţe* (persoane). Gradele de comparaţie sînt: *temeielnic* (pozitiv), *alăturător* (comparativ) şi *covîrşitor* (superlativ). Iată acum un titlu de capitol: „De facerea numelor multoratice care sînt starnice, din căderea cea dintîiu a numerului singuratec".

Scanned with OKEN Scanner

Este aici o naivitate pentru care trebuie să avem toată înţelegerea. În direcţia aceasta a terminologiei, Radu Tempea nu găsea nimic stabilit în românește: Șincai și Micu scriseseră gramatica lor în latinește, Molnar, după cum vom vedea, în nemțește, iar Ienăchiță Văcărescu se ajutase de limba italiană și grecească. Tempea năzuiește să creeze o terminologie gramaticală românească și dacă, în lumea aceasta, o zînă bună nu i-a arătat calea ce duce la izbîndă, încercarea rămîne totuși semnificativă și ea se cuvenea să fie subliniată[56].

64. Cu mult mai importantă este activitatea scriitorului bănăţean Paul Iorgovici, care ajunge în mod independent la formularea unui crez latinist asemănător aceluia elaborat de scriitorii de la Blaj. Iorgovici s-a născut la Vărădia, în ţinutul Timișoarei, la 1764. Studiile le-a început în satul său, apoi le-a continuat la Vîrșeţ, unde a învăţat sîrbește și nemţește; gimnaziul îl face la Seghedin, iar la Pojon și Pesta studiază filosofia și dreptul, după care trece la Viena, unde ascultă, timp de doi ani, cursuri de drept public austriac. De la Viena merge la Roma, unde i se interzice la început să frecventeze vreo școală sau bibliotecă, din pricina religiei sale ortodoxe. Cu vremea se ridică însă această interdicţie și Iorgovici își petrece timpul culegînd material în legătură cu istoria poporului său. De la Roma merge la Paris, unde se bucură de cea mai mare libertate în ceea ce privește studiile. Dar la Paris ajunge el în 1790, cînd Revoluţia franceză făcea progrese surprinzătoare. Iorgovici asistă la executarea lui Ludovic XVI, iar după aceea trece în Anglia, unde rămîne aproape un an. În urma tuturor acestora se întoarce la Viena, unde avea să fie întrebuinţat ca secretar într-o cancelarie, concepist, revizor al cărţilor ce se tipăreau în tipografia ilirică. Mai tîrziu se stabilește la Vîrșeţ, ca avocat al episcopiei; dar publicarea, în 1799, a *Observaţiilor*, îi atrage unele dușmănii care îl duc mai întîi în faţa tribunalului, iar după aceea la închisoare, unde rămîne atîta timp cît trebuia pentru descoperirea și distrugerea manuscriselor sale: prin sentimentele ei românești, opera lui însemna o primejdie ce trebuia stinsă înainte de a se produce. Cu prilejul acesta, el este înlăturat din funcţia de avocat al episcopiei și-și începe cariera de avocat particular în același oraș; mai tîrziu este numit profesor de limba latină la gimnaziul nou înfiinţat în Vîrșeţ. Înfiinţîndu-se directoratul școlilor românești din regiunea Caransebeș, Iorgovici era desemnat să ocupe locul acesta;

dar moartea, în martie 1808, îi răpi bucuria de a lucra pentru ai săi.

Printre manuscrisele distruse în timpul cercetării judiciare, figura şi un dicţionar român-latin-francez-german[57]. Iorgovici revine însă şi, după ce este eliberat din închisoare, întreprinde din nou redactarea acestui dicţionar în patru limbi. Manuscrisul a rămas nepotului său, Iosif Iorgovici, care l-a încredinţat lui Vasile Coloşi, pentru redactarea dicţionarului de la Buda. În urma lui Coloşi l-a cerut şi Ioan Teodorovici, cu acelaşi scop, dar se pare că la acea dată el era pierdut.

Opera care asigură lui Iorgovici un loc aparte în cuprinsul mişcării filologice ardelene este intitulată *Observaţii de limba românească* şi apare la Buda în 1799. Ea a fost tipărită a doua oară de Heliade Rădulescu în *Curier de ambe sexe,* vol. II. Lucrarea este însoţită de o prefaţă, în care autorul caută să arate originea latină a limbii române. Este de-ajuns să citäm cîteva rînduri ca să vedem ce anume ar fi putut stîrni susceptibilităţile adversarilor: printre strămoşii românilor au fost unii aşa de vestiţi, încît numele lor au ajuns să desemneze numele unor luni ale anului: iulie şi august. Ce folos însă: „precum cuvintele care vorbim şi nomele care portem ne mărturisesc pre noi a fi urmăritorii naţiei romaneşti, aşa şi starea noastră a rumânilor de acum ne arată chiar că aşa departe am căzut din floarea ştiinţelor şi a limbei, cît acuma cuvintele de ştiinţă, care s-au întrebuinţat în rădăcina limbei care noi o vorbim, ne par noo în starea aceasta a fi străine". Dar faptul că dispariţia diferitelor discipline ştiinţifice a atras după sine dispariţia cuvintelor ce le desemnau nu înseamnă un rău fără leac: în limba română s-au păstrat anumite cuvinte-rădăcină, din care se pot deriva diferiţii termeni pe care dezvoltarea ştiinţelor i-ar face necesari. Este aici un pasaj care se impune să fie citat: „Dacă vei deschide ochii minţii tale şi vei străbate la rădăcina cuvintelor a limbei noastre, adecă de vei judeca de limba noastră nu dope parere, ci dope fiinţa limbei, te vei încredinţa că cuvintele cele de lipse în limba noastră pentru ştiinţe se cuprind înveluite în rădecina cuvintelor a limbii noastre, şi pentru aceea s-au zeuitat din limba noastră, pentru că ştiinţele ca pricina a cuvintelor acelora s-au vestezit în limba noastră una cu starea naţii". Pentru Iorgovici este însă clar că aceste cuvinte pot fi aduse din nou în viaţă atunci cînd ideea pe care ele o desemnează devine realitate.

Scanned with OKEN Scanner

Lucrarea cuprinde trei părți: prima este intitulată *Observații de limba românească*, a doua *Exemplurile* și a treia *Reflexii despre starea românilor*.

Anumite idei care se schițează în lucrarea aceasta ne arată că Paul Iorgovici era în ritmul european al gîndirii gramaticale. Asemenea unora dintre gînditorii apuseni, asemenea lui Condillac în primul rînd, el distinge limbajul semnelor și limbajul prin cuvinte, — ceea ce ne amintește de limbaj gestual și limbaj proferetic din concepția filosofului „Luminilor" franceze. Fără să se poată raporta cu preciziune la un izvor determinat, afirmațiile scriitorului român se încadrează în această sferă de idei.

Oricît de interesante ar fi fost aceste probleme, care deschideau porțile discuției asupra originii și naturii limbajului, Iorgovici nu le poate acorda o atenție îndelung susținută. Interesul momentului era altul: se cerea să se arate căi sigure pentru dezvoltarea limbii române și cerința aceasta se impune ca obiectiv imediat al activității sale. Cuvintele sînt semne arbitrare pentru lucruri și idei. Pentru pricepere, mintea omenească are nevoie ca un obiect sau o idee să fie desemnate printr-un astfel de semn, — dacă se poate cît mai exclusiv, claritatea judecăților fiind totdeauna în funcțiune de gradul de independență pe care îl cuceresc, pe planul expresiei, diferitele noțiuni. Dar pentru că limba nu va putea avea niciodată atîtea cuvinte cîte nuanțe capătă, la fiecare pas, o idee, urmează că în mod forțat va trebui să se atribuie unui cuvînt sensuri multiple, idealul rămînînd totuși ca această multiplicitate să fie evitată în cît mai mare măsură. El crede, pe bună dreptate, că nu se îmbogățește o limbă dacă sporim sensurile aceloraşi cuvinte.

Pornind de la principiul acesta, Paul Iorgovici arată necesitatea de a crea cît mai numeroase elemente de expresie. Două erau căile ce puteau fi indicate: împrumutul din limbile străine și derivarea de cuvinte noi din vechile cuvinte ale limbii. Și Iorgovici recurge la ambele procedee. Convins că limba și nația „într-acelaşi pas umblu", el descifrează treptata sărăcire a limbii române din vicisitudinile istoriei poporului român: împărțirea imperiului roman mai întîi, apoi năvălirile barbarilor, — toate sînt invocate de scriitor spre a explica schimbările suferite de limbă. Deosebindu-se de ceilalți reprezentanți ai Renașterii ardelene, care căutau să diminueze importanța

elementului slav în limba română, chiar din punct de vedere lexical, Paul Iorgovici recunoaște locul pe care limba slavă îl ocupă în alcătuirea celei române. Atitudinea lui în această ordine face dintr-însul o valoare autonomă în cadrele mișcării din Ardeal și-l apropie foarte mult de felul nostru de a vedea lucrurile. Pentru el, susținerea purității limbii este pur și simplu o fantezie: „aceasta repugnă experienței" spune el cu neologisme îndrăznețe și juste, „prin care cunoaștem că nici o limbă, nici o nație nu e neamestecată". Latinitatea limbii române trebuie căutată și în anumite cuvinte, dar mai cu seamă în proprietățile acestei limbi: „Măcar că limba noastră e siracă de cuvinte, mestecată cu cuvinte străine, dar ea tot are așa cuvinte, așa regule, așa proprietăți prin care ea se dă de sine a cunoaște că vine din cea veche romanescă, și e ca o apă curată de o vom lua-o din izvorul său, de unde cure ea după natura sa".

Reținem faptul că avem un fond latin care trebuie fructificat în conformitate cu proprietățile limbii, cu natura ei. Semne arbitare ale lucrurilor și ideilor, cuvintele trebuiesc adaptate acestora. Faptul acesta este cu atît mai ușor de realizat, cu cît în anumite cazuri înseși lucrurile îți dictează, pare-se, numele lor.

Cuvintele adaptate astfel lucrurilor și ideilor și organizate pe familii le culesese el în *Dicționarul* pe care nădăjduia să-l dea la lumină cu ajutorul patronilor săi. El derivase o mare parte dintr-însele din rădăcinile latine existente în limbă. „Particulele" cu ajutorul cărora făcuse această operație erau: *a, ad, de, des, dis, ex, es, con-cu, ob, u, per, pre, pro-pur, re, sub, tri, trans, in, inter*. Existau în limbă forme derivate ca cele următoare: *ducere—aducere, ire—exire—ieșire, cedere—purcedere, manere—remanere, avere—avuție, rogare—rugăciune, bun—bunătate*, etc.... Toate acestea autorizau derivările cele mai îndrăznețe. Voi cita aici ca exemplu familia de cuvinte pe care el o creează în jurul verbului *rugare* (rogare): *rogaciune, rogator, abrogare, abrogație, arrogante, arroganția, derogare, derogație, interrogație interrogare*. În procesul acesta de derivare Iorgovici caută să cerceteze anumite fenomene pe care el le consideră drept corupțiuni ale limbii. Așa este cazul cu *l* în grupul consonantic *cl, gl*, devenit în românește *chi, ghi*. Scriitorul vede aici o dispariție a sunetului și în formele noi pe care le introduce în limbă el înțelege să-l restituie: *proclamație,*

Scanned with OKEN Scanner

nu *prochiamaţie; declaraţie*, nu *decklaraţie*. În aceeaşi ordine amintesc şi părerea lui că, din pricina necunoaşterii gramaticii, unele sunete „moi“ au devenit în româneşte „groase“: *sole—soare, salire—sărire*. Este o transformare ce i se pare că merge împotriva „normei“ limbii române. Printr-însa „limba s-au mai micutelat la cuvinte“, pierzînd unele derivate; iar anumite derivate păstrate arată lipsa ei de îndreptăţire: *săltare* şi nu *sărtare*, deşi la bază stă acelaşi cuvînt latinesc.

Dar Iorgovici nu se dă înapoi să împrumute şi din alte limbi, atunci cînd faptul devine necesar: alături de *aiţare* şi *aiţtementul*, el propune formele „de la franţuzi“ *avanţirui* şi *avanţemînt*.

Partea finală a lucrării, intitulată *Reflexii despre starea românilor*, este un mic tratat de educaţie, care pune două probleme: în ce constă buna educaţie a pruncilor şi în ce constă dreapta credinţă. Peste tot capitolul acesta, — în care el susţine că omul vine în lume cu înclinări bune, dar că acestea trebuiesc cultivate —, pluteşte o uşoară umbră rousseau-istă.

În întregul ei, lucrarea nu ne dă impresia a ceva independent; ea este înfeudată dicţionarului pe care îl anunţă şi ale cărui principii le explică. Şi pentru că exemplele aduse aici sînt extrase din dicţionar, cu ajutorul *Observaţiilor* se poate reconstitui pe de-a-ntregul fizionomia aceluia. Scrierea lui Iorgovici se remarcă şi prin adînca pătrundere a spiritului limbii române, prin fluiditatea expresiei, prin cea mai potrivită întrebuinţare a neologismelor şi prin asocierea acestora cu unele forme regionale, cum este condiţionalul cu *reau:* „Ci mai însa raţie nici nu reau ajuta atîta, nici nu se reau putea aşa arăta în noi de ce/percepem cu mintea, nu ream putea descoperi prin cuvinte“.

Observaţiile nu se remarcă însă numai prin aceste însuşiri formale; ele oglindesc o atitudine cu mult mai degajată de cum eram deprinşi să vedem la reprezentanţii Renaşterii ardelene. Şi era firesc să fie aşa. Educaţia tuturor se resimte într-o oarecare măsură de influenţa mediului în care s-au aflat, a şcolilor prin care au trecut. Peste şcolile frecventate de greco-catolici plutea cele mai adeseori o atmosferă benedictină foarte puternică, într-însele oamenii se formau pentru o viaţă de devotament, de sacrificiu, dar şi de rezistenţă ce mergea pînă la fanatism. Ajunge să ne gîndim la îndărătnicia cu care Petru Maior apără atîtea idei care nu se pot susţine. Trebuie neapă-

Scanned with OKEN Scanner

rat să ne raportăm la atmosfera în care s-a făcut educaţia sa ca să putem înţelege cum o minte atît de ascuţită a organizat rezistenţa pe anumite poziţii, pe care logica nu-şi poate exercita armele sale cele mai perfecte. Şi Paul Iorgovici a trăit în apropierea episcopului, şi el a învăţat cîtăva vreme în şcoli patronate de autoritatea bisericească. Dar educaţia lui nu s-a făcut în mod exclusiv în această atmosferă, iar timpul petrecut la Paris în mijlocul agitaţiilor revoluţionare, a avut un rol hotărîtor pentru eliberarea lui spirituală. De la aceste constatări trebuie să plecăm dacă voim să înţelegem de ce cartea lui bate mai puţine mătănii în faţa fetişilor latinişti[58].

65. Venit în urma lui Iorgovici şi profitînd de experienţa lui, Constantin Diaconovici-Loga este departe de a se ridica la înălţimea de gîndire a aceluia. El publică la Buda în 1818 *Ortografia sau dreapta scrisoare*, care, după cum lămureşte în prefaţă, nu este decît un capitol din tratatul său de gramatică. Tot acolo publică el în 1821 o *Chemare la tipărirea cărţilor româneşti pentru îndreptarea tinerilor*, unde stabileşte un fel de program literar, din care reţinem că Plutarh şi *Belisarie* intrau în planurile sale. Anul următor el dă la lumină, în aceeaşi localitate, tratatul de *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor. Acum întîia oară lucrată*, pe care o închină lui Urozie Nestorovici, consilier imperial şi inspector al şcolilor sîrbeşti şi româneşti din Ungaria. Meritele pe care acesta le-a cîştigat pe terenul şcolar îi par aşa de mari, încît ele n-ar putea fi arătate decît de cineva care ar avea „putearea grăirii ca Ţiţero şi dulceaţa cuvîntării ca Demosten". El crede că a sosit „primăvara luminării neamurilor Besearicii Răsăritului" aflătoare sub coroana austriacă, şi cartea lui trebuie interpretată ca o contribuţie în acest sens.

„Primăvara luminării neamurilor" n-a luminat şi calea grămăticului: în tratarea materialului gramatical, Diaconovici nu se deosebeşte esenţial de Radu Tempea, cu toate că de la unul la celălalt disciplina făcuse progrese simţitoare. Sunetele bunăoară sînt pentru el de două feluri: *sunătoare* şi *nesunătoare*. Cele sunătoare se împart în *simple* şi *alcătuite;* cele simple sînt, la rîndul lor, *limpezi (a, e, i, o, u)* şi *năsoase (ă, â);* cele alcătuite sînt: arătate *(ai, ei, îi, oi, ou, oa, au), ascunse (ea, iu, ia). îndoite sunătoare îmbinate (ꙗ, ѡ, ȣ) şi îndoite sunătoare desbinate (aa, ee, o). Nesunătoarele* (consonantele) sînt de asemenea *simple* şi *alcătuite*. Cele simple se împart: *buzoase (b, v,*

m, p, f), dinţoase (s, z, j, ţ, č, ş, şt, x, ps), limboase, (d, t, ə, l, n, r) şi *gîtoase (g, c, h);* cele alcătuite sînt la rîndul lor *despărţite (lb, rm, lt, rs, nn, rr)* şi *nedespărţite (br, gl, fl, cr, st).* Regulile pe care se întemeiază gramatica sa sînt de două feluri: de *căpetenie* şi *particulate.* El înţelege să vorbească de *cujugarea verburilor,* de *cujucţii,* de *interjeţe,* de *crescămîntul* şi *scăzămîntul numelor* (augmentative şi diminutive).

Gramatica lui Diaconovici-Loga se dovedeşte prin toate aceste date strîns legată de aceea a lui Radu Tempea. Dar ea se leagă în aceeaşi măsură şi de *Observaţiile* lui Paul Iorgovici, de la care împrumută ideea îmbogăţirii limbii prin derivate. El mărturiseşte „că limba românească deşi multor întîmplări nenorocite şi ale barbariei fu supusă, totuşi au păstrat unde şi unde părticealele aceale ce pot îmbogăţi limba, ca să o facem harnică de a putea cu ea orice învăţături şi ştiinţe înalte, după înţelesul care se cere la fieşte care loc, a le cuprinde". O idee globală despre rezultatul la care îl ducea pe scriitor procedeul acesta ne-o pot da cîteva exemple: *estare* (a sta afară); *adaistare* (a sta pe ceva, a sta cuiva în ajutor), *obstare* (a sta împotriva cuiva), *obstaca* (piedică). Alături de aceste forme rebarbative întîlnim şi altele mai naturale, peste care pluteşte spiritul lui Paul Iorgovici. Citez în acest sens derivatele verbului *scriu: adscriu, descriu, inscriu, conscriu, proscriu, rescriu, subscriu, transcriu*[59].

66. De gramatica lui Diaconovici-Loga se leagă de aproape aceea a lui Ioan Alexi, publicată la Viena în 1826 în limba latină: *Grammatica daco-romana sive valachica.* Alexi este la rîndul său un latinizant şi sub acest aspect el se leagă de asemenea de Petru Maior, faţă de care nutreşte o adîncă admiraţie şi al cărui sistem ortografic şi-l însuşeşte. Gramatica sa este însoţită de un vocabular român-latin şi de traducerea românească a unor fabule ale lui Esop: „Fabulele lui Esopu quele mai alese".

67. În limba germană şi în parte pentru uzul germanilor şi-au scris operele lor gramaticale Ion Molnar Piuariu, Anton Marki şi Andreas Clemens. Cea mai importantă dintre ele este aceea a lui Molnar, *Deutsche-walachische Sprachlehre,* apărută la Viena în 1788 şi dedicată lui George Banffy, guvernatorul Transilvaniei. Lucrarea se conduce de aproape după *Elementele* lui Şincai şi Micu din 1780. Autorul aminteşte şi numele unor scriitori străini care s-au ocupat cu ţările române şi cu limba

Scanned with OKEN Scanner

română: Sulzer, Del Chiaro, Griselini, Thunmann și nu uită să sublinieze, asemenea lui Șincai, importanța cunoașterii limbii române pentru oamenii de afaceri. Gramatica s-a bucurat de o mare răspîndire: în 1810 apare ediția a doua la Sibiu și tot acolo apare, în 1823, și ediția a treia. Molnar ne-a dat și un dicționar german-român, publicat de asemenea la Sibiu, în 1822: *Wörterbüchlein Deutsch und Walachisches.*

68. Răspîndirea grabnică a ideilor Renașterii ardelene în cercurile savante de istorici și filologi este ceva în ordinea firească a lucrurilor. Aceste idei nu se întîlnesc însă numai în lucrările de specialitate, sau în lucrări care au un raport oarecare, oricît de puțin important, cu istoria sau filologia. Ele pătrund adeseori în scrieri de natură cu totul străină și prezența lor în aceste domenii este cel mai precis indiciu asupra puterii de cucerire cu care erau înzestrate. Un exemplu este acela al maramureșeanului Vasile Gergely de Ciocotici, care tipărește la Viena în 1819 traducerea unui manual al bunelor maniere: *Omu de lume*[60]. Ciocotici este preocupat nu numai de buna purtare, ci și de probleme referitoare la ortografia română și la cultura limbii. Precuvîntarea și capitolul al VI-lea al lucrării, întitulat *Cultura limbei și a graiului*, sînt închinate acestor probleme. El știe ce însemnează adoptarea alfabetului latin: o adevărată deșteptare pentru el, și singura cale de „procopsire" pentru limbă; de aceea românul trebuie „a trăi cu serine literele a pre dulcilor săi strămoși". Erau însă unele sunete cărora nu le corespundea nici un semn în alfabetul latin: *ă, â;* pentru transcrierea acestora el propune să se servească de „un acoperiș mic îndoit în forma unui triunghiuț, sau cu o jumătate de covrig, au cercel dezverigat". Cu astfel de mijloace puteau fi alungate slovele cirilice, pe care — autorul *Omului de lume* este totuși un generos — ar înțelege cu toate acestea să le tolereze în cărțile religioase. Din toate celelalte scrieri ele trebuiau însă îndepărtate, deoarece prin ele poporul român a fost scăzut pînă la „varvarie", prin ele s-au schimbat și pierdut multe cuvinte latinești, care au fost apoi înlocuite cu altele slave. Ortografia pe care o propunea îi părea a fi ceva cu totul posibil: cea franceză este de două ori mai complicată și totuși europenii nu se dau înapoi să o învețe. Mergînd însă pe calea aceasta a inovațiilor, el este conștient de riscuri: „multe limbi ascuțite vor cîrîi cîrtiri" asupra lui.

Alături de ortografie, îl preocupă cultura însăşi a limbii. Ciocotici cunoaşte bine şi critică una din slăbiciunile mari ale compatrioţilor săi: uşurinţa cu care aceştia se depărtează de limba părintească spre a vorbi limbi străine. El înţelege pînă la un punct pe cei care vorbesc latineşte, italieneşte sau franţuzeşte: aceste sînt cel puţin „surori dulci" cu limba română, care este „cea veche rumână, din care s-a prelucrat lătinească, şi după aceea tîrziu au răsărit dintr-însa: italiana, frîncească, ispănească". Peste „manierele" lui Ciocotici se pleca aşadar umbra vastă a lui Petru Maior. Şi acelaşi punct de sprijin îl descifrăm şi în părerea lui că limba trebuie să evite în general împrumuturile: pentru lexicul limbii literare să se culeagă elementele latine din deosebitele regiuni unde se vorbeşte românește, iar dacă pe calea aceasta nu vor fi satisfăcute toate necesităţile, atunci să se recurgă la împrumuturi din limba latină, italiană, franceză, spaniolă.

69. Cartea lui Gergely de Ciocotici face parte din bogata literatură de popularizare a timpului. Lucrări de educaţie practică au dat şi marii scriitori ai mişcării, un Şincai bunăoară sau un Petru Maior, ale cărui predici erau în primul rînd mijloace de instruire şi educare. Scrierile de felul acesta răsar însă din toate părţile; autorii lor nu vizează numai bunele năravuri, ca Moise Fulea, sau buna creştere, ca Damaschin Bojincă; ei sînt preocupaţi de învăţături în legătură cu bumbacul, cu bolile vitelor, cultura cînepei, creşterea albinelor etc.[61]. Episcopul Samuel Vulcan tipăreşte în 1823 o broşură *Despre vărsatul de vacă,* în care îndeamnă pe părinţi să vaccineze pe copiii lor[62]. Cea mai interesantă însă dintre toate aceste lucrări este *Oglinda sănătăţii* a doctorului Ştefan Piscupescu, publicată la Bucureşti în 1829. Autorul mărturiseşte că a dobîndit cunoştinţele sale „de la iubitorii de oameni, mari înţelepţi ai Austriei, a Universitatei Beciului, adevărată cămară luminătoare a Evropii". Scriitorul descinde aşadar din acelaşi mediu intelectual din care descind şi marii scriitori ai Renaşterii ardelene, ceea ce însemnează că sfaturile sale medicale vor fi agrementate de unele incursiuni în istoria românilor şi mai cu seamă în istoria străluciţilor strămoşi ai românilor. Într-adevăr, Piscupescu nu este preocupat numai de sănătatea şi de frumuseţea poporului; în *Precuvîntarea* operei sale, el dezvoltă o adevărată teorie socială şi un adevărat sistem de educaţie, în sprijinul cărora invocă exemplul antichităţii, care, fapt demn de

semnalat, este privită în formele sale de conducere politică. Formele de conducere a societății practicate de antichitate sînt, după părerea lui, patru: teocratică, monarhică, aristocratică și democratică. Aceasta din urmă se numește *republicească* sau *obștească* și asupra ei insistă îndelung scriitorul, punînd în lumină marile ei avantaje. Reținem însă faptul că, oricît de republicană ar fi organizarea aceasta, ea presupune totuși existența unui domnitor, ale cărui obligații sînt precis delimitate și al cărui mandat poate fi retras de îndată ce titularul nu mai corespunde chemării: în ultimă analiză, un prinț luminat în genul celui dorit de secolul al XVIII-lea și realizat de Iosif II. Fără să aibă tonul recriminator al lui Dinicu Golescu, fraza lui Piscupescu împrumută accentele demofile ale aceluia: „O! Să ne deșteptăm fraților, să ne deșteptăm din somnul eresurilor amăgirii noastre și să ridicăm jugul după gîtul fraților celor sfîrșiți și uscați de muncă și de sărăcie și lanțurile din calea lor".

70. Preocupările practice ale lui Piscupescu se încadrează astfel, ca aproape toate lucrările de același caracter ale epocii, în activitatea de luminare a maselor preconizată de iozefinism și practicată pînă tîrziu în urma lui Iosif II. Din aceleași preocupări izvorăsc diferitele încercări de a crea presa română, concepută ca un instrument de luminare. Aceste încercări aduc în scenă în primul rînd pe Ioan Piuariu Molnar, autor al unei gramatici germano-române pe care am amintit-o[63]. Molnar era un oculist cu reputație pe vremea lui și profesor la ceea ce pe atunci era Facultatea de medicină din Cluj. Lucrările publicate de el nu sînt însă din domeniul specialității sale: cum toți românii ardeleni de atunci făceau filologie și luptau pentru cultură, Molnar ajunge la rîndul său un filolog și un luptător pentru cultura poporului. Preocupat de educația practică a poporului, el publică la Viena, în 1785, *Economia stupilor*, iar la Sibiu, în 1808, *Povățuire către sporirea stupilor*. Cea dintîi dintre aceste scrieri este închinată baronului Samuel Brukenthal, guvernatorului de atunci al Ardealului. Scopul practic al lucrării este subliniat în prefața adresată cititorului, căruia îi arată și greutățile ce a avut de întîmpinat în scrierea cărții: sărăcia limbii l-a obligat să recurgă adeseori la împrumuturi din limbi străine.

Cuvinte a împrumutat el de la „maica noastră limba latinească" și atunci cînd a „așezat" în românește istoria univer-

sală a lui Millot: *Istorie universală adecă de obște, care cuprinde în sine întîmplările veacurilor vechi, întocmită prin signior Milot, commembrum Academiei Frîncești din Lion.* Cartea se tipărește în 1800 și cuprinde istoria Orientului vechiu și a grecilor pînă la Filip Macedoneanul. Traducerea este precedată de o prefață în care se arată că, între altele, istoria are și o importanță practică foarte mare, deoarece prin îndemnul acestei științe „călătoresc neguțitorii pre luciul mării, și să întorc încărcați de visteriile bunătăților neguțitorești, ca albinele îngrecate de nectarul florilor".

Mai important decît toate acestea era însă studiul retoricii, pentru care el publică în 1798 o *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoaselor cuvîntări.* Molnar ține să arate și de data aceasta importanța disciplinei în care iniția pe cititorii săi și pornește de foarte departe. Ca și Radu Tempea, el caută să-și încadreze știința într-un ansamblu cît mai complex: „Meșteșugul înotării cu lemn adîncat au umblat și umblă fără frică pre deasupra mării pînă în ziua de astăzi, și de sălbatica aceea hiară, pre carea înfricoșatul Xerxes cu toate lanțurile lui n-au putut niciodată să o supue, meșteșugul își bate joc și cu o lopată vîrtoasă o plesnește uneori și ca o domesnică nu se mînie. Skithes nu știu cum au întraripat fierul, și de atuncea măcar că după fire iaste prea greu, însă îl vedem la săgeți că zboară. — Și celalalt cu unealtele de acioae ceale războinice care au meșteșugit aci prin fumuri plesmuiaște norii în văzduh, și aci cu trăsnirea și lucirea tună și fulgeră, și toate acestea cînd iaste ceriul fără nori și prea luminat de soare". Dar toate acestea sînt lucruri neînsemnate față de marele meșteșug al retoricii: „să se dea în laturi orice alt meșteșug, pentru că ritorica ca o împărătească au arătat totdeauna mai multă puteare în toată zidirea". Dar dacă laudele din precuvîntare se desfășoară fără nici o stavilă, definițiile cuprinse în carte merg cu mult mai greu. Dedesubtul frazei românești simți modelul străin, ale cărui idei Molnar le înțelege în original și nu le poate reda în traducere: „Orînduirea ființei ritoricești iaste un cuvînt prea scurt, și tîlcuiaște și arată firea lucrului ce iaste a se tîlcui, și să alcătuiește din neam și din osebire ca din nește înființate și așezătoare părți". Frază îmbîcsită, care poartă cu sine nu ideea, ci cadavrul ideii: scriitorul enunță aici existența genului și a speciilor. Încărcată de naivități, lipsită de merite literare și de gîndire originală, lucrarea se valorifică

numai prin faptul că este primul tratat de retorică tipărit pe care-l cunoaște literatura românească.

Merite mai mari și-a cîștigat Molnar prin încercările lui neizbutite de a crea presa română decît prin cărțile pe care a izbutit să le tipărească. Cel dintîi ziar român, din care n-a ajuns pînă la noi nici un exemplar, a apărut la Iași, probabil în 1790. Interesînd deopotrivă societatea românească și armata rusească ce ocupa în acel timp Principatul, el este redactat într-o limbă pe care o cunoșteau și unii și alții, în franțuzește, și se numește *Courrier de Moldavie*[64]. În Transilvania lucrurile se dezvoltă pe altă bază. La Sibiu luase naștere încă din 1776 o societate secretă, o loje francmasonică, cunoscută în general sub numele de „Societatea literaților din Sibiu". Făceau parte dintr-însa germani, maghiari, români; printre membrii ei întîlnim pe Sulzer, Eder, Banffy, Molnar Piuariu, Ștefan Costa etc. Muntenia era reprezentată prin principele Alexandru Moruzzi Mavrocordat, care ajunge cu vremea vicariul lojei și ia hotărîrea să creeze o secție specială pentru țara sa. Loja cultiva ideile cosmopolite și umanitariste ce caracterizează gîndirea europeană a secolului al XVIII-lea. Curente în universitățile germane din acea vreme, ele ajung să se difuzeze și în rîndurile germanilor din Transilvania și societatea de la Sibiu este unul din centrele de iradiere ale lor. Societatea lupta astfel pentru înfrățirea tuturor oamenilor, indiferent de națiune și de religie și pentru ridicarea din întuneric a claselor de jos. În sînul acestei societăți se proiectează apariția unui ziar scris în limba română. Cu numele său german, singurul sub care ne este cunoscut, ziarul urma să se cheme *Wallachische Zeitung für den Landmann*. În 1789 se cere aprobarea apariției de la Banffy, devenit guvernator al Transilvaniei după înlăturarea lui Brukenthal. Membru el însuși al societății de la Sibiu, Banffy înaintează cererea la Viena cu o recomandare foarte călduroasă. Dar cum societatea ceruse nu numai dreptul de a scoate acea foaie, ci și scutire de taxe poștale pentru ea, ziarul nu putu lua naștere: Curtea aprobă apariția, dar nu și scutirea de taxe. Inițiator al acestei întreprinderi trebuie să fi fost Molnar, alături de care s-ar fi aflat de bună seamă Radu Tempea și Aron Budai, fratele poetului.

În 1790 loja de la Sibiu este desființată, sub presiunea evenimentelor Revoluției franceze. Faptul acesta nu l-a dezarmat însă pe Molnar. La 1 decembrie 1793 el cere cancelariei Tran-

silvaniei permisiunea să înfiinţeze un alt ziar pentru românii din Ungaria. Cererea lui este rezolvată însă drastic de fostul „soţ“ de la Sibiu, George Banffy: decît să caute să înfiinţeze ziare, Molnar ar face mai bine să-şi vadă de meseria lui. Această schimbare de atitudine din partea guvernatorului a fost explicată prin evenimentele petrecute între timp. Într-adevăr, după dizolvarea societăţii de la Sibiu, Molnar, care pe vremuri luase atitudine împotriva răscoalei lui Horia, participă la mişcările naţionale române şi este unul dintre redactorii cunoscutului *Supplex Libellus*. Urmările acestei participări nu întîrzie să se arate. Ostilitatea evidentă a guvernului local nu găseşte însă în faţa lui un om dispus să se resemneze. Anul următor el se adresează din nou curţii imperiale, cerînd permisiunea publicării ziarului. Oferea 1.000 de florini pentru casa de război — Austria era prinsă în luptă cu Franţa — şi o sumă fixă anuală pentru fondul şcolilor. Refuzul fusese pregătit însă din vreme de cei interesaţi şi el i se comunică, motivîndu-se că la curtea imperială nu se primesc petiţii trimise de indivizi izolaţi. Molnar se înţelege atunci cu Paul Iorgovici, care la data aceea era la Viena, să tipărească ziarul acolo. S-a afirmat că ziarul a apărut şi că un număr oarecare de exemplare au fost expediate episcopului Gherasim Adamovici de la Sibiu ca să le distribuie. Faptul a fost probabil inventat de guvernul ardelean, preocupat să sugrume intenţia, în care el vedea o manifestare certă a influenţei ideilor revoluţionare franceze.

În acelaşi an, „Soţietatea filosofească din mare Prinţipatul Ardealului“ proiectează la Sibiu publicarea a unui alt periodic român. Titlul lui urma să fie *Vestiri filosofeşti şi moraliceşti* şi el era destinat în mod exclusiv românilor din Moldova şi Muntenia. Din societate făceau parte şi români din Ardeal, dar este amintit şi Ienăchiţă Văcărescu, probabil colaborator şi susţinător material al publicaţiei proiectate. Înştiinţarea *Vestirilor* apare în 1795 şi ea ne face să vedem că foaia ar fi avut preocupări de educaţie morală şi economică, dar alături de ele se manifestă şi interesul pentru probleme naţionale şi de ordin religios. În întregul ei, ar fi avut mai mult aspectul unei biblioteci decît al unui ziar: deşi nu neglija informaţia politică, aspectul ştiinţific şi educativ era cu mult mai puternic subliniat. Organizatorii publicaţiei erau, probabil, Aron Budai, Vasile Aaron, Radu Tempea şi Molnar, alături de care se afla, în

calitate de cenzor orînduit de guvern, și episcopul Gherasim Adamovici. N-ar fi exclus ca însuși Micu, ale cărui legături cu Sibiul erau foarte strînse, să fi participat într-un fel oarecare. Modelul pe care îl avea în vedere era publicația săsească *Siebenbürgische Quartalschrift*, care apăruse în 1790. Cu toate pregătirile și aprobările, publicația n-a putut apărea[65].

În 1814 Alexie Lazăr proiecta publicarea unor *Novele* destinate românilor, care urmau să apară de două ori pe săptămînă[66], iar în 1817, Zaharia Carcalechi încerca la rîndul său să publice o gazetă. S-au făcut și abonamente, dar gazeta n-a apărut. În 1821 el avea să dea însă *Biblioteca românească*, cea dintîi revistă lunară apărută în limba română[67]. Din 1817 datează și încercarea lui Teodor Racoce de a publica o gazetă românească la Lemberg, unde s-ar fi bucurat probabil și de sprijinul lui Budai-Deleanu. Proiectul naufragiază; dar din sfărmăturile materialului destinat gazetei apare, la 1820, *Crestomaticul românesc* al lui Racoce. Puțin lămuriți sîntem și asupra ziarului *Fama Lipscăi*, pe care I. Rosetti îl scotea, la 1823, la Lipsca; el lucra după îndemnul boerului Dinicu Golescu, care avea să sprijine începuturile presei și în Muntenia[68]. Abia în 1829, cînd apar în Muntenia *Curierul românesc* și în Moldova *Albina românească*, scoase sub ocupație rusească și cu încuviințarea comandamentului rus, presa română trece de faza încercărilor: se împlineau atunci patruzeci de ani de cînd se făcuse prima încercare de a se publica un ziar românesc.

71. Avînd punctele ei de origine în ideile „Luminării", activitatea scriitorilor din Renașterea ardeleană avea să se resimtă de faptul acesta nu numai în directivele ei generale, ci și în atîtea elemente de amănunt. Dar, după cum am afirmat, influența „Luminilor" nu este un fenomen caracteristic numai vieții românești din Ardeal. Moldova și Muntenia se găseau în bătaia aceluiași curent de gîndire și faptul acesta constituia un teren foarte prielnic pentru influențe reciproce. Anumite preocupări ale mișcării ardelene aveau să pătrundă în sfera de interes a scriitorilor de peste Carpați, amenințînd, la un moment dat, să modeleze întreaga mentalitate a acestora. Latinistă sau, strîns legată de aceasta prin originea ei, italienistă, directiva pe care cultura română avea s-o ia în secolul al XIX-lea distanța deopotrivă pe învățați de masele populare, în numele cărora avea să se pornească reacțiunea. Procesul

acesta, care se desfăşoară pe o lungă durată din secolul al XIX-lea, nu poate fi urmărit aici. Latiniştii năzuiesc să creeze unitatea spirituală a poporului român prin latinism; intenţia lor nu izbuteşte, dar străduinţelor lor se datoreşte într-o largă măsură consolidarea conştiinţei naţionale. S-ar putea spune că ei provoacă redeşteptarea naţională a celei mai înstrăinate ramuri a poporului român, macedoromânii, din rîndurile cărora cultura modernă grecească a recrutat unele dintre cele mai alese spirite ale sale.

Centrul vieţii româneşti a fost, pentru o bună parte din secolul al XVIII-lea, Moscopole, oraş foarte populat şi foarte bogat. Aici funcţionează cîtăva vreme şi o şcoală superioară, care a fost unul din instrumentele de grecizare a elementelor aromâne. Sprijinul pe care aromânii îl dau şcolii greceşti şi cărţii greceşti este recunoscut chiar de cei mai fanatici greci, dar năzuinţele de emancipare naţională sînt categoric condamnate. Cazul cel mai caracteristic este acela al lui Neofit Ducas. Adresîndu-se către aromâni, ale căror sacrificii pentru şcoala şi tipografia grecească el le apreciază, le spune: „aşa-s acei care se prostesc cu limba aceasta românească, murdară şi ticăloasă, dacă-i iertat să se numească limbă aceea care pretutindeni şchiopătează şi nu-i urmarea mai ales a unei alte limbi, avînd scîrbă mare şi pronunţare urîcioasă". Neofit Ducas tăgăduieşte că aromânii ar fi de origine romană şi crede că este o nebunie să năzuiască a constitui o naţiune aparte. Şi apoi ce mai vor? Trăiesc în mijlocul grecilor, s-au dedat cu „măreaţa limbă grecească", de ce nu vor să mărturisească în cele din urmă că sînt greci, cu atît mai mult cu cît nimeni nu-i întreabă şi nu-i va întreba dacă şi părinţii lor au fost greci? Să renunţe odată la limba lor: „În numele Domnului, nu! nu păstraţi, nu mai nutriţi în Elada o astfel de injurie care şi singură vă smulge din cercul elinilor!" Pentru ca limba grecească să progreseze cît mai grabnic la popoarele străine, el propune întrebuinţarea clerului: să se întrebuinţeze preoţi greci sau grecizaţi, dar care să cunoască şi limba poporului respectiv, căruia la rigoare i s-ar putea adresa în limba proprie ca să-l aducă la bune sentimente faţă de „măreaţa limbă grecească". Procedeele recomandate de el sînt combătute de unii sau de alţii, dar grecizarea populaţiilor neeline rămîne pentru ei toţi un fapt necesar şi îndreptăţit. Tăria incalificabilă a termenilor arată gravitatea primejdiei pe care grecii o simţeau desemnîn-

du-se în depărtare. Și era întemeiată această teamă: se deșteptau grecii, dar, alături de ei, aromânii începeau să-și afirme conștiința lor națională. Nesfîrșitele incidente în jurul bisericii aromâne de la Budapesta sînt revelatorii în această ordine. În acest oraș, ca și la Viena, exista o colonie puternică de aromâni. Aceștia voiesc să ia pe seama lor biserica aromână și faptul acesta ridică împotriva lor pe grecii stabiliți acolo. A fost nevoie de intervenția autorității pentru ca cele două națiuni să ajungă în cele din urmă la o înțelegere „frățească": aveau să fie doi preoți, unul grec și altul macedoromân, cărora li se recomandă să trăiască între dînșii „ca două suflete într-un corp".

Înțelegerea aceasta care datează din 1802, arată progresul conștiinței naționale aromânești. Și pentru că faptele au loc la Budapesta, în imediata vecinătate a scriitorilor ardeleni, apariția lor se explică pe de-a-ntregul prin participarea aromânilor la lupta naționalistă a Renașterii ardelene. Înainte de această dată lucrurile stăteau altfel: în afară de numeroasele elemente cucerite definitiv pentru cultura greacă, au fost aromâni care, fără să fi îmbrățișat grecismul, pledează cauza grecească. Această fază intermediară este reprezentată de un scriitor ca Daniil Moscopoliteanul, care, în *Lexiconul* său, adresîndu-se aromânilor, albanezilor și bulgarilor, le spune: „albanezi, români, bulgari și cei de alte limbi, bucurați-vă și pregătiți-vă să deveniți greci, părăsind limba cea barbară, dialectul și deprinderile, care să pară ca niște mituri la strănepoții voștri".

Animați de astfel de idealuri diferite, scriitorii aromâni impun cercetătorului o clasificare a lor din acest punct de vedere. Avem o primă epocă, a cărei notă distinctivă stă în faptul că scriitorii nu urmăresc să se individualizeze ca o națiune aparte, în opoziție cu națiunea grecească, nu urmăresc să fortifice pozițiile aromânești în fața pozițiilor naționale grecești. Dacă ei scriu totuși aromânește, n-o fac ostentativ, ci pentru că așa le vine mai ușor. Și cu toate că sînt preocupați de vorbirea lor națională, ei nu se dau înapoi în anumite momente să facă propagandă pentru greci. Ca alfabet întrebuințează pe cel grecesc, pe care caută să-l adapteze pronunției dialectului lor. În această primă categorie înregistrăm, în afară de traducerile cuprinse în *Codex Dimonie*, scrierile lui Theodor Anastase Ca-

vallioti, Daniil Mihali Hagi Moscopoliteanul și Constantin Ucuta.

72. Cavallioti era originar din Moscopols și s-a născut, probabil, în anul 1728. Studiile le-a început la Academia de la Moscopole și le-a continuat la Ianina, unde are ca profesor pe Eugenie Vulgaris. Sub influența acestuia avea să se îndrumeze și Cavallioti către filosofia zilei, care, pentru ei, era filosofia „Luminării" germane, în primul rînd aceea a lui Wolff. Și anumite lucrări ale sale, îndeosebi *Fizica,* aveau să se resimtă de contactul cu această filosofie. Cînd Eugenie Vulgaris părăsește Ianina, Cavallioti îl însoțește cîtăva vreme, iar după aceea se întoarce și se stabilește la Moscopole, unde este protopop, profesor și mai apoi rector al Academiei.

Dintre scrierile lui Cavallioti o importanță particulară are pentru noi Πρωτοπειρία *(Prima învățătură),* tipărită la Veneția în 1770. Lucrarea este în primul rînd un vocabular paralel greco-aromân-albanez, deopotrivă de important pentru studiul dialectului aromân și al limbii albaneze, ceea ce explică interesul deosebit pe care i l-au arătat atîția cercetători. La sfîrșitul cărții se găsesc, între altele, cîteva rugăciuni, învățături și un abecedar latin.

73. Informații și mai sumare avem asupra lui Daniil Moscopoliteanul, preot și profesor la Moscopole. Lucrarea prin care el se impune atenției noastre prezintă un caracter variat, într-însa, se dau cunoștințe din diferite domenii: religie, științe stil epistolar. A fost publicată la Veneția în 1794 sub titlul Εισαγωγική **διδασκαλία** *(Învățătură introductivă).* Partea primă a ei cuprinde un lexicon în patru limbi *(* Λεξικὸν τετράγλωσσον*):* greacă, aromână, bulgară și albaneză. În realitate, lexiconul lui Daniil nu este un lexicon, ci un fel de manual de conversație pentru cei ce doresc să se inițieze în aceste limbi balcanice.

74. Cel din urmă scriitor pe care îl vom aminti în această ordine este Constantin Ucuta. El se apropie de scriitorii aromâni amintiți pînă acum prin faptul că recurge la alfabetul grec atunci cînd scrie în dialect, dar se deosebește mult de dînșii în ceea ce privește ideile. Era originar din Moscopole și a fost protopop la Posen în Prusia. În 1797 tipărește la Viena, în tipografia fraților aromâni Marchides Puiu, lucrarea intitulată Νέα παιδαγωγία. Opera este un abecedar, dar un abece-

dar nou, un abecedar pentru aromânii care doreau să rămînă aromâni, iar nu să se încadreze în naţiunea grecească. Introducerea subliniază din primele rînduri scopul urmărit, un scop cu totul diferit de acela care preocupa pe Cavallioti sau pe Daniil: „Primește lumina aceasta puțină, spre folosul copiilor noștri, căci de mult îți era dor să vezi acest început în neamul nostru, pentru ca cu ușurință copiii noștri să priceapă aceea ce cu multă pierdere de vreme și cu multă greutate o pricep în altă limbă". El constată că poporul și-a uitat limba și credința lui, din pricina amestecului cu alte neamuri. Cartea avea scopul de a readuce pe compatrioții săi la limba și la credința lor. Autorul constată totuși că nici el nu s-a putut sustrage obligației de a împrumuta din alte părți. Era o fatalitate ce s-a abătut asupra tuturor popoarelor, tributare toate unele altora. Același lucru a trebuit să se petreacă și cu aromânii: „Fiecare, după cum ne mișcăm din loc și din patrie, ne amestecăm cu alte rase și schimbăm cuvintele după împărăția în care trăim".

75. Conștiința națională, care se schițează în introducerea lui Ucuta, face dintr-însul un element de tranziție către scriitorii din epoca a doua, a căror preocupare fundamentală avea să fie afirmarea energică a originii lor romane și năzuința de a se separa definitiv la greci. Cel dintîi dintre aceștia este George Roja. Deși în anumite împrejurări iscălea „Valachus Moscopolitanus", el era originar din Bitolia, unde se născuse la anul 1786. Venise de mic la Timișoara și este probabil că studiile și le-a făcut în parte în acel oraș. Ceea ce știm cu siguranță în această ordine este că în 1812 își trece doctoratul în medicină la Viena și că după aceea este medic în spitalul Universității din Budapesta. Roja s-a arătat mai puțin preocupat să publice în specialitatea pentru care se pregătise; în schimb, încă de pe vremea cînd era student, ne dă o lucrare în limba greacă și germană, în care dezbate problema aromână din punct de vedere istoric și filologic: *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen.* Ea apare la Buda în 1808. Ceea ce preocupă în mod particular pe scriitor este originea aromânilor, pe care îi socotește a fi traci romanizați, fapt care îl face să afirme că prima patrie a limbii române este Tracia. În ceea ce privește vocabularul limbii române, el socotește că mai mult de jumătate din cuvintele ce îl compun sînt de origine latină, iar multe din celelalte, cum ar fi *casă, cămeașă, foc,* sînt împrumutate

din italienește. Întemeindu-se pe Thunmann, el afirmă însă că acestea din urmă ar putea fi și de origine latină, dar latină rustică. Cuvintele grecești îi par mai puțin numeroase, iar scrierea cu alfabet grec o inovație nefericită, datorită lui Cavallioti.

Ideile enunțate fugar în această operă sînt reluate de Roja în lucrarea următoare, *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sînt literele românilor ceale vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii din coace și ceii din colo de Dunăre*, apărută la Buda în 1809[69]. Titlul scrierii trădează concepția autorului și scopul pe care îl avea în vedere. Nu mai era vorba acum numai de românii de dincolo de Dunăre, ci de toți românii, a căror unitate de limbă și de origine el o subliniază cu energie. Distinge, în această totalitate a românismului, existența a două dialecte: nord-dunărean și sud-dunărean. Împrejurările diferite în care s-au găsit românii din sudul Dunării față de cei din nord au făcut ca în dialectul celor dintîi să pătrundă o serie de cuvinte grecești, iar în dialectul celorlalți să pătrundă cuvinte slave. El crede însă, așa cum avea să creadă și Maior, că dacă s-ar pune la contribuție bogăția lexicală a fiecăruia din aceste dialecte, s-ar putea ajunge la alcătuirea unei limbi românești curate, pe care s-o adopte toți românii. Operația aceasta ar fi trebuit s-o îndeplinească numai oameni cunoscători ai felului cum se vorbește românește în toate părțile și care pe deasupra să cunoască și limbile latină și italiană.

Reforma lui Roja mergea și mai departe: el propunea nu numai această alcătuire a unei noi limbi românești, ci și înlocuirea alfabetelor întrebuințate pînă atunci prin alfabetul latin. Cel cirilic ar fi putut fi menținut în scrierile bisericești, dar cel grecesc trebuia înlăturat fără nici o rezervă. În fine, pentru că anumite sunete din limba română, *ă* și *â*, îl încurcau în socotelile sale ortografice și pentru că ele îi păreau a fi de origine bărbară el propunea pur și simplu izgonirea lor din limba română și înlocuirea prin sunete corespunzătoare etimologicește: „în loc de *pâne* să se zică *pane*".

În ce privește denumirea însăși a românilor, Roja o discutase în prima lucrare unde se îndoia bunăoară că *țințar*, unul dintre numele sub care sînt cunoscuți aromânii, ar veni de la *sincarev*, fiul împăratului, și întrebuința, în textul grecesc, termenul *romeos*. În cea din urmă scriere însă, lămurit

că *romeos* înseamnă grec, revine și propune numirea *romanus*.

Vom aminti în cele din urmă faptul că Roja este conștient de funcțiunea socială a limbajului; el știe că limba este destinată să mijlocească altora cunoașterea gîndurilor și sentimentelor noastre și că apariția și dezvoltarea ei presupune organizarea indivizilor în societate. Ideile acestea, existente încă de mai înainte, aveau să fie formulate cu toată claritatea de scriitorii „Luminilor", care luptă energic împotriva concepției ce atribuia limbajului o origine divină. Deși ideea este atinsă numai în treacăt de scriitorul aromân, ea ni-l arată totuși ca pe un spirit înaintat, care participa la gîndirea timpului său.

76. Alături de Roja vom aminti pe Mihail Boiagi, care a trăit ca emigrant la Viena, dînd lecții de limba neogreacă. El a tradus în dialectul aromân *Evangheliile*, lucrare din care n-a ajuns pînă la noi nici un exemplar, a alcătuit o gramatică neogreacă în limba germană și s-a îndeletnicit și cu traducerea scrierii *Orbis pictus* a lui Comenius. Dar lucrarea lui de căpetenie este gramatica dialectului aromân, publicată la Viena, în 1815, în limbile greacă și germană: Γραμματική ρωμανική ἤτοι μακεδονο βλαχική, *Romanische oder Macedonowalachische Sprachlehre*.

Boiagi este convins de importanța limbii române, vorbită de un popor ce număra patru milioane de suflete. Dacă în clipa aceea ea nu era într-o stare așa de înfloritoare, faptul se explica în primul rînd prin suprafața vastă pe care erau răspîndiți românii, împiedicați astfel de a forma o puternică unitate politică. În clipa însă cînd românii vor căpăta libertatea definitivă, limba lor va progresa foarte repede. Chezășie a acestei străluciri viitoare erau celelalte limbi romanice, care pe vremuri au fost tot atît de sărace și totuși au ajuns într-o stare de înflorire neîntrecută: „limba italiană este limba universală în arta cîntului pentru toată Europa". De aici, îndemnul de a cultiva limba națională. Dorința unora sau altora ca lumea să aibă o singură limbă îi pare o dorință nesocotită. Limba română are anumite titluri de noblețe care îndreptățesc pe cineva să se felicite că o vorbește; de aceea sînt de condamnat aromânii care prețuiesc mai mult limba grecească. Boiagi nu lasă fără răspuns nici ocările pe care Neofit Ducas le aruncase asupra limbii românești: tot ce a spus el sînt „flecării prostești", la care s-a dedat numai din pricină că el nu cunoștea

altă limbă decît „macaronicească limbă grecească", cu care ar fi vrut să înlocuiască pe toate celelalte: „Şi într-atît de orb este zelul său în această privinţă, încît doreşte această transformare cu toate că însuşi declară pretutindeni că românii sînt mai apţi pentru cultură, mai buni şi mai dispuşi pentru cele frumoase decît înşişi grecii". El nu combate, ci numai aminteşte „ignoranţa ridicolă a acestui sicofant"; ţine totuşi să afirme că un popor, oricare ar fi acela, are dreptul să se cultive în limba proprie. În transcrierea textului aromân a introdus alfabetul latin, pentru motivul că el este întrebuinţat în toate limbile romanice, este cel mai răspîndit în Europa şi cel mai complet, îndeosebi în comparaţie cu cel grecesc. Aşa cum se înfăţişa cartea lui, Boiagi o adresa nu numai celor de aceeaşi origine cu el, ci şi străinilor şi învăţaţilor care voiau să cunoască dialectul aromân.

Textul gramaticii este scris în greceşte şi nemţeşte, dar el este urmat de o serie de dialoguri scrise în aromâneşte, greceşte şi nemţeşte şi se termină cu mai multe fabule şi istorioare, toate în dialect.

77. Legaţi de scriitorii Renaşterii ardelene, era firesc lucru ca atît Roja cît şi Boiagi să asocieze afirmării ideii latiniste fobia faţă de grecism. Consolidată în Transilvania, mişcarea latinistă începea astfel să radieze asupra celorlalte provincii româneşti, pe care însă nu le va cuceri niciodată definitiv nici pentru crezul său ştiinţific, nici pentru formele sale de artă. Frămîntarea de idei şi sentimente pe care am urmărit-o pune în lumină numai un aspect din activitatea Renaşterii ardelene; în afară de literatura de luptă naţională şi socială, inspirată din curentul larg al „Luminării", epoca aduce şi o literatură poetică peste care, în cele mai alese manifestări ale sale, se întind valurile aceleiaşi mişcări a veacului.

Aspectul militant al literaturii ştiinţifice era determinat de comandamentele momentului: scriitorii zilei trebuiau să valorifice drepturile poporului lor în ţinuturile pe care acesta le ocupa, şi drepturile acestea se argumentau în filologie şi în istorie; de aceea filologia şi istoria sînt disciplinele care au atras îndeosebi atenţia lor. Şi dacă în aceste domenii ei au ajuns uneori la afirmaţii exagerate, exagerarea se explică pe de-a-ntregul prin condiţiile în care s-au găsit: în faţa negării absolute, aşa cum o practicau adversarii lor, afirmarea absolută era singura armă de luptă. Este un element eroic în

această luptă a scriitorilor români din Transilvania și explicația lui trebuie căutată în împrejurările vitrege în care au lucrat. Scriitorii înfățișați în paginile precedente și-au făcut educația în centre culturale în care ideile liberale ale veacului al XVIII-lea erau cultivate. Dar soarta acestor idei a fost grea: după ce timp îndelungat au ispitit spiritele conducătorilor de popoare, ele ajung în cele din urmă să fie expulzate, din pricină că toată lumea vedea într-însele originea relelor ce se abătuseră asupra Europei la sfîrșitul acestui secol. În Austria, însuși Iosif II, care acordase atîtea libertăți popoarelor din împărăția sa, ajunge, puțin timp înainte de a muri, să renege crezul căruia se închinase pînă atunci și să anuleze reformele liberale pe care le decretase mai înainte. În ordinea aceasta, ceea ce caracterizează pe scriitorii români din Renașterea ardeleană este faptul că, educați în epoca liberală a secolului al XVIII-lea, ei au rămas atașați acelorași concepții de-a lungul întregii lor activități, chiar cînd această activitate se desfășura în timpuri de reacțiune. Interesele poporului lor erau perfect servite de ideologia „Luminării" și ei au continuat să aparțină acestui curent și după ce el ajunge să fie țapul ispășitor al nenorocirii popoarelor. Refuzul acesta de adaptare la istorie constituie tragismul existenței lor, dar tot el subliniază și măreția acțiunii lor. Importanța acestei acțiuni este pusă în lumină îndeosebi de comparația cu acele spirite ale epocii, care au avut înțelepciunea să nu bruscheze oamenii, instituțiile, timpurile. Față în față cu dînșii se ridică Ioan Bob: suflet neturburat de preocupări de natură subversivă, el a putut pășuna în livezile tuturor privilegiilor guvernamentale, a trăit fericit și a murit bogat.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Proiectul de reformă şcolară elaborat în cercul mitropolitului Iacob Stamati a fost publicat de Teodor Codrescu în *Uricariul*, III, p. 13—23, precum şi de A. Xenopol şi C. Erbiceanu, în *Serbarea şcolară...*, p. 190—198. Asupra lui vezi V. A. Urechiă, *Istoria şcoalelor...*, I, p. 73—74; N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, p. 139—143; P. Haneş, *Scriitorii basarabeni*, Bucureşti, 1920, p. 51—54. Lui Iacob Stamati îi datorăm de asemenea un tablou cronologic al domnitorilor Moldovei, apărut mai întîi în *Psaltirea* de la Iaşi, 1794, iar după aceea în *De obşte gheografie*, tradusă de Amfilochie Hotiniul din Bouffier şi publicată la Iaşi în 1795; a fost reprodusă de Andreas Wolff, *Beiträge zu einer statistischhistorischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, II, Sibiu, 1805, p. X—XVI. Pentru Amfilochie Hotiniul vezi P. Haneş, *Scriitorii basarabeni*, p. 58—93; Claudiu Isopescu, *Il vescovo Amfilochie Hotiniul e l'Italia*, în *L'Europa Orientale*, 1933, p. 516—547.

Din bogata bibliografie în legătură cu Renaşterea ardeleană nu se pot comunica în lucrarea de faţă decît datele cele mai importante. Notăm în primul rînd tratatele de istorie literară (Iorga, O. Densusianu; G. Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVIII, III. Epoca lui Clain, Şincai şi Maior*, Iaşi, 1927); apoi: Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfăşurarea vieţii politice a neamului românesc de peste Carpaţi*, Bucureşti, 1923, Ac. Rom., Disc. de rec., LVI; I. Lupaş, *Dezvoltarea istoriografiei române din Transilvania în sec. XV—XIX*, introducere la *Cronicari şi istorici români din Transilvania. Şcoala ardeleană*, Craiova, 1934. D. Popovici, *La littérature roumaine de Transylvanie au dixneuvième siècle*, Bucureşti, 1938. T. Cipariu, *Gramatiştii şi ortografiştii români*, în *Archivu pentru filologia şi istoria*, p. 561—570, 587—594, 601—609, 625—628, 644—648, 705—710, 721—726, 745—750, 761—765; L. Seineanu, *Istoria filologiei române*, Bucureşti, 1892 (ed. a II-a, 1895); R. Ionaşcu, *Gramaticii români;* M. Ruffini, *La*

Scanned with OKEN Scanner

Scuola Latinista Romena (1780—1871). Studio storico-filologico, Roma, 1941. — Pentru operele rămase în manuscris, să se consulte și Iacob Radu, *Manuscriptele bibliotecii episcopiei greco-catolice române din Oradea Mare*, Bucureşti,, 1923 (Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., S. III, T. I., Mem 6) și Ștefan Manciulea, *Biblioteca centrală din Blaj*, 1939. Pentru organizarea tipografiei românești de la Buda, vezi A. Veress, *Tipografia românească din Buda*, în *Boabe de grîu*, III (1932), p. 593—612. O încercare de reabilitare a lui Bob în N. Lupu, *Din nedreptățile istoriei. Episcopul Ioan Bob de la Balj*, în *Blajul*, I (1934), p. 335—352. O. Popa, *Un nedreptățit. Episcopul Ioan Bob*, în *Blajul*, II (1935), p. 341—346[70].

Opera lui Gherontie Cotorea, în ms. 921 din biblioteca episcopiei din Blaj; un fragment a fost publicat de Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici ...*, p. 371—373. — Citatul din Mitropolitul Teodosie, în cuvîntul de închinare către Șerban Cantacuzino la *Liturghia* publicată la București în 1680: reprodus în *Bibliografia românească veche*, I, p. 234. Pasajul a fost semnalat de N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I (1925), p. 395—396.

Opera tipărită a lui Samuel Micu, în *Bibliografia românească veche*. *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum* a fost publicată în parte de August Treboniu Laurian în *Instrucțiunea publică*, 1861, p. 67—118; s-a reprodus în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1862, nr. 11—26, 29—30. Din *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, pe care Micu începuse s-o publice în calendarul de la Buda, Cipariu publică prefața în *Acte și fragmente ...*, p. 139—140. *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, în mss. 67—70 din biblioteca episcopiei greco-catolice de la Oradea Mare. *Dictionarium Valachico-Latinum*, în ms. 89 al aceleiași biblioteci. Prospectul a fost publicat la Buda în 1806 și e reprodus în *Bibl. rom. veche*. Asupra intenției de a-i răspunde lui Eder, v. Z. Pîclișanu, *Ceva despre edițiile lui Supplex libellus Valachorum*, în *Cultura creștină*, V (1915), p. 24. V. și Iacob-Radu, *Manuscriptele ...*, p. 17—18, 35 și N. Iorga, *Ist. lit. rom., sec. XVIII. Tabla numelor*, Buc., 1901, p. 55. — Asupra lui Micu: nota 12 din *Elegia* lui Șincai (vezi mai departe); I. M. Moldovan, *Documente pentru biografia lui S. Klain* în *Archivu ...*, p. 675—679, 700, 715—720, 736—739; I. Bianu, *Viața și activitatea lui Maniu Samuel Micul, alias Clain de Sad*, București, 1876; Z. Pîclișanu și I. Modrigan, *Cum a apărut Biblia lui Klein*, în *Cultura Creștină, 1919*, p. 96—102; Z. Pîclișanu, *Samuel Klein concurent la episcopia unită a Orăzii Mari*, în *Cultura Creștină*, 1919, p. 194—197; același, *Din istoria Dicționarului de Buda*, în *Transilvania*, 1921, p. 260—269; același, *Un vechiu proces literar. Relațiile lui I. Bob cu S. Klein Gh. Șincai și P. Maior*, București, 1935 (Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., S.

III, T. XVI, p. 221—255); același, *Contribuții la biografia lui Samuel Micu Klein*, în *Libertatea*, II (1934), p. 232—234; Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori: G. Șincai și S. Micu Klein*, București, 1924 (Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., S. III, T. II, Mem. 3)[71].

Istoria naturei sau a firei a lui Șincai, în ms. 40, din biblioteca episcopiei greco-catolice de la Oradea Mare. Este o traducere din Hellmuth. În aceeași bibliotecă, ms. 125, *Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae*, lucrat de asemenea de Șincai. Interesantă pentru definirea scriitorului este traducerea *Fizicei* lui Hellmuth: *Învățătură firească spre stricarea superstiției poporului*, în ms. 38—39, din aceeași bibliotecă; este un tratat de fizică pe de o parte, iar pe de altă parte o divulgare a vicleșugurilor vrăjitorești. — Versurile închinate Palatinului Iosif au fost publicate în *Onomasticon Serenissimi Hereditarii Principis Regii Archi-Ducis Austriae et Regni Hungariae Palatini Josephi;* Pesta, 1805; au fost reproduse de A. Bitay în *Dacoromania*, III, p. 785—786 (Bitay a vorbit despre ele și în *Dacoromania*, II, p. 680—681. *Elegia Nobilis Transilvani Georgii Sinkai de Eadem. AA. LL. Philos. et. SS. Theol. Doctoris Romani, in Magno Transilvaniae Principatu Scholarum Vernacularum Valachico-Catholicarum Emeriti Directoris, data ad Auctorem Orodiadis, Magno-Varadino ipso Festo die S. Michaelis Archangeli A. 1803. ex Episcopali Darabanthiano Tusculano* a apărut pentru prima dată în lucrarea colectivă *Orodias*, publicată de Ladislau Nagy de Peretsen la Oradea Mare în 1804. A fost publicată din nou, parțial și fără note, de Timotei Cipariu în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1841, nr. 42. Integral, dar tot fără note, o reproduce Cipariu în *Acta et fragmenta*, p. 273—277 și, împreună cu notele, în *Archivu*, p. 247—251, 251—256, 274—278, 290—296 (la p. 296—297, unele observații ale editorului). A fost reprodusă de asemenea de Al. Papiu Ilarian în studiul său *Viéția, operele și ideele lui Georgiu Șincai din Șinca*, București, 1869, p. 106—126 și, împreună cu acesta, în fruntea volumului I din *Cronică*, în ediția din 1886. A fost tradusă în românește de T. Naum și publicată în *Gînd românesc*, VIII (1940), nr. 1—4, p. 54—59. Pentru oda adresată lui Napoleon, vezi Iacob Radu, *Manuscriptele...*, p. 20. Despre *Dialogul* pierdut, care anticipa *Cronica*, Șincai a vorbit în Cronică, sub anul 824; „Nu fără pricină am fost scris în Dialogul pre carele voiam a-l tipări cu gramatica cea românească (ci nu m-au îngăduit țensura curței cei împărătești de la Viena)"; apoi în prefața din 1805 a *Gramaticii*, în legătură cu diferitele nume sub care românii au fost cunoscuți în Evul Mediu: „*quando* iidem jam Pacinacae, jam Comani, jam aliis nominibus compellati fuere, disserui in *Dialogo*". Despre *Responsum ad crisim Josephi Caroli Eder in Suppli-*

cem libellum Valachorum Transylvaniae, v. Ov. Densusianu, *op. cit.*, I, p. 38. Opera e menționată de Șincai în *Cronică*, sub anul 1291. Manuscrisul *Cronicii* adus la Iași de Gherman Vida este cumpărat de domnitorul Grigore Ghica și dăruit bibliotecii școalelor. În 1852, domnitorul instituie o comisie alcătuită din Gr. Cuza, Anastasie Panu, Mihail Kogălniceanu și Gh. Sion, (pînă la sfîrșit Cuza și Sion aveau să fie înlocuiți cu Donici și Laurian), căreia îi dă însărcinarea să publice *Cronica*. În 1854, comisia găsește necesar să publice în fruntea operei o schiță biografică a lui Șincai datorită lui Laurian. Cenzura aprobă, la 3 martie 1854, prin Asachi. (Toate acestea în R. Rosetti, *Despre censură în Moldova*, IV, p. 43—44, 50—51). Articolul lui Laurian apare în fruntea volumului III, tipărit în 1854. Bogatul material concentrat de Șincai în vederea redactării cronicii sale, în mss. 90—92, 235, 239—241 din biblioteca de la Oradea Mare. Alcătuiește cuprinsul a 31 volume format mare. Primele trei volume poartă titlul *Rerum spectantium ad universam gentem Daco-Romanam seu Valachicam summaria collectio ex diversis autoribus, facta a Georgio Sinkai de Eadem secundum ordinem chronologicum.*

Asupra lui Șincai, în primul rînd schița biografică a lui Laurian și studiul lui Papiu Ilarian, amintite mai sus. Ilarian reproduce, p. 134—138, și paginile entuziaste pe care le închină lui Șincai Edgar Quinet, în *Les Roumains* (*Oeuvres complètes*, Paris, 1857, p. 63—66). Interesul pentru Șincai a fost stîrnit însă de M. Kogălniceanu. În 1836, cînd el scrie *Römänische oder Wallachische Sprache und Literatur*, tipărit în *Magazin für die Literatur des In-und Auslandes* din ianuarie 1837, Kogălniceanu cunoaște pe Șincai ca filolog; în ceea ce privește opera lui istorică, mărturisirea următoare ni se pare de-a dreptul caracteristică: „Un oarecare George Vida publică acum în Iași o istorie a Daciei veche și nouă, care a fost scrisă de un autor mort de mult, al cărui nume îmi scapă din memorie". Alta este însă situația cu articolul publicat în *Arhiva Românească*, I, ed. II, p. 1—4, și reprodus în *Dacia literară* (1840), p. 217—221. Articolul este reprodus de George Barițiu în *Foaie pentru minte*, 1841, nr. 12, care provoacă pe scriitorii Transilvaniei să se ocupe de asemenea de Șincai. Cel dintîi care răspunde este Cipariu, care publică articolul *Șincai* în *Foaie pentru minte*, 1841, nr. 42, în cuprinsul căruia reproduce fragmentar *Elegia*, completează și corectează informația lui Kogălniceanu. Între altele, informația că Șincai studiază pedagogia la Școala Normală Sf. Ana din Viena și că la Universitatea de acolo a făcut studii de drept între alții cu vestitul Pehem, jurisconsultul oficial al monarhiei sub Iosif II și autor al unor cunoscute tratate de drept eclesiastic (*Jus ecclesiasticum pu-*

blicum, Viena, 1781; *Jus ecclesiasticum universum*, Viena 1786. Certificatele obținute la examenele Școlii normale, cu I. von Felbinger și Pehem, în *Archivu*, p. 290—291). Asupra problemei revine George Barițiu în nr. 47 al *Foii* din acel an, notînd fugar destinul ce s-a abătut asupra românilor ardeleni după moartea lui Iosif II. Din 1842 încep agitațiile lui Gavra pentru tipărirea operei lui Șincai și Clain. În suplimentul nr. 14 al *Foii* din acel an el publică o *Veste mare și mult dorită! Domnilor! Șincai și Samuel Clain să tipărește!* Grație gălăgiei pe care el o face, se oprește tipărirea la Iași a *Cronicii*, începută pe manuscrisul lui Vida; v. articolul lui Gavra, *Un pseudo Șincai în România*, în *Foaie pentru minte*, 1842, nr. 49; tot aici, asupra proiectului de a tipări *Cronica* la București, proiect împiedecat de asemenea de Gavra. Era explicabilă așadar enervarea abonaților, foarte numeroși, care văd în 1844, că în locul *Cronicii* lui Șincai, li se dă drama Șincai-Clainiană a profesorului arădean (aceasta, anunțată în *Foaie pentru minte*, 1843, nr. 52; nemulțumirile, exprimate în *Plînsoare pentru Șincai și Clain*, *Foaia* din 1844, nr. 43; în nr. 47, explicația lui Gavra: apariția a întîrziat prin faptul că mulți abonați nu au achitat abonamentul). Șincai ajunsese, așadar, articol de negustorie. Abia peste zece ani opera avea să fie tipărită în întregime, grație în primul rînd lui Kogălniceanu. — În continuare citez studiile mai importante închinate lui Șincai: I. Modrigan, *Înlăturarea lui Gheorghe Șincai din directoratul școalelor*, în *Lui Nicolae Iorga, Omagiu*, Craiova, (1921), p. 207—215; A. Bitay, *Sprijinitorul lui Șincai la Roma, cardinalul de mai tîrziu Stefano Borgia (1731—1804)*, în Dacoromania, II, (1922), p. 681; S. Pușcariu, *„Economia" din 1806 — de Șincai*, în *Dacoromania*, I (1921), p. 348; Al. Borza, notiță despre *Povățuire către Economia de cîmp*, în *Dacoromania*, I, p. 559; același, *Prima Istorie naturală românească. Istoria naturei sau a firei, de Gh. Șincai* în *Transilvania*, LII (1921), p. 825—836; același, *Primul dicționar de Științe naturale românesc. „Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae" de Gh. Șincai*, în *Dacoromania*, V, p. 553—562; N. Iorga, *Lucruri nouă despre Șincai*, în *Revista Istorică*, 1924, p. 82—83; Z. Pîclișanu, *G. Șincai*, în *Adevărul literar și artistic*, II, seria II, nr. 60, 63, 64, (reprodus, cu unele modificări, în *Contribuții la biografia lui Gheorghe Șincai. — Legăturile lui cu episcopul I. Bob*, în *Transilvania*, LIII (1922), p. 295—310; același, *Cenzura Cronicii lui Gh. Șincai*, în *Revista Arhivelor*, I (1924), nr. 1, p. 20—30 (se reproduce, la p. 23—30, raportul din 5 maiu 1814, al cenzorului, episcopul catolic Martonfy de la Alba Iulia, care combate opera și propune să nu se tipărească. În Oradea Mare, unde Șincai număra mulți cunoscuți printre unguri, cenzura îi dase autorizația de publicare cu doi ani mai înainte); același,

Locul morții lui Gheorghe Șincai, în *Cultura Creștină*, XVI (1936), p. 476—478; A. Veress, *Note și scrisori șincaiane*, București, 1927 (Ac. Rom., Mem. Sect. Lit., S. III, T. III, Mem. 10); Tr. Popa, *Un capitol zbuciumat din viața lui Gheorghe Șincai lucrat după documente nouă*, Tîrgu-Mureș, 1924; același, *Activitatea școlară a lui Gheorghe Șincai*, în *Societatea de mîine*, I (1924), p. 435—436; același, *Dezbaterea procesului lui Gh. Șincai și sentința de eliberare din închisoare*, în *Revista Arhivelor*, II, p. 404—406; Iacob Radu, *Foștii elevi români uniți ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929; D. Găzdaru, *Contribuție la relațiile lui Grigore Maior, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu Roma*, Iași 1933 (extras din *Revista critică*). Amintim în cele din urmă lucrarea lui L. Gáldi, *XVIII. századi humanizmusunk és a románság*, Budapesta, 1940, care insistă în mod special asupra izvoarelor ungurești pe care Șincai și Maior le pun la contribuție în opera lor istorică și ajunge la concluzia că Renașterea ardeleană nu este decît o prelungire a umanismului maghiar. Nu poate să nu constate însă că opera scriitorilor români este pătrunsă de tendințe politice (p. 32) și că, în ultimă analiză, ea este cu totul altceva decît umanismul maghiar: Șincai a fost condus „par des préoccupations politiques absolument étrangères à l'esprit de l'humanisme hongrois. A cause de ses préjugés, le livre de Șincai, que la censure empêche de paraître, n'est pas un ouvrage humaniste". Același lucru și cu Petru Maior, pentru care „la critique des sources et des opinions est constamment contrariée par ses préoccupations politiques analogues à celles formulées dans le *Supplex Libellus*" (p. 61—62). În fața acestor scriitori pătimași și interesanți se ridică „le noble désintéressement des anciens humanistes hongrois du XVIII siècle". Constatarea, justă, subliniază o dublă diferență: de esență și de concepție și ea ne duce la descoperirea adevăratelor puncte de plecare ale scriitorilor români: literatura politică militantă a secolului. În ceea ce privește izvoarele maghiare puse la contribuție de istoricii români, lui Gáldi îi scapă din vedere procedeul practicat de aceștia de a refuza teza maghiară întemeindu-se pe material maghiar. Și apoi, observația care se impune să fie făcută este că, oricît de mult izvoarele acestea ar fi prezentate mai întîi în bloc, iar după aceea, spre a face impresie, repartizate pe secole, ele rămîn totuși o cantitate modestă față de „mai multe miile" de autori pe care Șincai însuși mărturisește că i-a pus la contribuție. Conștiincioasa analiză a lui Gáldi nu face decît să arate seriozitatea informației scriitorului român și să indice un colț din cîmpiile vaste pe care le-a străbătut spiritul însetat de cunoaștere al acestuia. De altfel, aceste izvoare au fost stabilite cu mult timp în urmă de Al. Papiu Ilarian, în studiul amintit anterior (în ediția din 1886 a *Cronicii*, la p. XXIX—XXXVI). Spre a

Scanned with OKEN Scanner

spori lotul maghiar și importanța acestuia, Gáldi înregistrează scriitori ca Bonfinius, Nicolae Olahus, Toppeltin, Sulzer, Engel. Justificarea? Nicolae Olahus, rudă apropiată cu regele Matei Corvin, era, ca și acesta român; Bonfinius este cronicarul lui Matei Corvin: italian de origine, el trăiește la curtea unui rege de origine românească (regina însăși era spaniolă) și scrie opera sa în limba latină; Toppeltin este sas, scrie în limba latină și tipărește în Franța; Engel și Sulzer sînt germani, scriu în limba germană și tipăresc în țările germane: cu toate acestea ei toți devin, la p. 61—62, izvoare ungurești ale scriitorilor români. Este cazul să constatăm însă că, față de acești scriitori, anexați pur și simplu literaturii maghiare, scriitorii români din Renașterea ardeleană au avut o soartă privilegiată: ei au fost reduși numai la rolul de ediție românească a umanismului maghiar. Aceeași atitudine și aiurea. În articolul *La città di Kolozsvàr e le relazioni culturali ungaro-rumene*, publicat în *Rassegna d'Ungheria*, 1942, nr. 12, p. 705—713, Gáldi poate preciza chiar că începuturile umanismului român „sono quindi inseparabili da Kolozsvàr", prin ale cărui licee au trecut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Gheorghe Șincai și Gheorghe Lazăr. Și totuși, cu o sută de ani mai înainte, umanistul român Nicolae Milescu era o autoritate europeană, iar în jurul anului 1700 umanismul român ajungea, în opera lui Dimitrie Cantemir, la cea mai înaltă expresie a sa[72].

Titlul complet al *Procanonului* lui Petru Maior este: *Procanon ce cuprinde în sine ceale ce sînt de lipsă spre înțălesul cel deplin și desăvîrșit al canoanilor și a toată tocmeala bisericească, spre folosul mai cu seamă a românilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior.* A fost publicat de C. Erbiceanu, de pe un manuscris lacunar, în *Biserica Ortodoxă română* din 1894—1895 (și în broșură separată, București 1894). Semnalăm, în cuprinsul lucrării, o anumită clasificație a științelor. Evident, cea dintîi este încă teologia, după care urmează morala, filozofia (știința care ne învață „cumu-i că sufletul e în cap și nu preste tot trupul, pămîntul se mișcă pingă soare, iar nu soarele pe lîngă pămînt") și în cele din urmă istoria, despre care se spune că ne arată „că Chesar au învins pe Pompeiu, că Traian împăratul Romei vechi au adus de la Roma pe români aici în Dachia" (p. 63). Preocupările istorice erau așadar vii încă din primele timpuri ale activității scriitorului. *Protopapadichia adecă puterea, drepturile sau privilegioanele protopopilor celor românești în Ardeal*, publicată fragmentar de Silași în *Sionul Românesc* din 1865—1866, se păstrează în ms. rom. 41 din biblioteca de la Blaj. *Propovedanii* și *Prediche* au fost retipărite de E. Dăianu la Cluj, în 1906, în trei volume. Fragmentele din *Istoria bisericii românilor*, pu-

Scanned with OKEN Scanner

blicate de Cipariu, în *Acta et fragmenta*, p. 129—137, 145—188. *Răspunsul la cîrtire* s-a tipărit din nou în *Revista critică-literară*, II (1894), p. 68—72, 123—140, iar după aceea G. Bogdan-Duică, în *Zece ani (1919—1929). Almanahul Societăţii academice „Petru Maior"*, Cluj, 1929, p. 311—330, *„Cîrtirea"* căreia îi răspunde Petru Maior era cuprinsă în prefaţa canonicului D. Vaida la cartea *Cuvîntări în cinstea Exselenţii Sale Ioann Bobb*, publicată la Blaj în 1813. Cuvîntările erau traduse din latineşte şi publicate cu scopul expres de a răspunde lui Petru Maior, care, în *Istoria pentru începutul românilor*, nu-l cruţase pe Bob. Fragmentele gramaticale *(Disertaţie despre articlii limbei româneşti* şi *Fragmente sintactice)* sînt publicate de Cipariu în *Archivu*, p. 27—33, 297—299, 338—343, 355—357, 380—384. *Cîntare despre începutul şi starea de astăzi a românilor* a lui Ioan Teodorovici Nica s-a publicat la Buda în 1813 şi a fost reprodusă de Ovid Densusianu în *Revista critică-literară*, II, p. 81—84. Muza lui Teodorovici, expertă în alcătuirea strofelor safice, cere, ca şi Petru Maior, ca românii să fie cu credinţă către împăratul, dar pentru aceasta ea arată că

Traian addussĕ din Roma Cetate,
Fŏr de aqueste, colone mai multe,
Iccĭ s'asseḑarŏ, şi se însurarŏ
Cu mueri romane.

Lor erà greaţă mulieri se levà Dache,
Datina ţenênd, sciend chĕ sûnt sclave,
Aşì pĕn astăḑĭ forte se'nmulţirŏ
Aquì romanii.

Procanonul a fost studiat în raport cu *De statu ecclesiae* a lui Justinus Febronius de G. Bogdan-Duică, în articolul *Petru Maior şi Iust. Febronius sau Petru Maior ca vrăjmaş al Papei*, în *Renaşterea* 1933, nr. 15—27 (şi în broşură separată). Interesul pentru galicanism în cercul Renaşterii ardelene este subliniat şi de traducerea *Istoriei ecclesiastice* a abatelui Fleury, făcută de Samuel Micu. El poate fi surprins însă şi mai tîrziu în Transilvania: în *Foaie pentru minte*, 1844, nr. 23 se publică în traducere românească testamentul lui Pierre Pithou, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai curentului. Asupra lui Febronius vezi J. Küntziger, *Fébronius et Fébronianisme*, Bruxelles, 1891; asupra galicanismului: Joseph de Maistre, *De l'église gallicane dans son rapport avec le Souverain Pontif*, Lyon-Paris, 1854; V. Martin, *Le gallicanisme et la réforme catholique*, Paris, 1920. Prelungirile galicaniste în

Scanned with OKEN Scanner

literatura actuală sînt urmărite de Julius Wilhelm, *Das Fortleben des Gallikanismus in der französischen Literatur der Gegenwart*, München, 1933 (în *Münchner Romanistische Arbeiten*, Caietul II).

Asupra lui Petru Maior, vezi și datele comunicate mai sus; apoi Atanasie Marienescu, *Viața și operele lui Petru Maior*, București, 1883; G. Bogdan-Duică, *Petru Maior. Un studiu biografic*, 1893; T. Capidan, *Petru Maior și românii*, în *Junimea literară*, XII (1923), p. 63—69; aceleași, *Românii. Dialectul român*, București, 1932 (Ac. Rom., Studii și Cercetări, XX), p. 85—87; N. Iorga, *La o sută de ani după moartea lui Petru Maior. Cuvîntare comemorativă ținută la Academia Română*. București, 1921; Al. Lapedatu, *Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din Cluj, 1921, p. 79—86; I. Lupaș, *Scrierile istorice ale lui Petru Maior*, în același buletin, p. 87—108; S. Pușcariu, *Părerile lui Petru Maior despre limbă*, în același buletin, p. 109—119; Tr. Popa, *Contribuțiuni la viața lui Petru Maior*, în *Societatea de mîine*, V, p. 87—88; același, *Locul nașterii lui Petru Maior*, în *Cultura creștină*, 1936, p. 371—374; N. Lupu, *Corespondență între Petru Maior și episcopul Bob la 1785*, în *Blajul*, I (1934), p. 407—410; V. Netea, *Cîteva precizări în legătură cu Petru Maior*, în *Revista Fundațiilor*, VIII (1941), nr. 6, p. 691—696. În *Convorbiri literare*, XLIV (1910), vol. II, p. 329—335, 558—564, G. Giuglea publică o scrisoare adresată lui Moise Nicoară, pe care o atribuie lui Petru Maior. Incompletă și neiscălită, scrisoarea vorbește despre o călătorie a autorului ei la București, în 1810; faptul acesta ne împiedică s-o atribuim lui Maior, care încă de la 18 martie 1809 era instalat la cenzura cărților românești ce se publicau la Budapesta (v. Z. Pîclișanu, *Un vechiu proces literar*, în *An. Ac. Rom.*, p. 249[73]). Asupra răsunetelor imediate ale *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, vezi mărturisirea lui Heliade Rădulescu în scrisoarea adresată lui Petrache Poenaru, publicată în *Curier de ambe sexe*, II, p. 239 (reprodusă în I. Heliade Rădulescu, *Opere*. II, București, 1943, p. 414). Lupta lui Bob împotriva lui Maior este urmărită de aproape de Z. Pâclișanu, *Un vechiu proces literar ...*, p. 243—255. Polemica lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Tököly a fost urmărită de G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937 (Ac. Rom. Studii și Cercetări, XXXI), p. 40—49. Pentru raporturile cu Laurențiu Toppeltin și orientarea în sens italienist, vezi D. Popovici, comentariul ediției Heliade Rădulescu, *Opere*, II, p. 550—552. În legătură cu Dicționarul de la Buda, în afară de datele cuprinse în bibliografia comunicată, vezi și Aron Densusianu, *Din istoria lexiconului de Buda*, în *Revista Critică literară*, IV (1896), p. 193

Scanned with OKEN Scanner

și urm. și E. Armeanca, *Vasile Coloși, colaborator la Dicționarul de Buda din 1812*, în *Societatea de mîine*. IX (1932), p. 14. Pentru activitatea lexicografică anterioară *Lexiconului* de la Buda, vezi C. Tagliavini, II *„Lexicon Marsilianum". Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*, București, 1930 (Ac. Rom. Studii și Cercetări, V); L. Göbl (= Gáldi), *A magyar szótárirodalom hatása az oláhra*, Budapesta, 1932 și mai cu seamă N. Drăganu, *Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală românească din secolul al XVII-lea*, în *Dacoromania*, IV (1927), p. 77—168 și recenzia lucrării notate a lui Göbl în *Dacoromania*, VII (1934), p. 264—266; vezi de asemenea Șt. Pașca, *Manuscrisul italian-român din Göttingen*, în *Studii italiene*, II (1935), p. 119—136. Pentru dicționarul german-român-francez al lui V. Cantemir, al cărui manuscris datează însă din 1827, vezi D. Dan, *Un autor român bucovinean din anul 1826—7*, 1922.

Manuscrisele lui Budai-Deleanu au fost descrise de Al. Papiu Ilarian, *Archivu* lui Cipariu, 1870, p. 706—708; *Despre manuscriptele lui I. Budai, aflătoare în Biblioteca Centrală din București* și într-o *Relațiune prezentată în ședința plenară a Societății Academiei Române din 9 septembrie 1870, despre manuscriptele lui Ioan Budai-Deleanu*, apărută în *An. Ac. Rom.*, S. I. T. III, p. 105—116. Manuscrisele sale au rămas pînă în 1868 în proprietatea familiei, la Lemberg, deși Asachi, care avea cunoștință de ele, încercase cu mult timp înainte să le aducă în țară. Anul următor au fost depuse la Biblioteca Centrală din București, iar în 1903 au fost trecute la Academia Română. În descrierea lor, Papiu Ilarian insistă în chip special asupra manuscriselor de conținut filologic și istoric și abia în final notează și opera poetică: „Eram pre aci să uit *Țiganiada sau tabăra țiganilor*". Manuscrisele *Țiganiadei* au fost studiate de G. Cardaș în introducerea la ediția acestei opere dată de D-sa, București, 1925, p. XXXV sqq. Manuscrisele lucrărilor cu subiect istoric au fost cercetate de Al. Ciorănescu, *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*, în *Cercetări literare*, II (1936), p. 102—128. *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina* a fost tradusă în românește de G. Bogdan-Duică și publicată în *Gazeta Bucovinei*, (1894), nr. 8—9, 13—14, 17—23. Textul original a fost publicat de I. Nistor, în studiul său *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 168—200.

Cele dintîi mărturii în legătură cu opera scriitorului le-a concentrat Cardaș în introducerea amintită, p. XXXI—XXXII. Notăm că scriitorul însuși vorbește despre *Lexiconul* său *(Lexicon românesc-nemțesc și nemțesc-românesc)* într-o scrisoare adresată lui Petru Maior, după 1812

Scanned with OKEN Scanner

(*Archivu*, p. 707—708). În 1845. Heliade Rădulescu îl amintea, în prefața la volumul V din *Curier de ambe sexe*, ca autor al unei gramatici a limbii române scrisă cu alfabet latin și rămasă în manuscris. Asupra *Lexiconului*, v. I. Sîngeorgiu, *Lexiconul românesc-nemțesc a lui I. Budai-Deleanu*, în *Revista Fundațiilor*, XI (1944), nr. 2, p. 391—412. Despre *Cartea trebuincioasă pentru dascăli*, v. T. Bălan, *O știre nouă despre Ion Budai*, în *Codrul Cosminului*, 1935, p. 285—286. Pentru opera sa poetică vezi mai departe.

Dicționariu romanesc, lateinesc și unguresc, tipărit din orînduiala lui Ioan Bob, apare la Cluj, în 1822—1823, în două volume. Pe Ștefan Crișan îl amintește V. Popp în prefața la *Psaltirea* lui Ion Pralea, tipărită la Brașov în 1827. Popp amintește numai despre traducerile din Metastasio. El este amintit de asemenea de Heliade Rădulescu în prefața la vol. V din *Curier de ambe sexe* (1845). Heliade cunoaște numai traducerea din Gessner și partea primă a dicționarului (felul cum redă numele scriitorului ardelean arată că, pentru el, traducătorul lui Gessner și autorul dicționarului erau două persoane diferite). Înainte de 1848, T. Cipariu văzuse partea a doua a acestui dicționar, într-un manuscris ce aparținea protopopului ortodox din Tîrgu-Mureș — (vezi *Principia de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 321 și *Archivu*, p. 745). Manuscrisul complet al dicționarului, *Cuventário Romanesc*, se află în biblioteca Universității din Iași, căreia i l-a dăruit Asachi în 1866. A fost descris de Aron Densusianu, *Un dicționar vechi*, în *Revista critică-literară*, IV, p. 33—44. În legătură cu el vezi și Coriolan Suciu, *Un filolog puțin cunoscut: Ștefan Körösi (Crișan)*, în *România literară* din Aiud, 1930, p. 45—51, Suciu reia afirmația mai veche a lui Iorga că dicționarul lui Crișan se află la baza aceluia publicat de Bob. Semnalăm însă faptul că fragmentele publicate din el de Aron Densusianu în articolul amintit infirmă această părere; o afirmație precisă nu se poate totuși face atît timp cît lipsește un studiu comparativ al celor două texte. Ceea ce reiese însă din studiul lui Suciu este faptul că opera lui Crișan era gata de tipar încă din 1802 și că Bob era dispus să finanțeze în parte publicarea ei. Prefața traducerii din Gessner a fost reprodusă de Cipariu în *Principia...*, p. 321, în *Archivu*, p. 745 și de G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac. Studii*, București, 1933 (Ac. Rom., Studii și Cercetări, XXII), p. 166—167.

Asupra lui Paul Iorgovici, vezi în primul rînd notița biografică, datorită unui preot român din Banat, publicată în *Lepturariu rumânesc* al lui Arune Pumnul, vol. IV. partea a II-a, Viena 1865, p. 3—5; apoi *Primii gramatici români bănățeni*, articol anonim apărut în *Foaia diece-*

Scanned with OKEN Scanner

zană din Caransebeș, XXXVII, nr. 11—25, 50—51; XXXVIII, nr. 1—5; Tr. Topliceanu, *Paul Iorgovici. Viața și opera lui (1764—1808)*, în *Analele Banatului*, IV (1931) nr. 2—4, p. 133—148. Notăm că marele admirator al lui Iorgovici, Heliade Rădulescu, ajunge numai ceva mai tîrziu la cunoașterea directă a *Observațiilor*, pe care avea să le reediteze: în prefața *Gramaticii* din 1828, el înregistrează numele scriitorului bănățean și amintește opera lui în așa fel încît se deduce că le cunoștea numai din auzite și foarte vag (vezi, în *Opere*, II, ed. 1943, p. 200).

Gramatica lui Anton de Marki apare în 1810 sub titlul: *Auszug aus der Sprachlehre in deutscher und wallachischer Sprache.* Lui A. Clemens îi datorăm nu numai *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, Buda, 1821 (ediția a II-a, 1823), ci și un dicționar: *Kleines walachisch-deutsch und deutch-walachisches Wörterbuch*, Buda, 1823. Opera lui V. Gergely de Csokotis *Omu de lume sau sontice regule cuvienței, grației, mai alesului mod a vieței și a adevăratelor blîndeție spre întribuințarea tenerimei romanești. Acum întîia pe limba dacoromană tradus și adaus de...*, Viena, 1819, este tipărită cu fondurile lui G. C. Darvari și dedicată acestuia. În același gen, sau foarte apropiat notăm între altele: Moise Fulea, *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime. Acum întîi de pre nemție pre românie întoarsă*, Sibiu, 1819; Damaschin Bojincă, *Diregătoriul bunei-creștere spre îndreptarea unor părinți și bunfolosul tinerimei române țesut de...* Buda, 1830. *Despre Oglinda sănătății și a frumuseții omenești*, București, 1829, a lui St. V. Piscupescu, vezi nota lui V. Bologa la traducerea articolului *Despre starea actuală a literaturii din Muntenia.* datorită unui scriitor rus nenumit și publicat în revista *Albina Nordului*, 1844, nr. 253, 254, 256. Traducerea, făcută de Bologa de pe un intermediar german, s-a publicat în *Dacoromania*, V, p. 563—570.

Despre I. Molnar-Piuariu, vezi I. Lupaș, *Cum a obținut doctoriul Ioan Piuariu (Molnar) din Sadu titlul de nobil la anul 1792?*, în *Transilvania*, LI (1920), p. 63—66; același, *Informații privitoare la activitatea doctorului Ioan Molnar-Piuariu*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din Cluj, III, p. 567—569; același, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. — Viața și opera lui — 1749—1815*, București, 1939 (Ac. Rom., Mem., Secț. Ist., S. III. T. XXI, p. 653—697), V. Bologa, *Ioan Molnar-Piuariu, primul medic titrat român, ca autor medical*, Cluj (extras din *Clujul medical*, 1924); același, *Date nouă pentru biografia lui Ioan Molnar-Piuariu*, Cluj, 1925 (extras din *Clujul medical*, 1925); același, *Date nouă despre Ioan Molnar-Piuariu, ca medic și ca autor medical. — Tatăl medicinei savante românești*, în *Transilvania*, LVII (1926), p. 73—78. Lucrarea de sinteză a lui P. Berariu, *Ioan Piuariu-Molnar. Studiu economic*, Cluj,

Scanned with OKEN Scanner

1959, privește toate ramurile în care a activat scriitorul, fără să satisfacă cerințele vreuneia din ele.

În legătură cu loja francmasonică din Sibiu, vezi F. von Zieglauer, *Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt*, Sibiu, 1876. Despre începuturile presei românești, vezi N. Docan, *O povestire în versuri... despre domnia lui Mavrogheni*, An. Ac. Rom. III, Secț. lit. p. 465; Ilarie Chendi, *Începuturile ziaristicei noastre (1789—1795)*, Orăștie, 1900; I. Bianu, *Introducere* la *Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste). Descriere bibliografică* de N. Hodoș și Al. Sadi Ionescu, București, 1913, N. Iorga, *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916*, București, 1922; I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicei românești ardelene*, Sibiu, 1926; același, *Cea mai veche revistă literară românească*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, I, p. 120—137; Iakob Elek, *Az erdélyi hirlapirodalom története 1849-ig*, Budapesta, 1882; H. Réz, *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München, 1935.

Asupra mișcării culturale a aromânilor, vezi P. Papahagi, *Scriitorii aromâni în secolul al XVIII-lea*, București, 1909; același, *Din trecutul cultural al aromânilor*, București, 1912; T. Capidan, *Aromânii...*, p. 46—48. „Πρωτοπειρία a fost reeditată de J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774; de Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*, Viena, 1881, de G. Meyer, *Albanesische Studien*, IV, Viena 1895. Un studiu special închinat lui Cavallioti este acela al lui V. Papacostea, *Teodor Anastasie Cavallioti. Trei manuscrise inedite*, în *Revista istorică română*, I, p. 383—402; II, p. 59—79. Εισαγωγική διδασκαλία a lui Daniil Moscopoliteanul a avut o ediție nouă, amplificată, în 1802. Ediția din 1794 a fost retipărită de William Martin Leake, în *Researches in Greece*, Londra, 1814; ediția a doua a fost retipărită de Miklosich în opera amintită și de P. Papahagi în *Scriitorii aromâni*. Pentru adaptarea ei în bulgărește, la anul 1841, de arhimandritul Hagi Teodosie, vezi T. Capidan, *Aromânii*, p. 54. Același, *Daniil Moscopoleanul*, în vol. *Limbă și cultură*, Buc., 1943, p. 387—397. Νέα παιδαγωγία a lui Ucuta a fost retipărită de P. Papahagi, în *Scriitori aromâni*. *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen, welke jenseits der Donau wohnen* a lui Roja a fost tradusă în românește de Sergiu Hagiade, *Cercetări despre românii de dincolo de Dunăre*, Craiova, 1876. Gramatica lui Boiagi a fost retipărită în 1863 de D. Bolintineanu, după îndemnul și cu cheltuiala lui C. Negri; apoi de P. Papahagi: *Gramatică română sau macedoromână*, București, 1915.

Scanned with OKEN Scanner

O prelucrează Massim, în *Repede idee de gramatică macedonoromânească*, Bucureşti, 1862. A fost pusă la o largă contribuţie de Heliade Rădulescu, în descrierea dialectului aromân (vezi corespondenţa lui cu C. Negruzzi, în *Curier de ambe sexe*, II, p. 33—38, 52—64; reprodusă în Opere, II, 225—244, vezi, aici, şi indicaţiile de la p. 526). Asupra ei, un studiu dezvoltat datorat lui Arno Dunker, *Der Gramatiker Bojadzi*, Leipzig, 1895, *Zweiter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, II, p. 1—146.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] Asupra lui Chesarie Rîmniceanu v. *Istoria gîndirii sociale şi filosofice în România*, p. 122—124 (semnalînd ecourile Enciclopediei în prefeţele *Mineelor* şi înrudirea cu concepţia istorică a lui Vico). O adevărată „politică a cărţii" vede în activitatea lui Chesarie G. Ivaşcu (*Ist. lit. rom.*, I, p. 291—293). Raporturile prefeţelor lui Chesarie cu Enciclopedia au fost studiate de M. Anghelescu, *Contribuţii la stabilirea unor premise ale culturii româneşti moderne (1750—1780)*, în *Limbă şi lit.*, 16, Buc., 1968 şi de Al. Duţu, *Coordonate...*: studiul *Rîmnicenii şi problema timpului* din această ultimă lucrare conţine o excelentă analiză a gîndirii şi a activităţii lui Chesarie, iar în antologie sînt reproduse patru dintre prefeţele *Mineelor* (p. 171—185).

[2] Despre traducerea romanului lui Baltasar Gracian, Al. Duţu, *Coordonate...*, p. 244—248; tot aici (p. 281—289), cîteva fragmente din roman. Despre Iacov Stamati, Al. I. Ciurea, *Iacov Stamati (1749—1803)*, Iaşi, 1946.

[3] Al. Piru, *Lit. rom. veche*, p. 490—491; *Istoria României*, vol. III, Buc., Ed. Acad., 1964, capitolul asupra învăţămîntului în secolul al XVIII-lea, p. 1044—1050.

[4] Pentru Gherontie Cotorea, L. Blaga, *Gîndirea românească din Transilvania...*, p. 98—99; D. Prodan, *Supplex...*, p. 281—282.

[5] Nu numai Şcoala ardeleană, ci întregul iluminism românesc se articulează, în anumite privinţe, de umanism. În privinţa terenului pe care vor germina ideile iluministe, privit din unghiul continuităţii culturale între sfîrşitul secolului XVII şi secolul al XVIII-lea, v. Al. Duţu, *Carte şi societate în secolul al XVIII-lea*, în *Explorări...* În modernizarea culturii române ce are loc în secolul al XVIII-lea, Al. Duţu stabileşte trei etape: „La începutul secolului, în continuarea fazei care s-a conturat încă din ultimele trei decenii ale secolului al XVII-lea, se continuă „raţionalismul ortodox", care a dialogat pe teme teologice,

s-a preocupat de astrologie şi a căutat să cerceteze natura, a statutat drepturile investigaţiei obiective şi raţionale în domeniul istoriei. La sfîrşitul veacului al XVIII-lea se desenează o amplă şi profundă acţiune de interogare a menirii şi limitelor „vechiului regim", cu o rezonanţă atît de amplă pe plan cultural, încît faza poate fi denumită drept o „criză de conştiinţă", după ce un spirit filosofic şi o susţinută activitate de cercetare raţională, ce se îmbină cu o conştientă străduinţă de a ridica, într-un spirit demofil, poporul din „bezna neştiinţei", îşi făcuse apariţia încă din după amiaza acestui veac, pentru a deschide porţile unei epoci a luminilor" (p. 37). Opoziţia „luminii naturale" faţă de „lumina supranaturală", opoziţie caracterizantă pentru raţionalismul iluminist european (v. N. Balotă, *Secolul luminilor*, în *Tribuna*, XV, 1971, nr. 25), se manifestă şi în ţările române, în răsturnarea valorilor feudale: începînd cu epoca fanariotă, „lumina" ia locul „înţelepciunii" (v. A. Marino, *Iluminiştii români şi idealul „luminării"* în *Iaşul literar*, XVI, 1965, nr. 3 şi 4). Dar această răsturnare a ierarhiilor valorice ia mai puţin aspectul unor opoziţii polemice între vechea şi noua mentalitate; în mare măsură, modificările se produc treptat, prin schimbarea valorii unor concepte (ca cel de „înţelepciune"); fenomenul, explicat şi prin caracteristicele particulare ale umanismului românesc, este analizat de Al. Duţu în *Coordonate* ...

[6] „Neamul din care-şi trăgea obîrşia nu avea nimic comun cu ilustra ascendenţă „Movilească" sau „Basarabească" la care se referă el stăruitor în operele sale. Familia lui a fost înnobilată abia de Inochentie Micu" (*Istoria literaturii române*, vol. II, p. 37).

[7] Contribuţia mediului vienez la formaţia intelectuală a lui Micu în Pompiliu Teodor şi Dumitru Ghişe, *Studiu introductiv* la S. Micu, *Scrieri filozofice*, Buc., Ed. Şt., 1966, p. 12—14.

[8] Asupra participării lui Micu la consfătuirea de la Viena din 1773, v. Iosif Pervain, *Date pentru o monografie despre Samuil Micu*, în *Studia* ..., 1967, fasc. 2, p. 9—24 (reprodus în *Studii de literatură română*, Cluj, Ed. Dacia, 1971).

[9] P. Teodor dă, ca dată a plecării lui S. Micu la Viena, anul 1777 (*Ist. lit. rom.*, vol. II, p. 38 sau *Studiul introductiv* la *Scrieri filozofice*, p. 15).

[10] În 1783 Micu se întoarce la Blaj. „Plecarea din Viena i-a fost grăbită şi de stăruinţele unor „alumni" români frondeuri de la „Sfînta Barbara", nemulţumiţi de faptul că Micu judeca anumite probleme în spirit prea „călugăresc" (I. Pervain, *150 de ani de la moartea lui Samuil Micu*, în *Steaua*, 1956, nr. 6 şi în *Studii de literatură română*, p. 16).

Scanned with OKEN Scanner

[11] Asupra numirii ca episcop a lui Bob, candidatul cu cele mai puține voturi, dar și singurul, dintre candidații la funcția episcopală, care nu era călugăr, numire explicată ca o consecință a politicii antimonahale a lui Iosif II, v. M. Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, Buc., E.P.L., 1965; despre partizanul lui Bob, Ștefan Solciai, care a susținut la Viena numirea acestuia în funcția de episcop, P. Teodor, *Două biblioteci particulare românești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II (1957), p. 261—269.

[12] De fapt, cererea celor trei reprezentanți ai Școlii ardelene de a părăsi ordinul călugăresc datează din 1783, nu din 1784. Semnificația cererii lor depășește simplul protest împotriva episcopului Bob, și se relevă ca o manifestare prilejuită și integrată politicii antimonahale a lui Iosif II (v. M. Tomuș, *Op. cit.*). Această semnificație a fost surprinsă și de D. Popovici — v. paragraful referitor la încadrarea lui Șincai în politica anticlericală iosefinistă. Cercetările mai noi au stabilit faptul că Bob a avizat favorabil nu numai cererile lui Șincai și Maior (motivate prin dorința acestora de a se întoarce la Roma pentru desăvîrșirea studiilor), ci și pe aceea a lui Micu, motivată prin debilitate fizică și neînțelegeri cu bursierii români de la Sfînta Barbara (v. I. Pervain, *Cîteva precizări bio-bibliografice*, în *Studii de lit. rom.*, p. 33—34).

[13] La Oradea se află Micu în 1790. În perioada 1790—92 participă la activitatea politică românească. „Desigur, argumentația istorică a *Supplex*-ului îi aparține", consideră P. Teodor și D. Ghișe în *Studiul introductiv* la *Scrierile filozofice* ale lui Micu, p. 20.

[14] Fragmente în antologia *Școala ardeleană*, ediție critică Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de R. Munteanu, /Buc./, ed. Albatros, /1970/, vol. I, p. 57—59. Tot aici, fragmente din *Acatist* și din *Theologia dogmatică* (p. 272—283).

[15] N. Mladin, I. Vlad, Al. Moisiu, *Samuil Micu Clain teologul*, Sibiu, 1957. Asupra valorii literare a *Bibliei* în traducerea lui S. Micu, J. Byck, *Samuil Micu-Klein — 150 de ani de la moartea învățatului ardelean*, în *Gazeta literară*, 1956, 17 mai.

[16] Fragmente din scrierile filosofice ale lui Micu în *Școala ardeleană*, vol. I, p. 246—271; *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în România*, Buc., Ed. Acad., 1954, p. 79—82; *Antologia gîndirii românești*, vol. I, p. 100—110. O ediție critică a traducerilor filosofice inedite (*Învățătura metafizicii*, *Etica* și *Învățătura politicească*) au dat P. Teodor și D. Ghișe — S. Micu, *Scrieri filozofice*, Buc., Ed. Șt., 1966.

[17] După D. Popovici, identificarea originalului după care traduce S. Micu a fost reluată, cu rezultate identice (Baumeister, *Elementa philosophiae...*, ediția tipărită la Cluj, 1771), de către Ion Lungu (*Gîndi-*

Scanned with OKEN Scanner

rea social-politică și filozofică a lui Samuil Micu, în *Din istoria filozofiei în România*, vol. III, Buc., 1957). În *Izvoarele lucrărilor de filozofie traduse și prelucrate de S. Micu*, din *Studii și cercetări științifice*, Iași, Filologie, XI, 1960, fasc. 2, p. 235—244, P. Teodor identifică, între izvoarele lui Micu, alături de Baumeister și pe Steinkellner. Cea mai substanțială analiză a gîndirii filosofice a lui Micu în L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania...*, p. 139—170. Pentru Blaga, Micu nu este un simplu traducător: „Eforturile lui Samoil Clain merg spre întemeierea unui grai filozofic românesc, a unui grai ce nu se mulțumește cu asimilarea neologistică, ci încearcă să *regîndească* lucrurile, filozofic, pătrunzînd pînă la rădăcinile proprii graiului nostru" (p. 165). V. și I. Lungu, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filozofice românești*, în *Cercetări filozofice*, III (1955), nr. 4, p. 301—310. O plasare a filosofiei lui Micu în contextul gîndirii europene a secolului întreprinde N. Balotă, *Experiența și legile firii*, în *Tribuna*, XV (1971), nr. 26.

[18] Fragmente în *Școala ardeleană*, vol. I, p. 84—102.

[19] Traducerea *Istoriei lui Varlaam și a lui Ioasaf* (prin intermediarul italian al lui Leonardo Salviati), citată de Micu în *Scurtă cunoștință* printre tălmăcirile sale, s-a pierdut, cu excepția unor fragmente tipărite în *Propovedanie...* (v. I. Pervain, *Micu și romanul popular Varlaam și Ioasaf*, în *Studii de lit. rom.*, p. 31—32). *Istoria adevărată* a lui Lucian din Samosata, tradusă de Micu după ediția bilingvă (greacă și latină) a lui Hemsterhusius și Gesnerus, Amsterdam, 1743, studiată și publicată de N. Lascu în *Cultura creștină*, XXII (1942), nr. 1—6 (și extras); cîteva fragmente reproduse în *Școala ardeleană*, vol. I, p. 283—289.

[20] Lucrarea este atribuită lui S. Micu de către Cornel Cîmpeanu, care o consideră anterioară lucrării *Brevis historica notitia (Considerații bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain privitoare la istoria românilor*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, IV, 1961).

[21] Se pare că *Brevis historica notitia*, terminată la 1778, este, după *De ortu, progressu...*, prima operă istorică a lui Micu. În perioada redactării Supplexului, alcătuiește, pentru luminarea poporului român asupra originilor sale, *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri*. *Brevis historica notitia* o rezumă în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (1796), publicată de C. Cîmpeanu, Buc., Ed. St., 1963. *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor* este ultima sa lucrare istorică. În Calendarul de Buda, Micu nu publică din *Scurtă cunoștință*, ci din *Istoria și lucrurile...* (v. C. Cîmpeanu, *Studiul cit.*; Id., *Introducere* la S. Micu, *Scurtă cunoștință...*). C. Cîmpeanu a identificat și a reprodus textul

unei alte lucrări istorice a lui Micu, *Hronologhia împăraţilor turceşti*, trimisă lui Molnar-Piuariu — argument în favoarea relaţiilor şi colaborării Micu—Molnar — în articolul *O lucrare necunoscută a lui Samuil Micu*, din *Studii şi cercetări de istorie*, Cluj, VIII (1957), nr. 1—4, p. 213—231. *Responsum ad Crisim Josephi Caroli Eder in Supplicum Libellum Valachorum Transylvaniae iuxta numeros ab ipso positos*, editat şi comentat de I. Pervain, în *Date pentru o monografie Samuil Micu*, în *Studii de lit. rom.*, p. 42—72. Despre „intenţia" lui Micu de a-i răspunde lui Eder vorbeşte D. Popovici (pornind de la Z. Pîclişanu, I. Radu şi N. Iorga) în bibliografia capitolului de faţă. Informaţia este completată în *La littérature roumaine à l'époque des „Lumières"*, p. 292: „Le texte original de la réponse /.../ dans le ms. 600 de l'Académie Roumaine". — Cîteva fragmente din operele istorice ale lui Micu în *Şcoala ardeleană*, vol. I, p. 142—184.

[22] Locul şi data naşterii lui Şincai (Rîciul de Cîmpie, 28 februarie 1754), stabilite de P. Teodor şi D. Ghişe în *Studiu introductiv* la Gh. Şincai, *Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului*, Buc., Ed. Şt., 1964. În acelaşi sens, I. Pervain, *Gheorghe Şincai. Precizări cu privire la biografia şi opera scriitorului*, în *Studii de literatură română*, p. 73 şi M. Tomuş, *Gheorghe Şincai. Viaţa şi opera*, /Buc./, E.P.L., 1965.

[23] Studiază, înainte de Blaj, la Dabed, Samşud (şcoala primară), Tîrgu Mureş (Colegiul reformat), Cluj (seminarul iezuit) şi Bistriţa (Gimnaziul piariştilor). Asupra anilor de studenţie şi asupra întregii biografii, M. Tomuş, *Op. cit.* Completări în Lucia Protopopescu, *Contribuţii la biografia lui Gheorghe Şincai*, în *Limbă şi lit.*, 6, Buc., 1962.

[24] Întors la Blaj în 1780 (v. I. Pervain, *Studiul cit.*, p. 73—74), numit catihet al şcolilor din Blaj în 1782, va fi numit oficial director al şcolilor naţionale abia în 1784, după descălugărire (M. Tomuş, *Op. cit.*).

[25] N. Albu, *Istoria învăţămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944; Id., *Gheorghe Şincai, organizator şi îndrumător al învăţămîntului românesc din Transilvania*, în *Revista de pedagogie*, XV (1966), nr. 11; R. Munteanu, *Contribuţia Şcolii ardelene la culturalizarea maselor*, /Buc./, Ed. did. şi ped., /1962/; I. Pervain, *Gheorghe Şincai. Dascăl, director de şcoală şi autor de manuale*, în *Studii de lit. rom.*, p. 78—85.

[26] Afirmaţia privitoare la necesitatea de a cerceta „motivele adînci, de ordin psihologic, ce se găsesc la baza conflictului dintre Bob şi Şincai" a provocat unele reacţii critice în istoria literară actuală. În monografia sa închinată lui Şincai, lucrare de altfel extrem de valoroasă, M. Tomuş declară că istoria literară anterioară, „chiar dacă porneşte de la determinările politice şi sociale ale evenimentelor" eşuează

Scanned with OKEN Scanner

„în explicații de natură psihologistă, lipsite de orice orizont și care, pînă la urmă, ajungeau să denatureze datele realității" (p. 69). Hotărît să evite tentațiile psihologismului, criticul va stabili, ca bază a conflictului Bob—Șincai, divergența poziției lor politice (Bob — omul reacțiunii, Șincai — un iosefinist consecvent într-o perioadă de reacțiune politică), reeditînd astfel prima dintre explicațiile pe care „critica anterioară" o dădea evenimentelor comentate. Dincolo de această primă explicație, autorul monografiei citate se vede nevoit să abordeze și explicații de altă natură, de natură psihologică, — singurele care pot lămuri violența și proporțiile conflictului. „Perspectiva aeriană", reclamată la p. 71, face astfel loc explicațiilor imediate, care nu pot neglija caracterul violent, insubordonata demnitate a lui Șincai și nici caracterul timorat, lipsa de personalitate, orgoliul rănit, biografia de „tipic parvenit burghez" a lui Bob, sintetizate într-un excelent portret moral al episcopului. Protestînd împotriva psihologismului, criticul se vede obligat să-l practice — și îl practică, paradoxal, cu real talent, reluînd astfel interpretarea complexă, socială, politică și psihologică, pe care D. Popovici o dădea conflictului dintre Șincai și Bob. Faptul era inevitabil, pentru că istoria literară nu se poate rezuma la descifrarea principiilor, ci trebuie să aibă în vedere, deopotrivă, pe aceia care au întrupat aceste principii, personalitatea în toată complexitatea ei. — O analiză a procesului Șincai în contextul politic al epocii întreprinde, pe baza unor documente inedite, I. Ranca, *Gheorghe Șincai*, în *Tribuna*, 1966, nr. 44. Răspunsul Cancelariei Aulice Transilvane la petiția prin care Șincai cere reabilitarea, în L. Protopopescu, *Studiul cit.*, p. 489—495. Articolul lui Emil Poenaru, *Procesul lui Șincai la 150 de ani de la moartea marelui cărturar*, în *Astra*, I (1966), nr. 6, nu depășește, nici ca informație, nici ca interpretare, nivelul unei recapitulări cu caracter festiv a datelor cunoscute.

[27] D. Prodan, în *Supplex Libellus* ..., p. 12, citează două ediții contemporane ale memoriului, una, a lui Molnar-Piuariu, tipărită la Iași în 1791, și a doua, — tipărită și comentată de Eder — la Cluj, în același an.

[28] În *Gheorghe Șincai. Precizări cu privire la biografia și opera scriitorului*, (*Studii de lit. rom.*, p. 75—77), I. Pervain consideră că Șincai nu a scris nici un *Responsum* ... și că, în cronică, autorul se referă la *Dialogul* pe care intenționase să-l publice ca apendice la ediția a doua a *Elementelor*.

[29] În versiunea franceză a lucrării (*La littérature roumaine* ...), D. Popovici elimină întreg pasajul anterior, privitor la *Supplex* și la răspunsul lui Șincai împotriva *Notelor* lui Eder.

Scanned with OKEN Scanner

[30] Tradusă după un original maghiar — v. I. Pervain, *Studiul cit.*, p. 75.

[31] Fragmente din lucrările religioase, didactice şi de popularizarea ştiinţei alcătuite sau traduse de Şincai, în *Şcoala ardeleană*, vol. I, p. 74—83 *(Catehismul cel Mare)*, 107—110 *(Îndreptare către aritmetică)*, vol. II, p. 5—12 *(Povăţuire către economia de cîmp)*, 55—61 *(Istoria naturei...)*, 62—65 *(Vocabularium pertinens ad tria regna naturae)*, 34—55 *(Învăţătură firească...)*. *Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului*, lucrare amintită de D. Popovici doar la bibliografia capitolului de faţă, a fost editată de D. Ghişe şi P. Teodor (Buc., Ed. Şt., 1964) şi analizată, anterior, de D. Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Şincai împotriva superstiţiilor*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Cluj, I, fasc. 2, p. 143—158 şi de L. Blaga, *Gîndirea românească...*, p. 183—187. V. şi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Buc., 1962.

[32] Pentru activitatea literară a lui Şincai, M. Tomuş, *Op. cit.*, — în special consideraţiile pe marginea *Elegiei*, văzută ca un moment de autoanaliză. Versurile închinate lui Samuil Vulcan, în *Şcoala ardeleană*, vol. I, p. 360—363.

[33] Ultima frază — referitoare la *Responsum...* e suprimată în *La littérature roumaine...*, aşa cum fusese suprimată şi referirea anterioară la aceeaşi lucrare (v. nota 29). *Responsum...* nu mai figurează, în *La littérature roumaine*, decît la bibliografia capitolului (p. 294), ceea ce ar putea însemna, eventual, că existenţa *Răspunsului* nu mai constituie pentru D. Popovici o certitudine absolută.

[34] O bună analiză a concepţiei istorice a lui Şincai în *Prefaţa* lui Manole Neagoe la Şincai, *Opere*, vol. I, Buc., E.P.L., 1967. O raportare a gîndirii istorice a reprezentanţilor Şcolii ardelene la „noul concept de bază al istoriei" propus de iluminism, în articolele lui N. Balotă, *„Societatea filosofească"* şi *Iluminismul antiistorist?* în *Tribuna*, XV (1971), nr. 27 şi 28.

[35] Asupra tribulaţiilor editoriale ale lui Gavra, v. I. Verbină (I. Pervain), *De la Şincai la Gavra*, în *Studii literare*, IV (1948), Cluj, p. 135—168 (reluat în *Studii de lit. rom.*, p. 86—112).

[36] Tr. Rus, *Cu privire la tipărirea cronicii lui Gh. Şincai*, în *Revista arhivelor*, IX (1966), nr. 2, p. 297—304. Fragmente din *Hronic* în *Şcoala ardeleană*, vol. II, p. 138—188; *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în România*, p. 83—84 şi *Antologia gîndirii româneşti*, vol. I. O retipărire integrală a cronicii în Gh. Şincai, *Opere*, ediţie îngrijită şi Studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefaţă şi note de Manole Neagoe, vol. I—III, Buc., E.P.L, 1967—1969.

Scanned with OKEN Scanner

[37] Şincai intenţionase mult timp publicarea unei colecţii de documente grupate şi comentate — *Analele (sau Memoria) daco-romanilor*, lucrare ce alcătuia prima redactare a cronicii — v. M. Tomuş, *Op. cit.*; P. Teodor, *„Memoria Daco-romanorum". 150 de ani de la moartea lui Gh. Şincai*, în *Ramuri*, III (1966), nr. 12; Id., *Gheorghe Şincai*, în *Tribuna*, 1966, nr. 44.

[38] Influenţa lui Maior asupra generaţiei care i-a urmat, în I. Pervain, *Petru Maior în conştiinţa transilvănenilor din generaţia de la 1848*, în *Tribuna*, XV (1971), nr. 10. Preţioase informaţii privind activitatea lui Maior conţine corespondenţa scriitorului publicată de N. Albu — v. P. Maior, *Scrisori şi documente inedite*, Buc., 1968. V. şi I. Chindriş, *Petru Maior inedit*, în *Tribuna*, XV, nr. 8.

[39] În aceeaşi perioadă, Maior se manifestă ca un participant activ la lupta politică a românilor. El este, alături de Ioan Para, autorul memoriului pe care ofiţerii români ai regimentelor I şi II de graniţă îl adresează împăratului şi participă la redactarea *Supplexului* (v. D. Prodan, *Supplex Libellus* . . ., p. 37 şi 39).

[40] P. Teodor, *Două scrisori ale lui Petru Maior din timpul petrecerii sale la Buda (1810)*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 355—358; Domokos Samuel, *Ismeretlen adatok S. Micu-Klein, Gh. Şincai és P. Maior müködésról a budai egyetem nyomdánál*, în *Filológiai Közlöny*, Budapesta, IX (1963), nr. 1—2, p. 184—199; I. Pervain, M. Protase, *Numirea lui Petru Maior în funcţia de cenzor şi corector la tipografia din Buda*, în *Studia* . . ., XV (1970), fasc. 1, p. 23—30.

[41] Interesul — tipic iluminist — al lui Maior pentru educaţia practică şi ştiinţifică a poporului se manifestă şi prin traducerea unor lucrări de popularizarea ştiinţei. O serie de lucrări publicate anonim după 1812 i-au fost atribuite lui Maior de către N. A. Ursu în *Cărţi de popularizarea ştiinţei traduse de Petru Maior*, în *Limba română*, X (1961), nr. 2 (*Învăţătură de a face sirup şi zahăr din mustul tuleilor de cucuruz . . . întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold*, Buda, 1812; *Disertaţie a lui Ioann Burgher M. D. despre zahăr* . . ., Buda, 1813; *Învăţătură despre agonisirea viţei de vie* . . ., Buda, 1813; *Învăţătură pentru ferirea şi doftoria boalelor celor ce se încing prin ţeară* . . ., Buda, 1816; *Învăţătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franţisc*, Buda, 1822).

[42] În afară de unele fragmente din opera istorică şi filologică a lui Maior, publicate în *Şcoala ardeleană*, vol. II şi III, în *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice* . . . şi în *Antologia gîndirii rom.*, vol. I, o ediţie integrală a *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia* a dat Florea Fugariu, cu prefaţă şi note de M. Neagoe, Studiu asupra

Scanned with OKEN Scanner

limbii de Fl. Fugariu, vol. I—II, /Buc./, ed. Albatros, /1971/. Asupra calităţilor de portretist ale lui Maior în *Istoria besericei*, M. Protase, *Invitaţie la lectură*, *Tribuna*, XV, nr. 8.

[43] M. Protase, *Petru Maior polemist*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Filologie, 1961, fasc. 2, p. 149—170.

[44] „Năzuind la realizarea acelei *renovatio* a religiei şi bisericii /Maior/ a apelat la literatura galicană franceză, la opera lui Bossuet, care în *Defensio cleri gallicani*, apărînd autonomia clerului francez faţă de Curia romană, îl putea întări în convingerea că păstrarea neştirbită a instituţiilor naţionale ale bisericii greco-catolice serveşte luptei de emancipare naţională. Aşa se explică pledoaria lui Maior împotriva înnoirilor lui Ioan Bob, care loveau în instituţiile tradiţionale ale bisericii unite . . . " (*Ist. lit. rom.*, vol. II, p. 63).

[45] Asupra lui D. Bojincă polemist, traducător şi continuator al lui P. Maior, v. *Ist. lit. rom.*, vol. II, p. 119—120. Fragmente din *Respundere* . . . , în *Şcoala ardeleană*, vol. III, p. 207—218.

[46] Asupra activităţii lingvistice a lui Micu, D. Macrea, *Samuil Micu*, în *Limba română*, 1956, nr. 3 (şi în *Lingvişti şi filologi români*, Buc., Ed. Şt., 1959, p. 17—33); Dan Simonescu, *Proiecte de dicţionare române: S. Micu şi V. Koloşi*, în *Ethos*, III (1945), nr. 3—4; *Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum* publicat de Gáldi L., Budapesta, 1944. De un interes deosebit este interpretarea pe care o dă L. Blaga gîndirii lingvistice a lui Micu: „Prin ortografia etimologică ce o propunea, Clain vrea să salveze substanţa eclipsată a cuvîntului românesc". El are nostalgia unei „limbi originare" într-o perioadă în care gîndirea europeană în general este atrasă, în multiple domenii, de descoperirea „fenomenelor originare". „Învăţaţii Şcolii ardelene se apropiau de anume probleme ale limbii într-un spirit „filozofic", îndrumaţi de aptitudini, al căror cel mai potrivit domeniu de aplicare ar fi fost poate „universul" sau existenţa în totalitatea sa. Momentul istoric însă în care apăreau învăţaţii ardeleni, condiţiile social-culturale de la noi îndrumau aptitudinile lor de filozofare spre probleme relativ înguste pentru atare daruri" (*Gîndirea românească* . . . , p. 138 şi 139). Pentru activitatea lingvistică a tuturor reprezentanţilor Şcolii ardelene, v. Aurel Niculescu, *Şcoala ardeleană şi limba română*, Buc., Ed. Şt., 1971; prepondereant descriptivă, fără a excela sub raportul interpretărilor, interesul lucrării rezidă în primul rînd în sintetizarea unui vast material informativ.

[47] Despre Şincai lingvist, D. Macrea, *Gheorghe Şincai*, în *Limba română*, 1954, nr. 2 (şi în *Lingvişti şi filologi români*, p. 34—45); Id., *Activitatea lingvistică a lui Gh. Şincai. La 150 de ani de la moartea sa*,

Scanned with OKEN Scanner

în *Cercetări de lingvistică*, Cluj, XII (1967), nr. 1, p. 3—10; G. Ţepelea, *Contribuţia lui Gh. Şincai la dezvoltarea limbii literare*, în *Argeş*, I, nr. 5; G. Istrate, *Gheorghe Şincai şi limba naţională*, în *Cronica*, I (1966), nr. 39; recent, N. A. Ursu a descoperit modelul gramaticii lui Micu-Şincai: *Elementa linguae germanicae... ex optimis autoribus collecta a Georgio Nagy...*, Viena, 1775 (*Modelul gramaticii lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai*, în *Limba rom.*, XX (1971), nr. 3, p. 259—272). M. Zdrenghea, *Premiers essais de phonétique et de morphologie historiques roumaines à la fin du XVIII-e siècle*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, II, Buc., Ed. Acad., 1971, p. 1391—1396. — Fragmente din opera lingvistică a lui Şincai, în *Şcoala ardeleană*, vol. I, p. 60—75, vol. II, p. 62—65.

[48] D. Macrea, *Petru Maior*, în *Lingvişti şi filologi români*, p. 44—66; Şt. Cuciureanu, *Italienisme la Petru Maior*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Filologie, X (1959), fasc. 1—2, p. 53—67; Id., *Fonti teoriche e pratica italianizzante di Petru Maior*, în *Actele celui de al XII-lea Congres...*, p. 1327—1332 (preţioase date pentru integrarea gîndirii lingvistice a lui P. Maior în cadru european, cu referiri la Muratori, Castelvetro şi Cittadini). Ca şi în cazul lui Micu, L. Blaga analizează gîndirea lingvistică a lui Maior ca o gîndire filosofică: „ţesătura cea din lontru" a limbii e o idee contemporană cu aceea a „formei interioare" pe care Goethe (după mai vechi exemple, derivate de L. Blaga din Plotin) o caută în opera de artă, pe care Humboldt o preia de la Goethe pentru a o aplica problemelor de limbă. „Maior nu a trebuit să aştepte apariţia acestui termen în filozofia limbii; el vorbeşte plastic despre „ţesătura cea din lontru" a limbii designînd, cu această structură fundamentală, interioară, ascunsă a unei limbi, structura în care el identifică un prototip /.../ Spiritul în care Maior adînceşte o problemă de specialitate este aşadar filozofic". (*Gîndirea românească...*, p. 203).

[49] Asupra contribuţiei esenţiale pe care a adus-o Maior în redactarea *Lexiconului* de la Buda, v. I. Pervain, *Petru Maior şi Lesiconul de la Buda*, în *Studii de lit. rom.*, p. 113—127.

[50] Fragmente din *Carte trebuincioasă...* şi *Carte de pravilă...*, în *Şcoala ardeleană*, vol. I, p. 111—116, vol. II, p. 13—21. Tot lui Budai-Deleanu i se datorează şi traducerea efectivă a codului civil austriac din 1811 (*Cartea legilor de obşte pîrgăreşti*, I—III, 1812), traducere semnată de translatorul Guvernului din Lvov, Toma Moldovan (v. L. Protopopescu, *Noi contribuţii la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., Ed. Acad., 1967, p. 146). În ultima vreme i s-au atribuit lui Budai-Deleanu alte două lucrări de o importanţă excepţională pentru definirea gîndirii

Scanned with OKEN Scanner

sale istorice şi social-politice: *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der Walachischen Nation herausgekommenen Noten*, o „Combatere" a *Notelor* alcătuite de Eder împotriva *Supplexului* (v. I. Pervain, *O scriere necunoscută a lui Ion Budai-Deleanu*, în *Lucrări ştiinţifice*, Oradea, vol. I, 1967, reprodus în *Studii de lit. rom.*, p. 129—142). Textul *Combaterii*, în I. Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, ediţie, studiu introductiv, note şi comentarii de I. Pervain, Cluj, ed. Dacia, 1970. Cea de a doua lucrare, atribuită, comentată şi publicată de D. Prodan, este un memoriu confidenţial adresat împăratului privitor la situaţia românilor din Transilvania (v. D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc*, Cluj, ed. Dacia, 1970).

[51] Prin demonstrarea tezelor romanităţii şi continuităţii, opera lui Budai-Deleanu se încadrează preocupărilor istorice cu finalitate politică ce caracterizează Şcoala ardeleană. Faţă de afirmaţiile curente ale contemporanilor lui, gîndirea politică a poetului aduce un coeficient de modernitate prin afirmaţia, prezentă atît în *De originibus...*, cît şi în *Introducerea istoricească* la *Lexiconul românesc-nemţesc*, că romanitatea şi continuitatea în Dacia a românilor e o problemă de interes strict ştiinţific, şi nu o problemă de interes politic; depăşind limitele gîndirii politice medievale, Budai-Deleanu consideră că „românii puteau reclama oricîte drepturi nu pentru că se trăgeau din măriţii romani şi erau aborigeni, ci — în primul rînd — fiindcă existau pe întinsul Daciei de altădată, formînd o naţie puternică, din mai multe milioane alcătuită" (I. Pervain, *Introducere istoricească*, în *Studii de lit. rom.*, p. 153).

[52] Se păstrează, de asemenea, fragmente dintr-un dicţionar latin-român, un dicţionar român-latin-german şi începutul unui *Lexicon pentru cărturari*, care ar fi fost un prim dicţionar românesc de neologisme (v. I. Gheţie, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., Ed. Acad., 1966, p. 17). Prefaţa românească a lexiconului, publicată de Elena Stîngaciu, *Prefaţa la lexiconul românesc-nemţesc*, în *Limba rom.*, IX, 1960, nr. 2, p. 35—46; aceeaşi prefaţă în I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu, Introducere şi note de Ion Gheţie, Buc., Ed. Şt., 1970; *Introducerea istoricească a aceluiaşi lexicon*, publicată fragmentar în ediţia de *Scrieri lingvistice*, p. 186—206 şi integral în ediţia de *Scrieri inedite*, p. 173—210. Asupra lucrărilor lexicografice ale lui Budai-Deleanu, v. şi L. Protopopescu, *Contribuţii la istoria operei lexicografice a lui Ion Budai-Deleanu (1784—1820)*, în *Cercetări de lingvistică*, VI (1961), nr. 2, p. 267—292.

[53] Raporturile dintre *Fundamenta* şi *Temeiurile* au fost clarificate de I. Gheţie, care dovedeşte că redacţiunea românească a gramaticii, mai amplă, dar nedefinitivată, este ulterioară redacţiunii latine — v.

Scanned with OKEN Scanner

Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu, p. 82—83 (lucrarea lui I. Gheţie conţine cea mai bună analiză a întregii activităţi lingvistice a lui Budai-Deleanu). În 1815, Budai-Deleanu îi trimite lui Petru Maior un extras — în românește — din *Fundamenta*, privitor la ortografia cu litere latine (*Excerptum ex capitae secundo operis mei sub titulo Fundamenta...*, publicat de I. Pervain în ediţia de *Scrieri inedite* a poetului, p. 115—145). Asupra corespondenţei Budai-Deleanu — Petru Maior şi asupra divergenţei de păreri în problema ortografiei, v. I. Pervain, *Un manuscris puţin studiat al lui Ion Budai-Deleanu*, în *Tribuna*, IV, nr. 25 (şi în *Studii de lit. rom.*, p. 143—147). Scrisoarea către P. Maior în care Budai-Deleanu reia problema ortografiei, în *Scrieri inedite*, p. 146—151. Fragmente din *Fundamenta* şi din *Temeiurile* în *Scrieri lingvistice*, p. 41—129; fragmente din *Temeiurile* în *Şcoala ardeleană*, vol. II, p. 299—312. Asupra gramaticii, I. Gheţie, *Prima gramatică românească modernă*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, /Buc./, Ed. Acad., 1958, p. 333—344. Tot în *Scrieri lingvistice* (p. 130—161), *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii româneşti*, lucrare neterminată, cuprinzînd, printre altele, concepţia lui Budai-Deleanu asupra limbii literare (fragmente şi în *Şcoala ardeleană*, vol. II, p. 313—317) — v. I. Gheţie, *I. Budai-Deleanu, teoretician al limbii literare*, în *Limba română*, VII (1958), nr. 2, p. 23—38. Preocupările de gramatică comparată ale lui Budai-Deleanu, în C. Poghirc, *Préoccupations de grammaire historique et comparée romane et indo-européenne chez Ion Budai-Deleanu, (1760—1820)*, în *Actele celui de al XII-lea Congres de romanistică*, p. 1405—1412.

[54] G. Blédy, *Viaţa şi activitatea filologică a lui Ştefan Crişan Körösi*, în *Studia...*, Philologia, 1960, fasc. 2, p. 69—76; asupra dicţionarelor lui Crişan şi Bob, A. Niculescu, *Şcoala ardeleană şi limba română*, capitolul *Lexicografia Şcolii ardelene*.

[55] Observaţii interesante asupra valorii pe care filologii Şcolii ardelene o atribuie gramaticii — „o cheie, o introducere în universul cunoaşterii" —, idee analizată în raporturile ei cu concepţia iluministă asupra limbajului, în N. Balotă, *Rosturile gramaticii*, în *Tribuna*, XV, nr. 32.

[56] *Cuvîntare înainte* şi cîteva fragmente din *Gramatica românească* a lui Radu Tempea, în *Şcoala ardeleană*, vol. I, p. 211—220.

[57] Manuscrisele pierdute ale lui Iorgovici atestă preocupări istorice: *Scurtă istorie a românilor din Dachia* şi *Descrierea celor mai faimoşi împăraţi, filozofi şi bărbaţi ai anticităţei* (*Ist. lit. rom.*, vol. II, p. 104). Iorgovici a scos şi un *Calendariu la annul de la naşterea lui Hristos 1794*, apărut la Viena — v. N. A. Ursu, *Un calendar istoric-lite-*

Scanned with OKEN Scanner

rar publicat de Paul Iorgovici, în *Limba rom.*, XII (1963), nr. 3, p. 283—291.

[58] Fragmente din *Observații* ..., în *Școala ardeleană*, vol. I, p. 235—245; v. și *Antologia gîndirii rom.*, vol. I. Asupra lui Iorgovici, L. Jurchescu, *Paul Iorgovici*, în *Scrisul bănățean*, 1959, nr. 11, p. 84—86; V. Ardeleanu, *Paul Iorgovici. Schiță biografică și cîteva probleme nerezolvate*, în *Orizont*, I (1964), nr. 4, p. 81—84; I. Gheție, *Glosare de neologisme la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Limba rom.*, X (1961), nr. 6, p. 557—565.

[59] Fragmente din scrierile lui Diaconovici-Loga în *Școala ardeleană*, vol. III, p. 19—25, 126—129, 257—263. Asupra activității pedagogice, v. V. Popeangă, V. Țîrcovnicu, E. Găvănescu, *Preparandia din Arad*, Buc., Ed. did. și ped., 1964; I. B. Mureșianu, *Un mare dascăl bănățean: Constantin Diaconovici-Loga*, în *Scrisul bănățean*, IX (1958), nr. 3, 4 și 5. — Ioan C. Nicola, *C. Diaconovici-Loga și Șincai*, în *Limbă și literatură*, 14, Buc., 1967, p. 219—220 (comentînd *Chemarea națională de a ajutora tipărirea cărții Istoriei românilor*, autorul notei semnalează contribuția lui Diaconovici-Loga în strîngerea materialului pentru cronica lui Șincai, constatare pe baza căreia se simte îndreptățit să considere cronica lui Șincai o operă scrisă „în colaborare").

[60] Fragmente din *Omu de lume* în *Școala ardeleană*, vol. III, p. 98—108. Izvorul sau cel puțin modelul prelucrat în *Omu de lume* a fost considerată cartea baronului Adolf Knigge, *Über den Umgang mit Menschen* (Al. Piru, *Lit. rom. premod.*, p. 161; Al. Duțu, *Coordonate* ..., p. 313—314). Recent, Ș. Cioculescu a stabilit modelul lucrării lui Ciocotiș în *Der Mann von Welt... von Prof. G. I. Wenzel* (*Un izvor literar necunoscut*, în *România literară*, 1969, nr. 20).

[61] Asupra literaturii educative, v. Al. Duțu, *Coordonate* ..., cap. *Preocupările „moraliceștí" transilvănene*; R. Munteanu, *Contribuția Școlii ardelene la culturalizarea maselor*, Buc., 1962. Pentru Bojincă, V. Țîrcovnicu, *Damaschin Bojincă, pedagog iluminist*, în *Revista de pedagogie*, XIII (1964), nr. 2.

[62] De fapt, o circulară asupra vaccinării — v. *Școala ardeleană*, vol. III, p. 170—171.

[63] Fragmente din Molnar în *Texte* ..., p. 104—106; *Antologia gîndirii rom.*, vol. I; *Școala ardeleană*, vol. I, p. 221—234 (*Retorica*). Date biografice noi în Al. Vianu, *Ion Piuariu-Molnar în Moldova*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 4, p. 935—937. Activitatea sa în S. Domocoș, *Ideile pedagogice ale lui I. Piuariu-Molnar*, în *Rev. de pedagogie*, XIV (1965), nr. 11, p. 62—74; D. Roman, *I. Piuariu-Molnar, pedagog și om de cultură*, în *Rev. de pedag.*, XIV, nr. 11, p. 75—86; L. Grămadă, *Istoria lui*

Scanned with OKEN Scanner

Millot în tălmăcirea lui Ioan Piuariu-Molnar, în *Studia...*, series IV, Philologia, fasc. 2, Cluj, 1960, p. 161—175; L. Grămadă, M. Protase, *Preocupări de teorie literară la români între 1780—1830*, în *Studia...*, series IV, Philologia, tom III, nr. 6, fasc. 1, Cluj, 1958; S. Petcu, *Limba lui I. Molnar-Piuariu în „Economia stupilor" (1785)*, în *Studia...*, X (1965), fasc. 1.

[64] Dan Simonescu, *Primul ziar tipărit pe teritoriul țării noastre*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, p. 243—250; I. Pervain, *„Courrier de Moldavie", primul ziar apărut la noi*, în *Steaua*, 1955, nr. 10; C. Ciuchindel, *Despre începuturile presei românești: „Courier de Moldavie"*, în *Limbă și literatură*, 2, Buc., 1956, p. 349—366 (reproduce și cele 5 numere descoperite din ziarul moldovenesc).

[65] Emil Pop, *„Societatea filosofească a neamului românesc în mare Principatul Ardealului" din 1795*, în *Transilvania*, LXXVII (1946), nr. 1—4; L. Blaga, *Gîndirea românească...*, p. 207—210. *Înștiințarea Vestirilor filosofești* reprodusă în *Școala ardeleană*, vol. I, p. 207—210.

[66] *Înștiințarea* lui Alexie Lazaru în *Școala ardeleană*, vol. II, p. 374—376 și în *Presa literară românească. Articole-program de ziare și reviste (1789—1948)*, ediție, note, bibliografie și indici de I. Hangiu, introducere de D. Micu, vol. I, (1789—1901), /Buc./, 1968, p. 7—8. Cum Alexie Lazaru „e un necunoscut" și „cercetările pentru identificarea lui au rămas infructuoase", prof. I. Pervain îl identifică cu Zaharia Carcalechi (v. *„Biblioteca românească" — 1821*, în *Studii de lit. rom.*, p. 213).

[67] I. Pervain, *„Biblioteca românească" — 1821*, în *Studii de lit. rom.*, p. 211—236.

[68] Din *Fama Lipschii* s-a descoperit un singur număr (nr. 7, din noiembrie 1827). Redactori sînt I. M. C. Rosetti din Valahia și Atanasie I. Lascăr din Moldova — v. Marina Cristea, *Primul ziar românesc: „Fama Lipskii"*, în *Gazeta literară*, 1966, nr. 5; asupra celor doi redactori, în special asupra lui At. Lascăr, unchi al lui Duiliu Zamfirescu, v. Al. Săndulescu, *„Fama Lipschii". Primul periodic românesc și redactorii săi*, în *România literară*, II (1969), nr. 10.

[69] Un fragment (din prefața *Cuvînt către români!*) în *Școala ardeleană*, vol. II, p. 66—71. Asupra scriitorilor aromâni, Mario Ruffini, *Scrittori aromeni del secolo XVIII*, extras din *La Rassegna Italo-Romena*, oct. 1941; Id., *Teodoro Atanasie Cavallioti, scrittore moscopolitano del secolo XVIII*, extras din revista *Albania*, III (1942), fasc. 2.

[70] O. Bîrlea, *Ioannes Bob, episcopus Fagarasiensis*, Frankfurt am Main, /f.a./. — Dintre studiile și articolele cu caracter general asupra Școlii ardelene semnalăm, în afara lucrărilor citate deja: *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a doua, Buc., Ed. Acad., 1961; P. Cornea,

Scanned with OKEN Scanner

D. Păcurariu, *Curs de istoria literaturii române moderne*, litografiat, Buc., Ed. did. şi ped., 1962; I. Lungu, *Secolul Luminilor în Transilvania*, în *Tribuna*, 1957, nr. 5; Id., *Condiţiile istorice ale apariţiei şi dezvoltării Şcolii ardelene*, în *Tribuna*, 1960, nr. 34; Id., *Şcoala ardeleană, mişcare ideologică iluministă*, *Tribuna*, 1961, nr. 35 şi 36; C. Bodea, *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană între anii 1786—1830*, în *Studii*, IX (1956), nr. 1. În problema organizării învăţământului românesc în Transilvania, N. Albu, *Istoria învăţământului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944; L. Protopopescu, *Contribuţii la istoria învăţământului din Transilvania, (1774—1805)*, Buc., Ed. did. şi ped., 1966; V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Ţîrcovnicu, *Preparandia din Arad*, Buc., Ed. did. şi ped., 1964; Ileana Bozac, P. Teodor, *Învăţământul românesc în Transilvania în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în *Din istoria pedagogiei româneşti*, vol. II, Buc., 1966; Il. Bozac, *Politica şcolară a Curţii din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări de istorie*, Cluj, VII (1956), nr. 1—4; Id., *Şcolile de la salinele din Transilvania la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III. Pentru activitatea lexicografică, M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*, I *(De la origini pînă la 1800)*, Buc., 1966. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Buc., 1962. M. Tomescu, *Calendarele româneşti (1733—1830)*, Buc., 1957.

[71] Perpessicius, *Samuiel Micu-Clain*, în *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor*, Buc., E.S.P.L.A., 1957; I. Muşlea, *Samuil Micu-Clain şi folclorul*, în *Revista de folclor*, 1960, nr. 1; I. Lupaş identifică *Două manuscrise cu conţinut juridic din activitatea lui Samuil Micu-Clain*, în *Studii şi cercetări de ist. lit. şi folclor*, VI (1957), nr. 3—4.

[72] Prezentări generale ale activităţii lui Şincai în I. Lungu, *Gheorghe Şincai, învăţat şi gînditor iluminist*, în *Cercetări filozofice*, 1963, nr. 2 şi nr. 4 şi în articolele prilejuite de comemorarea a 150 de ani de la moartea învăţatului ardelean: M. Neagoe, *Viaţa şi activitatea lui Gh. Şincai*, în *Studii*, XIX (1966), nr. 6; M. Tomuş, *Gheorghe Şincai în timp*, în *Tomis*, 1966, nr. 5; P. Lucaciu, *Personalitatea creatoare a lui Gheorghe Şincai*, în *Argeş*, 1966, nr. 5; Gh. Achiţei, *Un tribun al naţiunii române*, în *Luceafărul*, 1966, nr. 46.

[73] N. Albu, *Petru Maior (Date noi privitoare la viaţa şi activitatea sa)*, în *Mitropolia Ardealului*, IX (1964), nr. 6—8; P. Teodor, *140 de ani de la moartea lui Petru Maior*, *Tribuna*, V (1961), nr. 4; Dumistracel Stelian, *Aspecte ale frazei lui Petru Maior*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, XIII (1962), nr. 1. Un număr închinat lui Petru Maior, la 150 de ani de la moartea sa, în *Tribuna*, 1971 (nr. 8).

Scanned with OKEN Scanner

EDUCATORI ŞI MORALIŞTI

78. În formele sale prime, latinismul nu aducea nimic din exagerările ce aveau să-l caracterizeze mai tîrziu. Accentuarea conştiinţei naţionale şi uşoarele inflexiuni puriste în materie de limbă erau note care nu sunau necunoscut în urechile românilor din alte părţi şi graţie faptului acesta el avea să se insinueze cu uşurinţă. În Moldova, Lazăr Asachi este un adept al ideilor latiniste: în 1816 apare la Iaşi, în traducerea sa, *Jucăreaia norocului sau istoria pentru Prinţipul Menşcicov carele pe vremea lui Petru cel Mare a fost slăvit în toată Evropa.* Traducerea era însoţită de o dedicaţie către Mitropolitul Veniamin Costache, în al cărei final se spunea că, prin lectura cărţilor de cuprins moral, compatrioţii săi se vor îndemna „a fi următori strămoşilor săi romani, a cărora mărite fapte pînă astăzi de toată lumea cu dreptate sînt lăudate". Ca să fie următori strămoşilor lor, românii trebuiau să-şi cureţe şi poleiască limba. Cînd publică la Iaşi, în 1821, traducerea unei opere din Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc*, Asachi găseşte necesar să i se adauge un vocabular în care concentrează cuvintele noi sau reînnoite pe care le întrebuinţa. Erau şi cuvinte existente în vechea limbă română, cum sînt *arină*, *vergură*, dar cele mai numeroase forme adoptate şi explicate erau de origine străină — în primul rînd de origine franceză: *abstract*, *agricultură*, *amant*, *bagaj*, *balustradă*, *banchier*, *baiaderă* etc.[1].

79. Preocupări de aceeaşi natură dovedeşte şi mitropolitul Veniamin Costache, întemeietorul adevărat al învăţămîntului în limba română în Moldova. S-a născut în 1768 şi făcea parte din marea boierime a ţării. Studiază mai întîi în familie, iar după aceea trece la Academia Domnească din Iaşi şi în cele

din urmă la școala românească de la mănăstirea Neamțului a stareţului Paisie și la școala episcopală din Huși. Călugărit de timpuriu — înainte de a împlini vîrsta de 16 ani — el ajunge episcop de Huși la 24 de ani. Aici ia succesiunea lui Iacob Stamati, căruia îi urmează, în 1803, ca mitropolit al Moldovei. S-ar părea că este ceva predestinat în această evoluţie, în cursul căreia fiul purcarului din Transilvania deschidea căile pe care avea să se îndrumeze urmașul boierilor Boldur, soții de luptă ai lui Ștefan cel Mare: o împrejurare favorabilă meditaţiei asupra rosturilor claselor sociale care a putut contribui la întărirea sentimentelor demofile ale lui Veniamin Costache. Între 1808—1812, în timpul războiului între ruși și turci, el este nevoit să se retragă la mănăstirea Neamțului din pricina intrigilor unui concurent preferat de guvern, Gavriil Bănulescu. Printre motivele invocate, un loc de seamă îl ocupă simpatia lui pentru ideile cele noi: el era socotit suspect din pricina înclinării pe care ar avea-o pentru întîmplările „de acum a vremurilor". Cuvintele defineau mentalitatea diferită a două epoci și îl fixau pe Veniamin Costache în cea nouă. Readus, la cererea poporului, după retragerea armatelor rusești, mitropolitul își arată iubirea de libertate prin încuviinţarea revoluţiei grecești din 1821: el este acela care încinge lui Ipsilanti spada. În timpul revoluţiei, el conduce cîtăva vreme ţara, după fuga domnitorului Mihai Suţu; este nevoit însă să se refugieze și el la un moment dat în Basarabia, de unde organizează lupta pentru redobîndirea domniilor pămîntene. În 1842 părăsește scaunul metropolitan și se retrage la mănăstirea Slatina, unde moare peste patru ani.

Opera lui literară este bogată, dar ea este alcătuită îndeosebi din traduceri. Singura sa lucrare originală este o carte pastorală din 1804 împotriva luxului în îmbrăcăminte. Dar ideile sale în legătură cu problemele ce priveau viaţa socială și culturală le expune în prefeţele diferitelor cărţi traduse de el sau de alţii[2]. Așa este cazul cu prefaţa la *Cele patru evanghelii* ale lui Teofilact, traduse de călugării Gherontie și Grigore din mănăstirea Neamțului și publicate la Iași în 1805. Așa este cazul mai cu seamă cu *Vieţile sfinţilor din luna septembrie*, tipărită la Iași în 1807, în a cărei prefață mitropolitul se ridică împotriva unor vicii ale societăţii contemporane: „Banii aceia care îi cheltuiţi rău la jocul cărţilor, la bancheturi și la alte cheltuiale nefolositoare și de suflet pierzătoare .... daţi-i la

Scanned with OKEN Scanner

cumpărarea cărţilor acestora . . . Vremea aceea pre care o cheltuiţi la jocul panţarolii şi al lotului şi a altor deşărtăciuni, cheltuiţi întru fapta bună a cetirii cărţilor". Dar în afară de lucrurile acestea, care nu presupun un spirit de invenţie ieşit din comun, Veniamin şi-a pus şi probleme de altă natură şi a avut îndrăzneala unor soluţii categorice într-un domeniu delicat. Este vorba de limba literară a cărţilor bisericeşti, problemă pe care o dezbate în prefaţa *Liturghiilor* tipărite la Iaşi în 1818. El înştiinţează aici pe preoţi că s-a abătut de la traducerea făcută după un tipic consacrat şi a schimbat multe cuvinte, „unele întorcîndu-le pre înţelesul limbii noastre pre cît s-au putut, care sînt acestea: *molitva, vohod, dvera, cădire* şi altele asemenea, pre care tălmăcindu-le pre limba noastră, s-au pus: *rugăciune, intrarea, uşa, tămîierea*". Şi el continuă în felul acesta cu eliminările, îndeosebi în lotul cuvintelor slavone, propunînd înlocuirea lor cu cuvinte de origine latină: în loc de *prestol, masă,* în loc de *blagoslovit, binecuvîntat;* în loc de *pocroveţ, acoperămînt.* I se întîmplă însă uneori ca ştiinţa lui filologică să îl trădeze: „În loc de *înger* s-au zis *anghel* precum la alte limbi stă acest nume, numai noi zicem, nu ştiu de unde, *înger* şi nu *anghel,* care ar fi mai potrivit, căci se cunoaşte şi de aicea că zicem împotriva adevăratei numiri, că dacă zicem *înger* şi iaste drept, apoi la *Arhanghel* trebuie să zicem *Arhînger,* care se mai alăturează cu *înger* decît cu *anghel*". Preocuparea aceasta de modernizare a limbii cărţilor religioase se întîlnea cu preocupările puriste ale scriitorilor din Transilvania. S-ar putea presupune chiar o uşoară influenţă din partea acestora, deoarece activitatea lor nu-i era necunoscută: el a căutat să aducă în Moldova pe Budai-Deleanu, care se afla pe vremea aceea modest funcţionar la Lemberg. Dar un fapt care se impune să fie remarcat este că zelul roman al transilvănenilor n-a găsit într-însul un partizan capabil de fanatism, că în reforma pe care el o propune în prefaţa amintită şi o practică în scrierile sale bunul simţ i-a arătat cele mai adeseori limitele juste. Soluţia temperată la care se opreşte şi Veniamin Costache şi la care se oprise şi Lazăr Asachi pe de o parte, iar pe de altă parte temperarea exceselor latiniste la un Fabian Bob, spirit blăjean prin educaţia sa, sînt constatări care se impun să fie reţinute pentru înţelegerea luptei ce urma să se desfăşoare în secolul trecut în literatura română.

Scanned with OKEN Scanner

Oricît de temperată, reforma limbii literare la care se oprise Veniamin Costache era totuși surprinzătoare prin faptul că venea din partea unui prelat, prin faptul că, sub raportul acesta, biserica a fost întotdeauna cu mult mai conservatoare. Ea era în același timp și semnificativă: căutînd să înlocuiască unele cuvinte ieșite din uz prin cuvinte vii de origine latină, ea era de natură să arate sensul în care avea să se îndrepteze reforma viitoare a limbii literare. Limba latină și limbile neolatine se impuneau astfel celor preocupați de această problemă delicată: în Muntenia, Ienăchiță Văcărescu se îndreptase cu toată îndrăzneala către limba italiană, iar în Moldova, Costache Conachi, partizan al culturii germane, prindea în limba sa anumite umbre ale trecutului, anumite particularități regionale, dar nu excludea nici neologismul, adeseori îndrăzneț, de cele mai multe ori potrivit, dar totdeauna de origine franceză.

Meritul cel mai de seamă al lui Veniamin Costache trebuie căutat însă în direcția învățămîntului. Școala românească exista de mult timp în Moldova, dar preocupările ei rămîneau strict limitate. În 1803, îndată ce ajunge mitropolit, Veniamin Costache pune bazele seminarului de la Socola, școală care avea să contribuie esențial la românizarea învățămîntului în Moldova și căreia îi era dat să adăpostească ceva mai tîrziu activitatea cîtorva profesori ardeleni, de o prudentă devoțiune față de crezul latinist. S-a bănuit că școala a fost organizată după modelul școlilor de la Blaj, sau după modelul seminariilor rusești, asupra cărora ar fi putut atrage atenția încă de mai înainte Gavriil Bănulescu. Sugestii puteau veni din ambele părți, dar școala a luat naștere din necesități locale: clerul trebuia să fie format în limba înțeleasă de popor, și el nu mai putea fi lăsat cu instrucția elementară pe care o căpăta mai înainte în modestele școli mănăstirești. În legătură cu el s-ar putea vorbi însă și de o influență a Academiei grecești, care s-ar oglindi în programele de învățămînt, în care studiul filozofiei și al retoricii se împletea cu acela al istoriei universale. Este drept că printre obiectele de învățămînt întîlnim și limba latină și faptul acesta ar putea determina pe cineva să creadă că se află în prezența unor reflexe ale Renașterii ardelene. În această ordine de idei însă s-ar putea aminti tot așa de bine și preocupările pentru limba latină înscrise în proiectul de pe vremuri al lui Iacob Stamati, proiect care oglindea și experiența unor universități germane. Ideile expuse în programul

Scanned with OKEN Scanner

lui Iacob Stamati erau reluate de Amfilohie Hotiniul, în prefaţa *Geografiei* sale din 1795, care se ridica împotriva felului curent de a studia; transpunînd totul „întru nişte varvare vierşuri de poeticie", singurul rezultat ce se putea realiza era îngreunarea elevilor în mod inutil. Atunci cînd cerea să se treacă de la uşor la greu, de la cunoscut la necunoscut, Amfilohie Hotiniul arăta că era la curent cu ideile *Memoriului* din 1792. Încorporate în scrierile vremii, ideile se perpetuau şi Veniamin Costache le putea culege în moştenirea intelectuală a predecesorului său la scaunul metropolitan de la Iaşi.

Timp îndelungat, starea seminarului a fost nesigură. Evenimentele militare au influenţat asupra mersului său, aşa încît în 1812, data la care se încheie războiul ruso-turc şi la care mitropolitul se întoarce din refugiul său la mănăstirea Neamţului, se simte trebuinţa unei reorganizări. În acelaşi an se întorcea în ţară şi Gheorghe Asachi, care făcuse studii îndelungate în Polonia, la Viena şi la Roma şi care avea să sprijine efectiv străduinţele culturale ale mitropolitului. Se simţea nevoia unor noi profesori şi, la un moment dat, însuşi Budai-Deleanu este pe punctul de a veni în capitala Moldovei. Nu se cunosc cu preciziune motivele pentru care marele poet al Transilvaniei nu răspunde chemării ce i se adresa. În 1820, însă, Asachi aduce un grup de profesori din Transilvania, dintre care unul singur, Vasile Fabian Bob, avea să se devoteze cu totul învăţămîntului ieşean. Şcoala are de suferit din nou însă din pricina revoluţiei greceşti mai întîi, din pricina plecării lui Asachi în străinătate după aceea. Reorganizarea învăţămîntului nu este posibilă decît o dată cu revenirea acestuia, în 1827. În 1828 se deschidea Şcoala Vasiliană în localul mănăstirii Trei Ierarhi, ceea ce însemna afirmarea definitivă a spiritului românesc în învăţămîntul superior: devenită, în 1835, „Academia Mihăileană", şcoala aceasta realizează prima formă a universităţii din capitala Moldovei.

Îi era rezervată şcolii din Iaşi o luptă grea şi o biruinţă strălucită. Regimul grecesc se dusese, dar călugării greci, cuibăriţi în atîtea mănăstiri, erau pe loc şi se opuneau la orice încercare de a limita drepturile lor. Toate străduinţele le sînt însă înfrînte şi s-ar putea socoti semnificativ incidentul petrecut cu ocazia primului examen public al Şcoiii Vasiliene, în 1828: cum, în organizarea ei, şcoala nu menajase interesele materiale ale mănăstirii, egumenul grec vine în mijlocul sălii

Scanned with OKEN Scanner

de examen să anatemizeze pe cei ce uzurpau drepturile sale. Revolta lui a fost însă așa de mare, încît a căzut pe loc, ucis de un atac de apoplexie.

Seminarul de la Socola răspundea unor necesităţi locale. Unor necesităţi locale răspundea și școala civilă de ingineri, pe care o organizează Gheorghe Asachi și care se deschide în 1813. În Academia grecească se ţineau și cursurile necesare pregătirii inginerilor, dar aceștia, instruiţi în limba grecească, nu puteau folosi documentele de hotărnicie scrise în limba română. Școala lui Asachi nu concura așadar Academia grecească, ci o completa. Ea a și fost găzduită în localul Academiei și lucrurile au mers bine pînă la data cînd conducerea acesteia este luată de Govdelas. Învăţatul profesor grec era convins cu adevărat că știință înaltă nu se poate face în limba română. Conflictul care izbucnește se soluţionează însă în avantajul școlii celei noi, care, în 1818, dă societăţii moldovene prima serie de ingineri pregătiţi într-o școală română și în limba română[3].

80. Un proces asemănător s-a petrecut și în Muntenia, unde exista de asemenea o școală grecească înaltă, cu unii profesori vestiţi. Printre profesorii aceștia erau și români, în special români din Balcani. Ca și în Moldova, primenirea mentalităţii începuse și în Muntenia către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și personajul la care trebuie să ne gîndim în primul rînd în această ordine de idei este Ienăchiţă Văcărescu: oricît de legat s-ar fi simţit de poporul și de cultura grecească, marele boier muntean este totuși un precursor al redeșteptării naţionale. Să ne amintim numai de introducerea la *Gramatica* de la Rîmnic sau de testamentul său cultural și vom înţelege de ce el avea să devină unul dintre zeii tutelari ai renașterii culturale din Muntenia. Entuziasmul pe care îl nutrește faţă de dînsul generaţia următoare nu se limitează numai la Muntenia, ci cuprinde și o parte din populaţia românească a Transilvaniei. Dar aceste legături cu Transilvania nu se întîlnesc numai la el, ci și la alte personalităţi de seamă din cultura munteană a timpului. Se impune să fie amintit aici episcopul Iosif de la Argeș, care întreţine legături cu Molnar. Astfel mișcarea munteană de reculegere naţională, pornită pe elemente locale, ajunge în cele din urmă să stabilească unele puncte de sprijin în Transilvania. Dar nu Molnar, ci Petru Maior este scriitorul ce vorbește mai mult, în primele timpuri, muntenilor. Măr-

Scanned with OKEN Scanner

turisirea pe care Heliade Rădulescu o face într-una din scrierile sale este într-adevăr elocventă: „Ți-aduci aminte cînd a ieșit *Istoria pentru începutul românilor* a fericitului Petru Maior, cum o citeam împreună și cîte idei frumoase, deși copilărești, se frămînta în capetele noastre?“ Unit, dar urmărit atît el cît și scrierile sale de dușmănia neîmpăcată a puternicului episcop unit de la Blaj, Petru Maior s-a bucurat de aprecierea centrului ortodox de la Sibiu: episcopul Vasile Moga nu se dă înapoi să „îmbulzească“ pe preoții neuniți cu cărțile fostului paroh de la Reghin. Sibiul ortodox, care adăpostise pe vremuri activitatea culturală a unei „Societăți filosofești“ de factura „Luminilor“ și care vedea în Ienăchiță Văcărescu un patron al culturii române, ajunge, după 1810, un centru în care se propagă ideile Renașterii transilvane și de unde aceste idei aveau să fie purtate mai departe, în țara de peste Carpați.

81. În mediul acesta, în care preocupările de cultură națională luaseră naștere încă de mult și care începuse în timpul din urmă să se resimtă de influența ideilor Renașterii transilvane, își face apariția Gheorghe Lazăr, teolog minat de îndoieli și de întrebări în ordine religioasă, dar profesor condus de nelimitată încredere în destinele neamului său[4]. În legătură cu el, se cere de la început să semnalăm dificultatea de a prinde realitatea, dificultate provocată în primul rînd de mărturiile incomplete și de cele mai multe ori echivoce: a fost greco-catolic? a fost ortodox? a încercat să ajungă episcop la Sibiu, lăsînd guvernul imperial să creadă că după aceea va lupta pentru trecerea la catolicism a românilor de acolo? Iată cîteva întrebări pe care materialul în legătură cu el le-a pus cercetătorilor, întrebări cărora li s-a dat o soluție care, la rîndul ei, ar putea constitui o nouă întrebare. Această lipsă de preciziune în informație pe de o parte, iar pe de alta viața lui de boem au favorizat într-o largă măsură crearea unei atmosfere de legendă în jurul lui Lazăr și este o grea operație aceea de a-l smulge din legendă și a-l reda istoriei. Lazăr a avut în mod incontestabil calități superioare, el a stîrnit adorații și adorația a adus după sine hiperbola. Astfel Petru Poenaru afirma despre el că era doctor „sub auspiciis imperatoris“, titlu care nu se obține decît cu mare greutate. Cercetările din urmă au dovedit însă nu numai că nu era doctor „sub auspiciis imperatoris“, dar că nici doctoratul simplu nu-l avea. Heliade Rădulescu afirma la rîndul său că totul „era degenerație și

Scanned with OKEN Scanner

amorțeală în ceea ce se atinge de numele român și patrie, pînă să nu vie răposatul întru fericire Gheorghe Lazăr în țara noastră", dar tot el arată mai departe că școala lui Lazăr n-ar fi putut lua naștere fără sprijinul unor boieri însuflețiți de cel mai curat patriotism. Cultul acesta sentimental se prelungește pînă în zilele noastre și opera cea mai de seamă în care el s-a concretizat este monografia lui Bogdan-Duică, remarcabilă deopotrivă prin erudiția ei și prin pietatea ortodoxă și ardeleană a autorului. Duică face un proces nemilos episcopului Vasile Moga, care n-a înțeles și n-a susținut îndeajuns activitatea lui Lazăr. Împotriva acestei convingeri s-a afirmat, în timpul din urmă, că marele vinovat al tragediei lui Lazăr este Lazăr însuși: liber cugetător, de un cinism revoltător în chestiunile religioase, ambițios, capabil de ură necruțătoare față de cei ce se aflau în calea proiectelor sale ambițioase, el era făcut să fie distrus în ciocnirea cu instituțiile consacrate ale societății din Transilvania. Și tot conflictul dintre Lazăr și Moga, conflict care ne face să ne gîndim la cele petrecute în Blajul lui Ioan Bob și care era impus de fatalitatea istorică ce apăsa asupra poporului român din Transilvania, a fost explicat prin ambiția profesorului și prin greșeala episcopului, care „n-a știut să canalizeze ambițiile lui Gh. Lazăr în alvia unei înțelegeri a ordinei sociale convenționale și a disciplinei reglementare". Dar această ambiție nu era din cele făcute să fie canalizate și să curgă docil în sensul indicat; puterea sufletească a lui Lazăr era de natură să rupă în calea ei zăgazurile întărite ale tradiției și să libereze din cătușele sale viața spirituală a unui popor. În felul acesta, rolul său istoric nu poate fi înțeles decît avînd deopotrivă în vedere datele educației sale intelectuale și postulatele sociale ale timpului său. Pentru că marele rost al profesorului din Transilvania n-a fost în ordine culturală: școala lui n-a adus și nu putea aduce o sporire a nivelului cultural față de ceea ce da Academia domnească, iar evoluția firească a societății ar fi dus și în Muntenia, așa cum dusese în Moldova, la apariția învățămîntului superior în limba română. Dar în societatea aceasta, în care influența ideilor filozofice din secolul al XVIII-lea ajunsese la rezultate diferite de cele din Transilvania, Lazăr era un sol al stării de lucruri de acolo și un luptător pentru restabilirea unității spirituale a poporului român.

Scanned with OKEN Scanner

Din actele ce le avem în legătură cu viaţa lui nu s-ar putea spune cu precizie care este data naşterii. Registrele liceului piarist din Cluj, unde Lazăr a făcut o parte din studiile sale, arată o dată că s-a născut în 1781, iar altă dată în 1784. Cercetările făcute în registrele stării civile pentru morţi din satul său au stabilit însă ca dată a naşterii ziua de 5 iunie 1779, care pare a fi cea adevărată. Este probabil că primele studii le-a făcut în satul de naştere, Avrig, de lîngă Sibiu. În urmă trece la liceul piarist din Cluj, unde se înscrie în clasa I în toamna anului 1798, deci la o vîrstă foarte înaintată. Aici face el studiile secundare, cu o scurtă întrerupere în anii 1803—1804, cînd îl găsim la liceul catolic din Sibiu. În 1805 îşi începe studiile juridice la Cluj, pe care nu le duce însă la capăt deoarece anul următor el cere consistoriului bisericii ortodoxe din Sibiu o bursă, cu ajutorul căreia să poată studia teologia la Viena. Episcopia sprijină cererea lui Lazăr şi în 1806 împăratul Francisc I îi încuviinţează o bursă de 200 de florini anual luaţi din fondul sidoxial. Cu ajutorul acestei burse, sporită mai întîi la 300 şi apoi la 400 de florini anual, Lazăr îşi continuă studiile pînă în 1811, cînd se întoarce în Transilvania. Aici se întorsese el şi în toamna anului 1809, iar în decembrie a aceluiaşi an mersese la Carloviţ să-şi completeze studiile de teologie cu dogmatica şi liturgica ortodoxă, care nu erau predate în Academia de teologie catolică de la Viena, unde studia. La data aceasta scaunul episcopal al Sibiului nu fusese încă ocupat — el rămăsese vacant în urma morţii lui Gherasim Adamovici — şi se pare că atît guvernul cît şi curtea imperială îl rezervau pentru Lazăr. Ca să poată fi numit episcop însă, el trebuia să facă parte din cler, iar pentru aceasta a socotit că trebuia să treacă prin seminarul ortodox al mitropolitului Stratimirovici de la Carloviţ. Mitropolitul, care îşi avea însă socotelile sale, îi refuză şi hirotonirea şi dreptul de a frecventa cursurile seminarului său. Gestul mitropolitului a dat naştere unei bogate corespondenţe. Motivele invocate sînt interesante îndeosebi prin faptul că lipsa lor de unitate ne arată că adevărata cauză era alta şi că ea n-a fost formulată. Se spune astfel că actele lui Lazăr, ţinute în neregulă, nu sînt în acord cu situaţia dată, că în certificatele sale de studii este trecut catolic, nu ortodox; că n-a făcut dovada că s-a cuminecat după ritul ortodox, că a studiat teologia la catolici şi că, prin urmare, este foarte indicat să lupte pentru răspîndirea unirii printre ortodocşii din

Scanned with OKEN Scanner

Transilvania. În ceea ce privește studiile la seminar, ele îi erau refuzate pentru motivul că limba de predare era cea slavonă, pe care Lazar n-o cunoștea. Se adăuga apoi că Lazăr i-a vorbit cu un ton indiferent față de problemele credinței ortodoxe; că, nefiind căsătorit este probabil că nu se pregătește pentru preoția de rînd, ci pentru trepte mai înalte în ierarhia bisericii neunite și, în cele din urmă, această mărturisire caracteristică mentalității vremii și mai ales omului: că era prea învățat pentru locurile spre care năzuia. Este ușor de închipuit cum au putut fi primite aceste argumente de Curtea imperială, care dorea în mod sincer ridicarea culturală a poporului român și era preocupată la acea dată de proiectul înființării unui seminar la care preoții ortodocși ar fi urmat să primească o educație superioară. Nu s-ar putea spune dacă Viena intenționa într-adevăr întinderea unirii și în regiunea Sibiului. Faptul a fost susținut și chiar în zilele noastre unele studii accentuează ostentativ anumite pasaje, susceptibile de interpretări diferite din acele vremii. Felul cum s-au desfășurat lucrurile în legătură cu scriitorul bănățean Dimitrie Țichindeal ar putea duce la concluzia că gîndul n-a fost părăsit niciodată; dar anii aceștia, cînd armatele franceze frămîntau Europa, nu erau cei mai potriviți pentru începerea unei propagande care ar fi putut stîrni mari frămîntări lăuntrice și ar fi putut obliga guvernul austriac să pună din nou în funcțiune tunurile generalului Bukow. În orice caz, cu toată incertitudinea pe care certificatele de școlaritate ar putea-o arunca asupra confesiunii lui Gh. Lazăr, din corespondența timpului nu reiese în mod categoric că Viena ar fi avut intenția să facă dintr-însul un instrument de catolicizare. Un moment a fost vorba ca el să fie trimis spre hirotonire la episcopul ortodox al Bucovinei. Între timp însă are loc la Turda, în octombrie 1810, alegerea episcopului ortodox de la Sibiu. Candidau: vicarul N. Hușovici, preotul Vasile Moga, Nestor Ioanovici, Panovici și Radivoievici. Voturile cele mai numeroase, 47, le întrunește N. Hușovici, acela care sprijinise pe Lazăr să urmeze la Viena; după el venea Vasile Moga, cu 36 de voturi, și Nestor Ioanovici, cu 16. S-a întîmplat însă și de data aceasta ceva ce se întîmplase mai înainte la Blaj: curtea imperială confirmă în scaunul episcopal nu pe Hușovici, care fusese indicat cu cel mai mare număr de voturi, ci pe Vasile Moga.

La data aceasta Lazăr se afla din nou la Viena, unde mersese pentru completarea studiilor întrerupte. El rămîne acolo

Scanned with OKEN Scanner

pînă în 1811, cînd cere cu insistență să fie trimis în Transilvania, unde dorea să lucreze pentru poporul său. Nu s-ar putea spune cu siguranță care vor fi fost sentimentele pe care episcopul Moga le va fi nutrit în primele momente, în adîncul sufletului său, față de teologul Lazăr. Rînd pe rînd s-a afirmat și contestat că el a fost hirotonit, la Sibiu, de episcop. Ceea ce este însă indiscutabil e faptul că acesta propune ceva mai tîrziu, în 1814, candidatura lui Lazăr la scaunul vacant al episcopiei ortodoxe de la Arad. În afară de Lazăr, Moga recomandă pentru același scaun și pe Nicolae Huțovici și faptul acesta ne arată că el nu nutrea dușmănie față de adversarii de mai înainte. De susținut însă n-a susținut pe nimeni și s-ar putea ca el să nu fie cu totul străin de faptul că guvernatorul Transilvaniei, George Bánffy, în raportul pe care-l înaintează împăratului, găsește că Lazăr este mai puțin recomandabil sub raportul cumințeniei firești și al experienței. Lazăr n-a sperat în episcopia Aradului; de altfel, lucrurile aveau să se încurce în așa fel încît guvernatorul Transilvaniei fu silit să se adreseze lui Radu Tempea, profesorul de la Brașov, și autor al unei gramatici amintite mai înainte, întrebîndu-l dacă n-ar fi dispus să-și trimită nevasta la mănăstire și să primească el episcopia Aradului. Îndoita propunere a guvernatorului fu primită cu plăcere de Tempea; dar cu tot sprijinul sincer al lui Bánffy, soarta a făcut ca profesorul să se întoarcă iarăși lîngă soția la care cu atîta generozitate renunțase. Fără să fi lucrat categoric împotriva lui Lazăr în această împrejurare, atitudinea lui Moga, o politețe dulceagă și incoloră, era departe de a fi în folosul acestuia. Și este cert că sub alte raporturi, episcopul n-a înțeles nimic din ideile ce fierbeau în capul lui Lazăr, din sentimentele ce se agitau în pieptul său. Pentru cine cercetează atent și obiectiv împrejurările în care s-a ridicat acesta, sentimentul cel mai puternic, ce pune stăpînire pe sufletul său, este că se găsește în fața unui om predestinat, a unui om pe care o vocațiune puternică îl mîna spre scopuri bine determinate. Faptul că el își începe studiile secundare la o vîrstă atît de înaintată oglindește cu putere tragedia iobăgimii române din Transilvania; el este în același timp mărturia cea mai strălucită că ne găsim în fața unei vocațiuni necruțătoare; un om de puteri sufletești mijlocii nu și-ar fi părăsit, la vîrsta aceea, rosturile umile pe care le va fi avut. În clipa cînd Lazăr se întorcea de la Viena nu aducea, este drept, o diplomă de doctor în teologie, și mai

Scanned with OKEN Scanner

ales nu aducea una luată „sub auspiciis imperatoris"; el aducea însă cunoştinţe adînci în teologie, în ştiinţe şi o largă orientare în problemele filozofice, atît de largă încît mitropolitul de la Carloviţ putea spune despre el că este „prea învăţat" pentru locurile către care năzuia. Prea învăţat şi mai cu seamă „altfel" învăţat de cum ar fi fost de dorit din partea cercurilor ortodoxe ale timpului. S-a afirmat pe bună dreptate în legătură cu el că nu poate fi vorba de o teologie ortodoxă sau catolică, ci de ceva cu totul deosebit „că Lazăr nu era prizonierul teologiei catolice; *că el îşi filozofiza teologia;* şi că probabil punctul lui de vedere filozofic, *atunci* foarte probabil, *wolffian,* îi inspiră şi atitudinea faţă de ortodoxie". Se ştie ce însemnează Wolff pentru Renaşterea ardeleană şi sînt cunoscute unele reflexe ale filozofiei sale în literatura română a timpului. Cazul vine să se adauge la cele stabilite anterior, subliniind cu putere cuceririle făcute de filozofia raţionalistă a „Luminilor". N-am putea spune în ce măsură teologia aceasta, pătrunsă de spiritul filozofiei raţionaliste, îngăduia lui Lazăr rămînerea în cercul vechii credinţe. Ea îl solicita mai mult în direcţia moralei, iar morala lui era definită, la rîndul ei, de lucrări ca aceea a lui Fr. Karpe, *Institutiones philosophiae moralis,* care se întemeia nu pe dreptul divin, ci pe dreptul raţiunii, pe dreptul natural. În aceeaşi ordine se îndrumează preferinţele lui şi în materie socială şi politică. Se ştie că printre cărţile sale figura şi un volum din scrierile regelui Frederic II al Prusiei, acela care cuprindea scrisorile primite de rege de la d'Argens, d'Alembert şi Fontenelle. Lazăr a avut de bună seamă întreaga colecţie şi este suficient să amintim că această operă cuprindea corespondenţa regelui cu scriitori ca Voltaire şi d'Alembert, spre a ne da seama de spiritul ce se desprinde dintr-însa. Sîntem în lumea Enciclopediei franceze, a sentimentelor umanitare şi a concepţiei cosmopolite practicate de aceeaşi filozofie a „Luminilor". În aceeaşi direcţie ne duce şi lucrarea lui Lanjuinais, *Le monarque accompli ou prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de Sa Majesté Impériale Joseph II,* care figura de asemenea în biblioteca lui Lazăr. Carte frămîntată de un suflu cu totul profan, *Le monarque accompli* defineşte concepţia teologului Lazăr mai bine decît toate studiile teologice făcute şi urmărite atît de atent de cercetătorii săi cei mai devotaţi.

La data întoarcerii sale în Transilvania, Lazăr aducea aşadar factura intelectuală a unui „Aufklärer": aducea toată liber-

tatea și toată îndrăzneala pe care raționalismul le-a dat cugetării omenești în veacul al XVIII-lea, toată încrederea în progresul societății omenești și toată dorința de a lucra pentru determinarea lui. S-a afirmat de asemenea că, în ordine filozofică, Lazăr era partizan al lui Kant; se impune să facem însă constatarea că preocupările acestea ale lui Lazăr n-au lăsat nici o urmă la elevii săi, care au cultivat și mai departe *Logica* lui Condillac și *Ideologia* lui Destutt de Tracy. Derivarea lui spirituală din filozofia kantiană devine astfel de domeniul ipotezelor; dar, prin întreaga lui atitudine și prin întreaga lui activitate, Lazăr este un reprezentant al filozofiei raționaliste a „Luminilor".

Astfel făcut, el era într-adevăr prea învățat nu numai pentru mitropolitul Stratimirovici în 1809, ci și pentru episcopul Vasile Moga în 1811, cînd ei se întîlneau la Sibiu. Aici la Sibiu trebuia să ia naștere, după dorința expresă a guvernului imperial, acea școală care avea să dea o pregătire superioară membrilor clerului ortodox al românilor din Transilvania. Și Lazăr, care nu mai gîndea la trepte înalte în ierarhia bisericească, era destinat să organizeze și să conducă această instituție de cultură. Încă din noiembrie 1810, el cerea insistent să fie trimis în Transilvania ca să lumineze pe „coreligionarii săi". Proiectul, supus mai tîrziu aprobării împărătești, prevedea o școală în care să se predea nu numai cunoștințele necesare unui preot de rînd, ci și știința înaltă și filozofia. Cursurile urmau să dureze mai mulți ani, și să fie predate de mai mulți profesori, așa că nu avem de-a face cu un seminar obișnuit, ci cu ceva care aducea cu o academie teologică. Pentru organizarea unui astfel de seminar, care ar fi îmbinat preocupările de teologie cu cele filozofice, nu se putea face o alegere mai fericită ca profesor decît Lazăr și nu se putea face o alegere mai nefericită ca patron decît episcopul Vasile Moga. Este drept însă că și condițiile în care se afla în acea vreme episcopia ortodoxă din Sibiu, privită cu rezerve sau cu dușmănie de forurile oficiale, făceau ca întreprinderea să fie foarte grea; dar aceste condițiuni erau create într-o măsură oarecare și de lipsa de abilitate a episcopului.

Într-adevăr, lui Moga îi revenea sarcina să organizeze noua instituție din punct de vedere material. El lansează un apel către credincioșii ortodocși din eparhia Sibiului și, deoarece ideea fusese pusă în circulație de demult și lumea toată era în aștep-

tarea realizării ei, apelul său găsi un răsunet surprinzător: se colectează suma neașteptată pentru vremea aceea de 36.000 de florini. Cu banii aceștia s-ar fi putut organiza școala către care năzuia Lazăr; în locul acesteia însă, Moga se opri la ceva modest, foarte modest: cu termenul întrebuințat de el, și care trădează orizontul spiritual al omului și mentalitatea celor din jurul său, școala aceasta era o școală de „bogoslovie", destinată instruirii în „bogoslovie" a „bogoslovilor". Cu toate că s-a vorbit despre cultura lui, „bogoslovul Moga" nu-și turburase mintea, de bună seamă, căutînd să înțeleagă filozofia lui Wolff sau Leibnitz, nu-și alterase puritatea sa sufletească adîncind scrierile unui Voltaire sau Montesquieu, sau ale altora care scriau sub influența acestora. El era numai bun să nu pară prea învățat mitropolitului de la Carloviț și să asigure menținerea ortodoxiei din comoditate spirituală. Așa cum și-o dorea episcopul, școala ia naștere la o dată la care Lazăr nu mai era în Sibiu. Și dacă astfel se prezenta școala cea înaltă, ne închipuim cum se va fi prezentat școala în care el trebuise să profeseze. În aceste condițiuni, era firesc ca raporturile dintre profesor și episcop să nu fie cordiale. Tot entuziasmul și toată dorința nestăvilită de a se dărui poporului său pe care o aducea Lazăr, se frîngeau de vederea mărginită și de calculele popești ale episcopului. Și nu poți, cercetînd paginile acestea dureroase din viața poporului român din Transilvania, să nu-ți dai seama de greaua răspundere pe care și-au luat-o față de istorie aceste spirite retardatare care, de la Blajul greco-catolic sau din Sibiul ortodox, sugrumau toate avînturile generoase ale neamului pe care îl păstoreau. Profesoratul lui Lazăr la Sibiu a fost un martiriu. Bunăvoința episcopului față de dînsul se manifestă plătindu-i salariul cu monete demonetizate, în așa fel încît s-a putut bănui că profesorul fuge la Brașov mînat și de trebuința de a găsi o hrană mai bună alături de prieteni devotați. Forțat să revină la Sibiu, el are de suferit nu numai dușmănia episcopului, ci și brutalitatea unor elevi, încurajată de starea de lucruri. Constrîngerea materială și, mai presus de ea, constrîngerea morală trebuiau să ducă în mod necesar la explozie. Determinarea ei imediată o constituie revenirea lui Napoleon din insula Elba: într-un local public din Sibiu, Lazăr bea pentru Napoleon și pentru armata franceză. Era firesc ca autoritatea să ia act și să-l înlăture din postul lui de profesor. Faptul acesta a autorizat pe unii cercetători, preocupați să salveze figura mo-

Scanned with OKEN Scanner

rală a episcopului Moga, să afirme că răspunderea toată revenea fie lui Lazăr însuși, fie autorității locale și guvernului de la Viena. Se uită astfel că marea răspunde nu trebuie descifrată în incidentul ce a determinat gestul, ci în îndelungata pregătire sufletească ce l-a precedat.

Există, și în cazul lui Lazăr, același tragism al destinului pe care l-am întîlnit și în cazul scriitorilor de la Blaj. Asemenea lui Bob, episcopul de la Sibiu reprezenta un anumit moment din evoluția istoriei, și asemenea lui Șincai, Lazăr reprezenta momentul opus acestuia. Era de o parte concepția reacționară a Europei zilei, era, pe de altă parte, concepția liberală a iosefinismului. În episcopul Moga și în profesorul Lazăr trăiau doi termeni antinomici și dialectica istoriei nu putea tolera coexistența lor. Istoria trebuie să suprime pe unul din ei și cel suprimat a fost Lazăr. Faptele acestea se petrec în 1815. Anul următor, profesorul de la Avrig trece peste munți, unde găsea un mediu care a fost vreme îndelungată criticat, dar care a fost capabil să-l înțeleagă. Acolo biserica nu era condusă de prelați ca Bob sau ca Moga, ci de oameni ca Chesarie de la Rîmnic, ca Iacob Stamati sau Veniamin Costache, de oameni ce se găseau nu la antipodul marilor inițiative culturale și ideologice, ci în fruntea lor. În noul mediu nu avea să întîlnească frigiditatea popească a cercurilor provinciale din Transilvania, nu asprul climat sufletesc al Transilvaniei, ci o lume capabilă să înțeleagă entuziasmul generos al unui suflet mare și să vibreze în același ritm sentimental cu el.

În Muntenia Lazăr începe ca profesor particular. Este probabil că el cunoscuse, în timpul ședерii la Brașov, anumite familii boierești de peste Carpați, printre care și familia Bărcănescu, în sînul căreia îndeplinește funcția de preceptor în 1816. Mult timp n-a rămas aici, între altele și din pricină că elevii erau altfel de cum îi dorise el. Unul dintr-înșii aveau să ajungă, cu vremea, la o relativă popularitate, ca autor de pamflete în care descria imoralitatea societății înalte din Muntenia și în care nu-și ascundea nici propriile defecte. Cîtăva vreme practică ingineria hotarnică și în această calitate se impune el atenției unora dintre boieri. Scurt timp după aceasta, la 1 decembrie 1817, eforia școlilor cerea domnitorului Caragea înființarea unei școli românești, în care să se predea, între altele, aritmetica, geometria și geografia și recomanda pentru aceasta „pe un Lazăr inginer ce a venit acum de curînd din părțile Transil-

Scanned with OKEN Scanner

vaniei aici într-acest pămînt". Se pornea aşadar şi aici, ca şi la Iaşi, de la o necesitate urgentă.

La Bucureşti Lazăr găsea pe cineva în măsură să-l înţeleagă. Acesta era Iancu Văcărescu, care făcuse de asemenea studii la Viena şi care adusese de acolo o anumită pregătire intelectuală. Erau însă diferenţe mari între ei doi: vlăstarul Văcăreştilor, îndrăgostit de poezie şi de viaţa uşoară, vedea societatea în alte culori decît fiul iobagilor ardeleni, a cărui tortură sufletească sporea pe măsură ce sporeau şi cunoştinţele sale de filozofie şi de ştiinţe exacte. Amîndoi trăiseră, la Viena, reflexele îndepărtate ale iosefinismului; dar acestea pătrundeau adumbrite la marele boier, conştient de rosturile clasei sale sociale, căreia iosefinismul nu-i dorea prosperitate, în timp ce Lazăr, nereţinut de consideraţiuni de ordin social, aspira întreaga lui putere revoluţionară. Dar convertirea idealului social iosefinist în ideal naţional la românii din Transilvania crea o zonă neutră, în care cei porniţi de jos şi cei născuţi foarte sus puteau lucra laolaltă. Pe terenul acesta, Lazăr şi Iancu Văcărescu se întîlneau şi puteau merge împreună. Văcărescu era însă, la data aceea, prea tînăr că să poată sprijini cu autoritate pe profesorul din Transilvania şi, deşi capabil de entuziasm, el nu era în stare să entuziasmeze pe cei din jurul său, care credeau în general despre dînsul că este puţin zăpăcit şi că stă de vorbă mai mult cu muzele decît cu oamenii. S-a susţinut că acesta stărui pe lîngă banul Constantin Bălăceanu să sprijine întreprinderea proiectată de Lazăr. Bălăceanu, efor al învăţămîntului sub Caragea, este de fapt adevăratul creator al şcoalei de la Sf. Sava. Socotit în general ca reprezentant tipic al boierimii române, el pornise la data aceea lupta împotriva grecilor, luptă pe care o ducea în primul rînd pe plan politic. Lazăr îi da prilejul să extindă combaterea grecilor şi în ordine culturală, şi, după ce se asigură de posibilitatea faptului, el îmbrăţişă cu toată căldura proiectul înfiinţării unei şcoli superioare româneşti. Şi alături de Bălăceanu se găsesc numeroşi boieri, printre care întîlnim şi pe Grigore Ghica, viitorul domn al ţării, care, înrudit cu Bărcăneştii, putuse cunoaşte pe Lazăr încă de mai înainte; întîlnim şi pe Iordache Golescu, ginere al lui Bălăceanu şi efor al şcolilor împreună cu acesta, iar din 1819 pe mitropolitul Dionisie Lupul. Ceea ce trebuie să se semnaleze este că nici grecii n-au fost cu toţii duşmani ai şcolii româneşti; printre primii sprijinitori ai ei întîlnim şi pe cunoscutul poet Atanasie Christo-

Scanned with OKEN Scanner

poulos, care după cum se știe, a petrecut timp îndelungat la București.

Opoziția pornea din partea Academiei grecești. Propunerea lui Lazăr de a preda filozofia și științele înalte în limba română stîrni neîncrederea domnitorului Caragea, în fața căruia profesorul român trebui să pledeze, în 1818, cauza școlii românești. Pentru aceasta se convocase o ședință a Divanului și în afară de Lazăr fusese invitat și profesorul grec Veniamin din Lesbos, protodidascalos al Academiei grecești. Acesta se opuse din toate puterile sale, întîmpinînd toate argumentele aduse de Lazăr cu același sentențios δέν γίνεται . In aceste împrejurări, Lazăr trebui să se mulțumească cu mai puțin, cu o școală care îmbina toate preocupările seminarului lui Veniamin Costache cu acelea ale școlii de inginerie a lui Gheorghe Asachi.

Ceea ce n-a putut face elocvența a făcut însă diplomația boierilor, ajutată de unele împrejurări favorabile. Școala grecească din București a avut momente de mare strălucire, cînd ea putea sta cu cinste alături de unele universități din occident. Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, școala grecească, sub conducerea cunoscutului profesor Lambru Photiade, realizează cea mai mare strălucire a sa. În 1816 Caragea îi dă o nouă organizare, adăugînd celorlalte studii și știința dreptului, cu a cărui predare este însărcinat juristul român Nestor. Conducător al școlii în această vreme este Neofit Ducas, un om învățat, dar care a avut talentul să ridice împotriva lui pe foarte mulți. Neofit Ducas venea de la Viena, de unde fusese chemat în același timp la școala grecească din Corfu și la Academia din București. Tot de la Viena este adus și Ștefan Commità. Dar ei nu rămîn decît puțin timp, din pricina scandalului care izbucnește în Academie. Ca să avem înțelegerea acestor fapte, trebuie să ținem seama și de interesele unuia sau altuia, dar trebuie să avem în vedere și discuția aprinsă în legătură cu limba literară greacă. Învățații erau împărțiți în două tabere ce se dușmăneau de moarte: unii susțineau că limba literară trebuie modificată în așa fel încît să se apropie cît mai mult de vechea limbă elină, în timp ce alții susțineau drepturile limbii populare[5]. Atmosfera aceasta, în care se ciocneau principii opuse, era favorabilă celor care, la adăpostul marilor idei, urmăreau satisfacerea intereselor lor mărunte. Veniamin din Lesbos, care mai înainte fusese profesor la Kydonai în Asia Mică, venise și el la București și urmărea să ia direcția Academiei. Pus la

cale de dînsul, un elev al Academiei bătu într-o zi în stradă pe Neofit Ducas. Şi el şi Commità îşi dau demisia şi Veniamin ia conducerea şcolii. Cercetările întreprinse dovedesc însă vinovăţia acestuia şi boierii, preocupaţi de o potrivă de bunele moravuri şi de ideea de a înlesni mersul şcolii româneşti, găsesc prilejul nimerit să-l alunge din ţară. Actul de alungare datează din octombrie 1818 şi este o capodoperă de portretizare; dintre toate datele invocate acolo se poate reţine acuzaţia că Veniamin lucrase în aşa fel încît „poporul românesc să nu ajungă la o stare mai bună, propăşind, şi să nu se împodobească şi dînsul cu luminile adevărului şi ale desăvîrşitei cunoştinţi, în patria sa". În aceste împrejurări, elevii părăsesc şcoala grecească în grupuri din ce în ce mai numeroase. Exodul acesta nu poate fi împiedecat nici de Iatropoulos, împotriva căruia se ridică de asemenea boierii şi pe care reuşesc să-l alunge, după cum nu poate fi împiedecat nici de echipa următoare de profesori, de Dimitrie Stefanopolitul, Constantin Vardallah şi Canela. Cu toată protecţia domnitorului fanariot, şcoala grecească era condamnată dispariţiei. Avea împotriva ei numeroşi boieri ai ţării, şi, în timp ce domnitorii se schimbau, aceştia rămîneau. Ei erau destul de puternici ca să impună voinţa lor domnitorului şi destul de abili ca să găsească drumurile cele mai sigure pentru atingerea scopului urmărit. Alungîndu-i unii profesori, schimbîndu-i cît mai des pe ceilalţi şi organizînd-o în fiecare an, eforia lui Bălăceanu ocrotea Academia grecească cu gelozia unui cioclu care ţine să îngroape el anumiţi morţi, — pe morţii de elită.

În felul acesta, Lazăr nu era un izolat şi la Bucureşti vocea sa nu era făcută să se piardă în pustiu. Lupta împotriva grecismului era pornită peste Carpaţi, iar Renaşterea transilvană făcuse acelaşi lucru prin reprezentanţii săi aromâni de la Viena şi Budapesta. Curentul exista prin urmare, dar Lazăr face mai mult decît să se încadreze acestui curent, el construieşte o bază teoretică reacţiunii antigreceşti care, la boierii din Muntenia, era mai mult de ordin sentimental. Şcoala lui nu este deschizătoare de căi în ceea ce priveşte învăţămîntul în limba română în ţările de peste Carpaţi, iar în ceeace priveşte cultura ea nu putea depăşi Academia domnească; dar ea contribuie într-o foarte mare măsură la elaborarea doctrinei naţionaliste române. Doctrina aceasta a purtat în valurile sale, pînă foarte tîrziu, elemente desprinse din idealul social al iozefinismului

Scanned with OKEN Scanner

demofil: multe din marile reforme sociale au fost făcute, în România, de clasa boierească, multe au fost făcute fără opoziția acesteia, deși ele erau împotriva intereselor boierimii. Ideea romană dinamizase viața poporului român din Transilvania; ea exista încă demult la românii de peste Carpați, dar existența ei era anemică, era amorfă. Și rolul școlii lui Lazăr a fost să creeze în jurul acestei idei aceleași stări de sentiment de care ea era înconjurată aici și astfel să ridice, în fața idealului elin, idealul roman al poporului său.

S-a emis ipoteza că școala românească a avut o primă existență în 1816, dar argumentele aduse fac ca ideea aceasta să rămînă simplă ipoteză. Primele proiecte de organizare datează din decembrie 1817, și ele prevedeau un curs primar, care s-ar fi completat cu studii mai adîncite de matematici și măsurători de pămînt pe de o parte, iar pe de altă parte cu oarecare studii de teologie. Așa cum era proiectată, școala trebuia să pregătească pe micii funcționari din cancelarii, pe preoți și ceva care cu mare greutate s-ar fi putut numi ingineri. Dar cadrele școlii sînt lărgite în martie 1818, cînd se propune și studiul filozofiei. Lazăr, care asigurase pe boieri că este destoinic „la orice meșteșug filozoficesc", propunea să traducă din latinește manualele necesare studiilor filozofice. Pînă la data cînd ele aveau să fie traduse, el propunea să înceapă cursurile de geografie, geometrie și geomesie. Din august același an datează prima înștiințare pe care Lazăr o face în numele său. Ea poartă titlul *Înștiințare. De toată cinstea vrednică tinerime* și este tipărită la Mitropolia din București. Lazăr afirmă că a sosit timpul ca patria să se îndrumeze pe căile culturii și astfel „să se dezvălească și să se puie la lucrare scoposul strămoșesc, ca să poată apoi cu cuvînt pretenderisi intrarea în numărul și ocolul cel proslăvit al celorlalte popoare luminate, aflîndu-și acolo treapta cea pierdută a cinstii strămoșești". Și *Înștiințarea* urmează în tonul acesta, împletind admirația pentru trecut cu lauda adusă prezentului, domnitorului Caragea și marilor boieri ai țării. Programul expus de Lazăr cu acest prilej a fost raportat la programul liceelor din Austria, la *Norma regia*, de care a fost socotit dependent. Dar prin faptul că în ambele tipuri de școli întîlnim, în primele clase, elemente de lectură, caligrafie și ortografie, de religie și de aritmetică, dependența nu se impune cu necesitate, după cum ea nu este impusă nici de coincidențele parțiale din secția a doua și a treia a școlilor.

Scanned with OKEN Scanner

Iar faptul că școala lui Lazăr aducea, în clasele superioare, un program special pentru matematici, în vederea pregătirii inginerilor și pentru filozofie și drept, îndreptățește tot așa de bine raportarea la Academia domnească a cărei organizare nu era făcută după modelul școlilor austriece, ci după acela al universităților italiene. Așa cum o imagina el, școala lui Lazăr ar fi avut un curs elementar, unul practic superior, și, în cele din urmă, un învățămînt înalt, care ar fi cuprins filozofia și dreptul. Paralel cu acestea s-ar fi organizat și cursuri de teologie pentru cei ce urmăreau să devină preoți. Programul formulat astfel de Lazăr era bine chibzuit: el răspundea pe de o parte cerințelor imediate ale societății, iar pe de altă parte deschidea un cîmp larg pentru pregătirea superioară a elevilor.

Dar elevii care au răspuns la chemarea lui Lazăr nu erau dintre aceia care ar fi putut înțelege marile probleme către a căror expunere năzuia profesorul: în clasele nou înființate de la Sf. Sava se înfățișează cîțiva țîrcovnici, cîțiva grămătici, cîțiva panachideri din școalele de la Colțea și Sf. Gheorghe, oameni care abia puteau descifra alfabetul și dintre care unii voiau să se facă preoți iar alții ingineri. „Lazăr", ni se relatează, „trebuia negreșit să iasă cu dînșii la cîmp, cu masa de inginer și cu astrolabul, ca să ardice harte din triunghi în triunghi; trebuia să le spună că tustrele unghiurile unui triunghi sînt deopotrivă unui jumătate de cerc, că unghiurile alterne și întăritoare la vîrf sînt deopotrivă; să fi-ndrăznit numai a nu-i învăța deodată d-alde astea și a nu-i pune să caute cu un ochi închis prin crăpătura dioptriei, arătînd că trebuiesc copiii pregătiți spre aceasta cu alte învățături că numaidecît l-ar fi botezat de șarlatan ce nu știe să învețe ingineria. Inginerie vrem noi, dascăle, să ne măsoare băieții moșiile, și de inginerie apucă-te să-i înveți, că socoteală învață ei în toate băcăniile". Înainte ca disperarea să fi cuprins pe de-a-ntregul sufletul profesorului, izbucni scandalul, amintit mai înainte, la Academia domnească și o parte din elevii de acolo trecură la Lazăr, care putu porni astfel cu temeinicie clasa de inginerie atît de cerută din toate părțile.

Dar școala lui Lazăr nu atrage numai pe elevi, ci și pe unii profesori care predaseră mai înainte la Academia domnească. Printre aceștia întîlnim în primul rînd pe un român ardelean, Erdeli, care ajunge să predea la Sf. Sava limba latină și franceză, iar ceva mai tîrziu și logica, predată la început de Lazăr.

Scanned with OKEN Scanner

Fusese numit profesor de limbă latină la școala grecească în octombrie 1817, la propunerea eforilor, care arătau între altele că Erdeli, originar din Transilvania, cunoștea și limba română și putea fi astfel de mai mare folos elevilor. Cu același prilej aflăm că el se oferea să predea și cursuri de franțuzește și de legi, de „nomică". S-a afirmat în același timp că Erdeli a tradus din franțuzește în limba română *Avarul* lui Molière și *Pompei* al lui Corneille, pentru tinerii care voiau să pornească mișcarea teatrală românească. În afară de el trece, ca profesor, și Efrosin Poteca. În școala grecească acesta profesase la clasele elementare, iar în școala lui Lazăr i se încredințează sarcina de a preda geografia. La data aceea el tradusese în românește și publicase la Buda *Mai-nainte gătire spre cunoștința lui Dumnezeu*, pe care o scrisese în limba grecească Dimitrie Darvari. Publicarea ei se făcea spre a pune în mîinile elevilor o carte morală, lucru pe care traducătorul îl afirma în introducere. Dar aceeași introducere ne arată că Poteca își făcuse ucenicia în latinism încă mai înainte de a fi venit la școala lui Lazăr: „limba românească, ni se spune acolo, este una din fetele limbii latinești, care avînd acest feliu de mumă bogată și măreață, cum este limba latinească, de mult și-ar fi împlinit toată lipsa cu împrumutarea de la maică-sa, și crescînd în răsfățare s-ar fi făcut prea frumoasă și cinstită, încît s-ar fi împrietenit cu muzele deodată cu surorile ei, care sînt limba italienească, cea franțuzească și cea ispănicească, de nu ar fi fost asuprită de slavoneasca cea bătrînă". Scurt timp după aceasta, în 1820, el este trimis pentru completarea studiilor la Pisa, unde rămîne pînă în 1823. Nu era singurul. Preocupată de soarta școalei, eforia trimisese pentru pregătire în Italia, și mai apoi la Paris, și pe Constantin Moroiu, Simion Marcovici și Ion Pandeli. Aceste studii fac din Efrosin Poteca un om cu libertăți de gîndire, îndeosebi în materie socială, și de faptul acesta avea să se resimtă cariera lui ulterioară. Apreciat în mod deosebit de un iubitor de progres rațional cum era Dinicu Golescu, el găsește la unii și alții rezerve și adeseori ironii. Pentru Naum Rîmniceanu bunăoară el era un eretic față de dogmele bisericii ortodoxe și aceasta din pricină că devenise „filozoful nostru cel din Franța"[6].

În 1818 trece ca elev la școala lui Lazăr și Heliade Rădulescu. Cîteva luni mai tîrziu el devine profesor la această școală. Vom observa că prin profesorii pe care și-i alege, Lazăr înțele-

gea să creeze la București atmosfera latinistă din Transilvania: Erdeli era un latinist și prin formația și prin originea sa, E. Poteca se dovedea cucerit de același curent de gîndire, iar admirația entuziastă a lui Heliade pentru opera lui Petru Maior este în general cunoscută. Dar faptul că ei toți veneau de la școala grecească și că unii dintr-înșii, cum era Poteca, aveau să rămînă legați de aproape de greci, arată că vechile legături culturale aveau să dureze încă.

În toamna anului 1818, Lazăr începe un curs de matematici. Elevii veniți de la școala grecească aduceau cunoștințe solide în această direcție și profesorul se bucura văzînd că are cu cine lucra așa cum dorise el. Cel mai pregătit pentru științele matematice era Pandeli, pe care eforia avea să-l trimită la studii în Italia și la Paris și care era ursit să se sinucidă acolo.

Lazăr face mai întîi cursuri de aritmetică și de geometrie pe care le preda după Wolff. Paralel cu aceasta el făcea exerciții practice de măsurătoare. Preda în același timp și la clasa de filozofie, unde expunea logica. Înaintînd, el trebui să treacă în clasa de matematică la trigonometrie, iar în cea de filozofie la metafizică, lăsînd aritmetica și geometria pe seama lui Heliade, iar logica pe seama lui Erdeli. După mărturisirea lui Heliade, în cursurile sale de filozofie a urmat pe Kant, și faptul acesta a dat naștere unor neînțelegeri între el și Erdeli. Într-adevăr acesta aducea de la Academia grecească cultul pentru Condillac și el începu să predea logica după filozoful francez. Lazăr însă, „filozofia franțuzească zicea că trebuie să-și scoată căciula înaintea celei nemțești; prin urmare pe Condillac, cu toate descoperirile sale, nu-l avea de mare lucru în filozofia veacului". În același timp, în Academia grecească Vardalah expunea *Elemente de ideologie* ale lui Destutt de Tracy, curs pe care îl făcuse mai înainte și Iatropoulos, și elevii puteau audia în felul acesta trei cursuri diferite de filozofie. Și este semnificativ pentru soarta școlii lui Lazăr că, în ciuda luptei împotriva filozofiei franceze, aceasta avea să cîștige în cele din urmă biruința. Și tot atît de semnificativ este și ceea ce se petrece cu studiul matematicilor. În timp ce el traducea anumite tratate de filozofie din Kant, Lazăr traducea și cursurile de matematici ale lui Wolff. În același timp, în Academia grecească matematica se studia după manualele lui Lacroix și Francoeur. Pe Lacroix îl propusese Iatropoulos, iar pe Francoeur îl propunea Canela. Și cînd, mai tîrziu, Heliade avea să

Scanned with OKEN Scanner

dea publicității manualul de matematici după care el predase la Sf. Sava, manualul acesta avea să fie o traducere din Francoeur, după cum și gramatica sa, expusă de asemenea în aceeași școală, era o gramatică „filozofică", dar nu după Kant și nici după Wolff, ci după Condillac. În felul acesta, școala lui Lazăr, care își recrutase o parte din profesori și elevi din profesorii și elevii Academiei grecești, ajunge să fie cucerită de preocupările intelectuale și de autoritățile științifice ale acesteia. S-a afirmat că, plecînd de la școala grecească la cea românească, școlarii „au rupt toate podurile" în urmă. Datele invocate însă aici ne impun o altă concluzie, după cum către altă concluzie ne duce și mărturisirea lui Heliade că elevii cei noi ai lui Lazăr audiau în același timp și cursurile de filozofie de la Academia grecească: „Copiii cei noi n-au făcut mare treabă cu acea logică, ea însă și-a dat foloasele sale școlarilor celor vechi ce mergeau să o asculte de curiozitate ca auditori; că pe de altă parte aceștia începură a compara în duhul lor aceste două sisteme, și trăgînd oarecare adevăruri din alăturarea ideilor, alergă numaidecît ca auditori și în clasele grecești ce se restatorniciseră atunci, sub răposatul Vardalah". Și mai departe el continuă, subliniind una dintre trăsăturile esențiale ale învățămîntului în Academia domnească, trăsătură desprinsă din gîndirea secolului al XVIII-lea: „Școalele cu adevărat nu erau patriotice, dar prin dreapta judecată a profesorilor greci de atunci ajunseseră cosmopolite. Filozofia înfrățise pe școlarii greci cu românii, pierzînd grecii rugina pedantismului vechi și cunoscînd prin filozofie folosul științelor învățate în orice nație în limba sa". Susținut puternic de o parte din boierii țării și exploatînd cu abilitate concepția cosmopolită a Academiei grecești din vremea lui Vardalah, Lazăr putea astfel consolida pozițiile naționale pe care pornise construcția sa. Ceea ce el nu putea împiedeca însă, era moștenirea puternică a secolului precedent, care făcea ca școala și naționalismul să nu ajungă la formele egoiste agresive, ci să se exercite în sfere de largă toleranță și înțelegere omenească.

În vederea cursurilor pe care le proiecta pentru școala de la Sibiu și a celor ținute la București, Lazăr a întreprins traducerea mai multor lucrări și a redactat unele apeluri. Am vorbit înainte despre *Înștiințarea* din 1818. În 1822 el lansează un nou apel pentru publicarea unui curs de matematică. Apelul arătă că publicarea operei era neapărat necesară propășirii

Scanned with OKEN Scanner

științelor și că dacă nu s-a făcut de vină erau „iuțile vremi jigodiase", de vină era „volbura lui Saturn". El anunța nu numai publicarea tratatului de matematici, ci și publicarea tratatelor de filozofie și geografie, iar pentru o epocă mai tîrzie, istoria universală. Timpul petrecut la Viena n-a fost pentru Lazăr numai un timp de pregătire, ci și de muncă în vederea îmbogățirii literaturii morale și pedagogice române. Atunci traduce el *Învățături morale ale lui Gottlieb Ehrenweich pentru băieți; Geografia; Istoria lui Ion Moritz și a copiilor săi; Învățătura ortodoxă* a mitropolitului Platon de Tver; *Istoria împăratului Octavian și a soției sale* și un tratat de *pedagogie* (incomplet). Cu cercetarea lor apropiată s-a ocupat Duică și din datele stabilite în studiul său voi aminti aici numai cîteva, în legătură cu *Învățăturile morale ale lui Gottlieb Ehrenweich* și cu *Învățătura* lui Platon. Cea dintîi dintre aceste lucrări înfățișează pe un om bogat în sfaturi morale, Ehrenweich, care era animat de sentimentele cele mai umanitariste și înțelegea să ajute pe cineva fără să țină seama de naționalitatea lui. În altă ordine însă, el arăta că suveranii nu există pe fața pămîntului din grația divină, ci că ei răspund unei trebuințe sociale și că pentru îndeplinirea acesteia au fost aleși de cei interesați. Relevînd toate lucrurile acestea, Duică afirmă că traducerea ei a fost făcută de Lazăr cu singurul scop de a moraliza poporul român, pe care unele gazete ale timpului îl arătau ca fiind într-o stare de semibarbarie. Intenția de moralizare va fi existat la Lazăr, dar de bună seamă cartea s-a impus atenției lui prin sentimentele și concepția iosefinistă pe care o aducea. Ceva asemănător se poate spune și despre *Învățătura* arhiepiscopului rus Platon, care aducea o concepție teologică liberală.

Munca începută la Viena a continuat-o și la Sibiu. De aici cere el cenzurii permisiunea să tipărească traducerea din Platon, dar aceasta i se refuză pentru motivul că episcopul Moga se opunea. Acesta alcătuise de asemenea un tratat de teologie morală și ceruse aprobarea publicării, iar guvernul provincial, care nu era competent în chestiuni de teologie ortodoxă, trimite ambele manuscrise spre cercetare episcopului Moga. Și, cum era firesc, episcopul a aprobat tipărirea manualului propriu, opinînd că celălalt nu corespunde doctrinei ortodoxe. În timpul petrecut în Sibiu redactează Lazăr și un *Compendiu de geografia Transilvaniei* și o *Gramatică română-germană*, a căror tipărire este aprobată de cenzură, dar ale căror manuscrise, îndreptate

către episcopul Moga, dispar. În felul acesta întreaga lui muncă ajunge să se irosească din pricina intereselor și a lipsei de înțelegere de la curtea episcopală. Pentru că o carte cum era *Teologia creștină* a lui Platon, oricît de liberală ar fi fost, nu era totuși atît de liberală încît să nu poată fi tradusă și publicată mai tîrziu de un mitropolit ortodox lămurit asupra rosturilor ortodoxiei, cum era Veniamin Costache. La București a pregătit tratatele de matematică după Wolff *(Aritmetica matematicească, Geometria* și *Trigonometria cea dreaptă).* Am menționat apoi afirmația că a făcut traduceri de tratate din filozofia kantiană (logica și metafizica), dar manuscrisele s-au rătăcit. Amintesc în cele din urmă tratatul de istorie universală pe care îl anunță *Apelul* din 1822, dar al cărui manuscris de asemenea nu ne-a parvenit.

Lui Lazăr i-a fost atribuită cartea *Povățuitorul tinerimii către adevărata și dreapta cetire. Întru acest chip acum întîia oară lucrat de D. Lazăr,* Buda, 1826. Cartea a fost tipărită de Carcalechi, care o închină vornicului Băleanu și o împodobește cu o prefață, sau mai exact, cu două: una semnată de el și una de Lazăr. Cercetările au dovedit că nu este vorba de o scriere a lui Lazăr, ci de o mistificare a tipografului. Amintesc în cele din urmă că Gaster atribuia lui Lazăr și textul unei gramatici române, care s-ar fi aflat la baza gramaticii lui Heliade. Părerea aceasta și-a însușit-o după aceea Bogdan-Duică. Manuscrisul acestei gramatici s-a aflat în posesiunea lui Gaster, care l-a dăruit Academiei Române. Aici a fost studiat de C. Popa-Lisseanu, care ajunge la concluzia că el reproduce de fapt gramatica lui Heliade Rădulescu, care a circulat în manuscris înainte de tipărire[7].

În afară de literatura morală și didactică menționez și scrierile sale beletristice, — dacă termenul nu depășește realitatea. În 1808 el publică la Viena niște *Versuri de laudă în limba daco-românească la logodirea prea înălțatului împărat, stăpîn și taică Frantz I cu Ludovica prea înălțata, milostiva împărătească, stăpînă și maica noastră.* Singurul lucru care merită să fie notat în legătură cu aceste versuri este faptul că poetul, nesatisfăcut să exprime urările sale direct în versuri românești le mai exprimă și pe calea acrostihului, în latinește, nemțește și ungurește.

Altfel se prezintă însă discursurile sale. Cel dintîi, *Cuvînt al lui Gh. Lazăr la înscăunarea Mitropolitului Dionisie,* datează

din 1819 și a fost publicat mai întîi de Heliade Rădulescu în *Curierul Românesc* din 1839. Al doilea, *Cuvînt compus de profesorul Lazăr învățătorul și directorul școalelor românești din București, 30 iulie anul 1822*, a fost alcătuit cu prilejul întronării domnitorului Grigore Ghica. El a fost publicat în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I (1883) p. 60—368.

Una dintre problemele cele mai importante care se pun în legătură cu activitatea lui de autor didactic, este aceea a limbii literare. Am văzut cît de dificilă apărea chestiunea terminologiei gramaticale la autorii de gramatică românească studiați mai înainte. Aceeași chestiune trebuia să o soluționeze și Lazăr în diferitele sfere în care lucra. Menținîndu-se numai la domeniul în care informația merge pe material sigur, se poate observa că adeseori adaptarea sau crearea formei necesare este o operație dusă în mod fericit la capăt. Un exemplu din *Trigonometrie*, paragraful în care se face distincția între trigonometria dreaptă și cea sferică, va pune în lumină faptul acesta. „Fiindcă și pe fața sferei se pot scrie triunghiuri ale căror laturi sînt arcurile cercurilor, urmează că mai este și fealiu de trigonometrie, care ne învață cătățimea laturilor și a unghiurilor triunghiurilor sfericești și să zice trigonomentrie sfericească, despre care ne învață astronomia". Și tot în *Trigonometrie*, desprinsă la întîmplare, o „învățătură" în legătură cu logaritmii: „Să se înmulțească logaritmi la amîndoao catetele prin 2 ca să se poată avea logaritmul patratului; patratele să să adune și logaritmul să să împărțească prin 2. Așa să are logaritmul ipotenuzii". Lazăr n-a lăsat nici un text în care să exprime părerile sale în legătură cu îmbogățirea limbii române. Exemplele citate aici ne arată însă că pentru el problema terminologiei științifice se soluționa prin împrumutarea cu toată îndrăzneala din limbile străine. Este și acesta unul din meritele sale și importanța lui nu răsare cu toată puterea decît pentru cei care au în vedere că, la aceeași dată, un Diaconovici-Loga bunăoară vorbea în gramatica sa de unele sunete care erau *năsoase, buzoase, dințoase, limboase* sau *gîtoase*. Soluția pe care o adoptă Lazăr în tratatele sale științifice, și pe care probabil o adoptase și în cele filozofice, era singura soluție rațională și ea avea să se impună limbii literare române.

Prin simpatiile lor intelectuale, urmașii lui Lazăr se leagă puternic de Academia grecească, a cărei atmosferă se prelungește astfel în școala română și se perpetuează. Am amintit

puțin mai înainte cazul lui Heliade Rădulescu: urmînd pe Condillac în filozofie și pe Francoeur în matematici, el se arată mai degrabă elev al lui Vardalah, Iatropoulos și Canela decît al lui Lazăr. Și către aceeași concluzie ne duce și faptul că primii bursieri trimiși de eforia școlilor din București la studii în Italia continuă, tot timpul cît rămîn acolo, legăturile lor strînse cu lumea școlară grecească. S-a arătat că educația lor s-a făcut într-un mediu universitar frecventat în mod deosebit de greci și sub supravegherea directă a unui învățat grec, Ignație, fostul mitropolit al Munteniei, care se retrăsese la Pisa. Într-o scrisoare din 1824, Efrosin Poteca scria din Paris către mitropolit și eforii școlilor din Muntenia: „Vă miraţi cum n-am învățat pînă acum toți matematica ceea ce învăța Pandeli, în vreme ce dumneavoastră din scrisorile noastre, încă din anul trecut, sînteți bine pliroforisiți la ce pre fieștecare din noi, prea sfinția sa mitropolitul Ignatie, în mîna căruia ne didesărăți, ne orînduise să ne îndeletnicim“; iar în post-scriptum la o altă scrisoare trimisă în 1825 din Paris, același bursier arăta că „La Paris, la Petersburg, la Londra și la Roma se înmulțesc școalele de limba grecească cea veche și cea nouă, încît mi-au provalisit și mie oarecari, de aș voi să mă duc a fi dascăl cu o groasă plată și ofichii bisericești, și aș fi primit de n-aș iubi pe frumoasa Valahiă“. Elev și profesor al școlii grecești, profesor alături de Lazăr în școala românească, bursier român sub conducerea spirituală a mitropolitului grec Ignație, român solicitat să rămînă profesor de limba greacă în școalele grecești din occident și devotat prieten al profesorului grec Neofit Ducas, Efrosin Poteca aduce o dublă articulație spirituală: legăturile intelectuale cu grecii arată pe fostul elev al Academiei grecești din București, dar iubirea pentru „frumoasa Valahiă“ mărturisește stagiul făcut în școala de la Sf. Sava, unde se înfiripa noul ideal de viață al românilor. Pentru că rolul școalei lui Lazăr se desăvîrșea în ordinea aceasta a concepției și sentimentului național. Analiza celor două discursuri ne dă prilejul să vedem că un suflu nou anima cursurile profesorului: aceleași date generale ale științei pluteau, la Sf. Sava, în atmosfera de entuziasm și de abnegație în care se desăvîrșise în Transilvania activitatea marilor învățați ai Renașterii noastre culturale. Este drept că și sub acest aspect activitatea lui Lazăr fusese precedată în Muntenia. La data cînd el mergea acolo un puternic partid boieresc deschisese și ducea cu energie lupta împotriva grecis-

Scanned with OKEN Scanner

mului. Mai mult decît în oricare alt domeniu însă, prezența lui Lazăr avea să se simtă în această sferă, făcînd ca naționalismul ce anima activitatea unei clase sociale limitate să-și extindă orizonturile și să cuprindă întregul popor românesc. Cel dintîi dintre discursurile sale, alcătuit cu prilejul alegerii lui Dionisie Lupu ca mitropolit al Munteniei, exprimă energic concepția profesorului în materie de istorie și de drepturi ale poporului român. El pornește pe date generale, amintind strălucirea romanilor, cunoscută tuturor, strălucire care este mărturisită în țara noastră de ruinele podului lui Traian. În fața măririi trecute avem însă prezentul cu micimea lui: „Dar oare cînd s-ar ridica duhul din țărîna acelora și ar privi peste strănepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar? Negreșit, i-ar căuta în palaturile cele mai împărătești, și i-ar afla în vizuinele și bordeiele cele proaste și încenușate; i-ar căuta în scaunul stăpînirii și i-ar afla amărîți sub jugul robiei; i-ar căuta proslăviți și luminați, și cum i-ar afla? Rupți, goli, amărîți și asemănați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei, bine gătiți spre slujba vrăjmașului omenirei, răpitorului casei părintești". În antitezele oratorului joacă sunetul grav al istoriei, dar el se convertește în comandamente ce privesc timpurile noastre: „Ajungă lacrămile patriei, ajungă jugul robiei", este timpul ca sub o conducere înțeleaptă poporul să se îndrumeze pe căile măririi, trecînd peste stavila „viscolilor întunericului". Pentru aceasta era însă nevoie nu numai de „braț voinicesc", ci și „de duh românesc" și oratorul crede că sub conducerea hotărîtă și înțeleaptă a noului mitropolit ei vor ajunge „la descoperirea brazdei strămoșești". Dar Lazăr, care în plină epocă fanariotă nu se sfiește să vorbească de „răpitorul casei părintești", aducea în frazele sale anumite formule capabile să sugereze aceeași stare sentimentală pe care o sugerau scrierile lui Petru Maior. După cum pentru acesta românii nu erau niciodată românii pur și simplu, ci „românii, strănepoții romanilor celor vechi", iar coloniștii aduși în Dacia nu erau la rîndul lor numai romani, ci „romanii, adică nenumărata mulțime de romani", tot așa fraza lui Lazăr trădează o preocupare obsedantă: și pentru el ideea de „romani" se completează în mod automat: romanii, „strămoșii noștri"; și pentru el românii nu sînt numai români, ci mai cu seamă „strănepoții" lui Romulus, ai lui Chesar, Aureliu și ai „naltului Traian". În întregul lui, discursul din 1819 este un îndemn către

cultură și emancipare națională. Cu mult mai tîrziu Heliade spunea, comentîndu-l, că Lazăr nu înțelegea să lupte numai pentru înlăturarea culturii grecești, ci și pentru pregătirea unor oameni de specialitate practică, ingineri, mecanici, arhitecți, agronomi: emanciparea urmărită de Lazăr viza așadar deopotrivă viața spirituală și materială a poporului.

Mult mai important ne apare, prin complexitatea ideilor aduse în discuție, discursul din 1822. Ideile, care mai înainte trebuiau exprimate cu multă prudență din pricina împrejurărilor, ajung aici la o expresie liberă. Energia tonului este însă atenuată cele mai adeseori, oratorul învesmîntîndu-și gîndurile sale într-o limbă încărcată de formule desprinse din *Psaltire* și din *Noul Testament*. Lazăr formulează aici o anumită concepție de filozofia istoriei. Cercetările întreprinse de Duică au dus la concluzia că, sub raportul acesta, profesorul transilvan este tributar lui Storchenau, a cărui *Philosophie der Religion* îl făcea să vadă că dialectica dualistă a istoriei se desfășoară pe termenii antinomici *bine-rău,* capabili să se convertească, în desfășurarea lor, unul într-altul. Acesta este și punctul de plecare al lui Lazăr. Constatînd mai departe că pentru el răul „este în sine rău" și că binele este de asemenea „în sine" bine, Duică este ispitit să descifreze în discursul lui Lazăr unele reflexe de filozofie kantiană. Datele acestea se impun să fie privite mai de aproape. Pasajul discutat este într-adevăr semnificativ, dar nu atît din pricina presupuselor reflexe kantiene: afirmînd existența răului ca rău „în sine" și a binelui ca bine „în sine", dar stabilind în același timp ca o necesitate stringentă convertirea lor reciprocă. Lazăr ne face să vedem că binele nu are numai o existență autonomă, — „în sine", „an sich" — ci și una virtuală, el fiind în același timp una dintre virtualitățile răului, și că același este și cazul răului, care există atît ca rău „în sine", cît și ca virtualitate a binelui. Două sînt concluziile ce ni se impun în urma acestora: în primul rînd, că în concepția scriitorului român fenomenele morale postulează, în manifestarea lor, antinomia, iar în al doilea rînd, că la baza tuturor acestor manifestări antinomice se găsește o esență morală unică. Concepînd binele ca o virtualitate a răului și răul ca o virtualitate a binelui, concepția dualistă despre care vorbea Duică încetează de a mai fi dualistă, totul se reduce la unitate. Exemplul la care se oprește însă Lazăr ca să documenteze concepția afirmată capătă, prin natura lui, o semnificație cu mult mai largă,

el trădează anumite aderențe cu mentalitatea din care avea să ia naștere ceva mai tîrziu materialismul istoric. Teologul Lazăr este convins că soarta omenirii nu este determinată de puterea divină, ci de legi umane economice. „Roata veacurilor", „roata lumii" este mișcată de revenirea periodică a stărilor de sărăcie sau de prosperitate materială: sărăcia, crede el, aduce după sine pacea; pacea favorizează munca, munca aduce bogăție, iar bogăția atrage în mod inevitabil războiul, de care se leagă ruina societăților și sărăcia lor. Ajungînd în felul acesta la punctul din care pornise, omenirea va parcurge din nou același ciclu, întreaga ei evoluție fiind determinată de legi necruțătoare de ordin material și consumîndu-se în mod fatal într-o eternă zbatere pe marginea aceluiași cerc. Oricît de îndrăzneață ar fi această concepție în cuprinsul literaturii române, nu trebuie să se creadă totuși că Lazăr aduce o anticipare în filozofia istoriei. În linii mari, necesitatea răului ca element determinat de progres social este un fapt care a fost adeseori susținut: cu mult înaintea lui Lazăr se susținuse necesitatea viciului ca factor creator de echilibru social. Lazăr nu trage concluziile ultime înscrise în concepția pe care o afirma; rămîne cu toate acestea remarcabil faptul că profesorul transilvan descifra din istoria omenirii nu legea divină, ci legea umană. Și astfel discursul, în care Duică vedea influența lui Kant concentrată într-o formulă izolată ce nu se integrează liniei pe care evoluează gîndirea scriitorului, desfășoară concepția istorică a filozofiei veacului al XVIII-lea. Fără să aparțină propriu-zis concepției materialiste, cuvîntarea lui Lazăr constituie prima îndrumare hotărîtă în acest sens în cultura română.

Dar veacul al XVIII-lea nu este prezent în opera analizată numai prin astfel de elemente. Reflexe rousseau-iste se întrevăd acolo; și în pasajul în care ni se vorbește despre fericirea omului în sînul naturii, figura „bunului sălbatec", a lui Adario, plutește printre rînduri. Toate lucrurile acestea sînt invocate însă nu cu scopul de a le pune în circulație pentru valoarea lor teoretică, ci spre a sublinia starea de lucruri din țara noastră: omul naturii, omul bun, americanul, era de fapt românul; iar spaniolii — oamenii civilizației — erau grecii. Și încheierea era că trebuie să se împiedece ca grecii să facă din țările române ceea ce spaniolii au făcut în America. Iubirea de țară alimentează astfel gîndirea scriitorului de la un capăt pînă la altul al lungului său discurs și, după modelul lui Cicero, ea ajunge la o

Scanned with OKEN Scanner

energică apostrofare a dușmanului, într-o prosopee dezvoltată: „Adevărat, zice mai încolo patria, mari ați fi voi, cînd cele ce se proslăvesc prin rostul vostru cel viclean s-ar odihni în adevăr, dar știut este că de la început încă, din vremile Priamilor, în gura voastră n-au stătut adevăr, limba voastră este limba minciunii, și voi epistați vicleșugului, precum și măreața voastră veștminte celor ce vă urmează căilor voastre, și li se rănesc șoldurile de sarcina metalului celui amăgitor inimilor și ochilor omenirii... Ori judecați voi înșivă, căci cine știe a ispiti trebuie să știe și a judeca; dar se vede că voi pre mulți ați pus la ispită și mai ales pre neamul cel frumos și delicat învățîndu-l a nu fi îndestulat cu chipul zidirii, ci cu roșeața meșteșugită furătoare aurului din pungă, să-și întocmească nurii obrazului în chip de mreajă ochilor muritorilor; de unde nu-i mirare că s-a mîniat Domnul asupra pămîntului, și de am pătimit și pătimim acest fel de pierzănii, cărora tot voi sînteți pricina, și pricina pricinilor tot meșteșugurile voastre sînt. Deci duceți-vă, nerușinaților, duceți-vă, obrazniciior și nemulțumitorilor, ieșiți din hotarele sărăciei mele“...

N-am desprins din cele două discursuri decît un număr cu totul restrîns de idei; prin natura lor însă aceste idei ne arată cît de puternic era legat Lazăr de ideologia Renașterii transilvane. Preocupările sale sînt, într-o anumită ordine, aceleași cu preocupările lui Gheorghe Șincai sau Petru Maior, iar sentimentele ce se desprind din întreaga sa activitate sînt sentimentele ce se desprind din întreaga activitate a Renașterii transilvane. Lupta pornită de transilvăneni era o reacțiune față de starea consacrată de lucruri, o reacțiune ce se desăvîrșea deopotrivă în ordine socială și națională. Sentimentul social se confundă aici cu sentimentul național, grație faptului că națiunea română din Transilvania se confunda cu o singură clasă socială, cu iobăgimea. În Muntenia avem însă clase sociale cu interese divergente, avem o boierime foarte puternică, o burghezie care se înfiripa atunci și țărănimea, care corespundea din punct de vedere social și material țărănimii din Transilvania. Interesele acestea opuse trebuiau temperate, trebuiau conciliate sub raza unui ideal superior, a unui ideal care să fie al tuturor claselor sociale ale națiunii, — idealul național. Și rolul cel mai mare al lui Gheorghe Lazăr trebuie căutat în promovarea acestui ideal. Activitatea lui însemnează o contribuție prețioasă în definirea naționalismului român, în detașarea, pe calea aceasta, a ele-

Scanned with OKEN Scanner

mentului românesc din comunitatea spirituală a sud-estului Europei. Dar ea însemnează în acelaşi timp şi consolidarea noului plan pe care se refăcea unitatea spirituală a întregului popor român, unitate pe care în trecut o asigurase limba comună şi pe care în viitor aveau să o cimenteze aspiraţii comune.

Din toate datele acestea se desprinde cu claritate factura de „Aufklärer" transilvan al lui Lazăr. Acesta este şi sensul faptului că atunci cînd, social, el avu prilejul unei manifestări către păturile largi, asemenea acelora pe care le lăsase în Transilvania, a făcut-o cu tot entuziasmul. Se ştie că el a fost partizan al revoluţiei lui Tudor Vladimirescu şi că nu s-a sfiit să meargă în tabăra acestuia şi să pună în serviciul lui toate cunoştinţele sale. Avem aici prilejul unei discriminări esenţiale, care oglindeşte diferenţa de concepţie a două clase sociale diferite: în timp ce Nicolae Văcărescu conduce armatele Principatului împotriva lui Tudor Vladimirescu, Lazăr este alături de acesta; în timp ce Văcăreştii vor apăra pe greci şi după revoluţia de la 1821, Lazăr îi ataca violent încă din 1819. În felul acesta, dacă prin şcoala lui Lazăr se prelungea şi fructifica spiritul Academiei greceşti, şcoala lui Lazăr era chemată să dea roade pe teren social. Sub raportul acesta cred că nimic nu este mai ilustrativ pentru idealul de care s-a condus dascălul transilvan şi pentru căldura devotamentului său decît scena finală de la Bucureşti. Lazăr a murit la Avrig în 1823. Zăcuse cîtăva vreme la Bucureşti, într-o căsuţă din Tîrgul din afară, pe care mai tîrziu avea să o cumpere Heliade Rădulescu. Aici instalează acesta, în amintirea profesorului său, tipografia *Curierului Românesc*. Lazăr era bolnav de tuberculoză şi îşi da seama că nu mai poate fi scăpare pentru el; de aceea chemase pe un frate să-l ducă la el în Transilvania. În clipa despărţirii erau de faţă mai mulţi elevi ai săi printre care şi Heliade. Slăbit de boală, el sta culcat în căruţă; dar în clipa în care căruţa porneşte, se ridică în picioare şi binecuvîntează oraşul de care se despărţea pentru totdeauna. Amintind aceste lucruri nu poate cineva să nu se gîndească la un alt fapt, la felul cum, cîţiva ani mai tîrziu, învăţatul profesor grec Neofit Ducas părăsea Ţara Românească, ai cărei locuitori îl primiseră cu căldură şi care-l iubeau mai mult decît îl iubeau mulţi dintre grecii lui. Se ducea şi el să moară în ţara lui: dar în clipa cînd părăsea Principatul cu sufletul încărcat de amărăciunea pricinuită de unii elevi ai lui, el nu găsea cuvinte de binecuvîntare, ci numai

blesteme. În aceste două momente avem două procese sufletești diferite, care subliniază două faze din istoria culturii române.

82. Revoluția de la 1821, care a tulburat atîtea așezăminte prospere în principate, a fost în același timp prilejul unui examen de conștiință din care aveau să ia naștere inițiative noi, contribuind la crearea noilor forme de cultură română. Obligați de evenimente să se refugieze la Brașov, boierii din Muntenia pun aici bazele unei societăți literare care avea să ducă, peste cîțiva ani, la crearea presei și teatrului românesc din Muntenia. Spre a înțelege ritmul rapid în care s-au elaborat toate aceste măsuri salvatoare, se cere să fie urmărit în progresul său sufletesc unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai acestei boierimi muntene, Constantin Radovici din Goleşti sau, cum i se spune în general, Dinicu Golescu. Lucrarea sa *Însemnare a călătoriei* este mărturia celei mai puternice crize de conștiință pe care o prezintă cultura română în timpurile ei moderne. Ea a atras încă demult atenția cercetătorilor, dar valorificarea ei pe planuri locale i-a scăzut importanța psihologică și larga semnificație culturală. La lumina datelor concentrate pînă în prezent pentru interpretarea literaturii române moderne, vom căuta să descifrăm și sensul adevărat al activității desfășurate de Dinicu Golescu.

Aparținea uneia dintre cele mai mari familii boierești din Muntenia, familie care păstrează o fizionomie oarecum aparte: alături de Bălăceanu, Goleștii reprezintă, în epoca fanariotă, tradiția românească. Nu trebuie să se înțeleagă prin aceasta că ei erau adversari hotărîți a tot ce era grecesc: tatăl lui Dinicu Golescu, marele ban Radu Golescu, era un om iubitor de carte și el își crește copiii cu multă îngrijire. În afară de studiile pe care le fac la Academia domnească din București, ei au profesori în familie și cu aceștia se perfecționează în cunoașterea limbilor elină, latină, franceză și italiană, iar unul dintre dînșii, Iordache, își însușește serioase cunoștințe de matematică. Mai puțin cunoscut dintre fiii lui Radu Golescu este cel mai mare, Nicolae, a cărui activitate a fost absorbită de viața publică. Cel de al doilea fiu, Gheorghe sau Iordache, a desfășurat o activitate foarte variată: el traduce o parte din *Iliada* și alcătuiește cîteva comedii-satire în care zugrăvește starea țării sale sub cele din urmă domnii fanariote și în primele timpuri ale domniilor pămîntene; dar cunoscut este el îndeosebi prin gramatica, publicată la București în anul 1840 sub

Scanned with OKEN Scanner

titlul *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticești* și printr-un voluminos Lexicon al limbii române *(Condica limbii românești)*, rămas în manuscris la moartea sa. Și tot manuscrisă a rămas și bogata sa culegere de proverbe, pe care avea să o cuprindă mai tîrziu Iuliu Zane în voluminoasa lui colecție[8]. Am amintit mai înainte că o mare parte din munca lui a fost închinată traducerii în limba greacă a unor scrieri străine, printre care notăm *Les Lettres persanes* a lui Montesquieu și romanul *Paul et Virginie* al lui Bernardin de St. Pierre. Un loc însemnat în opera sa îl ocupă scrierile cu caracter satiric. Iordache Golescu este un spirit vioi, care mînuiește cu multă putere ironia. Din nenorocire însă, expresia lui este adeseori încărcată cu vulgarități și faptul acesta face delicată operația unei analize atente. În comediile sale, el încearcă o descriere a stării Munteniei în timpul lui Caragea mai întîi, pe vremea domnitorului Grigore Ghica după aceea. Una dintre ele, intitulată *Barbu Văcărescu, vînzătorul țării* ne înfățișează facțiunile boierești și lupta dintre ele. Unul din partide condus de Barbu Văcărescu, care milita pentru o conduită temperată față de grecii rămași încă în principate, se bucura de favorurile domniei; el era greu combătut de partidul patrioților intransigenți, în fruntea căruia se afla boierul Bălăceanu, protectorul lui Lazăr și socrul lui Iordache Golescu. Dar sentimentele și ideile ce animau pe Bălăceanu și pe ai săi apar cu mult mai variate în comedia ce ne preocupă și o intuiție a lor o putem avea în următorul pasaj, care aduce pe scenă pe Barbu Văcărescu, pe Racoviță și pe Măscăriciu. „*Barbu Văcărescu:* Ce vă plîngeți de aceste sume de bani, ce luați din boieri? Dar, de lăsam pe Măria Sa Vodă să întărească anaforeaua boierilor ce făcuse Bălăceanu cu ai săi, ce era să faceți? Că hotărîseră ei, printr-acea anaforă, bănia să aibă irat numai ca la cincisprezece mii și vornicia ca la douăsprezece mii, iar spătăria și visteria numai ca la douăzeci de mii. Ascultați boieri, de sînt aceștia boieri voitori de bine neamului boieresc, cînd toate spre ușurința norodului voiesc să le întocmească!

Matacu Racoviță. Adică mojicilor ușurință și răsuflare, și nouă boierilor stingere și dărăpănare.

Măscăriciul. Să dea Dumnezeu! Să te audă Domnul din cer! Că tocmai atunci o să ajung și eu ca voi și voi ca mine.“

Aceeași atmosferă se desprinde și din dialogul intitulat *Prescurtă însemnare dă turburarea Țării Românești ce s-a întîm-*

plat la leat 1821, mart, după moartea lui Aleco Vodă Suțu. El reține atenția deopotrivă prin faptul că pune în lumină iubirea de țară a fraților Golescu, a lui Bălăceanu și Nicolae Văcărescu, ca și prin faptul că scriitorul se arată preocupat la fiecare pas de soarta poporului, „dă norod"[9]. Momentele de natura aceasta sînt numeroase în opera lui Iordache Golescu și ele ne interesează îndeosebi prin faptul că definesc atmosfera sentimentală și de idei în care a luat naștere opera celui mai mic dintre frații Golescu.

83. Acesta s-a născut în anul 1777 și a murit de ciumă, în octombrie 1830. Studiile sale erau aceleași cu cele făcute de fratele mai mare, dar la aceasta trebuie să se adaoge experiența bogată căpătată în cursul călătoriilor sale prin Europa. Asemenea fratelui său, Dinicu Golescu era un foarte bun cunoscător de limbă greacă. El mărturisește undeva că notele luate în timpul călătoriei erau redactate în grecește, limbă în care termenii tehnici îi erau mai la îndemînă decît în românește, unde adeseori ar fi trebuit să-i împrumute sau să-i creeze în mod special. Revoluția din 1821 l-a obligat și pe el să se refugieze la Brașov și de aici întreprinde, în anii 1824, 1825 și 1826, călătoriile sale în Europa. În timpul cît a stat la Brașov a participat la întrunirile societății literare care luase naștere acolo și ideile dezbătute în acea societate aveau să fie reluate la reîntoarcerea sa din apus. Un moment atenția lui se îndreaptă spre Efrosin Poteca, a cărui colaborare îi pare necesară în opera culturală pe care o proiecta. La acea dată însă, un om înzestrat cu o extraordinară putere de muncă și cu o inteligență ascuțită culesese, la București, preocupările de cultură ale școlii grecești și preocupările culturale și naționale ale școlii lui Lazăr. Acesta era Heliade Rădulescu. Animați deopotrivă de dorința de a se devota binelui public, marele boier și tînărul profesor bucureștean nu întîrzie să se cunoască și să pornească laolaltă pe drumul ce ducea la modernizarea formelor de viață socială în principate. Societatea de la Brașov renaște în 1827 la București și programul ei arată că preocupările întemeietorilor, fără să excludă pe cele politice, erau mai presus de orice de ordin cultural. Se cerea ca:

„1) Școala de la Sf. Sava să se împlinească și să se înalțe la gradul de colegiu. După modelul acesteia să se creeze alta la Craiova. 2) Crearea școalelor normale în capitala fiecăruia județ prin elevii ieșiți din colege. 3) Crearea școalelor primare

Scanned with OKEN Scanner

în fiecare sat. 4) Fondarea de jurnale sau gazete în limba română. 5) Abolitia monopolului tipografic. 6) Încurajarea spre traducțiuni în limba patriei și tipărirea acestora. 7) Fondarea unui teatru național. 8) Stăruire spre ieșirea din regimul fanariotic prin reforme înțelepte sau reînnoirea primelor instituțiuni ale țării". Faptul că o societate literară arată și preocupări în legătură cu reforma statului nu poate surprinde. Să ne amintim cît de stăruitor era dezbătută această problemă de scriitorii din Renașterea transilvană și vom înțelege prezența ei nu numai în preocupările boierilor din București, ci și în unele scrieri care n-ar avea nici o legătură cu aceste idei, cum este lucrarea amintită mai înainte a lui Piscupescu, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenești*. Și dacă astfel se înfățișau lucrurile cu un tratat de medicină, preocupările politice ale unei societăți literare apar cu mult mai îndreptățite.

La ședințele acestei societăți participau mulți dintre reprezentanții marii aristocrații, între alții și cei trei frați ai domnitorului Grigore Ghica. Aici se citește și se discută gramatica lui Heliade publicată în 1828 la Sibiu și dedicată membrilor societății; aici se citește și gramatica lui Iordache Golescu, precum și traducerile lui Heliade din Lamartine și din Boileau. Urmărind realizarea programului propus, Dinicu Golescu și obțin încuviințarea publicării unui jurnal în limba română și în felul acesta *Curierul românesc* putu să apară, sub conducerea lui Heliade Rădulescu și Constantin Moroiu, în primăvara anului 1829. În sfera acelorași interese lucrează el atunci cînd înființează, îndată după întoarcerea din străinătate, școala de la Goleşti. Cursurile acesteia urmau să fie deschise de un profesor adus din Transilvania, Aron Florian[10], la 1 mai 1826, deci la o dată anterioară înființării societății literare. Este interesant apelul pe care îl adresează cu acest prilej marele boier către cei doritori de cultură. Preocupat încă demult de folosul obștesc și „luminîndu-mă mai bine spre acest folos din cea puțină călătorie ce am făcut în țări străine, văzînd deosebirea care este într-acele neamuri și într-ale noastre, și bună desăvîrșire la toate lucrurile, am fost silit să alerg la cele mijloace prin care se face omul bun creștin, bun patriot, bun orășean, bun părinte, bun tovarăș de căsătorie, și toată tinerimea cîștigă bunele moravuri, — și că dascălul și îndemnătorul acestor bune lucruri este luminarea și deșteptarea ce să dobîndesc prin învățătură". A fost îndemnat spre aceasta și de cuvintele scrise

ale lui Efrosin Poteca, a cărui bogată învățătură era, după părerea lui Golescu, destinată să aducă roade bogate neamului său. Obligația aceasta de luminători ai poporului revenea în primul rînd boierimii, fiilor „nobleții", cum zice el; și ei puteau să o facă „mai vîrtos din cheltuiala luxului furînd".

Nu se poate intra aici în discuția amănunțită a școalei de la Goleşti[11]. Amintesc însă că școala nu era destinată numai pentru fiii de nobili, ci și pentru fiii norodului și chiar pentru robi și că într-însa se făceau studii de limbă română, greacă, latină, italiană și germană. Este interesant să constatăm cum, cu zece ani înaintea lui Conachi, Dinicu Golescu realiza dezideratul aceluia, înlocuind studiul limbii franceze prin cel al limbii germane. Mă îndoiesc însă că marele boier din Muntenia, care cunoștea foarte bine limba franceză și care învățase și nemțește în timpul îndelungatului său exil, nutrea un dispreț așa de mare față de lucrurile franceze. Se studia apoi istoria, geografia, matematica, fizica, retorica, poetica, filozofia și istoria naturală, dar accentul de căpetenie cădea pe educația religioasă și morală. Fetele trebuiau să învețe pe deasupra și „cîte lucruri sînt cuviincioase de a ști o muiare", bunăoară împletitul și cusutul.

Activitatea lui Dinicu Golescu s-a desfășurat însă și pe plan literar și în această ordine el prezintă un interes mai mare, prin ideile care l-au preocupat și prin sfera culturală în care ele au luat naștere. S-a atribuit scriitorului traducerea unei lucrări în care se descria starea Munteniei la începuturile veacului trecut. Lucrarea aceasta era datorită consulului englez Thomas Thornton și fusese publicată la Londra în 1807, sub titlul *The Present State of Turkey*. Ceea ce s-a tradus în românește reprezintă numai un capitol, acela care trata despre Muntenia. Traducerea românească a fost făcută după textul intermediar francez, apărut în 1812, și publicată la Buda, în 1826, fără să se arate numele traducătorului. Thornton judecă lucrurile din Muntenia cu foarte multă asprime și tot așa de aspru le judecă și traducătorul în prefața ce o adaugă la textul tradus. Faptul acesta a determinat pe unii cercetători să atribuie traducerea unui moralist aspru ca Dinicu Golescu. În același an el publică la Buda o *Adunare de tractaturile ce s-au urmat între prea puternica împărăție a Rusiei și Nalta Poartă*, în care concentrează tratatele ce privesc principatele datînd dintre 1774—1826. Și tot în 1826 se tipărește la Buda *Adunare de folositoare*

învățături, lucrare cunoscută mai cu seamă sub cel de al doilea titlu al său, *Adunare de pilde bisericești și filosofești, de întîmplări vrednice de mirare, de bune gînduri și bune neravuri, de fapte istoricești și anecdote tălmăcite de pre limba grecească în cea românească de Constantin din Goleşti. Deosebită în trei părți și dată în tipar*. O parte din materialul cuprins în această operă fusese tradus de altcineva încă de mai înainte în românește și publicat sub titlul *Pilde filozoficești*, în 1783 la Rîmnic, iar în 1795 la Sibiu[12]. Golescu o traduce din nou din grecește, îmbogățind-o cu unele date din colecția profesorului său Ștefan Commità; la acestea el adaugă unele lucruri din *Luminoasă pildă sau nouă adunare de fapte istoricești*, anecdote ale francezului Lemaire, carte pe care el o pune la contribuție în traducerea grecească a ginerelui său Alexandru Racoviță. „Acestea toate" spune el în prefață, „date în tipar ca să le aduc dar celor de un neam cu mine, nu pentru a-mi arăta puterea condeiului, căci îmi cunosc ușurimea, ci ca să nu lipsească cu totul atît de folositoare... și ca să-mi arăt și eu, pre cît îmi este prin putință osîrdia în binele obștesc... spre rîsîpirea luminilor, prin așezarea de școale la care ocîrmuiește Kyr Efrosin Poteca, Ieromonahul profesorului filozofiei... O cetitorule... roagă-te dimpreună cu mine tatălui luminilor să le reverse și în patria noastră cea acoperită de norul cel întunecos al neînvățăturii, ca să putem și noi, cei rămași în urma tuturor națiilor, zărind lumina cea adevărată, să fim fiii luminii". Din pasajele concentrate în citat se poate desprinde cu ușurință ideea care preocupă mai presus de orice pe Dinicu Golescu: este lumina. El vrea să facă pe compatrioții săi să devină „fiii luminii" și pentru aceasta înțelege să organizeze educația lor pe solide fundamente morale. Mai mult însă: pildele concentrate de el în acest tratat nu vizează numai educația morală și patriotică a individului, ci și educația lui practică. Împărțită în trei mari capitole, ea aduce în partea primă o serie de maxime de ordin moral-religios; partea a treia tratează despre iubirea de patrie, iar partea a doua, care interesează mai deaproape, aduce o colecție de fabule dar și *Cuvîntarea lui Xenofon pentru economie*, în care scriitorul grec punea pe Socrat să dezbată pe larg chestiuni referitoare la economie, agricultură, meșteșuguri. Vederile scriitorului în materie de educație vizau așadar domenii foarte diferite. În aceeași ordine se impune să fie amintită o altă traducere făcută de asemenea din grecește, din

Scanned with OKEN Scanner

Neofit Vamva. Aceasta se numește *Elementuri de filozofie morală* și este tipărită la București în 1827. Deși o simplă traducere, cartea interesează de aproape; dar ceea ce interesează într-o mai mare măsură este îndelungata prefață, în care sînt expuse unele idei cunoscute aiurea, dar nesemnalate în nici un fel în legătură cu scriitorul muntean. Necesitatea unei lucrări morale convingătoare era stringentă în momentul acela; dar faptul acesta nu este ceva caracteristic numai poporului român, ci o fatalitate ce conducea pașii întregei omeniri, din pricina legii după care se deosfășoară istoria ei. Oamenii au fost născuți „să trăiască viața soțială și siliți de firească neputință să ceară ajutor unul de la altul, s-au strîns mulți la un loc și încet, încet au făcut sate, orașe, domnii și împărății. Dar adunările lor le-au făcut din început copilărești, după puterea înțelegerii lor, fiind neînvățați și făr de știință de lucrurile soțiale, lipsiți de legi înțelepte și rătăciți în ideile cele pentru Dumnezeu. Dintr-aceste dar pricini trebuia să iasă multe și mari înșelăciuni, obiceiuri și năravuri varvare, necuviincioase și împotrivitoare la obștescul scop al unirii lor cei pentru viețuire. Aceste obiceiuri și înșelăciuni înrădăcinîndu-se cu vremea și întărindu-se cu îndelungata obicinuință, au rămas din neam în neam atît de întărite, încît au fost peste putință, sau cel puțin anevoie de a se desrădăcina". Acestea alcătuiesc bolile morale împotriva cărora trebuie să lupte oamenii conștienți de binele omenirii. Și, conducîndu-se după texte străine, autorul întreprinde o lungă definire a marilor sisteme morale, începînd cu Zoroastru și isprăvind cu Sf. Ion Gură-de-Aur. Nu uită însă să amintească în continuare pe Nicole, Pascal sau Malebranche. Interesează aici mai puțin originalitatea ideilor; ceea ce ne interesează însă foarte mult este constatarea existenței lor sub pana scriitorului român, care dovedește astfel că și le însușește. Prefața-l arată în felul acesta pe Dinicu Golescu preocupat de unele probleme dezbătute de filozofia „Luminilor", dar filtrînd toate aceste idei prin sentimentele sale de bun creștin ortodox. Aceasta este atitudinea ce se desprinde și din lucrarea sa capitală *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Goleşti făcută în anul 1824, 1825, 1826*, apărută la Buda, în 1826. Este singura scriere originală a lui Dinicu Golescu și interesul multiplu ce se leagă de ea, de la importanța ideilor dezbătute pînă la pitorescul narațiunii, au impus-o cu precădere atenției cercetătorilor[13].

Scanned with OKEN Scanner

Vorbind despre autorul *Însemnării*, Pompiliu Eliade l-a caracterizat drept „primul român modern". Este într-adevăr Golescu un român modern? Și este el cel dintîi român modern? Răspunsul la această întrebare va răsări din analiza ideilor cuprinse în *Însemnare a călătoriei*.

Introducerea, în care derivarea logică a ideilor respectă regulele clasice din tratatele de compoziție, expune între altele motivele care l-au determinat pe scriitor să întreprindă această lucrare. El a fost stimulat în primul rînd de rușine, văzînd cît de bogate sînt în cărți de călătorie bibliotecile europene și cît de cruntă este sărăcia literaturii române din acest punct de vedere. Conștient de orizonturile limitate ale cunoștințelor sale, n-ar fi îndrăznit să apuce condeiul; dar cum putea, „ochi avînd să nu văz; văzînd să nu iau aminte; luînd aminte, să nu asemăn; asemănînd să nu judec binele și să nu pohtesc a-l face arătat compatrioților mei?" Și cum putea să nu facă aceasta cînd în jurul lui toți tovarășii de călătorie însemnau atent lucrurile cele bune ce întîlneau, ca să le facă după aceea cunoscute neamurilor lor? Golescu știe că „evropeii au scris numeroase cărți și despre țările românești, iar de vreun pămîntean al acestii țării făcută nu se pomenește". El știe de asemenea că, în materie de cultură, un individ împrumută de la altul, un popor împrumută de asemenea de la altul și că atunci sosise timpul ca și poporul român să împrumute cele bune și folositoare și să le sădească în pămîntul său „spre rodire înmulțită". Lecțiile românești de filozofie ale lui Efrosin Poteca îi umpleau sufletul de bucurie și el aștepta mult de la „nobila tinerime" care-și făcuse studiile în apus și se întorsese în patrie. Au fost și în trecut oameni care s-au devotat binelui național și Ienăchiță Văcărescu, „întîiul izvoditor al gramaticii", este printre dînșii: cu atît mai mare este lauda acelora, dar cu atît mai mare este „și vina noastră, a următorilor în neam și neurmătorilor în fapte".

Introducerea concentrează astfel, în expunerea ei, preocupările de căpetenie ale marelui boier și dă anticipat și tonul sentimental al operei. Țările și provinciile vizitate de el în cursul celor trei ani de călătorie sînt Transilvania, Banatul, Ungaria, Austria, o parte din țările germanice, Italia de nord și Elveția. Spiritul lui curios se întoarce încărcat de lumină, aprins de o nețărmurită dragoste pentru neamul său umil și de o nestăvilită dorință de a se dărui pentru binele general. Din bogatul ma-

Scanned with OKEN Scanner

terial concentrat în paginile lucrării, desprindem numai cîteva momente, acelea care ne-ar putea defini mai de aproape factura sufletească a scriitorului.

În hainele lui orientale, boierul era un element pitoresc pentru ochii occidentalilor pe care-i vizita la ei acasă. Reacțiunea a fost felurită, dar scriitorul nu consemnează în notele sale decît un fapt caracteristic. La Viena a vizitat multe instituții de binefacere sau culturale; ar fi vrut să viziteze și spitalul nebunilor, dar „nu mi-au dat voie dohtorul, cerîndu-mi destulă iertăciune, pricinuind că sînt îmbrăcat cu haine turcești, și cum mă vor vedea, toți se vor turbura atît încît spitalul se va amesteca". Considerațiile pe care faptul acesta le pricinuiește lui Golescu nu sînt lipsite de semnificație: „Adevărat mi-au părut foarte rău, dar nu căci nu i-am văzut, ci de ciudă, pentru ce numai nebunii să nu poată suferi de a vedea un turc, iar cei înțelepți și luminate neamuri în învățături și în cunoștința dreptăților omenești, își pun trupurile înaintea gloanțelor grecești, ca întîi ei să le poprească". Să ne amintim că lucrurile acestea se petrec în 1824, cînd revoluția grecească împotriva turcilor însuflețise întreaga Europă.

Vaporul îi pare a fi un lucru nou și el ține să lămurească pe românii săi ce este și cum merge: „Vaporul este o corabie care merge pe mare cu un meșteșug de foc, ce este în cămara corabiei, iar afară se vede numai un coș de fier, lung ca de patru stînjini, prin care iese fumul și două roate mari de fier întocmai ca roatele de la mori ce umblă în apă, una de o parte afară din corabie, și alta de ceilaltă parte, într-o osie de fier... această osie cu roatele întorcîndu-se foarte iute, gonește corabia atît de tare, încît simte trupul omului cum corabia sparge marea și roatele lasă în urmă două coade de spumă lungi. Și cum ar pune în cuptor un lemn mai mult, să dudie toată corabia. Înăuntru, unde este acel meșteșug, nu lasă pe nimeni să bage seama" dar după „oareșce băgare de seamă" ce a putut face el, este în măsură să ne spună și ce este înăuntru. Cu această corabie meșteșugită a călătorit el plăcut de la Triest la Veneția; întoarcea a fost însă o nenorocire: vrînd să călătorească și cu o corabie obișnuită, ca să aibă „și acea băgare de seamă", el face patruzeci de ore pe drum „și într-această toată vreme, nici am mîncat nici am durmit, ci numai am vărsat și am plîns ca un copil". El face apoi pe cititorii săi să vadă cum se înfățișează Piața San Marco din Veneția, unde locuiau pe vremuri

„toți duchii, care erau cei mai mari ai sinatului". Ochiul călătorului este impresionat de marele număr de prăvălii cu mărfuri scumpe, de mulțimea de „lostării" (l'osteria, ospătărie restaurant) și mai cu seamă de aspectul pe care piața îl avea în timpul serii „cînd sînt toate aceste locuri luminoase, avînd, bez felinarele orașului și fiește care prăvălie și lostărie cîte două trei lumînări". Procedee caracteristice sînt la îndemîna scriitorului atunci cînd vrea să ne facă să simțim frumusețea locurilor vizitate de el: în timp ce făcea băi de mare la Triest, este întrebat de un neamț de unde este și pe unde a umblat; răspunzîndu-i că a vizitat și Milanul, „ca un nebun au sărit și m-au îmbrățișat strigînd: Ah! Milanul, Milanul! Și acest neamț fiind și om ca de șaizeci ani, la care este foarte anevoie de a fi așa de lesne curios, apoi spuindu-i că din nenorocire numai o zi jumătate am șezut în Milan, puțin au fost să nu mă scuipe. Așa este Milanul de frumos, încît bătrînul neamț, care șezuse în anul trecut trei luni de zile, cuvîntînd numele Milanului, îl cuprinsese neastîmpărarea". Furia neamțului era, pentru Golescu, măsurătoarea cea mai potrivită pentru frumusețea Milanului. Lucruri tot așa de vrednice de uimire a văzut el și aiurea: la Budapesta, unde a admirat monștri conservați în spirt, sau la Berna, unde l-a încîntat ceasul cu „mehanică" și cu statui din turnul cel mare.

Pitorescul narațiunii dă astfel un farmec particular scrierii lui Golescu. Dar cartea nu este numai mărturia uimirii naive a celui ce ia pentru prima dată contact cu civilizația modernă. Preocupările sale anterioare și educația nu făcuseră din el un subtil interpret al operelor de artă: intuiția lui nu prinde decît datele prime și vocabularul lui sărac nu poate exprima decît în mod stîngaci sentimentele provocate. În fața unui tablou care înfățișează pe Maria Magdalena „tot omul rămîne înlemnit", un alt tablou este așa de reușit încît „cei mai meșteri zugravi de acuma, tot uitîndu-să, își smintesc ochii". Culmea artei o înfățișează însă un alt tablou, care înfățișează o fereastră zugrăvită cu fofezele deschise, și un cap de om scos pe fereastră se uită afară. „Această cadră, de nu ar fi în altă odaie unde sînt mulțime de cadre, ci ar fi potrivită la o fereastră de casă, nu numai orice trecător îl va socoti de viu și i se va închina, ci adevărat chiar zugravii ar păți această înșelăciune. Căci cu toate că fieșcare vede cadra cu pervazuri de lemn și tot unii întreabă să nu cumva să fie cap adevărat bălsămuit, denadins

Scanned with OKEN Scanner

cu vreun mijloc potrivit acolo; și de le-ar fi slobod ar și pipăi cu mîna". În această confuză trăire a operelor de artă scriitorul nu merge decît arareori cu investigațiile sale în direcția stabilirii autorilor lor. Întîlnim însă și sub pana lui numele sculptorului, — al „scobitorului de piatră" Canova, în legătură cu mormîntul arhiducesei Cristina a Saxoniei. Și el își exprimă părerile cu aceeași competență și în domeniul arhitecturii și al artei grădinilor.

În mod special insistă însă Golescu asupra teatrului, care-l interesează deopotrivă ca instituție și construcție. În Italia a văzut cît de îndrăgostiți sînt oamenii de muzică și cît de mult doresc să audă „faptele cele virtuoase și iroicești ale acelor mari și vrednici de laudă oameni din vechime". Același lucru l-a văzut și în Austria, unde țăranii „birnici" merg la teatru împreună cu nevestele și copiii. Și cu multă îndurerare constată că la noi această orînduială este întoarsă de la rosturile sale: „Această orînduială nu se urmează ca pe la noi, unde este un teatru în toată Țara Românească în orașul București, în scaunul ocîrmuirii, ce are norod poate peste o sută de mii și de multe ori într-acest și numai un teatru abea sînt o sută de oameni și această micșorare se pricinuiește căci în Naționalul românesc vorbesc în teatru limba nemțească, parcă ar fi silit acest norod de a ști toți limba nemțească". Faptul acesta l-a pus într-o situație neplăcută la Viena, unde întîlnește în societate pe un englez care călătorise și la București. Englezul fusese surprins de faptul că la teatrul din București se vorbește nemțește și voia să știe dacă tot publicul ce se afla la spectacol știa limba germană. Aflînd că numai a zecea parte din cei prezenți puteau înțelege, „au zis că acest lucru nu numai nu l-au văzut în cîtă lume au umblat, ci nici crede că în altă parte vor vorbi în teatru întru altă limbă, ci nu întru acea națională. Căci a fieșcăriia țară teatru este întemeiat întîi pe naționalul lui, apoi se întîmplă de vin și alte trupuri străine . . . și că de ar fi vorbit în teatru în limba națională, după lumea ce el au văzut în București, și patru teatre ar fi puține". Dar atenția lui a fost reținută în mod deosebit de organizarea cea bună a țărilor pe unde a călătorit. Dacă ar avea de făcut rezerve în această privință, ele sînt limitate și privesc un popor vecin cu noi și asemănător nouă, ungurii: ca și boierii români, nobilii unguri sînt iubitori de lux; ca și țăranii români, țăranii unguri trăiesc într-o adîncă mizerie și ca și țările române, Un-

garia este o țară rău gospodărită. Și Golescu, un iubitor de cultură, nu se poate împiedeca să nu constate nebunia nobililor maghiari care, spre a împiedeca luminarea poporului de jos, ajung să strice școlile înalte de la Budapesta: rătăciți care cred că strălucirea lor este amenințată de luminarea norodului. Dar nu asupra acestor aspecte negative de aiurea insistă scriitorul, nu pilde rele căuta el în țările străine, ci pilde bune. Și aceste pilde bune sînt într-adevăr numeroase, ele răsar generoase la fiecare cotitură a lungilor drumuri străbătute de pașii călătorului. Ceea ce îl surprinde în primul rînd sînt legiuirile drepte și blînde, este aparatul de stat alcătuit din funcționari cinstiți. Condus cu înțelepciune, poporul își iubește suveranii. Un suveran înțelept și însuflețit pentru binele celor umili fusese Iosif II și la data cînd boierul muntean călătorește amintirea împăratului era încă vie în masele popoarelor pe care el le vizita. De iubirea poporului se bucura însă și Francisc II. Golescu asistă la încoronarea acestuia la Pojon, dar ceea ce îl interesează în mod deosebit nu este fastul cu care se desăvîrșește actul, ci reacțiunea claselor de jos ale poporului: „Nu zic aceasta căci m-am speriat de luminoasele lucruri împărătești, nici de măreția podoabei ungurilor celor de mare neam și bogați, ci căci, cu toate că eram neîmpărtășit de dreptățile acestii stăpîniri, ca un străin, dar tot nu am putut să-mi opresc lacrăma care mi s-au pricinuit de mulțimea glăsuirii și strigării a norodului, ce cu toată a lor sufletească mulțumire îi ura fericire cuvîntînd: „Trăiască împărăteasa noastră". Aceste necontenite glasuri și strigări ale norodului, și ale multora lacrămi de bucurie, făcea pe fiștecare să se cutremure . . . mare fericire, mulțumire sufletească, laudă și cinste este, cînd un stăpînitor este încredințat că acel puțin norod pe care el îl otcîrmuiește, că îl iubește și de aceea nu are nici pricină a să teme de al său norod, ci în veci este pîntre ei făr-de nici o pază. Mai vîrtos, cum îl simte din toate părțile îi strigă: „vivat!" — Cu astfel de legi, cu astfel de funcționari și de suverani, este firesc lucru ca fericirea să se întindă asupra tuturor claselor sociale. A admirat în Transilvania pe țăranii sași, a admirat aiurea pe țăranii germani, în portul lor curat, în munca lor stăruitoare și liniștită. Iar povestea unui umil cărturar din Baden, care strînsese o avere frumoasă din munca lui, îi pare atît de interesantă încît o expune în toate amănuntele. N-a fost mai puțin surprins de bogăția cunoștințelor țăranilor din Elve-

ţia care ştiau să facă deosebire între oraşul Kronstadt din Transilvania (Braşov) şi oraşul cu acelaşi nume din Rusia şi care se adunau în zile anumite la birturi ca să citească ziarele. Şi tot în Elveţia i-a fost dat să discute cu un plugar care vorbea franţuzeşte, nemţeşte şi italieneşte şi care, la un moment dat, „au început şi ellinica", pe care o învăţase la o şcoală orăşenească. Şi vrînd să-l distreze, să-l „odihnească" — fetiţa birtaşului dintr-un sat elveţian neînsemnat pe nici o hartă, „au cîntat cu clavirul şi cu glasul". Constatînd că în această ţară domneşte egalitatea cea mai desăvîrşită, — „nobil şi prost nu este, ci toţi sînt fraţi compatrioţi", — Golescu ajunge la singura concluzie posibilă în urma atîtor minunăţii: „Negreşit acel Gulielm Tell, carele a dezrobit pe acest neam şi i-au dat o aşa începere de bună otcîrmuire, sfînt nu va fi, iar într-acei mai mari făcători de bine din lume trebuie a se număra".

Între oraşele elveţiene pe care le-a vizitat a fost şi Geneva. Aici a lăsat la studii pe cei doi fii ai săi, Ştefan şi Nicolae. Înainte de a se fi hotărît asupra şcoalei şi oraşului, a cercetat de aproape învăţămîntul elveţian şi a ajuns la concluzia că este o greşeală să se trimită în străinătate tineri de cîte 20—22 ani, însoţiţi de preceptori anumiţi, aşa cum făcea boierimea română. Este de preferat să se trimită copiii în vîrstă de opt ani şi să fie daţi în seama conducătorilor de pensioane: aici vor avea o îngrijire deosebită şi în timp de şapte ani vor putea căpăta o pregătire intelectuală foarte temeinică atît în cunoaşterea limbilor, cît şi a ştiinţelor şi filosofiei, care, pentru programele lui pedagogice îşi întind domeniul pînă la estetică. Le-ar rămîne apoi cinci ani pentru studii de specializare: legi, militărie, medicină, matematici, comerţ, politică. În afară de o instrucţie serioasă, tinerii ar mai cîştiga aici şi alte cunoştinţe în domeniul artelor şi al moravurilor. S-ar deprinde în primul rînd cu punctualitatea şi cu egalitatea de tratament: „La aceste instituturi, fiu măcar de prinţ, măcar de noblеţe, măcar de cel mai prost om toţi într-un feliu învaţă, să hrănesc şi un feliu de îmbrăcăminte au; deosebire este numai la şederea mesei, căci pun pe cei mai silitori la învăţătură şi la virtute mai sus, şi pe cei împotrivă, de tot la vale".

O lume nouă îşi desfăşura astfel miracolele sale în faţa sufletului însetat de cunoaştere al boierului român. Dar ochiul său, umplut şi înseninat de lumina culturii occidentale, se-ntunecă ori de cîte ori se întoarce către cele lăsate în urmă în ţara

lui. Narațiunea sa agitată îți dă sentimentul că autorul simte setea unei continue flagerări morale, că nu dintr-o necesitate stilistică, ci dintr-una adînc sufletească, izvorește concentrarea unei lumini intense asupra celor văzute în occident, ceea ce făcea ca tablourile locale să apară cît mai încărcate de neguri. Legile în țara lui erau nedrepte și ele favorizau corupția conducătorilor care, porniți de la cea mai curată sărăcie, ajungeau „milioniști" în cîțiva ani. Era o nedreptate ca nobilii să nu plătească dări, iar țăranii să fie încărcați peste puterile lor; numai lor să li se spună la fiecare pas: „adu!" — și să fie chinuiți cu barbarie atunci cînd ei nu mai au de unde să aducă: „O! să cutremură mintea omului, cînd își va aduce aminte că făptura Dumnezeirii, omenirea, frații noștri, au fost cîte zece așternuți pe pămînt cu ochii în soare și o bîrnă mare și grea pusă pe pîntecele lor, ca mușcîndu-i mușchii și țînțarii nici să poată a se feri. Aceasta de nu s-au urmat de nimenea, împungă-mă pe mine cugetul căci scriu o minciună; iar de au săvîrșit-o un român către frații lui români, numai ca să se întoarcă cu bani mulți strînși, arătîndu-se cu slujbă către stăpînitori, acela citind și aducîndu-și aminte, împungă-l pe el cugetul și de acum înainte părăsească-se de acele urmări, căci condeiele nu vor mai fi uscate. Alți creștini, tot pentru dare de bani, au fost spînzurați cu capul în jos, și alții iarăși închiși în coșare de vite unde le-au dat fum". Și el insistă, pictînd în toată grozăvia ei starea de mizerie a țăranului român: nimic în jurul casei, nimic pentru hrana familiei, averea lui toată nu se ridică la zece lei, — și el trebuie să dea, să dea într-una, dacă nu vrea să fie vîndut pentru un an, doi sau mai mulți fie unui „boierinaș", fie unui „arendaș". În astfel de împrejurări, mai poate surprinde pe cineva faptul că țăranul are înfățișarea unui animal sălbăticit și că singura lui mîntuire și-o caută în munți și în păduri? Vinovații? Vinovații sînt mulți: sînt stăpînitorii care jefuiesc pentru ei, sînt slujbașii care jefuiesc și pentru stăpînire și pentru ei, sînt boierii care nu-și cunosc și nu-și apără țăranii. Și el se simte vinovat, și el a luat pentru stăpînire dări nedrepte, nici el n-a putut face dreptate cînd a fost rînduit să facă dreptate, nici el nu și-a plătit datoria față de poporul care a hrănit pe strămoșii lui și care-l hrănește și pe el: „O! cum îmi aduc aminte și cum sînt silit să mă spovedesc că sînt foarte greșit!" Paginile acestea, în care Golescu face procesul nemilos al societății române și procesul conștiinței

sale, aduc un clocot nestăvilit al sufletului, o înaltă conștiință socială, aduc vibrarea celor mai puternice coarde morale din cultura română.

Dar el nu se consumă în ieremiade, ci se gîndește și la putința unei îndreptări a lucrurilor. Ea era grea, pentru că o fatalitate cruntă apăsa asupra poporului român: în 24 de ani el însuși, scriitorul, fusese nevoit să ia de patru ori drumul exilului. Ce stabilitate puteau avea stările într-o țară bîntuită așa de aprig de războaie? Trebuia să se lucreze totuși pentru redeșteptarea sentimentului moral la clasele conducătoare și pentru ridicarea culturală a poporului. Biserica și școala erau chemate să joace rolul de căpetenie în procesul acesta de regenerare spirituală, dar ele trebuiau sprijinite de o legiuire înțeleaptă. Conducătorii țării trebuiau să aibă în vedere faptul că numai prin stabilirea dreptului de proprietate la săteni se va ajunge la stabilitate în sentimente și la consolidarea situației economice generale. Experiența europeană dovedea cît este de greșită concepția că bogăția poate fi concentrată numai în unele clase sociale: sărăcia unuia primejduiește totdeauna bogăția altuia, de aceea este necesar ca bogățiile să fie distribuite în mod rațional la toate clasele sociale. Mai mult decît atît însă. Pentru Dinicu Golescu, capitalul nu se mai bucura de atotputernicia de pe vremuri: existența lui se întemeiază pe rațiuni de ordin social și nu se poate tolera decît între limitele fixate de aceste rațiuni. În țările române, în clipa aceea, misiunea lui era să susțină cultura. Toate lucrurile acestea ne fac să vedem că boierul român se îndruma către acea teorie economică ce făcea din capital o funcțiune socială și din capitalist un funcționar al societății, și astfel, Dinicu Golescu pune în lumină, în urma lui Lazăr, rolul legilor economice în evoluția societății.

În vederea realizării tuturor acestor lucruri, el propune înființarea unei societăți pentru educația economică a țării, precum și a unei societăți literare, care ar fi trebuit să se ocupe cu traducerea de cărți utile, cu alcătuirea unor dicționare și cu soluționarea problemei neologismelor, devenite necesare limbii române. Și este de remarcat că printre bărbații ale căror nume sînt amintite cu acest prilej, numele marelui său colaborator, Heliade Rădulescu, nu este înregistrat.

Analiza concepției sale ne arată astfel pe Dinicu Golescu legat deopotrivă de tradiția locală și de mișcarea de idei a timpului său. Este ceva compozit în totalitatea portretului său

Scanned with OKEN Scanner

intelectual, dar elementele locale și elementele occidentale sînt toate subsumate aceleiași înalte concepții morale.

Prin latura de „Luminare" din concepția sa, el se apropie de scriitorii din Renașterea transilvană. Dar pentru el, procesul de adaptare la ritmul filosofiei „Luminilor" se desăvîrșește în sens invers. Nu trebuie să se uite că în cazul lui Dinicu Golescu avem de a face cu un boier, care nu avea de formulat nici o revendicare socială pentru sine, în timp ce aceia, porniți dintr-o clasă socială de jos, aveau totul de cerut. Pentru motivul acesta, activitatea scriitorilor transilvăneni are, în totalitatea ei, un aspect revoluționar, în timp ce boierul muntean ajunge la același crez pe calea sentimentelor demofile. Nu trebuie să se caute la el dezbaterea și soluționarea în sensul raționalist al secolului al XVIII-lea a marilor probleme privitoare la finalitatea creațiunii, la divinitate sau natura rațiunii: el recepționează în acest larg curent de idei numai latura ce ducea la acțiunea socială și tocmai frontierele limitate între care el participă la această mișcare îi dau putința să-și încadreze preocupările sale de „Aufklärer" în sentimentalitatea creștină.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Veniamin Costache ne-a dat el însuşi unele indicaţiuni biografice la sfîrşitul cărţii *Funie sau frînghie întreită,* Iaşi, 1831. Pentru atitudinea lui demofilă, caracteristică este îndeosebi relatarea, larg literarizată, a lui Leon Lazu Bucovineanul către egumenul mănăstirii Slatina despre revolta din Iaşi în 1819. Scrisoarea acestuia a fost publicată de T. Codrescu în *Uricariul,* VII, p. 73—86. Pentru înţelegerea faptelor, vezi şi raportul din 23 iunie 1819 al agentului consular Kreuchely, în *Documentele Hurmuzachi,* X, p. 52 sqq. Aceleaşi sentimente sînt puse în lumină în articolul *Trăsături din viaţa Mitropolitului Veniamin,* în *Foaia pentru minte,* 1848, nr. 4. Despre refugiul în timpul revoluţiei de la 1821 a vorbit Veniamin Costache în introducerea la *Istoria Scripturii Vechiului Testament,* Iaşi, 1824. Este refugiul pentru care Ionică Tăutul condamna cu asprime pe Mitropolit, în *Strigarea norodului Moldovii către boierii pribegiţi şi către Mitropolitul.* Scaunul metropolitan îl părăseşte din pricina unui conflict, provocat de administrarea averilor mănăstireşti, cu domnitorul Mihail Sturza. În legătură cu acest conflict vezi, între altele, şi satira anonimă *Mihai,* care datează din jurul anului 1848, publicată de Em. Grigoraş, *O satiră paşoptistă,* în *Convoribiri Literare,* LXIII (1930) p. 812—813. Bibliografia operelor lui Veniamin, în Gh. Adamescu, *Istoria seminarului Veniamin din Iaşi (1803—1903),* Bucureşti, 1904. Pentru organizarea seminarului, în afară de lucrarea lui Adamescu vezi şi C. Andreescu, *Istoricul Liceului Naţional din Iaşi, 1835—1935,* în volumul comemorativ *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional, 100 de ani, 1835—1935,* Iaşi, 1936.

Pasajul din Heliade Rădulescu în legătură cu *Istoria pentru începutul românilor* a lui Petru Maior, amintit şi mai înainte, este desprins din scrisoarea adresată lui Poenaru şi apărută în *Curier de ambe sexe,* II, p. 239. Pentru aprecierea de care se bucura Petru Maior în

Scanned with OKEN Scanner

cercul ortodox de la Sibiu, vezi I. Lupaş, *art. cit.*, în *An. Inst. Ist. Naţ.* din Cluj, I, p. 106—107.

Înştiinţarea din 1818 a lui Lazăr a fost analizată de Ion Bianu în articolul *„Academia" lui Lazăr la 1818*, în *Convorbiri Literare*, XXXVIII (1904), p. 399—403 şi de Bogdan-Duică în studiul său *Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1924 (Ac. Rom. Mem. Sect. Lit. S. III, T. I, Mem. 6), p. 81—86, care o studiază în comparaţie cu „Norma regia" austriacă şi ajunge la concluzia că este în strînsă dependenţă de aceea. În ce măsură se poate susţine o asemenea dependenţă o arată pasajul următor, pe care-l reproduc de pe paginile 83—84 ale studiului lui Duică:

Înştiinţare:	*Norma regia:*
„A. Cei mai slăbănogi sau de tot nedeprinşi să vor orîndui mai întîi la alţi dascăli mai jos, unde să vor învăţa:	
1. — Cunoaşterea slovelor şi slovinirea cuviincioasă.	
2. — Cunoaşterea numerilor şi întrebuinţarea lor.	
3. — Cetirea desăvîrşit.	Lectio
4. — Scrisoarea cu ortografia, şi de mai multe feliuri.	Calligraphia, ortographia
5. — Catehisisul şi istoria vivlicească, testamentul vechiu şi cel nou.	Religio.
6. — Gramateca şi Aritmetica încîtva, şi alte ştiinţe mai mici folositoare pruncilor.	Arithmetica.

Prin generalitatea lor, datele acestea nu îndreptăţesc nici o concluzie. Pentru capitolul referitor la ştiinţele matematice, Iorga observa cu toată îndreptăţirea identitatea de program între şcoala lui Lazăr şi aceea a lui Asachi (vezi *Ist. lit. rom. v. XIX*, I, p. 17). Apelul din 1822 a fost publicat de P. Poenaru în *Gheorghe Lazăr şi şcoala română*, Bucureşti, 1872 (Analele Societăţii Academice Române, S. I, T. IV); a fost reprodus de Bogdan-Duică şi Popa-Lisseanu în *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1924. Titlurile lucrărilor traduse de Lazăr în timpul studiilor la Viena, în Avram Sădean, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914, p. 25. *Aritmetica matematicească*, tradusă din Wolff, a fost publicată de Duică şi Popa-Lisseanu în opera amintită; *Trigonometria*, publicată de Traian Lalescu în 1919, este reprodusă

în același volum. În legătură cu *Povățuitorul tinerimei* vezi O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, (An. Ac. Rom., Mem. Sect. Lit. S. II, T. XXXVIII), p. 97—113, care ajunge la concluzia că opera nu este a lui Gheorghe Lazăr. Discuția în legătură cu manuscrisul gramaticii, atribuită de M. Gaster lui Gheorghe Lazăr, se poate urmări în G. Popa-Lisseanu, *Un manuscris al gramaticii românești a lui Eliade Rădulescu*, București, 1925 (Ac. Rom. Mem. Sect. Lit., S. III, T. III, Mem. 5). *Versuri*-le din 1808 au fost retipărite de Ilarion Pușcariu în *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1889, p. 31—34 și de Bogdan Duică și Popa-Lisseanu, în *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, p. 13—16. *Cuvîntul* la înscăunarea mitropolitului Dionisie a fost publicat mai întîi în *Curierul Românesc*, 1839, nr. 66; a fost reprodus de nenumărate ori (între altele în *Foaia pentru minte*, 1840, nr. 7 în *Lepturariu rumânesc* al lui A. Pumnul, vol. IV, partea I, Viena 1864, p. 63—65; în articolul amintit al lui P. Poenaru; în studiul lui Bogdan-Duică (anexa XIII); în *Viața și opera*, p. 23—25). *Cuvîntul* din 1822 a fost reprodus de asemenea de Bogdan-Duică în monografia sa (anexa XIV) și în *Viața și opera*.... p. 29—45. — Scrisorile lui E. Poteca, în I. Bianu, *Întîii bursieri români în străinătate*, în *Revista Nouă*, I (1888) p. 421—431; părerile lui Naum Rîmniceanul asupra lui Poteca, într-un concept de scrisoare din 1837, relatată de G. Nicolaiasa, în *Trei scrisori ale lui Efrosin Poteca*, în *Convorbiri Literare*, LVII (1925), nr. 12, p. 815. — Asupra lui Lazăr, în afară de studiile amintite mai sus, notăm tratatele de istorie literară (Iorga, Densusianu, Murărașu; de notat că pentru G. Călinescu, *Ist. lit. rom.* Lazăr este numai o anexă a lui Heliade Rădulescu sau, la p. 131 și 831, un personaj de confuzie iconografică); apoi: Heliade Rădulescu, *Georgie Lazăr*, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 64, 66; reprodus în *Foaia pentru minte*, 1840, nr. 6—7; larg revizuit a fost publicat din nou în *Binele public*, 1880, nr. 136—138; împreună cu articolul amintit al lui Poenaru, a fost reprodus de Bogdan-Duică în broșura *Gheorghe Lazăr*, (București), 1923; N. Iorga, *Cel dintîi învățător de ideal național: Gheorghe Lazăr*, București, 1916; I. Mateiu, *Gheorghe Lazăr. Pagini de pomenire*, Cluj, 1936; D. Caracostea, *Gheorghe Lazăr văzut la un secol după moartea lui*, în *Adevărul*, XXXVI (1923), nr. 12.172. — În legătură cu studiile sale, Heliade afirma, în articolele citate că au fost sprijinite de fostul guvernator al Transilvaniei, S. Brukenthal; părerea a fost combătută de I. Mateiu, *op. cit.*, p. 10—11. Nici o probă documentară nu sprijină nici afirmarea nici infirmarea. De reținut însă, în ordinea aceasta, informația lui I. Tuducescu, reprodusă în Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, p. 3, notă, că Lazăr a fost sprijinit la studii de bancherul Pop din Sibiu și datele stabilite de D. Pro-

dan, *Trei scrisori de la Gheorghe Lazăr*, în *Gînd românesc*, V (1937), nr. 11—12, p. 577—585. Scrisorile dovedesc că, spre sfîrșitul studiilor sale de la Cluj, Lazăr a fost profesor într-o familie maghiară.

Legăturile cu „Luminarea" sînt semnalate și în articolul *„Ilumina-rea" românească: Gheorghe Lazăr*, în *Patria*, 1923, nr. 211 (30 sept.). Asupra începuturilor lui Lazăr la București, și raporturilor cu Academia grecească, studiile amintite anterior ale lui N. Bănescu: *Viața și scrierile Marelui Vornic Iordache Golescu* și *Academia grecească din București și școala lui Gheorghe Lazăr*. Sprijinul dat de Iancu Văcărescu la înființarea școlii românești este notat de Heliade Rădulescu, *În memoria Văcărești lor*, București, 1863, p. 10—11. Pentru Erdely, profesor la școala grecească mai întîi și apoi la Sf. Sava, vezi articolul lui Heliade din *Curierul românesc*, 1839, nr. 66 și G. Oprescu, *Molière în România*, în *Dacoromania*, II, p. 555. Reabilitarea episcopului Moga o încearcă I. Lupaș, *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr*. (Ac. Rom., Mem. Sect. Ist., S. II, T. XXXVII, p. 867—924) și Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga 1774—1845*, Cluj, 1939, p. 72—84. Mărimea lui Lazăr a fost explicată prin mărimea elevului său Heliade de M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în *Grundriss der romanischen Philologie*, vol. II, partea III (1901), p. 370. Anticipat îl știa și Hasdeu, *Zilot Românul*, în *Columna lui Traian*, 1883, p. 404—405: „nu dascălul Lazăr din Ardeal a redeșteptat pe malurile Dîmboviței ideea românească. Ea nu încetase niciodată de a fi deșteaptă. Cînd Lazăr veni de peste Carpați, el a găsit aici mulți Lazări, ba încă nu munteni sau moldoveni, ci daco-romani în toată puterea cuvîntului, deși nu cunoșteau pe Șincai și pe Petru Maior. Onoare lui, negreșit; dar și lor nu mai puțin onoare, onoare și recunoștință". Ideea a găsit-o, evident; și a găsit și pe dacoromînii Stolnicului Cantacuzino; dar peste aceste existențe anemiate Lazăr a răspîndit suflul binecuvîntat al vieții.

Pentru Iordache Golescu vezi studiul amintit mai sus al lui N. Bănescu. *Prescurtă însemnare dă turburarea țării* a fost publicată de E. Vîrtosu în *Viața Românească* (1930), nr. 9—10, p. 248—264.

Programul Societății literare din 1827 a fost publicat de Heliade Rădulescu în *Issachar sau Laboratorul*, București, 1859—1869, p. 77—78. *Înștiințare pentru școala din satul Golești* s-a tipărit în 1826; a fost reprodusă de Nerva Hodoș în introducerea la *Însemnarea călătoriei*, București, 1910, și de P. Hanes în introducerea la ediția din 1915 a aceleiași opere. *The present state of Turkey* a lui Th. Thornton a fost tradusă în limba franceză de de Sancé: *Etat actuel de la Turquie ou description de la constitution politique, civile et religieuse, du*

gouvernement et des lois de l'empire ottoman, Paris, 1812. În românește sînt traduse capitolele referitoare la principatele române, sub titlul *Starea de acum din oblăduirea gheograficească, orășenească și politicească a Prințipaturilor Valahiei și a Moldaviei, după îngrijirile făcute de o lăcuire de ani cincisprăzeace, atît în Țarigrad cît și în împărăția turcească de Thomas Thornton englezul, sol fiind la Țarigrad, tipărită la Paris în anul 1812, iar acum tălmăcită în limba românească, și dată la tipariu spre cunoștința neamurilor acestor doao prințipaturi de un român poftitoriu de îndreptarea neravurilor neamului românesc, și a sa luminare, spre mărire și buna fericire*, Buda, 1826. *Însemnare a călătoriei* a fost retipărită de Nerva Hodoș la București în 1910, care precede textul de o dezvoltată introducere; tot el dă o nouă ediție în biblioteca Socec, București, 1911, nr. 108—110; de P. Haneș, în editura Minerva, București, 1915 și în colecția „Prietenii istoriei literare", București, 1934. — Asupra lui D. Golescu: Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie* (1905), p. 171—219; N. Iorga, *Ist. lit. rom. v. XIX*, I, p. 87—100 (la p. 88—89 asupra relațiilor de călătorii anterioare, datorite lui Barbu Știrbeiu, preotului bănățean Mihai Popovici și lui Vartolomei Măzăreanul); C. Șărcăleanu (C. Stere), *„Europa" pentru un călător român* din 1825 în *Viața Românească*, XIX, (1910), p. 23—38 (și în volumul *În literatură*, Iași, 1921, p. 7—40); Nerva Hodoș, introducerea amintită la ediția din 1910 a *Călătoriei;* P. Haneș, Introducerea la ediția din 1915, a aceleiași opere (reprodusă și în vol. *Studii și cercetări*, București, 1928, p. 31—53); același, *Un călător englez despre români. — O scriere englezească despre principatele române, tradusă în românește de C. Golescu*, București, 1920 (reia afirmația lui P. Eliade, *Hist. de l'esprit public*, I, p. 311—315, că Golescu este traducătorul operei lui Thornton); G. Călinescu, *Ist. lit. rom.*, p. 85—88.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] I. Bogagi, *Date privitoare la viaţa şi activitatea lui Lazăr Asachi*, în *Limba şi literatura moldovenească*, IX (1966), nr. 4, p. 57—61; I. Gheţie, *Glosare de neologisme la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în *Limba rom.*, X (1961), nr. 6, p. 557—565; I. Pervain, *Edward Young în România (1790—1830)*, în volumul *Probleme de literatură comparată şi sociologie literară*, Buc., Ed. Acad., 1970, p. 176—178; Ileana Verzea, *Receptarea lui Young în cultura română*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, XIX (1970), nr. 4, p. 589—598; Eugenia Oprescu, *Bernardin de Saint-Pierre şi abatele Prévost în România*, în *Rev. de ist. şi teor. lit.*, XVII (1968), nr. 2, p. 77—89.

[2] Prefeţele lui Veniamin Costachi în Ilie Gheorghiţă, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi, Mîn. Neamţu*, 1946, p. 101—267. Asupra activităţii sale, C. Erbiceanu, *Viaţa şi activitatea mitropolitului Veniamin Costachi, ca mitropolit al Moldovei*, Buc., 1888; N. Iorga, *Viaţa şi faptele mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi (1768—1846)*, Buc., 1904; M. Mănucă, *Mitropolitul Veniamin Costachi*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1968, nr. 1—2; nr. 1—2/1967 din *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*.

[3] Al. Andronic, *Gh. Asachi şi unele probleme referitoare la introducerea învăţămîntului practic în Moldova*, în *Revista arhivelor*, III (1960), nr. 1, p. 194—203; N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi*, în *Din istoria pedagogiei româneşti*, vol. I, p. 143—223.

[4] Scrisori inedite ale lui Lazăr în A. Cseteri, I. Dani, *Contribuţii la biografia lui G. Lazăr*, în *Limbă şi literatură*, 17, Buc., 1968, p. 59—68. *Cuvîntul* lui Lazăr din 1819 reprodus în *Şcoala ardeleană*, vol. III, p. 96—97. Tot aici, p. 193—198, dedicaţia lui Carcalechi şi *Precuvîntarea* — sub semnătura lui Lazăr — la *Povăţuitoriul tinerimei;* editorul opinează „pe considerente de calitate că textul nu-i aparţine în întregime

Scanned with OKEN Scanner

lui Lazăr, pentru că, pe lîngă contextele în care recunoaștem adîncimea și seriozitatea lui Lazăr, surprindem idei de nivelul lui Carcalechi" (p. 193); *Scrierile matematice ale lui Gheorghe Lazăr.* Transcrise din chirilice și adnotate de Axinte Creangă, prefață de acad. G. Vrînceanu, Buc., 1968. Pentru activitatea lui Lazăr, Traian Chelariu, *Gheorghe Lazăr,* în *Din istoria pedagogiei rom.,* vol. I, p. 99—142; G. Macovescu, *Gheorghe Lazăr (1779—1823),* /Buc./, Ed. tiner., 1954 (col. „Oameni de seamă"); *Istoria gîndirii soc. și filoz. în România,* p. 131—133; R. Munteanu, *Contribuția Școlii ardelene la culturalizarea maselor,* capitolul *Influența Școlii ardelene asupra vieții cultural-educative din Muntenia și Moldova.* Asupra manualelor lui Lazăr, Fl. Cîmpan, *Despre algebra tipărită și cea în manuscris a lui Gheorghe Lazăr,* în *Revista Universității Al. I. Cuza și a Institutului politehnic din Iași,* 1955, fasc. 1—2, p. 317—324; Id., *Manuscrisul de geometrie al lui Gheorghe Lazăr,* în *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași,* secț. I, tom IV, 1958, fasc. 2.

[5] Conflictul dintre partizanii lingvisticii conservatoare, arhaizante și reprezentanții demoticismului, noua doctrină lingvistică, constituită în primul rînd prin contribuțiile teoretice ale lui Catargi, se desfășoară, în mare măsură, în țările române. Un rol deosebit în răspîndirea noilor idei joacă lucrările teoretice, dar mai ales opera literară a lui At. Christopoulos — „cu el demoticismul ajunge la modă printre tinerii din București" (C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti,* p. 208).

[6] Asupra ideilor lui Eufrosin Poteca v. Aristarc (G. Călinescu), *Un călugăr progresist,* în *Națiunea,* 1947, nr. 472 (20 oct); Nicolae Isar, *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca în baza analizei discursurilor sale din anii 1825—1827,* în *Rev. de filozofie,* XII (1965), nr. 12, p. 1635—1644; G. Călinescu, *I. Eliade Rădulescu și școala sa,* text stabilit și adnotat de Al. Piru, /Buc./, Ed. tiner., /1966/, p. 84—95.

[7] V. și notele ediției D. Popovici la Heliade Rădulescu, *Opere,* tom II, Buc., 1943, p. 513—515.

[8] Între manuscrisele lui Iordache Golescu, preocupări lexicografice și gramaticale atestă două dicționare (unul elin—român și altul român—grecesc) și un tablou gramatical *(Icoană pre scurt arătătoare de pronumele ce priimesc la înduplecări atît graiurile pătimitoare, cît și celelalte).* O concepție politică iluministă dovedește în *Către ocîrmuitorii noroadelor; Vorbire între doi inși pentru rușine* e un dialog ce dezbate probleme de etică. Asupra manuscriselor, ca și asupra operei publicate, v. amplul studiu al lui Perpessicius, *Iordache Golescu, lexi-*

colog, folclorist, scriitor, în *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor,* Buc., E.S.P.L.A., 1957, p. 199—269; G. Călinescu, *Material documentar,* în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor,* IX (1960), nr. 4, p. 740—742. Tot G. Călinescu redactează şi capitolul *Iordache Golescu* din *Ist. lit. rom.,* vol. II, p. 152—156.

[9] *Starea Ţării Rumâneşti acum în zilele Măriei Sale Ioan Caragea voevod pe vremea asidosiei* şi *Povestea huzmetarilor* în vol. *Satire şi Pamflete din preajma lui 1848,* culegere şi studiu introductiv de Gh. I. Georgescu-Buzău, /Buc./, E.P.L., /1951/, p. 21—58; *Comedia ce să numeşte Barbul Văcărescul, vînzătorul ţării,* în antologia *Primii noştri dramaturgi,* ediţie îngrijită de Al. Niculescu, antologie, studiu introductiv şi note de Florin Tornea, /Buc./, E.S.P.L.A., /1956/, p. 49—85. Asupra activităţii de dramaturg, Perpessicius, *Teatrul lui Iordache Golescu,* în *Scrisul bănăţean,* 1957, nr. 5; V. Brădăţeanu, *Drama istorică naţională,* /Buc./, E.P.L., 1966, p. 21—26; T. Avramescu îi atribuie lui Iordache Golescu (*În legătură cu începuturile dramaturgiei româneşti,* în *Viaţa românească,* 1961, nr. 3, p. 157—160) şi *Tarafurile cele ce aşează domnia.*

[10] V. Popa, *Aron Florian (1805—1887),* în *Buletinul Universităţilor V. Babeş şi Bolyai,* Cluj, vol. I (1956), nr. 1—2, seria Ştiinţe sociale, p. 225—248; G. Călinescu, *Material documentar,* în *St. şi cerc. de ist. lit. şi folclor,* IX (1960), nr. 4, p. 727.

[11] George Fotino, *Şcoala din Goleşti (1826),* în *Din ist. pedag. rom.,* vol. II, p. 214—243.

[12] Despre *Pildele filosofeşti* şi cariera lor în cultura română, Al. Duţu, *Coordonate..,* p. 47—64; Al. Duţu identifică şi originalul Pildelor în *Les bons mots et les Maximes des Orientaux* a lui Antoine Galland (*Contribuţii documentare la tratatul de istoria literaturii române,* în *Steaua,* 1965, nr. 9 şi *Coordonate,* p. 47).

[13] Perpessicius, *Însemnarea călătoriei lui Dinicu Golescu,* în *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor,* p. 167—198; Werner Draeger, *Bemerkungen zu den Landernamen in den Schriften Constantin (Dinicu) Golescu,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* p. 255—264; A. Nicolescu, *Observaţii asupra neologismelor din „Însemnare a călătoriei mele" a lui Dinicu Golescu,* în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea,* vol. II, 1958, p. 5—53; iluminismul concepţiei lui D. Golescu îl descopere şi Gh. Popp, *Dinicu Golescu, reprezentant de seamă al iluminismului românesc,* în *Revista de filozofie,* XIV (1967), nr. 4, p. 399—412. Id., *Dinicu Golescu,* Buc., 1968. Cu ocazia comemorării

Scanned with OKEN Scanner

a 125 de ani de la moartea scriitorului, o serie de articole festive, dintre care: I. D. Bălan, *Dinicu Golescu*, în *Contemporanul*, 1955, nr. 40; H. Zalis, *O luminoasă conștiință patriotică*, în *Gazeta literară*, II, 1955, nr. 40 etc. — Dintre reeditări: *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Goleşti făcută în anul 1824, 1825, 1826*, ediție îngrijită de Panaitescu-Perpessicius, /Buc./, E.S.P.L.A., /1952/; *Însemnare a călătoriei mele*, prefață S. Bratu, Buc., Ed. tineretului, 1955; *Însemnare a călătoriei mele*, ediție Gh. Popp, Buc., Ed. tiner., 1964.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A III-A

SENTIMENTELE

Scanned with OKEN Scanner

POEȚII MINORI ȘI GENURILE MINORE

84. Frămîntată de întrebări și absorbită de lupte, epoca se caracterizează printr-o deficiență pronunțată a producției poetice. O singură excepție fericită ne întîmpină în această universală căutare a lumii celei noi: Ion Budai-Deleanu, autorul cunoscutei poeme eroi-comice *Țiganiada*. Este cea dintîi operă poetică română străbătută de la un capăt la celălalt de un nou spirit. În jurul lui însă se zbate neputincioasă o lume de umbre.

Pentru înțelegerea caracterelor acestei poezii este necesară o imagine a vieții sociale, încărcată de contraste, a timpului. Mai puțin pentru scriitorii ardeleni, în a căror operă întîlnim întrepătrunse reflexe din literaturile antice și moderne, cele mai adeseori încărcate de unele date desprinse din literatura poporului; dar într-o măsură cu mult mai mare pentru scriitorii din Muntenia și Moldova, la care poezia rămînea încă legată de formele de viață a societății, ce nu se puteau moderniza decît într-un ritm lent. Caracteristic ne apare cazul lui Conachi: costum oriental, deprinderi orientale, el este totuși un imitator al lui Dorat, un traducător al lui Voltaire și Pope. Exista o viață a poporului de jos, aceeași la întregul popor; dar alături de ea în principatele de peste Carpați exista viața societății înalte, legată de viața Constantinopolului. Era adeseori o viață de kef oriental și de lux, cu adîncirea fără de limită în plăcerile materiale și cu practicarea unei morale cu resorturi foarte flexibile. Memoriile timpului arată că, îndeosebi în timpul ocupațiilor străine, petrecerile se țineau lanț la Iași și la București și că ele se împleteau uneori cu călătorii de amuzament la Constantinopol. Din acest paradis al aventurierilor și-a recrutat principesa Ghica, fiica domnitorului Grigore Ghica al Moldovei, pe unul dintre adoratorii săi, contele d'Antraigues,

nepot al ambasadorului francez la Constantinopol și prieten al lui J. J. Rousseau. Ea și-a purtat adoratorul în bagajele sale în timpul unei călătorii de la Constantinopol în Polonia, de-a lungul țării în care tatăl său fusese ucis pe vremuri. Alexandrina Ghica nu este singura odraslă domnească cu astfel de apucături. Familia Caragea se pare că atinge punctul culminant sub acest raport. Tatăl, fiul și fiica — celebra domniță Ralu — sînt deopotrivă de înclinați către viața lipsită de frîu. Pentru această societate, moda constituie uneori grele probleme de stat. Domnița Ralu era avantajată îndeosebi cînd se îmbrăca în rochia de atlas alb și faptul acesta determină pe Caragea să decreteze culoarea albă drept culoare rezervată pentru curte. Prin restabilirea regalității în Franța, albul devenise din nou o modă europeană. Rochia de atlas alb prindea însă și pe alte doamne din București, și acestea nu înțelegeau să cedeze. Ni s-a păstrat un act foarte interesant, un ordin dat chiar de Caragea și în termeni de o violență rară, prin care se pune în vedere poliției că oriunde va fi întîlnită o anumită doamnă, — o doamnă Filipescu, recidivistă în materie, — îmbrăcată într-un salup alb cu blană de samur, să-i sfîșie haina și să o aducă în bucăți la curtea domnească. Dispoziționi severe, care arată în ce măsură domnitorul însuși era subjugat de farmecele fiicei sale, care la rîndul său îi răspundea cu aceeași monedă: Caragea, mărturisește un raport diplomatic al timpului, „se plaisait d'afficher sa débauche et de sa propre fille eut un enfant, qui vit encore".

Curtea era fanariotă, este drept; dar exemplul dat de ea era de natură să rodească în rîndurile unei mari părți din boierime. Cîteva cazuri izolate ne vor da imaginea societății înalte din principate. Sîntem în 1781. Cineva, probabil un Mihalache Pastiescu, își plînge durerea pe o filă dintr-un penticostar legat laolaltă cu unele poezii ale Văcărești lor în manuscrisul academic 332; de treisprezece luni era în surghiun la Snagov, deoarece refuzase să urmeze pravilei politicești și urmase prescripțiile pravilei bisericești așa cum scria la capitolul 241, și aceasta supărase pe boierii veliți. Petrecuse trei luni în închisoare și „la dumnealui Ianache Văcărescu, vel spătar", iar atunci i se ceru un lucru urît, i se ceru să fie „codoș și pezăvinchi, adică votrul", și a fost „și globit, deosebit de pedeapsă", din pricină că el nu primise, deoarece se opunea pravila bisericească la capătul 215, și se opuneau cele șapte sfinte soboare. Însem-

Scanned with OKEN Scanner

narea naivă a lui Pastiescu îţi dă foarte puternic sentimentul fluctuaţiei în lumea morală: este o prăpastie de netrecut între felul de viaţă al unora din marii boieri şi acela al lui Pastiescu, preocupat să-şi pună conduita de acord cu prevederile articolelor 241 şi 215 din pravila bisericească şi mai ales cu prescripţiunile celor şapte sfinte soboare. O altă mărturie, raportată de Odobescu în studiul închinat Văcăreştilor, este de natură să definească şi mai de aproape atmosfera morală în care respira o parte din marea boierime a ţării. Pe vremea cînd episcopul Grigore al Argeşului era numai arhimandrit la Mitropolia din Bucureşti, a mers, la invitaţia lui Ienăchiţă Văcărescu, să vadă pe marele boier la el acasă. După ce trece printre rîndurile dese ale ostaşilor din curte şi printre gărzile ce păzeau palatul, arhimandritul ajunge la uşa sălii celei mari: „acolo îmi străpune vederilor lumina flacărilor de nişte mangal de tombak poleit; un sunet plăcut de viori, de naie, de tambure, amestecat cu glasuri femeieşti dulci şi pătrunzătoare mă fermecară şi pare că îmi legară mînele şi picioarele în fiare, nu mai ştiu cum d'odată mă aflai sculat repede şi în fuga mare, trecînd peste cîte spusei, abia am nemerit poarta cea mare a curtei şi am mulţumit lui Dumnezeu căci m-am văzut cu picioarele slobode scăpat din asemenea ispite". Şi cine urmăreşte procesul ce ia naştere în 1797, cînd Alecu Văcărescu reclamă partea lui de moştenire în urma morţii tatălui său, nu se poate sustrage uimirii constatînd cantitatea şi valoarea extraordinară a obiectelor de podoabă ce figurau în inventariul moştenirii. Ai convingerea că dicheofilaxul bisericei răsăritene a trebuit să fie mai presus de orice un om de lume, îmbrăcat de sus pînă jos numai în mătase şi pietre preţioase.

Nu toţi reprezentanţii clerului se spăimîntau însă de felul cum înţelegeau să-şi petreacă zilele boierii vremii. Viaţa uşoară a societăţii şi politica atrage pe mulţi dintr-înşii. Într-o comedie pamflet care datează de la sfîrşitul domniilor fanariote, societatea înaltă a ţării este înfăţişată într-unul din cele mai importante momente pe care ea le putea trăi: schimbarea domnitorului. Schimbarea aducea ridicări sau scăderi în boierii, precum şi putinţa de a te răzbuna pe cutare sau cutare boier, care te-a păscut şi el cînd a putut să te pască. Nu este, între toate personajele aduse în scenă, nici unul care, prin interesarea ordinară ce-l conduce, să nu merite ştreangul. Şi printre persoanele acestea, toate aparţinînd clasei de sus, figurează şi

o doamnă care îndeplinea anumite roluri delicate în legătură cu Domniţa Ralu şi figurează chiar mitropolitul ţării. Ca în toate scrierile de felul acesta, trăsăturile sînt puternic îngroşate, dar lentila deformantă a scriitorului a prins şi subliniat defecte sociale mărturisite şi de alte documente ale timpului.

Feţele bisericeşti ce se găseau pe trepte mai mici erau mai puţin preocupate de lucrurile politiceşti şi mai mult de cele lumeşti. Caracteristic este cazul unui cîntăreţ anonim de la o biserică din Bucureşti, care a lăsat posterităţii un caiet întreg de cîntece lumeşti în limba greacă, turcă şi română. În condica lui, dascălul anonim notează la un moment dat: „am început a cînta lui Mihai, cîntăreţul clucerului Haralambie". „A cînta" lui Mihai însemnează nu a cînta ca să-l distreze pe Mihai, nici a iniţia pe acesta în muzică, de vreme ce era de mai înainte cîntăreţ; însemnează că el îi împrospăta repertoriul cu care trebuia să înveselească clipele de masă şi de după masă ale clucerului. Cîntăreţul exista la curtea boierului aşa cum bufonul exista la curtea nobilului din apus. Anumite gravuri ce ni s-au păstrat din această vreme ne documentează pe larg asupra locului pe care muzica îl ocupa la un ospăţ boieresc. Un loc tot atît de important îl ocupa muzica în viaţa sentimentală a timpului. În lumea bună, declaraţiile de dragoste se făceau în versuri. Cele mai adeseori acestea erau puse pe note şi adoratorul, cu un taraf de lăutari după dînsul, se ducea sub ferestrele adoratei. Faptele se petreceau în văzul şi auzul tuturor. Unele din aceste declaraţii aveau aspectul unei scrisori ultimative:

Şi mă rog să nu întîrzii!
Răspunsul aştept!
Şi rămîi puiculiţii,
Plecată slugulită!

Se întîmpla însă că nu totdeauna „puiculiţa" era mărinimoasă cu „slugulita" şi atunci lăutarul o întorcea pe coarda cea mai aspră a lăutei sale:

Ah, tu dormi, dormire-ai moartă
Şi eu fac venin la poartă!

Scanned with OKEN Scanner

Cum nu orice îndrăgostit era în stare să-şi cînte în versuri sentimentele, societatea cunoaşte pe poeţii specializaţi în această direcţie. Se pare că însuşi Alecu Văcărescu era unul dintre furnizorii celor nevoiaşi: fratele său Nicolae împrumuta din versurile lui ca să se poată exprima mai frumos faţă de adorata sa. O notă dintr-un manuscris al Văcăreştilor mărturiseşte, pentru anul 1796: „Numai aceste stihuri nu le-au făcut poeticul pentru trebuinţa sa, nefiind atît nenorocit, ci le-au făcut rugat de un scump prieten al său, care l-au osîndit strişteа la acest fel de loc, care prieten, ticălosul, nici aşa nu s-au putut folosi".

Poeţii aceştia se recrutau adeseori din rîndurile grămăticilor, calemgiilor sau dascălilor. Într-un manuscris păstrat în biblioteca Academiei Române, un Ioniţă Copilul, devenit cu vremea Ioniţă Popa, transcrie anumite versuri de circulaţie ale zilei, dintre care unele izvorîte din evenimente politice recente: *Istoria lui Constantin Vodă cel bătrîn, Stihuri asupra peirei răposatului Manolache Bogdan Vornicul vestit şi asupra lui Ioan Cuza biv vel Spătar*. În afară de acestea întîlnim şi multe poezii erotice, toate încărcate de sentimentalism simplu, de disperări şirete şi diminutive incolore: *Oh, cocoană coconiţă Ieşi mă rog pîn-la portiţă,* începe una dintre acestea. Iubita este o *păuniţă albă-n pene* şi poetul — moldovean — se arată aiurea obosit de civilizaţie şi însetat de viaţa simplă din sînul naturii. Rousseau-ist degenerat, el purcede din „Eşi" şi ajunge la Tîrgul Frumos, unde are prilejul să înţeleagă ce este frumuseţea iubirii adevărate, a iubirii pline de rusticitate într-un cadru idilic. Poeziile păstrează adeseori legături apropiate cu poezia poporană, din care împrumută versuri, expresii, imagini:

Cîte lacrimi am vărsat,
De trei ori te-aş fi scăldat
Şi calul ţi-aş fi-adăpat.

Dar tot atît de frecvent ele amintesc şi educaţia zilei, întemeiată pe mitologie grecească şi pe falsitate sentimentală. Într-una dintre aceste poezii, poetul se plînge către „preaslăvita" Afrodită, arătînd cît pătimeşte „de la un duşman amor". Poezia toată se desfăşoară dialogic, Afrodita, amorul şi inima rănită se apostrofează sau se consolează pe rînd. Nici nota satirică nu

Scanned with OKEN Scanner

lipsește. „Păunița albă-n pene“ își albește penele cu cerneluri „de la greci“, ca în strigăturile mușcătoare ale poporului:

Păuniță albă-n pene
Și subțire la sprîncene
Împotrivă ca și-a mele,
Puțintel mai subțirele;
Cu-atîta m-ai întrecut:
Cu condeiul le-ai făcut;
Cu atît că mă întreci:
Cu cerneală de la greci.

Versurile copiate de Ioniță Popa preced pe cele ale Văcăreștilor. Genul de poezie pe care aceștia aveau să-l cultive exista așadar înaintea lor și era cultivat nu numai în Muntenia, ci și în Moldova, nu numai de clasa boierească, ci și de cîntăreții modești ai poporului[1].

85. Familia Văcărești este socotită în general ca începătoare de timpuri noi în literatura română. Și într-adevăr, prin varietatea ocupațiunilor sale literare și prin anumite idei, Ienăchiță Văcărescu, aparține, după cum am văzut, într-o oarecare măsură timpurilor noi. Dar un om cu desăvîrșire nou el nu este sub nici un raport: în ordinea ideilor, el este precedat de Renașterea ardeleană, iar ca poet nu poate fi pus alături de un spirit ca Budai-Deleanu, a cărui activitate poetică se suprapune în parte, cronologic, activității desfășurate de marele boier din Muntenia. Ienăchiță Văcărescu este însă autor al unui vestit testament cultural, prin care mărturisea, în versuri, că lasă moștenire urmașilor grija de a cultiva limba și de a duce la strălucire patria; versurilor acestora li se datorește într-o mare măsură admirația pe care au ars-o la picioarele sale urmașii: versuri slabe, incontestabil, dar idei frumoase și frumusețea ideilor a putut impune generației următoare, aflată în căutare de zei tutelari în materie de cultură românească și de sentimente românești.

S-a născut în jurul anului 1740 și a murit în 1797. Prin mama lui, scriitorul se lega de istoricul moldovean Ioan Neculce, iar tatăl său, Ștefan Văcărescu, era el însuși preocupat de literatură. Educația lui se întemeiază în primul rînd pe limba greacă și italiană, dar el cunoaște de asemenea limbile

Scanned with OKEN Scanner

turcă, franceză, latină și, pînă la un punct, pe cea germană. Faptul acesta îl punea în situația de a scrie versuri cu aceeași ușurință în grecește și românește, de a citi în original și admira opera poetică a unui Voltaire sau Metastasio. A străbătut toate treptele înaltei boierii și s-ar părea că nici gîndul de a fi domnitor al Munteniei nu i-a fost cu desăvîrșire străin. Ca formațiune și aptitudine, Ienăchiță Văcărescu este în primul rînd un diplomat[2]. El participă într-adevăr la toate evenimentele politice de seamă ale țării în timpul său și abilitatea de care a dat dovadă în această direcție a făcut să i se încredințeze unele misiuni delicate atît din partea domnitorilor Munteniei cît și din partea guvernului turc, căruia i-a arătat adeseori un devotament inteligent. În 1773 cunoaște la Brașov, unde se afla în refugiu, pe Iosif II. A doua oară vede pe împărat la Viena, unde fusese trimis de Ipsilanti cu misiunea de a provoca întoarcerea celor doi fii ai domnitorului, care părăsiseră într-ascuns țara. La Viena se găsește el la sfîrșitul anului 1781 și începutul celui următor, așadar scurt timp după ce apăruse acolo *Gramatica* lui Micu și Șincai. După cum știm, la data aceea gramatica lui Văcărescu era redactată, așa încît nu s-ar putea spune că *Elementele* din 1780 au putut sugera ideea acestei opere. În cele cîteva zile cît rămîne în capitala Austriei, scriitorul nu are timp să se intereseze nici de mișcarea culturală a românilor din Transilvania nici, cum s-a bănuit, de poezia populară germană. La Viena el este preocupat de audiența la împărat, apoi trebuie să facă față atîtor cerințe protocolare: trebuie să „heretisească" cu bileturi pe toți ambasadorii străini aflați acolo și să fie felicitat de dînșii, să participe la recepții și la baluri, să aprecieze blănurile de samur ale lui Kaunitz și să răspundă în mod particular atențiilor particulare pe care le are față de dînsul ambasadorul Franței, Bréteuil: „îmi făcea mai multe țeremonii decît toți pentru ca să arate cu aceasta deosebită schesis către preaînaltul devlet, și eu mă purtam către dînsul ca cu un turc, și cerca mare plăcere". Legăturile sale cu românii din Transilvania se fac însă prin Brașov și mai cu seamă prin Sibiul ortodox, prin „Soțietatea filozofească" a românilor ardeleni, care îi admira opera literară și ale cărei străduințe culturale el le aprecia. Strîns legat, prin cele trei soții ale sale, de lumea fanariotă, el se găsește în situația cea mai favorabilă pentru valorificarea însușirilor sale de diplomat. Împrejurările acestea ne dau explicația unor anu-

mite reacţiuni de ordin sentimental ale scriitorului. Singurul domnitor cu care el nu s-a putut împăca pînă la capăt a fost grecul insular Mavrogheni. Ei au nutrit o ură reciprocă şi nu s-au cruţat unul pe altul: Mavrogheni îl exilează la Nicopole şi apoi la Rodos pe Văcărescu, iar acesta contribuie pe cît poate la căderea şi executarea lui. Să nu se creadă însă că revolta lui împotriva curiosului domnitor era dictată de sentimentele sale româneşti; el îl repudiază pentru motivul că „acesta nu era om crescut la Fener ca să ştie ordinile Fenerului". Văcărescu era preocupat aşadar de respectarea tradiţiei, destul de recentă de altfel, care cerea ca domnitorii să fie recrutaţi dintre grecii constantinopolitani sau să fie cunoscători a lucrurilor de acolo.

Mărturia aceasta concentrează concepţia politică a scriitorului, în vederile căruia românii, grecii şi turcii trebuiau să fie uniţi prin legături indisolubile; ea pune în lumină însă în acelaşi timp şi încadrarea lui în spaţiul de cultură al sud-estului european, legat încă de vechea spiritualitate, dar străbătut, la acea dată, de febra noilor idei.

Ca poet, Ienăchiţă Văcărescu este un element caracteristic mediului său. Sub acest raport sîntem încă departe de a ne putea face o idee definitivă despre scriitor, deoarece opera sa nu ne este cunoscută decît parţial. Cercetările de pînă acum au scos treptat la iveală o parte din poeziile sale, dar operaţia este încă departe de a fi încheiată. Poeziile acestea au circulat în manuscris şi unele dintr-însele au ajuns cu vremea să fie cuprinse în masa producţiilor anonime. Este totuşi întrebarea dacă *Trîmbiţa românească*, poemă cenuşie şi turcofobă, ar putea fi atribuită, aşa cum s-a făcut, unui turcofil ca Ienăchiţă Văcărescu. Ea s-ar împăca rău cu versurile, cele mai multe încărcate de laudă şi sentenţiozitate, cu care el ornează *Istoria otomană*[3].

Nu acestea, şi nici versurile create cu scopul de a ilustra teoriile metrice ale *Gramaticii*, au făcut din Ienăchiţă un poet cunoscut. În opera sa se găsesc şi multe poezii ocazionale, ca acelea închinate diferitelor cişmele, dar se găsesc şi unele poezii religioase. Cu terminologia poetului acestea se numesc „molitfe" şi ele fac din Văcărescu un modest reprezentant al poeziei religioase române[4]. Popularitatea lui ca poet se datoreşte într-o largă măsură poeziei *Amărîtă turturică*. Tema este departe de a fi originală: ea a fost urmărită pînă la simbolica

Scanned with OKEN Scanner

egipteană, în care, alături de turturică, întîlnim și porumbița neagră, și una și alta simbolizînd fidelitatea față de soțul mort. Rolul esențial în răspîndirea acestei teme l-a avut *Fiziologul*, care, sub aparența unui manual de științe naturale, aducea adaptarea la creștinism și dezvoltarea vechii simbolici animale a păgînismului. Din *Fiziolog* s-a alimentat literatura poporană, iar Ienăchiță Văcărescu s-a adresat la rîndul său literaturii poporane, din care a împrumutat nu numai tema, ci adeseori și versul. Socotind însă că simbolul era prea abscons, poetul a crezut necesar să dea o explicare a lui în ultimele două strofe:

Cînd o biată păsărică
Atît inima își strică
Încît dorește să moară
După a sa soțioară

Dar eu, om de naltă fire,
Decît ea mai cu simțire,
Cum poate să-mi fie bine?
Oh! amar și vai de mine!

Poetul nu intenționează să stabilească o echivalență desăvîrșită între soarta turturelii văduve și soarta și intențiile sale. Firea lui „naltă" și „simțirea" lui nu-l fac să-și dorească moartea, dar îl determină ca desfășurării silogiste a finalului să-i dea o concluzie apostrofată: „Cum poate să-mi fie bine? Oh! amar și vai de mine!"

Faptul că paralela poporană a poeziei nu cunoaște ultimele două strofe, dar că ele există într-o poezie neogreacă, a autorizat pe unul dintre cercetătorii poetului muntean să identifice izvorul acestuia în literatura grecească. Poezia adusă în discuție, a cărei autor nu este cunoscut, face parte dintr-o colecție publicată de Psalidas la Viena, în 1792, sub titlul „Ἐρωτος ἀποτελέσματα„ și ea aduce în final aceeași comparație ca și poezia românească. Dar cum raporturile cronologice între cele două opere nu sînt lămurite și cum autorul celei grecești nu este cunoscut, întrebarea care se pune este dacă nu cumva poezia publicată de Psalidas imită pe aceea a lui Ienăchiță Văcărescu. Evident în afară de această posibilitate există și aceea ca ambele poezii să descindă dintr-un izvor comun sau ca ambele să fie datorite poetului muntean, a cărui operă poetică este scrisă în parte în grecește[5]. În grecește scrie el, între altele, cîntecul Μὲ δυστυχίαις πολεμῶ pe care un călător francez, Guys, îl publică în 1771 la Paris, în a sa *Voyage littéraire de la Grèce au Lettres sur les Grecs anciens et modernes*. Guys dăduse atît textul grecesc cît

și traducerea franceză a acestui *Cîntec al lui Ienăchiță*. El avea să fie tradus în limba germană de J. L. S. Bartholdy și publicat în 1805, iar în 1825 avea să apară într-o nouă traducere franceză, datorită lui Népomucène Lemercier.

Amărîtă turturică aducea o notă elegiacă, puțin potrivită cu felul de viață al boierimii timpului, care împărtășea din plin beatitudinea vieții orientale dar și rafinarea bizantină a sentimentelor. În acest angrenaj iubirea intra ca un element de primă importanță și se exprima după o formulă consacrată, atît pe malurile Dîmboviței cît și pe ale Bosforului: un compliment ușor, care se topește adeseori în pasta îndulcită a versului:

Tu eşti puișor canar
Nu te hrănești cu zahar,
Nici măcar cu cînepioară
Ci hrăpești o inimioară
Ce-ai făcut-o jertfă ție:
Ce-ai de gînd cu ea nu știe!

Iar aiurea, într-o poezie care își are un corespondent în limba greacă, poetul își întrebă cu duioșie convențională inima:

Spune, inimioară, spune,
Ce durere te răpune,
Arată ce te muncește
Ce boală te chinuiește,
Fă-o cunoscută mie
Ca să-ți caut dohtorie.

Ce a pățit „inimioara" lui o arată poetul în altă poezie: „Șoim minunat", el vînase în viața lui multe paseri, dar în cele din urmă s-a prins „în lanț": „de inimă", precizează poetul,

nu de cap,
N-am nădejde să mai scap.

Cea mai de seamă dintre poeziile lui Văcărescu rămîne celebra — prin discuțiile pe care le-a provocat — *Într-o grădină*. Vreme îndelungată ea a fost socotită drept o imitație a poeziei *Gefun-*

den a lui Goethe. Asemănările sînt într-adevăr surprinzătoare, dar de o dependență nu poate fi vorba, poezia lui Goethe fiind mult posterioară. Văcărescu a înțeles de data aceasta să lase liberă desfășurarea apelor alegoriei și a izbutit să exprime cu gingășie și preciziune sentimentul de nehotărîre în iubire:

Într-o grădină,
Lîng-o tulpină,
Zării o floare ca o lumină.

S-o taiu, se strică!
S-o las, mi-e frică
Că vine altul și mi-o ridică.

86. Adevăratul cîntăreț al iubirii în această epocă n-a fost Ienăchiță Văcărescu, ci fiul său mai mare, Alecu. El s-a bucurat de o stimă deosebită printre iubitorii de poezie din vremea sa și ceva din aprecierea aceasta se oglindește în atitudinea urmașilor. Pentru V. Popp el era „Ovidie al românilor". Un poet minor, Gheorghe Pețacov, își petrece zilele transcriind opera poetică a Văcărești lor și el, zelos imitator „al celui mai sus arătat prea strălucit poet, cel întru fericire răposat, prea stimatul Alecu Văcărescu", se gîndește la un moment dat să și publice această operă. Unele mărturii de aceeași natură a consemnat și Urechiă în bogata lui *Istorie a românilor*, iar cronica mondenă s-a alimentat în parte pînă tîrziu din cîntecele lui Alecu Văcărescu.

În ceea ce privește biografia plutim în nesiguranță. Din datele pe care le avem pînă acum, putem spune numai că s-a născut către 1765 și a murit, în condițiuni misterioase, cu puțin în urma tatălui său, deci către anul 1800. Asupra educației pe care va fi primit-o n-avem nici o informație pozitivă. Crescut alături de mama și de bunica sa, nepoată de soră a cronicarului Ioan Neculce, el a avut prilejul să înceapă a se dezvolta într-un mediu în care tradiția culturală grecească și tradiția culturală română erau deopotrivă de puternice. Moartea prematură a mamei se pare însă că a avut un rol de seamă în rosturile vieții poetului. Căsătoriile următoare ale lui Ienăchiță Văcărescu n-au fost privite cu ochi buni de fiu. În timpul exilului la Rodos al tatălui, el este sub îngrijirea mamei sale vitrege, domnița Ecaterina Caragea, dar faptul acesta nu-l împiedeca să înceapă, îndată după moartea lui Ienăchiță, un proces mare în contra acesteia. În același timp, el trebuia să facă față unui alt proces. Acesta era pornit de fosta lui soție, Elena Dudescu,

Scanned with OKEN Scanner

care se despărţise de dînsul scurt timp după căsătorie. Într-adevăr, firea nestatornică a poetului nu era pe placul soţiei sale, o femeie de moravuri foarte severe. Meritul ei cel mai mare este că a ştiut să tempereze într-o oarecare măsură, prin educaţie, ereditatea zvăpăiată ce lega pe fiul său, Iancu, de tatăl său şi de bunicul său, deopotrivă de iubitori de poezie şi de păcatele vieţii. În afară de aceste calităţi însă, Elena Dudescu trebuie să fi fost o femeie straşnică. Această străşnicie o simţi în 1805 şi fratele ei, celebrul „conte" Dudescu, a cărui deprindere de a risipi averea ameninţa să lase pe drumuri pe cele două copile ale sale. Într-o singură călătorie la Paris, pe vreme cînd Bonaparte era consul, cheltuise 75.000 de ducaţi, ceea ce determină pe sora lui să ceară domnitorului Constantin Ipsilanti să-i încredinţeze ei spre educaţie pe cele două fete. O astfel de soţie nu era făcută pentru un om cu firea uşoară a lui Alecu Văcărescu, căruia nu-i putea tolera nici risipirea fără de rost a averii. La începutul lui septembrie 1798 ea urmărea averea imobilă a fostului ei soţ şi din ziua de opt a acelei luni ni se păstrează un act din care se constată că Alecu Văcărescu, sărăcit cu totul din pricina proceselor, avea trebuinţă de ajutor pentru traiul de toate zilele. Pentru aceasta i se acorda, din fondul de binefaceri rămas din moştenirea lui Ienăchiţă, suma de 5.000 de taleri.

Nenorocirile ce s-au abătut asupra scriitorului nu s-au mărginit numai la atît. În luna octombrie a aceluiaşi an este ucisă la moşia sa, Jilavele, din judeţul Ialomiţa, vorniceasa Veneţiana Văcărescu, mătuşa lui Alecu, care locuia acolo împreună cu frumoasa ei fiică. Alecu Văcărescu nu era nesimţitor faţă de frumuseţea verişoarei sale. De lucrurile acestea ţine seamă Scarlat Cîmpineanu care, adresîndu-se domnitorului Hangerliu, dă să se înţeleagă că Alecu Văcărescu nu putea fi cu totul străin de crimă. Cercetarea n-a dus la nici un rezultat pozitiv, dar graţie ei a ajuns pînă la noi întîmpinarea adresată de poet către domnitor: argumentele aduse nu sînt convingătoare şi înlănţuirea lor logică nu satisface, dar ea ne dă putinţa de a cunoaşte sufletul pasionat al scriitorului. Portretul pe care-l face duşmanului său Scarlat Cîmpineanu este lucrat în culori tari: „gură vicleană şi plină de toate răutăţile, a cutezat să verse atîta neadevăr împotriva unui om care nu i-a făcut nici un rău...

această himeră în chip de om, imagine vie a răutății și a pizmei, obștesc vrăjmaș al compatrioților săi, suflet plin de venin, stîrpitură împuțită a naturii, dobitoc ce se trage din tătari și cel mai adevărat următor al neamului și strămoșilor săi care din nenorocire se numește om și care prin reputație, noroc și influența pernicioasă a stelelor, pătează onorabila ceată a boierilor. Pe vestitul revoluționar, care s-a revoltat de două ori pînă acum împotriva stăpînirii, care a înșelat trei împărății, care a bîrfit fără rușine în contra stăpînirii și s-a hrănit în uciderи, ca să se deprindă a se lupta și a ucide, vai, chiar pe stăpînitori; care s-a hrănit chiar cu cadavre și s-a adăpat cu pîraie de sînge; cel ce în prezența tuturor a intrat în nenorocita sa patrie, ținînd în mîni cu triumf spada din care pica sîngele cel încă cald al stăpînitorilor".

Rîndurile citate ne arată că ne găsim în fața unui om cu pasiuni puternice și cu verbul atît de necruțător încît el ar putea fi invocat spre a explica misterul ce învăluie dispariția poetului. Ele ne pun astfel în situația să definim de aproape talentul scriitorului, pe care istoria literară română l-a bagatelizat în general, tratîndu-l totdeauna ca un fel de anexă a lui Ienăchiță Văcărescu. S-au remarcat dintr-însul îndeosebi poeziile erotice, de clișee consacrate și pe baza lor s-au tras concluzii ce oglindesc un generos dispreț. Este interesant să cunoaștem ce ne spune însuși scriitorul în legătură cu felul său de a scrie. Mărturia este cuprinsă într-o notiță din manuscrisul 287 al Academiei Române. După ce arată că o carte în care scrisese poeziile sale anterioare i se furase și că, deși în parte le ținea în minte pe din afară, totuși nu mai voia să muncească să le transcrie, continuă: „Către aceasta rog și pă tot cititorul ca de va întîmpina vreo noimă ori neplăcută sau nepotrivită atît la ideea sa, cît și la a obștii, să nu mă criticarisească îndată ci să socotească că ori vreun interes, ori vreo idee dă ale mele care nu sînt dator să i le tălmăcesc, mă vor fi silind a scrie într-același chip, și judecînd că eu n-am fost stihurgos pentru gustul lumii, decît pentru trebuințele mele, nădăjduiesc că din suflet mă va ierta". Poezia lui răspundea așadar unor necesități personale. N-a scris pentru gustul lumii și a scris adeseori fără preocupare de cizelare, a cultivat platitudinea și puerila exagerare:

Scanned with OKEN Scanner

De lacrimi vărs părae
Cu groaznică văpaie
Şi sufletul îmi iese
De ohtături adese.

A cîntat — graţia, — nurul, hazul — şi a-nchinat un cult deosebit ochilor femeii. Fără să ducă în adînc procesul disocierilor sentimentale el aduce, în pictarea portretului femenin, rafinarea decadentă a secolului al XVIII-lea. Scepticismul galant al aceluiaşi secol îl practică poetul şi în ceea ce priveşte încrederea în trăinicia sentimentelor femeieşti; femeia este ca o nălucă ce nu poate fi prinsă, ea este

aidoma ca luna
Ce se schimbă-ntotdeauna
Ci dar te rog să mă ierţi
De vreme ce-n două părţi
Ţi se nduplecă cuvîntul
După cum l-o bate vîntul!

În versuri fluente şi cu virtuozităţi formale, el exprimă adeseori sentimentele convenţionale ale unui „erastis“ profesionist:

Numai eu mă văz în stare
Să mă arz fără-ntristare,
Şi arzînd să mă topesc.
Numărînd drept datorie
A muri cu bucurie
Pentru ceea ce iubesc!

pe care Voltaire l-a convins că amorul a fost, este sau va fi stăpînul tuturor:

Oricine eşti, stăpînul tău vezi-l şi rob te scrie
Căci ori ţi-a fost, ori îţi este azi, ori mîine o să-ţi fie.

Teoretic, idealul către care năzuieşte poetul ar trebui să asocieze frumuseţea morală celei fizice; altfel avem simple tablouri

Care-mpodobesc pereţii
Cu năpasta frumuseţii.

Pentru natură nu are ochi şi dacă se raportează la ea o face numai spre a-i sublinia inferioritatea în comparaţie cu frumuseţea feminină pe care adeseori o exprimă cu graţiozităţi salonarde:

Oglinda cînd ţi-ar arăta
Întreaga frumuseţe a ta,
Atunci şi tu ca mine
Te-ai închina la tine.

Ca şi tatăl său, Alecu Văcărescu a scris numeroase poezii în limba greacă. O parte dintre acestea se păstrează în manuscrisele Academiei şi ele exprimă cele mai adeseori aceeaşi graţie pe care o aduc şi versurile sale româneşti. Genul inscripţiilor, bogat cultivat, era cel mai indicat pentru distribuirea complimentelor: inscripţii pe batiste, pe colan, pe saric. Erotica profesată în astfel de împrejurări, de sentimente superficiale cele mai adeseori, nu este totuşi scutită cîteodată de chinuri şi poezia ia, în astfel de momente, un ton elegiac: „Nenorocitul meu piept! Dacă şi acum mai gîndeşti să te împotriveşti la dureri, eşti în adevăr nebun! Ştiu că răbdarea, pînă la un loc, ştie să combată nenorocirea şi suferinţele; cînd însă ajunge la adevărata neputinţă, atunci se numeşte disperare, iar nu răbdare. Iată dar timpul să faci explozie!“ Şi poetul continuă, urcînd treptat sentimentele sale de disperare pînă la apostrofa finală: „Mori dar, şi te pierde, ca să vază fiecine cum se strîng în mormînt: amorul, întristarea şi despărţirea ta“.

Alecu Văcărescu nu era aşadar numai un abil mînuitor al complimentului de salon, — în anumite momente el era în stare să prindă şi vibraţiuni mai adînci ale sufletului omenesc. Scepticism, sarcasm, şi uneori violenţă a verbului, iată ce caracterizează satirele lui, din care nu ne-au parvenit decît două, amîndouă scrise în greceşte. Una dintre acestea oglindeşte stările sufleteşti ale unui mizantrop, convins că totul este minciună şi înşelătorie. Însăşi iubirea, pe care poetul a cîntat-o cu atîta statornicie, îi pare a fi „ca scrînciobul: Se-ntoarce-ntruna şi se re-

ntoarce". Cea de a doua este o violentă diatribă la adresa unuia dintre domnitorii fanarioți. Formal, satira este o prelucrare a rugăciunii *Tatăl nostru*, dar o prelucrare ce transfigurează rugăciunea în blestem:

Părinte, tu te duci răpind bogăția-*noastră*
Deci ai lucrat împotriva celor ce-ți poruncește — *cel din ceruri*

Tu ai luat cu totul fals cuvîntul — *sfințească-se*
Iar noi sîntem obligați să anatemizăm — *numele tău.*

Scrierea se ridică pînă la suprinzătoare violență de limbaj și pînă la blestem:

Cum dar nemincinos vom putea să zicem: — *precum și noi iertăm*

Ție, tiranule, și celor din jurul tău, — *celor ce ne greșesc?*

Prin calitatea ideii și prin amploarea sentimentului, satira lui Alecu Văcărescu ne face să vedem că spiritul poetului era mai complex decît se crede în general. El nu este numai cîntărețul, banal adeseori, adeseori grațios, al dragostei; sufletul lui a fost frămîntat și de pasiuni puternice și în versurile lui n-au înflorit numai complimente, ci a scăpărat și ura[6].

87. Al doilea fiu al lui Ienăchiță Văcărescu care a cultivat poezia este Nicolae. Informațiile biografice pe care le avem în legătură cu el sînt ceva mai bogate și ele ne ajută să înțelegem nu numai activitatea literară a sa, ci și o parte din începuturile nepotului său Iancu, fiul lui Alecu Văcărescu. Într-adevăr, mica diferență de vîrstă dintre unchi și nepot a făcut ca activitatea lor să se întretaie și să se susțină reciproc. Nicolae Văcărescu s-a născut din căsătoria lui Ienăchiță cu Ecaterina Caragea, deci din cea de a treia căsătorie a sa, în ziua de 14 mai 1786[7]. De o constituție debilă, — era rahitic —, viața lui, care n-a fost cu totul scutită de unele înfierbîntări sentimentale, se scurge cu mult mai liniștită decît aceea a tatălui și fratelui său. A participat și el la viața politică a țării, iar în 1821 i se încredințează sarcina să conducă armatele împotriva lui Tudor Vladimirescu[8]. Sarcina aceasta intră în linia de conduită a Văcăreștilor, care rămîn legați de greci, pînă la o dată tîrzie.

Scanned with OKEN Scanner

După revoluția din 1821 ei s-au arătat animați de sentimente de bunăvoință față de grecii rămași în Principate. Astfel, în timp ce mitropolitul țării refuza să încuviințeze căsătoria unui tînăr grec cu o româncă, Văcărești dovedeau o înțelegere cu totul diferită a lucrurilor: cînd, în 1823, se pune problema excluderii totale a grecilor din funcțiunile ecleziastice și civile, în fruntea celor care cereau o conduită moderată este un Văcărescu. În timpul revoluției, Nicolae Văcărescu se retrage la Brașov, unde se afla o colonie numeroasă de refugiați din Muntenia. De aici se pregătea el să plece, în 1829, la Pisa, probabil spre a întîlni acolo pe fostul domnitor Caragea. Din aceste fapte se poate trage concluzia că activitatea și sentimentele scriitorului se desfășurau pe vechea tradiție culturală comună greco-română.

Faptul că scriitorul aparține acestor zone de interferență, în care anumite sentimente n-au fost încă delimitate, nu însemnează totuși că el nu-și are locul său bine precizat în cadrul culturii române. Se știe că în refugiul lor la Brașov boierii din București au dus cu sine tot ce era necesar să le facă viața mai ușoară: au dus și opera italiană, și artistele de la opera italiană, au dus și cărți dintre care, fapt caracteristic, nu lipsea nici criticul francez La Harpe, unul dintre zeii renașterii literaturii române. La Brașov, exilații, în fruntea cărora se număra Nicolae Văcărescu, pun bazele unei societăți literare care-și propunea să întreprindă traducerea de cărți în limba română, alcătuirea unui dicționar și a unei noi gramatici române. Nicolae Văcărescu era ursit să moară în timpul refugiului la Brașov[9]; ideile frămîntate acolo aveau să fie aduse de unii dintre refugiați, în primul rînd de Constantin Golescu, acela care avea să susțină cu putere activitatea începătoare a lui Heliade.

Mărturiile pe care le avem în legătură cu formațiunea sa intelectuală ne arată că scriitorul avea o relativă orientare în literatură; el cunoaște pe Metastasio, pe Horațiu, pe Vergiliu și se arată un entuziast admirator al poeziei saphice. „Poetășița" care ispitise singurătățile laborioase ale arhimandritului Macarie de la Iași, turbură și liniștea marelui boier din Muntenia: „Fă-te, mă rog, nu element, ci numai duh și-mi trimite pă Safo . . . pă sufletul poeziei, pă sufletul mieu, pă amorul mieu! Voiu să o văz și apoi să nu mai fiu la îndoială", exclamă el într-o scrisoare către Iancu Văcărescu, provocînd pe acesta să întreprindă traducerea în românește a operei saphice. Și carac-

Scanned with OKEN Scanner

terizînd temperatura la care se urcase admirația unchiului, nepotul răspundea: „Safo, văz, Safo auz, Safo beau, Safo mănînc, Safo răsuflu". Sapho a avut într-adevăr nenorocirea să fie tradusă parțial de Iancu Văcărescu mai mult chiar, s-a susținut că umbra celebrei cîntărețe a iubirii plutește și peste cîteva versuri ale lui Nicolae Văcărescu.

În ceea ce privește opera lui literară, ne găsim în situația pe care am întîlnit-o și la Ienăchiță și la Alecu Văcărescu: datele sumare pe care le avem nu ne îngăduiesc decît o privire parțială asupra scriitorului care a putut fi Nicolae Văcărescu. Aceste date au fost incomplete și pentru contemporanii și urmașii imediați ai săi. În 1839, Heliade spunea între altele: „Nicolae, pe lîngă creșterea sa ce urma să ia de la tată ca Ienache, pe lîngă patriotismul său ce trebuia să urmeze din asemenea creștere, unea și un talent poetic. Multe poezii ale sale s-au rîsipit și s-au pierdut, pentru că ceea ce îl făcea și mai mult poet era că niciodată nu s-a gîndit să se facă cu d-a sila poet, nici să pretinză atît la nemurire și în pizma bietului Apolon. Și prin urmare nici socotea de mare lucru niște bagatele, cum le numea singur, ca să aibă grijă a le aduna, a le pune bine și a le tipări".

Modestia aceasta, semnalată de Heliade, este confirmată de unele mărturii ale scriitorului. Manuscrisul academic amintit mai înainte în legătură cu poezia lui Alecu Văcărescu cuprindea, în afară de prefața acestuia, o a doua prefață datorită lui Nicolae Văcărescu. Acesta afirmă că se crede îndreptățit să închine versurile fratelui său „către o desăvîrșită zidire și vrednică". Vrînd să facă acesteia „o după cuviință închinăciune" și dîndu-și seama de puterile mărginite ale talentului său, aleargă „la duhul cel cu noian al răposatului fratelui meu și găsii cu ce să-mi răsplătesc rîvna, întocma, judecînd vrednice aceste osteneli ale sale mai mult de darurile ce firea ți-au dăruit ție, decît de obrazul ale cărui scîntei îi aprindea cu văpăi iuți inima". Și el continuă, arătînd că talentul fratelui nu i-a trecut lui drept moștenire; soarta n-a fost însă cu totul dușmană lui, deoarece i-a dăruit prieteni devotați care au făcut în așa fel încît el să moștenească acele „fragmenturi" din opera fratelui „și să mă pociu sluji cu dînsele cînd voiu găsi astfel de vrednice obraze". Mărturia aceasta nu interesează numai prin concepția curioasă referitoare la utilitatea poeziei, ci și prin faptul că ne arată pe de o parte modestia scriitorului, iar pe de altă parte,

Scanned with OKEN Scanner

stima nemărginită pe care el o nutrea față de talentul fratelui său. Și, în altă ordine, el ne face să reținem faptul că în acea „condicuță" — manuscrisul de bază pentru studiul operei lui Alecu Văcărescu — figurează numai o parte din versurile acestuia, acelea care erau necesare pentru declarațiile amoroase ale fratelui mai mic. Se pare că și în viața lui au înflorit mai multe „vrednice obraze" demne de versurile fratelui: „Pă Dafinica am părăsit-o ... Am alta acum, numele Vitoriția, care este departe Dafine de aceasta", grăiește el într-o scrisoare; o mărturie semnificativă, în deplină asortare sentimentală cu aprecierea așa de entuziastă a poeziei de frenezie erotică a poetei Sapho.

Aceste trăsături, desprinse din prefața amintită și din corespondența lui Nicolae Văcărescu, ne arată de ce majoritatea poeziilor sale vîntură aceleași sentimente de iubire ca și ale înaintașilor în a căror comunicare el nu aduce nici o modulare inedită[10]. *În raiu fără tine e moarte, e ghiață; Ca un pom ce dă de ploaie; În noian de întristare cînd s-o afla cineva; Amărîtul al meu traiu* și altele ca acestea lunecă pe deasupra adîncimilor pe aceeași patină lustruită. Aforistic și interjectiv se desfășoară analiza conceptului de iubire:

A trăi făr-a iubi
Mă mir ce traiu o mai fi;
A iubi făr-a simți
Mă mir ce dragoste-o fi;
A simți făr-a dori
Mă mir ce simțire-o fi;
A dori făr-a jertfi
Mă mir ce dor o mai fi.

Aceeași înălțime sentimentală și artistică o întîlnim și în scrisorile intime versificate ale sale, adresate „dulcelui" său nepot, Iancu Văcărescu. Mai sprinten apare versul poetului atunci cînd este vorba să prindă anumite vicii ale societății contemporane. „Află și aste stihuri", scria el nepotului său la 16 ianuarie 1814:

Fără voi, oh! ce osîndă!
Roșu, verde, tobă, ghindă!
Fără voi nu pociu un ceas,
Fante, damă, rigă, as.

Capriciile feminine înveninează uneori condeiul său, căruia nu-i lipsește ascuțișul satiric. Iancu Văcărescu îl provocase cu unele versuri pe tema aceasta:

Acu vreme aceea nu este
Smochinii nu-mbrac pe neveste!
Acum nici Indiile toate,
Nici Parisuri, nici Londre, nu poate
O cocoană de modă să-mbrace,
Încît însuși cu ea s-aibă pace!

și Nicolae Văcărescu se crede dator să-i dea răspuns, „Nu împotrivă, ci într-o glăsuire“:

Acum smochinul nu le îmbracă
Însă nici mărul nu cred să placă
La dumnealor,
. . . . . .
. . . . . .
Haine ciudate, poame uscate
Lasă pe Eva să aibă parte
. . . . . .
Și fără saţiu nu mai mănîncă
Decît fișecuri, sau și butincă
Cu aromaturi, iar nu cu mac.
Macul îl lasă de alte ceasuri,

și anume atunci „cînd inimioara le face tac!“

Și totuși, nu numai erotica primară și satira misoghină au înfierbîntat sufletul scriitorului. Articolul lui Heliade Rădulescu, amintit mai înainte, introducea publicarea uneia dintre poeziile lui Nicolae Văcărescu, pe care redactorul *Curierului* o califică drept „cîntec național oltenesc“ și o credea scrisă în ajunul revoluției lui Tudor Vladimirescu. Ea este menționată uneori sub titlul *Durda*, alteori sub titlul ce reproduce primul vers, *Primăvara se ivește*. Ea pornește de la cea poporană, dar disprețul arătat la un moment dat față de dînsa este cu totul nemotivat: avem de-a face nu cu un cîntec revoluționar, cum credea Heliade, ci cu un cîntec haiducesc obișnuit, căruia nu-i lipsește nici energia și nici, în anumite momente, expresia

Scanned with OKEN Scanner

adecvată; două trăsături prin care el devine un precursor de elită al poeziei haiduceşti a lui Vasile Alecsandri.

Roibule, mi te gătește,
Șalele-ți înțepenește,
Să mă duci peste pripoare,
Văi și coaste la strimtoare
Pe potecă fără soare.

Daleo, daleo, dragă durdă,
Fă-te-ncoace, nu fi surdă;
Vin să te-ngrijesc mai bine
C-a-mpuiat greierii-n tine,
Daleo, durdo, vai de mine.

Cu *Un pic de nădejde*, poetul arată că în anumite momente este în măsură să se ridice la o relativă stilare a verbului, să realizeze o relativă interiorizare: speranţa orientează întreaga viaţă a scriitorului; fără speranţă, viaţa îşi pierde sensul şi poetul dorește moartea:

Și poate atuncea, d-o fi nesimțire,
Să fiu în odihnă, să am fericire,

spune el, în versuri capabile să creeze atmosferă poetică. Este într-însele o anumită resemnare în faţa fatalităţii tragice, atitudine ce va fi cultivată cu predilecţie de poezia minoră de esenţă preromantică, din care avea să se alimenteze, cu mult mai tîrziu, *Mortua est* a lui Eminescu. Evident, în ordinea aceasta nu se poate spune că există o legătură directă de la Nicolae Văcărescu la Eminescu, ci numai o înrudire de temă şi mai cu seamă de atmosferă.

Meritele minore pe care Văcărescu le-a cîştigat în poezie sînt mult depăşite de meritele sale în ordine culturală. El stimulează pas de pas activitatea poetică a lui Iancu Văcărescu, „Ascultă dar, și crede că din inimă zic, nu din politică“, scrie el către nepotul, în al cărui talent avea o încredere nemărginită. Și continuă:

Scanned with OKEN Scanner

Darul poeticei ţi-a dat drept bună moştenire.
D-aceea văz că-ţi prisosesc tot întru o unire,
Dulceaţă, duh poeticesc, tîlc bun şi înclinare,
L'ast meşteşug, nu zic minciuni, vericine nu le are.
Nu te înşel cu măglisiri, nu mă prefac, mă crede,
Sînt drepte toate cîte zic, neştine nu le vede?
Şi ce să zică ar putea, cît de duşman să fie!
Mlădiţă eşti acelui trunchiu . . . drept e, dar, o trufie!
Să nu te laşi a te-nşela, că scapeţi în greşale,
Mintea să-ţi fie — îndreptător, de poate apoi, te-nşale!
Şi iar atunci vei mai vedea cîte stîlpări îţi vine
De obşte, de la cei ce simt c-aşa ţi să cuvine.
Trăieşte, dar, îndelungat, vesel şi cu dobîndă,
Să vezi adeseori cununi departe de osîndă.

Nicolae Văcărescu este conştient de ceea ce au însemnat Văcăreştii în cultura română şi este gelos de prestigiul familiei. Adevărat executor testamentar al tatălui său, el scrie, la 1815, lui Iancu Văcărescu, trimiţîndu-i epistola de dedicare pe care Ienăchiţă o adresase episcopului Filaret al Rîmnicului: „Îl trimit ca să-l vezi, îl trimit ca să te invitez şi să te aţîţ, îl trimit ca să te aprinzi, să te fac să fii foc viu, mai mult decît eşti, şi apoi, tot ce am păţit şi eu, ca să te fac să-ţi aduci aminte cu toată puterea şi cu vîrtutea duhului şi a inimii şi a cugetului ce porţi, ce au fost părinţii noştri: tată-tău şi moşă-tău, şi să plîngi cu inima înfrîntă şi cu duh slobod, dar supus dîn întîmplări a purta jugul".

Personalitate mai puţin complexă decît Ienăchiţă, poet mai puţin înzestrat decît tatăl şi fratele său, Nicolae Văcărescu se închină şi el adeseori, în proză şi în poezie, acelorași idoli la care se închinaseră şi înaintaşii săi. Erotica lui nu se ridică însă la temperatura acelora, iar rarele şi incidentalele momente de interiorizare sentimentală şi de stilizare nu pot impune opera lui. Poet minor într-o echipă de poeţi minori, el se individualizează în primul rînd prin cultul permanent al larilor casei.

88. Legat într-o mare măsură de literatura franceză ne apare, în Moldova, Matei Milo, un precursor al lui Costache Conachi, în materie de poezie erotică.

În ceea ce priveşte originea familiei lui s-au susţinut lucruri variate. În 1762, abatele Boscowich tipăreşte la Lausanne

Scanned with OKEN Scanner

cartea sa intitulată *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne*, în care dă și unele informații în legătură cu țările române. Între altele, el spune că la Cernăuți a cunoscut pe starostele de acolo, Enache Milo, care i-a vorbit într-o perfectă limbă franceză, care cunoștea și limba italiană și care i-a mărturisit că este de origine francez. Călătorul însă îl crede grec. Alte mărturii, unele în legătură cu ambasada franceză din Constantinopol, ne arată că avem de-a face într-adevăr cu o familie franceză. Tatăl starostelui de Cernăuți fusese adus în țară de familia Ghica. Într-o scrisoare din 6 februarie 1726, pe care Grigore Ghica o adresa marchizului de Bonnac, ambasador al Franței la Constantinopol, el spunea că Milo este de mulți ani în serviciul său, și că, pe cît știe, părinții săi au adus servicii eminente curții regale franceze.

Scrisoarea aceasta pune în lumină faptul că primul Milo a venit în Moldova înainte de 1726, și că el aparținea unei familii mai răsărite. Nu s-ar putea spune cu siguranță ce funcțiune îndeplinea el la curtea lui Grigore Ghica. Fiul său, Enăcache Milo, starostele de Cernăuți, se căsătorește cu Safta, fiica marelui logofăt Andrei Roset. Prin mama ei, Safta se înrudea cu familia Sturza. Înrudit astfel cu familiile Roset-Rosnovanu și Sturza, unele dintre cele mai de seamă familii boierești din Moldova, este probabil că primul Milo juca un rol de seamă în societatea moldovenească a vremii. Data de naștere a scriitorului nu se cunoaște. Cu oarecare aproximație s-ar putea fixa între 1751 și 1756. O parte din studii le-a făcut la Petersburg, de unde se întorcea, împreună cu principele Dumitrașcu Ghica, fiul domnitorului pe care aveau să-l decapiteze turcii, în ianuarie 1775. Om de casă al Ghiculeștilor, tragedia ce se abate asupra acestei familii face ca și poetul să se resimtă. Deși învățat — cunoștea, în afară de română, limba franceză, rusă, greacă modernă și, se pare, și italiana, — el nu înaintează decît foarte greu în boierii și nu-l vedem jucînd niciodată roluri de frunte. Este drept, îl întîlnim cu titlul de mare ban și spătar, dar se pare că nu exercita efectiv aceste funcțiuni. Viața lui a putut fi urmărită pînă la 1801. Fără să se poată preciza cu siguranță ziua morții, este cert că la 25 ianuarie 1802 nu mai trăia: un document cu această dată vorbește de „spătăreasa Soltana", soția „răposatului spătar Matei Milo".

Scanned with OKEN Scanner

Orizontul lecturilor lui Milo este destul de larg. Ceea ce ni s-a păstrat din biblioteca lui ne arată un om care citea literatură în limbile rusească, greacă, franceză. Din această limbă traduse el, în românește, o scurtă poezie, al cărei original este datorit lui Voltaire:

Firea cu o dulceață ne pleacă
La dragoste și sîmțire;
Biserica zice să nu facă
Nimeni iubovnicească iubire;

Dar firea este neputincioasă
Sau sfînta pravilă pietroasă.
Doamne! sau pravila ne tocmește
Sau prifă firea ș-o înoește.

Milo înțelege să sacrifice la rîndul său pe altarul poeziei erotice. O Elencă îl face să sufere și el mărturisește, plat, în moldo-fanariota saloanelor din acea vreme:

Am rămas fără simțire
Fără semn de viețuire

Că persoanei ce m-am robit
Toate i-am afierosit

Iar aiurea, în două versuri mai sprintene, izbutește să prindă un proces sufletesc ce se pare a fi avut o existență reală:

Cu cît merge, para crește
Dragostea să întărește.

Fruct oprit, dragostea pentru Elenca; poetul era căsătorit și vagabondajul acesta sentimental îl făcea să vadă căsătoria cu un ochi dușmănos: „A însurăciunii legătură", spune el

În curînd aduce ură,
Căci tot lucrul ce-i legat
Nu poate fi delicat.

Scanned with OKEN Scanner

Foarte multe din versurile sale sînt notări ocazionale, cum sînt acelea pentru „stricarea logodnei unei persoane", în care toată eroica elină este menţionată şi invocată, cu rostul să determine o nouă expediţie militară care să pedepsească pe un nou Paris şi să elibereze o nouă Elenă. Poezia aceasta, obscură în anumite momente, a ispitit pe unul dintre cercetătorii poetului s-o interpreteze simbolic considerînd că într-însa ar fi vorba de aluzii mascate la răpirea Bucovinei. Cu mult mai probabil este însă ca ea să aibă anumite rosturi biografice.

Foarte accentuată este nota satirică în opera lui Milo. Anumite ghicitori orînduite ca portretele cultivate de moraliştii francezi, subliniază această trăsătură din talentul scriitorului. În aceeaşi ordine se cade să fie amintită apoi satira la adresa unui Cantacuzino, care are o serie de neînţelegeri şi neplăceri aspru simţite din partea lui Veniamin Costache, viitorul mitropolit al Moldovei. Nu este scutit de biciul lui satiric nici paharnicul Iordache Darie Dărmănescu, îndrăgostitul de literatură franţuzească tradusă în limba românească. Şi acelaşi lucru şi cu paharnicul Lazu, căruia îi merge numele că este zgîrcit, dar că vrea să trăiască totuşi larg: vine în Iaşi şi cu 15 lei vrea într-o capitală aşa de mare, „să facă pombă şi fală". Echipamentul lui a fost asortat intenţiei:

. . . . . ca să nu fie strănţuros
Îşi întoarce bernevicii pe dos,
Iar antereu şi caftan
Are din zilele lui Cehan;
Iar conteş din zilele cui
La letopiseţi nu-i.

Anumite deprinderi ale zilei sînt tot aşa de fugar notate şi biciuite de scriitor. Printre acestea figurează în primul rînd jocul de cărţi, care făcea progrese tot mai mari în societatea lipsită de ocupaţii a boierilor din acea vreme. Mai interesante sînt ideile lui în legătură cu firea femeiască. Sînt unele trăsături care, pentru Milo, nu fac parte din eternul feminin, ci sînt de natură să individualizeze un anumit exemplar din neamul femeiesc:

Zavistnică, clevetitoare,
Ocarnică, hulitoare,
Grăieşte cu necontenire,

Inv. 167901

Scanned with OKEN Scanner

Răcnește, țipă de peire,
Să împodobește, zarifefsăște,
Să pudrește și sulimenește,
Gîci cine este?

O părere asemănătoare hrănește el despre femeie și în poezia întitulată *Asupra isericalelor*, în care, alături de unele vulgarități, găsim și cîteva trăsături de o puternică sare satirică. Isteria i se pare a fi o boală nouă, de curînd ajunsă la modă în Țara Moldovei. Iată-l în proprie solilocuție:

Această patimă grecească
La țigance este firească,
Iar grecele o au de gingășie
Să se zbuciume ca d-epilepsie.
Apoi și din moldovence
Ca să samene a grece,
Și ele să fac că amețesc,
Se zbuciumă și se sluțesc,
Socotind ca să arate delicate,
Fără pricină, de-orice cad leșinate.

Milo știe însă și leacul și îl comunică generos: cînd vine „năbădaica", bărbatul să ia un bici bun și să dea, calculînd cu multă chibzuință, o sută de lovituri într-o parte, șaptezeci sau nouăzeci în alta, cincizeci sau șasezeci într-alta. În felul acesta femeia se umple „de sănătati", ne asigură poetul pe moldovenește. Leacul este bun, dar numai în anumite sfere: pentru grecoaice și modovence. Cît despre țigance, poetul, instruit, sfătuiește:

. . . . . să nu ispitească,
Fiind boala la ele firească.

Numai arareori ne întîmpină ceva mai înalt ca temă, cum ar fi oda scrisă cu prilejul încheierii păcii de la 1792, în care poetul se adresează lui Alexandru Moruz cu versuri ca acesta: „Iroiule preaslăvite".

89. Aceluiași „iroiu" preaslăvit i se adresează în Moldova și Costache Conachi, care, în calitatea lui de bun gospodar, apre-

Scanned with OKEN Scanner

ciază mai presus de orice actele de bună gospodărie ale domnitorului. Conachi este însă o personalitate cu mult mai complexă decît Matei Milo și opera lui, socotită în general monocordă, trădează preocupări multiple. El este în primul rînd omul epocii sale și împărtășește slăbiciunile acesteia, dar este în același timp și un cenzor al obiceiurilor, îndeosebi al anumitor deprinderi politice.

Poetul s-a bucurat de aprecierea caldă a contemporanilor și a multora dintre urmași[11]. Un admirator este paharnicul M. Pastiescu care recurgea la opera lui atunci cînd se mișca „de însufleţirea sîmţurilor" sale, ceea ce ne arată că poezia lui Conachi împlinea în Moldova funcţiunea pe care în Muntenia o împlinea aceea a lui Alecu Văcărescu. Mult mai tîrziu, Costache Negri lăuda, între altele, exactitatea cu care erau făcute traducerile lui Conachi, iar Vasile Alecsandri este convins că „scrisoarea către Zulnia este un cap d-operă de simţire, de idei înduioșătoare, de armonie, de frumuseţi poetice". Calităţile acestea puneau pe poet într-o lume superioară faţă de „ciupercile versuitoare" de genul lui Macedonschi. La rîndul său, Bolintineanu, crescut în aceeași atmosferă de cult al trecutului, vedea în Conachi pe unul dintre scriitorii care au introdus în poezia română clasicismul grec, — afirmaţia deschidea calea către opinia lui Grandea, care era convins că poeţii anteriori români erau superiori, deoarece imitau vechea literatură grecească, imitau clasicismul, imitau pe Christopoulos. Ca și aceea a lui Bolintineanu, afirmaţia lui Grandea era discutabilă prin generalizarea ei și prin aprecierea atît de favorabilă a noului Anacreon. Este cert că acesta nu putea fi imitat de toţi poeţii la care se referă Grandea, în primul rînd de Ienăchiţă și Alecu Văcărescu, a căror activitate poetică precede pe aceea lui Christopoulos. Dar odată pornit pe panta adoraţiei, Grandea nu se oprește la calea jumătate, ci se ridică energic împotriva poeţilor români din vremea lui, care, în loc să-și ia un maestru de talia lui Christopoulos, imită „lirismul epileptic al lui Leopardi, Baudelaire și Rollinat". Pentru cineva care se arăta satisfăcut de elementarele „lirică" și „bachică" ale poetului grec, poezia de adîncă interiorizare a lui Leopardi sau Baudelaire nu putea fi decît ceva decadent și epileptic.

Istoria literară recentă are, faţă de Conachi, atitudini cu totul diferite. Astfel, Pompiliu Eliade manifestă un dispreţ ne-

Scanned with OKEN Scanner

limitat pentru poezia marelui logofăt din Moldova. Punîndu-l pe aceeaşi linie cu celălalt logofăt, Iancu Văcărescu, el găseşte că poeziile lor aduc nenumărate „hiatus, cacophonies, élisions illicites, chevilles, vers boiteux, vers mal rythmés et mal rimés". Pentru Iorga, scriitorul este un obiect de bagatelizare: ciubuc, işlic, pui de căprioară, odăi cu mobilă rustică la Ţigăneşti şi cai înhămaţi cu hamuri de sfori pe drumul ce duce la Iaşi —, iată elementele cu ajutorul cărora caracterizează opera poetică a scriitorului. Severitatea aprecierii a fost temperată în parte ceva mai tîrziu, pe măsură ce material nou punea în lumină fondul de umanitate din sufletul aceluia. Ovid Densusianu este convins că avem ceva ca o dublă personalitate, în genul procurorului Hallers: pe de o parte poetul, care se încadrează perfect în atmosfera zilei şi care ne dă o poezie superficială, epidermică, senzuală, iar pe de altă parte prozatorul înzestrat cu o judecată serioasă şi competentă în probleme de ordin cultural şi social. Ibrăileanu însuşi îl socoteşte drept scriitorul cel mai caracteristic pentru epoca lui, cînd poezia română se lega deopotrivă de literatura clasică decadentă a Franţei şi de cea neogreacă, ea însăşi supusă aceleiaşi influenţe.

Şi omul a fost discutat: i s-au contestat calităţi, i s-au accentuat defecte. Viaţa lui sobră şi simţul lui gospodăresc contrastau violent cu deprinderile epocii sale şi faptele acestea au fost socotite mari păcate. Mai exact l-au înţeles străinii. În bogatul memoriu despre ţările române, pe care agentul consular francez Bois le Comte îl înainta în 1834, el spunea despre Conachi: „Sous des formes douces, caressantes et timides, il cache de l'instruction, un esprit assez délié". În acelaşi sens se îndrumează şi părerea pe care o are despre el un alt agent consular francez, Cochelet, care semnalează prudenţa politică a marelui boier. Iar Saint Marc Girardin îi descopere lui Conachi „une physionomie telle que je me représente celle du dix huitième siècle; quelque chose de moqueur et de sardonique; mais son sarcasme était dirigé contre le vice"[12].

În ascendenţa poetului întîlnim pe un aga Constantin Conachi, străbun al acestuia, care în 1717 salvează pe domnitorul Moldovei de armatele nemţeşti; apoi pe bunicul poetului, vornicul Costache Conachi, care face parte dintre boierii ce protestează, la 1775, împotriva cedării Bucovinei către austrieci, şi pe Manolache Conache, tatăl poetului, om iubitor de cultură şi de petreceri şi puţin preocupat de starea averii sale.

Scanned with OKEN Scanner

Conachi s-a născut în 1777[13] la moşia părintească de la Ţigăneşti. Educaţia lui a fost făcută cu multă îngrijire. Un arhimandrit grec ce locuia în casa părinţilor iniţiază pe tînăr în tainele limbii eline. Şi tot în familie învaţă el turceşte cu un hoge turc şi franţuzeşte cu refugiatul revoluţionar Fleury. La şcoala domnească din Iaşi studiază limba greacă modernă, limba slavonă, filozofia, matematica şi ştiinţele juridice. Cunoştinţele sale de inginerie sînt recunoscute, iar adîncirea problemelor juridice locale face dintr-însul un om indispensabil într-o epocă de organizare şi legiferare. El participă la alcătuirea condicii lui Calimachi pe care, în timpul cînd este logofăt, pune s-o traducă în româneşte, iar ceva mai tîrziu face parte din comisia ce redacta Regulamentul Organic. În amîndouă aceste comisii el lucrează cu tînărul boier Mihail Sturza, un om luminat şi un statornic susţinător al şcolii româneşti. Şi cînd, în 1834, acesta ajunge domnitor al Moldovei, Conachi, care la rîndul său năzuia către tronul principatului, se simţi adînc rănit şi se retrase pentru totdeauna din viaţa publică.

Dintre toţi profesorii care au îngrijit de educaţia lui, o atenţie particulară se cuvine să se acorde francezului Fleury. La Iaşi au circulat tot felul de legende în legătură cu el: i se spunea „le régicide", se afirma că făcuse parte din Convenţiune şi că votase pentru moartea regelui Ludovic XVI. Faptul acesta l-ar fi impresionat atît de mult încît tot restul vieţii sale s-ar fi consumat în regrete şi în groază faţă de culoarea roşie, — culoarea sîngelui şi a revoluţiei. Natural, toate lucrurile acestea erau invenţiuni pioase, datorite imaginaţiei provinciale în goană după senzaţional. Ceea ce trebuie să se reţină însă din aceasta este că Fleury era văzut ca un reprezentant al curentului revoluţionar şi că trebuise să fie educat în spiritul filozofic ce pregătise marea Revoluţie franceză. Faptul îşi are importanţa sa pentru cine vrea să pătrundă resorturile gîndirii lui Conachi şi să înţeleagă atitudinea lui de boier conservator cu unele apetituri de filozofie raţionalistă. Mărturii ale timpului ni-l arată ca pe un admirator al lui Newton, despre care el însuşi vorbeşte în opera sa; se afirmă apoi că poetul a avut intenţia să construiască la Iaşi un observator astronomic şi că în moştenirea sa figurează şi un preţios telescop. Cultul acesta pentru marele învăţat englez ne arată că boierul moldovean era ispitit de valorile în faţa cărora se închinau „Luminile". Viaţa intelectuală a Iaşului din acea vreme cunoştea însă şi curentul opus, pe cel

Scanned with OKEN Scanner

monarhic, reprezentat de abatele Lhommé, așa încît societatea din capitala Moldovei putea trăi în depărtare curentele de idei ce precedaseră Revoluția franceză. Faptul este semnificativ nu numai pentru un scriitor cum este Conachi, ci pentru întreaga desfășurare a literaturii din vechile principate: legată în anumite cazuri de vechile valori literare, această literatură ajunge uneori pînă la formule de cel mai înaintat și mai revoluționar socialism.

O pricepere deosebită a arătat Conachi nu numai în meseria de inginer sau în afaceri judiciare, ci și în administrarea averii proprii. Tatăl său, iubitor de petreceri și de lux, lăsa la moarte o moșie ciuntită și o mare datorie bănească. Poetul se vede nevoit să se retragă la țară și să ducă acolo o viață de muncă, de economie și de petreceri cîmpenești. În scurt timp el ajunge la o stare materială înfloritoare, care îi permite să se întoarcă în lumea pe care o părăsise și să-și înceapă cariera publică, străbătînd în puțină vreme pînă la cele mai înalte demnități.

În tinerețe, Conachi a cunoscut turburările sentimentale lipsite de statornicie pe care le-am întîlnit și la alți boieri ai timpului. Lucrurile au durat pînă la data cînd o cunoaște pe Smaranda Negri, soția prietenului său Petrache Negri, care îi inspiră una din iubirile cele mai statornice din cîte cunoaște literatura românească. Iubirea aceasta, care a dictat poetului cîteva dintre versurile cele mai reușite ale sale, a întîmpinat în calea ei tot felul de obstacole. Nu era numai prezența soțului, a cărui viață se prelungește pînă foarte tîrziu; dar nici după moartea acestuia nu se poate căsători cu Smaranda Negri-Zulnia, cum îi spune el în versuri — deoarece familia lui Conachi se opunea pentru motivul că Zulnia avea cinci copii și puțină avere. Zeii s-au arătat însă milostivi față de poetul atît de credincios iubirii: sora lui mai mare, care întrupa intransigența familială, moare și scurt timp în urmă, în 1828, cei doi se pot căsători. Fericirea este însă de scurtă durată: în 1831 Zulnia moare și marele boier, părăsit de ceea ce avea mai prețios în lume, ajuns la vîrsta cînd reflexiunea putea manevra o experiență bogată, este cîștigat tot mai mult de mizantropie. Dacă la aceasta adăugăm și nereușita, în 1834, de a ocupa tronul Moldovei, vedem că sufletește poetul se îndruma către ceea ce, mai tîrziu, avea să cunoască Saint Marc Girardin. Înveterat în cultul zeului Eros, mici ispite sentimentale turbură încă din cînd în cînd izolarea lui. Bucuriile cele mari le culege însă

Scanned with OKEN Scanner

din alte regiuni: ca o linie luminoasă se poate urmări pînă la sfîrșitul vieții sale grija deosebită pe care a dovedit-o pentru toții copii Zulniei. Dar poetului nu-i este îngăduit să se bucure de succesele acestora, în primul rînd de succesele lui Costache Negri: el moare la începutul anului 1849.

90. Opera lui Conachi s-a publicat foarte tîrziu și numai în parte. Unele din poeziile sale pătrunseseră însă în circulația publică înainte de a fi văzut lumina tiparului. Așa este cazul cunoscutei *Zori de ziuă se revarsă,* pe care Heliade Rădulescu o recepționa în Muntenia și o considera ca fiind de origine poporană. Prima ediție a apărut la Iași în 1856, sub îngrijirea fiicei poetului, Catinca Conachi-Vogoride, și Nicolae Ionescu, și este întitulată: *Poezii. Alăcutuiri și tălmăciri.* Sub același titlu ea a fost publicată a doua oară în 1887. Noua ediție a fost îngrijită de Miron Pompiliu, care s-a străduit să organizeze materialul publicat anterior după criteriul cronologic și este precedată de articolul lui Vogoride-Conachi, *Schițe din viața și familia logofătului Konaki,* în care se discută ascendența scriitorului și orientarea lui intelectuală. Aceste două ediții nu pun în circulație decît un material limitat: unele „alcătuiri" și multe din „tălmăciri" au rămas pe din afară. Cîteva din lucrările care n-au pătruns în cele două ediții au fost publicate, în timpuri mai apropiate de noi, de Bogdan-Duică și C. Botez[14].

Ediția din 1887 aduce și o parte din opera în proză a scriitorului: *Scrisoare către Ioan Sturza Voevod; Scrisoare către Mitropolitul Veniamin despre învățăturile în Moldova,* datată din 13 ianuarie 1837; *Sfaturi către tinerii cununați pentru viețuirea casnică* și *Noțiuni de hotărnicie. Sfaturile către tinerii cununați* se remarcă prin severitatea morală, dar și prin largul sentiment de compasiune morală pe care el vrea să întemeieze familia: luxul și desfrîul trebuiesc evitate, dar să se țină seama de faptul că „săracul este Dumnezeu în haine zdrențuroase". *Noțiuni de hotărnicie* interesează astăzi numai prin materialul lexicologic pe care îl concentrează. Pe un alt plan se situează scrisoarea pe care o adresează lui Ioniță Sandu Sturza, la data cînd acesta se întorcea ca domnitor în țară. În limitele ei modeste scrisoarea lui Conachi este un fel de catechism general pentru uzul bunului principe și ea se încheie subliniind necesitatea luminării poporului sub influența unui „soare a adevărului", unui „vînt a veacului". Vîntul acesta al veacului suflase cu putere în Principate și el continua să sufle în sudul Dunării, unde un

Scanned with OKEN Scanner

popor întreg se încleştase în lupta pentru libertate. Deşi străin de omul care se avîntă în lumea largă şi imprudentă a reformelor sociale, Conachi arată totuşi o minte deschisă şi pentru anumite lucruri noi.

Un spirit practic se dovedeşte el în toate aceste lucrări. Acelaşi spirit practic şi vedere limpede a realităţilor le pune în lumină şi importanta scrisoare adresată lui Veniamin Costache. Ea a fost scrisă într-o clipă de grea încercare pentru învăţămîntul românesc din Moldova. [...] În felul acesta se ia din nou în discuţie vechea problemă a limbii în care trebuiau să se predea ştiinţele înalte. În 1836, Crassa şi Repey, membri în comitetul academic, propun înlocuirea limbii române cu cea franceză. Propunerea lor provoacă reacţiunea românilor clarvăzători şi determină pe mitropolitul Veniamin să intervină. El adresează un chestionar în legătură cu organizarea ce urma să se dea învăţămîntului şi scrisoarea lui Conachi este răspunsul dat la acest chestionar. Scriitorul arată aici un spirit convins că viaţa culturală, politică şi socială a ţării trebuie să se întemeieze pe realităţile locale, iar nu pe idei călătoare sub toate punctele cardinale. Ştiinţele, crede el, trebuiesc predate în limba naţională, între altele şi pentru motivul că în Muntenia ele se predau de asemenea în româneşte. Conachi dă în felul acesta expresie unei idei care avea să devină cardinală pentru generaţia ce îşi făcea educaţia în acea vreme: trebuia să se pregătească fundamentul cultural al viitoarei uniri. Nu trebuie să creadă cineva că, prin cultivarea ştiinţelor în limba română, o primejdie ar pîndi neamul românesc, care şi-ar vedea ameninţată unitatea limbii sale: pe calea aceasta nu se va ajunge niciodată la o diferenţiere a limbii culte atît de pronunţată încît între clasa cultă şi poporul de jos să se sape o prăpastie de netrecut: „au doară în Franţa, în Austria şi în însăşi tot de o lege Rosiea, limba ce vorovește norodul şi biserica este aşa precum o scriu Ruso şi René, Şiler şi Ghete, Karamzin şi alţii?“ Dacă la toate popoarele acestea poleirea limbii n-a adîncit diferenţa între clasele sociale, ea nu va fi adîncită nici în ţările române: cultura uneşte, nu desparte. Literatura s-ar fi putut preda însă şi într-o limbă străină. În şcolile particulare, în care omul plăteşte ca să aibă dreptul să formuleze pretenţii, ea s-ar putea preda în limba franceză, aşa cum se făcea de obicei în Moldova; în şcolile statului însă, ea trebuia să se predea într-o limbă în care civilizaţia însemnează în primul rînd morală, — şi aceasta i

Scanned with OKEN Scanner

se părea că nu putea fi decît limba germană. Ceea ce înspăimînta pe boierul moldovean cînd era vorba de limba franceză era „spulberul ideilor". Graţie acestui „spulber", francezii trăiseră o revoluţie mai mare în trecut şi una mai mică în 1830. Limba franceză îi părea lui Conachi potrivită îndeosebi pentru medierea ideilor sociale, pe care, cu toate aderenţele sale la filozofia emancipată a secolului al XVIII-lea, concepţia lui conservatoare nu putea decît să le repudieze. Şi tot atît de puţin convingător pentru zilele noastre ar fi celălalt argument pe care Conachi îl aducea în sprijinul limbii germane: că ea ar fi limba unui neam „pacinic şi netulburător"; el semnala însă şi faptul că această limbă, vecină nouă, ne este cerută deopotrivă de relaţiunile comerciale şi de bogăţia ei literară, ea fiind „avutoare de toate înscrisurile vechi şi nouă". Deşi educat în spirit francez, Conachi neagă pe francezi; dar deşi îi neagă, el recurge statornic la aceştia pentru satisfacerea trebuinţelor sale spirituale. Este acelaşi caz pe care îl înregistrează literatura română cu Heliade Rădulescu, care critică adeseori pe francezi, dar care, lipsit de bogăţia culturii franceze, n-ar putea respira o singură clipă. La Conachi avem o intuiţie oarbă a raporturilor dintre greci şi francezi, o intuiţie care inversează termenii raportului şi face din francezi un fel de agenţi continuatori ai procesului de corupere socială iniţiat de greci. Aşadar, să se înlăture limba franceză din şcolile statului, pentru că „nu ideile dovedesc pe lucruri, ci ispitirile; şi că, prin faptă, vai nouă! ştim că prin nici unul din lucruri nu se împărţesc mai lesne năravurile între oameni decît prin învăţătura limbii şi prin înrudirea însoţirei. Au doară începutul gudăriei şi a intrigei au avut altă dată în Moldova decît de la aducerea graiului şi fetelor din Fanar?" Şi totuşi, oricît de puternic se ridica împotriva imoralităţii propagate de greci şi de francezi, Conachi nu înalţă bariere de netrecut între ei şi el. Nu numai în ordine culturală, ci şi ca legături de familie: fatalitatea a făcut ca fiica sa să devină soţia unui grec, a lui Vogoride, fiul beiului de Samos, iar nepoata sa să se căsătorească cu un francez.

Ideile sale în legătură cu problemele de limbă dovedesc cele mai adeseori bun simţ. Croită „pe pruba maicei sale sale latinei", limba română era în stare să exprime în chip diferit aceeaşi idee. Cu toate acestea nu se recomandă să ne mărginim numai la materialul pe care ea ni-l pune la îndemînă şi să evităm cu desăvîrşire neologismele, pe care le-au admis şi celelalte

Scanned with OKEN Scanner

popoare europene. Dacă acelea nu s-au rușinat să împrumute de la vechii greci cuvinte ca *geografie* sau *geometrie*, ar fi oare cuminte ca noi să spunem *pămînto-scriere* sau *pămînto-măsură*? Dezvoltarea unei limbi este provocată de cuceririle progresive ale minții omenești. Pentru că limba nu este „nimică altă, decît rostirea ideilor ce are gîndul. Apoi dar cu cît gîndirea minții își întinde crugul ideilor și le lămurește, cu atît și limba merge sporind; căci într-alt chip, omul numai cît ar tot gîndi dar n-ar mai vorovi". Procesul acesta de evoluție trebuia să se desăvîrșească în așa fel încît rezultatul să nu fie o diferențiere a limbii românești, de la o provincie la alta. Pentru ca din graiurile existente să se organizeze o limbă literară unitară, era nevoie de o societate de oameni învățați și buni scriitori de limbă moldovenească. Misiunea acestei societăți ar fi fost fixarea limbii și gramaticii românești pe de o parte, iar pe de altă parte ea ar fi exercitat un fel de directorat cultural. O comisie asemănătoare ar fi lucrat în Muntenia și în întrunirile lor comune ele ar fi cercetat rezultatele realizate de fiecare. Pe baza acestor rezultate s-ar fi alcătuit apoi limba literară comună a românilor. Ideea exprimată de Conachi se întîlnea cu ideea din care luase naștere societatea academică din 1836 de la București. Prin ședințele comune pe care societățile imaginate ar fi trebuit să le țină, ele erau indicate să pregătească unirea culturală a principatelor, aducînd astfel în atmosfera zilei ideea de unire definitivă.

Conachi nu îndrăznește să propună principiile pe care să se desfășoare activitatea acestor academii, deoarece ele ar fi trebuit gîndite de mai multe minți. Anumite observațiuni face însă în această ordine și ele merită să fie semnalate. Mai întîi, neologismul nu trebuie să ucidă vechiul cuvînt, indiferent de originea acestuia: se va zice astfel *război*, nu *bătălie; furtună*, nu *tampetă; cerc*, nu *țirculus*. Neologismele nu vor fi împrumutate în forma lor originară, ci adaptate, „moldovenite"; se va zice așadar *Dimosten*, nu *Dimostenis; paradosesc*, nu *paradidomen; ochiupație* nu *ochiupation*. Cuvintele noi pe care le vom crea din vechiul material al limbii să aibă o bază onomatopeică: sunetul să sugereze ideea, ca în *vîjîește, dudue*ș*te, fîlfîește*. În creațiunea noilor cuvinte să se țină seama de cele din urmă și de scurtime, un cuvînt scurt fiind un instrument foarte prețios pentru versificatori.

Scanned with OKEN Scanner

Din exemplele aduse în discuţie, se poate vedea că nu totdeauna alegerea lui Conachi a fost confirmată de evoluţia ulterioară a limbii române; principiile pe care el se întemeiază rămîn însă valabile în cea mai mare parte şi este interesant să constaţi că, într-un domeniu în care alţii aveau să caute numai titlurile nobilitare ale neamului, mintea cuprinzătoare a boierului moldovean reţine şi valorifică între altele criteriul estetic.

Există în această scrisoare o atitudine de frondă nu numai faţă de societatea românească a timpului, care se îndruma pe căi străine adevăratei morale, ci şi faţă de cultura română, care, la rîndul ei, se îndruma pe căi greşite. Românii au deschis prea mari ochii la soarele civilizaţiei; în loc să o cucerească bucată cu bucată şi ţinînd seama de realităţile locale, ei au vrut s-o absoarbă dintr-o dată şi au izbutit în felul acesta să facă o babilonie din idei care aiurea se prezentau ordonat. Şi el se raportează la situaţia popoarelor din occident, unde, după o experienţă îndelungată, s-a ajuns la aprecierea justă a ocupaţiunilor care asigură bunăstarea tuturor, — agricultura şi comerţul. Pentru progresul acestora se străduiau toate minţile, „fugînd şi depărtîndu-se cu totul de ideile nepipăite ale metafizicei, adecă, a zgomotului de cuvinte fără fapte". Privită astfel în liniile ei mari, scrisoarea lui Conachi oglindeşte concepţia unui conservator luminat, partizan al progresului pe care înţelege să-l întemeieze pe cunoaşterea adîncă a realităţilor locale[15]. Atitudinea schiţată de el avea să fie reluată mai tîrziu, la un alt diapazon intelectual, de Titu Maiorescu şi de junimism, în a căror ascendenţă intelectuală se impune astfel să înscriem şi numele poetului moldovean.

91. Conachi s-a caracterizat pe sine şi a fost caracterizat ca un „suflet sensibil". În introducerea la romanul *Mathilde* al d-nei Cottin, pe care el îl tradusese în româneşte, poetul mărturiseşte că ceea ce aprecia în mod deosebit în sentimentala scriere franceză erau, în afară de puterea morală de care dau dovadă unele personaje, „clătirile" sufleteşti, care făceau din eroină unul dintre eroii literari cei mai sensibili. Un suflet tot atît de sensibil se arăta a fi şi Malek-Adhel, partenerul Matildei pe eşichierul sentimentelor amoroase. În liniile lui mari, materialul sentimental din *Mathilde* făcea din acest roman nu numai povestea frămîntată a iubirii dintre Mathilde şi Malek-Adhel, ci şi povestea iubirii dintre Conachi şi Smaranda Negri: un mo-

Scanned with OKEN Scanner

tiv mai mult ca scriitorul moldovean să se fixeze cu pietate pe paginile cărții.

Începuturile sale poetice au luat însă naștere într-un climat diferit, ele subliniază în mod stăruitor aspectul satiric. Femeia este văzută în bogăția ei de artificii strălucitoare și în eterna expediție pentru cucerirea masculului:

Le vezi foarte-mpodobite, ies la pod ca la o luptă;
Strînse-s toate cu corsete, să stea drept, să fie suptă;
Cari pe cari să se întreacă să fie mai robitoare,
Mai zărite, mai la modă, la obraz unse mai tare.
Stau cheptiș, pare că-s statui, se înfrîng parcă-s maimuță
Rîd, chicotesc, vorbesc tare, se hlizesc și se sumuță.

Sarea satirică agrementează și capitolul dramatic din opera lui Conachi. Cele două comedii care au fost relevate nu sînt propriu-zis comedii, ci satire dialogate și au fost scrise în colaborare cu Dimitrachi Beldiman și Nicolae Dimache. Cea mai dezvoltată din ele, *Judecata femeilor*, datează din 1806 și a fost jucată la teatrul de păpuși din Iași. Lucrînd cu verbul trivial și suculent, „obrazele" ce participă la acțiune nu pot fi urmărite mai de aproape din pricina libertății lor de expresie. Momente izolate pot fi amintite însă și ele arată că autorii dispuneau de săgeți pentru toate slăbiciunile contemporane lor. Batjocorind pasiunea zilei pentru romanele franțuzești, Amorul întreabă pe un alt personaj al operei, Perierghie (Curiozitate):

Tu, ce trăiești nelipsită din viața omenească,
Spune-mi, n-ai profitit astăzi vr-o romanță franțuzească?

În aceeași ordine pot fi amintite și următoarele versuri, care ne introduc într-o anumită atmosferă literară ce l-a hrănit și pe Conachi și în care Amorul acuzat de femeile părăsite, răspunde lui Zeus că el este deprins cu idila cîmpenească:

. . . . . tot la țară cu păstorii
Și tu vezi că astădată sînt boieri jeluitorii.

O încercare și mai ușoară este cealaltă operă, *Comedia Banului Constantin Canta ce-i zic Căbujan și Cavaler Cucoș*. În

Scanned with OKEN Scanner

afară de Cavaler, care se mai chema și Vreme Rea, avem încă două obraze, pe Jompa, vizitiul și ministrul Cavalerului, și pe State bacalul, prietenul său. Reflex îndepărtat al avarului lui Molière, Banul Constantin Canta are, la rîndul său, o singură mare grijă, aceea a economiei[16]. El este convins între altele, că, spre a trăi, caii n-au nevoie de hrană, ci de țeselat și de plimbare. Și argumentează:

Știu aceasta de pe mine
Că nici pic nu-mi merge bine,
Măcar ori și ce-oiu mînca
Dacă nu m'oiu pieptăna.

Și asemenea colegului său din comedia lui Molière, vizitiul și ministrul Jompa nu se poate reține de a nu face unele reflecții la adresa stăpînului:

Adevărul, ai dreptate,
Cailor semeni în toate.

În forma lor ușoară, încercările dramatice ale lui Conachi prelungesc aceeași preocupare critică pe care am semnalat-o în legătură cu viața scriitorului. În afară de aceasta, nota satirică dintr-însele trebuie subliniată de la început, pentru că numai astfel vom avea înțelegerea justă a ironiei ce arde adeseori în versurile încărcate de leșinuri erotice ale poetului.

Cu toate aceste incursiuni, gama sentimentelor ce alimentează poezia lui Conachi este limitată și prevalența o are, într-o măsură covîrșitoare, erotica. Conachi a avut însă ochiul deschis și la durere și moartea copilului l-a întristat; l-a întristat și moartea prietenului său Vasilică Balș, pe care o relatează în versuri cenușii, după cum tot lipsite de relief sînt și versurile în care plînge moartea tatălui său. Elegia nu era făcută pentru acest spirit deprins să critice, dar nici oda nu găsea o coardă potrivită pe lira sa. Lunga „alcătuire" în care cîntă binefacerile voevodului Alexandru Moruz înoată greu, înregistrînd cu o conștiinciozitate de contabil faptele memorabile ale aceluia. Poetul recurge la vechile procedee și Pomenirea, personificată, ne întîmpină din primele rînduri, asigurîndu-ne că eroul va fi eternizat pentru meritele sale. Poezia aceasta, care datează din 1802, este socotită drept prima poezie scrisă de Conachi și, în

Scanned with OKEN Scanner

ordine encomiastică, ea este una dintre primele manifestări libere din literatura românească. Anterior ei, producţia genului se mărginea la versurile de dedicaţie la armele ţării, versuri care mergeau cele mai adeseori după un tipic tiranizant.

Admiraţiile literare ale lui Conachi se îndrumează în primul rînd către literatura franceză şi cea neogreacă. Dar dacă apreciează pe un Rizos, Soutzos sau Christopoulos, pe greci înşişi, pe care nu-i iubea în proză, el nu-i iubeşte nici în versuri. Răspunzînd unei scrisori despre „politica cea vicleană ce au toţi grecii din fire", poetul se ridică împotriva acestora într-una din puţinele poezii în care el îşi pune probleme sociale. Ea arată, concis şi energic, concepţia lui faţă de sistemul politic şi ne dezvăluieşte în acelaşi timp şi un colţ din stările sufleteşti ale celui care făcea deodată şi poezie şi plugărie:

> Vei videa, dragă tovarăş, că, pe brazda ce răneşte
> Ferul plugului cu huet —, prostul care cornăreşte
> Sudori varsă şi se luptă fără de nici o cruţare,
> Ca să ducă frupt de sînge crocodililor din mare;
> Ş-ăi veni la cunoştinţă ca să crezi că, cu dreptate,
> Iscălitul versueşte . . . şi zice, şi face toate.

Toate acestea însemnează însă prea puţin în comparaţie cu ceea ce Conachi a dat ca poezie erotică. Nici unul dintre poeţii români nu a cultivat mai stăruitor genul şi nici unul nu este mai în măsură să-ţi dea sentimentul că poezia este o chestiune strict personală, atît de personală încît cercetătorul are oarecum îndoiala dacă se cuvine să se apropie de ea. Pentru Conachi însuşi ea a fost un simplu joc, atunci cînd nu era o armă delicată cu rosturi bine precizate. Întîlnind în anumite puncte pe Christopoulos, poezia aceasta se leagă puternic de anacreontica franceză a secolului al XVIII-lea. În manuscrisele poetului, un loc de onoare îl ocupă Voltaire, care l-a atras nu numai prin poezia înaltă, prin tragedie şi epopee, ci şi prin unele genuri minore, care corespundeau din plin trebuinţelor sale sufleteşti. În ordinea aceasta însă, Conachi trebuie raportat la anacreonticii de mare circulaţie ai timpului, la Dorat, Parny, Piron şi chiar Rousseau. Exploatînd în mod exclusiv nota erotică din anacreontică, poetul moldovean îşi creează un spaţiu literar diferit de acela al contemporanului său Christopoulos, care închina un cult egal lui Eros şi lui Bacchus. Prin această trăsătură poe-

Scanned with OKEN Scanner

zia sa devine expresia cea mai caracteristică a unui anumit curent literar care avea să se prelungească în forme tot mai anemiate pînă la o dată foarte tîrzie. Sub raportul acesta, poetul rămîne strîns legat de timpul formaţiunii sale intelectuale; deşi contemporan cu naşterea şi cu dezvoltarea romantismului şi deşi trăieşte, cu unii dintre cei mai apropiaţi prieteni ai săi, cîteva din momentele de mare afirmare a romantismului român, el aparţine totuşi epocii anterioare Revoluţiunii Franceze: ai zice, dacă barba şi işlicul ţi-ar îngădui să zici, un curtezan de la curtea lui Ludovic XV, al cărui suflet este frămîntat şi de marile întrebări ale zilei şi de fiorii timoraţi ai unor sentimente nedefinite, dar a cărui minte este preocupată îndeosebit să prindă un compliment galant pentru o doamnă galantă, ale cărei graţii sînt păşunate nemilos de ochiul lui însetat de păcate. Cu intenţia de a-l diminua prin comparaţie, el a fost raportat la Petrarca[17]. Faptul presupune o confuzie totală a planurilor poetice: în atmosfera pură a poeziei petrarchiste poetul moldovean nu poate respira. Conachi nu a dat o axă unică vieţii sale sentimentale, el nu este îndrăgostit de femeie, ci de femei; nu şi-a rafinat procedeele şi nu rareori îl vedem cultivînd acrostihul: o Luxandra, o Elena, o Casuca, o Maria, o Anica, două Marioare şi trei Casandre şi jumătate înfloresc versurile unei singure poezii. Este drept că această poezie se cheamă *Nume*, şi are, în economia operei sale poetice, rolul unui fel de bilanţ al vitejiilor sale erotice. Şi nu impresionează mai mult nici un alt procedeu la care poetul recurge de cîteva ori, inversarea sunetelor unui nume: cu sistemul acesta, el, Conachi — care îşi scria numele cu K — se numeşte Ikanok: s-ar părea, un nume înzestrat, pe vremea aceea, cu calităţi particulare de seducţiune. Dar această galanterie presupune o anumită stilare sufletească. La Conachi descifrăm într-adevăr o astfel de trăsătură în anumite momente, dar nu rareori ni se întîmplă să vedem că orientalul senzual, înăbuşit în şaluri şi işlic, invadează cu pădurea lui de pofte primitive această împărăţie rafinată. Şi poezia lui, care se mulţumeşte uneori să sugereze strengăreşte şi spiritual ceea ce decenţa nu îngăduie să spuie se complace alteori în lumea expresiei totale şi a vocabulei directe: verbul este crud, substantivul de asemenea, şi o puternică sevă afrodiziacă pulsează în versurile sale (*Aleargă, suflete, aleargă; Aseară de-un veac trecut*).

Scanned with OKEN Scanner

Cînd însă se limitează în sferele tolerate de morala societăţii o altă primejdie ameninţă poezia sa: manierismul. Puţine sînt momentele cînd Conachi a ştiut să navigheze între senzualul exagerat şi manieră, izbutind să ne dea o poezie graţioasă. Se poate cita în sensul acesta *Darul umbreluţei*, unde poetul, în genere prolix, ştie să prindă într-o formă concisă naivitatea şi şăgălnicia:

Umbreluţă norocită,
Ia seama că eşti menită
Să umbreşti un obrăjel
Plin de nuri şi frumuşel.
Cată să mi-l păzeşti tare
Şi de vînturi şi de soare;
Şi cînd alţi ochi ţi-or căta
Să te pui drept faţa sa:
Că tu, umbreluţă, ştii
Că îl tem şi de stihii.

Manierată şi convenţională, poezia lui Conachi aduce cele mai adeseori tot cortegiul de personaje convenţionale ale genului. Afrodita şi Eros ţin întîietatea în lumea aceasta de fantoşe, cărora poetul le impune cele mai adeseori funcţiuni de simbol. Iată pe Aglaia, în poezia întitulată *Iubitul şi Urîtul*, care vede alături de dînsa pe „Amoriu“ culegînd flori:

Tînăra se spăimîntară de atîta haz cu nuri
Ce văzură făr'de veste într-a lui căutături;
Îl priveşte, îl numeşte, şi se-nşală a-i zîmbi:
El păşeşte cu sieală, dar fără a zăbovi,
Şi îndată se închină la doi ochi strălucitori,
Încît uită şi pricina şi cununa cea de flori.

. . . . . .

Uneori, găsind pricină că i-i părul încurcat
De zefirii ce pe-acolo năvălea la desmerdat,
Găsea chip şi punea mîna încetişor dar deplin
Pe grumazii ce albeaţa nu-i deosebea de crin;
Alteori, pentru un flutur ce zicea că muşcă rău,
De pe piept rădica fluda şi privea mormîntul său.

Scanned with OKEN Scanner

— Mormîntul, pentru că niciodată Conachi nu și-a imaginat că ar putea privi ceea ce ascundea „fluda“ fără să moară. Și chiar cînd nu murea de-a binelea, socotea totuși că trebuie să leșine. Suflet simțitor s-a definit el adeseori în versurile sale, dar un suflet simțitor care leșină ori de cîte ori „fluda“ este îndepărtată și mai ales ori de cîte ori ea refuză să se lase îndepărtată. Erotica lui Conachi nu aduce vagul preromantic, nu aduce sentimentul nostalgic după ceva ce nu se poate cunoaște, nici saturarea de formele mărginite ale ființei noastre de lut și aspirarea către infinit și indefinit[18]. Deficiențele acestea la el se leagă nu de o stare sentimentală, ci de date de ordin senzorial. Iubitele lui sînt din lumea pămînteană și poetul evoluează printre ele cu siguranța unui mare strateg al iubirii. Spirit disociativ, el este un cîntăreț statornic al ochilor: de la cei negri căprii și și negri muri, adorați în tinerețe, pînă la cei verzi, care drapează din nou pe bătrînul de 70 de ani în juvenilul Ikanok, ei alcătuiesc o ghirlandă policromă. Conachi se dedă uneori la un soi de exercițiu de topografie sentimentală, în care terenul supus operațiunii este corpul iubitei, iar instrumentul cu care lucrează sînt buzele, practicînd o nesfîrșită sărutare „de mii de ori pe un loc“ *(Luna plină)*:

Sărutat pe-un piept ca crinul,
Pe un sîn cu flori sădit,
Pe-o guriță ca rubinul
Ce sufletul mi-a răpit.

Senzualismul se poate urmări în întreaga lui operă. Marea pasiune a lui Conachi a fost acea pe care a hrănit-o pentru Zulnia. Începutul iubirii pentru ea datează din 1812: aceasta este data către care ne duce confruntarea mărturiilor involuntare din opera sa. Iubirea aceasta i-a inspirat cele mai reușite din versurile sale, dar nici ea n-a fost în stare să-l sustragă manierei. Îl vedem și aici leșinînd, — progresînd chiar pînă la „leșine necontenite“, ceea ce, după concepția vremii, multiplica omagiul. Se poate pune totuși întrebarea dacă istețul boier nu a avut și momente cînd și-a bătut joc de moda căreia îi sacrifica și el atît de bucuros, deoarece leșinurile sale apar adeseori lucide și bine calculate. Astfel, el leșină o dată din pricină că Zulnia nu se grăbea să facă „din prieteșug amor“; dar, deși leșinat, Conachi ne face totuși să vedem că el urmărește întrea-

Scanned with OKEN Scanner

ga disperare a iubitei pînă cînd „de necazul ei ucisă, de necazul ei sfărîmată", ea cade de asemenea „peste dînsul leşinată". Seria este nesfîrşită; în aceeaşi poezie, — este cunoscuta poezie întitulată *Amoriul din prieteşug* — se arată că slăbiciunile acestea făceau parte dintr-un sistem de strategie erotică bine pus la punct: leşinînd, poetul

Au căzut, dar şi căderea i-au fost semn de închinare,
Căci s-au prilejit cu gura sărutînd a ei picioare.

S-ar putea descrie o întreagă fiziologie a iubirii pornind de la poeziile lui Conachi. El ne arată care este condiţia iniţială a naşterii ei: este graţia sau, cum îi spune el, *nurul*. Ce este nurul? Elev al secolului al XVIII-lea iubitor de poetizare a abstracţiunilor, Conachi dizertează adesea asupra acestei întrebări în poeziile sale: „Fiinţă necunoscută priceperii omeneşti", nurul se sustrage oricărei definiţii, rămînînd ca esenţa lui să fie comunicată prin sugestie, — metodă ce nu stă în mod obişnuit la îndemîna poetului. Alături de „nuri", care caracterizează îndeosebi fiinţa feminină, avem „hazul", al cărui sens este şi mai labil. În linii mari, s-ar putea spune că dacă nurul desemnează graţia fizică, hazul desemnează pe cea spirituală. Iubirea însăşi cunoaşte trepte de evoluţie şi este sortită să îmbrace foarte de timpuriu forme carnale. Ea este înconjurată de o ceată numeroasă de curteni, pe care poetul îi orchestrează cu o artă ce aminteşte vestita hartă a iubirii, „la carte du Tendre", a Domnişoarei de Scudéry. Aceştia sînt „temutul", „prepusul", „clivitirea" şi „necredinţa", pe care el îi înregistrează în această ordine cu scopul de a sublinia evoluţia şi ineluctabila încheiere a iubirii *(Visul amoriului)*. Şi cînd totul va fi sfîrşit, el va depune armele la picioarele zeului căruia i-a servit toată viaţa; dar lucrul acesta nu se va petrece decît atunci cînd va fi devenit „un scheletru răzimat de cîrja lui" *(Amor, la a ta putere)*, cînd armele încredinţate de zeul iubirii vor fi „ţăndărite" *(1847, iunie)*:

Amor, la al tău jărtfelnic iarăşi viu să mă închin,
Dar nu cu cîntări de slavă, ci cu lacrimi şi suspin!
Să-mi iau acum ziua bună de la înalt schiptrul tău,
Ca o slugă cu credinţă ce şi-au plinit hacul său.

Scanned with OKEN Scanner

Armele ce îmi dedeseşi, pentru proslăvirea ta,
Atuncea cînd Afrodita m-au luat în seama sa,
Ţăndărite de războaie ţi le-aduc . . . . . .

Deşi nu este lipsită de ispita unei generoase retorici, *Scrisoarea către Zulnia* se mişcă natural şi aduce explozia unei pasiuni puternic încordate:

Atunci fulgere cu trăsnet prin văzduh scăpărătoare
Pămîntul tot în cutremur şi stihiile-n pierzare
Semăna înspăimîntate de atîta pătimire.

„Temutul" — nesiguranţa îşi înfige uneori săgeţile în inima scriitorului şi sub dinamica sentimentului versul se încarcă cu o energie scăpărătoare. În refugiul său din 1821, scria, gîndindu-se la Zulnia *(Jaloba mea)*:

Am iubit-o pîn'la suflet şi în nebunia mea,
Dumnezeu, noroc şi lume pentru mine era ea!

Şi dacă moartea tatălui său îi ascuţise durerea pînă la histerie, moartea iubitei face ca glasul poetului să capete un timbru duios şi grav *(Pe năsălie)* care îşi asociază la un moment dat şi duioşia bocetului poporan *(De-acum plînge şi suspină)*. În tot acest capitol Conachi se defineşte într-adevăr ca un suflet simţitor. În opera lui Conachi adie de altfel şi regretul provocat de conştiinţa trecerii lucrurilor *(Săracelor tinereţe* şi ciclul de poezii închinate Slănicului), dar pentru el concluzia firească a acestei stări de sentiment este îndemnul de a te bucura de viaţă, de viaţa prezentă, — acel „carpe diem" horaţian *(Suflet, inimă, simţire)*.

Efectele artistice sînt obţinute adeseori cu mijloacele cele mai obişnuite: ele rezultă din întrebuinţarea refrenului uneori *(Cu prietena-mpreună)* din concentrarea opoziţiilor alteori *(Cine-i amoriul?)*. Tablourile de compoziţie vastă sînt lucrate în lumini diferite. Pentru gustarea deplină a fericirii, poetul imaginează un Eden cu trăsături particulare, din care nu putea lipsi canapeaua confortabilă şi în care zeilor greci — Amorul

Scanned with OKEN Scanner

există în acest tablou, în dublu exemplar — li se asociau huriile mahomedane. Şi totul capătă tonuri arcadiene:

Doi salcîmi pe dinlăuntru, cu candèlele de flori,
Înşira, printr-a lor frunză, zefirii măgulitori;
De o parte canapeaua unde-amoriul odihnea,
Învălit în trandafirii ce zînele curăţea,
Şi într-alta Afrodita în braţe cu Cupidon,
Cu piepturile lipite petrecea în dulce somn.
Un pîrîu de apă vie ca un şerpe în cujbări
Se-nvîrtea pe sub copacii ce răsuna de cîntări;
La umbră sta o mulţime de fete cu sînul gol,
Cu părul în lenevire pe grumazii lor răscol.

Şi ca traducător, Conachi înfăţişează acelaşi aspect compozit. Traducerile sale au fost amintite mai întîi de Pastiescu, într-un articol din 1830. Pînă la data aceea poetul tradusese romanele *Belizarie* şi *Matilda*, povestea *Alcibiad*, *Tragedia lui Arcas* precum şi unele bucăţi din Ovidiu. O parte din traducerile făcute din Ovidiu au fost publicate în volumul de *Alcătuiri şi tălmăciri*, în care capitolul închinat tălmăcirilor rămîne neschimbat în ambele ediţii. Acestea sînt: *Iulia către Ovidie*, *Către Leandru ce nu venea* şi *Cruzii elini cu jărtfă*. În afară de traducerile din Ovidiu, volumul mai aducea traducerea a două poeme din poetul englez Pope: *Eloiza către Abeliard* şi *Cercare de voroavă asupra omului*. Dintre traducerile în proză, singura care a văzut lumina tiparului este *Matilda*, care apare la Iaşi în 1844. Spre a avea însă o imagine mai completă a activităţii sale sub raportul acesta, trebuie să menţionăm şi unele traduceri rămase în manuscris. Aici vedem figurînd în primul rînd pe Voltaire cu unele versuri izolate şi cu fragmente din tragediile *Zaïre* şi *Alzire*, alături de care ne întîmpină şi un fragment din *Henriada*. Din Ovidiu întîlnim în manuscrise mai multe traduceri: *Narches amurezatul de sănis, adică iubirea de sine piste măsură*, *Polixeni, fiica Ecavii*, *Jărtfirea Polixenii, fiicei Ecavii şi a lui Pream*, *Pentru Polixeni* şi *Seix către Alcinoi*. În afară de acestea găsim alte două fragmente din romanul de dragoste al Heloizei şi al lui Abelard, *Abelard către Eloiza* şi *Tînguirea Eloizei*, precum şi o elegie intitulată *Ruxăndriţa*.

Prima observaţie ce se impune să fie făcută în legătură cu traducerile lui Conachi este că el se adresează în general lite-

raturii franceze, iar atunci cînd scriitorii care-l atrag nu aparţin acestei literaturi, el utilizează totuşi texte intermediare franceze. Acesta este cazul cu Ovidiu, din ale cărui scrieri poetul român pune la contribuţie îndeosebi *Metamorfozele* şi *Heroidele*, prima în traducerea lui Saint-Ange, şi cea de a doua în traducerea lui Dorat. Şi acelaşi lucru şi cu traducerile din Pope: *Cercare de voroavă asupra omului* reproduce *Essay on Man* prin traducerea intermediară a lui du Resnel, apărută întîia oară în 1737 şi retipărită de mai multe ori după aceea, iar *Eloiza către Abeliard* îi este mijlocită de traducerea lui Colardeau[19].

Vom remarca în al doilea rînd că prin traducerile sale Conachi se arată pătruns într-o mare măsură de sentimentalitatea preromantică, firească la un scriitor care invocă în sprijinul ideilor sale autoritatea lui Chateaubriand şi pe aceea a lui Rousseau. Ceea ce l-a atras către *Heloiza* lui Pope a fost de bună seamă pasiunea ce se zbate cu putere în fiecare vers. Pasiunea — şi lupta pentru înăbuşirea ei — a atras atenţia scriitorului român şi asupra romanului *Mathilde*, care avea să ispitească şi pe alţi scriitori români din secolul al XIX-lea. Dar Pope este prezent în opera poetului moldovean şi prin poema lui filozofică *Essay on Man*, lucrare caracteristică pentru mentalitatea veacului „Luminilor". Alături de el întîlnim pe Voltaire, din a cărui operă Conachi apreciază în mod deosebit *Henriada*, poema în care era preamărit principele luminat şi tolerant. Pe aceeaşi linie se îndrumează scriitorul şi prin traducerile sale din Marmontel. *Alcibiad* este povestea tînărului care a cules din iubirea femeilor numai amărăciune şi scepticism şi s-a pregătit astfel să devină filozof, iar *Belisarie* este, se ştie, o carte în care băteau din plin ideile secolului al XVIII-lea.

Demnă de apreciat la poetul moldovean este limba, populară în punctele sale de plecare, dar stilizată şi resimţindu-se uneori de rafinamentul preţios al saloanelor. Ea nu exclude cu toate acestea nici anumite forme regionale, nici regionalismele cu parfum arhaic, cum este pluralul *mînule*, care ne întîmpină adeseori în versurile sale. Şi dacă uneori un parfum vetust se desprinde dintr-însa întrebuinţarea justă şi îndrăzneaţă a neologismului îi dă alteori un aer de actualitate şi o surprinzătoare rapiditate.

Poetul n-a fost preocupat numai de problema limbii, ci şi de aceea a versului. Observaţiile sale în această ordine au fost concentrate într-un tratat de versificaţie rămas pînă astăzi în

Scanned with OKEN Scanner

manuscrisele sale, *Meşteşugul stihurilor româneşti*[20]. Versul său se caracterizează în general prin fluiditate şi prin factura lui se leagă deopotrivă de versul poporan românesc şi de versul politic grecesc, încetăţenit în poezia română încă din secolul al XVIII-lea.

Varietatea aceasta de aspecte face din Conachi scriitorul cel mai caracteristic pentru literatura română ce precede romantismul. Depăşindu-l cu mult ca artă, Budai-Deleanu rămîne un izolat, de a cărui operă literară compatrioţii săi nu iau cunoştinţă decît la o dată foarte tîrzie. Cîntăreţul atîtor Casandre şi Luxandre n-a oficiat numai liturghia galantă a iubirilor pămînteşti, aşa cum o învăţase din anacreontica postclasicismului francez; în anumite momente opera lui trădează trăirea fiorilor preromantici şi dă adeseori expresie ideilor dezbătute de scriitorii „Luminilor". — „Lumini", postclasicism, preromantism, — opera aceasta a transmis veacului al XIX-lea român, în reflexe fidele, marile curente ale literaturii franceze din secolul precedent.

92. În jurul lui Conachi s-a dezvoltat o literatură asemănătoare aceleia cultivate de el. Am amintit aiurea activitatea lui Alecu Beldiman, autor a numeroase traduceri din literatura franceză şi al unei cronici versificate, în care s-a semnalat o vagă influenţă a *Henriadei* lui Voltaire, dar în care poetul este ucis fără milă de cronicar. În poeziile sale, rămase încă în manuscris, Beldiman este preocupat de probleme morale şi vag filozofice în legătură cu lumea şi cu omul.

Puţin a străbătut pînă la noi din opera lui Nicolae Dimachi (1778—1837), colaborator al lui Conachi la scrierile dramatice şi stihuitor în maniera acestuia. El a cunoscut un moment de popularitate în 1830, cînd *Albina românească* publică sub numele lui poezia *Odă către Dumnezeu*. Poezia era traducerea unei celebre ode a poetului rus Derjavin şi, după cum s-a arătat îndată după aceea, adevăratul traducător era poetul Costache Stamati. Poetul a împărtăşit concepţia despre viaţă şi despre iubire pe care a profesat-o în tinereţe şi Conachi, dar el a rămas străin de mizantropia ce cucereşte progresiv pe soţul nemîngîiat al Zulniei. Dimachi figura în comedia amintită anterior, *Judecata femeilor*, şi faptul acesta vorbeşte din plin şi pentru el, după cum vorbea şi pentru Conachi.

Scanned with OKEN Scanner

Din opera sa nu ni s-au păstrat decît bucăţi izolate. Cea mai cunoscută dintre ele este *Piima lui Niculai Dimachi asupra vistieresei Anica Roset*, care a circulat sub un titlu sugerat urmaşilor de cuprinsul poemei: *Corabia pe valuri*. Ea aducea un fel de filozofie puţin adîncă, accesibilă spiritelor comode, pe care le putea solicita şi relativa fluiditate a versului. Dar nu această preocupare filozofică, oricît de elementară ar fi ea, caracterizată pe Dimachi. Cea mai mare parte a versurilor sale se desfăşoară pe vechea poveste a iubirii, care se înfăţişează în opera sa cu aceleaşi caractere ca şi în opera celorlalţi poeţi români ai timpului; el aduce însă o relativă temperare a disperărilor sentimentale. Dimachi înţelege să apostrofeze o inimă care-i „era dăruită păr'la moarte" şi care „jurămînturi şi parole într-un ceas le-au uitat toate". Conachi l-a învăţat să cînte puterea magnetică a ochilor iubitei, care pot ucide şi învia, şi tot el l-a învăţat să prindă în jocul strengar al acrostihului tortura la care îl supunea o nemiloasă Luxandră sau să dea, în formă dialogată, un fel de teoretizare a iubirii:

Inima

Dar cînd focul să aprinde
Între doi c-o cumpănire,
Ori cu cît mai mult se-ntinde
Şi-mpreună îi cuprinde,
Nu le-aduce-atunci mîhnire.

Sufletul

Mai ales acea dulceaţă
Cu deplină-ncredinţare
O sîmţeşti că-ţi dă viaţă,
Cînd într-a iubirii braţă
Te răpeşte cu-nfocare.

Sentimentul şters, versul plat, expresia clişeu, — poezia lui Dimachi lunecă pe aceeaşi patină a convenţionalului apreciată de epocă, fie că este vorba de o operă îndelung elaborată sau de una de improvizaţie, — scrisă „din poroncă". Nici nota satirică nu lipseşte dintr-însa, dar ea se îmbracă adesea într-o expresie atît de fără rost trivială încît se elimină din planul

Scanned with OKEN Scanner

discuţiei. Scriitorul se arată însă un bun cunoscător al psihologiei feminine:

Ia vezi, zău, ce minunat
Fustanlîc mi-am cumpărat,

spune una dintre cucoanele ce discută în *O adunare a trii cucoane* anticipînd pe o eroină a lui Faca, preocupată în mod exclusiv de „mantelă" şi de „marşandă". Dar în timp ce Faca întemeia efectele operei sale pe întrebuinţarea nebună a vorbelor franţuzeşti, Dimachi face acelaşi lucru turcindu-şi aspectul cuvintelor[21].

93. Prin poezia sa satirică şi erotică, Dimachi este un secund al lui Costache Conachi. Descinzînd din sfere diferite, Daniel Scavinschi întîlneşte pe autorul *Alcătuirilor şi tălmăcirilor* în cultul comun pentru Voltaire. Scavinschi era bucovinean de origine şi pentru că Bucovina fusese ataşată de austrieci din punct de vedere administrativ şi judecătoresc la Galiţia, el petrece cîtăva vreme la Lemberg unde se iniţiază în tainele farmaciei. Audiase însă şi cursul de inginerie al lui Asachi la Iaşi, care lua sfîrşit în 1818. După revoluţia din 1821, este adus în Moldova de unul din boierii ţării ce călătorea pe acolo. La Iaşi, unde trăieşte dînd lecţii de limba germană, o duce în condiţiuni dificile, în mare parte din pricina caracterului său. Experimentînd asupra sa reţetele pe care le studiase pe vremea cînd era spiţer, scriitorul moare intoxicat cu droguri mercuriale la vîrsta de 32 de ani.

Partea cea mai rezistentă din opera sa este alcătuită de traduceri. *Brutus* al lui Voltaire a nemulţumit prin felul cum a fost tradus pe contemporani. După părerea lui Negruzzi, traducătorul se simţise obligat să maimuţărească pe scriitorii zilei şi „ca să nu-şi stîrnească nume de noitor, stricător de limbă şi cîte altele, a fost silit a pune în gura republicanilor Romei vorba saloanelor Iaşului de la 1824". Traducerea nu s-a tipărit. S-a tipărit însă traducerea comediei *Democrit* a lui Regnard, la Iaşi, în 1840. Prin fidelitatea cu care redă textul original, *Democrit* depăşeşte multe din traducerile timpului. El le depăşeşte în acelaşi timp prin forma curgătoare şi prin limba verde, cu un aer popular accentuat. Opera originală era alcă-

Scanned with OKEN Scanner

tuită din poezii ocazionale, dintre care una singură, jurnalul versificat al unei călătorii la Borsec, a văzut lumina tiparului. În această călătorie, poetul făcea parte din numeroasa societate ce însoţea pe hatmanul Palade. Deşi fastidioasă adeseori prin prozaism şi prin inutilităţile asupra cărora insistă, un aer de naivitate este răspîndit asupra unor pasaje şi versul capătă din loc în loc relief. Şi ironia uşoară o prinde uneori poetul; după ce ne arătase vitejia cu care aga Costache mîna caii, el ne arată cum sînt şi ce nu sînt românii:

Cum că sînt eroi românii nimeni nu tăgăduieşte,
Dar vr-un Titus sau Mecena din ei tot nu se iveşte.

Încărcate de retorică şi de mitologie, celelalte poezii ale lui Scavinschi nu erau demne, după părerea lui Negruzzi — în posesiunea căruia au trecut manuscrisele poetului —, să treacă moştenire posterităţii. Şi judecînd după oda scrisă cu prilejul nunţii Elenei Sturza, — o întîmplare atît de îmbucurătoare încît şi cei „melanhonicoşi" părăseau melancolia lor —, părerea lui Negruzzi ne apare întemeiată.

Lipsită de merite literare particulare, activitatea lui Daniel Scavinschi este cu toate acestea foarte semnificativă: originar din Bucovina, instruit la Lemberg, profesor de limba germană la Iaşi, poetul se îndreptează totuşi pentru traducerile sale către literatura franceză, către comedia lui Regnard şi tragedia lui Voltaire. Şi dacă faptul acesta este mai puţin demn de considerat pentru opera lui Scavinschi, el este totuşi de o semnificaţie particulară pentru cine vrea să înţeleagă atmosfera în care se plămădea, în aceeaşi capitală a Galiţiei, una dintre cele mai de seamă opere ale literaturii române, *Ţiganiada* lui Budai-Deleanu.

94. Cu mult mai importantă este activitatea desfăşurată de vornicul Vasile Pogor, unul dintre cei mai tipici reprezentanţi ai influenţei Luminilor în literatura română. Opera sa a pătruns numai într-o foarte mică măsură în circulaţia literară şi din pricina aceasta figura lui rămîne nedefinită. În 1838 face să apară la Bucureşti, în traducere românească versificată, *Henriada* lui Voltaire. Traducerea este închinată prietenului său Conachi, ale cărui sfaturi îi daseră încrederea, zdruncinată

la un anumit moment, că va putea duce la bun sfîrşit o astfel de operă într-o limbă atît de puţin mlădiată pe subiecte înalte. Ea se remarcă pe de o parte prin fidelitatea cu care este urmat textul original, iar pe de altă parte prin limba încărcată de forme arhaice şi regionale. Scriitorul este convins că limbii române nu-i lipsesc cuvintele, ci zicerile „bine întoarse", pe care minţi ascuţite le pot cizela din averea proprie a limbii. Procedînd astfel, el ajunge la o soluţie surprinzătoare pentru epoca sa, caracterizată prin eforturile de înnoire pe toate planurile: în timp ce alţi scriitori ai timpului erau nevoiţi să dea la sfîrşitul lucrărilor lor vocabulare de neologisme, el dă un vocabular în care sînt cuprinse şi unele cuvinte uzuale, dar mai ales cuvinte vechi, cu circulaţie restrînsă, precum şi unii termeni creaţi de el însuşi din vechi cuvinte româneşti. Mai semnificativ decît toate acestea este însă faptul că în anumite momente autorul este nevoit să recurgă la neologisme spre a reda sensul cuvintelor întrebuinţate de el; astfel *nerodnic* este explicat prin *popiuler*, iar omul *cinstiş* este omul *respectablu*. Aceeaşi limbă o întrebuinţează Pogor şi în celelalte opere ale sale. Din 1837 este datată traducerea *Zairei*, — „tălmăcită amuş în limba moldovenească". Din Voltaire traduce el o parte din tragedia *Don Pedro*, precum şi alte bucăţi mai mici printre care şi un fragment din *Poème sur la loi naturelle (Pe Cardan şi pe Spinoza îi auzi bodogănind)*. Una dintre aceste traduceri, *Al veacului nostru Nestor*, este făcută prin mijlocirea unei traduceri ruseşti. Din Crébillon traduce o parte a tragediei *Idomeneu*. Traducere este desigur şi *Închipuirea Nadiriei sau sloboziea Persiei*. Amintesc în cele din urmă pe *Abdaral*. *Cercare pentru tragodia Almanzii, tînără morească şi a lui Pedro tînăr espagniol*, care se impune să fie urmărită în legătură cu tragedia *Don Pedro* a lui Voltaire. Cu excepţia *Henriadei*, nici una din traducerile sale n-a văzut lumina tiparului. Aceeaşi este situaţia şi cu opera originală, din care *Albina românească* din 1839 publică o enigmă în versuri, iar *Foaia pentru minte* din acelaşi an publica, sub titlul simplu de *Poezie*, cunoscuta lui satiră *Neam vine şi neam se trece*, pe care aveau s-o reproducă după aceea sub diverse titluri diverse publicaţii. Satira, operă de tinereţe a scriitorului, dezvoltă preceptul biblic: zădărnicia zădărniciilor, toate sînt zădărnicii; aşadar, zădărnicii erau şi abuzurile pe care el le-ar fi putut face şi pe care contemporanii

Scanned with OKEN Scanner

lui le făceau. Alături de accente care ne duc către poezia ruinelor, surprindem într-însa reflexe de gîndire materialistă explicabile la un adept al Enciclopediei:

Cînd dezbrăcat de simţire şi în stihii desfăcut
Nu voiu auzi din aer, nici nu voiu simţi din lut,
Cînd focul ce zădăreşte patimile sufleteşti
Şi-apa ce dă vînjoşie mişcării celei trupeşti,
Întoarse la al lor vecinic şi îmbelşugat izvor,
Nu vor mai lucra în trupul pomenitului Pogor.

Faţă de anumite figuri din istoria strămoşilor, pe care Renaşterea ardeleană le-ar fi promovat la demnitatea de sfinţi ai neamului, discipolul român al lui Voltaire are aceeaşi atitudine ireverenţioasă pe care Voltaire o avea faţă de Jeanne d'Arc în *La Pucelle*. Satira lui *Un cîntec pe care odă nu bine l-au poreclit* susţine între altele că bărbaţii străluciţi nu se nasc din bărbaţi care au strălucit în aceeaşi carieră; dovadă Pitt, Richelieu, Milton, Homer, Virgil; dovadă mai ales Romulus:

Rea Silvia vestală, pe Romulus l-au născut
Nu din vreun irou mare, nici din viteaz cunoscut;
Rod de libov fără lege, sau cu vreun pălămariu
Sau cu vreun popă leniş îngrăşat lîngă oltariu,
Învins numai de năstavul ce firea i-au fost sădit,
Prin viaţa tîlhărească s-au făcut bărbat vestit,
Au aruncat temelia Rîmului înfricoşat,
Care jîlţuri şi năroade fără număr au surpat,
Iată dar patricii Romei fără osebire toţi
Sînt ieşiţi după urmare din răpitori şi din hoţi
Cu acestea însă toate Roma au născut bărbaţi
Ca acei ce nu scot astăzi evgeniştii noştri fraţi,
Că boierii împreună toţi de-ar fierbe în cazan
Mă-ndoiesc să crez c-ar scoate un Schipion African.

Poetul s-a încercat şi în poema epică de lungă respiraţie şi dacă *Eterida. Facire epic-comică împotriva întrunirii grecilor asupra Porţii Otomaniceşti* ar fi fost dusă la capăt, este probabil că Moldova şi-ar fi răscumpărat în parte păcatele cu care s-a încărcat prin crunta *Tragodie* a lui Beldiman[22].

Scanned with OKEN Scanner

95. Variată ca preocupări și de o surprinzătoare îndrăzneală de ton este opera lui Ionică Tăutu, scriitor în jurul căruia plutește misterul. S-a născut cu puțin înainte de 1800 și a murit la Constantinopol în jurul anului 1830. A fost amestecat în luptele politice care au dus la restabilirea domniilor pămîntene și, la un anumit moment, s-a crezut îndreptățit să aspire la tronul Moldovei, căreia i-ar fi dat o organizare larg democratică, în acord cu anumite idei practicate de Revoluția franceză și admirate de el. Pentru scriitorii din generația următoare, Tăutu trecea drept unul dintre poeții cei mai de seamă de la începutul secolului. Kogălniceanu menționa versurile sale și își propunea să le publice la timpul potrivit; n-a publicat însă decît *Epitaful* unei tinere femei, în care gîndirea și simțirea aduc, pentru epoca la care au fost exprimate și pentru convenționalitatea genului, o relativă distincție[23]. Tăutu este un admirator al lui Volney, pe care îl imită în unele lucrări ale sale și ale cărui *Ruine* le traduce. Traducerea nu s-a publicat, dar sub formă de manuscris a cunoscut o largă circulație. O importanță particulară prezintă scrierile sale cu caracter politic și social, care au putut fi raportate cu toată dreptatea la opera similară a scriitorului francez Paul Louis Courier. Un aspru rechizitoriu la adresa boierilor pribegiți din țară din pricina tulburărilor revoluționare de la 1821 îl aduce *Strigarea norodului Moldovii către boierii pribegiți și către Mitropolitul*. În termeni de o surprinzătoare energie, *Strigarea* exprimă revolta pe care o încearcă o conștiință dreaptă în fața nedreptății și mișeliei de care dau dovadă conducătorii țării. Scriitorul nu putea ierta acestora nici părăsirea țării, ajunsă un „scheletru a grozăviei", nici părăsirea norodului în clipe atît de grele. „Au fost vremi să lăsați, pentru un minut, tot feliul de interes particularnic și să vă țîntiți gîndirea și îngrijirea la interesul obștesc. Să lăsați prigonirile și dihonia ce aveți între Dumneavoastră și, cu unire, să lucrați cele de folosul patriei! Să lăsați ura ce purtați către toți ceilanți mai mici pe care îi socotiți și credeți să sînt înadinși născuți, ca pe spatele lor grămădind mîgle de lemne, să le aprindeți și, arzînd cu foc, ei să le rabde fără a vă bănui . . .". Și el continuă în același ton recriminator, arătînd decăderea generală: în privilegiile țării, în armată, în justiție, în școală. Scriitorul își încordează sentimentele pînă la apostrofa cea mai violentă față de fugarii lași, care în țară n-au căutat spre văduva neputincioasă, n-au încetat să asuprească

Scanned with OKEN Scanner

pe cel sărac. Mînia scapără şi fraza prinde aripi: „Fugiţi! Ruşinaţi-vă de voi însuşi! Tînguiţi-vă, căci v-aţi vîndut haractirul! Înstreinaţi-vă, căci patria, maica voastră, într-a căreia sîn aţi şezut ca puii năpîrcii, mai mult nu vă cunoaşte!“ Idei asemănătoare se oglindesc într-o altă scriere, *Cuvînt al unui ţăran către boieri*. *Cuvîntul* a fost publicat tîrziu, de revoluţionarii din 1848, şi el a provocat unele rezerve în legătură cu autorul. O probă documentară certă în această ordine lipseşte; dar tonul general al articolului îndreptăţeşte înscrierea lui printre scrierile lui Tăutu: „măcar că sîntem mojici, cum ziceţi voi fără minte, noi singuri ne vom apăra, că totd'auna noi putem mai mult, dar n-am socotit că trebuie să facem ce putem, ci ce se cade; adică să vă ascultăm, să ne supunem vouă, care am făcut-o. Dar voi orînduielilor celor bune nu vă supuneţi, pre noi nu ne apăraţi. De ce? Din spatele noastre să purtaţi? Şi cu sudoarea noastră să vă hrănim? Să ne trudim ca să strîngeţi voi, mişeii? Destul pînă aici, răbdarea mai mult nu poate, ori ne faceţi dreptate, ori noi ne vom face! Că bătrînii noştri ne povestea, că nu ştiu, de mult oarecînd, asemenea s-au fost buecit boierii, au fost perdut orînduielile cele bune; toate mergea după părerile lor în dreptate, şi ne zicea: „pînă n-am cruntat topoarele noastre în sîngele lor nu ne-am pus la cale“. Caracterul oratoric al acestor opere este vizibil. Tăutu este în primul rînd un orator, a cărui gîndire, — îndrăzneaţă uneori, nuanţată alteori, — se toarnă în fraze de largă respiraţie. Puternice şi frumoase sînt cele două cuvîntări pe care el le adresează lui Ioniţă Sandu Sturza, la venirea acestuia ca domn în 1822 şi cu prilejul anului nou 1823. Un puternic sentiment de iubire pentru tot ce este românesc şi pentru tot ce este umil se desprinde din cuvintele sale. Prin orizontul larg al gîndirii, prin căldura sentimentului şi prin amploarea expresiei, cele două discursuri fac din Tăutu cel dintîi mare orator politic român: „Precît anul 1821 va pricinui întristare şi uimire veacurilor viitoare, înmiit mai multă mulţămire va aduce în sufletele urmaşilor anul 1822, însămnat cu învierea drepturilor noastre celor omorîte din învechime şi încununat cu ziua aceasta mare, în care, precum odinioară strămoşii noştri, asămine şi noi gustăm fericirea acea dulce de a vide pre scaunul ţării noastre şezînd un fiu a patriei. Aceasta este ziua care pune hotar plîngerii vremii trecute şi, făcînd a să mai naşte nădejdea cea mîngîietoare în inima fieştecăruia patriot, să face început unei

Scanned with OKEN Scanner

fericiri dorite cu atîta însătare şi de atîta vreme necunoscute în pămîntul nostru!"

Datele sumare ce ne-au parvenit din activitatea lui fac ca imaginea lui Tăutu să rămînă încă nedefinită în literatura română. Scrierile la care ne-am raportat îl arată în primul rînd ca pe un gînditor politic îndrăzneţ şi sub raportul acesta el este un element purtat în cultura română de fluxul cultural al veacului al XVIII-lea şi al Revoluţiei franceze. Dacă în ordinea aceasta raportarea la Budai-Deleanu ne vine spontan în minte, trebuie să notăm că opera poetului ardelean, legată mai mult de mişcarea filozofică şi mai puţin de ideologia Revoluţiei, prezintă un caracter mai puţin revoluţionar decît aceea a comisului Ionică Tăutu[24].

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Dintre numeroasele mărturii străine în legătură cu viaţa în principatele române la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, vezi în primul rînd *Journal des campagnes faites au service de la Russie* al contelui de Langeron, în *Documentele Hurmuzachi*, III, supl. I. Autorul, unul dintre cei mai înverşunaţi duşmani ai lui Napoleon, priveşte cu duşmănie îndeosebi boierimea din Muntenia, în sînul căreia exista un puternic curent filofrancez. V. şi scrisoarea adresată, de la Iaşi, de prinţul de Linge lui Kaunitz, la 1 decembrie 1788, în V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, t. III (seria 1786—1800), p. 659—669. Asupra Domniţei Alexandrina Ghica şi contele d'Antraigues, vezi C. Gane, *Domniţa Alexandrina Ghica şi contele d'Antraigues*, Bucureşti, 1937. Faptele relatate în legătură cu familia Domnitorului Caragea, în V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, X, partea B, Bucureşti, 1902, p. 296—298; desfrîul în familie, în *Doc. Hurm.* X, p. 134. Nota lui Pastiescu de pe ms. ac. 332 este reprodusă în *Catalogul* acestor mss., II, p. 30. Comedia-pamflet amintită în legătură cu schimbarea domnitorului este intitulată *Comedie în 2 fapte pentru tarafurile cele ce aşează domnia* şi este publicată de V. A. Urechiă, *Ist. rom.*, VII, Bucureşti, 1894, p. 360—365[25]. În legătură cu poezia cultivată de epocă, preţioase indicaţiuni în N. Cartojan, *Contribuţiuni privitoare la originile liricii româneşti în Principate*, în *Revista filologică*, I (1927), p. 189—206. Mărturisirea după care Alecu Văcărescu scria versuri şi pentru uzul prietenilor, în N. Cartojan, *art. cit.*, p. 202.

Pentru întreg capitolul, vezi tratatele de istorie literară ale lui Iorga, Densusianu, Murăraşu, Călinescu; pentru Ienăchiţă Văcărescu şi acela al lui G. Pascu; pentru Vasile Pogor, acela al lui G. Cardaş. Opera poetică a Văcăreştilor (Ienăchiţă, Alecu, Nicolae şi Iancu) a fost concentrată de P. Papadopol în ediţia sa *Poeţii Văcăreşti. Viaţa şi opera*

Scanned with OKEN Scanner

lor poetică, Bucureşti, 1940. Din nenorocire, ediţia este făcută în aşa fel încît raportarea la manuscris rămîne încă o necesitate imperioasă[26].

Asupra lui Ienăchiţă Văcărescu vezi datele comunicate de scriitor în *Istoria Otomanicească*, apoi Al. Odobescu, *Poeţii Văcăreşti*, în *Revista română*, II (1861), p. 492—531. D. Simonescu, în *Oraţiile domneşti în sărbători şi la nunţi*, publicat în *Cercetări literare*, IV (1941), p. 29—32, semnalează activitatea oratorică a lui Ştefan Văcărescu, ceea ce arată că interesul pentru literatură al familiei începe cu o generaţie mai înainte de cum se credea pînă acum. Lui Ştefan Văcărescu trebuie să-i atribuim şi versurile închinate domnitorului Scarlat Ghica, semnalate de I. Şiadbei în articolul *Poezia românească veche*, *Revista tineretului*, I (1943), nr. 2, p. 19—20. Necunoscutul Ştefan Ion care le semnează poate fi identificat cu Ştefan Ion Văcărescu. Despre Ştefan şi tatăl lui Ştefan, — Ion sau Ianachi Văcărescu, cumnat cu Brâncoveanu, — vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 131—132. Nimic deosebit ca biografie nu se poate reţine din studiul lui Th. Speranţiă, *Ienăchiţă Văcărescu*, publicat în *Revista Nouă*, II (1889), p. 121—126, cu specificarea că este „după A. I. Odobescu". Acelaşi lucru cu studiul lui P. Papadopol, cuprins în *Poeţii Văcăreşti*, şi cu acela al lui N. Tcaciuc-Albu, *Ienăchiţă Văcărescu (Viaţa — opera — influenţele străine)*, 1943. Pentru felul de viaţă al scriitorului şi felul cum el se oglindea în cronica mondenă a zilei, vezi D. Popovici, *Ienăchiţă Văcărescu şi cronica mondenă a timpului*, în *Studii Literare*, I (1942), p. 229—231. Tot aici, data morţii scriitorului: cu cîteva zile înainte de 19 iulie 1797; asupra acestei chestiuni vezi şi nota lui A. Z. N. Pop, în *Revista Fundaţiilor*, XI (1944), nr. 1, p. 217—218, care semnalează, după Gr. Creţu, *Cercetări despre tipografiile, xilografiile, librăriile şi legătoriile de cărţi din oraşul Bîrlad*, p. 15, data exactă a morţii: 12 iulie, 1797. În legătură cu călătoria la Viena, vezi şi I. Lupaş, *Documente istorice. Trei scrisori de la sfîrşitul sec. XVIII-lea*, în *Transilvania*, XL, (1909), p. 98—99. Pentru înţelegerea locului pe care poetul îl ocupă în conştiinţa poporului, este caracteristică manifestarea popularului scriitor N. D. Popescu, care crede, în articolul *Cîteva cuvinte asupra activităţii mele literare şi artistice*, *Calendarul pentru toţi*, 1899, p. 42, că apărarea lui Ienăchiţă Văcărescu n-o poate lua un „fiu din popor", ci numai cineva care a pactizat cu aristocraţia. Aceeaşi atitudine în V. A. Urechiă, *Ist. rom.*, III, p. 105—117. Privitor la relaţiile sale cu „Soţietatea filosofească", v. *Introducerea* lui I. Bianu la *Publicaţiunile periodice româneşti*. E posibil să fi stabilit astfel legături cu loja francmasonică „Sf. Andrei" din Sibiu şi să fie unul din „farmazonii" munteni împotriva cărora se ridică Nicolae Mavrogheni în 1787 (v.

V. A. Urechiă,, *Ist. rom.*, III, p. 108—109). S-ar putea explica astfel reeditarea gramaticii sale la Viena.

Despre *Trîmbiță românească*, vezi menţiunea lui I. Bianu, în *An.Ac.Rom.*, Dezbateri, S. II, T. XXXIV, p. 113 (şedinţa din 9 mai 1912) şi A. T. Dumitrescu, *„Trîmbiţa românească". Manifest public, patriotic şi revoluţionar de Ienăchiţă Văcărescu*, în *An.Ac.Rom.*, Sect. Lit. S. II, T. XXXVII, p. 21—46. Argumentarea în sprijinul paternităţii lui Ienăchiţă Văcărescu nu este concludentă; natura ei este indicată de comentariul a două versuri — ele însele ridicole:

Pe uscat ca şi pe mare
Şi pe jos tu eşti călare:

„Întrebuinţarea cuvîntului „mare" arată influenţa literaturii unui popor maritim, grec sau italian, căci noi românii nici la 1769 şi nici la 1821 nu ieşisem încă la Marea Neagră. E o aluzie la vechea stăpînire română peste toate ţările şi mările cunoscute". Poeziile reproduse şi analizate de Iorga, în articolele *Versuri nouă ale lui Ienăchiţă Văcărescu*, în *An.Ac.Rom.*, Sect. Ist., S. II, T. XXXV, p. 165—173 şi *Două poezii necunoscute ale lui Ienăchiţă Văcărescu*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 225—230. În ultimul articol semnalează traducerea *Cîntecului lui Ienăchiţă*, făcută de Bartholdy; asupra aceleiaşi chestiuni vezi datele preţioase pe care le aduce N. H. Gheorghiu, *Ienăchiţă Văcărescu popularizat în Apus*, în *Viaţa Românească*, XXXI, (1939), nr. 12, p. 43—57. În legătură cu *Amărîtă turturică*, vezi D. Găzdaru, *Originea şi răspîndirea motivului „amărîtă turturică" în literaturile romanice*, Iaşi, 1934, care concentrează între altele o bogată bibliografie a chestiunii, şi Ariadna Camariano, *Influenţa poeziei lirice neogreceşti asupra celei româneşti*, Bucureşti, 1935, p. 13—21, căreia îi revine meritul de a fi semnalat existenţa poeziei asemănătoare din colecţia, Ἔρωτος ἀποτελέσματα, publicată de Psalidas la Viena în 1792. D-sa crede însă că poezia lui Văcărescu nu face altceva decît să traducă pe cea grecească. — Cea mai discutată dintre toate poeziile lui Văcărescu este delicata *Într-o grădină*. Odobescu, în studiul amintit, se menţine în cadre acceptabile (*Revista română*, II, p. 509). În urma lui însă, G. Misail, care atribuie poezia lui Iancu Văcărescu, caută să-i dea o explicare simbolică, în articolul *Datini şi moravuri naţionale*, în *Atheneul roman*, I (1866), p. 169—170: „Chestiunea civilizaţiunei se aseamănă la noi, se esplică prin acea metaforă ce o aflăm în una din frumoasele idei versuite ale autorului *Primăverei amorului*, ale clasicului nostru poet Ioan Văcărescu..... Grădina, de bună seamă, nu e decît ţara noastră;

tulpina e naţionalitatea română; iar roza, civilizaţiunea născîndă. Vrînd a trăi şi a fi vii, noi nu putem stîrpi pe una, ca pe o rădăcină rea şi netrebnică dintr-un cîmp de lucru; nici nu putem zmulge pe alta, căci am fi vandali, barbari. — Ce este de făcut? Să armonizăm civilizaţiunea nouă cu naţionalitatea veche, să le hultuim pe amîndouă, una în alta, ca astfel, aseminea a doi arbori roditori, una să prinză rădăcină în alta". Cel care face apropierea între poezia lui Văcărescu şi poezia *Gefunden* a lui Goethe este V. A. Urechiă, în articolul *Văcărescu şi Goethe*, publicat în *Adunarea Naţională* din 8 iunie 1869. Urechiă este convins că Văcărescu este, în ezitarea lui de a soluţiona într-un fel oarecare dilema, „sublim" şi că Goethe, care sădeşte floarea în grădina sa, procedează practic, „ca un grădinar de la Erfurt". Afirmaţia lui Urechiă a fost ridiculizată — în cazul special, fără deplină dreptate — de T. Maiorescu, *Observaţiuni polemice, Convorbiri literare*, III (1869), p. 197. Cel care arată pentru prima dată că Văcărescu nu putea imita poezia lui Goethe este Sextil Puşcariu, *Goethe şi Ienăchiţă Văcărescu*, în *Cele trei Crişuri*, I (1920), nr. 13, p. 9—12: poezia lui Goethe a fost scrisă în 1813, aşadar în urma morţii lui Ienăchiţă Văcărescu. Acelaşi fapt îl semnalează în urmă şi I. E. Torouţiu, *Ienăchiţă Văcărescu şi Goethe*, în *Făt Frumos*, VI (1931), p. 200—204. Asupra aceleiaşi chestiuni revine Torouţiu, în aceeaşi revistă şi acelaşi an, în articolele *Între ştiinţă şi fantezie*, p. 287—290, şi *Acorduri introductive*, p. 299—300. În articolul amintit, Puşcariu era ispitit să explice poezia lui Văcărescu prin influenţa poeziei populare germane, ceea ce rămîne în sfera ipotezelor; Bogdan-Duică, în recenzia despre *Literatura română modernă*, a lui O. Densusianu, publicată în *Dacoromania*, II (1922) p. 725, crede că este vorba de influenţa poeziei populare române, iar M. Nanu, *Ienăchiţă Văcărescu şi variantele aromâne*, *Viaţa românească*, XXX (1938), nr. 2, p. 101—106, semnalează existenţa temei în poezia aromână. Nimic de reţinut ca indicaţie de izvor din studiul amintit al lui N. Tcaciuc-Albu, care vede pretutindeni în opera lui Văcărescu influenţe germane (Gleim, Pfeffel, Gellert).

Mărturia lui V. Popp în legătură cu Alecu Văcărescu, în prefaţa la *Psaltirea* lui Pralea, Braşov, 1827 (reprodusă în *Bibliografia românească veche*, III, p. 549); nota lui Peşacov din ms. ac. 332 este reprodusă în Catalogul ms. ac. II, p. 31. În 1829 Peşacov se gîndea la publicarea operelor lui Alecu Văcărescu, după cum mărturiseşte el într-o scrisoare adresată lui Carcalechi, pentru care vezi Al. Ciorănescu, *O scrisoare literară a lui Gheorghe Peşacov*, în *Revista Istorică*, XX (1934), p. 368—381 (se reproduc şi cîteva versuri greceşti din una din cele două satire ale lui Văcărescu). Date în legătură cu el, în *Istoria Otomană* a

Scanned with OKEN Scanner

lui Ienăchiță, în *Tesaur de monumente istorice*, II, p. 281, 302; în V. A. Urechiă, *Ist. rom.*, IV, p. 116, V, p. 311—312, 459, 470; VII, p. 348—357, 359—360, 386, 516—517. Vezi de asemenea *Catalogul* ms. ac. I, p. 575. Asupra Elenei Dudescu, soția lui Alecu, vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom. v. XIX*, I, p. 31 și *Doc. Hurm.*, X, p. 552—553. Asupra lui Alecu Văcărescu, vezi și D. Popovici, *art. cit.* în *Studii Literare*, I, p. 229—231. Întîmpinarea la acuzația că ar fi participat la asasinarea Veneției Văcărescu a fost publicată de I. C. Filitti, *Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor Române*, București, 1935, p. 53—55, iar după aceea de E. Vîrtosu, *Corespondența literară între Nicolae și Iancu Văcărescu*, București, 1938, p. 43—46. Pentru legăturile sale cu poezia neogreacă, vezi A. Camariano, *op. cit.*, p. 26—29. O parte din poeziile sale, traduse din greceşte, au fost publicate de E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 46—50. În *Versuri nouă ale lui Ienăchiță Văcărescu*, Iorga a publicat și cîteva poezii ale lui Alecu. Satirele au fost publicate, în originalul grecesc și în traducere românească, de C. Erbiceanu, *Două poezii ale lui Alex. Văcărescu, fiul lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XXI (1897), p. 322—328.

Pentru incidentele și discuțiile amintite în legătură cu grecii rămași în țară, vezi *Doc. Hurm.*, X, p. 211, 247. Proiectul de călătorie la Pisa al lui Nicolae Văcărescu, într-un raport din 14 martie 1823 al lui Kreuchely publicat în *Doc. Hurm.*, X, p. 217. Despre felul cum își petreceau timpul boierii refugiați la Brașov în 1821, vezi G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac*, București, 1933, p. 19—20, care se întemeiază pe *Memoriile* lui Nicolae Suțu, publicate la Viena în 1899.

Asupra lui N. Văcărescu, vezi, în afară de studiile citate anterior, și Heliade Rădulescu, *Nicolae Văcărescu*, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 99 (și în *Curier de ambe sexe*, II, p. 160—161). Esențială pentru înțelegerea scriitorului este corespondența cu Iancu Văcărescu, analizată de Iorga în *Ist. lit. rom. v. XIX*, I, p. 32—34 și publicată de E. Vîrtosu în lucrarea amintită mai sus. Influența poeziei saphice este menționată de I. M. Raşcu, *Alte opere din literatura română*, București, 1938, p. 24.

Asupra lui Matei Milo vezi I. Tanoviceanu, *Un poet moldovean din veacul XVIII. Matei Milo*, în *An. Ac. Rom.*, Sect. Lit., S. II, T. XX.

Asupra lui Conachi, vezi nota lui Pastiescu pe ms. ac. 30; de același, articolul *Literatura românească* în *Curierul românesc*, 1830, nr. 78; C. Negri, *Logofătul C. Conachi*, în *România literară*, 1855, p. 73—74 (la p. 74—77 se publică pentru prima dată poezia *Amorul din prieteşug*, iar la p. 123 se publică începutul cîntului II din traducerea poemei lui Pope); D. Bolintineanu, *Poezia română în trecut*, în *Albina Pindului*, I (1868), p. 90; G. Sion, *Suvenire despre poetul Conachi*, în *Revista*

Scanned with OKEN Scanner

Contimporană, I, (1873), p. 14—29, 89—105; Gr. Andronescu, *Poeţii noştri. Marele Logofăt Costachi Conachi*, în *Revista literară*, VII (1886), p. 222—231; Gr. H. Grandea, *Literatura străină. Poetul Christopol. — Societatea româno-greacă la începutul acestui secol*, *Revista literară*, VII, p. 775—790; Al. Papadopol Calimah, *Scrisoare despre Tecuciu*, în *Convorbiri literare*, XIX (1885—1886), p. 921—960; V. Alecsandri, scrisoare către Papadopol Calimah din 26 februarie 1886, în *Scrisori*, I, Bucureşti, 1904, p. 186—187; I. Bianu, *Costachi Conachi*, în *Revista nouă*, I, (1888), p. 129—132; Pompiliu Eliade, *De l'influence française ....*, p. 338—344; din Iorga, în afară de tratatul de istorie literară amintit, vezi şi *Ist. lit. rom., Intr. sint.*, p. 126—127 şi *Contribuţii la istoria mai nouă a literaturii româneşti. Ceva despre Costachi Conachi*, în *Revista istorică*, VII, (1921), p. 85—106; G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iaşi, 1922, p. 52. C. Botez, *Poezii inedite de Costache Conachi*, în *Viaţa românească*, I, (1906), p. 118—129; G. Bogdan-Duică, *Logofătul Costache Conachi*, în *Conv. lit.*, XXXVII (1903), p. 58—67, 162—175, 365—387; acelaşi, *Costache Conachi şi Tragedia lui Lentor*, în *Viaţa rom.*, III (1906), p. 333—339; acelaşi, *Despre poetul C. Conachi*, în *Făt-Frumos*, V (1930), p. 52—55; acelaşi, *Despre C. Conachi. Nurul în poezie şi teorie*, în *Făt Frumos*, V., p. 86—93; G. T. Kirileanu, *Ideea unirii la Marele Logofăt C. Conachi* în *Conv. lit.* XLIII (1909), p. 55—59; P. Grimm, *Traduceri şi imitaţiuni româneşti după literatura engleză*, în *Dacoromania*, III, (1924), p. 293—295; Ch. Drouhet, *Logofătul Konaki şi poezia franceză a epocii*, în *Viaţa rom.*, XXII (1930), nr. 1—3, p. 25—32; B. Munteanu, *Un chantre roumain de l'âme sensible*, în *Revue de Littérature comparée*, XI (1931). I. M. Raşcu, *Alte opere*,... p. 7—34; D. Popovici, *Pope şi Conachi*, în *Studii lit.*, I, p. 224—228. — Tratatul de versificaţie este amintit de I. Bianu în articolul citat mai sus şi de Bogdan-Duică în art. din *Viaţa Rom.*, 1906; insistă asupra lui D. Caracostea, *Arta cuvîntului la Eminescu*, Bucureşti, 1938, p. 384, care îl raportează la teoria metrică a lui Christopoulos (vezi şi p. 405). — Articolul lui Vogoride-Conachi, *Schiţe din viaţa şi familia Logofătului Conachi*, se publică în ediţia a II-a a *Alcătuirilor şi tălmăcirilor*. Moartea şi înmormîntarea Zulniei este pe larg relatată la *Albina românească*, 1831, nr. 42, din 15 octombrie; de reţinut din această notă faptul că poetul a făgăduit Zulniei înainte ca aceasta să moară, că nu se va căsători a doua oară şi că, la data aceea, Costache Negri, fiul Zulniei, era la studii la Odesa. — Memoriul lui Bois le Comte, în *Doc. Hurm.*, XVII, p. 400; raportul lui Cochelet, *id.*, p. 532—533; impresiile de călătorie ale lui Saint Marc Girardin, în *Souvenirs de voyage et d'étude*, Paris, 1852—1853. — Aprecieri asupra limbii lui Conachi în notiţa din

Scanned with OKEN Scanner

România literară, p. 123. — Conachi a fost comparat cu Petrarca, cu intenţia de a fi distrus prin comparaţie, de G. Călinescu, *Ist. lit. rom.* p. 91—94[27].

Oda către Dumnezeu a lui Dimachi s-a publicat în *Albina românească*, 1830, nr. 12; rectificarea redacţiei, care ia cunoştinţă de faptul că adevăratul traducător este Costache Stamati, în nr. 55 al *Albinei* din acelaşi an. Chestiunea a fost reluată recent de E. Dvoicenco, *Viaţa şi opera lui C. Stamati*, Bucureşti, s.d., p. 67—78. Şi totuşi, în urma acestui studiu, G. Călinescu continuă să atribuie opera lui Dimachi (Ist. lit. rom., p. 95), pe care îl crede capabil de „oarecare percepţie a cosmicului": pe cît de surprinzătoare atribuţia (lucrarea doamnei Dvoicenco este citată în bibliografie), pe atît de justă caracterizarea odei. Asupra lui vezi G. Sion, *Suvenire contimpurane*, Bucureşti, 1888, p. 455—458 (îi atribuie de asemenea *Oda către Dumnezeu*, pe care o reproduce) şi mai cu seamă G. Bogdan-Duică, *Un poet moldovan perdut*, în *Viaţa românească*, I (1906), p. 403—412.

Democrit, tipărit cu mult în urma morţii lui Scavinschi, este retipărit de A. Pumnul în *Lepturariul* său, III, Viena, 1862, p. 402—473. Jurnalul de călătorie la Borsec a fost publicat fragmentar de C. Negruzzi în cunoscutul său articol *Daniil Scavinschi*, în *Curier de ambe sexe*, II, p. 39—51 (reprodus imediat în *Foaie pentru minte*, 1840, nr. 13—15 şi ca introducere la ediţia din 1840 a comediei *Democrit*.) Textul complet al poemei în ms. ac. 423. Scavinschi a tradus ceva şi din *Macrobiotica* lui Hufeland. Traducerea se păstrează în ms. ac. 409. Asupra lui Scavinschi în afară de articolul lui Negruzzi, vezi C. Andreescu, *Istoricul Liceului Naţional din Iaşi*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional*, Iaşi, 1936, p. 22; poetul a fost elev al şcoalei de inginerie din Iaşi.

Informaţiile cele mai bogate asupra lui Vasile Pogor au fost date de T. Codrescu, în ediţia a treia a *Cărţii de citire* a lui A. Lambrior, Iaşi, 1894, de unde au fost reproduse în tratatul de *Istorie literară* al lui G. Cardaş, p. 219—220. Opera lui literară se păstrează în parte în ms. ac. 5288. Pentru enigme, vezi *Albina Rom.*, 1839, nr. 7. Satira *Neam vine şi neam se trece* a fost publicată în *Foaie pentru minte*, 1839, nr. 25; s-a reprodus în *Bucovina*, II (1849), nr. 20 şi în *Lepturariul* lui Pumnul, IV, I, Viena 1864, p. 97—100. În nr. citat din *Bucovina*, publicaţie duşmană lui Mihai Sturza, se arată chiar în titlu că satira este o profeţie care se realizează în 1849, iar în *Convorbiri literare*, V (1871), p. 291, se spune că ea a fost scrisă împotriva lui Mihai Sturza. La fel au fost interpretate lucrurile şi la apariţia ei, ceea ce determină pe scriitor să se justifice printr-o scrisoare publicată în *Albina româ-*

nească, 1839, nr. 70. Pentru discuțiile provocate de publicarea *Henriadei*, vezi D. Popovici, comentariul la I. Heliade Rădulescu, *Opere*, II, București, 1943, p. 531—532. Satira *Un cîntec pe care odă*, din care noi reproducem un fragment din ms. cit., a fost publicată în *Convorbiri literare*, V (1871), p. 291—292.

Opera lui Ionică Tăutul se păstrează în parte în manuscrise necatalogate la Arhivele Statului din Iași. Traducerea *Ruinelor* lui Volney a fost semnalată de M. Kogălniceanu în *Alăuta românească*, 1838, nr. 5. Se pune întrebarea dacă traducerea lucrării, amintite anterior, *Sculări* (ms. ac. 573), nu se datorește de asemenea lui Ionică Tăutul. *Epitaful* a fost publicat de Kogălniceanu în *Alăuta rom.*, 1838, nr. 5; *Cuvînt al unui țăran către boieri* s-a publicat în *Popolul suveran*, I (1848), nr. 20, cu indicația că ar fi fost scris de Tăutul; a fost retipărit de C. Erbiceanu în *Arhiva* din Iași, IV (1893), p. 327—332. Erbiceanu, care nu emite nici o ipoteză în ceea ce privește autorul, afirmă că manuscrisul pe care îl pune la contribuție datează de prin 1770—1775, ceea ce ar exclude pe Ionică Tăutul. *Scrisoarea ce au trimes un boier din Moldova către D. G. S. la Cernăuți* a fost amintită de A. Russo în *Amintiri*, în *România literară*, p. 507; o copie a ei ,în ms. ac. 5. *Strigarea norodului Moldovii* a fost analizată de Russo în articolul amintit, p. 528 și a fost publicată de E. Vîrtosu: *Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei*, *Viața românească*, XXII (1930), nr. 4—5, p. 83—100. Cele două cuvîntări adresate lui Ioniță Sandu Sturza au fost publicate de E. Vîrtosu: *Din scrierile inedite ale Comisului Ionică Tăutul*, *Viața Românească*, XXXI (1939), nr. 8, p. 60—70. — Asupra lui: articolul amintit al lui Kogălniceanu, în *Alăuta Românească;* Kogălniceanu îl amintește din nou în *Dacia literară*, (ed. II), p. 301; A. Russo, *art. cit.*, în *România literară* (în continuarea lui, p. 536—538, analizează proiectul de constituție al carbonarilor de la 1822, datorat lui Tăutu). Articolul lui Russo este reprodus în *Steaua Dunării*, 1855, nr. 25 și precedat de o notă, datorată probabil tot lui Kogălniceanu, care își propune să publice biografia scriitorului „care pentru țara sa, în grele împrejurări, au lucrat mai mult decît o întreagă generație". În urma lui, a vorbit despre Tăutu G. Sion, care deținea informația de la Costache Negruzzi, în articolul *C. Negruzzi. Epoca și scrierile sale*, în *Românul*, XII (1868), din 24—25 iunie. Articolul a fost reprodus parțial de G. Bogdan-Duică în *Tăutu — Beldiman — Negruzzi*, în *Făt-Frumos*, V, p. 156—157. L-a amintit V. Alecsandri, în *Introducere la scrierile lui Constantin Negruzzi*, în *Conv. lit.*, VI (1872), p. 10. Asupra atitudinii lui Iorga în această chestiune, vezi D. Popovici, *„Santa Cetate"*, p. 56. Iorga revine și în *Un jacobin moldave au XIX-e siècle*, Paris, 1937. Apre-

Scanned with OKEN Scanner

cierile favorabile ale lui Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura românească*, Iaşi, 1922, p. 78—81 (ed. II; ed. I, apare tot la Iaşi, în 1909). Părerile sale au fost discutate de N. Iorga, *Teoriile literare ale unui nou profesor de universitate*, în *Neamul românesc literar*, I (1909), p. 330. Problema constituţiei cărbunarilor a fost discutată de D. V. Barnoschi, *Originile democraţiei române, — „Cărvunarii". Constituţia Moldovei de la 1822*, Iaşi, 1922. De reţinut şi poezia pe care o închină scriitorului nepotul său, G. Tăutul, în *Foiletonul Zimbrului*, 1856, p. 199. — Rezultă din aceste mărturii că Ionică Tăutul este unul dintre creatorii democraţiei române. Puţinul ce cunoaştem din opera lui literară justifică această convingere.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] Un tablou al vieţii sociale în principate la începutul veacului trecut şi o definire a funcţiilor pe care poezia le îndeplineşte în acest context social în Ovidiu Papadima, *Anton Pann „Cîntecele de lume" şi folclorul Bucureştilor*. Studiu istoric-critic, /Buc./, Ed. Acad., 1963 (capitolul *Lumea „Cîntecelor de lume"*).

[2] V. Cândea, *Ienăchiţă Văcărescu diplomat*, în *Lumea*, 1965, nr. 6.

[3] Ariadna Cioran-Camariano demonstrează (*Despre poema patriotică antiotomană „Trîmbiţa românească"*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 457—464) că poema nu-i aparţine lui Ienache Văcărescu, ea fiind o adaptare a marşului grec al lui Coray, în forma din ediţia a doua, apărută în 1821.

[4] Al. Piru consideră că poeziile închinate cişmelelor lui Moruzi — domn „pe care poetul nu avea motive să-l laude — i-au fost greşit atribuite lui Ienache Văcărescu"; mai puţin argumentată e însă eliminarea din opera lui Ienache a poeziilor religioase, „improbabil de el" (*Poeţii Văcăreşti*, /Buc./, Ed. tiner., /1967/, p. 37—38).

[5] Discuţia e simplificată — fără argumente însă — de Al. Piru: „Modelul lui Ienăchiţă Văcărescu a fost indiscutabil o poezie din culegerea lui Athanase Psalidas..." (*Op. cit.*, p. 41).

[6] Poezia lui Alecu Văcărescu este integrată de D. Păcuraru (*Clasicismul românesc*, Buc., Minerva, 1971) poeziei neoclasice galante a secolului, „ostentaţia în exprimarea pasiunii care lasă impresia afectării datorîndu-se tradiţiei poetice sărace, influenţei repertoriului lăutarilor şi, poate, unei tendinţe baroce" (p. 42). O interpretare nouă în Al. Piru, care, plecînd de la observaţiile lui Călinescu asupra lui Conachi, descifrează în erotica lui Alecu Văcărescu imagini şi atitudini caracteristice petrarchismului (*Lit. rom. veche; Poeţii Văcăreşti*). Petrarchismul poeziei lui Alecu Văcărescu şi în Ovidiu Papadima, *Anton Pann*....,

Scanned with OKEN Scanner

p. 47—54. Pe aceeaşi linie, o bună analiză în M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, p. 67—88.

[7] Al. Piru (*Poeţii Văcăreşti*, p. 66) dă, ca an al naşterii lui Nicolae Văcărescu, 1784.

[8] „Nicolae Văcărescu n-a întreprins, pare-se, nimic împotriva lui Tudor, căruia i-a remis oameni şi bani" (Al. Piru, *Op. cit.*, p. 67).

[9] „Murise.... la 12 octombrie 1825" (Al. Piru, *Op. cit.*, p. 68).

[10] „Modelul lui în erotică este acelaşi Anacreon, îmblînzit prin Petrarca sau poate prin mai noul Metastasio, arcadianul" (Al. Piru, *Op. cit.*, p. 68—69).

[11] Pentru tîrzia circulaţie, în mare parte anonimă, a poeziilor lui Conachi, v. şi Al. Piru, *Conachi şi Eminescu*, în *România literară*, II, 1969, nr. 7).

[12] V. şi Al. Teodorescu, *Scrisori inedite ale lui C. Conachi către P. D. Kiselev*, în *Revista arhivelor*, VI (1963), nr. 2, p. 252—256 (cuprinde şi portretul pe care Kiselev i-l face lui Conachi).

[13] Al. Teodorescu acceptă ca dată a naşterii 14 septembrie 1778 (*Prefaţă* la C. Conachi, *Scrieri alese*, ediţie Ecaterina şi Al. Teodorescu, Buc., E.P.L., 1963, p. V—VI).

[14] Ediţia recentă, pe care am citat-o mai sus, cuprinde, alături de poezie, teatrul, *Scrisoarea către mitropolitul Veniamin* şi *Meşteşugul stihurilor româneşti*.

[15] P. Cornea, *Costache Conachi sau luminismul în anteriu şi giubea*, în *Studii de literatură română modernă*, /Buc./, E.P.L., 1962, p. 79—102. Lucrărilor în proză ale lui Conachi li se mai adaugă o traducere adnotată, *Privire politicească a Evropii din anul 1825*, traducere semnalată şi atribuită lui Conachi de Perpessicius (P. Cornea, *Op. cit.*, p. 86).

[16] „Factura clasică" a scenetelor lui Conachi în D. Păcuraru, *Clasicismul românesc*, p. 43; tot aici, figuraţia clasică mitologizantă din poeziile sale. Un reflex al *Mizantropului* lui Molière în *Amoriul din prieteşug* (în numeroase copii din epocă, numele îndrăgostitului nu e Ikanok, ci Oronte) surprinde N. A. Ursu (*Note la poezia lui Conachi*, în *Cronica*, VI (1971), nr. 1); tot aici se semnalează ecouri ale *Henriadei* lui Voltaire în *Jaloba mea*.

[17] Raportarea — datorată lui G. Călinescu — nu izvorăşte din intenţia de a-l „diminua" sau de a-l „distruge" pe Conachi. Nu este vorba de o apropiere valorică şi, de altfel, G. Călinescu nu-l raportează pe Conachi la Petrarca (consideră improbabil ca poetul italian să fi fost cunoscut de Conachi), ci la petrarchismul secolului al XVIII-lea, care diferă sub numeroase raporturi de petrarchismul originar. Renaşterea a cunoscut o adevărată bătălie Petrarca, în care petrarchismul era che-

Scanned with OKEN Scanner

mat să consolideze estetic poziţiile filozofice cîştigate de platonism, dar în care, pe de altă parte, maniera petrarchizantă devine subiect de parodie al poeţilor burleşti, al unui Berni în primul rînd. Prin Renaştere şi prin Arcadia, anumite atitudini sentimentale şi anumite imagini caracteristice petrarchismului supravieţuiesc şi devin una din componentele poeziei galante a epocii. Acestei componente i s-ar putea adăuga o alta, de provenienţă cavalerească, şi ea consolidată prin intermediul Renaşterii. Penetraţia unor motive („dragostea—boală") din romanul cavaleresc, răspîndite la noi prin cărţile de colportaj şi devenite o componentă a „cîntecelor de lume" e urmărită de Ov. Papadima, *Începuturile liricii moderne (Cîntecul popular, cîntecul de lume, — Văcăreştii şi Conachi)*, în *Rev. de ist. şi teorie lit.*, tom XX (1971), nr. 1, p. 45—53; tot aici, precizări esenţiale asupra raporturilor dintre petrarchism, „mica poezie" galantă franceză şi poezia lui Conachi. Observaţiilor din acest studiu, privitoare la pătrunderea unor motive din romanele cavalereşti în lirica epocii, li s-ar putea adăuga constatarea ritualizării cavalereşti a eroticii, vizibilă în special în poezia lui Alecu Văcărescu.

[18] Existenţa unei dimensiuni preromantice în poezia lui Conachi nu poate fi totuşi negată. V. în acest sens, demonstraţia lui M. Anghelescu în *Preromantismul românesc*, p. 134—136.

[19] V. şi Al. Duţu, *Primele contacte literare anglo-române*, în *Explorări ...*, p. 96.

[20] Interesantul tratat de poetică al lui Conachi, a cărui sursă ar putea fi Christopoulos, a fost publicat de Ecaterina şi Al. Teodorescu în ediţia citată şi comentat în *Prefaţă*, p. XXXIII—XXXIV.

[21] Lui Dimachi îi atribuie Ş. Cioculescu şi piesa *Sfatul familiei*, semnalată în *Prima piesă românească* (*Gazeta literară*, 1958, nr. 50), publicată în *Viaţa românească*, XIV (1961) şi comentată în *Întîia noastră comedie originală: „Sfatul familiei"* (*Viaţa rom.*, XIII (1960), nr. 12, reprodus în *Varietăţi critice*, /Buc./, E.P.L., 1966, p. 93—121); v. şi Ion Gheţie, *Prima piesă românească*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, XI (1960), fasc. 2, p. 252—258.

[22] Lucrărilor lui Pogor trebuie să li se adauge cele atribuite şi analizate de Emil Vîrtosu în *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Buc., Ed. Acad., 1957, p. 465—540: *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova, la anii de la zidirea lumii 7329, iar de la întruparea mîntuitorului nostru Isus Hristos, 1821* (reprodusă în studiul citat); *Dialog între fire şi Moldova*, precum şi poezia în limba franceză *Oubli*.

[23] M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, p. 193—194.

Scanned with OKEN Scanner

[24] Spre sfîrşitul vieţii, Tăutu redactează un tratat *Asupra meşteşugului ocîrmuirii* şi începe să scrie o *Gramatică a limbii franţozăşti* după Ch. P. Girault Duvivier — v. Dan Mănucă, *Gramatica manuscrisă a comisului Ionică Tăutu*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Filologie, X (1959), nr. 1—2. Raporturile cu Volney în Dan Mănucă, *Ionică Tăutu şi Volney*, în culegerea *Probleme de literatură comparată şi sociologie literară*, p. 181—184 (traducerea *Ruinelor* şi influenţa lui Volney asupra gîndirii politice şi filosofice a lui Tăutu în *Cercare împotriva deiştilor...* şi *Zidirea politicii întemeiată pe firea omului*). Activitatea politică în Emil Vîrtosu, *Les idées politiques de I. Tăutul, candidat au trône de Moldavie en 1829*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1965, nr. 2; Id., *Ionică Tăutu — pagini inedite*, în *Rev. de ist. şi teorie lit.*, XV (1966), nr. 1, p. 131—149. Date biografice în *Ist. lit. rom.*, II, p. 156—159.

[25] Comedie atribuită lui Iordache Golescu de către T. Avramescu, *În legătură cu începuturile dramaturgiei româneşti*, în *Viaţa rom.*, 1961, nr. 3.

[26] Poeţii Văcăreşti, *Versuri alese*, ediţie îngrijită de Elena Piru, prefaţă de Al. Piru, Buc., E.P.L., 1961.

[27] G. Călinescu, *Material documentar despre C. Conachi*, în *Studii şi cerc. de ist. lit. şi folclor*, III (1954), p. 125—130; Id., *Rectificare*, în *ibid.*, IV (1955), nr. 9 (despre o presupusă călătorie de studii); N. A. Ursu îi atribuie o traducere a lui *Oreste* (*Tragedia „Oreste" a lui Voltaire tradusă de C. Conachi*, în *Iaşul literar*, 1960, nr. 9); N. Perianu, *Poezia lui Conachi şi folclorul*, în *Limbă şi literatură*, 11, Buc., 1966.

Scanned with OKEN Scanner

ÎN CĂUTAREA EPOPEII

96. Pe deasupra tuturor scriitorilor epocii se ridică figura impunătoare a lui Ioan Budai-Deleanu, a cărui operă încorporează o nouă spiritualitate și deschide vaste perspective. Înstrăinarea în care împrejurările vitrege l-au făcut să trăiască a fost însă fatală destinului său literar: opera lui n-a putut circula și ea n-a putut influența; de aceea poezia română de pretutindeni n-a profitat în nici un fel de experiența aleasă a *Țiganiadei*.

În Transilvania, poezia aceasta îmbrăcase încă de mult forma gravă a metrului antic. Uneori se scria direct în latinește și *Elegia* lui Șincai nu este singura mărturie în acest sens. Alteori versul românesc se încărca de mitologie antică și de reflexe din Psalmist, ca în *Odă pentru pomenirea mutării cei deapururea a Augustei Mariei Teresiei*, fie spre a plînge moartea împărătesei, fie spre a implora protecția cerului pentru noul împărat, Iosif II:

Muzelor! Încă tot glăsuiți mîhnirea,
Ce? Tot învădiți graiuri de oftare?
S-au deșteptat la glasul
Cel cu suspin al Daciei
Inima mea;
Trist, trist cîntă citera ei.
. . . . . .

N-au trecut hotărîrea pînă acum,
Tot stau triste muzele
Și împletesc cuvinte smerite de plîngere.

Însă Iosif plinește noianul,
Fiul Augustei
Cumpănă sfîntă în dreapta ținînd.
Cerule sfinte! Ascultă,
Ascultă! Ține pe Iosif
Al doilea
Traian!

Savantă este cele mai adeseori și factura versurilor din *Psaltirea* tradusă de Teodor Corbea, care nu mai păstrează aproape nimic din spontaneitatea și fluența psalmilor traduși de Dosofteiu.

Influența poporană străbate însă și aici; împletită cu vremea cu anumite influențe străine, avea să ducă la unele opere de o reală putere de circulare. Ea poate fi surprinsă în primul rînd în poeziile cuprinse într-o broșură mixtă publicată în 1768, *Cîntece cimpenești cu glasuri rumânești*. Influența versului popular se resimte și în opere ocazionale, cum este *Jalele păcurarilor din Ardeal lîngă sicriul maicii Teresii*, care reface, într-o falsă mentalitate pastorală și în formă dialogată *Oda pentru pomenirea mutării . . . Mariei Teresiei*, cu aceeași plîngere a morții împărătesei și cu aceleași urări pentru Iosif II. Versul popular cucerește însă scena. Sulzer reproduce fragmentar o astfel de încercare dramatică în care, cu prilejul unei nunți, ciobani români dau expresie sentimentelor lor într-o limbă necanonisită în academiile frumoaselor maniere. Cunoștințele cu totul aproximative de limbă românească ale scriitorului elvețian fac ca multe versuri să rămînă obscure; linia generală se poate prinde însă și descrierea pe care unul din personaje o face unei fete poate fi gustată în sarea ei satirică, asemănătoare strigăturilor populare:

Numai părul a can (sic) creţe
Dinții sînt din tinerețe
Albișor și albișor,
Stau ca stîlpii la stobor.
Ce să-ți spui, măi frate Stan,
Are-o glugă plin' de bani!

Asemănătoare acesteia este și *Occisio Gregorii Vodae*, comedie burlescă și trivială, în care se relatează uciderea domnitorului

Scanned with OKEN Scanner

Grigore Ghica al Moldovei și care a luat naștere în medii studențești, probabil la Blaj, în jurul anului 1780[1].

97. În afară de încercări de felul acesta și în afară de încercările unor scriitori ca Șincai, Lazăr, Teodorovici Nica, G. Montan *(Versuri la naşterea Domnului şi Mîntuitorului nostru Iisus Hristos*, 1813), Naum Petrovici, autor de versuri encomiastice, de P. Furdui *(Verşul Cotranţii, 1818)*, literatura românească din Ardeal de la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX înscrie numele popularilor scriitori Ion Barac și Vasile Aaron, pe acela al bănățeanului Dimitrie Țichindeal și pe al lui Ion Budai-Deleanu. Sînt distanțe mari între ei: Aaron, Barac și Țichindeal nu sînt decît moneda măruntă și comună în care elementele eterogene n-au izbutit să ajungă la o fuziune desăvîrșită și, mai cu seamă, n-au ajuns să capete o semnificație proprie. Opera lor este astfel departe de a se impune printr-o valoare artistică deosebită; ea rămîne însă semnificativă pentru un anumit stadiu din cultura română, caracterizat prin incapacitatea de a disocia între sine valorile.

98. Vasile Aaron a făcut astfel figură de geniu. Și geniul acesta s-a putut valorifica în lumea poeziei printre altele și prin faptul că poetul, care este socotit ca făcînd parte „din școala împăratului Iosif II", a fost înzestrat de fatalitate cu o soție atît de amarnică, încît numai poezia îl putea consola de nenorocirile casnice. Născut pe la 1770, a studiat la Blaj teologia și la Cluj dreptul, susținîndu-se, după mărturisirea lui Pumnul, „numai pren cundăciuni cu învățăciunea altor învățăcei". A fost jurat procurator la Sibiu și din îndeletnicirile sale juridice a luat naștere acel *Praxis al forumurilor bisericești*, operă rămasă pînă astăzi în manuscris. Moare în 1822.

Opera lui poetică originală este foarte redusă. Se poate aminti în sensul acesta o poezie dedicată lui Dimitrie Vaida și publicată în fruntea volumului *Orationes* al acestuia, la Sibiu, în 1809. Este o poezie ocazională și, scrisă în latinește, ea ne arată că Aaron izbutește să fie tot așa de cenușiu și cînd scria în limba strămoșilor ca și atunci cînd scria în românește. Mai puțin fericite încă sînt ale sale *Versuri veselitoare la zioa numelui Exţellenţiei Sale Domnului Domn Ioann Bobb*, publicate la Sibiu în 1806, sau acelea, tot atît de veselitoare, închinate lui Samuil Vulcan cu prilejul sfințirii sale ca episcop de Oradea Mare și publicate tot la Sibiu, în 1807: *Versuri veselitoare întru cinstea Praluminatului și Preosfinţitului Domn Samoil Vulcan.*

Scanned with OKEN Scanner

Şi scriitorul a fost tot atît de puţin fericit cînd în loc de versuri veselitoare a scris versuri jalnice cum sînt cele închinate înmormîntării lui Teodor Mihești: *Verș jalnic la îngropăciunea D. Teod. Mihești.*

Aaron este însă un traducător şi un imitator sîrguincios. De altfel din acest punct de vedere ar fi foarte greu să se stabilească linia despărţitoare între ceea ce înseamnă traducere şi ce este imitaţie în opera sa. În ordinea traducerilor se menţionează *Bucolicele* şi *Eneida* lui Virgiliu. Cea dintîi dintre acestea nu ne-a parvenit; cea de a doua, care datează din 1805, aduce traducerea primelor opt cărţi ale epopeii latine şi a fost publicată fragmentar tîrziu, în 1877. Aaron mărturisește în prefaţă că a urmărit un îndoit scop: mai întîi, să dea compatrioţilor săi o idee despre strălucirea strămoşilor, iar după aceea să pună la îndemîna elevilor ce studiau limba latină un text paralel în românește. Intenţiile acestea frumoase, care-l determină pe scriitor să creadă că neamul românesc va primi „cu rîvnă şi poftă“ „cele ce din meşteşugul poeticesc purced“, sînt însă victima acestui meşteşug poeticesc al său. Este o traducere prolixă, a cărei încărcătură inutilă de cuvinte este trădată chiar de titlul ei românesc: *Istoria lui Virgiliu Maro, despre stricarea Troiei prin greci şi ridicarea neamului râmlenesc după mergerea lui Eneas cu sociile sale în Italia.* Textul este la înălţimea titlului:

Eu cel ce odinioară
Cu cimpoaie subţioară
Am cîntat călătorind
Şi din pădure ieşind,
Umblînd încet, încet, lin,
Acelea care se ţin
De-a pămîntului lucrare
Învăţai fără-ncetare,
Care lucru prea plăcut
Plugarii toţi l-au avut;
Pusu-mi-am acum în gînd
Ca, luînd vreme şi rînd,
Să cînt groaznica bătaie
Şi a focului văpaie,
Ce atunci s-au întîmplat
Cînd din Troia s-au mutat

Scanned with OKEN Scanner

Bărbatul acel vestit,
Carele au fost silit
De din țara lui s-au dus
Și sălaș vecinic și-au pus.

La *Georgicele* aceluiași poet latin trebuie raportată o altă lucrare a lui Aaron, *Anul cel mănos*, care apare de asemenea la Sibiu la 1820. Alături de Virgiliu, Ovidiu a preocupat de aproape pe scriitorul român. Traducerile sale din *Metamorfoze* nu s-au publicat decît foarte tîrziu și incomplet, dar într-o prelucrare relativ liberă, Aaron însuși a dat la lumină la Sibiu, în 1807, două dintre aceste legende: *Piram și Tisbe* și *Echo și Narcis*.

Cu *Patimile și moartea Domnului și Mîntuitorului nostru Is. Hs. În stihuri alcătuită*, Vasile Aaron a încercat să dea literaturii române o epopee religioasă. Opera apare la Brașov în 1805 și se retipărește la Sibiu în 1808. Nici de data aceasta însă scriitorul nu este original: la o distanță oarecare și într-o transpunere lentă și prolixă, *Patima* lui reproduce *Messiada* lui Klopstock. El elimină însă unele momente din poema germană, organizează alteori materialul într-o formă diferită de aceea a originalului, dar, în liniile ei mari, poema română se hrănește din aceea a lui Klopstock. Arsenalul poetic al lui Aaron nu dispunea de forme metrice variate și astfel poetul ajunge să redea în același vers de factură poporană și versul grav al lui Virgiliu și versul grav al lui Klopstock, și epopeea eroică și epopeea religioasă. Procedeul duce la rezultate surprinzătoare: Iuda, care o clipă se gîndește să se ucidă cu ajutorul sabiei, ajunge în cele din urmă să se spînzure într-o îmbinare săltăreață de iambi și de trohei:

Scoate sabia din teacă,
O ascute și o freacă,
Să uită la ea apoi
O bagă iar înapoi,
Prinde în mîni aspra fune
În grumaz vine și-o pune,
Într-o pădure se bagă
Celalalt cap sus îl leagă
Întru un copaciu frunzos
Fiind cam plecat în jos,

Scanned with OKEN Scanner

Şi apoi jos să sloboade
Şi funea la gît îl roade,
Spumează, se năduşeaşte
Vreme scurtă şi plesneaşte.
Aşa Iuda au pierit,
Spînzurat şi năduşit.

O imitaţie, al cărei punct de plecare rămîne de stabilit, este şi *Istoria lui Sofronim şi a Haritei cei frumoase*, tipărită la Sibiu în 1821. Opera fusese tradusă încă de mai înainte de Iordache Slătineanu şi, profitînd din plin de această traducere, Aaron ajunge la o fluenţă a versului neîntîlnită în altă parte la el[2]. În aceeaşi ordine a operelor imitate sau traduse amintim în continuare *Vorbire în versuri de glume între Leonat beţivul şi Dorofata muiarea sa* (Sibiu, 1815), al cărei izvor rămîne de asemenea necunoscut. Versurile sale de glume din această lucrare sînt la înălţimea celor veselitoare de aiurea:

N-am apetit la mîncare
Deşi mînc ce bun îmi pare,
Stă în rînză, se-ntăreşte
Şi cu greu se mistueşte.

În anumite momente pătrunde însă într-însele ceva din spiritul ascuţit al satirei poporane:

Îngroapă-mă, puiul meu,
Aproape de făgădău
. . . . . .

Cu nădragii de anglie
Petece pe ei o mie.

O imitaţie este desigur şi *Reporta din vis*, cu toate că scriitorul accentuează din loc în loc elementele în legătură cu românii. Începutul aduce astfel o descriere a Daciei, apoi a ruinelor cetăţii Sarmis, pe care poetul o compară cu Troia. Dar ceea ce interesează îndeosebi nu sînt faptele acestea, ci ideile dezvoltate şi subsumate învăţăturii evanghelice: toate sînt trecătoare afară

Scanned with OKEN Scanner

de faptele bune; moartea culege pe bătrîn și pe tînăr, pe cel slab și pe cel tare, pe Iov și pe Cresus:

Pe-a cui seamă trupul cu mîncări îngrași?
Cui gîndești grăsimea trupului să lași?

Tablouri întunecate se succed cu rapiditate și în unele momente poetul dovedește o mai mare putere de plasticizare. Așa este portretul pe care îl face avariției:

Pîntecele-i latră flămînd ziua toată;
În gînduri și grijă necurmat înoată;
E rob la avere; averea îl poartă
Cum poartă pisica o pasere moartă.

Cu mult mai importantă este însă prefața acestei lucrări, în care scriitorul pune o serie de probleme în legătură cu limba română, cu poporul român și chiar cu teoria literară. Aaron este convins că limba română descinde din cea latină, dar că ea este amestecată într-o măsură oarecare cu elemente dacice, gotice, slave. Această constatare îl făcuse pe el să năzuiască, în ediția a doua a *Patimei*, către o purificare: „cît stările împrejur și alcătuirea versurilor ar îngădui", spune el acolo, „toate cuvintele cele străine, care ca neghina în grîul cel curat se văd multe a fi în limba românească vîrîte, să le las afară și să întrebuințez altele adevărate românești". Limba aceasta nu este vorbită numai în Dacia Traiană, ci și în cea Aureliană și în insule izolate ea ne întîmpină pînă la Viena, Veneția, Triest. Vorbită pe o întindere așa de mare, era firesc lucru să ajungă la unele diferențieri regionale. La fel cu italiana, „sorioara limbei noastre cei românești", ea este, în ultimă analiză, limba latină stricată din pricina năvălitorilor barbari. Și asemenea celorlalte limbi romanice, ea poate împrumuta cuvintele de care are nevoie din latinește, „dulcea sa maică".

Limba română i se pare de altfel tot atît de aptă pentru versificație ca și cea italiană, pe care toată lumea o aprecia pentru această însușire aleasă a ei: „cele mai dulci verșuri și mai desfătătoare, în limba italienească s-au scris, și se scriu pînă astăzi, și dintr-acea pricină mai în toate teatrele (locuri sau căsi în care se fac comedii) și a neamurilor celor străine

Scanned with OKEN Scanner

pînă de curînd se cînta mai tot *opere* italienești (opera se zice comedia în care să află versuri și cîntece amestecate cu fapta despre care e alcătuită comedia) e un lucru la cei procopsiți de obște cunoscut". În continuare el vorbește despre „închipuirile" poetice, „fictiones poeticae", printre care cuprinde și pe vechii zei. Necesitatea acestor figuri poetice i se pare evidentă pentru poezie și scriitorul, a cărui limbă n-a fost subțiată pe lama abstracțiunilor, o subliniază într-o serie bogată de comparații: „precum e briciul din fer moale și fără oțăl făcut, precum zidul fără var și năsip, și precum mîncarea, fiertura sau friptura nesărată, așa e și scrierea unora întîmplări ca aceste fără de închipuiri poeticești". De altfel nu numai aici scriitorul își pune probleme de teoria literaturii. Articulațiile morale ale *Patimei* le subliniase în prefața celei de a doua ediții a acestei opere. Același lucru îl afirmă și în *Cuvînt înainte* la *Anul cel mănos*, care nu era numai o jucărie a minții, ci și o operă morală. În forme rudimentare avem exprimat aici preceptul după care arta este combinarea plăcutului cu utilul, acel „utile dulci" de care se lăsa condus Horațiu. În aceeași prefață scriitorul se arată preocupat în continuare de raportul în care se găsesc între ele diferitele arte. Cele mai înrudite sînt pictura, muzica și poezia. Argumentarea este destul de nebuloasă în aceste ținuturi în care discuția presupune finețe de observație, o logică subtilă și o expresie adecvată. În locul tuturor acestora Aaron ne face să aflăm că „pictorul, urmînd firea, cu aceleași văpsele tipărește și ce e vesel și trist, urîtul și frumosul într-o potrivă iese din fabrica lui. Muzicul, după tocmirea și aflarea stării împrejur, pe lîngă clătirea degetelor cea cu măestrie, tot cu o coardă răsună și răvarsă glas și veselos și jalnic. Întocmai și versul poeticilor e schimbătoriu și nestatornic". Fraza scriitorului nu izbutește să exprime ideea lui, în afară de cazul cînd ea s-ar resemna să ne facă să vedem că toți acești artiști se înrudesc între ei prin faptul că au putința să creeze pe planuri diferite, să exprime sentimente diferite. Oricît de puțin lămurit în soluția către care năzuia, este totuși un merit pentru scriitorul transilvănean că avea preocupări de această natură. Mai mult însă: el nu este străin nici de discuțiile în legătură cu natura artei. Întrebarea și-o punea în aceeași prefață și el răspundea cu toată îndrăzneala: arta este un joc și ca atare ea nu poate exista decît în afara oricărei constrîngeri.

Scanned with OKEN Scanner

Aaron nu este străin nici de probleme referitoare la versificaţie. Aminteşte unele dintre acestea în prefaţa *Patimei*, unde vorbeşte de eliziunea unor vocale finale, de „sorbiri de silave"; dar insistă îndeosebi în prefaţa la *Sofronim şi Harita*, în care, fără să dea terminologia, vorbeşte totuşi de cezură: „în cetanie la mijlocul fieştecăruia stih să steae pînă cînd s-ar putea număra: unul, doi, trei". Este preocupat apoi de funcţiunea metrică a lui *i* şi *u* asilabici, precum şi de măsura versurilor.

Poezia lui Aaron nu este decît foarte arareori poezie, gîndirea lui în legătură cu limba română nu este originală, teoria lui artistică luptă cu naivităţi, cum este acea clătire a degetelor prin care voia să prindă esenţa artei muzicale, iar expresia este tot ce poate fi mai puţin fericit. Cu toate acestea scriitorul se revoltă la gîndul că unii sau alţii ar putea bănui că nu este „bine procopsit în măestria poeticească" şi era sincer convins că din „fabrica măestriei poeticeşti" nu ieşise pînă atunci nici o carte românească asemănătoare cărţilor sale. Şi pentru ca geniul despre care se vorbea în legătură cu el să fie prevăzut cu toate atributele genialităţii, un singur lucru mai lipsea: convingerea că poetul lucrează sub influenţa unei puteri divine. Aaron nu ne-a lipsit nici de această bucurie: concepţia aceasta, care leagă pe poet de cer, a fost turnată de el în două versuri din *Eneida* sa, versuri pline de toată pulberea pămîntului:

Lucrul cel poeticesc
Nu e lucru pămîntesc.

99. Al doilea scriitor popular al Transilvaniei de la începutul secolului trecut este Ion Barac. Născut la 1776 sau 1777, face studiile secundare la liceul reformat din Aiud şi se specializează în ştiinţele juridice la Cluj. Cîtăva vreme funcţionează ca învăţător la Avrig lîngă Sibiu. În 1802 trece în aceeaşi calitate la şcoala românească de la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, iar după aceea îl întîlnim ca avocat. În 1805 se angajează ca translator la primăria oraşului Braşov, funcţiune pe care o păstrează pînă la sfîrşitul vieţii, în 1848.

Bun cunoscător al limbilor latină, germană şi maghiară, Barac caută puncte de sprijin pentru opera sa literară în literaturile respective, în primul rînd în literatura germană şi cea maghiară. Opera lui este bogată, dar ea nu se înscrie decît

Scanned with OKEN Scanner

în registrele inferioare ale artei. Popularitatea i-a cucerit-o *Istorie despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă și pustiită crăiasă, adecă o închipuire supt care se-nțelege luarea țării Ardealului prin Traian Chesariul Romaniei,* care apare la Sibiu în 1801. La București se publică, în 1821, *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului carea s-a împlinit după cuvîntul ce s-a zis că nu va rămîne piatră pe piatră, scoasă din cartea lui Iosif Flavie pe scurt și în 9 cînturi în stihuri alcătuită,* iar la Brașov apare, între 1836—1838, traducerea *Halimalei*[3]. Tot acolo se publică *Nașterea și toată viața minunatului Piticot de un cot și cu barbă cu tot* (1842), precum și *Cei trei frați gheboși sau trei bărbați și o muere* (1843). Nu se cunoaște data de apariție a primei ediții din *Toată viața, istețiile și faptele minunatului Tilu Buhoglindă,* din care apare o a doua ediție în 1846[4]. După moartea scriitorului se publică la Sibiu, în 1859, *Traghedia lui Samson în cinci perdele. Rătăcirile și întîmplările lui Odiseu,* păstrat în manuscris ac. 209, s-a publicat în parte în *Revista Carpaților* din 1877. În *Transilvania* din 1893 apare poema *Moartea Polixenii Radak,* iar *Pipelea Giscariul* se publică la Arad în 1916. Spre a avea o imagine completă a ceea ce însemnează operă tipărită a scriitorului, trebuie să amintim și scrierile sale publicate în *Foaia Dumineci,* redactată de el[5], și în *Foaia pentru minte, inimă și literatură* a lui Bariț, precum și unele versuri care însoțesc anumite cărți publicate, cum sînt acelea care preced *Psaltirea* tipărită la Brașov în 1820.

Numeroase sînt însă scrierile care au rămas în manuscris. În această ordine amintim în primul rînd *Vrednica de iubire evropeană Constantina,* operă tradusă din limba germană, și păstrată în manuscrisul 167 al Academiei Române. Importanța ei nu se concentrează atît în cuprins — este vorba de o madamă Constantina, galantă și vrednică de iubire și care, între altele, „a corespondeluit cu Vandaim pînă nu să cununasă cu dînsul" — ci în prefața în care Barac formulează unele păreri în legătură cu poeții și cu poezia și dă anumite indicațiuni în legătură cu lucrările sale anterioare. În manuscrisul 209 din biblioteca Academiei Române se păstrează o altă traducere a lui Barac, *Patimile cele rari și minunate ale unei mademoaizelle cu numele Cartigam.* Este un roman de aventuri, tradus din scriitorul ungur Mésaros, care la rîndul său îl tradusese după un roman galant german datorit lui Iohann Leonhard Rost. Rost însuși

Scanned with OKEN Scanner

era, în opera sa, tributar literaturii franceze. În același manuscris se păstrează o altă traducere a lui Barac, *Constantia, fiica regelui de la Portugalia*, dramă în trei acte. Traducerea a fost făcută și de data aceasta după o operă germană, datorită lui I. F. Castelli, dar nu direct, ci prin intermediul unei traduceri maghiare. Și tot prin filieră maghiară i-a venit lui Barac și textul comediei *Mirele cel umblat și procopsit*, al cărei original se găsea de asemenea în literatura germană. O prelucrare este fără îndoială și *Vînătorul de la Matra*, păstrat ca și lucrarea anterioară, în același manuscris al Academiei. După adaptarea germană a lui Friederich Ludwig Schröder traduce el pe *Amlet prințul de la Dania, o tragodie în cinci perdele după Sakespear*, operă care „s-au producăluit în c. Crăescul teatru al Curții". Prin ungurește îi vine *Atala* lui Chateaubriand, în formă dramatizată, al cărei text se păstrează în manuscrisul 208 al Academiei Române. În același manuscris întîlnim și *Bunătatea și înalta milostivire a craiului Chiru al perșilor* și *Adelaida*, ambele traduceri ale căror originale n-au putut fi descoperite, precum și comedia, probabil tradusă din limba germană, *Viclesugul fetesc*, pe care Barac o transformă apoi în satiră și o închină către „marele scriitor Crișan", adică Ștefan Crișan, a cărui mărime am măsurat-o mai înainte cu dicționarul și cu tratatul de ortografie cu care a fericit literatura română. Dintre lucrările al căror text nu ni s-a păstrat amintim traducerea unei povești a lui Marmontel, *Laurette*, apoi *Corăbierul cel dintîi*, incontestabil o traducere după *Der erste Schiffer* a lui Gessner[6], precum și *Pruncii părăsiți*, probabil traducerea aceleiași opere pe care a tradus-o și I. Teodorovici în *Cei doi prunci părăsiți*. Pierdute sînt de asemenea *Cetățuia pe drumul țării* și *Pustnicul din insula Formentera*, două vodeviluri traduse din Kotzebue.

Indicațiile date în legătură cu operele netipărite ale lui Barac ne fac să vedem că avem de a face numai cu traduceri sau imitații după literaturi străine. Aceeași este și situația lucrărilor sale tipărite, amintite mai înainte. Cea mai de seamă dintre acestea este *Halima sau 1001 de nopți*, celebra colecție de povești arabe, din care Barac traduce numai o parte. Nu este prima traducere în românește a acestei opere: traduceri manuscrise circulau în literatura română în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea; nu este nici cea dintîi tipărită și nu este nici cea mai bună traducere românească[7]. Barac a pus la contribuție versiunea germană apărută la Breslau și datorită lui

Scanned with OKEN Scanner

Habicht, van der Hagen și Schall. El reproduce nu numai textul poveștilor, ci și introducerea editorilor de la Breslau, în care aceștia concentrau introducerile lui Galland, primul traducător francez al *Halimalei,* și pe aceea a lui Gautier, care dăduse o nouă ediție a traducerii lui Galland. Grație acestei introduceri, Barac întîlnea traduse în nemțește și reda în românește unele versuri din La Fontaine și unele pasaje din La Harpe. Precuvîntarea lui Barac ne dă însă și unele indicațiuni în legătură cu traducerea sa, arătîndu-ne între altele că el a găsit util s-o împodobească din loc în loc cu „stihuri sau versuri prea frumoase", care, după propria mărturisire, sînt alcătuite „nu cu puțină măestrie". Cît de frumoase și de măestrit alcătuite erau aceste versuri ne-o arată următoarele:

Stelele sînt revărsate
Pre cer și nenumărate,
Însă numai două sînt
Mai mari, soarele și luna,
Ce pătimesc cîte una
Eclipsis de la pămînt.

Din nemțește este prelucrată de asemenea povestea lui *Piticot,* care tratează una dintre temele cele mai răspîndite din folclorul universal. Este vorba aici de aventurile și de năzdrăvăniile unui liliputan, ai cărui părinți fuseseră uciși de trăsnet. În lumea lui minusculă Piticot are sentimentul acțiunilor morale și faptele lui, care năzuiesc în general la alungarea răului și a nedreptății, au marea calitate că nu sînt niciodată însoțite de reflexii de ordin moral, că sînt simple ghidușii. Și povestea, care își are interesul său, s-ar citi încă, dacă Barac n-ar fi avut cruzimea s-o nimicească în stihuirea lui măiastră:

Plîngea și pietrele cu satul de milă,
Acum ce va face săracul Ciurilă?
L-au luat să-l ție pe rînd toți sătenii
Că lui Ivan nu i-a rămas decît cocenii.

O temă de literatură populară tratează Barac și în *Cei trei frați gheboși;* dar nici de data aceasta el nu se adresează direct literaturii populare, ci unei prelucrări, probabil germane. Din nem-

Scanned with OKEN Scanner

ţeşte, şi anume din Fr. W. Weiskern, traduce tragedia *Samson*. La baza scrierii germane se găsea însă o operă franceză, tragedia *Samson* a lui Ludovic Riccoboni. Scrisă în franţuzeşte de un italian, tradusă în nemţeşte de un scriitor minuscul, iar din nemţeşte în româneşte de un om de puterea limitată a lui Barac, în forma ei românească tragedia este o cruntă răzbunare a filistenilor:

Ieşi din această Dumbravă Samsoane!
Şi lasă vînatul, lasă-te de goane!
Te chiamă lauda şi sfînta mărire,
Să-ţi facă mînile tale izbîndire.

În *Rătăcirile şi întîmplările lui Odiseu* Barac nu pleacă de la textul homeric, ci de la o operă maghiară a lui Andrei Dugonics, pe care el nu o traduce, ci o prelucrează, concentrînd unele pasaje şi eliminînd altele. Din ungureşte este tradusă şi *O paradigmă a leneşului Pipelea Gîscariul, mult curioasă şi în stihuri alcătuită*. Textul original este *Lúdas Matyi* de Mihail Fazekas. Tema tratată cunoaşte numeroase paralele în folclor, dar prin felul cum este prezentată ea a putut fi raportată la literatura cu caracter revoluţionar a Franţei. Nici *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului* nu izvorăşte, aşa cum o arată titlul, din Iosif Flavius, ci dintr-o contrafacere ungurească a operei greceşti amintite, *A pártos Jerusálem* a lui Ferencz Nagy, pe care Barac o traduce cu text, prefaţă şi titlu.

Mîndria lui Barac rămîne însă *Arghir şi Elena*, operă larg răspîndită în masele cititorilor români şi amintită în diferite rînduri de diferiţi scriitori. A fost tradusă dintr-un scriitor ungur ce a trăit în secolul al XVI-lea, Albert Gyergyai, a cărui figură n-a fost lămurită îndeajuns de istoria literaturii. Opera acestuia *Argirus historiaja*, a fost pusă la contribuţie de scriitorul român după toate probabilităţile în ediţia din 1794, cu care are comune anumite specificări din titlu. Izvoarele lui Gyergyai sînt italiene, dar tema tratată aparţine folclorului universal. Înlocuind numele lui Arghir cu acela al lui Făt-Frumos şi numele Elenei cu acela al Ilenei Cosînzeana, ajungem la unul dintre cele mai bogat ramificate basme din literatura populară română. În faptul acesta trebuie să căutăm explicaţia răsunetelor pe care opera lui Barac le-a stîrnit. Simplificată la liniile ei mari, acţiunea este următoarea: împăratul Acleton şi soţia

Scanned with OKEN Scanner

sa Medena aveau trei copii, dintre care cel mai mic se chema Arghir. În grădina împărătească era un măr care înflorea ziua, rodea noaptea, însă roadele piereau în timpul nopții. Împăratul pune păzitori să vadă ce se întîmplă, dar păzitorii adorm și nu văd nimic. Proorocul Filaret spune atunci împăratului, că singurul om care ar putea dezlega taina este fiul împăratului, dar că aceasta i-ar aduce neplăceri mari, că va trebui după aceea să pribegească în lume. Încearcă cel mai mare dintre feciorii de împărat, încearcă al doilea, dar taina rămîne nedezlegată. Împăratul, furios, pune atunci de taie capul lui Filaret ca prooroc mincinos. Încearcă în cele din urmă și Arghir să lămurească taina mărului fermecat. În timpul cît păzea el, noaptea, vin șapte păuni, dintre care unul se apropie de fiul împăratului. Acesta îl prinde, iar păunul se preface într-o fată frumoasă, care îl îmbie cu dragostea ei. Răutatea unei vrăjitoare îi desparte însă și atunci Arghir pleacă în căutarea zînei sale. El trece prin tot felul de încercări, are de a face cu un ciclop cu suflet bun, cu o văduvă care, „avînd o fiică frumoasă, le-au dat lăcaș bucuroasă", cu farmece grele care fac ca Arghir să doarmă tot timpul cît ar fi trebuit să stea de vorbă cu Elena, pe care o găsise în cele din urmă la Neagra Cetate. Și iarăși noi rătăciri, pînă cînd, cu ajutorul unor obiecte magice (plașcă, papuci, bici), ajunge din nou la iubita sa și se cunună cu dînsa. În această operă umanismul maghiar a văzut o explicare simbolică a cuceririi Daciei de către Traian. Dar dacă, prin trăsăturile pe care le-am semnalat, poema poate simboliza cucerirea Daciei, ea poate simboliza tot așa de bine descoperirea Americei sau expediția la Polul Nord a lui Nansen.

Barac a transpus-o în stihurile lui „prea frumoase". Începutul poemei, în care avem de a face cu o invocație către muză, este de natură să ne dea o idee despre puterea poetică a traducătorului:

Te visai mișcînd din buză
O, prea drăgălașe muză.

Începutul acesta a avut darul de a seduce competența unui recent exeget al lui Barac, care vede aici un amestec fericit de stiluri, ceva ce năzuiește către sublim și care este în același timp și familiar. Și este surprinzător cum versurile acestea cenușii, care duc cu ele o imagine ridiculă, au putut fi apreciate de

Scanned with OKEN Scanner

unii sau de alţii. Nu este vorba de autor: el a fost atît de fericit să rimeze „buză“ cu „muză“ încît a revenit adeseori acolo pe unde păşunase mai înainte. În aceeaşi operă ni se vorbeşte de asemenea despre „măestrele muze ce scot cîntece din buze“, iar o altă poemă a lui începe solicitînd aceeaşi muză, dar nu să cînte, ci să se odihnească:

Mai odihneşte-te muză
Şi nu mai cînta din buză.

Barac are versul uşor, el curge ca dintr-un izvor nesecat. Progresul ideii, respectul sferei de idei sau de sentimente, justeţea comparaţiilor, toate acestea — spre a nu ne ridica la cerinţe mai subtile — sînt scrupule pe care el nu şi le-a făcut niciodată: el a versificat de dimineaţa pînă seara, a făcut versuri cu sutele şi cu miile. Ele se înşirau spontan, alineate de rimă, determinate de rimă. Şi spre a le semnala inutilitatea şi lipsa de legătură în context, poetul însuşi le cuprinde uneori între paranteze. Iată bunăoară cine a fost Arghir:

Arghir au fost crăişorul
Cel mai pedepsit cu dorul,
Fiul cel mai mic, se ştie,
(În hronica firii scrie)
A lui Acleton anume.

Aceleaşi procedee primare şi aceeaşi lipsă de putere plasticizantă ne întîmpină de la un capăt la celălalt. Din dezvoltatul portret al Elenei, — moment capital în economia poemei, pentru că de puterea de reliefare a frumuseţii ei depindea întreaga motivare a acţiunii —, nu se pot salva mai mult de două versuri:

La piept ard cu libov mare
Idoleştile altare.

Pentru ca portretul să fie complet, nu putea să lipsească nici săgeata lui Cupidon. Poetul a găsit cu cale să lichideze pe zeu, iar săgeata i-a fost răpită şi încredinţată Elenei, care o agaţă într-un loc nedefinit, „cam pre lîngă supsuoară“. Şi după ce

Scanned with OKEN Scanner

această săgeată rănește pe Arghir, urmează o scenă erotică pe care Barac o zugrăvește cu vopselile sale puternice și o încheie cu o apostrofă către muze:

De v-ați ivi, nouă muze,
Să priviți aceste buze,
După cuvintele mele
V-ați mira și voi de ele.

Evident, nu este vina lui Barac că Elena înjură și-și pălmuește nimfele ca o rachieriță cu arțag și că Arghir dă iubitei sale trei palme la ospățul de nuntă, ca să-și stîmpere năduful că a trebuit să umble atîta după ea și că ea n-a crezut în venirea lui: toate acestea aparțin originalului și constituie nota virilă a „Weltanschauung"-ului maghiar.

Este cazul să se semnaleze însă un alt fapt: cînd cineva se dedă atît de sîrguincios artei versificației, se poate ca, din cînd în cînd și în mod cu totul independent de talentul scriitorului, în quintalele sale de versuri rele să se rătăcească și cîte un vers mai puțin rău. La Barac aceste păsări ale paradisului sînt foarte rare, dar sînt totuși. În astfel de împrejurări, expresia se stilează, imaginea prinde consistență și apropierea poetului înfiorează; din nenorocire, o simplă părere. La plecarea lui Arghir din țară în căutarea soției sale,

Plîngeau după el fecioare
Ca nopțile după soare.

Într-o comparație cu totul nepotrivită, prin care poetul vrea să ne dea o idee de bogăția țării lui Acleton, ni se spune:

Că încă n-am dat în cale
De numele țării sale.

Comparația nu poate fi salvată; dar în naufragiul ei putem prinde o naivitate plăcută, care dă un relief mai pronunțat versurilor.

În felul acesta se înfățișează literatura lui Barac, scriitorul destinat să stîrnească atîtea discuții. Opera lui a circulat, atunci cînd ea s-a suprapus unor teme poporane, și a ajuns să capete o anumită semnificație în literatura română. Această semnifi-

Scanned with OKEN Scanner

cație nu poate fi căutată în lumea valorilor artistice, în care poetului nu-i era dat să pătrundă. Scriitorul îndeplinește însă funcțiunea unei table indicatoare a dependențelor literare, dependențe care nu contribuie cu nimic la scăderea proporțiilor sale, dar nici la sporirea lor. Barac a fost atît cît a fost, pentru că atît l-a făcut natura să fie. Putea oricît să vină la dînsul un Chateaubriand sau un Shakespeare, el nu ieșea din cochilia lui rudimentară, el îi „măestrea" pe toți în versuri, așa cum l-a măestrit pe Arghir[8].

100. Venit în urma lui Paul Iorgovici și cam în același timp cu Diaconovici-Loga, Dimitrie Țichindeal reprezintă un alt aspect în mișcarea culturală a românilor din Banat. Despre el s-a scris foarte mult în literatura română, în care a fost socotit pînă la o dată tîrzie drept inițiator al fabulei.

Nimic nu este sigur în legătură cu data și locul nașterii sale, S-a afirmat că s-a născut la Becicherecul Mic, între 1760—1765. Studiază în școli sîrbești și în 1794 îl întîlnim ca învățător; după această dată însă, în 1801, apare ca student la teologie și, în 1805, ca preot. Își încheie cariera ca profesor la preparandia românească din Arad. Prins în lupta politică și culturală a românilor bănățeni, el are de suferit mari neplăceri din pricina intrigilor celor interesați și moare, amărît, în 1818[9].

Opera sa n-a fost publicată în întregime. Ea este alcătuită în general din lucrări cu subiect religios, moral și didactic, în cea mai mare parte traduse. Dintre toate acestea vom aminti numai *Arătare despre starea acestor noao introduse scolasticești instituturi ale nației românești, sîrbești și grecești,* care apare la Buda în 1813. Este un raport școlar provocat de așezarea noilor institute de cultură, pe care Țichindeal găsește necesar să-l agrementeze cu unele versuri de creațiune personală în care era lăudat împăratul pentru marea bunătate ce arăta poporului român. Ele continuau arătînd că mai era nevoie și de un „seminarium" și de o academie și culminau sub apostrofa:

Vezi așa, române frate,
Mîncă și de-aceste bucate
De care alte noroade s-au săturat.

Cea mai cunoscută dintre lucrările sale este însă colecția de fabule publicată la Buda în 1814: *Filosoficești și politicești*

Scanned with OKEN Scanner

prin fabule moralnice învățături. Acum intîia oară culease și întru acest chip pre limba românească întocmite. Publicîndu-le din nou în 1838, Heliade Rădulescu își exprimă toată admirația față de o operă pe care o socotea nici mai mult nici mai puțin decît „tablele legii aduse în pustiu". Și el își încheia articolul pe coarda cosmopolită, subliniind îndoitul caracter al operei: suflul puternic de luminare și năzuința către comunitatea spirituală a popoarelor. După cum s-a dovedit ulterior însă, Țichindeal este departe de a fi original în această operă a sa. El însuși afirmase de altfel chiar în titlul lucrării că fabulele erau numai „culease" și „întocmite" de el în limba română, ceea ce mărturisea izvoare străine. Într-adevăr, ele sînt traduse după colecția de fabule a scriitorului sîrb Dositei Obradovici, *Fabulele lui Esop și ale celorlalți feluriți scriitori de fabule, din diferite limbi traduse pe limba sloveno-sîrbească,* lucrare ce apăruse în 1788[10]. Scriitorul sîrb, care petrecuse o vreme și în Moldova și cunoștea bine limba românească, este un spirit emancipat și îndrăzneț. El luptă împotriva călugărilor, a icoanelor și a atîtor prejudecăți curente. Preocupările acestea statornice fac ca fabula să devină pentru el un instrument de luptă mînuit cu mai multă ostentație de cum se face în general: anecdota devine adeseori disparentă, rolul ei fiind redus la acela al unui simplu incident spre a determina lungile și gravele moralități. În aceste moralități își concentrează scriitorul întregul său interes și printr-însele se individualizează el în raport cu modelele sale. Și în adaptarea lui Țichindeal aceleași moralități au vorbit mai mult poporului român și pasajul așa de des amintit, — adaptat și acesta —, în care se face apologia luminării norodului este într-adevăr elocvent: „Mintea! mărită nație dacoromânească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara Ungurească, mintea! cînd te vei lumina cu învățătura, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă nație nu va fi pre pămînt înaintea ta, de cum tu vei fi oculiruit în trupina din care ai căzut. Că faptele bune sunt ție firească omenie, mărirea, însuflețirea cea mare, bărbăția, acestea sînt faptele ceale bune ale strămoșilor tăi, adecă ale romanilor celor bătrîni, acestea sînt diamanturile ceale scumpe, însă e de lipsă ca mîna înțelepciunii să le speale, curățească și să le netezească și strălucitoare să le facă". Urmînd de asemenea de aproape pe Dositei Obradovici, el afirma în introducere că opera aducea o întreagă filosofie morală, precum și regulile de conduită politică.

Scanned with OKEN Scanner

În urma tuturor acestora ar fi greu să se mai afirme că Ţichindeal aducea tabele legii în pustiu. Legea pentru care lupta el era „Luminarea“ şi ea fusese vestită încă de multă vreme poporului român. Împrumutînd însă şi punînd în serviciul idealului urmărit de această mişcare de idei o armă nouă, fabula, el îşi creează o fizionomie aparte.

101. Poezia, pe care o căutau Vasile Aaron şi Ion Barac, o aflase ceva mai înainte Ion Budai-Deleanu, scriitor care face parte din generaţia vitregită a lui Gheorghe Şincai şi Petru Maior. Pătruns mai mult decît aceştia de ideile liberale ale iosefinismului, el avea să sufere o mai îndelungată şi mai îndepărtată înstrăinare, iar opera lui avea să rămînă necunoscută pînă în timpuri apropiate de noi.

Budai-Deleanu s-a născut Cigmău în ţinutul Hunedoarei, către anii 1760—1763. A făcut studii de teologie la Blaj, iar la Viena, unde pare să fi rămas timp de 5—6 ani, a studiat, în afară de teologie, dreptul şi filozofia. Întors la Blaj, nu se poate acomoda mediului infestat de prezenţa episcopului Bob şi-şi caută mijloace de existenţă auirea. După ce petrece o vreme ca funcţionar în Ministerul de război din Viena, ajunge secretar şi, în cele din urmă, consilier la tribunalul provincial din Liov. Deşi oraş străin şi deşi Budai se plînge cu amărăciune de înstrăinare, Liovul din acea vreme era şi un centru românesc. În urma alipirei Bucovinei la Austria (1775), această provincie românească fusese ataşată, din punct de vedere juridic şi administrativ, Galiţiei. Liovul devenea în felul acesta unul din centrele către care se îndreptează românii bucovineni. Aici încearcă Teodor Racoce să tipărească jurnalul său; apoi, cînd institutul român de la Sfînta Barbara părăsi Viena, după un scurt popas la Erlau el fu stabilit în acelaşi oraş galiţian. Poetul găsea astfel acolo aceeaşi atmosferă românească pe care alţi scriitori români din Transilvania o găseau la Viena sau la Buda. El găsea de asemenea aceeaşi atmosferă intelectuală pe care o respirase în timpul studiilor în capitala Habsburgilor: relaţii de călătorie ale timpului semnalează măsura luată de autorităţile locale, care interzic citirea unor anumite scrieri, între altele a operei lui Voltaire.

Budai-Deleanu era însă în legătură şi cu românii din alte părţi, în primul rînd cu Petru Maior. Acestuia îi scria, arătîndu-i starea de spirit cu care plecase din Blaj şi pe care o nutrea încă faţă de cei rămaşi în cetatea episcopală: Petru Maior îi este

Scanned with OKEN Scanner

„un soţ a necazurilor, cu asemene tărie de suflet. Ştiu eu foarte bine că toate acele urgii purced din culcuşul nevrednicilor de numele românesc ce s-au încuibat la Blaj. Mai mult de treizeci de ani domnesc aceşti ethnoctoni, şi ca să-şi vecinicească stăpînia prodesc binele de obşte a poporului, făcîndu-se organ vrăjmaşilor, spre avilirea lui. Cunoscutu-i-am eu atunci foarte bine, cînd i-am părăsit şi fugind, mai bine am ales nemernicia decît sîmbra cu dînşii. Însă veni-va vreme — şi doară nu e departe — cînd vor ieşi la lumină toate răsfăţatele ruşinări a Hierusalimului cestui nou. Cu toate acestea de peana mea nu vor scăpa. Fiind cuprins cu Lexiconul şi alte osteneale pentru de obştele folos n-am putut să mă îndeletnicesc cu alta. Dar cît mai curînd voi să trag de pe faţă obrăzariul viclean acestei mamile, şi să-i arăt adevărata fisiognomie". Şi cu alt prilej el arată aceluiaşi tovarăş de idei că se simte mai fericit „a împrumutare cu dînsul scrisori, decît a dare prelecţii în Blaj şi a fire onorat de toată eparhia Ardealului".

Prin situaţia lui, Budai-Deleanu a putut cunoaşte de aproape Bucovina, pe care a descris-o amănunţit în lucrarea amintită anterior, *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*. Este probabil că prin legăturile pe care le avea în această provincie, în primul rînd prin legăturile cu familiile boiereşti, care păstrau contactul cu ţara Moldovei, judecătorul de la Liov ajunge să fie cunoscut şi apreciat la Iaşi. Veniamin Costache îl invită în 1815 ca profesor la Seminarul de la Socola. Pentru aceasta el căuta să se informeze, prin mijlocirea lui Lazăr Asachi, nu numai „ce materii poate să paradosească în şcoala Socolei şi în ce limbi, şi cu ce s-ar mulţumi", ci şi „de ce credinţă este". Nu se cunosc motivele reale care l-au determinat în cele din urmă să nu vină la Iaşi. Pentru cei din urmă ani ai vieţii sale sîntem cu totul lipsiţi de informaţie. Ceea ce se ştie însă cu siguranţă acum este că a murit în ziua de 4 august 1820 şi că, în biblioteca rămasă de la dînsul, locuri de onoare ocupau Virgiliu şi Horaţiu[11].

Deşi izolat, poetul nu a fost cu totul necunoscut în timpul său. În afară de Petru Maior el cunoaşte pe Samuel Vulcan, episcopul de mai tîrziu al Orăzii Mari, pe care îl întîlnise la Viena şi cu care petrece cîtăva vreme la Liov, unde acela conducea seminarul românesc. Legăturile cele mai strînse rămîn însă acelea cu Petru Maior. Este aici şi o chestie de temperament: autorul *Ţiganiadei* era făcut să se înţeleagă mai de-

Scanned with OKEN Scanner

grabă cu ironistul fin din *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, decît cu resemnatul Micu sau cu violentul Şincai. Aceeaşi trăsătură comună o desprindem şi din graba pe care au pus-o ambii să dispară din faţa puternicului episcop al Blajului; unul, simplu preot într-un colţ de ţară; altul, modest funcţionar în ţară străină, ei au căutat mai presus de orice liniştea necesară muncii[12].

Asemenea scrierilor sale ştiinţifice, scrierile sale literare au rămas vreme îndelungată necunoscute. Înainte de 1837, ginerele său, Ludovic Lewandowski, era preocupat de soarta manuscriselor, care nu aveau să fie aduse de la Liov decît foarte tîrziu, în 1868. Opera lui poetică era cunoscută însă lui Gheorghe Asachi, care o aminteşte într-o notiţă a *Albinei româneşti* din 1830[13].

102. Opera aceasta este alcătuită din două poeme strîns legate între ele, *Ţiganiada* şi *Trei Viteji*. Cea dintîi s-a păstrat în două variante. Cea mai veche a fost publicată de Teodor Codrescu în revista *Buciumul Român* din 1875 şi 1877; varianta a doua a fost publicată foarte tîrziu, în 1925, de Gheorghe Cardaş. Deosebirea esenţială între cele două variante constă în faptul că în prima dintr-însele aventurile ţiganilor erau împletite, din loc în loc, cu acelea ale unui nobil ungur din Transilvania, Becicherec Iştoc, plecat în căutarea iubitei sale dispărute. Episodul acesta, legat de acţiunea principală numai prin faptul că eroul era şi el ţigan la origine, a fost eliminat din varianta a doua, care se prezintă astfel mai unitară ca acţiune.

Poetul n-a sacrificat însă definitiv pe Becicherec: la o dată la care îi apărea evidentă imposibilitatea de a publica *Ţiganiada*, ale cărei idei liberale contrastau violent cu crezul politic reacţionar al timpului, o parte din materialul eliminat a fost pus la contribuţie în alcătuirea poemei *Trei Viteji*, din care poetul nu ne-a dat decît primele trei cînturi şi începutul celui de la patrulea. Ea a fost publicată pentru prima dată de Gheorghe Cardaş, în 1927.

Lipsită de încheierea cadrului epic, ea nu poate fi privită ca o unitate epică organică, dar din materialul vînturat de scriitor se pot descifra obiectivele urmărite şi concepţia din care ele au izvorît. După o concisă invocaţie către muză, care de la bătălia ţiganilor se odihnise, poetul ne face să cunoaştem pe

Scanned with OKEN Scanner

cei trei viteji: Becicherec Iştoc de la Uram Haza, Kyr Kalos de la Cucureaza şi Născocor de la Cîrlibaba. Pe cei dintîi îi cunoaştem: ei reprezentau nobilimea parvenită din Transilvania şi din Muntenia, de origine ţigănească într-o parte şi de origine grecească în altă parte. Înfăţişîndu-i pe aceştia din urmă, poetul sfătuieşte pe cititorul neîncrezător să nu se mire: grecii sînt îndeobşte apreciaţi, dar mai cu seamă în Moldova şi în Muntenia. Şi el ar cînta multe pe coarda aceasta, dar ştie că acolo, la Iaşi şi la Bucureşti, nimeni nu citeşte dacă nu este pe greceşte sau pe ellinică, o limbă pe care ei n-o înţeleg şi totuşi o vorbesc. Atît de sucite sînt capetele acolo încît locuitorilor le este ruşine să spună că sînt români şi preferă să treacă drept străini, greci, în propria lor ţară. Spuse în epocă fanariotă, lucrurile acestea nu aveau aspectul fantezist pe care ele îl au astăzi. Ochiul scriitorului a prins punctul nevralgic şi-l exploatează fără milă. Şi pentru că Becicherec Iştoc, care se trăgea dintr-un cîrpaci de ciure sparte, ajunsese nobil ungur, era firesc ca şi Kyr Kalos să ajungă, din covrigar, boier, — şi încă boier cu titluri nobilitare aşa de mari încît

Putea logodi şi pe o domniţă.

În Moldova lucrurile stau totuşi diferit de felul cum stau în Transilvania şi în Muntenia. Nu se poate preciza ce este Născocor: „mazilaş“ din fundul Moldovei, dar şi căpitan de ţigani, misterul pluteşte asupra originii sale. Născocor se deosebeşte de ceilalţi eroi ai poemei şi prin faptul că nu ne face să asistăm la un proces de ascensiune socială: Becicherec plecase de la ciure şi de la lăute şi ajunsese la pergamente nobilitare, iar Kyr Kalos trece treptat de la plăcinte la masline şi la roşcove, de la masline şi roşcove la plictisita de văduvie Rusalină şi apoi, cu documente false, la boierie curată. Smintiţi la judecată sînt amîndoi. La rîndul său, mazilul împărtăşeşte cu ei sminteala judecăţii, dar, spre osebire de dînşii, la el se pare că faptul este pricinuit de prea multă lectură.

Soarta i-a pus în situaţiuni identice, ceea ce dă poetului prilejul de a urmări felul cum reacţionează fiecare. În tinereţea lui, Becicherec s-a făcut curuţ şi s-a luptat cu lobonţii. După ce a săvîrşit mari fapte de vitejie în luptă, a luat de pe podgorie o copilă, a adus-o acasă şi voia să se însoare cu ea; dar lobonţii s-au răzbunat: lăsînd-o o dată singură acasă, ea

Scanned with OKEN Scanner

fuge cu un tînăr lobonţ. Viteazul n-a putut bănui aci faptă omenească; pentru el, fecioara — Angelina — a fost victima zmeilor şi el s-a hotărît să-i rămînă credincios toată viaţa. Dar timpul trece, dorul sporeşte şi nebunia şi mai tare. Convins în cele din urmă că zmeii ţin pe Angelina închisă în Neagra Cetate, el se hotărî să meargă s-o scape.

Ceva asemănător i se întîmplă şi lui Kyr Kalos. După ce ajunge om mare şi plin de bani în Bucureşti, îşi simte sufletul încălzit de frumuseţea domniţei Smaranda, pe care el n-o cunoaşte decît din laudele altora şi despre care i se spunea că va fi soţia celui ce va face fapta cea mai vitejească. El află însă că domniţa a intrat la mînăstire, deoarece nimeni nu se arătase atît de voinic încît să merite să-i fie „vrednică soţie". Atunci se hotărî Kyr Kalos să plece în lume după aventuri şi după Smaranda.

Căpitan de ţigani, Născocor se îndrăgosteşte la rîndul său de frumoasa Chirana. Dar aceasta fugi într-o bună zi cu laia ţigănească în Muntenia, unde auzise că ţiganii îşi fac o ţară a lor. Era frumoasă şi se gîndea că va ajunge cel puţin cocoană, dacă nu „vodeasă". Şi Născocor porneşte la rîndul său în căutarea frumoasei fugare.

Mînaţi de acelaşi dor, eroii vor avea prilejul să se întîlnească şi să încrucişeze săbiile. Fiecare are însă stilul său particular de eroism, determinat în parte de faptul că vitejia fiecăruia se orientează după actele şi faptele unui mare erou al lumii. Mai amorf decît ceilalţi, Născocor nu-şi precizează modelul: citise el mai toate cărţile, dar noi nu vedem figura mare pe care ar fi desprins-o din ele ca să-i îndrumeze braţul şi pasul. Pentru Becicherec însă, lucrul este limpede: el urmase o iarnă întreagă la şcoală, studiase *Psaltirea* şi citise *Alexandria*. Aşadar vitejia

> Lui Alexandru în cap i se băgasă,
> De unde nu vrea nicidecum să iasă,

şi el se hotărî atunci să se lupte cu zmeii după cum acela se luptase cu racii. La rîndul său, Kyr Kalos îşi orienta vitejiile după vitejiile lui Achileu, despre care nu citise nimic, este drept, dar despre care auzise că ar fi fost grec ca şi el şi că se lupta pentru domniţe sau împărătese.

Scanned with OKEN Scanner

Aceeași ordine a preferințelor o întîlnim și în descrierea echipajelor respective; Becicherec, urmărit de aproape, este înfățișat cu armătura lui, de factură umană mai mult decît de factură divină, pe calul lui care nu se poate chema decît Ducipal. El are alături pe frățiorul Crăciun, călare pe Surana „suspinoasă". Deși mai ageri la picior, — o calitate ce prindea bine pentru genul de eroism ce caracteriza pe Kyr Kalos și pe țintarul Trandafir, scutierul său —, caii acestora nu se bucură de o descriere așa de atentă ca a celor dintîi. Cît despre Născocor, el abia este schițat și sub acest raport.

În întreaga ei osatură poema este o adaptare a lui *Don Quijote* la realitățile locale[14]. Sub personajele copiate, sub acțiunea împrumutată, se desfășoară însă, liberă și necruțătoare, satira arzătoare la adresa stărilor de lucruri din țările române: nu aclimatizarea unei teme literare este preocuparea primă a scriitorului, ci satirizarea unor rele adînc înrădăcinate. De aceea eroii săi, descendenți de o țesătură mai mult sau mai puțin consistentă ai celebrului cavaler de la Mancha, dau lui Budai-Deleanu îndoitul prilej de a descrie societatea pestriță din țările române și de a întreprinde un adevărat studiu de psihologie a popoarelor.

Cel mai apropiat de ingeniosul hidalgo este Becicherec. Este drept, el nu se întîlnește în calea sa cu morile de vînt și nu se luptă cu ele; dar lui îi răsare în față un balaur îngrozitor, care avea să simtă greul spadei cavalerești; este drept că în fața lui nu se ridică un han cu surprize, dar el bate la ușa unei case care îi pare o mînăstire și se consumă în apostrofe homerice la adresa unor femei care îi par a fi călugărițe ce păzesc pe Angelina cu ajutorul unor cîini lipsiți de orice respect pentru armura cavalerească. Asemenea lui Don Quijote, Becicherec este lipsit de corectivul prin rațiune al actelor sale și aceasta este pricina că eroismul său este neprecupețit. Iar faptul că acțiunea și vorbele sale au calitatea de a pune în discuție problemele sociale cele mai importante ne face să credem că el era destinat să devină eroul principal al poemei. În timp ce se lupta cu închipuitul balaur, o păcurăriță coborîse să ia apă de la fîntînă. Speriată de zgomotul luptei și de înfățișarea cavalerului, ea scapă ulciorul și caută scăpare pe vîrful unei stînci, de unde, știindu-se în siguranță, privește cu îndrăzneală la cele ce se petreceau în vale. Nemeșul este încredințat însă că ea este o zînă și o roagă să-i arate calea către locul unde

Scanned with OKEN Scanner

era ţinută iubita lui. Înţelegînd cu cine are de a face, păcurăriţa îi dă lămuririle cerute, dar cu condiţia să-i dăruiască ei pe Crăciun. Reacţiunea acestuia provoacă discuţia amintită anterior în legătură cu drepturile nobililor şi datoriile iobagilor, cu care prilej poetul afirmă aceeaşi concepţie liberală de esenţă iosefinistă.

În economia operei, Născocor şi Kyr Kalos deţin roluri accesorii, ei sînt aceia care provoacă desfăşurarea acţiunii eroului principal. Intervenţia lor era necesară însă şi pentru alte motive: Budai-Deleanu ţinea să dea o satiră a stării de lucruri de pe întinsul tuturor provinciilor locuite de români şi în felul acesta Kyr Kalos împreună cu scutierul său Trandafir erau chemaţi să înfăţişeze lucrurile de la românii din Muntenia şi din sudul Dunării, în timp ce Născocor reprezenta Moldova, iar Becicherec şi Crăciun Transilvania.

Cei *Trei viteji* luptă încă cu unele greutăţi de expresie, rezultate în parte din faptul că poetul nu a putut da forma definitivă operei sale. Aceste dificultăţi nu împiedică însă manifestarea marilor calităţi ale scriitorului, care se arată un artist desăvîrşit atunci cînd este vorba să prindă infirmităţile fizice sau morale ale personajelor: în aceste împrejurări expresia sa concentrează şi versul devine adeseori noduros, dînd impresia că abia tîrăşte cu sine încărcătura mare de substantive şi adjective. Aşa este portretul lui Kyr Kalos; aşa, mai cu seamă, vor fi atîtea altele din *Ţiganiada*. Scriitorul nu evită nici cuvîntul grav; cele mai adeseori însă expresia lui se ascunde într-o pudoare ostentativă, la adăpostul căreia el spune sau sugerează tot ce are de spus, iar pe deasupra mai păstrează şi vălul nevinovăţiei. Iată cum urmăreşte pe Becicherec şi Crăciun, într-o notaţie neglijentă şi ipocrită, în care echivocul expresiei versului izolat se soluţionează în certitudinea sugerată de total:

Cu scutierul său în urmă, ajunsese
La cîrcima cea cu două jupînese,

Care mai ales pentru călătoare
Fețe acea cîrciumă luasă-n arîndă:
Avea de băut, avea de mîncare,
Avea ș-altă ceea ele pe dobîndă;
Destul că era suflete creștine
Și mai mult tinere decît bătrîne.

Scanned with OKEN Scanner

Un ochi sigur arată scriitorul cînd este vorba de prins calitatea vitejiei eroilor săi. Viteaz cu adevărat este numai Iştoc, dar vitejia lui este rodul direct al nebuniei. Pentru toţi ceilalţi, laşitatea în vreme de primejdie se compensează printr-o nestăvilită locvacitate în timp sigur. Aşa este Crăciun, care, în clipele grele, îşi caută scăparea în faţa balaurului ascunzîndu-se sub cai, dar care după aceea este convins că ar fi fost în stare chiar să jupoaie lighioana şi să-i ia untura. Dar Crăciun apucă aşa la vitejie numai după ce a mîncat bine, a băut şi mai bine şi cînd nici o primejdie nu-l pîndeşte de nicăieri. Trandafir nu are nevoie de astfel de stimulente: numai pace să fie şi vitejia lui devine de-a dreptul agresivă:

De nu băgam samă
Că tu fuzeai singur, m-apucam iară
Şi de ar fi fost de oţel sau de aramă
Străinul aţela, îl făţeam de ocară,
Despicîndu-l din cap pînă în piţioare
Şi lăsîndu-l de zaf negrelor ţoare.

Dar cînd o ceată de oameni înarmaţi se arată în depărtare, Trandafir îşi uită de vorbele măreţe şi dă sfatul practic: „Să fuzim deoparte pîn-or treţe tîlharii". Dintr-o stofă asemănătoare este tăiat şi Kyr Kalos: el este convins că uneori fuga înseamnă vitejie şi că viteaz adevărat este cel care ştie să fugă la timp. Grec însă, era firesc ca autorul să descifreze în purtarea lui şi frauda. Cîntul al patrulea începe printr-un blestem împotriva prafului de puşcă şi celui care l-a născocit. S-a ajuns astfel la anularea vitejiei personale: un mişel ascuns undeva poate ucide de la distanţă pe cel mai desăvîrşit erou. Pasajul tot este inspirat din Ariosto şi Budai-Deleanu i-a dat în opera sa rolul de a califica mai de aproape pe Kyr Kalos, falsificatorul de documente nobilitare: pe lîngă celelalte însuşiri ale sale, el mai avea şi pe aceea că se încredea mai mult în arma vicleană — pistolul —, decît în sabia cu care adevăraţii eroi de epopee îşi creaseră reputaţia lor. Real este prinsă şi Chirana, „ţigana de mică învăţată la bătăi prin tîrg de săptămînă", care ştie cui şi cînd trebuie să spargă capul cu piatra, dînd astfel prilej lui Născocor să-şi aducă aminte că are o suliţă în mînă. Nebuni, fricoşi, fanfaroni şi mişei, eroii lui Budai-Deleanu alcătuiau o colecţie interesantă şi promiteau.

Scanned with OKEN Scanner

103. Ei se realizează din plin în *Țiganiada*, cea mai desăvîrșită poemă eroicomică din literatura română și, incontestabil, una dintre cele mai de seamă realizări ale genului.

Poema este precedată de un prolog, în care Budai-Deleanu se arată conștient că opera sa este de natură a forma și a introduce „un gust nou de poezie românească". Poetul știe de asemenea că genul pe care îl cultivă el nu este cel mai înalt: sînt unele subiecte pe care nu le poate trata decît „un poet deplin" și într-o limbă „bine lucrată". El se îndoiește pe de o parte că este un poet deplin, iar pe de altă parte își dă seama de „neajungerea limbii"; de aceea încearcă un gen minor, o „jucăreauă", care ar trebui să servească drept treaptă intermediară către poezia înaltă, către epopeea în stil homeric sau vergilian. Mărturisirea scriitorului are în primul rînd misiunea de a exprima modestia lui și de a solicita bunăvoința cititorului; ea constituie însă în același timp un indiciu prețios în legătură cu doctrina lui literară: distincția pe care poetul o stabilește între poezia înaltă, care nu se creează decît în „sfîntarul muzelor", și „jucăreaua", lui, oglindește într-însa unul dintre elementele fundamentale ale doctrinei literare clasice: este distincțiunea dintre genurile mari și cele minore. Mărturisirea aceasta de credință literară deschide perspective asupra fundamentului teoretic pe care s-a construit poema. În spiritul aceleiași concepții, poetul aplică, în notele cu care își însoțește opera, vederile consacrate de tratatele de retorică clasică[15]. Deși pas de pas sînt amintiți anumiți scriitori ai timpurilor moderne (Tasso, Tassoni, Ariosto, Casti, Voltaire, Klopstock, Milton), autoritățile cele mai de seamă sînt încă Virgiliu și mai cu seamă Homer. Opera însăși, care cunoaște puncte de contact atît de multiple, se resimte în anumite momente ale ei de febra romantică a epopeei italiene. În liniile ei fundamentale însă, *Țiganiada* rămîne opera unui spirit raționalist foarte lucid, care pune în serviciul unei necruțătoare batjocuri o inteligență scăpărătoare[16].

În afară de prolog, poema este precedată de o *Epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cîntăreț*. Poetul însuși, pentru motive temeinice, găsește de cuviință să se ascundă sub un nume fals, Leon Dianeu, care prin anagramă dă Ion Deleanu. La rîndul său, Mitru Perea nu este decît transfigurarea prin anagramă a numelui Petru Maior (Petru Maier): „odată", spune el ca să fie mai explicit, „trecînd prin Sasreghen, unde erai

atunci", ceea ce însemnează: trecînd prin Reghinul săsesc, unde Petru Maior fusese pe vremuri preot. După ce a rătăcit prin ţări diferite şi a trecut prin tot felul de întîmplări, poetul arată că a ajuns „în prisos de toate". El nu este cu toate acestea fericit, pentru că fericire deplină nu este cu putinţă fără patrie şi patria se arătase maşteră pentru amîndoi. Acţiunea *Ţigania-dei* este o pură alegorie: prin ţigani trebuiesc înţeleşi şi alţii, care „tocmai aşa au făcut şi fac ca şi ţiganii oarecînd". „Am înţeles eu aici", continuă el, „că şi tu ai scris ceva foarte bun pentru ţigani şi scriind adevărul ai atins pe Voivodul cum să cade; care de cîndu-i, n-a suferit neamul său şi n-a făcut nici un bine, ci numai a strîns parale ca să îmbuibeze pre boieri. Doamne, cînd va fi să mai ajungă alt voivod care iubeşte pe ai săi! Eu socoteam că voi auzi cît de curînd că pe tine a ridicat ceata voivod, dar bag de seamă, nătărăul acela tot trăieşte şi împute lumea". „Voivodul" împotriva căruia scrisese Petru Maior, care strîngea numai parale şi nu putea suferi pe ai săi, „nătărăul" acela care tot trăia este strălucitul episcop Ioan Bob. Aducînd astfel de sentimente faţă de puternicul „voivod" de la Blaj, poema lui Budai-Deleanu era condamnată să rămînă în manuscris. Nu trebuie să se tragă însă concluzia că, sub hainele ei alegorice, opera toată este o şarjă împotriva episcopului şi a curţii episcopale de la Blaj: poetul a arătat o solicitudine particulară pentru neamul călugăresc, este drept, dar spiritul lui coroziv şi-a exercitat ascuţişurile pe fronturi multiple. Toate acestea le-a făcut din impulsul de a critica ce este rău şi de a arăta calea dreaptă: sînt „lucruri de şagă" în opera lui, mărturiseşte poetul; ele au fost puse acolo „ca mai lesne să se înţeleagă şi să placă"; alături de şagă însă, ea aduce şi critică şi toate acestea cu scopul precis de a arăta urmaşilor pildele rele ale strămoşilor pentru că strămoşii pot da, aşa cum dădeau în acele timpuri polonezii în mijlocul cărora poetul trăia, şi pilde rele, pe care pietatea filială nu trebuie să le urmeze.

Critică, batjocură, lipsă de respect faţă de instituţii consacrate (un episcop socotit voievod al ţiganilor), — epistola lui Budai-Deleanu anunţă o operă străbătută de spiritul de emancipare al secolului al XVIII-lea. Prologul şi epistola către Petru Maior ne arată astfel elementele esenţiale ce caracterizează poema: fundamentul teoretic clasic pe care ea este construită şi suflul de „Luminare" ce-i orientează sentimentele şi-i organizează acţiunea[17].

Scanned with OKEN Scanner

Implicarea lui Becicherec în acțiunea *Țiganiadei* s-a făcut, după mărturisirea poetului, sub influența „lui Omir și altor poeți de frunte, care la poezia sa multe băga povești străine". Articulat însă numai în mod artificios de acțiunea principală a poemei, episodul este eliminat din varianta a doua a acesteia, care se prezintă astfel cu mult mai unitară[18]. Eliminarea lui este compensată, în economia poemei, prin introducerea dezvoltatei discuțiuni în legătură cu organizarea politică a statului viitor, discuțiune pe care poetul o intreprinde sub influența *Animalelor vorbitoare* ale lui Casti și care face ca poema lui eroi-comică să devină în același timp și o poemă politică.

Acțiunea se petrece în Muntenia în secolul al XV-lea. Sfîșiat de certuri lăuntrice și de discuțiuni sterile, Bizanțul căzuse sub puterea turcilor, care înaintau fulgerător în țările creștine. Luptele se dau acum pentru Muntenia, în fruntea căreia se găsea un domnitor viteaz, Vlad Țepeș, care îndrăznește să se opună și izbutește să bată pe marele sultan Mahomed II. Rînduindu-și țara pentru război, domnitorul vede că în cuprinsul ei se afla o populație țigănească numeroasă, care ar fi putut sluji turcilor de iscoade și călăuze. Ca să înlăture primejdia aceasta, el hotărî să-i armeze și să-i pornească și pe ei împotriva turcilor. În afară de arme, Țepeș le da hrană și locuri de moșie, ca să-și organizeze ei înșiși țara lor. Adunate între Alba și Flămînda, cetele țigănești se sfătuiesc cum să-și organizeze țara și apoi, transformînd fiecare instrumentele proprii de lucru în arme de luptă, defilează în fața domnitorului. Încheind parada, acesta le arată binefacerile domnești la care trebuiau să se aștepte și datoriile pe care le aveau. Cea dintîi dintre aceste datorii era să meargă să-și așeze tabăra la Spăteni, între Bărbătești și Inimoasa. Cuvîntării domnitorului îi răspunde Gogoman, în cuvintele căruia se traduce reacțiunea spontană a firii țigănești: oastea murgie mulțumește pentru toate bunătățile, dar cere, ca o ultimă favoare, să i se dea și vreo două sute de ostași care s-o apere de tîlhari, în drumul ei pînă la Spăteni. Mersul este anevoios, el este întrerupt la fiecare pas de sfătuiri îndelungate în legătură cu felul cum trebuie să se lupte cu turcii sau cum să facă să nu se lupte cu ei; și, pentru că distanța pînă la Spăteni li se părea fără sfîrșit, războinicii iau două hotărîri deopotrivă de însemnate: mai întîi, pentru ca țiganii să fie îndemnați să meargă, așează carele cu bucate în fruntea oștilor; apoi, la propunerea lui Giolbanu, ei cer lui

Scanned with OKEN Scanner

vodă ca acesta să decidă ca de unde erau ei şi pînă la Inimoasa. unde trebuiau să meargă, să nu fie mai mult de o milă. Lucrurile se încurcă însă între timp: Romica, fata lui Goleman şi logodnica lui Parpanghel, este furată de Satana şi dusă în curtea nălucită în codrul fermecat de la Cetatea Neagră. Cearta şi bătaia se încing pentru ea în ceata ţigănească şi Parpanghel pleacă s-o caute. El ajunge la curtea nălucită, în care Satana — aliat cu turcii — atrăsese pe mulţi viteji creştini. Acolo găseşte pe Romica, de care îl desparte însă din nou Sfîntul Spiridon, protectorul femeilor. Sfîntul face semnul crucii deasupra curţii nălucite; aceasta dispare, iar Parpanghel se trezeşte în mijlocul unei bălţi. De aici el ajunge la un loc unde se aflau două izvoare fermecate. Viteazul Argineanul, care scăpase de asemenea de la curtea vrăjită, bea din apa unuia şi cade într-o stare de trîndăvie; Parpanghel bea din celălalt şi devine pe dată luminat la cap şi viteaz la braţ. Dintr-o tufă îi vorbeşte sufletul Romicăi şi el este cuprins de furii. Îmbrăcaţi în haine turceşti, Vlad Ţepeş şi oastea lui cercetează voinicia ţiganilor, cărora nu le trece prin gînd că ar putea să se bată, ci îşi cer bocindu-se mîntuirea. După ce sînt certaţi de Vodă pentru laşitatea lor, ei sînt ameninţaţi de invazia unor turci adevăraţi, de care îi scapă apariţia neaşteptată a lui Parpanghel, îmbrăcat în armura temută de păgîni a lui Argineanul. Turcii fug, dar sînt întîmpinaţi şi bătuţi de Vlad Ţepeş. Parpanghel, cuprins de furii, cade în tină; aici este aflat cu ajutorul farmecelor de maica sa Brînduşa, care îl vindecă şi îl aduce la tabăra ţigănească, unde găseşte şi pe Romica. Diavolii se sfătuiesc în infern cum să înfrîngă pe Dumnezeu şi pe creştini; ţiganii se sfătuiesc pe pămînt cum să-şi organizeze ţara, cînd Corcodel aduce o veste care înspăimîntă pe întunecaţii ostaşi ai crucii: s-au isprăvit bucatele. Cearta se-ncinge şi ea este pe punctul de a se preface în bătaie, cînd o nouă primejdie din partea turcilor schimbă preocupările ţiganilor. Tandaler, voievodul aurarilor, cheamă ţigănimea la luptă şi o sfătuieşte să se bată răcnind şi cu ochii închişi, ca să nu vadă pe duşman şi să nu se înspăimînte de el. Între acestea, ciocnirea decisivă între armatele române şi cele turceşti se apropia. Argineanul, robit de păgîni, scapă din rîndurile acestora făcînd minuni de vitejie; Vlad Ţepeş cercetează în ascuns tabăra turcească şi în timpul nopţii năvăleşte cu armatele asupra ei. Turcii sînt zdrobiţi, Sultanul însuşi abia scapă cu fuga. Diavolii intervin însă în luptă: ei ascund în ceaţă res-

Scanned with OKEN Scanner

turile armatei turceşti şi le scapă astfel de la pieire. Îngerii iau, la rîndul lor, parte la luptă şi războiul se deplasează de pe pămînt în văzduh, între cetele îngereşti şi cele infernale, pînă cînd demonii sînt înfrînţi şi trebuie să se ascundă. Unii dintr-înşii se bagă într-o cireadă de boi peste care dau ţiganii, care încep lupta sub conducerea şi după sfatul lui Tandaler. Boii fug speriaţi. Ţiganii, care nu văzuse cum arătau la faţă duşmanii alungaţi, îşi petrec noaptea într-o pădure. Dimineaţa ei ajung la locul unde se dăduse lupta între români şi turci. Cîmpul era acoperit de cadavre. Gloatele îşi închipuiesc că aceasta era isprava lor şi se grăbesc să jefuiască tabăra părăsită de ostaşii turci. Încununaţi cu astfel de victorii, ei ajung în cele din urmă la Spăteni, unde se săvîrşeşte după ritual căsătoria lui Parpanghel cu Romica şi unde au loc discuţiile amintite anterior în legătură cu organizarea viitoare a statului. Baroreu, Slobozan şi Janalău se întrec în înţelepciune şi ar fi ajuns poate departe, dacă ţigănimea n-ar fi revărsat asupra soborului anarhia funciară a sufletului ei. Din toate părţile se cere nu organizare, nu lege, ci alegerea demnitarilor, începînd cu cei mai mari. Cum era firesc pentru ţigani, nu se poate ajunge la vot. Fiecare doreşte să fie domnitor şi soluţia este căutată spontan altundeva decît în democratica manifestare a opiniilor: o bătălie de proporţii uriaşe se încinge între dînşii, tăria pumnului rămînînd singurul argument hotărîtor. Sorţii par a înclina pînă la o vreme către Tandaler, cel mai priceput în treburile ostăşeşti; dar împotriva lui se ridică mai oarbă decît oricînd furia celorlalţi ţigani: Tandaler cade şi, odată cu el, se spulberă şi visul de a întemeia un stat ţigănesc. În varianta definitivă, opera nu se încheie cu împrăştierea ţiganilor: trădat de o parte din boieri, Vlad Ţepeş este înştiinţat de Arhanghelul Gabriel că Dumnezeu a hotărît ca poporul român să fie supus încă stăpînirii turceşti. Domnitorul pleacă atunci în pribegie, iar oştile, care nu vor să se supună, cer tînărului căpitan Romândor să le ducă mai departe la luptă.

Acordurile din urmă sînt scoase astfel din coarda eroică a operei. Faptul acesta nu însemnează lipsă de unitate, ci măsurarea prin contrast a stării haotice ce caracterizează societatea ţigănească, în care nici o hotărîre nu se poate lua şi nici o idee nu se poate contura. *Ţiganiada* înfăţişează, pe latura comică, efortul de organizare a societăţii: o străduinţă zădărnicită

Scanned with OKEN Scanner

de materialul anarhic care interzice atît stabilirea contractului social cît şi stabilirea dreptului celui mai tare. Din faptul acesta izvorăşte una dintre trăsăturile esenţiale ale operei: pe linia principală a acţiunii nu se defineşte precis figura eroului principal. Poemă eroicomică în primul rînd, ea cunoaşte un dezvoltat episod de poemă romantică şi frecvente momente de poemă eroică pură şi de poemă politică. Parpanghel este eroul romantic, Vlad Ţepeş se afirmă ca erou al poemei eroice; pe latura ei politică şi eroicomică însă, pe care se desfăşoară acţiunea gloatelor ţigăneşti, nici o figură nu se articulează pe planuri proeminente. Tandaler, care conduce pe ţigani în celebra bătălie cu boii şi care se luptă vitejeşte pentru domnie, se arată într-adevăr mai priceput şi mai tare în luptă decît ceilalţi, dar el însuşi nu s-a desprins total din cordonul colectiv: de la un capăt pînă la celălalt al poemei gloatele înaintează nedisociate, cu mişcările elementare ale unei procesiuni de larve.

Poetul însuşi îşi mărturiseşte izvoarele. Modelul cel mare este Homer, autorul *Batrachomiomachiei,* a cărui muză este solicitată de scriitorul român să-i sprijinească puterile. Pe Homer l-a urmat şi atunci cînd a fost să dea un nume operei sale, după exemplul lui s-a hotărît să îşi scrie poema în versuri diferite de cele populare. Prin aceasta Budai-Deleanu nu vrea să spună că a adoptat exametrul homeric: el însuşi mărturiseşte că în această ordine a avut ca model versul marilor poeţi epici italieni şi că strofa lui urmează acelaşi model, cu diferenţa că octava acelora devine, la dînsul, sextină. Exemplul lui Homer l-a îndreptăţit de asemenea să împrumute cuvinte din toate dialectele limbii române. În nararea invaziei făcute de armatele lui Vlad Ţepeş în tabăra turcească el a avut ca model pasajul în care Homer povesteşte năvala lui Ulise şi a lui Diomed în tabăra duşmană; după chipul şi asemănarea lui Stentor a creat pe Hîrgău (în varianta întîia, Parnavel) „cel cu gura mare“ şi acelaşi poet este invocat pentru justificarea unor procedee poetice, pentru interpretarea unor anumite alegorii. Pasajul în legătură cu Becicherec este intercalat în varianta primă a operei după modelul unor poeţi vestiţi, în fruntea cărora Budai-Deleanu aminteşte pe Homer: ca şi acesta, poetul român înţelegea rostul descinderilor în acţiuni secundare. Parpanghel însuşi este un Achile, dar nu unul „într-adins“, ci unul „satiri-

Scanned with OKEN Scanner

cesc și de șagă", creat pe măsura *Țiganiadei,* iar în măgărița lui Valaam, pe care călărește Sfîntul Spiridon și pe care poetul mărturisește că o împrumută din Sfînta Scriptură, Budai-Deleanu ar bănui, asemenea lui Voltaire, un Pegas degradat, indicat să definească spiritualitatea mitologiei creștine prin comparație cu mitologia elină. Și tot din Homer, — dar și din *Satiriconul* lui Petroniu — sînt împrumutate în parte vrăjitoriile Brînduşei[19]. Alături de Homer este prezent Virgiliu, din care Budai-Deleanu împrumută pasajele în legătură cu ascunderea Romicăi într-un tufar și călătoria lui Parpanghel la rai, unde se întîlnește cu tatăl și cu moșul său Jundadel, care începe să-i descopere viitorul.

Tot atît de importante sînt datoriile sale față de literaturile moderne. Pădurea fermecată în care sînt atrași războinicii creștini este creată după modelul lui Tasso. La același poet trebuiesc raportate de asemenea unele date în legătură cu sfatul diavolilor în infern, precum și pasajul în care se vorbește despre misiunea Arhanghelului Gabriel, însărcinat însă cu solii diferite în cele două poeme: în *Gerusalemme liberata,* el trebuie să îndemneze la luptă; în *Țiganiada,* el vestește hotărîrea lui Dumnezeu ca lupta să înceteze. Palatul fermecat în care petreceau războinicii amăgiți de Satana este împrumutat din Ariosto, din care sînt desprinse și furiile îndrăgostitului Parpanghel, precum și atitudinea față de instituția cavalerilor rătăcitori și de invenția prafului de pușcă. După cum s-a arătat de mai înainte, din același poet italian este împrumutat și felul cum sînt expuse temele diferitelor cînturi, precum și procedeele prin care acțiunile secundare se împletesc cu acțiunea principală. *La secchia rapita* a lui Tassoni este prezentă în intențiile politice ale operei române. *Gli animali parlanti* a lui Giambattista Casti îi sugerează ideea îndelungatelor discuțiuni în legătură cu organizarea statului viitor și-i dă soluția problemei: monarhia luminată către care înclină poetul român corespunde monarhiei temperate pe care, în zooepia italiană, o susține calul și o aprobă Casti. Pe Milton *(Paradisul pierdut)* se întemeiază în parte soborul demonilor, care se sfătuiesc cum să lupte împotriva lui Dumnezeu. Și tot din opera acestuia, — sau din Voltaire, care la rîndul său se întemeia pe poetul englez —, împrumută Budai-Deleanu ideea de a înarma pe luptătorii suprapămînteni cu artilerie; dar în timp ce Milton atribuie de-

Scanned with OKEN Scanner

monilor invenţia acestei arme, poetul român o pune la îndemîna cetelor îngereşti care împroaşcă dintr-însa

. . . . . de viaţă dătătoare
Cruci acolo şi evanghelii sfinte,
Moaşte, metanii cu sărindare,
Posturi cu rugăciuni fierbinte,
Miruri, paraclise, liturghii,
Canoane, aghiasme şi tămîi.

Incertă rămîne contribuţia lui Klopstock, pe care poetul român îl aminteşte de asemenea, şi discutabilă este raportarea la Alois Blumauer, în care s-a văzut mai înainte unul din izvoarele sale principale. Blumauer era însă puternic influenţat de *La Pucelle d'Orléans* a lui Voltaire, a cărei influenţă se exercită cu aceeaşi putere şi asupra scriitorului român. Această influenţă se poate urmări atît în date particulare, cît şi în tonul general al lucrării. Din *La Pucelle* împrumută Budai-Deleanu ideea unui sfînt protector al virginităţii: Saint Denis sugerează imaginea Sfîntului Spiridon, cu diferenţa că în timp ce sfîntul francez are la dispoziţia sa măgarul lui Valaam, cel român călăreşte pe măgăriţa aceluiaşi Valaam. În scene izolate, apropierea se poate urmări pînă la date de amănunt. Astfel scena în care Satana, prefăcut în fată, este adăpostit în mînăstire, se leagă prin unele date ale sale de un anumit moment din opera franceză. În timp ce ea dormea, farmecele neacoperite ale corpului său stîrnesc poftele tuturor călugărilor din mînăstire. Acelaşi lucru ne întîmpină în opera franceză, în care Jeanne d'Arc este înfăţişată într-o situaţie identică: în timp ce ea dormea, călugărul Grisbourdon şi catîrgiul îşi dispută întîietatea asupra ei, jucînd-o în zaruri pe sînii ei descoperiţi. Şi în ambele opere, intervenţia la timp a sfîntului respectiv face ca întreprinderea să rateze. Din aceeaşi operă franceză împrumută poetul român ideea de a-şi comenta poema în note. Mai presus de aceste corespondenţe izolate însă, Budai-Deleanu împrumută din scriitorul francez tonul general al operei sale. Dacă Sfîntul Spiridon salvează fecioria Romicăi — pentru că el face şi minunea aceasta — aşa cum Saint Denis salvase de atîtea ori fecioria Jeanne-i d'Arc, ambele personaje cereşti sînt văzute cu acelaşi ochi batjocoritor. Iar dincolo de ei se afla biserica şi religia creştină, instituţii batjocorite cu aceeaşi înverşunare atît de Voltaire cît şi de Budai-Deleanu[20].

Scanned with OKEN Scanner

Cu toate aceste puncte de articulaţie în literaturile străine, *Ţiganiada* rămîne totuşi o operă profund originală. Croit pe măsura eroilor, războiul ţiganilor se desfăşoară la periferia războiului turco-român şi, în ultimă analiză, el se mărgineşte la deplasarea de la Alba şi Flămînda pînă la Spăteni, între Bărbăteşti şi Inimoasa. Primele date toponimice sînt de natură să definească anticipat firea eroilor[21]. Prin aplicaţiunea valorilor directe sau a contravalorilor înscrise în vocabule, Alba şi Flămînda defineau prezentul şi eternitatea ţigănească, în timp ce Spăteni, Bărbăteşti şi Inimoasa indicau un ideal către care erau mînaţi de o voinţă arbitrară şi faţă de care ei simt o instinctivă şi profundă repulsie. În felul acesta, puternica originalitate a operei izvorăşte în primul rînd din calitatea morală a materialului omenesc manevrat. Dezvoltată pe un alt plan, acţiunea ar fi trebuit să se organizeze în jurul a două momente capitale: în primul rînd, lupta victorioasă împotriva turcilor; în rîndul al doilea — şi ca urmare firească a primului fapt —, organizarea noului stat. Pentru realizarea acestor fapte, îndrăzneala şi înţelepciunea ar fi trebuit să se concureze în năzuinţa lor către sublim; poetul aduce însă în scenă pe ţigani, poporul cel mai laş, cel mai egoist, cel mai anarhic şi cel mai iremediabil legat de materialitatea vieţii. Neputînd să înţeleagă lucrurile înalte, ei le coboară la înălţimea minţii lor. Iată bunăoară pe Burda, care întrerupe intempestiv discuţiile despre orînduirea noii ţări: „Mămăligă măi, brînză şi clisă!“ Goleman este mai evoluat în pretenţiile sale: el vrea ţară nouă, dar în ţara cea nouă cere să fie case noi şi mese noi, pentru că ultimul ideal rămîne ca acolo

> Să şedem cu-a noastre jupînese
> La comîndări, zaifeturi ş-ospeţe,
> Închinînd cu paharele isteţe.

Unul crede că „a scobi o covată este o meşterie“ cu mult mai grea decît aceea de domnitor, iar altul este convins, în prima variantă a poemei, că demnitarii nu fac altceva decît „să stîrvească“ toată ziua pe divan. În expediţia lui amoroasă, Parpanghel ajunge pînă la iad şi la rai. Aici are prilejul să vadă minuni diferite: pe tatăl său, pe moşul său; apoi trei fete robite de împărat, care par a fi fost cele trei ţări române. Mai

Scanned with OKEN Scanner

presus de toate acestea însă, viteazul vede raiul propriu-zis, pe care el îl intuiește în date culinare de suculență rabelaisiană: rîuri de lapte, pîraie de unt, țărmuri de mămăligă moale, șipot de rachiu, baltă de vin,

Dealurile și coastele toate
Sînt dă caș, dă brînză, dă slănină;
Iar munții și stîncele gurguiate
Tot dă zahăr, stafide, smochine
De pe ramurile dă copaci
Spînzură covrigi, turte, colaci.

Gardurile acolo-s împletite
Tot cu fripți cîrnăciori, lungi, aioși,
Cu plăcinte calde streșinite;
Iar în loc dă pari tot cartaboși;
Dar spetele, dragile mele,
Sînt la garduri în loc de proptele.

Laşitatea este nota esențială a firii țigănești. Pe muntenii, îmbrăcați în haine turcești și veniți să le pună la încercare vitejia, țiganii îi asigură bocind că neamul lor

Cu toată lumea trăiește în pace
Și zău că bătălia nu-i place!

Cel mai îndrăzneț dintre dînșii este totuși de părere să se lupte cu ochii închiși, ca să nu se sperie văzînd pe dușmani. Iar străjile, orînduite să păzească tabăra noaptea, își caută din vreme un loc de ascuns, preocupate nu să vadă pe dușman, ci să nu fie văzute de el. Cînd totuși acesta își face apariția sub formă de urs sau de gligan, unul „de cap amete", altul cade jos mort pe jumătate, altul stă să-și piardă capul din rădăcină și ceilalți se poartă tot așa de voinicește. Iar gloata toată o ia la picior, paralizată de frică pînă la demnitatea disciplinei: este singura dată cînd Tandaler se impune spontan și nediscutat ca șef; toți căutau să vadă

Încotro Tandaler o va rade,
Căci a fugi fără cap nu se cade.

Scanned with OKEN Scanner

Niciodată primitivismul firii ţiganilor nu apare mai pronunţat ca în momentele în care trebuie să se hotărască noile demnităţi şi noii demnitari. Goleman este grăbit să se înceapă cu alegerea voievodului şi deşi n-o spune, ar da să se înţeleagă un lucru: anume, că el bucuros ar primi aşa ceva. Discuţia provocată de vorbele lui este derivată în apostrofă pitorească şi se înfierbîntă în cele din urmă pînă la o bătaie de proporţii uriaşe. Bobul era alături de Goleman şi intervine drastic: de-ar fi mintea lui Goleman aşa de mare precum îi este căciula, atunci ar îndupleca pe ceilalţi ţigani să meargă acolo unde vrea el să-i ducă „pe departe". Nici lui Bobul nu-i merg însă lucrurile bine din pricina lui Ciormoi ciurarul, care apostrofează pe orator: „Mişelule ce eşti! dă ţ-ai ţinea gura şi ţ-ai spăla dă pă faţă sgura". Dar şi lui Ciormoi îi vine rîndul să fie luat la rost: Burda fierarul n-a mai văzut ciurar cuminte şi nu-i dă dreptul să protesteze. Nu este, în toată această orăcăire semeaţă, indiciul unei delimitări a partidelor viitoare; este logofilia temperamentală a neamului ţigănesc şi primitiva necesitate a fiecăruia de a se ridica cu o şchioapă peste moţul căciulii vecine. Mai tare decît toţi este Tandaler, „ce la domnie de mult căsca şi de jumătate o şi îmbucase". În „aprinzimea" lui, voinicul îşi dezvăluieşte fără rezerve concepţia despre prerogativele bătăioase ale principelui:

Căpăstru în cap şi zăbale în gură
Şi veţi juca pe altă zicătură.

Era firesc lucru prin urmare ca numai tăria la luptă să decidă între postulanţi. Poetul urmăreşte de aproape lupta aceasta în progresiunea ei precipitată; el transpune însă totul pe planul unui umor masiv, pentru a cărui determinare utilizează uneltele stilistice cele mai variate, de la acumularea de nume proprii — şi ce nume! — pînă la conciziunea expresiei, căreia îi impune totuşi ambiguităţi iosefiniste de sens şi calificări în stil homeric:

Întîi lui Lăpăduş capul sparsă,
Apoi lui Mugurel falca dreaptă
O făcu strîmbă, de acolo ştearsă
Nasul lui Şoşoi; şi iar aiaptă
Ciocanul cumplit, tocmai în ureche
Lui Aordel cel de viţă veche.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi disprețuind deopotrivă poezia poporană şi pe scriitorii influenţaţi de ea, Budai-Deleanu se resimte totuşi puternic în influenţa spiritului poporan: gălăgioşi, anarhici, fricoşi şi veşnic înfometaţi, ţiganii săi se înfăţişează în aceeaşi atmosferă în care-i învăluiesc poveştile şi anecdotele poporului. Adaptate personajelor şi îmbrăcate în această atmosferă, elementele literare împrumutate de aiurea capătă un colorit local foarte pronunţat, iar opera realizează o puternică originalitate[22].

Scriitorul însuşi mărturisise că opera lui este o alegorie, că prin ţigani el viza pe alţii; *Ţiganiada* nu aducea aşadar numai „şagă" ci şi „critică". Într-adevăr, poema este, mai presus de orice, o critică aspră a stărilor din ţările române. În faţa decăderii timpului său, autorul pictează imaginea ideală; statul militar şi bine organizat al unui domnitor ca Vlad Ţepeş, în a cărui figură s-au putut descifra pe bună dreptate trăsături din figura lui Iosif II[23]. Momentele eroice pe care le întîmpinăm în poemă îşi au astfel rostul lor bine definit: prin măreţia lui, trecutul nu numai măsoară, dar şi înfierează prezentul.

Sînt totuşi unele lucruri care frîng echilibrul poemei şi unitatea ei de linie. Episodul Parpanghel—Romica, cu toate complicaţiile lui vrăjitoreşti, cu călătoriile sale în lumea umbrelor, cu admirabilele sale momente lirice, realizează mari frumuseţi de amănunt; în totalul poemei el capătă însă proporţii atît de dezvoltate încît ameninţă la un moment dat să concentreze asupra lui interesul principal al operei. Personajul însuşi se agită pe planuri divergente: îndrăgostitul din partea primă este un om al materiei, al cărui cap nu cunoaşte iradierile ideii, al cărui suflet se realizează permanent la înălţimea impulsului primar. Asemenea celorlalţi ţigani, el nu recepţionează decît manifestările vieţii imediate şi externe, lipsită total de bătăile unui puls spiritual. Şi totuşi, în partea finală a operei, poetul găseşte necesar să-l idealizeze: Parpanghel n-ar vrea să participe la bătaia generală, pentru că i se pare necuvios lucru să facă moarte în neamul său[24]. Aceeaşi lipsă de unitate a personajelor o aduce şi dezvoltatul — prea dezvoltatul — pasaj în care Baroreu, Slobozan şi Janalău discută formele de guvernămînt. Nu mai avem de data aceasta de a face cu ţiganii primari, preocupaţi numai de mămăligă şi clisă, ci cu nişte filozofi din veacul al XVIII-lea, îmbibaţi de doctrinele timpului, care discută în ton înalt problemele cele mai serioase: întregul pasaj nu se poate încorpora în fluxul moral al poemei. Sub raportul

Scanned with OKEN Scanner

acesta, varianta primă, care nu cunoştea îndelungata discuţie a celor trei filosofi, era de o ţinută mai unitară; ea era însă încărcată de episodul Becicherec, tot atît de dezvoltat ca şi cel închinat lui Parpanghel, şi pe calea aceasta acţiunea poemei îşi pulveriza cu desăvîrşire unitatea.

Opera se caracterizează în acelaşi timp printr-o remarcabilă stăpînire a tehnicii artistice, adaptată totdeauna temei. Momentele sale eroice trădează un poet epic de ţinută aleasă, capabil să intre în „sfîntarul" muzelor şi să dea un exemplu de poezie înaltă. Dar ceea ce trebuie notat în mod particular în această ordine este simţul ascuţit al corespondenţelor lexicale: niciodată cuvîntul nu trădează situaţia sau personajul. Cuvintele „josite", pe care poetul le întrebuinţează bucuros în notele sale, sînt alese îndeosebi pentru valenţele lor morale foarte scăzute, indicate să definească temperatura morală a momentului epic. Corcodel îşi anunţă tovarăşii că s-au isprăvit bucatele: „Şedeţi acum întinşi pă burice"; iar Tandaler, înfuriat de această ştire, apostrofează pe Corcodel aşa cum i se cuvine unui mesager al nenorocirii: „Mîncător dă carne puturoasă, lăeţ spurcat!". Ar fi, dacă Tandaler ar izbuti să apuce tronul, limbajul curţii. În alte sfere se vorbeşte însă în ton diferit. Poetul exprimă de altfel cu claritate convingerea lui că fiecare subiect tratat presupune un limbaj potrivit. În felul acesta *Ţiganiada* cunoaşte un dublu curent stilistic: fundamental este acela care îmbracă manifestările neamului ţigănesc, în care viziunea vieţii se realizează în straturi realiste subliminare, dar care, în episodul Parpanghel şi prin Parpanghel, schiţează o nedefinită năzuinţă de ridicare, de înseninare. Momentele eroice ale poemei se realizează pe planul opus, dar nici în cazul acesta poetul nu se menţine la o temperatură stilistică unitară: aliaţii creştinilor, sfinţii, sînt văzuţi în culori ce-i apropie de tovarăşii lui Corcodel, ceea ce duce la frîngerea axei stilistice şi la fixarea ei pe plan descendent. Sfîntul Spiridon este preocupat să nu-i piară „cinstea la neveste", iar Arhanghelul Mihail, un fel de Tandaler al cetelor cereşti, nu mai alungă pe Satana cu fulgerul sau cu trăsnetul, ci se repede şi-i „şterge o palmă" aşa de tare încît acela cade ameţit, iar în urmă îi adresează o apostrofă simţită, vecină cu sudalma de rînd:

Nu-i vrednic un tîlhăroi ca tine
Să-mi spurc armele nemuritoare!

Scanned with OKEN Scanner

Sub această bipolaritate de sens a stilului său, *Țiganiada* aduce o economie a expresiei care creează un puternic sentiment de densitate a limbii. Versul bate plin de conținut, cu juxtapuneri și suprapuneri nominale și cu reducerea maximă a carnației verbului, în descrieri:

Cei înarmați aveau buzdugane
De aramă și niște lungi cuțite;
Toți oameni înalți și groși în ciolane,
Cu părul îmburzit, barbe sperlite,
Haine avea lungi, scurte și învîrstate,
Unii fără mîneci, alții rupte în spate.

În momentele precipitate ale narațiunii, el se crispează în jurul verbului, căruia îi atașează uneori o încărcătură onomastică de culori tari:

Într-aceea Găvan pe Ghițu-l omoară,
Cocoloș pe Titirez deculă,
Costea lui Zăgan capul sboară,
Iar Pipirig a Dodii căciulă
Taie în două și capu-i despică
Din creștet pînă în tufoasa chică.

Parnavel cu sulița ascuțită
Străpunse pe Corbea în gemănare
. . . . . .
Mîndrea pe Ciuntul de barbă trage,
Năsturel pe Dondul flocăește,
Iar ca și-un juncan Dragoșin rage
Și cu dinții beliți clănțănește,
Căci Sperlea îi sburase nasul în două
Și mustețele cu buzele amîndouă.

Puternice sînt valorile stilistice înscrise în fonetica onomasticonului lui Budai-Deleanu. Ca bogăție și culoare a creației în această ordine, singurul scriitor cu care el poate fi comparat este Victor Hugo. La poetul român totul este dirijat însă de

Scanned with OKEN Scanner

busola comică. Numele sînt îmbibate toate de aceeaşi atmosferă, dar ele sînt alese după criterii diferite. Numai rareori alegerea se face după procedeul elementar care vizează calităţile fizice sau morale ale eroilor: Ciuntul, Cocoloş, Corbea, Titirez. Cele mai adeseori avem de a face cu o alegere sau creaţiune particulară, ce se desăvîrşeşte regresiv, de pe poziţiile fixe ale finalei, şi care este determinată numai de pigmentul fonetic: Găvan, Giolban, Zăgan, Aordel, Corcodel, Cucavel, Parnavel, Parpanghel, Şuvel.

S-ar putea spune despre Budai-Deleanu că este lipsit de sentimentul naturii, dacă ţiganii lui, boii şi gliganii, implicaţi în valurile aceleiaşi acţiuni, n-ar fi văzuţi ca date elementare ale unei naturi în permanentă frămîntare. Poetul este un dinamic şi lumea intuită de simţurile sale este aceea a mişcării vieţii animale. Pentru un astfel de spirit, un peisaj, oricît de agitat în contururile sale, ar însemna totuşi un repaos. Momentele de descriere a naturii sînt astfel o raritate şi în mod obicinuit ele îndeplinesc o altă funcţiune decît aceea a unei pure descrieri sau a unei descrieri care notează o stare sufletească. Uneori sugerează ideea de timp:

> Iar cînd fu către apusul de soare,
> Cînd copacul umbre lungi aruncă
> Pregătind amurgitului răcoare . . . . . .

Alteori punctează stilistic culminarea unei ironii. Fugind prin pădure, îngroziţi de noapte şi de gligani, ţiganii ajung în cele din urmă la luminiş; era acolo un cîmp şi el nu putea fi decît un cîmp frumos, pentru că ţiganilor înghеţaţi de groază atît le mai trebuia: un cîmp frumos, pe care să poată fi văzuţi mai uşor de duşmani.

Caracterul dinamic al naraţiunii, realizat în mod magistral în partea finală a poemei, se oglindeşte de asemenea în rapiditatea caracterizărilor de personaje sau de situaţii. Poetul cunoaşte şi comparaţia dezvoltată în genul lui Tasso, dar cele mai adesea el se limitează să indice esenţialul printr-o trăsătură sugestivă, lăsînd liberă imaginaţia cititorului să refacă integral imaginea în marginile nedefinite ale expresiei. Parpanghel este întîmpinat la poarta raiului de Sfîntul Petru, care îl

Scanned with OKEN Scanner

întreabă scurt, izbit de aerele ţiganului înfoiat în cămaşa lui cu flori:

Dar tu, măi ţigane, ce cauţi aici
În cămaşă cusută cu arnici?

Momentele lirice ale poemei (cîntecul iubirii, cîntecul vinului, epitalamul) se încadrează toate în poema romantică şi sînt strîns legate de eroul acesteia, Parpanghel[25]. De el se leagă de asemenea şi cîntecul Ihei, zîna care consola durerile nenorocitului îndrăgostit, precum şi acela al lui Arghin. Cu excepţia celui din urmă, ele se resimt de suflul poeziei antice, a lui Ovidiu în preamărirea iubirii, a lui Horaţiu în omagiul adus vinului. Ele aduc, în desăvîrşirea simplă a liniei lor, mărturia unei vocaţiuni lirice de mare stil.

În Budai-Deleanu însă, poetul liric nu poate egala poetul epic. Momentele lirice amintite sînt de altfel simple incidente. Replierile analitice asupra propriei vieţi sufleteşti nu intră în sfera artei sale, după cum nu caracterizează nici arta lui Aaron sau Barac. Acestea erau frivolităţi la care se puteau deda scriitori ca Văcăreştii sau Conachi, care se legau de lirica decadentă a Franţei contemporane. Ardealul erudit şi latinist rămîne dominat şi în poezie de un ideal de artă mai apropiat de acela al antichităţii, pe care el îl cunoştea la origine, dar pe care îl întîlnea uneori şi în derivări moderne. Poezia ardeleană din această vreme năzuieşte către construcţiile de mari proporţii; şi dacă în cele mai numeroase cazuri ea a căzut în mod lamentabil, *Ţiganiada* răsplăteşte din plin toate înfrîngerile contemporane: ea este realizarea cea mai de seamă a literaturii române pînă la Eminescu[26].

Dacă prin genul cultivat Budai-Deleanu se deosebeşte de poeţii români de peste Carpaţi din acea vreme, prin izvoarele din care se hrăneşte spiritul său el se încadrează pe de-a-ntregul literaturii române a timpului. Marii cuceritori ai lumii sînt, afirmă poetul ardelean rezumîndu-şi concepţia, nişte „slăviţi tîlhari"; iar bătrînul Vasile Pogor de la Iaşi credea la rîndul său că Romulus, strămoşul neamului românesc, „prin viaţă tîlhărească s-au făcut bărbat vestit". Identitatea concepţiei mărturiseşte unitatea de spirit, care se realiza aşadar peste baricadele ridicate de legile pămîntului.

BIBLIOGRAFIE

Odă pentru pomenirea mutării cei deapururea a Augustei Mariei Teresiei, în Sulzer, *op. cit.,* III, p. 31—35. Din *Psaltirea* lui Teodor Corbea, Sulzer, *op. cit.,* p. 15, reproduce psalmul I; acelaşi psalm, în T. Cipariu, *Archivu,* p. 635—636; manuscrisul ei, în Biblioteca Centrală din Blaj, ms. rom. 79; în copie, ms. ac. 200. *Cîntece cîmpeneşti cu glasuri rumâneşti* au fost studiate de O. Ghibu, *Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte,* Bucureşti, 1934 (Ac. Rom., *Mem. Secţ. Lit.,* S. III, T. VII, M. 1.). În anexe, p. 18—27, sînt reproduse poeziile româneşti ale colecţiei. *Jalele păcurarilor în Ardeal lîngă sicriul maicii Teresii,* în Sulzer, *op. cit.,* III, p. 26—29. Tot acolo, p. 20—24, încercarea satirică dramatică de la o nuntă din Ardeal. *Occisio Gregorii Vodae tragedice expressa,* în ms. 103 din biblioteca episcopiei greco-catolice de la Oradea Mare; asupra ei v. N. Iorga, *Ist. lit. rom. sec. XVIII. Tabla numelor,* p. 60 şi Al. Ciorănescu, *Occisio Gregorii Vodae. Cea mai veche piesă de teatru în româneşte,* în *Revista Fundaţiilor,* IV (1937), nr. 8, p. 423—438. Din Ardeal vine, la o dată mai tîrzie, *Versul lui Bonaparte cînd l-au dus la robie la Sînta Helena,* pe care îl transcria, în 1827, Nicolae Bălăşescu (ms. ac. 2895). *Versul* împrumută unele versuri din balada poporană, în primul rînd din balada lui Constantin Brîncoveanu. Pentru versificatorii minusculi din această epocă, v. vol. III din *Bibliografia* lui I. Bianu şi Dan Simonescu; o parte dintr-înşii, în D. Simonescu, *O latură necunoscută din activitatea lui Vasilie Aaron,* în *Arhiva Românească,* V (1940), p. 264—265. *Verşul Cotranţei* al lui P. Furdui a fost publicat din nou de B. P. Hasdeu în *Columna lui Traian,* VIII, p. 185—187 şi de M. Gaster în *Chrestomatie română,* II, Bucureşti, 1891, p. 222—228.

În legătură cu scriitorii care urmează vezi în primul rînd tratatele de istorie literară ale lui N. Iorga, O. Densusianu, D. Murăşanu şi G. Călinescu.

Scanned with OKEN Scanner

Praxisul forumurilor bisericeşti al lui V. Aaron, în ms. ac. 862. În legătură cu versurile închinate de el lui Samuel Vulcan, vezi articolul citat mai sus al lui D. Simonescu, în *Arh. Rom.*, V, p. 257—265. *Verş jalnic la îngropăciunea D. Teod. Miheşi* a fost publicat de D. Popovici-Barcianu, *Vasilie Aron (1770—1822)*, în *A XV programă a Institutului pedagogico-teologic al Arhidiecezei ortodoxe române transilvane în Sibiu, pe anul şcolariu 1898—1899*, Sibiu, 1899, p. 28—30. *Bucolicele* traduse de V. Aaron sînt amintite mai întîi de V. Popp în prefaţa la *Psaltirea* lui Pralea. Discuţia în legătură cu ele, în N. Lascu, *Vasile Aron şi Ovidiu*, în *Studii literare*, II, (1943), p. 27—29. *Eneida* în traducerea aceluiaşi este menţionată de T. Cipariu în articolul *Archive şi bibliotece*, în *Archivu*, p. 234. Traducerea a fost studiată de T. Roşu, *Eneida lui Virgiliu tradusă în versuri româneşti de Vasiliu Aronu*, în *Report despre gimnasiul sup. gr. cat. de Beiuş pentru anul şcol. 1876—77*, Oradea Mare, 1877. Articolul a fost reprodus în *Transilvania*, X (1877), nr. 24; este urmat de fragmente din traducere mai bogate decît cele date în *Report*. Asupra ei vezi şi G. Guţu, *O traducere în versuri din Eneida la 1805*, în *Orpheus*, IV (1928), p. 82—88; G. Baiculescu, *Virgiliu în româneşte — Eneida*, în *Adevărul literar şi artistic*, IX, Seria II (1930), nr. 516; N. Lascu, *Traduceri româneşti din Vergiliu*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, din Cluj, II (1936), p. 34—36. Pentru traducerile şi prelucrările din Ovidiu, N. Lascu, *art. cit.*, *Studii literare*, II, p. 26—66. Traducerile s-au publicat de D. Popovici-Barcianu în *Programele Institutului* pedagogic-teologic din Sibiu din 1898—1899 şi 1899—1900 (legendele *Dafne*, *Io*, *Agenor*, *Acteon*, *Narcissus*; în afară de cele publicate, el a tradus şi legenda Hyacinthus). Traducerile sînt precedate de poezia *Către Ovidie Naso*, publicată de asemenea de Popovici-Barcianu. Din Ovidiu prelucrează *Perirea a doi iubiţi, adecă jalnica întîmplare a lui Piram şi Tisbe, cărora s-au adăogat mai pre urmă Nepotrivita iubire a lui Echo cu Narţis, scrise în versuri*, Sibiu, 1807. *Istoria lui Sofronim şi a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristef mai marelui din Milet*, este în strînsă dependenţă de traducerea anterioară a lui Iordache Slătineanu, publicată la Sibiu în 1797, laolaltă cu traducerea lui *Achilefs la Schiro* a lui Metastasio. Un exemplu concludent:

Slătineanu (p. 113)	Aaaron (p. 27)
Inimă, mă ia mirare	Inima mea cea trudită,
Cum mai poţi avea răbdare	Mă ia mirare cumplită
Pururea în foc arzînd?	Cum mai poţi încă răbda?

Neavînd nici mîngîiere,
Nici vreo milă la durere
De la nimeni aşteptînd.
În nevoi eşti cufundată
Cu nădejdea depărtată
De-a scăpa dintr-ast amor;
Mijloceşti la norocire
Să-ţi dea moarte cu cumplire
Şi de lume nu ţi-e dor.

Neavînd nici uşurare,
Nici milă la întristare
Aşteptînd de undeva.
În nevoi eşti noroită,
Şi de nădejde lipsită
Să scapi cîndva de Amor,
Să mijloceşti la sîmţire
Să-ţi dea moarte cu cumplire,
Nu poţi, că totuşi ţi-e dor.

Sfera din care a fost desprins modelul operei *Vorbire în verşuri de glume între Leonat beţivul şi Dorofata muiara sa* ar putea fi indicată de titlul ediţiei din 1830 a acestei lucrări, în care *Leonat beţivul,* devine *Leonat beţivul, om din Longobarda. Reporta din vis,* în ms. ac. 214 şi ms. 184 din Biblioteca Centrală din Blaj. A fost amintită mai întîi de T. Cipariu în *art. cit., Archivu,* p. 234; asupra ei, o conferenţă a lui G. Sion, *Reporta din vis,* Bucureşti, 1870 (conferenţa fusese ţinută la 6 februarie 1868). În articolul amintit, Cipariu notează încă trei elegii; şi toate patru, afirmă el, originale. Un „geniu" este socotit Vasile Aaron de autorul notiţei *Vasile Aron şi operele sale* din *Transilvania,* X, nr. 24. Pumnul despre Aaron, în *Lepturariu,* III, p. 382. În legătură cu neplăcerile carierei sale, vezi I. Lupaş, *Un amănunt relativ la Vasile Aron,* în *An. Inst. Ist. Naţ.,* I, p. 401—402.

Asupra lui Ioan Barac, două studii speciale: I. Colan, *Viaţa şi operele lui Ioan Barac,* Bucureşti, 1928 (Ac. Rom., *Mem. Secţ. Lit.,* S. III, T. IV, M.I.) şi G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac. Studii,* Bucureşti, 1933 (Ac. Rom., *Studii şi Cercetări,* XXII). Lucrarea lui Duică rectifică şi completează adeseori pe aceea a lui Colan. Foarte bogată este literatura în legătură cu *Arghir şi Elena.* Deoarece capriciile cercetătorilor, animaţi adesea de sentimente străine de ştiinţă, au ridicat opera aceasta la o treaptă pe care ea n-o merită pe scara valorilor artistice, vom insista mai îndelung asupra ei. Cel mai nevinovat este studiul lui Atanasie Marienescu, *Arghir şi Elena,* Pesta, 1872. Partizan înfocat al teoriei folclorice mitologizante, autorul vede în Arghir al românilor pe Apollo Argyrotoxos, iar în Elena pe Selene, zeiţa lunii. Amintim apoi articolul lui Hasdeu din *Etymologicum Magnum Romaniae,* II, 1602—1606, în care punctul de vedere începe să fie mai puţin obiectiv. Se ştie că prin legenda lui Arghir, Barac a vrut să povestească în chip alegoric cucerirea Transilvaniei de către Traian. Interpretarea aceasta nu aparţinea însă translatorului de la Braşov, ci tot literaturii maghiare. Hasdeu

Scanned with OKEN Scanner

crede în această explicaţie simbolică, dar el este preocupat de ceva mai mult: de unde a putut lua Gyergyai subiectul operei sale? Scriitorul maghiar afirmase că a împrumutat subiectul dintr-o scriere italiană. Hasdeu crede însă că la mijloc este o mistificare: întrucît ştiinţa nu stabilise originalul italian, el crede că Gyergyai a luat un basm de la românii din Transilvania, l-a versificat în limba maghiară şi, pentru ca faptul să nu poată fi urmărit, i-a atribuit o origine italiană. Ceva mai departe a mers în direcţia aceasta Aron Densusianu, în articolul *Arghir ca mit şi tendinţă*, apărut în *Revista critică-literară*, III, nr. 2, p. 33—44. Densusianu crede la rîndul său că povestea are la origine un basm românesc, în care trăia încă tradiţia cuceririi de către romani a Daciei. El crede mai departe însă că însuşi autorul, enigmaticul Gyergyai, nu este maghiar, ci un român, care a scris în limba ungurească cu scopul conştient de a „propaga ideea în mod popular şi cît mai adînc la unguri, despre cuprinderea Daciei de către romani", deoarece „numai un român putea să scrie şi să identifice povestea lui Arghir cu cuprinderea Daciei. Va să zică Arghir a fost scris cu tendinţă românească istorică-politică". El stabileşte şi data la care opera ar fi putut fi scrisă în ungureşte: către 1744, în legătură cu lupta dusă de Inocenţiu Micu pentru recunoaşterea drepturilor poporului român. Este, în această pioasă fantezie, ceva din spiritul inventiv al romanelor poliţiste. Pentru Densusianu a fost destul ca în toată această chestiune să fi rămas un punct obscur, pentru ca în jurul lui să împletească firele imaginaţiei sale. La rîndul său, Colan vede la baza poveştii ungureşti un basm românesc. Cu mult mai prudentă este atitudinea lui Bogdan-Duică, pentru care singura problemă care se pune este aceea a raporturilor dintre opera maghiară şi cea română. Problema a preocupat şi pe cercetătorii literari maghiari, în primul rînd pe L. Gáldi-Göbl, care reeditează, în spirit maghiar, atitudinea periferic-ştiinţifică a lui Aron Densusianu. Amintim atricolele: *Argirus históriája az oláh irodalomban, (Povestea lui Arghir în literatura valahă)*, în *Archivum Philologicum*, LXIII (1939), p. 153—172 şi *Contribuţie la cunoaşterea romantismului românesc*, în *Convorbiri literare*, LXXII (1939), nr. 10—12, p. 1866—1874. Gáldi rămîne la părerea că izvorul lui Gyergyai trebuie căutat în literatura italiană, dar că dincolo de ea tema trebuie urmărită în mitologia greacă. În afară de aceste date de curs general, Gáldi stabileşte că ediţia de care s-a servit scriitorul român este, probabil, cea din 1794, care aducea în titlu specificări pe care le întîlnim şi în titlul traducerii româneşti. Dincolo de aceste date, cu greu s-ar putea adera la descoperirile istoricului literar de la Budapesta. Pentru dînsul este incontestabil că şi Budai-Deleanu a cunoscut şi a fost influenţat de opera ma-

Scanned with OKEN Scanner

ghiară. Faptul acesta este documentat cu afirmaţia că nota ce însoţeşte pasajul respectiv din *Ţiganiada* — este cîntecul lui Arghir pe care l-am amintit mai sus — face trimiterea: „aşa am aflat-o în orighinalul vechiu", — originalul care, după părerea lui Gáldi, nu poate fi decît cel maghiar. Evident, nu se poate contesta faptul că Budai-Deleanu ar fi putut cunoaşte opera ungurească; dar nota invocată nu are puterea de a răpi afirmaţiei calitatea de ipoteză. Nu se referă Budai-Deleanu la fiecare pas la texte imaginate, la cronica de la Cioara, sau la scrisorile de la Cioara şi Zănoaga? Dacă în notă trebuie să vedem totuşi mărturisirea unui fapt real, n-ar putea cineva bănui că pentru un scriitor ca Budai-Deleanu, bun cunoscător al literaturii italiene, „orighinalul cel vechiu" putea fi chiar textul italian? Dacă însă, transpusă pe planul ipotezelor, afirmaţia aceasta se poate face în legătură cu Budai-Deleanu, ea este cu mult mai puţin îndreptăţită atunci cînd este vorba de un scriitor ca Eminescu. Încă din 1908, N. Ciura, *Argirus a magyar irodalomban*, Nagykikinda, p. 56, semnalase tema în poezia lui Eminescu. Gáldi merge mai departe şi susţine că Eminescu este tributar în mod direct scriitorului maghiar, deoarece în opera acestuia întîlnim versurile:

Floarea, a cărei culoare era ca de argint,
Iar mijlocul era frumos ca de mărgăritar,

şi în fragmentul eminescian *Basmul lui Arghir* întîlnim de asemenea cuvîntul *mărgăritar:*

Mere de-aur mari
Cu sîmburii tari
De mărgăritari.

Încadrarea cuvîntului este cu totul diferită la cei doi scriitori şi coincidenţa semnalată rămîne ceva fortuit. Este vorba aici nu numai de lexicul poeziei lui Eminescu şi de tehnica rimei în versurile sale, ci şi de lexicul poeziei populare române, de blocul de imagini al acestei poezii şi de contribuţia literaturii populare şi limbii religioase la arta figuraţiei eminesciene. Vom nota că printre comparaţiile, împrumutate de poet din literatura poporului sau cea religioasă, aceea cu mărgăritarul deţine un loc de frunte: înseşi cuvintele sînt comparate într-una din poeziile sale cu mărgăritarele. După ce a stabilit, pe baza unor elemente de importanţa celor semnalate, adînca influenţă a literaturii maghiare asupra celei române, spre a da impresia unei desăvîrşite obiectivităţi, îl încarcă pe Barac cu aprecieri foarte măgulitoare: versurile în care

Scanned with OKEN Scanner

eroul spune adio trupului său sănătos şi voinic, atît de îngrijit de părinţi şi păzit chiar şi de suflarea vîntului, sînt redate cu o emoţiune destul de poetică:

Oh! trup alb grijit de maică
Şi împodobit de taică!
În zgău crăesc zămislite!
Cu slavă împodobite!
Oh! să miră şi pămîntul!
Vai! unde-ţi iaste mormîntul?

Gáldi vede în aceste versuri puerile, care desfăşoară, pe planuri interjective, vocabula cea mai tривială cu putinţă, o „emoţiune destul de puternică". În fond, aprecierea lor nu este posibilă decît pentru cineva care ignorează cu desăvîrşire atmosfera morală ce înconjoară anumite cuvinte de aici. De altfel nu numai Barac s-a împărtăşit din această apreciere generoasă: fragmentul eminescian amintit, care aducea multă poezie, dar care era departe de a mulţumi pe Eminescu, este socotit drept „poezie pură", cu sensul pe care expresia îl are în zilele noastre. La fel stau lucrurile şi cu Budai-Deleanu, a cărui operă nu este lipsită de dovezi evidente de talent poetic, dovezi care însemnează podoabe „de mare valoare a sentimentului romantic românesc". Pe planul sentimentelor romantice, Budai-Deleanu este prezentat ca anticipînd pe Lamartine sau pe Byron: apropierea numelor exprimă un raport cronologic, dar sugerează în acelaşi timp şi o ierarhizare de valori. Totuşi, poetul român nu este ridicat atît de sus, decît cu scopul ca autorul să aibă un seceriş cît mai bogat în altă ordine: oricît s-ar putea compara Budai-Deleanu cu Lamartine sau cu Byron, opera lui nu este decît o palidă umbră alături de o operă maghiară ce dezvoltă aceeaşi temă, *Ţiganii din Nagyida* a lui Arany: poetul maghiar a dat o „operă", iar cel român numai o „încercare". Îngrijorătoare în toată această poveste nu este numai soarta poetului român, ci şi aceea a unui Lamartine sau Byron, pe punctul de a fi evacuaţi din templul muzelor. [...]. Redusă la datele ei esenţiale, tema din *Arghir* este una din temele cele mai răspîndite din literatura populară, atît română cît şi străină. Identificarea momentelor sale în literatura populară a fost făcută de Săineanu în studiul său *Basmele române*, Bucureşti, 1895. Înainte de Săineanu, Hasdeu indicase unele paralele din literatura universală (între altele legenda indiană despre regele Pururavas şi Zîna Urvaşi). Că această temă a putut, la un moment dat, să fie prinsă într-o operă grecească, să fie după aceea tradusă în italieneşte şi din italieneşte în ungureşte, spre

Scanned with OKEN Scanner

a avea în cele din urmă soarta cunoscută, este un fapt care nu are nimic surprinzător. Dacă traducerea lui Barac a avut popularitatea cunoscută, este iarăşi un fapt firesc: alături de opera cultă, tema literară şi-a dus viaţa încorporată în atîtea poveşti populare. Poporul a apreciat aşadar pe Arghir nu pentru că el era Traian şi Elena era Dacia, nu pentru că el era solul civilizaţiei occidentale, filtrată de unguri şi transmisă de aceştia românilor, ci pentru motivul cu mult mai simplu că el era, sub un alt nume, acelaşi Făt-Frumos al poveştilor populare. Am reţinut dintre toate paralelele pe cea sanscrită, cu intenţia de a vedea dacă, aplicînd procedeele istoricului literar de la Budapesta, nu este posibilă şi o altă interpretare. Este cunoscută teoria orientalistă în legătură cu geneza epicii populare a lui Benfey, ca şi varianta Potanin a acestei teorii în baza căreia întreaga epică poporană europeană a fost adusă din răsărit şi de popoarele turco-mongole. În cadrul acestor vederi se înţelege prin urmare că regele Pururavas putea călători spre Occident, spre a ajunge într-o parte Arghir şi în altă parte Făt-Frumos. Dacă vom stărui să vedem în această temă simbolizarea cuceririi la civilizaţie a popoarelor barbare, atunci linia pe care s-a desfăşurat procesul acesta nu ducea de la apus la răsărit, ci de la răsărit la apus. [...].

În afară de *Fabule* şi de raportul asupra şcoalelor române nou înfiinţate, Dimitrie Ţichindeal publică: *Sfaturile a înţeleajerii cei sănătoase, p. in bine înţeleptul Dositei Obradovici întocmite,* Buda, 1802; *Adunare de lucruri moraliceşti de folos şi spre veselie, prin Dositei Obradovici întocmită. Iar acum în limba daco-românească traduse,* Buda, 1808; *Epitomul sau scurte arătări pentru sînta besearică, pentru vesmintele ei şi pentru domnezeeasca liturghie,* Buda, 1808. Asupra scriitorului vezi prefaţa lui Heliade Rădulescu la ediţia din 1838 a *Fabulelor* (a fost reprodusă şi în *Curierul românesc* din 1839, nr. 9); din acelaşi, *Ţichindeal şi Hanriada,* în *Curierul rom.,* 1839, nr. 149—150. O frazare sonoră şi inutilă a articolului lui Heliade o întreprinde V. A. Urechiă, *Despre fabule în genere şi în speciale despre Cichindeal,* Bucureşti, 1866. Foarte importantă este introducerea lui I. Rusu la *Fabulele lui Demetriu Cichindeal în traducere nouă din originalul sîrbesc al lui Dositei Obradovici,* Arad, 1885. Rusu stabileşte izvorul imediat al scriitorului român în opera lui Dositei Obradovici. Nu se poate culege ceva de seamă din articolul lui T. Speranţă, *Fabula în genere şi fabuliştii români în specie,* Bucureşti, 1893; util este însă discursul de recepţie la Academia Română al lui Iosif Vulcan, *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viaţa şi activitatea lui,* Bucureşti, 1893. Vezi de asemenea C. S. Negoescu, *Fabule şi fabulişti. Istoricul genului şi literatura lui,* Bucureşti, 1905 (ed. III); I. Negrescu, *Influenţele slave asupra fabulei*

Scanned with OKEN Scanner

românești în literatura cultă, II, 1925; Traian Topliceanu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, s.d. (1932); C. Fierăscu, *D. Țichindeal. Contribuție documentară*, în *Familia*, 1933, nr. 4; *D. Țichindeal. Contribuție documentară*, în *Preocupări Literare*, I (1936), vol. I, nr. 3; vol. II, nr. 1, 4. Pentru activitatea lui didactică, vezi I. Vuia, *Școalele românești bănățene în secolul al XVIII*, Orăștie, 1896; T. Botiș, *Istoria școalei normale (preparandiei) și a Institutului teologic ort. român din Arad*, Arad, 1922 (cu prețioase indicații — p. 413 — și asupra operei manuscrise a fabulistului, asupra cărora vezi și introducerea la *Epitom*).

Datele cele mai bogate în legătură cu biografia lui Budai-Deleanu au fost concentrate de Gh. Cardaș în introducerea la ediția *Țiganiadei* amintită mai jos. Fără motive plauzibile, M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în *Grundriss der romanischen Philologie*, vol. II, partea III (1901), p. 352, crede că familia poetului este originară din Muntenia. Corespondența lui Veniamin Costache cu Lazăr Asachi și Budai-Deleanu, cu scopul de a determina pe acesta să vină la Iași, datează din 1815; a fost publicată în *Uricariul*, VII, p. 68—71 și în *Istoria românilor* a lui V. A. Urechiă, X, B, p. 360—361. Data morții a fost stabilită de T. Bălan, *Data morții lui Ion Budai-Deleanu*, în *Făt-Frumos*, IX, p. 41—44, 82—86; sînt reproduse actul de deces și inventarul averei rămase, din care interesează biblioteca. Opera poetică se păstrează în mss. ac. 2427 (*Trei viteji* și un fragment din *Temistocle* al lui Metastasio[27]), 2634 (*Țiganiada*, varianta primă) și 2429 (*Țiganiada*, varianta a doua). Manuscrisele au fost descrise de Gh. Cardaș în introducerea amintită. *Trei viteji* s-a publicat mai întîi de Cardaș: *Trei Viteji. Poemă eroi-comică în patru cînturi, publicată pentru prima oară după manuscrisul original*, București, 1927; după aceea de Em. C. Grigoraș, *Trei Viteji. Poem satiric. Cu o prefață de ...*, București, s.a (1928). (Biblioteca Universală, nr. 154—155). Prima variantă a *Țiganiadei* a fost publicată de T. Codrescu în *Buciumul Român* din Iași, I (1875: *Prologul* și scrisoarea de închinare către Petru Maior) — II (1877: textul și notele poemei), sub titlul: *Țiganiada sau Tabăra țiganilor;* de aici a fost reprodusă, fără modificări, în revista *Munca* din Piatra Neamț, I (1905); o altă reproducere, cu corupțiuni deliberate ale textului, a dat V. Oniț, *Țiganiada sau Alexandria ai țigănească*, Brașov, 1900. Tot atît de puțin fidelă este ediția dată de Gh. Adamescu în „Biblioteca pentru toți", București, s.d. În 1930 G. Bogdan-Duică dă la Sibiu o nouă ediție a textului lui Oniț. Varianta a doua a fost publicată mai întîi de Cardaș: *Țiganiada, poemă eroi-comică în 12 cînturi, publicată în forma definitivă din 1800—1812*, București, 1925. O nouă ediție a ei, cu textul modernizat, a dat tot Cardaș, București, 1928[28]. Fragmentul din *Te-*

Scanned with OKEN Scanner

mistocle, tradus de Budai-Deleanu din Metastasio, a fost publicat de Ramiro Ortiz în *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916, p. 268—271. În introducerea ediţiei sale din 1928, Cardaş a arătat o serie de greşeli de transcriere a textului lui Budai la editorii anteriori; în articolul *Versiunile Ţiganiadei lui I. Budai-Deleanu*, publicat în *Preocupări Literare*, 1939, nr. 7, M. Gregorian a arătat o parte din transcrierile greşite în textul *Ţiganiadei* editat de Cardaş. Munca de editare n-a depăşit aşadar stadiul prim, acela al descifrării textului. Cel mai bine editat este *Temistocle;* monstruoasă este ediţia lui Grigoraş din poema *Trei Viteji* (la înălţimea ediţiei este şi introducerea ei, precum şi articolele care au precedat-o: *O nouă satiră a lui Budai-Deleanu, „Cei trei viteji"*, în *Propilee literare*, I (1927), nr. 21, p. 13—18 şi *Budai-Deleanu poet romantic*, în *Conv. Lit.*, LX (1927), nr. mai—august, p. 201—202). N. Iorga, *Ist. lit. rom. s. XVIII*, II, p. 477, atribuie lui Budai-Deleanu o a treia poemă, întitulată *Muntenii sau fraţii de gemene*. Indicaţia izvora din articolul amintit anterior al lui Papiu Ilarian (An. Ac. Rom., III (1871), p. 115), care însă vorbea de *Menetmii*, ceea ce ar fi însemnat titlul uneia din operele poetului ardelean; informaţia trece în Al. Philippide, *Introducere în Istoria limbei şi literaturei române*, Iaşi, 1888, p. 186, care corectează titlul: *Muntenii sau fraţii gemeni*. În forma aceasta, titlul este recepţionat de Iorga. În fond, opera atribuită lui Budai-Deleanu era cunoscuta *Menegmii sau fraţii cei de gemine* a lui Regnard, a cărei traducere O. Densusianu arătase că nu poate fi atribuită poetului ardelean (vezi *Un presupus manuscris al lui Budai-Deleanu*, în *Revista critică-literară*, I (1893), p. 349—365), iar Tanoviceanu (*Traducătorul din 1803 al Menechmilor. Vornicul Alexandru Beldiman*, în *Arhiva*, IX (1898), p. 165—181) arătase că se datoreşte lui Alecu Beldiman. Cronologia elaborării poemelor rămîne foarte nesigură. În introducerea lui, Cardaş afirmă că termenul ultim al redactării este marcat de data scrisorii de închinare lui Petru Maior: 18 martie 1812. Se uită însă că datarea completă sună: „Dat: 18 martie 1812, la piramidă în Egipt". Din partea unui scriitor cu deprinderile lui Budai-Deleanu, te poţi aştepta ca data scrisorii să corespundă realităţii tot aşa de bine ca şi localitatea indicată pentru redactarea ei. (Se ştie că poetul n-a călătorit în Egipt). Pe de altă parte, strofa 30 din cîntul X al variantei a doua, în care se vorbeşte de întrunirea soborului ţiganilor ce trebuia să discute noua organizare a statului, cuprinde şi versul: „Ca ş-acum în Paris cei din munte", iar în notă se specifică: „Dintr-acest loc să ştie că autorul cărţii a scris pe acea vreme". Întemeiat pe aceste date, Bogdan-Duică, *Ioan Budai-Deleanu. Cîteva precizări*, în *Propilee literare*, III, (1928), nr. 2—3, ajungea la concluzia că

Scanned with OKEN Scanner

strofa amintită a fost scrisă în vremea Convenţiunii Naţionale (1792—1795). Afirmaţia impune unele rezerve: strofa amintită face parte din dezvoltatul pasaj în care se discută organizarea noului stat. Pasajul acesta a fost scris sub influenţa poemei lui Casti *Gli animali parlanti*, care apare în 1802, la Paris şi Genova. Urmează de aici că strofa, ca şi pasajul în care ea se încadrează, a putut fi scrisă cel mai timpuriu în 1802. Cel mai tîrziu el a putut fi scris în 1812, — data scrisorii către P. Maior. Cum însă scrisoarea de dedicaţie poate fi cu mult posterioară elaborării poemei, urmează că termenul ultim al elaborării nu se poate fixa decît cu mare aproximaţie. Varianta primă precede cu puţin pe cea de a doua; o precizare cronologică apropiată nu este posibilă nici în cazul ei: se poate aminti numai că nota la strofa 51 a cîntului X face trimiterea la *Arghir şi Elena* a lui Barac, ceea ce înseamnă că pasajul respectiv este posterior apariţiei (1801) acestei lucrări. Problema raporturilor cronologice între variante se complică şi mai mult prin faptul că o parte din materialul variantei I a trecut, cu note cu tot, în varianta II. *Trei Viteji* este contemporană în parte cu varianta I a *Ţiganiadei*, iar în parte posterioară acesteia. Afirmaţia lui Cardaş că opera a început să fie scrisă către sfîrşitul vieţii poetului şi că moartea l-a împiedicat s-o ducă la capăt nu ţine seama de faptul că cea mai mare parte din materialul poemei era cuprins în prima variantă a *Ţiganiadei*. Interesul pentru opera lui Budai-Deleanu s-a manifestat tîrziu şi încet. În 1830, Asachi îşi propunea să publice o parte din lucrările lui poetice, laolaltă cu lucrările altor scriitori români: „Această genie (duh) s-au văzut în zilele noastre în Ioan Budescul, căruia cu dreptul se cuvine cununa de acel întîi poet românesc, însă nemuritoarea sa poemă Eneică zace ascunsă ca o comoară în scrinul familiei răposatului, şi aciie, pentru care au ostenit în toată viaţa sa, abie-i cunosc numele. Dorind a pute vorbi de acesta şi de alţi vrednici autori, noi vom da aice pe rînd oarecare prube despre alcătuirile versuitorilor români, pe cît mărginitele aceste file vor ierta". (*Despre literatura românească*, în *Albina românească*, 1830, nr. 12 din 20 februarie). Este o părere cu totul diferită de aceea pe care o avea despre poetul ardelean Papiu Ilarian care, la sfîrşitul articolului amintit, închinat manuscriselor lui Budai-Deleanu, nota în fugă: „Eram pre aci să uit *Ţiganiada sau tabăra ţiganilor*". Cel care atrage atenţia în mod serios asupra operei este G. Sion, într-o conferinţă din 1875, reluată în 1878 şi publicată în *Globul* din acel an, nr. 28—31. De altfel Sion fusese preocupat de *Ţiganiada* încă din 1872 (*v. Columna lui Traian*, III, nr. 19) şi 1873 (v. *Revista contemporană*, I, nr. 1); conferinţa din 1878 este anunţată şi în *Ghimpele*, 1878, nr. 7 din 22 ianuarie; urma să

Scanned with OKEN Scanner

se ţină în ziua de 28 ianuarie. Cu mult mai important este însă studiul lui Aron Densusianu intitulat *O musă-cenuşereasă*, în volumul *Cercetări literare*, s.d. partea II, Iaşi, p. 245—287. Densusianu notează fugar şi unele izvoare (între altele pe Cervantes, pentru pasajul referitor la Becicherec); arată că fondul comic al poemei este întrepătruns de preocupări foarte serioase; că în descrierea personajelor, care vizează timpurile moderne, poetul dă dovadă de vedere realistă, şi întreprinde o sumară analiză a limbii şi versului lui Budai. Densusianu revine asupra problemei în articolul *Ţiganiada şi Trei Viteji*, în *Revista critică-literară*, IV (1896), nr. 1. p. 21—24. În urma lui notăm studiul lui G. Bogdan-Duică, *Despre Ţiganiada lui Budai-Deleanu. Înrîuririle germane*, în *Conv. lit.*, XXXV (1901), p. 438—461, 483—498. Duică stabileşte o strînsă legătură între *Ţiganiada* şi *Virgils Aeneis travestirt* a poetului vienez Alois Blumauer. Apropierile semnalate cu acest prilej sînt cele mai adeseori ispititoare; dar cum poetul român, care şi-a amintit totdeauna izvoarele, n-a amintit niciodată pe Blumauer şi cum toate apropierile stabilite de Duică se pot explica prin date iosefiniste generale şi prin izvoare comune, în primul rînd prin Voltaire, raportul stabilit se impune să fie privit cu rezervă. Este în primul rînd o mare deosebire de gen: *Eneida travestită* a lui Blumauer este o poemă burlescă, ce se încadrează în seria bogată de parodii ale lui Vergiliu, pe cînd *Ţiganiada* este o operă eroicomică. Asupra diferenţelor dintre poema burlescă şi cea eroicomică, vezi A.F.B. Clark, *Boileau and the French classical critics in England*, Paris, 1925, p. 326—336; asupra lui Blumauer vezi P. V. Hofmann-Wellenhof, *Alois Blumauer. Literarhistorische Skizze aus dem Zeitalter der Aufklärung*, Viena, 1885. Un studiu special despre parodiile lui Vergiliu în literatura franceză a dat Fritz Görschen, *Die Vergiltravestien in Frankreich*, Dresda, 1937 (la p. 109—110, asupra diferenţelor între travesti, parodie şi poema eroicomică; ultima este socotită drept o variantă a parodiei, de care se deosebeşte prin faptul că persoanele sînt alese dintre vietăţile mărunte: broaşte, şoareci, pureci). În afară de aceasta însă, articolul lui Duică notează unele momente de influenţă italiană, semnalează influenţa lui Voltaire şi, mai cu seamă, aduce o justă încadrare a operei în spiritualitatea iosefinistă. La p. 443, observaţia esenţială: Budai-Deleanu atribuie lui Ţepeş calităţi ce caracterizează pe Iosif II. Duică revine asupra subiectului în articolul amintit din *Propilee literare*, 1928, nr. 2—3, precum şi în introducerea la ediţia din 1930 a *Ţiganiadei*. În ceea ce priveşte izvoarele, indicaţiile cele mai preţioase le dă poetul însuşi în notele cu care îşi însoţeşte opera. Studii speciale asupra influenţelor italiene ne-au dat R. Ortiz, *op. cit.*; C. C. Cristea, *Influenţa italiană în literatura*

Scanned with OKEN Scanner

română, în *Adevărul literar și artistic*, V (1924), nr. 166; C. Radu, *Influența italiană în Țiganiada lui Ion Budai-Deleanu*, Focșani, 1925; Al. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, în *Studii italiene*, I (1934), p. 140—141; coincidențe tematice semnalează Al. Marcu, în articolele *Dante în „Țiganiada" lui Budai-Deleanu?*, în *Conv. lit.*, LXXI (1938), nr. 1—5 și *Un motiv din Tasso în „Țiganiada" lui Budai-Deleanu*, în *Studii italiene*, V (1938). O prezentare generală, în introducerea amintită a lui G. Cardaș; din același vezi și articolul *O poemă inedită a lui Budai-Deleanu*, în *Junimea literară*, XV (1926), p. 72—77. *Batrachomiomachia*, care servește de exemplu lui Budai-Deleanu, a fost tradusă în românește, după adaptarea maghiară a lui M. Csokonay, de I. Koncz, un ungur care scria românește. Traducerea datează din 1816 și nu are nici un raport cu opera lui Budai-Deleanu. Asupra ei vezi Gr. Silași, *Bătaia broaștelor cu șoarecii* în *Familia*, XIII (1877), nr. 9 și V. Branisce, *Un ungur... poet român*, în *Conv. lit.*, LVI (1924), p. 25—35. O încercare de dramatizare a *Țiganiadei* a dat C. Frunză, *Tabăra Țiganilor*, București, 1934.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] L. Drimba, *„Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa", cea mai veche piesă de teatru românească cunoscută*, în *Limbă și literatură*, 7, Buc., 1963, p. 359—399 (studiu și text). În *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., Ed. Acad., 1967, p. 54—57, L. Protopopescu presupune că *Occisio* ar fi putut fi alcătuită de bursierii de la Sf. Barbara și lansează ipoteza — nu prea convingătoare totuși, avînd în vedere calitatea cu totul rudimentară a piesei — că autorul, sau unul dintre autorii ei ar putea fi Budai-Deleanu.

[2] *Versurile veselitoare* închinate lui Samuil Vulcan, în *Școala ardeleană*, vol. II, p. 22—28; *Anul cel mănos*, precum și selecțiuni din *Perirea a doi iubiți...*, *Istoria lui Sofronim*, *Vorbire în versuri de glume...*, în *Școala ardeleană*, vol. III, p. 109—125, 219—227, 143—154, 230—234. *Istoria lui Sofronim....* are ca punct de plecare nuvela lui Florian, *Sophronyme*, tradusă de Iordache Slătineanu după un intermediar grecesc (Al. Piru, *Lit. rom. premod.*, p. 140—141). În *Preromantismul românesc* (p. 119—124), M. Anghelescu stabilește originalul cîntecului lui Sofronim din traducerea Slătineanu într-un text din *Școala amanților delicați* a lui Rigas, reprodus și în culegerea lui Psalidas, *Efectele amorului*. Diferențele între cîntecul lui Sofronim din traducerea lui Slătineanu și din *Istoria* lui Aaron îl determină pe M. Anghelescu să considere că Aaron n-a folosit traducerea Slătineanu, ci o altă traducere; cum însă diferențele esențiale provin din amplificarea textului în versiunea Aaron, ipoteza independenței față de traducerea lui Slătineanu devine mai puțin convingătoare dacă avem în vedere amplificările și diluările ce caracterizează, în general, traducerile și prelucrările lui Aaron.

[3] Fragmente din *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului* și din *Halima*, în *Școala ardeleană*, vol. III, p. 134—142, 244—256.

Scanned with OKEN Scanner

[4] Prima ediție, din 1840, e reprodusă în *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. C. Chițimia și Dan Simonescu, /Buc./, E.P.L., 1963, vol. I, p. 257—304.

[5] I. Pervain, *Foaia duminecii (1837). Contribuții la istoria presei românești din Transilvania*, în *Studia...*, Series IV, fasc. 2, 1961, Philologia (și în *Studii de lit. rom.*). Tot I. Pervain urmărește influența lui Young asupra lui Barac în *Edward Young în România (1780—1830)*, în culegerea *Probleme de lit. comp. și sociologie lit.*, p. 175—176; Ileana Verzea, *Receptarea lui E. Young în cultura română*, în *Rev. de ist. și teorie lit.*, XIX (1970), nr. 4, p. 589—598. Asupra traducerii din Shakespeare, A. Curtui, *Semnificația primei traduceri românești a piesei Hamlet*, în *Studia...*, XIII (1968), fasc. 2, p. 59—63.

[6] Tradusă după intermediarul maghiar al lui Kazinczy — v. Em. Papp, En. Papp, L. Emandi, *Manuscrise necunoscute ale lui Ioan Barac*, în *Tribuna*, I (1958), nr. 29 (asupra unor manuscrise regăsite: *Corăbierul cel dintîi, Loreti, Lucreția, Istoria lui Odisefs*).

[7] Asupra traducerilor Halimalei, v. *Cărțile populare în literatura românească*, p. 405—408.

[8] G. Antonescu, *Probleme de teorie literară la Ion Barac*, în *Buletinul cercurilor științifice studențești*, Șt. soc., 1956—57, T. III.

[9] Anul nașterii lui Țichindeal este probabil 1775. Date biografice și activitatea în V. Vintilescu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, 1965; I. Mureșeanu, *Însemnări despre activitatea lui D. Țichindeal* în *Scrisul bănățean*, 1958, nr. 12; Ion Apostol Popescu, *Contribuția lui Dimitrie Țichindeal la dezvoltarea învățămîntului și a gîndirii pedagogice în Transilvania și Banat*, în *Rev. de pedagogie*, XI (1962), nr. 12; V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țîrcovnicu, *Preparandia din Arad*. Fragmente din operă (*Arătare despre starea acestor noao introduse scolasticești instituturi...* și *Filosofești și politicești...*) în *Școala ardeleană*, vol. II, p. 338—340, 377—396.

[10] Raporturile Țichindeal—Obradovici, date despre Obradovici și ecourile din Addison în gîndirea sa, în Al. Duțu, *Explorări...*, p. 96—98 și *Coordonate...*, p. 315—323.

[11] Din viața lui Budai-Deleanu rămîn încă numeroase date necunoscute; în linii generale însă, biografia sa a fost reconstituită grație unor valoroase contribuții din ultima vreme: Erich Prokopowitsch, *Zur Ion Budai-Deleanu Lebensgeschichte*, în *Südostforschungen...*, München, XIX (1960), p. 285—299; Lucia Protopopescu, *Din izvoarele biografiei lui I. Budai-Deleanu. Izvoare interne inedite* (genealogia familiei Budai), în *Luceafărul*, III (1960), nr. 19; Id., *Date noi în legătură cu biografia lui Ion Budai-Deleanu. Izvoare externe inedite*, în *Studii*, XIII (1960),

Scanned with OKEN Scanner

nr. 4, 183—192 (cererea de înnobilare a familiei Budai); Id., *Contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu. Familia Budai*, în *Limbă și lit.*, 5, Buc., 1961, p. 155—180 (cu referiri speciale la Aron Budai; tot aici, supoziția plauzibilă că Ion Budai-Deleanu, care a lipsit în 1790—1791 de la tribunalul din Lvov, ar fi putut fi, în perioada respectivă, în Transilvania, și ar fi putut colabora la elaborarea *Supplexului*). Fundamentală rămîne lucrarea *L. Protopopescu* (înglobînd și studiile citate anterior), *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., Ed. Acad., 1967, valoroasă nu numai sub aspect documentar, ci și prin unele sugestii pe care le oferă pentru interpretarea operei și, mai ales, prin reconstituirea mediului intelectual în care s-a format scriitorul. — Anul nașterii lui Budai-Deleanu (1760) este repus în discuție de L. Protopopescu în *Ion Budai-Deleanu și organizațiile secrete ale timpului său*, în *Tribuna*, XIV (1970), nr. 35, studiu ce aduce și unele supoziții privitoare la raporturile poetului cu mișcarea masonică; în acest sens, de un interes deosebit este limbajul masonic utilizat de poet în *Sibylla de anno 1795*, analizat de I. Pervain în *O poezie a lui Ion Budai-Deleanu de la 1795*, în *Tribuna*, XIV (1970), nr. 31. O atestare documentară a șederii poetului la Blaj în 1783, în M. Mitu, *Date noi cu privire la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, în *România literară*, IV (1971), nr. 22. Relațiile poetului cu Moldova, în Constantin Stoide, *Legăturile culturale dintre Moldova și Transilvania — date noi*, în *Rev. de ist. și teorie lit.*, 1970, nr. 1. Ipoteza că Budai-Deleanu, iosefinist obligat să facă act de penitență după instaurarea reacțiunii, ar fi devenit informator confidențial al împăratului, continuînd însă, și în această calitate, să formuleze revendicări pentru români, în D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc 1804*, Cluj, Dacia, 1970.

[12] Asupra relațiilor cu Petru Maior, M. Protase, *Către Mitru Perea . . .*, în *Tribuna*, XIV, nr. 35.

[13] *Aurora Ilieș, Gh. Asachi și manuscrisele lui Budai-Deleanu*, în *Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, 2 (1957), p. 277—284; Ion Nicola, *Gh. Asachi și manuscrisele lui Ion Budai-Deleanu*, în *Limbă și lit.*, 15, Buc., 1967, p. 237—240.

[14] Problema influenței lui Cervantes e reluată, fără date, interpretări sau concluzii inedite, de Medeea Freiberg, *Motivul „Don Quijote" în poemul Trei viteji al lui Ioan Budai-Deleanu*, în culegerea *Probleme de lit. comp. și sociologie literară*, p. 167—173.

[15] Concepția literară a lui Budai-Deleanu, interpretată ca o gîndire clasică avînd însă unele elemente ce premerg programul romantic al *Daciei literare* în D. Popovici, *Doctrina literară a „Țiganiadei" lui I. Budai-Deleanu*, în *Studii literare*, IV, Cluj, 1948, p. 83—118; ca un

inv. 167901

Scanned with OKEN Scanner

pseudoclasicism e văzută doctrina literară a lui Budai-Deleanu de P. Cornea în *I. Budai-Deleanu — un scriitor de renaştere timpurie într-o renaştere întîrziată*, în *Studii de literatură română modernă* (studiu fundamental pentru opera lui Budai-Deleanu, în interpretarea căreia deschide căi noi); o analiză care sesizează cu subtilitate direcţiile gîndirii literare a lui Budai-Deleanu, situată în continuarea luptei dintre antici şi moderni de partea modernilor, în S. Bratu, *Locul „Ţiganiadei" în istoria ideologiei noastre literare*, în *Limbă şi literatură*, 13, Buc., 1967, p. 34—54. O recapitulare a datelor cunoscute, în I. Iliescu, *Orizonturile esteticii lui Ion Budai-Deleanu*, în *Tribuna*, XIV, nr. 35.

[16] Încadrarea operei lui Budai-Deleanu într-un curent literar este o operaţie dificilă; *Ţiganiada* a putut fi pusă, de aceea, sub semnul unor orientări artistice diferite. P. Cornea *(St. cit.)* vede în Budai-Deleanu un spirit renascentist care „se ascunde în umbra marilor modele" clasice pentru a cultiva o artă realistă. D. Păcurariu analizează articulaţiile clasice ale operei, fără a da însă importanţă faptului că, în întreg sectorul eroicomic al epopeii, clasicismul nu este imitat, ci parodiat *(Clasicismul românesc)*. N. Balotă urmăreşte, cu argumente convingătoare, dimensiunile baroce ale poemei (*Universul baroc la I. Budai-Deleanu*, în *Luceafărul*, XIII (1970), nr. 6). Riscantă este încercarea lui M. Anghelescu *(Preromantismul românesc)* de a descoperi elemente preromantice în *Ţiganiada*, căci, procedînd prin excludere, se poate afirma cu certitudine cel puţin un lucru: Budai-Deleanu *nu* este un preromantic; „melanholia lui Satan", inspirată nu numai de Milton, ci şi de Tasso, e, într-adevăr, o primă manifestare a satanismului în literatura română, dar satanismul nu e o temă preromantică, ci una romantică sau barocă, iar „descrierea sumbră a peisajului nocturn" nu aduce ora preromantică în care sufletul sensibil descopere arhitectura universului şi intră în comunicare cu macrocosmosul, ci doar ora somnului raţiunii, a haosului ameninţător şi a dezordinii morale.

[17] I. Lungu, *Ideile iluministe în „Ţiganiada" lui Ion Budai-Deleanu*, în *Din istoria filozofiei în România*, vol. II, p. 157—181; P. Cornea, *St. cit.*

[18] Eliminarea episodului Becicherec ar putea fi explicată nu atît prin intenţia de a da o mai mare unitate poemei, cît prin restrîngerea spaţiului acordat, în a doua variantă a *Ţiganiadei*, temei — dominantă în prima variantă — a nebuniei universale. Compensativ, varianta a doua dezvoltă planul eroic şi, prin modificarea destinului unor personaje (Argineanul, Parpanghel), prin modificarea finalului mai ales, aduce o concepţie substanţial diferită, nu numai în plan estetic, ci şi în plan politic şi filosofic. (v. I. Petrescu, *Formula epopeii eroicomice*

Scanned with OKEN Scanner

în Ţiganiada, în *Studia...*, 1969, fasc. 1; Id., *Mitizare şi demitizare în Ţiganiada*, în *Studia*, 1970, fasc. 2; Id., *Budai-Deleanu şi Casti*, în *Probleme de lit. comp. şi sociologie literară*). Şi mai dezvoltate sînt pasajele eroice dintr-o presupusă a treia variantă a *Ţiganiadei*, comentate de I. Pervain în *Versuri inedite din Ţiganiada*, în *Tribuna*, 1960, nr. 32 (reprodus în *Studii de lit. rom.*) şi publicate, tot de I. Pervain, în ediţia de *Scrieri inedite* ale lui Budai-Deleanu, p. 152—172.

[19] Vrăjile Brîndușei îi prilejuiesc lui Cezar Baltag (*Brîndușa lycantroapa*, în *Luceafărul*, 1960, nr. 6) un interesant comentariu asupra spaţiului, a timpului şi a numărului magic în *Ţiganiada* şi asupra „sintezei dintre erudiţie şi folclorul autohton, înfăptuită de cel mai mare scriitor român de pînă la Eminescu".

[20] În articolul *Limiti e caratteri dell'influenza italiana nella „Ţiganiada" di I. Budai-Deleanu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, /Buc./, Ed. Acad., 1958, p. 195—201, Rosetta del Conte semnalează unele „scheme tradiţionale" preluate din surse italiene de Budai-Deleanu. Cercetarea izvoarelor pentru explicarea poemei lui Budai-Deleanu e considerată de P. Cornea (*St. cit.*, p. 76—77) o operaţie „cu rezultate falimentare" şi afirmaţia e îndreptăţită în măsura în care funcţiile literaturii comparate sînt reduse la acelea de depistare a izvoarelor. Aceasta cu atît mai mult, cu cît „modelele", ostentativ declarate, în umbra cărora autorul *Ţiganiadei* „s-a adăpostit precaut", într-un procedeu care „seamănă cu o stratagemă" (P. Cornea, *St. cit.*, p. 75), nu pot fi considerate „izvoare" în sensul propriu al noţiunii. „Modelele" nu sînt decît unul din termenii dialogului pe care cîntăreţul faptelor glorioase ale vitezelor cete murgeşti îl angajează cu vechii cîntăreţi ai umanităţii eroice. E o parafrazare a eroicului pur, a valorilor consacrate, la care e raportată permanent, cu o falsă gravitate, realitatea umană profund antieroică a *Ţiganiadei*. Efectul e parodic, constituind una din modalităţile esenţiale de realizare a comicului, modalitate caracteristică nu numai operei lui Budai-Deleanu, ci epopeii eroicomice în general. Într-un excelent studiu închinat speciei (*Le poème héroï-comique dans les littératures des Renaissances nationales du XVIIIe siècle et du commencement du XIXe siècle*, în *Cercetări de lingvistică*, III (1958), Supliment, p. 283—290), Karel Krejči reactualizează definiţia pe care Boileau o dădea speciei în *Le Lutrin*, definiţie conform căreia principiul epopeii eroicomice constă în aplicarea celor mai tipice reţete şi procedee convenţionale asupra unei materii triviale, asupra unor personaje care infirmă, de la început, ideea de eroic, ceea ce „duce la divergenţa drastică dintre conţinut şi formă". Problema „travestiului" clasic, a modelului folosit ca punct de plecare pentru „parodii originale" e semnalat

Scanned with OKEN Scanner

în studiul *Locul „Ţiganiadei"...* de S. Bratu, care vede în acest procedeu un simptom al plasării lui Budai-Deleanu de partea modernilor în disputa dintre vechi şi moderni. Procedeul ni se pare definitoriu nu numai pentru gîndirea estetică a scriitorului, ci şi pentru universul său moral şi pentru structura sa sufletească. În planul comic, *Ţiganiada*, văzută ca o meditaţie asupra condiţiei umane, e o meditaţie distrugătoare de mituri; eroicului livresc, consacrat, îi e opusă umanitatea antieroică. De aceea, a lua în serios „modelele" clasice ale *Ţiganiadei* e o operaţie gratuită. Acest fapt nu pledează însă împotriva utilităţii studiilor de literatură comparată pentru definirea originalităţii operei, cu condiţia ca ele să urmărească, pe de o parte, modul în care Budai-Deleanu îşi interpretează „modelele" şi, pe de altă parte, să stabilească locul *Ţiganiadei* (epopee mixtă, ce îmbină eroicomicul cu eroicul pur) în evoluţia poemei eroicomice europene.

[21] Ion Iliescu, *Elemente locale în creaţia lui Ion Budai-Deleanu*, în *Limbă şi lit.*, 5, Buc., 1961, p. 181—197; Fl. Fugariu, *Traiectoria eroilor*, în *Gazeta literară*, 1963, nr. 38.

[22] Ov. Bîrlea, *Folclorul în „Ţiganiada" lui I. Budai-Deleanu*, în culegerea *Studii de folclor şi literatură*, Buc., E.P.L., 1967, p. 498—567; I. Şeuleanu, *Ion Budai-Deleanu şi folclorul*, în *Tribuna*, XIV (1970), nr. 35 şi, mai ales, nuanţata punere a problemei în Fl. Fugariu, *Atitudinea luminiştilor faţă de cultura populară — Ioan Budai-Deleanu îndeosebi*, în *Rev. de ist. şi teorie lit.*, XX (1971), nr. 1, p. 23—43.

[23] Identificarea lui Vlad cu Iosif II este o teză discutabilă. Ea a fost reafirmată în unele comentarii din critica actuală, infirmată în altele (I. Lungu) şi corectată, în mod întemeiat, în sensul interpretării lui Vlad ca un simbol al principelui luminat, contaminat cu imaginea voievodului naţional (P. Cornea). Admiţînd că, în economia operei, domnitorul muntean întruchipează un principiu iluminist de organizare socială — monarhia luminată — nuanţat, evident, în sens naţional, se impune constatarea că destinul lui Vlad e simbolic pentru destinul ideii pe care el o reprezintă. Retragerea lui Vlad în finalul poemei marchează apusul unei idei iluministe de primă importanţă, apusul mitului monarhului luminat, a cărui misiune şi al cărui destin istoric s-a încheiat. În locul lui se profilează un nou mit, o nouă valoare socială, romantică de astă dată — întrupat simbolic de Romândor, care e, în istorie, continuatorul lui Vlad —: poporul. *Ţiganiada* marchează astfel în cultura română nu numai cel mai de seamă moment al gîndirii iluministe — în ordine critică —, ci şi declinul unor idei din crezul iluminist, în locul cărora se afirmă noi valori, definitorii pentru crezul social al

Scanned with OKEN Scanner

romantismului (v. I. Petrescu, *Singurătatea eroului*, în *Tribuna*, XIV, nr. 35).

[24] „Lipsa de unitate" a personajului este voită. Teluric și visător, capabil, în egală măsură, de eroism și lașitate, călător în iad și în rai, Parpangel e un personaj caracterizat în primul rînd printr-o nelimitată capacitate de experiență și prin vocația sa de poet. Cîntăreț al Erosului cosmogonic, Parpangel întruchipează în *Țiganiada* Poetul, care, spre deosebire de Înțelept, aparține, în concepția lui Budai-Deleanu, lumii existențelor primare, dar care poate pătrunde, prin vis și poezie, misterele ultime, „logica" universului (v. Leonid Dimov, *Țiganiada — un spectacol în sine*, în *Luceafărul*, 1970, nr. 6; I. Petrescu, *Poetul — Înțeleptul — Eroul*, în *Tribuna*, 1970, nr. 17).

[25] Interesul momentelor lirice (legate, într-adevăr, de persoana lui Parpangel) depășește sfera poemei romantice din *Țiganiada. Oda iubirii* care e o celebrare a Erosului cosmogonic ocupă în poemă un loc central căci întreaga *Țiganiadă* întruchipează, în planuri diverse, lupta cosmosului, a Armoniei (determinată de „libovul sînt") împotriva haosului (Urgia) ce amenință existența „astei lumi trecătoare". Asupra *Odei iubirii*, v. notele lui Fl. Fugariu la *Țiganiada*, /Buc./, Ed. tiner., /1969/, vol. I, p. 172—174; I. Petrescu, *Budai-Deleanu și Casti;* Id., *Poetul — Înțeleptul — Eroul.* Izolarea momentelor lirice „fără legătură de structură cu subiectul epopeii" din „construcția marei catedrale greoaie (ca stil) care e *Țiganiada*", propusă de Em. Manu (*Un poet goliard*, în *Luceafărul*, 1970, nr. 6) este absurdă.

[26] Asupra versificației în *Țiganiada*, v. Florea Fugariu, *Despre lectura manuscriselor lui Ioan Budai-Deleanu*, în *Limba română*, VII (1958), nr. 4, p. 11—42; Id., *Influența versificației populare asupra poeziei lui Ioan Budai-Deleanu*, în *Limba rom.*, VIII (1959), nr. 5, p. 96—101; L. Gáldy, *Încă o dată despre metrul „Țiganiadei"* în *Limba rom.*, VIII, nr. 2. Ș. Cioculescu (*Ion Budai-Deleanu, campion al unirii tuturor românilor*, în *România literară*, 1970, nr. 34) observă frecventa utilizare în *Țiganiada* a enjambamentului, fenomen pe care îl explică prin caracterul oral al poemei. E de remarcat că această încălcare a normelor de versificație clasică nu provine din stîngăcia unui versificator inabil, ci urmărește efecte stilistice precise: Budai-Deleanu dezmembrează unitatea logică a versului în special în sectorul eroicomic al poemei, încurajat, probabil, de exemplul versificației italiene (Ariosto duce enjambamentul pînă la despărțirea silabelor unui cuvînt: „Fece la donna di sua man le sopra — / Vesti a cui l'arme converrian più fine..."). — Aspectul lingvistic și stilistic al poemei e inventariat în numeroase articole: L. și M. Seche, *Creațiile lexicale personale la I. Budai-Deleanu*,

Scanned with OKEN Scanner

în *Limba rom.*, VII, nr. 3, p. 39—47; Id., *Neologismele în „Țiganiada" lui I. Budai-Deleanu*, în *Cercetări de lingvistică*, IV (1961), nr. 1, p. 137—153; Id., *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu în „Țiganiada"*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, /Buc./, Ed. Acad., 1962, p. 7—74 (înglobează cele două articole precedente); Lidia Șerdeanu, *Numele de persoană în „Țiganiada" lui I. Budai-Deleanu*, în *Limba rom.*, V (1956), nr. 1, p. 52—58; Lidia Sfîrlea, *Observații asupra limbii și stilului „Țiganiadei" lui Ion Budai-Deleanu*, în volumul *De la Varlaam la Sadoveanu*, /Buc./, E.S.P.L.A., 1958, p. 133—182 (studiul înregistrează un material documentar bogat, dar comentariul, naiv uneori, nu contribuie cu nimic la descifrarea timbrului stilistic al operei. Budai-Deleanu îi pare autoarei un „țăran sfătos și mucalit", care „participă" la evenimentele narate; afirmația trădează nesesizarea notei de parodie — prezentă în unele cazuri și în ironia snoavelor folclorice — care face ca această pseudoparticipare să realizeze de fapt efectul invers, de distanțare, efect al ironiei).

[27] I. Pervain, *Ion Budai-Deleanu și Metastasio*, în *Tribuna*, IV (1960), nr. 46. *Excerptum ex opere manuscripto Temistoclu* în *Școala ardeleană*, vol. II, p. 291—298.

[28] *Țiganiada*, ediție îngrijită de J. Byck, studiu introductiv de Ion Oană, Buc., E.S.P.L.A., 1953; reeditată, în două volume, în Bibl. pt. toți, Buc., 1956; *Țiganiada*, ed. J. Byck, studiu introductiv de Paul Cornea, vol. I—II, /Buc./, E.S.P.L.A., /1958/; *Țiganiada*, Buc., Ed. tiner., 1962; *Țiganiada*, ediție J. Byck, ilustrații de Aurel Stoicescu, Buc., E.P.L., 1967; *Țiganiada*, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv de R. Munteanu, vol. I—II, /Buc./, Ed. tiner., /1969/ (o excelentă ediție; notele, extrem de valoroase, aduc și unele fragmente din prima variantă a *Țiganiadei*, nereeditată, din păcate, pînă în clipa de față); *Trei viteji*, ed. îngrijită de J. Byck, /Buc./, 1956; ediția a doua în 1958. O bibliografie în Jucan Grațian, *I. Budai-Deleanu*, în *Limbă și literatură*, 8, Buc., 1964, p. 501—511; M. Protase, *Prețuirea lui Ion Budai-Deleanu în anii regimului democrat-popular*, în *Studia . . .*, 1960, nr. 2, p. 185—187.

ÎNCHEIERE

Scanned with OKEN Scanner

104. La baza procesului de modernizare a literaturii române se află o îndoită ofensivă a Occidentului asupra Orientului. Este în primul rînd expansiunea catolicismului, care izbutește în scurt timp să recucerească unele poziții pierdute prin Reformă pe de o parte, iar pe de altă parte să cucerească poziții noi. Paralel cu această expansiune a catolicismului, asistăm și la o expansiune a filozofiei raționaliste. Deși desfășurîndu-se pe baze deosebite, idealul de viață socială și de organizare politică a lumii către care năzuiau atît catolicismul cît și filozofia „Luminilor", era, în ultimă analiză, același: cosmopolitism și umanitarism. El era predicat de biserică în numele sentimentului, în timp ce filozofia și-l însușea și-l propunea unei societăți al cărei progres trebuia să se realizeze pe linia rațiunii. Faptul acesta însemnează o diferență esențială între una și alta și pe el se întemeiază obiectivele diferite urmărite și funcțiunea diversă pe care au avut-o în societate: în timp ce creștinismul înțelegea să asigure pe calea aceasta fericirea în viața viitoare, filozofia, mai puțin preocupată de ceea ce avea să se petreacă dincolo, tindea către progresul finit și complet pe fața pămîntului, către fericirea pămîntească. Urmează de aici că religia nu putea impune imperios și imediat reforma socială, pe care „Luminile" o preconizau și o provocau. Predicînd încrederea în adevărurile revelate, ea avea să vină în conflict cu știința; întemeindu-se pe dreptul divin, ale cărui formule rămîneau fixe, indiferent de progresul realizat în societate, ea căpăta un caracter static și devenea, ca factor social, nucleul în jurul căruia se grupau forțele regresive. Era deci rolul filozofiei să lărgească orizonturile, să descătușeze mentalitățile: spre a realiza comandamentele fundamentale ale bisericii, societatea laică a secolu-

Scanned with OKEN Scanner

lui trebuia astfel să lupte împotriva bisericii însăşi. Îndelungata discuţie în legătură cu dreptul divin şi natural, în legătură cu constituirea puterii suverane şi cu organizarea politică şi socială a statelor, care izvorăşte din filozofia raţionalistă a timpului, ajunge în anumite momente ale sale la o transfigurare totală: operele cele mai de seamă în care s-au realizat „Luminile" nu sînt de speculaţiune abstractă, ci mai degrabă de teoria dreptului şi discuţiuni de sisteme sociale.

Convertirea aceasta a unui sistem filozofic în sistem social nu era însă ultimul punct al evoluţiei. Evanghelia laică a secolului al XVIII-lea a vorbit românilor de pretutindeni, cărora le-a dat o bază unitară de manifestare. Condiţiile speciale în care se aflau românii din Transilvania au dus însă şi la unele rezultate caracteristice acestora: cu uşoare excepţiuni, populaţia românească de aci aparţinea aceleiaşi clase sociale, iobăgimii. Ideea de clasă socială ajunge să se confunde cu ideea de naţiune şi predicînd descătuşarea claselor de jos, „Luminile" predicau în Ardeal descătuşarea unei întregi naţiuni. În felul acesta, la baza mişcării naţionaliste române din Transilvania de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se găseşte filozofia cosmopolită a „Luminilor". Un rezultat surprinzător pentru cineva deprins cu puritatea ideilor; pentru că filozofia raţionalistă a secolului era indicată să ducă la construirea unui sistem politic-social întemeiat pe democraţie, umanitarism şi cosmopolitism, dar, în mod firesc, ea nu putea duce la convertirea idealului cosmopolit în ideal naţional. Operînd însă această transfigurare, Renaşterea ardeleană era destinată să refacă unitatea spirituală a poporului român din Transilvania, sfîşiată de unirea cu biserica Romei. Memoriul din 1791 a fost manifestarea cea mai elocventă a acestei solidarităţi şi el dovedea încă o dată că unitatea naţională a românilor găsea o garanţie puternică în identitatea condiţiei lor sociale.

Literatura care ia naştere în aceste împrejurări traduce în diferite forme contactul cu Occidentul. Creată îndeosebi de păturile superioare în Moldova şi în Muntenia, ea oglindeşte, în registrul poetic, slăbiciuni pentru lirica decadentă a epocii; dar şi aici ea ajunge la puternica criză de conştiinţă a unui Dinicu Golescu, a cărui largă demofilie este una dintre cele mai caracteristice manifestări a eroziunii săvîrşite în conştiinţe de noile idei, ea ajunge de asemenea la opera lipsită de prejudecăţi a lui Vasile Pogor, sau la aceea străbătută de puternici fiori re-

Scanned with OKEN Scanner

voluționari a lui Ionică Tăutul. În Transilvania, literatura prezintă un caracter foarte pronunțat de revoluție intelectuală. În ordinea apariției lor pe scena literară, Micu, Șincai, Maior și Budai-Deleanu marchează încorporarea crezului „Luminilor" în forme din ce în ce mai pure. Într-o mare măsură, opera acestor scriitori este elaborată în epoca de reacțiune ce urmează morții lui Iosif II. Din faptul acesta decurge tragismul ce îmbracă viața marilor scriitori ardeleni. Continuînd să reprezinte crezul umanitar al societății anterioare anului 1790, ei aveau să fie obiectul tuturor persecuțiilor și Bob, care a pus atîta conștiinciozitate în îndeplinirea lor, are oarecum aspectul unei creațiuni necesare a istoriei: prin vocea lui se exprima o anumită ideologie, prin brațul lui lovea o anumită instituție. Același fapt a fost hotărîtor și pentru soarta scrierilor lor, care, în cea mai mare parte, au rămas în manuscris și au fost astfel împiedicate să dea roadele pe care le-ar fi putut da. Cum putea fi publicată *Cronica* lui Șincai, o violentă filipică la adresa celor renegați pentru blidul cu privilegii? Cum putea să se publice *Țiganiada* lui Budai-Deleanu, cînd acesta nu se sfia să-și bată joc de călugări și de nobilii conducători, sau să discute pe larg sistemele politice și sociale liberale, preconizînd ca formă de conducere monarhia luminată? Și soarta unora dintre cărțile lui Petru Maior ne arată același lucru: *Procanonul* n-a putut fi publicat, *Istoria bisericească* a rămas publicată numai parțial, și ca să poată duce la bun sfîrșit *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, scriitorul a trebuit să se dedea la o serie nesfîrșită de acrobații de logică. Caracteristici prin ideile pentru care au luptat, mari prin energia cu care și-au apărat ideile, scriitorii ardeleni se ridică impunători prin eroismul cu care au înfruntat răutatea oamenilor și vitregia timpurilor.

Cu toată varietatea ei, literatura desfășurată de scriitorii munteni și moldoveni ai timpului este o literatură lipsită de înălțimi artistice. N-au lipsit Principatelor nici cultura, nici împărtășirea gîndirii occidentale; ceea ce le-a lipsit a fost un scriitor de mare talent, care să dea expresie puternică sentimentelor ce agitau societatea. Pentru ca sufletele să devină roditoare, era nevoie ca ele să fie cuprinse în fluxul sentimentalității romantice și preromantice, care să redea mobilitatea articulațiilor osificate ale spiritului. Scriitorul acesta de mare talent apăruse în Transilvania, și opera lui ne dă prilejul să măsurăm mai de aproape proporțiile reduse ale scriitorilor contemporani.

Scanned with OKEN Scanner

Asemenea poeziei cultivate peste Carpaţi, *Ţiganiada* se hrănea din plin din spiritualitatea secolului al XVIII-lea; dar în timp ce acea poezie devenea victima unui secol de ideologie şi de sterilitate sentimentală, opera lui Budai-Deleanu dovedeşte o inteligenţă artistică în stare să urce pe scara vremurilor şi să soarbă viaţa la izvoarele ei, în clasicismul antic şi în Renaştere; în stare să împrumute, din bogăţia sufletească a poporului, nu cîteva nevinovate flori stilistice, cum făcuse Barac, ci însăşi concepţia despre lume a acestui popor.

Asemenea lucrărilor filologice şi istorice contemporane, *Ţiganiada* este o operă militantă. Într-adevăr, ceea ce caracterizează într-o largă măsură literatura Renaşterii ardelene, este dinamismul excepţional al afirmaţiei. În limitele ei cronologice restrînse, ea aduce o irupţiune ca de torent: în filologie, în istorie şi chiar în poezie, cultura română străbate, în timp de o jumătate de secol, spaţii spirituale parcurse aiurea timp de secole. Ca în toate împrejurările asemănătoare însă, evoluţia nu se poate realiza pe întregul portativ spiritual. Ca o contrapondere faţă de scriitorii ardeleni, faţă de un Ionică Tăutul sau Dinicu Golescu, unele spirite retardatare agrementează literatura zilei. Aşa este cazul cu Zilot Românul, ale cărui exigenţe naive şi a cărui sinceritate de simţire şi de ton nu sînt în stare să dea operei sale o valoare ştiinţifică sau o vibraţie artistică; aşa este mai ales cazul cu fantezistul Eclesiarh Dionisie, cel bine orientat în mersul diplomaţiei europene şi în fabricarea armelor secrete, duşmanul ireductibil al papistăşitului greco-romeos Napoleon.

Supusă aceloraşi influenţe, societatea română de pretutindeni era pregătită să facă aceeaşi primire aceloraşi idei. Legăturile culturale între Transilvania şi principatele de peste Carpaţi aduc în scenă un mare număr de scriitori, în fruntea cărora se cuvine să amintim pe Petru Maior şi pe George Lazăr. Printr-înşii îndeosebi, influenţa Renaşterii ardelene în Moldova şi în Muntenia trebuie urmărită şi în ordine culturală, dar mai cu seamă în consolidarea poziţiilor naţionale. Cea mai mare parte a scriitorilor români din Principate îşi desfăşoară activitatea în sfera culturală greco-română. În anumite cazuri opera lor nu se poate explica decît avînd în vedere în acelaşi timp literatura grecească a vremii şi pe cea românească. Aceasta este situaţia poeziilor lui Ienăchiţă Văcărescu sau Alecu Văcărescu, poezii scrise în româneşte sau în greceşte şi ducînd cu ele, în

Scanned with OKEN Scanner

ambele împrejurări, aceleaşi preocupări şi aceeaşi atmosferă. Pe o treaptă intermediară se găseşte poezia lui Costache Conachi. Aceeaşi atmosferă se găseşte şi într-o parte din opera sa, în special în poeziile cu caracter erotic, dar această operă aduce preocupări ce se îndrumează şi în alte direcţii. Interesul manifestat pentru Ovidiu sau pentru poetul englez Pope trădează o curiozitate spirituală pe care n-o mai putea satisface anemica tradiţie literară locală. Acelaşi lucru îl subliniază şi interesul său pentru opera lui Voltaire şi Marmontel, sau pentru romanele pline de simţire ale D-nei Cottin. Capabil să se împărtăşească din literatura atît de variată ca preocupări şi stări de sentiment a lui Voltaire şi a doamnei Cottin, poetul moldovean trădează o complexitate sufletească graţie căreia poezia sa depăşeşte cadrele culturale greco-române şi se îndrumează într-un sens pe care în scurtă vreme avea să-l ia întreaga cultură română. Sub influenţa directă a ideilor Occidentului, literatura din Principate începea astfel să-şi schiţeze contururile proprii. Aceste contururi sînt însă definite precis numai datorită influenţei exercitate de scriitorii ardeleni, a căror acţiune însemnează contribuţia esenţială în procesul de detaşare a elementului românesc din comunitatea spirituală a sud-estului european.

Renaşterea ardeleană însemnează cea dintîi manifestare de mare amploare a latinismului în cultura română. Explicată în general ca o consecinţă a unirii cu biserica Romei, ea nu datorează în fond acestei uniri decît o uşurare oarecare a condiţiilor materiale ale apariţiei sale: prin cuprinsul său intelectual şi prin energia verbului său, latinismul este reflexul local al filozofiei raţionaliste, liberală şi emancipată, a secolului al XVIII-lea: departe de a fi traducerea pe plan ştiinţific a dogmei catolice, el este încorporarea energică a unei gîndiri revoluţionare, care avea să răstoarne vechea ordine socială şi să dea lumii înfăţişarea ei modernă. Şi dacă în primele sale mişcări latinismul a avut răsunete atît de puternice, faptul se datorează în primul rînd prudenţei reformei propuse. Atitudinea înţeleaptă din începuturi avea să fie părăsită însă cu vremea: mişcarea avea să sacrifice tot mai mult actualul pentru trecut, prezentul pentru istorie şi ea, care combătuse cu succes pe zeii morţi ai elinilor, avea să dezgroape la rîndul său zei morţi şi să caute să le dea viaţă. Renaşterea ardeleană luase naştere sub influenţa unor idei care vizau actualul şi socialul şi ea nu

Scanned with OKEN Scanner

putea dura decît atîta timp cît se hrănea din actual și din social. Cu scriitorii generației următoare însă, ea avea să se detașeze progresiv de valul larg al vieții actuale și să se înfunde tot mai mult în construcții livrești, savante, dar sterile. După ce comunicase literaturii impulsul renovator, mișcarea avea să fie înfrîntă din pricina vicierii totale a opticei sale istorice: incapabilă să înțeleagă poporul real, așa cum el fusese făcut de două milenii de istorie carpato-danubiană, ea își sleiește puterile în căutarea unui popor ipotetic, extracție filologică din dicționarele limbii latine, contemplabilă numai prin luneta cu dioptrii mioape a legilor fonetice.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Scanned with OKEN Scanner

Notă asupra ediției 5
INTRODUCERE 9

Condițiile istorice în care ia naștere literatura română. — Cultura română se încadrează timp îndelungat în spiritualitatea ortodoxă a sud-estului Europei. — Ea se individualizează printr-o serie de eliberări. — Eliberarea de sub tutela slavonismului, ușurată de slăbirea centrelor de cultură slavonă din sudul Dunării și influența reformelor religioase din Occident. — Eliberarea de grecism prin influența ideilor secolului al XVIII-lea. — Renașterea ardeleană: între unirea cu Roma și influența „Luminilor". — Moderni și retardatari. — Tendința de adaptare la ritmul culturii occidentale. — Persistențe raționaliste în epoca romantică. — Delimitarea cronologică a fazelor literaturii române moderne. — Construirea idealului latinist și înfrîngerea lui. „Luminile" (1779—1829). — Între „Lumini" și romantism (1829—1840). Ataşarea teoretică de romantism (1840—1867). — Junimea (1867—1893). Pulverizarea idealului de artă junimist.

Bibliografie 25
Note 30

PARTEA I.

CONTACTUL CU LITERATURA „LUMINILOR"

CAPITOLUL I.

În lumea „Luminilor" 39

Europa franceză. — Orientarea rațională a spiritelor în secolul al XVIII-lea. — Originile mișcării: Descartes; empiriștii englezi; Spinoza. — Prima expresie de mare răsunet a noului cu-

rent: *Dictionnaire historique et critique* al lui Pierre Bayle. — Cultul raţiunii. — Teoria progresului finit. — Discordanţe: literatura sentimentului. — Dreptul natural şi dreptul divin. — Dreptul ginţilor. — Organizarea şi limitele puterii suverane. — Limitarea conceptului de democraţie. — Egalitatea tuturor popoarelor. — Cosmopolism: „Tout homme est libre de se choisir une patrie". — Limba universală. — Religia: între deism şi materialism. — Dumnezeu şi mecanica newtoniană a universului. — Imaginea suveranului ideal. — Un filosof al „Luminilor": Condillac. — Şi un resonator al ideilor mişcării: Lanjuinais. — Ţelurile fundamentale urmărite de „Lumini": cosmopolitism şi umanitarism. — „Lumini" şi creştinism. — Persistenţa mitului.

Bibliografie 64
Note 66

CAPITOLUL II.

Difuzarea ideilor „Luminării" în ţările române . . 70

Bizanţul şi lumea grecească. — Colonii occidentale la Constantinopol. — Îndrumarea către Occident a lumii greceşti. — Definirea spaţiului cultural sud-est european. — Colonii greceşti în Europa centrală şi apuseană. — Traduceri greceşti din literatu-ile europene ale timpului. — Marea autoritate: Voltaire. — Caracterul raţionalist al literaturii greceşti. — Un principe luminat: Constantin Mavrocordat. — Legăturile românilor cu grecii în secolul al XVIII-lea. — Academiile din Iaşi şi Bucureşti. — Contribuţia românilor la dezvoltarea literaturii neogreceşti. — Presa grecească, întemeiată de români: fraţii Marchides Pulio (Marcu Puiu). — Societatea filologică greco-dacă de la Bucureşti. — Persistenţa legăturilor cu grecii după revoluţia de la 1821. — Românii în contact cu cultura occidentală. — Publicaţiile periodice apusene pătrunse în Principate. — Străini veniţi în Principate. — Românii care studiază în apus. — În Transilvania: ofensiva catolică şi unirea cu biserica Romei. — Lupte religioase şi revendicări politico-sociale. Inocenţiu Micu. — Bursieri greco-catolici la Tîrnavia, Roma şi Viena. — Petru Pavel Aron şi organizarea învăţămîntului greco-catolic în Transilvania. — „Luminile" austriece. — Un împărat luminat: Iosif II. — Poziţia românilor din Transilvania faţă de reformele împăratului. — Ideile cele noi în ţările române. —

Scanned with OKEN Scanner

Marile autorităţi: Voltaire, un damnat care ispiteşte. — Primele traduceri româneşti din opera lui Voltaire. — Rollin. — Montesquieu. — J. J. Rousseau. — Fontenelle. — *Télémaque. Numa Pompilius, Bélisaire.* — Florian şi Marmontel. — Wolff şi Baumeister. — Condillac. — Literatura de călătorii şi atmosfera exotică. — Sentimentali şi tenebroşi. — Teologii români şi scriitorii „Luminilor". — Chesarie de la Rîmnic şi George Lazăr. — Misterele unei biblioteci eclesiastice. — Primele indicaţii de fructificare a noilor idei pe sol românesc: *Procanonul* lui Petru Maior şi discuţiile politice din *Ţiganiada* lui Budai-Deleanu.

Bibliografie 121
Note 133

PARTEA A II-A

IDEILE

CAPITOLUL I.

Între Orient şi Occident 143

Manifestări în sfera culturală greco română. — Istoria. — Scriitori greci despre lucruri româneşti: Daniil Philippode, Dionisie Fotino. — Istorici români în limba greacă: Emanuel Băleanu, Naum Rîmniceanul. — Cronica versificată. — *Plîngerea sfintei mînăstiri a Silvaşului, Stihuri asupra preasfinţitului Papa,* etc. — *Cronica anonimă* despre Mavrogheni. — Pitarul Hristache. — Zilot Românul. — Alecu Beldiman. — Prozatorii. Dionisie Eclisiarhul. — Ienăchiţă Văcărescu. — Teoria limbii: Dimitrie Eustatievici, ieromonahul Macarie, Ienăchiţă Văcărescu. — Teoria literaturii: D. Eustatievici, Macarie, Ienăchiţă Văcărescu.

Bibliografie 184
Note 190

CAPITOLUL II.

Elaborarea crezului ardelean 193

Concepţia istorică a lui Chesarie de la Rîmnic. — Montesquieu în preocupările didactice din jurul mitropolitului Iacob Stamati al Moldovei. — Schiţarea unei teorii latiniste în Mol-

Scanned with OKEN Scanner

dova: Iacob Stamati, Scarlat Sturza. — Un precursor ardelean al Renașterii ardelene: Gherontie Cotorea. — Creatorii doctrinei. Samuel Micu. — Opera teologică. — Opera filosofică: Baumeister și Wolff. — Scrieri educative în genul „Luminilor". — Opera istorică. — George Șincai. — Scrieri didactice și de popularizare. — *Elegia.* — *Hronica.* — Petru Maior. — Scrieri teologice. — Opera oratorică. — *Istoria pentru începutul românilor în Dacia. Istoria bisericii.* — Polemica Bartolomeu — Kopitar — Petru Maior. — Reflexe polemice tîrzii: Sava Tököly, Damaschin Bojinca și Eftimie Murgu. — Filologii Renașterii ardelene. — Samuel Micu: *Carte de rugăciuni;* Micu-Șincai: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae.* — *Epistola* lui Șincai către Ioan de Lipszky. — Prefața lui Micu la *Acatistul* de la 1801. — Opera filologică a lui Petru Maior. Dicționarul de la Buda. — Iradieri. — Ioan Budai-Deleanu. — Ștefan Crișan. — Radu Tempea. — Paul Iorgovici. — Constantin Diaconovici-Loga. — Ioan Alexi. — Cîteva tratate germane de gramatică românească. — Latinismul *Omului de lume* al lui V. Gergely Ciocotici. — Latinismul în opera medicală a lui Ștefan Piscupescu. — Încercări de creare a presei române. — Ion Molnar-Piuariu. — *Courrier de Moldavie.* — *Wallachische Zeitung.* — *Vestiri filosofești.* — *Novelele* lui Alexie Lazăr. *Crestomaticul Românesc.* — *Fama Lipscăi.* — *Curierul Românesc* și *Albina Românească.* — Renașterea la aromâni. Scriitorii aromâni. — T. Cavallioti. — Daniil Moscopoliteanul. — Constantin Ucuta. — George Roja. — Mihail Boiagi.

Bibliografie 288

Note 302

CAPITOLUL III.

Educatori și moraliști 317

Un element de tranziție: Lazăr Asachi. — Veniamin Costache și școlile românești de la Iași. — Primenirea mentalității în Muntenia. — Un teolog ardelean emancipat: Gheorghe Lazăr. — Educația lui prevalent raționalistă. — În Sibiul episcopului Moga. — La București. — Starea Academiei grecești din capitala Munteniei. — Lupta boierilor munteni împotriva grecismului. — Școala lui Lazăr. — *Înștiințarea* din 1818. — Elevi și colaboratori. — De la Academia grecească la școala românească: raporturi intelectuale. — O concurență între filozofi: Condillac, Destutt de Tracy,

Kant. — Opera lui G. Lazăr. — Wolff în opera lui Lazăr. — Cuvîntările lui Lazăr. — Concepţia istorică încorporată în cuvîntările sale. — Limba literară a lui Lazăr. — Lazăr, sol al Renaşterii ardelene în ţările de peste Carpaţi. — Dinicu Golescu. — Societatea literară de la Braşov şi Bucureşti. — Înştiinţarea lui Golescu la înfiinţarea şcolii de la Goleşti. — Opera literară. — O criză puternică de conştiinţă şi o izbucnire a sentimentelor demofile: *Insemnare a călătoriei.*

Bibliografie 365
Note 370

PARTEA A III-A

SENTIMENTELE

CAPITOLUL I.

Poeţi minori şi genuri minore 377

Imaginea societăţii româneşti în epoca fanariotă. — Versuri anonime caracteristice epocii. — Văcăreştii. — Ştefan Văcărescu, primul scriitor al familiei. — Ienăchiţă Văcărescu. — Opera lui poetică este incomplet cunoscută. — Poezia religioasă. — *Amărîtă turturică. Mé δνστυχίαις πολέμῶ.* — Erotica. — *Într-o grădină.* — Alecu Văcărescu. — Concepţia unui mare boier despre poezie. — Erotica. — Satira. — Nicolae Văcărescu. — Matei Milo. — Costache Conachi. — Scrierile sale în proză. — Scrisoarea către mitropolitul Veniamin. — Satira şi satira dramatizată. — Probleme sociale în poezia lui Conachi. — Erotica: poligamia sentimentală a poetului. — Ikanok şi Zulnia. — Fiziologia iubirii în opera lui Conachi. — Elegia. — Traducerile. — N. Dimachi. — Daniel Scavinschi. — Vasile Pogor. — Ionică Tăutul.

Bibliografie 431
Note 440

CAPITOLUL II.

În căutarea epopeii 445

Despre unele manifestări minore în poezia ardeleană: *Odă pentru pomenirea mutării... Mariei Teresiei; Jalele păcurarilor Cîntece cîmpeneşti.* — Satira dramatizată. — Comedia burlescă,

MFN 512

Scriitori minusculi ai epocii. — Vasile Aaron. — Opera poetică originală. — Traducerile din Vergiliu. — Traduceri şi adaptări din Ovidiu. — Epopeea religioasă a lui Aaron şi *Messiada* lui Klopstock. — Alte imitaţii. — Ideile lui Aaron despre limba română, poporul român şi teoria literaturii. — Ion Barac. Traduceri şi adaptări. — *Arghir şi Elena.* — Dimitrie Ţichindeal. — Ion Budai-Deleanu. — Elaborarea operei poetice. — *Trei viteji.* — Satira generală a poporului român. — Don Quijote şi eroii lui Budai-Deleanu. — *Ţiganiada.* — Prologul şi epistola de închinare subliniază spiritul de emancipare al operei. — Peripeţiile episodului poetic Becicherec. — Acţiunea poemei. — Caracterul complex al operei. — Izvoarele. — Caracterul eroilor. — Raportul cu literatura poporană. — Atitudinea critică a poetului faţă de stările contemporane. — Despre unele deficienţe artistice ale *Ţiganiadei.* — Tehnica artistică. — Dublul curent stilistic al poemei. — Masivitatea limbii. — Coloratura registrului onomastic. — Sentimentul naturii la Budai-Deleanu. — Dinamismul naraţiunii. — Momente lirice în *Ţiganiada.*

Bibliografie 485

Note 499

INCHEIERE

Modernizarea literaturii române este rezultatul direct al influenţei „Luminilor". — Contactul cu literatura occidentală se traduce în forme variate: poezia minoră în genul Văcăreştilor; literatura de preocupări înalte a lui Dinicu Golescu sau Ionică Tăutul şi cea emancipată a lui Vasile Pogor. — Literatura militantă a Transilvaniei. — Momentul dominant: *Ţiganiada.* — Activitatea Renaşterii ardelene contribuie în mod esenţial la detaşarea poporului român din complexitatea spirituală a sud-estului Europei. — Exagerările latiniste ale epocii următoare duc la înfrîngerea curentului, după ce acesta comunicase literaturii române impulsul renovator. 507

Inv. 167901

Scanned with OKEN Scanner

REDACTOR: V. MĂRII. TEHNOREDACTOR: A. MOLNAR. APĂRUT: 1972. COMANDA NR.: 267. COLI DE TIPAR 32,75. HÎRTIA: VELINĂ DE 63 G/M². FORMAT: 16/61×86. C. Z. PENTRU BIBLIOTECI: 859.00 „7" 859—95. TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 815/1971 LA ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ, STR. BRASSAI NR. 5—7, REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Scanned with OKEN Scanner